

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2415
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1401

TOPLUMSAL TABAKALAŞMA VE EŞİTSİZLİK

Yazarlar

Doç.Dr. Metin ÖZUĞURLU (Ünite 1, 2)
Arş.Gör. Atakan BÜKE (Ünite 3, 4)
Prof.Dr. Yüksel AKKAYA (Ünite 5)
Öğr.Gör.Dr. Fuat GÜLLÜPINAR (Ünite 6, 8)
Doç.Dr. Sibel KALAYCIOĞLU (Ünite 7)
Yrd.Doç.Dr. Selime GÜZELSARI (Ünite 9)
Prof.Dr. Fuat ERCAN (Ünite 10)

Editörler

Prof.Dr. Mehmet C. ECEVİT
Yrd.Doç.Dr. Fatime GÜNEŞ

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2011 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı

Yrd.Doç.Dr. Alper Altunay

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör. Nurcan Tepecik

Dil Yazım Danışmanı

Okt. Ferdi Bozkurt

Grafikerler

Ayşegül Dibek

Gülşah Yılmaz

Kitap Koordinasyon Birimi

Yrd.Doç.Dr. Feyyaz Bodur

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik

ISBN

978-975-06-1088-2

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 4.700 adet basılmıştır.

ESKİŞEHİR, Kasım 2011

İçindekiler

Önsöz	vii
-------------	-----

Toplumsal Eşitsizlikler: Kuramsal Kapsam ve Metodolojik Yaklaşımlar.....

1. ÜNİTE

GİRİŞ	3
TOPLUMSAL EŞİTSİZLİĞİN SOSYOLOJİK ANLAMI.....	4
EŞİTSİZLİĞİN SOSYOLOJİSİ.....	6
EŞİTSİZLİĞİN SİYASETİ.....	9
TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK VE YURTTAŞLIK	11
NEOLİBERAL MEYDAN OKUMA VE TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK.....	12
TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK ÇALIŞMALARINDA YENİ EĞİLİMLER.....	15
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	17
Özet	19
Kendimizi Sınayalım	21
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	22
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	22
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	23

Toplumsal Sınıflar: Kuramsal Kapsam ve Metodolojik Yaklaşımlar.....

2. ÜNİTE

GİRİŞ	25
SINIF ÇALIŞMALARINDA TEMEL YAKLAŞIMLAR	26
Kutuplaşmacı Sınıf Yaklaşımı	27
Çoklu Sınıf Yaklaşımı.....	29
Çelişkili Sınıf Konumları Yaklaşımları.....	30
TOPLUMSAL SINIF KURAMLARININ POST-MODERN ELEŞTİRİSİ	32
Belirlemecilik, İndirgemecilik, Özcülük Eleştirisi.....	33
Olasılığa Açık İnşa Olarak Toplumsal Sınıf Anlayışı.....	35
TARİHSEL SOSYOLOJİDEN KATKI: İLİŞKİSEL SINIF KAVRAYIŞI.....	36
Toplumsal Sınıf Oluşumu	38
Özet.....	39
Kendimizi Sınayalım.....	41
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	42
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	42
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	43

Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Küreselleşme:

3. ÜNİTE

Tarımsal Sınıflar-I	44
GİRİŞ	45
KAPİTALİZME GEÇİŞ VE TARIM (KÖYLÜ) SORUNU	46
Kapitalizm ve Ücretli Emek	47
Kapitalizme Geçiş ve Tarım Sorunu	52
1980 ÖNCESİ TARIM SORUNU TARTIŞMALARI:	
KÜÇÜK META ÜRETİMİ	54
Kapitalizm, Küçük Meta Üretimi ve Tarımsal Sınıflar	55
Küçük Meta Üreticileri Varlıklarını Nasıl Devam Ettirmektedir?.....	58
Sermayenin Karşılaştığı Engeller ve Tarımın Organik Doğası.....	58

Emeğin Kapitalizmin Çıkarına Değersizleşmesi	59
Küçük Meta Üreticilerinin Siyasal Direnişi	60
SONUÇ YERİNE: KAPİTALİZM, AZGELİŞMİŞLİK VE KÜRESELLEŞME	61
Özet	63
Kendimizi Sınayalım	65
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	66
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	66
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	68

4. ÜNİTE

Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Küreselleşme: Tarımsal Sınıflar (II).....	70
GİRİŞ	71
KÜRESELLEŞME VE TARIM TARTIŞMALARINDA YENİ EĞİLİMLER	72
2000'Lİ YILLARDA TARIM TARTIŞMALARI: TARIM - GIDA SİSTEMİ, GIDA REJİMİ, NEOLİBERALİZM	76
NEOLİBERAL GIDA REJİMİ VE KÜÇÜK META ÜRETİMİ	80
SONUÇ YERİNE: KÜRESELLEŞME, NEOLİBERALİZM VE AZGELİŞMİŞLİK	87
Özet	90
Kendimizi Sınayalım	92
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	93
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	93
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	96

5. ÜNİTE

Devlet ve Sınıf: Refah Toplumu, Sosyal Devlet ve Sosyal Politika	98
GİRİŞ	99
REFAH DEVLETİNDEN ASGARİ GEÇİM DEVLETİNE	100
NEO-KORPORATİZM	106
Liberal Korporatizm	108
Devlet Korporatizmi	110
NEO- KORPORATİZM VE EKONOMİK BAŞARI	113
NEO-KORPORATİZM VE ÇIKARLARIN UZLAŞTIRILMASI VEYA SINIRLI SOSYAL POLİTİKA	117
Özet	120
Kendimizi Sınayalım	122
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	123
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	123
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	124

6. ÜNİTE

Vatandaşlık, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma.....	126
GİRİŞ	127
VATANDAŞLIĞIN TEMEL UNSURLARI	127
ANTİK YUNAN'DA VATANDAŞLIK	128
ULUS-DEVLET VE MODERN VATANDAŞLIĞIN KURULUŞU	131
MARSHALL'IN EVRİMCİ VATANDAŞLIK KURAMI VE ELEŞTİRİSİ	135
VATANDAŞLIK, TOPLUMSAL TABAKALAŞMA VE EŞİTLİK	137
KAPİTALİST ULUS-DEVLET İÇİNDE VATANDAŞLIĞIN YAPISI VE DOĞASI	140
EŞİTLİK, SOSYAL VATANDAŞLIK VE SOSYAL DEVLET OLGUSU	143

RESMÎ (FORMAL) VE GERÇEK (SUBSTANTIAL)	
VATANDAŞLIK AYRIMI	144
Özet.....	147
Kendimizi Sınayalım.....	150
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	151
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	152
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	153

Toplumsal Eşitsizlikler, Sınıf ve Yoksulluk..... 156

7. ÜNİTE

GİRİŞ	157
TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK VE YOKSULLUK SARMALI: ÜÇ YAKLAŞIM	158
YOKSULLUK ÖLÇÜMLERİ	160
YOKSULLUK SINIRI	161
SOSYAL YURTTAŞLIK VE YOKSULLUK.....	163
REFAH DEVLETİ VE YOKSULLUKLA MÜCADELE PROGRAMLARI	165
YOKSULLUK KÜLTÜRÜ VE “KURBANİ SUÇLAMA”	167
YENİ YOKSULLUK VE TÜKETİMDEN DIŞLANMIŞLIK.....	169
SONUÇ VE TARTIŞMA	170
Özet	172
Kendimizi Sınayalım	175
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	176
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	176
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	177

Yeni Toplumsal Hareketler ve Sınıfsal Eleştirileri..... 178

8. ÜNİTE

GİRİŞ	179
ESKİ-YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN KARŞILAŞTIRILMASI	180
YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN OLUŞUMU	182
YENİ TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ.....	183
YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN YENİLİĞİ	184
YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE POSTMARKSİST KURAM.....	187
YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE RADİKAL DEMOKRASİ SİYASETİ..	191
YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN SINIFSAÇIDAN ELEŞTİRİLERİ ...	195
Özet	202
Kendimizi Sınayalım	204
Okuma Parçası	206
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	208
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	209
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	210

Sınıf ve Gelecek: Sosyal Sınıfa Yöneltilen Eleştiriler 212

9. ÜNİTE

GİRİŞ	213
KAPİTALİZMİN DÖNÜŞÜMLERİ VE TOPLUMSAL SINIFLAR.....	214
Sermaye-Emek Mücadelelerinin Evreleri ve Sınıflar Mücadelesi	214
SANAYİ SONRASI TOPLUM KURAMLARI VE SINIF ÜZERİNE	
TARTIŞMALAR	216
Teknoloji Devrimi ve Sınıfların Yok Oluşu	217
İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Sınıf Analizleri	221
Enformasyon Toplumu ve Sınıfın Hâlleri	223
Örgütlü Kapitalizmin Sonu ve Esnekleşme	224

Tüketim Toplumu Kuramları	225
Enformatik-Duygulanımsal Emek, Prekarya ve Bilişsel Kapitalizm	228
SONUÇ	229
Özet	231
Kendimizi Sınayalım	234
Yaşamın İçinden	235
Okuma Parçası	235
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	236
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	236
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	240

10. ÜNİTE

Geç Kapitalistleşme Sürecinde Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm ve Sınıfların Oluşumu	242
GİRİŞ	243
GEÇ KAPİTALİSTLEŞME: DÖNÜŞÜM HÂLINDEKİ SOSYAL İLİŞKİLER VE OLUŞUM HÂLINDEKİ SINIFLAR	245
Sınıf Analizlerinden Kaçış I: Devlet-Toplum Gerilimi	246
Sınıf Analizlerinden Kaçış II: Dışsal Dinamiklerin Belirleyiciliği ve Kalkınma	248
Sınıf Analizlerinden Kaçış III: Sosyal Bilimlerin Egemen Mantığı.....	251
SINIF VE EŞİTSİZLİKLERİN KAYNAKLARINA ULAŞMAK: TOPLUMSALIN BİLEŞENLERİ	253
İlişkisel Bir Dünya ve Tarihsel Düzlemin Önemi	254
Toplumsalın Bileşenleri I: Maddi Yeniden Üretim (Üretim, Bölüşüm Tüketim İlişkileri)	255
Mülksüzleşme ve İşçileşme Süreci.....	256
Tarımdan Kapitalist Sanayileşmeye	257
Kapitalist Sanayileşmenin Kara Kutusu: Üretim	259
Kapitalist Sınıfların Oluşumunun Yapısal Kaynakları: Fark (Artı-Değer) ve Değerlenme Süreci	261
Değerlenme Koşulları ve Sınıf İçeri Farklılaşmalar	262
Realizasyon ve Değerlenmenin Geç Kapitalist Toplumlarda Üzerinde Olası Etkileri	263
Geç Kapitalist Ülkelerde Sosyal Olarak Eklemlenmiş Maddi Yeniden Üretim	264
Toplumsalın Bileşenleri II: İktidar İlişkilerinin Yeniden Üretimi	265
Toplumsalın Bileşenleri II: Sembolik-Kültürel Yeniden Üretim	267
BİR TANIMA DOĞRU: GENEL OLARAK SINIF VE EŞİTSİZLİKLER	269
GEÇ KAPİTALİST TOPLUM OLARAK TÜRKİYE’DE SINIFSAK İLİŞKİLER	271
SONUÇ	275
Özet	276
Kendimizi Sınayalım	278
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	279
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	279
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	280

Önsöz

Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik kitabınız uzaktan eğitim yoluyla Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi sosyoloji lisans eğitimi programına katkıda bulunmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu kitabın temel amacı toplum çözümlemesinin temel araçlarından olan toplumsal sınıf ve sosyal tabakalaşma kavramlarının ortaya çıkış, gelişme ve güncel tartışmalarına ilişkin sosyal kuram içerisindeki konumunu eleştirel bir bakış açısı ile olası tüm kapsamı içerisinde ele alan bir metni öğrencilere aktarmaktır.

Kitabınızda bu kapsamda birinci ve ikinci bölümde toplumsal eşitsizlik ve toplumsal sınıfların kuramsal kapsamı ve metodolojik kapsamı; üçüncü ve dördüncü bölümde kapitalizm, azgelişmişlik ve küreselleşme sürecinde tarımsal sınıf; beşinci bölümde refah toplumu ve sosyal devlet; altıncı bölümde vatandaşlık, eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma; yedinci bölümde toplumsal eşitsizlikler, sınıf ve yoksulluk; sekizinci bölümde yeni toplumsal hareketler, dokuzuncu bölümde sınıf ve eşitsizliklerin geleceği ve son bölümde de geç kapitalizm kapsamında Türkiye'ye yönelik tartışmaları bulacaksınız. Tüm ünitelerin sonunda bulacağınız özet, sıra sizde ve kendimizi sınavalım bölümleri ele alınan konuların sorgulanarak kavranmasına katkıda bulunacak ve kendinizi sınavınıza yardımcı olacaktır.

Bu kitabın gerçekleşmesinde yetkin bir içerikte katkıda bulunan Prof. Dr. Yüksel Akkaya'ya, Prof. Dr. Fuat Ercan'a, Doç. Dr. Sibel Kalaycıoğlu'na, Doç. Dr. Metin Özügürlü'ya, Yrd. Doç. Dr. Selime Güzelsarı'ya, Yrd. Doç. Dr. Fuat Güllüpinar'a ve Arş. Gör. Atakan Büke'ye özveri ve özenli çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz. Özenli katkılarından dolayı kitabın dil yazım danışmanı Okt. Ferdi Bozkurt'a, dizgi ve grafik tasarımı aşamalarındaki özverili çalışmalarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Alper Altunay'a ve kitabın dizgi ve basım işlerinde harcadıkları yoğun çaba ve emeklerinden dolayı AÖF dizgi birimine çok teşekkür ederiz.

Editörler

Prof.Dr. Mehmet C. ECEVİT

Yrd.Doç.Dr. Fatime GÜNEŞ

TOPLUMSAL TABAKALAŞMA VE EŞİTSİZLİK

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Toplumsal eşitsizlik olgusunun sosyolojik anlamını tanımlayabilecek,
 - Toplumsal eşitsizliği meşrulaştıran düşünce akımlarının dayanaklarını ayırt edebilecek,
 - Toplumsal eşitsizlik ve yurttaşlık arasındaki bağlantıları kurabilecek,
 - F.A. Hayek, R. Nozick ve M. Friedman'ın toplumsal eşitsizlik hakkındaki yaklaşımlarını sıralayabilecek,
 - Toplumsal eşitsizlik çalışmalarında yeni eğilimleri özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Eşitsizlik ve Tabakalaşma
- Eşitsizlik ve Farklılık
- Yatay ve Dikey Farklılaşma
- Medeni, Siyasi, Sosyal Haklar
- Sosyal Yurttaşlık
- Fırsatlarda Eşitlik
- Şartlarda Eşitlik
- Sonuçlarda Eşitlik

İçerik Haritası

Toplumsal Eşitsizlikler: Kuramsal Kapsam ve Metodolojik Yaklaşımlar

GİRİŞ

Nobel iktisat ödülü sahibi Profesör Joseph Stiglitz'in (2011) bildirdiğine göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) nüfusun en zengin %1'lik dilimi milli gelirin yaklaşık 1/4'ünü alırken, toplam servetin de %40'ı üzerinde kontrole sahip. Küreselleşme sürecinin "imparatoru" olarak anılan ABD'de gelir eşitsizliğinin eriştiği seviyeyi gözler önüne seren bu veri, daha dramatik bir sonucun göstergesidir; zira Profesör Stiglitz'e göre son 25 yıl boyunca ABD'de gelir eşitsizliği istisnasız bir şekilde büyümüş ve derinleşmiş bulunuyor. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) *Sosyal Adaletin Yeni Bir Evresi* adını taşıyan 2011 tarihli raporu, gelir eşitsizliğinin dünya çapında büyük bir sorun olduğunu gözler önüne seriyor: Dünya nüfusunun %80'i dünya zenginliğinin sadece %30'unu paylaşıyor. 2007 verilerine göre orta büyüklükte bir ülke nüfusu kadar kişinin (61 milyon kişi) toplam geliri, dünya nüfusunun yarısının (3.5 milyar kişi) toplam gelirine eşit durumda (ILO, 2011, s.10).

Burada vurgulanan *gelir eşitsizliği* sorunu, toplumsal eşitsizliğin sadece bir boyutudur. Toplumsal eşitsizliği toplumsal sınıf ilişkilerine bağlayan bu boyut, günümüzde, fazlasıyla önemli bir sorun haline bürünmüştür. Zira gündelik yaşamı sürdürebilmek her zamankinden daha fazla nakit gelire tabi hale gelmiştir. Bu nedenle gelir eşitsizliği sorununun etki alanı, gündelik yaşamın büyük bir bölümünü kuşatmış bulunmaktadır. Üstelik kapitalist toplumsal ilişkilerin yaygınlaşma dinamiklerine bakıldığında, kuşatmanın olanca hızıyla devam etmekte olduğu da söylenebilir. Gelir ve servet eşitsizliği dışında, yaş, cinsiyet, etnik, ırk, din, mezhep ve inanç farklılıklarına referans yapan toplumsal eşitsizlikler de mevcuttur.

Bu ünite, toplumsal eşitsizliğin yukarıda sıralanan her bir boyutu üzerinde durmak yerine, olguyu bir bütün olarak açıklayan kuramsal yaklaşımların metodolojik değerlendirmesini yapmak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak, toplumsal eşitsizliğin sosyolojik anlamı üzerinde durulacaktır. İzleyen bölümde ise konunun siyasal boyutu ele alınacak ve yurttaşlık kurumunun bu bağlamdaki yeri tartışılacaktır. Dünyamızın son 30 yılına damgasını vuran neoliberal yaklaşımın toplumsal eşitsizlik konusundaki açıklamaları ise son bölümünün konusunu oluşturacaktır.

TOPLUMSAL EŞİTSİZLİĞİN SOSYOLOJİK ANLAMI

Toplumsal eşitsizlik olgusunun sosyolojik anlamını tanımlayabilmek.

İnsanlığın eşitlik doğrultusundaki bitimsiz yönelimi olmasaydı, ihtimal ki, eşitsizlik, temel bir toplumsal olgu ve son derece önemli bir toplumsal sorun olarak da algılanmazdı. İnsanlığın sözü edilen tarihsel yöneliminde 18. yüzyılın ikinci yarısında patlak veren Amerikan ve Fransız Devrimleri ve bu devrimlerin yol açtığı siyasal gelişmeler, ayırt edici bir yere sahiptir. Bu devrimler, 16. yüzyıldan beri iktisadi planda gelişen yeni mülk sahibi (burjuva) sınıfın kendisini bir ulus olarak örgütleyerek siyasal iktidarı fethetme hamleleri olarak da nitelenebilir. *Burjuva devrimleri* adı verilen bu hamleler, aristokrat sınıf temeli olmayan Amerika'da İngiliz sömürgeciliğine karşı verilen bir bağımsızlık savaşı karakteri kazanmıştır; soylu aristokratların anavatanı olan Fransa'da ise giyotin gibi araçların da devrede olduğu kanlı bir iç savaş olarak yaşanmıştır. 1776 tarihinde onaylanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, *"Bütün insanların eşit yaratıldıkları; yaratıcıları tarafından onlara hayat, özgürlük ve mutluluğu arama hakkı gibi geri alınamaz bazı haklar verildiği"* görüşüne yer vermiştir. 1789'da ilan edilen Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde "insanların eşit doğduğu ve eşit yaşamaları gerektiği" vurgulanmıştır. Egemenliğin dine ve soya dayalı kaynaklarına öldürücü bir darbe indiren 1789 Fransız Devrimi ile birlikte *"Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik"* talepleri tümüyle seküler bir içeriğe bürünmüş, evrenselleşmiş ve nihayet meydan okunamaz bir meşruiyet kazanarak günümüze kadar gelmiştir (Bürkeve ve Özügurlu, 2011).

Burjuva devrimlerinin fırtınalı yılları içinde, gerek bu devrimlerin düşünsel kaynaklarını hazırlayan gerekse de devrimlerin ortaya çıkardığı çok yönlü etkileri konu alan zengin bir literatür oluşmuştur. Bunlar arasında konumuzla ilgisi bakımından ilk akla gelen isim **Jean-Jaquese Rousseau** ve onun orijinali 1755'de yayımlanan *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (1998) adlı eseridir. Bu öncü çalışmada Rousseau iki tür eşitsizlikten söz eder; kendi terimleriyle ilki *doğal/fiziki* diğeri ise *siyasal/ahlaki*dir. Doğadan kaynaklanan ve doğaya ait olan eşitsizlikler Rousseau'nun ilgi alanı içinde değildir; O, insan-insan ilişkisinden kaynaklanan ve insan türüne ait olan eşitsizlikle ilgilidir. Bu basit ayırmada toplumsal eşitsizliğin doğal olmadığı şeklinde kritik bir çıkarsama yatmaktadır ki dönemin toplum sözleşmecisi liberal düşünürleri arasında bu husus Rousseau'yu farklılaştırır. İnsanlar arasında güç ve servet farklılaşmasına kaynaklık eden toplumsal eşitsizlik, Rousseau'ya göre, doğa durumundan toplum durumuna geçişin hem nedeni hem de sonucudur. Her kim ki "bu topraklar benimdir" diye ilan etmiş ve etrafında buna onay veren "naif insanlar" bulabilmiştir, işte özel mülk sahibi olan o ilk kişi, sivil toplumun da gerçek kurucusu unvanını hak etmiştir (Rousseau, 1998). Görüldüğü gibi, özel mülkiyete yaslanan toplumsal eşitsizlik toplumun bizzat kurucu motifidir. Rousseau'nun betimleyici tarzda ifade ettiği fiziki ve ahlaki eşitsizlik ayrımı, sosyolojinin bir disiplin olarak doğduğu ve geliştiği 19.'uncu ve 20. yüzyıl boyunca dönüşüme uğrayarak analitik bir çerçeve içine yerleştirilmiştir.

Eşitlikçi bir toplum yönelimi ile bağdaşabilir olan ve olmayan eşitsizlikler nelerdir? sorusuna verilen yanıtlar "geleneksel kuramlar" başlığı altında tartışılacaktır. Buna geçmeden önce İngiliz sosyal politika tarihinin olduğu kadar İngiliz İşçi Partisi

Rousseau ilki doğal/fiziki diğeri ise siyasal/ahlaki olmak üzere iki tür eşitsizlikten söz eder ve ilgisini insan-insan ilişkisinden kaynaklanan ve insan türüne ait olan eşitsizlik üzerinde yoğunlaştırır. Rousseau'nun ortaya koyduğu bu ayırmada toplumsal eşitsizliğin doğal olmadığı şeklinde kritik bir çıkarsama yatar ki dönemin toplum sözleşmecisi liberal düşünürleri arasında Rousseau'yu farklılaştıran da bu husustur.

bağlamında siyasal tarihin de önde gelen düşünce akımı olan Fabiancı geleneğin sosyolojik çalışmalara devrettiği mirastan kısaca söz etmek, yerinde olacaktır. Böylece eşitsizliğin eleştirisindeki fikri devamlılığa da dikkat çekilecektir. İktisat tarihçisi **Richard Henry Tawney**, bu amaçlar bakımından son derece uygun bir isimdir (Beech, 2007, s.19). Kendisi, Fabiancı düşünce akımının temellerini 19. yüzyılda atanlarla, 20. yüzyılın ortalarına doğru “Beveridge Modeli” diye de bilinen sosyal güvenlik sistemiyle İngiltere’de gelişkin bir refah rejimi kuranlar arasında bir nevi köprü olmuştur. Tawney iktisadi liberalizmi ahlaki bakımdan eleştirirken siyasi liberalizmi sahiplenmiştir. Bu çizgisiyle İkinci Dünya Savaşı’nın bitimini takiben Avrupa’da kurulan ve “kapitalizmin 30 altın yılı” nitelemesiyle 1975’lere kadar uzanan refah devleti olgusunun ardında yatan reformist sosyal demokrasi yaklaşımının kurucu isimleri arasında yer almıştır.

1926 tarihli *Açgözlüler Toplumu* ile 1931’de yayımlanan *Eşitlik*, Tawney’nin Hristiyan Sosyalizmi akımından beslenen siyasal felsefesini ortaya koyduğu iki önemli yapıttır. *Açgözlüler Toplumu* adlı eseri, kapitalizm eleştirisi; İngiliz İşçi Partisi’nin Marksçı olmayan kanatlarına rahat bir nefes aldırın bu çalışmada, *birakınız-yapsınlar*, *birakınız-geçsinler* deyiimi ile ifade edilen ve “sözde dinsel” referanslara sahip bulunan kapitalizmin serbest piyasacı ilkelerini “açgözlülük etiği” olarak damgalar (Beech, 2007, s.28). Tawney *birakınız-yapsınlar kapitalizmini* şu noktalardan eleştirir:

- Öncelikle bu sistem asalak bir rantıye sınıfını koruyup kollamaktadır.
- İkinci olarak, baş tacı edilen iktisadi özgürlük kavrayışı asla geniş halk yığınlarına uzanmamakta, kitlelerin aleyhine sonuçlar doğurarak bir avuç kapitalistin lehine işlemektedir.
- Son olarak da açgözlülük kültürünün yerleşmesi neticesinde inanç sistemi zayıflamaktadır (Beech, 2007, s. 33).

Tawney *Eşitlik* adlı kitabında ise iktisadi eşitsizliklerden kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak suretiyle, Adil bir toplum nasıl kurulur? sorusunun yanıtlarını ortaya koymuştur. Buna göre özel mülkiyetin varlığını sorgulamak gerekmez; zira söz konusu mülk, işlevsel ve amaca dönük bir çaba için kullanılacaksa iktisaden yararlıdır da. Asıl sorun, yaratılan zenginliğin toplumsal amaçlar için kullanılıp kullanılmayacağıdır. Bu ise kamu mülkiyeti ve planlama gibi araçlarla sağlanabilecektir. Görüldüğü gibi Tawney, çağdaş sosyal demokrasinin en temel görüşünü dillendirmekte, kapitalist toplumsal ilişkilerin toplumcu araçlarla pekâlâ düzenlenebileceğini ileri sürmektedir. Bu görüşün yaslandığı kuramsal ön-kabul, bireysel/şahsi yarar ile kamu yararı arasında öncelik-sonralık ilişkisi kurulamayacağı gibi, aralarında negatif ya da pozitif karakterde herhangi bir korelasyonun da mevcut olmadığı yönündedir. Oysa liberal düşünceye göre öncelikli olan bireysel yarardır ve ancak bireysel yarar maksimizasyonu sağlandığında kamusal yarar da otomatik olarak gerçekleşmiş olacaktır; zira kamu yararı bireysel faydaların toplamından ibarettir. Böyle bakıldığı için Tawney’in söz ettiği *toplumsal uyum*, *kamu refahı* ve *ortaklaşa sorumluluk* gibi refah devletinin asli bileşenleri, neoliberaler tarafından “bireysel özgürlüklere” aykırı bulunarak şiddetle eleştirilmiştir. Toplumsal eşitsizlik olgusunun sistemli sosyolojik çözümlemeleri de refah devleti uygulamalarının yerleşiklik kazanmaya başladığı 1960’lı ve 1970’li yıllarda ortaya konmuştur.

Çağdaş sosyal demokrasi, kapitalist toplumsal ilişkilerin toplumcu araçlarla düzenlenebileceğini ileri sürer. Bu görüşün yaslandığı kuramsal ön-kabul, bireysel/şahsi yarar ile kamu yararı arasında öncelik-sonralık ilişkisi kurulamayacağı gibi, aralarında negatif ya da pozitif karakterde herhangi bir korelasyonun da mevcut olmadığı yönündedir.

EŞİTSİZLİĞİN SOSYOLOJİSİ

Toplumsal eşitsizliği meşrulaştıran düşünce akımlarının dayanaklarını ayırt edebilmek.

Geleneksel sosyoloji, toplumsal eşitsizlik konusunu yapısal-işlevselci tabakalaşma kuramına referansla incelemiş, bu çerçevede içinde eşitsizlik olgusu toplumun işlevsel farklılaşmasındaki bir toplumsal pozisyon olarak tanımlanmıştır. Böylece daha üst bir soyutlama düzeyine çekilen eşitsizlik konusu, toplumsal farklılaşma kavramsallaştırmasının kapsamı içine alınmış ve “farklılaşmanın bir türü” olarak yeniden tanımlanmıştır.

Geleneksel sosyoloji yaklaşımlarında toplumsal eşitsizlik konusunu çalışmak, sosyoloji disiplininin ayırt edici bir görevi olarak ele alınır. Zira geleneksel ele alışı sosyolojiyi; *çoğulculuk* ve *eşitsizlik* gibi değişik toplumsal farklılaşma biçimlerinin, bunlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve bunları üreten ve değiştiren koşulların yapısal çözümlemesini görev edinmiş bir disiplin olarak tanımlamak mümkündür (Blau, 1977). Toplumsal eşitsizliğin sınıf, statü ve güce göre tanımlanmış neden ve sonuçlarını çalışmak, yakın döneme kadar sosyolojik çalışmaların hep merkezinde yer almıştır (Turner, 1997, s.33). Geleneksel sosyoloji çalışmalarında toplumsal eşitsizlik konusu *yapısal-işlevselci tabakalaşma kuramının* analiz çerçevesi içinde incelenmiştir. Bu kavramsal çerçeve içinde toplumsal eşitsizlik olgusu, artık toplumun işlevsel farklılaşmasındaki bir toplumsal pozisyona işaret etmektedir. Bir diğer ifadeyle, toplumsal eşitsizlik konusu daha üst bir soyutlama düzeyine çekilerek *toplumsal farklılaşma* kavramsallaştırmasının kapsamı içine alınmış ve “farklılaşmanın bir türü” olarak yeniden tanımlanmıştır.

SIRA SİZDE

Toplumsal eşitsizlik konusunun toplumsal farklılaşma başlığı altında ele alınmasının kuramsal sonuçlarını özlüce açıklayınız.

Geleneksel sosyoloji yaklaşımının *toplumsal farklılaşma* konusunu nasıl ele aldığı konusunda Blau'nun (1977) geliştirdiği kavramsal çözümleme çerçevesi fikir verebilir: Buna göre toplumsal farklılaşma dikey ve yatay olmak üzere iki temel aksa sahiptir; *yatay farklılaşma* çoğulculuk göstergesi iken *dikey farklılaşma* eşitsizliğe göndermede bulunur. Yatay farklılaşma, toplumun nominal parametreler itibarıyla farklı gruplarda yer alıyor olmasını ifade eder; dikey farklılaşma ise derecelendirilmiş parametrelerle dağıtılan toplumsal statülere göndermede bulunur. Bu noktada, yapısalci-işlevselci kuramın toplumsal yapı tanımını anımsamak gerekecektir: En basit tanımıyla *toplumsal yapı*, farklılaşmış toplumsal konumlardan teşkil eder; toplumsal konumlar insanların rol ilişkilerini ve dâhil oldukları grup ya da birlikleri belirler. Bu tanıma göre, aynı ya da benzer toplumsal düzlemde olup farklılaşmış konumlarda bulunan rol ilişkileri ve formel/enformel grup ya da birlikler, yatay farklılaşmaya, dolayısıyla da çoğulculuğa işaret edecektir. Spor kulübü ya da siyasi parti taraftarlığı, yatay farklılaşmanın örnekleri olarak gösterilebilir. Yatay farklılaşmanın, dolayısıyla da çoğulculuğun ampirik ölçümü konusunda Blau'nun önerdiği formül şöyledir: Olasılık mantığına uygun olarak seçilmiş iki kişinin, farklı birliklere (spor kulübü, siyasi parti gibi) üye olan iki kişi olması durumunda çoğulculuktan söz edilebilir. Eşitsizliğe gelince, Blau'ya göre; kendi aralarında derecelenmek suretiyle farklılaşmış bulunan toplumsal konumların belirlediği rol ilişkisi ve birlikler ise eşitsizliğin varlığını gösterir ki bu aynı zamanda dikey farklılaşma demektir. Sağlık çalışanları içinde hekim ve hemşire şeklindeki toplumsal konum farklılaşması ve statü derecelenmesi buna örnek gösterilebilir. Dikey farklılaşma olarak tanımlanan eşitsizlik, ampirik bakımdan aritmetik ortalamadan sapma ile ölçülür. Buna göre, alt ve üst derecedeki statüler ile statü ortalaması arasındaki mesafe ne kadar açıksa eşitsizlik de o kadar fazla demektir.

Burada ana hatlarına yer verilen kavramsal çerçevenin birbirine rakip iki farklı politika yönelimini bünyesinde barındırdığı rahatlıkla söylenebilir. *Toplumsal eşitsizlik* konusunun *toplumsal farklılaşma* üst başlığı altında değerlendirilmesi, konuyu normalleştiren ve meşrulaştıran bir etkiye sahiptir. Öte yandan toplumsal eşitlik doğrultusundaki arayış ve yönelimlere açık bir pozisyonun varlığından da söz edilebilir. *Yatay farklılaşmanın* artması çoğulculuğun gelişmesi şeklinde değerlendirilip desteklenirken, *dikey farklılaşmanın* artması (ki bu üst ve alt tabakalarının genel ortalama artan oranlarda saptması demektir) ise bir olumsuzluk göstergesi olarak ifade edilmektedir. Nitekim işlevselci ekol mensupları içinde her iki yönelimin savunucuları da olmuş, toplumsal eşitsizliğin olumsuz olduğu kadar olumlu işlevleri de ortaya konmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıntıları arasından bir refah toplumu inşa etmeye koyulan İngiltere'de, **1950'li yılların** coşkusu içinde işlevselci sosyolog **Melvin Tumin**, (1953, *aktaran* Saunders, 1990, s.57) toplumsal eşitsizliğin kendi toplumlarında ihmal edilmeyecek sayıda olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir. Bunlar arasında, kıskançlık, kırgınlık ve kızgınlık gibi tutum ve davranışlar toplumsal psikoloji bakımından son derece önemlidir; üstelik bu tutum ve davranışların açık bir çatışmaya dönüşme riski de sürekli olarak gündemdedir. Toplumsal eşitsizliğin varlığı, doğal yetenek sahiplerinin ve girişimcilerin ortaya çıkmasını da engeller. Zengin ve güçlü gruplar kendi ayrıcalıklarını korumak maksadıyla başkalarının saygın ve sorumluluk sahibi konumlarına yükselmesine tahammül göstermezler. Sonuç olarak Tumin, toplumun düşük statülü katmanlarında kaderciliği teşvik eden toplumsal eşitsizliği, olumsuz işlevlere sahip bir olgu olarak görür. Yapısal-işlevselci sosyolojinin **1960'lı ve 1970'li yıllardaki** toplumsal tabakalaşma literatürüne bakıldığında ise aksi yöndeki kavramsallaştırmaların daha baskın olduğu görülecektir. Bu yöndeki çalışmaların öncülerinden **Davis ve Moore** (1966, *aktaran* Saunders, 1990, s.57-58) iki kritik önerme formüle etmişlerdir: İlk olarak eşitsizlik ve tabakalaşma *evrensel*dir; insanların topluluk halinde yaşadığı tüm zamanlar için geçerli bir olgudur. İkinci olarak *eşitsizlik yapısal*dır; insanların öznel niyetlerinin ya da bilinçli tercihlerinin ürünü değildir; zira her toplum kendi varlığını sürdürmek bakımından kilit işleve sahip konumlarda yer alacak kişileri bu yönde güdülerken zorunlu olarak eşitsizlik de üretmek durumundadır. Bu önermeyi biraz açmak gerekecektir. Öncelikle söylenen şudur: Her toplum kendi varlığını korumak ve sürdürmek için gerekli toplumsal işlevleri gerçekleştirecek özel becerilere gereksinim duyar. Her toplumda mevcut olan mesleki ve yönetsel konumların işlevsel hiyerarşisi, bu gereksinimin açık kanıtıdır. Toplum idamesi bakımından kilit önem taşıyan mesleki ve yönetsel konumlar ya da rol kalıpları belli bir beceri ve bilgi düzeyi gerektirir. Öte yandan özel beceri ve yetenek sahibi olanların sayısı da her toplumda sınırlıdır. Üstelik özel beceri ve yeteneklerin belli bir eğitim sürecinden geçirilerek toplumsal becerilere dönüşmeleri elzemdir. Bu ise genellikle uzun, zahmetli, dolayısıyla da özveri gerektiren bir eğitim süreci ile gerçekleşir. İşte her toplum, üyelerini bu özveride bulunmaya çağıran hak ve ödüller sistemine sahip olmak durumundadır. Dolayısıyla toplumlar, zor olmakla birlikte arzulanan toplumsal rol kalıplarına ve bunun eğitimine bağlı olarak hiyerarşik bir tabakalaşmaya sahiptirler. Kaldı ki burada vurgulanan kavramsal çerçeve, meritokrasi gibi yeteneğe göre mevki tevzi eden modern bir yönetim sistemi için çok daha geçerlidir.

Toplumsal tabakalaşmanın yapısalci-işlevselci kuramı öncelikle mesleki hiyerarşi kuramıdır; mesleklerin ya da toplumsal rol kalıplarının toplumsal sistemin idamesindeki işlevsel katkılarına göre hiyerarşik derecelenmesini verili alır. Bu kuram, ikinci olarak, toplumsal güdülenme kuramıdır; buna göre, işlevi bakımından zorlayıcı toplumsal rollerin üstlenilmesindeki zorunlu özveriyi talep edebilmek için, güdülemeye dönük hatırı sayılır bir ayrıcalık ve ödül sisteminin varlığı rasyonal ve meşrudur.

Yapısalci-işlevselci yaklaşım içinde toplumsal eşitsizliğe evrensellik ve yapısalılık atfedilmesinin kuramsal sonuçlarını tartışınız.

Yukarıda da görüleceği gibi **yapısalcı-işlevselci tabakalaşma kuramının** iki yönü vardır (Turner, 1997, s.41): *Bu kuram öncelikle* mesleki hiyerarşi kuramıdır; mesleklerin (toplumsal rol kalıplarının) toplumsal sistemin idamesindeki işlevsel katkılarına göre hiyerarşik derecelenmesini verili alır. *İkinci olarak bu kuram*, bir toplumsal güdülenme kuramıdır. Buna göre, işlevi bakımından zorlayıcı toplumsal rollerin üstlenilmesindeki zorunlu özveriyi talep edebilmek için, güdülemeye dönük hatırı sayılır bir ayrıcalık ve ödül sisteminin varlığı rasyonel ve meşrudur.

Bu alt bölümde, geleneksel sosyolojik yaklaşımların eşitsizlik ve tabakalaşma konusundaki önermeleri, işlevselci bakış açısına ağırlık vererek irdelendi. İşlevselci bakış açısı Turner'ın (1997, s.42) da vurguladığı gibi, işlevsel tabakalaşmayı bütün toplumsal sistemlerin genel bir özelliği olarak ilan ettiği gibi, toplumsal eşitsizliğin de giderilemez bir şey olmakla kalmayıp, toplumsal yaşamın sürekliliği açısından *fiilen gerekli* olduğunu ileri sürmüştür. Bu ve benzeri önermeler eleştirel karşılıklarını bulmakta gecikmemiş, yapısalcı-işlevselci tabakalaşma çalışmalarına dönük son derece zengin bir eleştirel literatür de gelişmiştir. **Saunders** (1990, s.60) *işlevselci tabakalaşma kuramına dönük eleştirileri dört noktada tasnif etmiştir:*

- İlki, işlevselci tabakalaşma kuramının “sanayi-öncesi toplumlara” uygun olmadığı yönündeki eleştirilerdir. Sanayi ya da daha kapsayıcı bir terimle kapitalizm öncesi toplumlarda mesleki ve yönetsel pozisyonlar, kazanılacak değil doğuştan gelen, verili pozisyonlardır; dolayısıyla toplumsal güdülenmeye dayalı bir açıklamanın bu tip toplumları kavraması mümkün değildir.
- İkincisi, mesleki ve yönetsel konumların “işlevsel önemi ve derecelenmesi” tezine dönük eleştirilerdir. Buna göre taşıdığı öneme atıfta bulunarak toplumsal konumları derecelendirmek işlevselci mantıkla da çelişecektir; çünkü her toplumsal konumun varlığı toplumsal bütündeki işlevine bağlıysa ve bu bütünlüklü sistem farklı işlevlere sahip parçaların organik birliğini ifade ediyorsa, bu durumda, işlevler arasında önem sıralamasına gitmek, organik bütünlük anlayışıyla çelişecektir. Örneğin bir firmada yönetici pozisyonu temizlik işlerini yapan personelden daha önemlidir demek, birbiriyle kıyaslanamayacak iki ayrı işlevi aynı düzlemde değerlendirmek demektir.
- Üçüncü olarak insan doğasına yönelik örtülü kavramsallaştırmanın da savunulamaz olduğu ileri sürülmüştür. Davis ve Moore'un çalışmasında insan; doğası gereği bencil, kendi çıkarını en çoklaştırmaya dönük rasyonel davranışlar sergileyen, dolayısıyla da güdüleyici bir faktör sunmaksızın etkin çalıştırılması mümkün olmayan bir tür olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, söz konusu kuramın geliştirildiği Amerika Birleşik Devletleri coğrafyası için kısmi bir geçerlilik taşısa da, tüm kültürlere ve oradan da tür olarak insanı varlığına yönelik olarak genellenemez (Saunders, 1990, s.62).
- Nihayet son olarak, kişisel becerinin toplumsal beceriye dönüşmesi için gerekli bulunan eğitim süreci de eleştiri konusu olmuştur. Hatırlanacağı gibi Davis ve Moore'un analizinde kilit pozisyonlar için gerekli eğitim süreci, fedakârca katlanılması gereken zorlu bir süreçti ve bu fedakârlık karşısında bir ödül mekanizması olarak kilit pozisyonların kimi ayrıcalıklarla donanmış olması gerekirdi. Buradaki akıl yürütme, üst gelir grubu mensuplarının kişisel biyografilerinde nasıl zengin olduklarını anlattıkları bölümlerdeki öyküleri fazlasıyla çağrıştırmaktadır. Bu öykülerde de başlangıçta zengin olmayan girişimci, çok ağır şartlarda geceli-gündüzlü çalışarak bu serveti edinmiştir; servet, çekilen onca zahmetin ödülü olarak görülmelidir. Görüldüğü gibi yapısalcı-işlevselci açıklama, son derece yaygın bir basmakalıp düşüncenin tekrarı mahiyetindedir ve bu açıklamada ısrar etmek, yoksulluğu da tembellikle açıklamayı gerektirir.

Eşitsizliği sosyolojik bakımdan irdeleyen geleneksel çalışmalar içinde yapısal-cı-işlevselci kuram ağırlıklı bir yere sahiptir, ancak bu kuramın yalnız olmadığı da bilinmelidir. 1960'lı ve 1970'li yılların entelektüel ortamında son derece etkili olan ve verimli çalışmalar ortaya koyan Marksçı yaklaşımın toplumsal eşitsizlik tartışmalarına nasıl müdahale ettiği sorulabilir. Marksçı sosyoloji için tabakalaşma sistemini toplumsal eşitsizlik temelinde kavramsallaştırmak başlı başına problemli bir girişimdir; zira kapitalist toplum, kendinden önceki toplumlardan çok daha belirgin bir biçimde sınıf esasına göre tabakalaşmıştır; temel sınıflar arasındaki ilişkinin özü ise sömürü ilişkisidir. Eşitsizlik kavramsallaştırması ise toplumsal sınıfları eşit olmayan farklı toplumsal konumlar şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım benimsendiğinde kapitalizm ancak ve sadece ahlaki bakımdan eleştirilebilir olacaktır. Oysa Marksçı yaklaşıma göre ahlaki eleştiri, kapitalist sömürü ilişkisine son verecek bir perspektiften yoksundur; toplumsal eşitliği gerçekleştirebilmek için toplumsal sınıfların kaldırılması gerekir. Nitekim bu dünya görüşünü esas alan ve sınıf farklılıklarına son verdiklerini ilan eden sosyalist rejimler, 1990'ların başlarına kadar, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yörüngesindeki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Doğu Bloğu diye adlandırılan bu rejimler, başını Amerika Birleşik Devletleri'nin çektiği Batı Bloğu ile sürekli rekabet içinde olmuşlardır. "Soğuk Savaş" terimi ile adlandırılan bu rekabette, Doğu Bloğu kapitalist Batı'yı sömürüyü ve eşitsizliği yaygınlaştırmakla ve derinleştirmekle eleştirirken, Batı da Doğu Bloğunu baskıcı, otoriter bir rejim olmakla eleştirmiştir. Bu tabloya biraz uzaktan bakıldığında karşımızda adeta şöyle bir manzara durmaktadır: Bir tarafta eşitlikçi ama özgür olmayan toplumlar (Doğu Bloğu), diğer tarafta ise özgür ama eşitlikçi olmayan toplumlar (Batı Bloğu)... Sosyolojinin **eşitlik** ve **farklılık** kavram çiftiyle tartıştığı sorun, siyaset biliminde **eşitlik** ve **özgürlük** arasındaki ilişkinin tartışılması biçimini almıştır. Bu konudaki etkili tezler ise liberal dünya görüşünden gelmiştir.

EŞİTSİZLİĞİN SİYASETİ

Toplumsal eşitsizlik ve yurttaşlık arasındaki bağlantıları kurabilmek.

Bilindiği gibi 1789 Büyük Fransız Devrimi ile birlikte eşitlik ve özgürlük idealleri sadece seküler bir içeriğe kavuşmamış, aynı zamanda tartışmasız bir siyasi meşruiyet de edinerek evrenselleşmiş, insanlığın ortak değerleri haline almıştır. Bununla birlikte liberal dünya görüşü eşitlik ve özgürlüğün doğası gereği çelişkili ve ayrık-sı olduğu tezini ileri sürerek yaşanan tarihsel süreç üzerinde son derece etkili olmuştur. Liberal düşüncenin analiz birimi bireydir. Metodolojik olarak bu bireyin, tarihsel bir tipoloji ya da Weber'ci anlamda ideal-tip olmayıp, hipotetik (kurgusal) bir soyutlama olduğu belirtilmelidir. İşte tarih ve toplum bağlamından yalıtık, kendi çıkarını en çoklaştırma yönünde rasyonel davranan doğasıyla bu birey, varlığı itibarıyla özgürdür, dolayısıyla kendi yazgısı üzerinde egemendir. Bir diğer ifadeyle **özgürlük**, insanın birey doğasının bir karakteristiğidir; **toplum** ise özgür irade ve egemenlik sahibi bireylerin kendi aralarında tesis ettikleri bir sözleşmeden ibarettir. Dikkat edilecek olursa liberal önerme, bireyin ve onun tanımlayıcı karakteristiği olarak özgürlüğün toplumdan *önce* var olduğu şeklindedir. Dolayısıyla bireysel özgürlüklerin yasal düzenlemelerle verilmesi söz konusu olamaz; özgürlükler zaten bireyde *verilidir*; liberal ilkeye göre yasalar, özgürlükleri temel haklar olarak güvence altına almak durumundadır. Buna göre, insanın/bireyin doğuştan/doğa-

sından gelen belirli hakları vardır; bu haklar, bireyler arası sözleşme ürünü olan politik topluma devredilmiş değildir; aksine, politik toplum bireyin devredilmemiş haklarını garanti altına almakla yükümlüdür; bu yükümlülük politik toplumun/devletin varlık nedenidir. Devredilemez haklar listesinde doğrudan doğruya bireyin öz-egemenliğini tesis edecek unsurlar yer alır. Aynı zamanda erkeksi (*masculine*) olduğunu belirtmeye gerek olmayan bu kurgusal bireyin öz-egemenliği ya da aynı anlama gelecek şekilde özgürlüğü; düşünce, ifade, inanç, mülk edinme ve sözleşme yapabilme haklarını içerir. Medeni haklar olarak da adlandırılan bu unsurlar 18. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan burjuva kamusalılığının ve burjuva yurtaşlık statüsünün de kurucu taşları olmuştur (Bürkeve ve Özügür, 2011, s.18).

Liberal dünya görüşü için eşitlik ideali, birey doğasının bir karakteristiği değil toplum olmanın bir gerekliliği olarak mevcuttur. Dolayısıyla özgürlükten tümüyle farklı olarak eşitlik ilkesi, yasal müdahalelerle verilen/sağlanan bir düzenlemeyi gerektirir. Hukuk düzleminde bireysel özgürlükler temel hakları oluşturmakta, eşitlik ise tamamlayıcı mahiyetteki hakları oluşturur. Hukuk dilinde bunlara *pozitif haklar* ya da *sosyal haklar* denir. Görüldüğü gibi liberalizm bakımından eşitlik ve özgürlük, doğaları gereği farklıdır, bir arada sloganlaştırılarak anılıyor olmaları, aynı düzlemde ele alınmalarını gerektirmez. Eşitlik ve özgürlük arasında çelişkili bir ilişkinin olduğu yönündeki liberal sava gelince... Liberal dünya görüşü için eşitlik ilkesi, iktisadi ve toplumsal düzlemin değil, fakat siyasal ve hukuksal düzlemin konusudur; buradaki ilke de *yasalar önünde eşitlik* ilkesidir. Bu ilkenin toplumsal yaşam içindeki gerçekleşme biçimi ise fırsat eşitliği şeklinde olacaktır. Bir toplumun tüm fertlerinin yasalar önünde eşit olması, yasalarla düzenlenmiş toplumsal ilişkiler seti içindeki fırsatlara erişimi de eşit kılacaktır. *Fırsat eşitliği kavrayışının nasıl yorumlanması gerektiği konusunda liberal dünya görüşü içinde iki farklı tutumdan söz edilebilir.* Bunlardan *ilki* liberalizmden sosyal demokrasiye meyleden bir çizgide yer alırken, *diğeri* günümüzün ana-akım görüşü konumundaki neoliberalizme uzanır.

1. Liberalizmden sosyal demokrasiye uzanan çizginin görüşü kısaca şöyle özetlenebilir: Fırsat eşitliği ilkesini gerçekleştirebilmek için koşulları ya da şartları da mümkün mertebe eşit kılmak gerekecektir. Şartları eşit olmayanların fırsatlara erişmek için kalkıştıkları yarış da eşit olmayacaktır. Fırsat eşitliğinin bir gereği olarak şartlarda eşitlik ilkesi de benimsenmek durumundadır (Turner, 1997, s.122).
2. Diğer yanda ise neoliberalizme uzanan bir hat yer almaktadır; buna göre bireysel özgürlüklerin ve fırsatlarda eşitlik ilkesinin ideal toplumsal mekânı piyasadır. Piyasa serbestisi tam anlamıyla gerçekleştiğinde, kaynakların adil dağılımı da mümkün olacaktır. Şartlarda eşitlik sağlamak maksadıyla yapılacak devlet müdahaleleri piyasa serbestisini zaafa uğratacağı için adil bir sonuç doğurmayacak, fırsat eşitliği ilkesi de yara alacaktır.

Fırsat eşitliği kavrayışının nasıl yorumlanması gerektiği konusunda liberal dünya görüşü içinde iki farklı tutumdan söz edilebilir. Bunlardan ilki liberalizmden sosyal demokrasiye meyleden bir çizgide yer alırken, diğeri günümüzün ana-akım görüşü konumundaki neoliberalizme uzanır.

Liberal düşüncenin analiz birimi kurgusal bireydir; tarih ve toplum bağlamından yalıtkı, kendi çıkarını en çoklaştırma yönünde rasyonel davranan doğasıyla bu birey, varlığı itibarıyla özgürdür. Özgürlük, insanın birey doğasının bir karakteristiğidir. Eşitlik ilkesi ise birey doğasının bir karakteristiği değil toplum olmanın bir gereği olarak vardır. Bu yaklaşımın hukuk dilindeki karşılığında bireysel özgürlükler temel hakları, eşitlik ise tamamlayıcı mahiyetteki sosyal hakları oluşturur.

Liberal dünya görüşünün kendi yelpazesi içinde toplumsal eşitliğe karşı geliştirilmiş olan kimi savlar vardır. Turner (1997, s. 38) bu önermelerin bir dökümünü verir. Bunlardan ilki, toplumsal eşitliği sağlayacak bir siyasal programın uygulanabilir olmayacağı görüşüdür. Bu yönde bir uygulamaya geçen devlet, kaçınılmaz olarak özgürlükleri boğacak ve nihayet totaliter ya da otoriter bir rejimin doğması-

na yol açacaktır. Bu teze göre kayda değer bir eşitlik oluşturma bedeli, bireysel yetenek ve başarıyı ikincil kılacak bir siyasal despotizm olacaktır. Diğer bir tez de eşitlik istencinin insan topluluklarının diğer bazı istenir değerleriyle bağdaşmaya-bileceğidir. Buna göre eşitliğin kişisel özgürlükten daha az istenir bir şey olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Turner'a (1997, s.39) göre sosyolojik bakış açısıyla düşünüldüğünde, eşitlik ile özgürlüğün karşılıklı bağdaşmaz olduğunu ileri süren liberal görüş, "kişisel çıkar ile toplumsal gereklilikler arasında kaçınılmaz ve zorunlu bir çatışma olduğu" şeklinde oldukça temelsiz bir önermeyi varsaymak durumundadır. Modern toplumlar da bireysel özgürlüklerin artmasında, yurttaşlık haklarının evrensel düzlemde yaygınlaşması belirleyici bir yere sahiptir. Toplumsal tabakalaşmanın daha altlarında yer alan bireylerin kişisel özgürlük alanları, ancak sosyal yurttaşlık hakları ile var olabilmıştır (Dahrendorf'dan aktaran Turner, 1997, s.39). O halde eşitlik ve özgürlük arasındaki çatışmalı ilişkiyi esas alan liberal görüşün sosyolojik bakımdan herhangi bir tutarlılığının ya da geçerliliğinin bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan eğer *özgürlük* piyasa serbestisi, *eşitlik* ise siyasi demokrasinin gereği olan kamusal düzenlemeler ve kimi devlet müdahaleleri şeklinde tanımlanacak olursa işte bu durumda liberal tezin dayanakları da ortaya çıkmış olacaktır. "Piyasa olanakları açısından kişisel başarı ile yalın ekonomik mücadelenin anarşik etkilerini en aza indirmeyi amaçlayan ekonomik ve siyasal düzenlemenin toplumsal gerekleri arasında bir çelişki vardır" (Turner, 1997, s.40). Turner'ın "piyasa ile siyasal demokrasinin gerekleri" arasında tanımladığı çelişkiyi daha yalın bir anlatımla şöyle ifade etmek mümkündür: *Sözü edilen çelişki, eşitlik ve özgürlük ideleri arasında değil, fakat kapitalist piyasa ile yurttaşlık statüsü arasındadır*. Bu saptama ile birlikte *toplumsal eşitsizlik* ile *yurttaşlık statüsü* arasındaki ilişkiye geçilebilir.

TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK VE YURTTAŞLIK

İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıntıları üzerine modern bir sosyal devlet inşasına başlamış bulunan İngiltere'de, Profesör **T.H. Marshall**'ın 1949 yılında Cambridge Üniversitesinde yaptığı bir konuşma, bugün hala yurttaşlık tartışmalarında en sık gönderme yapılan metindir. Modern yurttaşlık kurumunun gerek kendi içinde, gerekse de kapitalist piyasa ile çelişkili bir birlikteliğe sahip olduğu tezi, T.H. Marshall'ın yurttaşlık tartışmalarına yaptığı temel katkıyı oluşturur. T.H. Marshall'a göre *modern yurttaşlık kurumu*; medeni, siyasi ve sosyal hakların bir bileşkesidir; ancak bu bileşke, kendi içinde gerilimlidir. Gerilim, yurttaşlık kurumunun siyasal ve sosyal haklar boyutu ile medeni haklar boyutu arasındadır. Daha önce de belirtildiği gibi, *medeni haklar* ile düşünce, ifade, inanç, mülk edinme ve sözleşme yapabilme gibi temel haklar kastedilmektedir. Medeni hakların kapitalist piyasa işleyişi ile çelişirliği olmadığı gibi onu tamamladığı da söylenebilir. T.H. Marshall tam da bu nedenle modern yurttaşlık kurumunun sosyal ve siyasal boyutlarını, medeni boyuttan farklı olarak, kapitalizme potansiyel bir tehdit olarak görür.

T.H. Marshall'a göre modern yurttaşlık kurumu; medeni, siyasi ve sosyal hakların gerilimli bileşkesine yaslanır; gerilim, yurttaşlık kurumunun siyasal ve sosyal haklar boyutu ile medeni haklar boyutu arasındadır.

T. H. Marshall'ın yurttaşlık kurumu ile kapitalist piyasa arasında tanımladığı çatışmalı ilişkinin gerekçelerini belirtiniz?

SIRA SİZDE

Medeni haklar 18. yüzyılda gündeme gelmiş ve modern yurttaşlık kurumunun temelini oluşturmuştur. İzleyen yüzyılda medeni hakların uzantısı niteliğindeki *siyasal haklarla* yurttaşlık kurumu gelişimini sürdürmüş, 20. yüzyılda *sosyal hakların* devreye girmesiyle, siyasal haklar da kolektivist bir içerik kazanarak derinleş-

Modern yurttaşlık kurumunun 20. yüzyılda büründüğü biçim olarak **sosyal yurttaşlık**, medeni, siyasal ve sosyal hakların bir bileşkesi şeklinde tanımlanabilir.

miş ve nihayet yurttaşlık kurumu en olgun seviyesine ulaşmıştır. Özetle modern yurttaşlık kurumunun 20. yüzyılda büründüğü biçim olarak **sosyal yurttaşlık**, medeni, siyasal ve sosyal hakların bir bileşkesi şeklinde tanımlanabilir. Daha önce de belirtildiği gibi sosyal yurttaşlık kurumu kendi içinde çelişkili bir bütündür; üstelik bu kurumsal bütünlük, sosyal bölüşüm üzerinde basınç uyguladığı içindir ki, aynı topraklarda paralel bir gelişim seyri izlemiş olsa da kapitalizme de zıt bir sistem meydana getirmiştir. T.H. Marshall'ın bu çözümlemesinin ardında yatan ana fikir şöyle özetlenebilir: Yurttaşlık kurumu, insanlığın toplumsal eşitlik doğrultusundaki en temel yönelimini ifade eder. Kapitalist piyasa ise toplumsal eşitlik ilkesine aykırı bir düzenlemedir. Bu temel önermenin dayanağına gelince: Toplumsal eşitlik ilkesi, kişinin işgücü piyasasındaki konumundan bağımsız olarak edineceği bir yaşam standardını gerektirir; bu gereklilik, serbest piyasa kuralları ihlal edilmeden sağlanamaz. Bunun içindir ki T.H. Marshall, 20. yüzyılda yurttaşlık statüsü ve sözleşme ilkesine dayalı kapitalist sınıf sisteminin “savaş halinde olduğunu” söylemiştir (Bürkeve ve Özüğurlu, 2011, s.23).

Marshall'ın yukarıda sözü edilen tarihi tebliğinde Fabiancı sosyal demokrasi-nin reformist iyimser çizgisinin derin izlerini görmek mümkündür; buna göre, eşitlikçi yurttaşlık kurumu, kapitalist sınıf sistemini değiştirmeye zorlayacaktır. Değişimin doğrultusu, toplumsal sınıflar arasındaki kutuplaşmaları hafifletmek, orta sınıf katmanlarını genişletmek ve yaşam standartlarını iyileştirmek suretiyle işçi sınıfı içi farklılıkları azaltmak yönünde olacaktır. Görüldüğü gibi T.H. Marshall henüz 1949'da bir tür “refah rejimi” tanımı yapmaktadır ki başta İngiltere olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerde izleyen 30 yıl boyunca T.H. Marshall'ın beklentilerine son derece uygun gelişmeler de yaşanmıştır. Ne var ki T.H. Marshall'ın reformist iyimserliğini pekiştirdiği şu önermesi aynı ölçüde, uzun ömürlü olamamıştır. T.H. Marshall şunu söylemiştir: Piyasa fiyatının sosyal adalete tâbi hale geldiği, serbest pazarlığın yerini haklara dayalı düzenlemelerin aldığı modern yurttaşlık kurumu, kapitalist sistem içerisinde kendisine sağlam bir yer bulmuştur! Oysa “modern yurttaşlık kurumunun” kapitalist sistem içerisinde bulunduğu yerin gerçekte ne denli kaygan olduğu, neoliberalizmin son 30 yılda ortaya koyduğu bilânço ile ortaya çıkmış durumdadır. Bununla birlikte gerek yurttaşlık kurumunun kendi içinde, gerekse de yurttaşlık statüsü ile toplumsal sınıf konumları arasındaki ilişkinin analizinde, analitik önceliği uyum ve dengeden ziyade çelişkiye vermiş olması, T.H. Marshall'ın katkısını ayırt edici kılmıştır (Bürkeve ve Özüğurlu, 2011, s.23).

NEOLİBERAL MEYDAN OKUMA VE TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK

F.A. Hayek, R. Nozick ve M. Friedman'ın toplumsal eşitsizlik bakındaki yaklaşımlarını sıralayabilmek.

Yukarıda da özetlendiği gibi, **refah rejimi**, toplumsal eşitsizliklerle kapitalizm koşullarında mücadele etmeyi hedeflemiş bir kamu politikası ve örgütlenmesidir. Refah rejiminin temel ilkesi piyasadaki bağımsızlaşmadır. Buna göre yurttaşlar işgücü piyasasındaki konumlarından bağımsız olarak belli bir yaşam standardına sahip olmak durumundadır. Piyasadaki bağımsızlaşma derecesi, sosyal refah uygulamalarının da derecesini verir. Gosta Esping Anderson, piyasadaki bağımsızlaşma olgusunu *metasızlaşma* kavramı ile tanımlayarak, metasızlaşmanın derecesi ve yaslandığı mekanizmalar çerçevesinde farklı refah rejimi tipolojileri geliştirmiştir. Neolibe-

ral çizginin en belirgin tutumu, bireyin hiçbir koşul ve düzeyde piyasadan bağımsızlaştırılmasının kabul edilir olmadığı yönündedir; zira bunlara göre kapitalist piyasa ilişkileri iktisadi kalkınmanın olduğu kadar bireysel özgürlüklerin de biricik teminatıdır. Bu kuramsal pozisyonu bütünler tarzda neoliberal çizgi, toplumu da piyasanın bir uzvu, parçası ya da uzantısı olarak örgütlemek ister. Piyasaya hırslı bir şekilde geri dönüşü temsil eden neoliberal yaklaşımı, üç kurucu isme göndermede bulunarak irdelemek yeterli olacaktır. Neoliberalizmin felsefi temelleri için **Friedrich A. Hayek**, siyasi tezleri için **Robert Nozick** ve iktisat politikaları için ise **Milton Friedman**, bu üç referansı oluşturacaktır.

Hayek'e göre piyasa toplumu, dar anlamda iktisadi ilişkiler alanı olarak değil, 16. yüzyıldan bu yana gelişimini sürdüren bir uygarlık olarak görülmelidir. Bireysel özgürlük, bu uygarlığın temelidir. Bu uygarlıkta bireylerin yaşam serüveni, kendi öz değerleri ile gerçekleştirdikleri kendi tercihlerinin bir ürünüdür. Bu ise son derece dinamik bir toplum tasarımı varsaymak durumundadır. Nitekim Hayek'e göre kapitalizm son derece dinamik bir sistemdir; bunun ana gerekçesi de bünyesinde toplumsal eşitsizliği barındırıyor olmasıdır (Saunders, 1990, s.51). Görüldüğü gibi Hayek için toplumsal eşitsizlik, kapitalizme dinamizm kazandıran bir işleve sahiptir; her kim ki toplumda gelir ve servet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik, iktisadi ve toplumsal kalkınmayı, yeniliği (inovasyon) ve girişimciliği zapturapt altına alacağını da bilmek durumundadır. Hayek için Keynesçi refah devleti tam da bu yönde sonuçlar üretmiş; yenileşmeyi, inisiyatif ve kalkınmayı sekteye uğratmıştır. Oysa piyasadaki kaynaklanan getirilerin sahiplenilmesi ve birikimi engellenmediği takdirde, dinamik bir sistem olarak kapitalizm uzun erimde herkesin yaşam standardını iyileştirecektir. Bugünün yoksulu, birkaç kuşak önceki yoksula göre daha iyi bir yaşam standardına sahiptir. Hayek kapitalist toplumları hareketli sütunlara benzetir; sütunların alt ve üst katmanlarında yer alan insanlar kuşkusuz vardır, ama sütunlar bir bütün olarak ileri doğru hareket eder ve bu durum, toplumun tümünün menfaatinde. O halde toplumsal eşitsizlik, sadece ve ancak iktisadi büyümenin bir bedeli olarak görülmelidir (Saunders, 1990, s.48).

Hayek'in yukarıda özetlenen analizinde, toplumun tüm üyelerinin ortak çıkarları serbest piyasa dinamiklerinde zaten mevcuttur; toplumun kolektif çıkarı adına piyasaya yapılacak dışsal müdahaleler (kamusal düzenlemeler) aksi sonuçlar üretir. Bununla birlikte Hayek *Refah Devletinin Anlamı* başlıklı çalışmasında toplumun tüm üyelerinin ortak çıkarları doğrultusunda kimi kamusal düzenlemelerin yapılabileceğini de belirtir; lakin bu hizmetlerin listesinde parklar-bahçeler, müzeler, spor ve sanat kompleksleri dışında bir hizmet alanı bulunmaz. Hayek'in kuramsal müdahalesinin hedefinde bir kamu düzenlemesi olarak *sosyal güvenlik sisteminin* yer aldığı belirtilmelidir. Hayek'e göre güvenliğin biri sınırlı diğeri ise mutlak olmak üzere iki anlamı mevcuttur. *Sınırlı güvenlik*, fiziki yoksunlukların giderilmesi ve asgari ölçüde yaşamı sürdürecektir katkıların yapılması anlamına gelir, dolayısıyla da bireysel özgürlüklerle çelişmez. Oysa sosyal refah rejimlerinin bireyi piyasa konumundan bağımsızlaştıran düzenlemelerinde *mutlak güvenlik* anlayışı hâkimdir; bu ise bireysel özgürlükleri boğan, dolayısıyla da 'özgür topluma' karşı olan bir sistemdir (Hayek, 2000). Hayek kendi bakış açısı bakımından son derece isabetli bir şekilde 'sosyal' terimini hedef tahtasına yatırır. Buna göre sosyal terimine; 'sosyal devlet', 'sosyal yurttaşlık', 'sosyal ücret', 'sosyal güvenlik' gibi, siyasi ve hukuki anlamlar asla yüklenmemelidir; sosyal terimi illa da kullanılacaksa, salt sosyolojik anlamıyla kullanılmalı, ilgili kamu hizmetinin hedef kitlesini işaret etmesiyle yetinilmelidir.

Hayek için toplumsal eşitsizlik, kapitalizme dinamizm kazandıran bir işleve sahiptir; gelir ve servet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik, iktisadi ve toplumsal kalkınmayı, yeniliği (inovasyon) ve girişimciliği zapturapt altına alacaklarını da bilmek durumundadır. Nitekim Keynesçi refah devleti tam da bu yönde sonuçlar üretmiş; yenileşmeyi, inisiyatif ve kalkınmayı sekteye uğratmıştır. Oysa piyasadaki kaynaklanan getirilerin sahiplenilmesi ve birikimi engellenmediği takdirde, dinamik bir sistem olarak kapitalizm uzun erimde herkesin yaşam standardını iyileştirecektir.

Neoliberal düşüncesinin oluşumuna Hayek'in yaptığı katkı bir bütün olarak ele alındığında, refah devletine karşı son derece kategorik bir meydan okuyuşun mevcut olduğu görülecektir. Refah devleti anlayışını kategorik olarak reddeden bir akım olarak neoliberal pozisyonun oluşumunda Hayek'in yanı sıra Robert Nozick'in de kayda değer katkıları olmuştur. **Nozick**'in en temel müdahalesi, toplumsal eşitsizlikle sosyal adalet arasındaki bağı koparmak yönündedir ki bu bağ, toplumsal eşitsizliği sınıfsal sömürü ilişkisi ile değil de bölüşüm ilişkisinin adil olup olmadığı ile açıklayan, başta sosyal demokrasi akımı olmak üzere sosyal refah devletini savunan reformist akımlar bakımından son derece önemli olmuştur. Buna örnek olarak sosyal demokrasi akımının önemli isimlerinden John Rawls'ın 1972 tarihli *Adalet Kuramı* başlıklı çalışmasından kısaca söz edilebilir. Rawls'ın temel tezi, sosyal adalet inancını zedeleyici mahiyetteki belirgin toplumsal eşitsizliklerin demokratik toplumlarda kabul edilemez olduğu şeklindedir (Saunders, 1990, s.47). Rawls'ın analiz mantığı şöyledir: İnsanlar yöneten ya da yönetilen, aynı şekilde zengin ya da fakir olarak doğup doğmayacaklarını bilemeyeceklerine göre 'köken konumlarıyla' fazlasıyla ilgilenmeleri beklenir. Oysa modern demokrasilerde hangi toplumsal konumda dünyaya gelindiği önem taşımaz; zira köken konumu ne olursa olsun herkes eşit yurttaşlar olarak aynı özgürlüklere sahip olduğu gibi, iktisadi kaynaklar da o toplumda eşit bir şekilde dağılır. Demokrasilerde eşitlik ilkesi, 'fark ilkesi' ile bir aradadır; bu ilkeye göre, nüfusun küçük bir bölümü çalışmasının ve sahip olduğu vasıfların karşılığı olarak toplumun geri kalanından kısmen daha iyi koşullara sahip olacaktır. Ancak bu makas açılır ve zengin-yoksul farklılığı derinleşirse, aynı şekilde, toplumun büyük çoğunluğunun yaşam koşulları kötüleşmeye başlarsa, bu koşullarda, sosyal adalet duygusu zedelenir ve toplumsal eşitsizlik meşruiyetini kaybeder (Saunders, 1990, s.47). İşte neoliberal dünya görüşünün hedef tahtasına yatırdığı tam da bu anlayıştır. Nozick'e göre nüfusun küçük bir bölümünün ülke varlıklarının büyük bir bölümüne sahip olması, kendi başına adalet kavrayışı bakımından hiçbir şey söylemez. Toplumsal bakımdan böylesine eşitsiz bir durumun adaletsiz olduğu yargısına ulaşamaz; zira sosyal adalet, kaynakların dağılımı ya da pastanın paylaşımı ile değil, sahip olunan servetin meşru bir hak olup olmamasıyla ilgilidir. Buna göre sadece haksız ve gayrimeşru yollarla edinilmiş servet söz konusu olduğunda sosyal adalet duygusunu sarsacak bir toplumsal eşitsizlikten söz edilebilir (Saunders, 1990, s.49). "Ne kadar elde ettin?" değil, "Nasıl elde ettin?" sorusu sosyal adaletle ilgilidir; dolayısıyla ne kadar büyük olursa olsun toplumsal eşitsizliklerin varlığının sosyal adalet düşüncesi ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

Nozick'in neoliberal düşünceye yaptığı kritik katkı, sosyal adalet ile toplumsal eşitsizlik arasında kurulan bağı kopartmasıyla ilgilidir. Buna göre nüfusun küçük bir bölümünün ülke varlıklarının büyük bir bölümüne sahip olması, kendi başına, adaletsiz bir durumun kanıtı olarak ileri sürülemez; zira sosyal adalet, kaynakların dağılımı ya da pastanın paylaşımı ile değil, sahip olunan servetin meşru bir hak olup olmamasıyla ilgilidir. "Ne kadar elde ettin?" değil, "Nasıl elde ettin?" sorusu sosyal adaletle ilgilidir; dolayısıyla ne kadar büyük olursa olsun toplumsal eşitsizliklerin varlığının sosyal adalet düşüncesi ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

Nozick için sosyal adaleti bölüşüm sorunu ile ilişkilendiren yaklaşımlar, bölüşümüne konu olan kaynakların nasıl üretildiğini tartışma dışı bırakmışlardır. Servetin nasıl yaratıldığı ile ilgilenmeksizin, meşru olarak edinilmiş zenginliklerin sahiplerinden alınıp başkalarına dağıtılması, Nozick için, sosyal adaletin gerçekleşmesine değil yadsınmasına kanıt teşkil edecektir. Modern bir devlet örgütlenmesinde meşru olarak edinilmiş varlıkların sahiplerinden vergilendirme yolu ile alındığı ve vergi gelirleriyle oluşan bütçenin sosyal kalemlerden yapılan harcamalarla da nüfusa yeniden dağıtıldığı bilinmektedir. Nozick'in siyaset felsefesi düzleminde geliştirdiği görüşlerin iktisat politikası düzlemindeki yansımada, refah devletinin vergi ve sosyal politika uygulamaları, hedef tahtasına yatırılmış olmaktadır. Bu noktada, 1976'da Nobel İktisat ödülüne layık görülen Milton Friedman'ın Keynesgil refah devletinin vergi ve sosyal politika uygulamalarına yönelik değerlendirmesi tamamlayıcı olacaktır.

Neoliberal yaklaşımın Keynesçi refah devletine yönelttiği eleştirileri özlü bir biçimde anlatınız.

SIRA SİZDE

Friedman' a (1988) göre refah devleti, yazarın kendi ifadeleri ile 'gençlerin yaşlıları', 'sağlamaların hastaları', 'çalışanların aylakları' sırtında taşıdıkları bir sistemdir; üstelik bunu yaparken ne gençlerin ne sağlamların ne de çalışanların özgür iradelerine başvurulması söz konusudur; dolayısıyla refah devleti bireylerin 'tercih özgürlüğüne' kapalı bir sistemdir. Neoliberal akımın öncülerinden parasalcı (monetarist) ekolün kurucu ismi olan Milton Friedman, piyasa serbestisini siyasal özgürlükler ve demokrasinin önkoşulu olarak formüle etmiştir. Bu görüşleri geliştirdiği yıllarda, Şili'de kanlı bir darbe ile 1973'de iktidarı ele geçiren diktatör Pinochet'in iktisadi danışmanlığını üstlenmiş olması ise kişisel biyografisindeki bir not olarak belirtilmelidir.

Burada salt kurucu katkılara yer verilen neoliberal yaklaşımın, toplumsal eşitsizlik tartışmaları bakımından son derece derin ve kalıcı etkilere sahip olduğu belirtilmelidir. Bu satırların yazıldığı dönemde de ana-akım yaklaşım olarak neoliberalizm, toplumsal eşitsizlik ve yoksulluk konularının ele alınışında belirleyici bir yere sahiptir. Bu yaklaşımla birlikte toplumsal eşitsizliğin varlığının gerek gayri-ahlaki gerekse adaletsizlik olarak değerlendirilip damgalanamayacağı görüşü, etkili bir şekilde düşünce dünyamıza dâhil olmuştur.

Friedman'a göre, refah devleti, yazarın kendi ifadeleri ile 'gençlerin yaşlıları', 'sağlamların hastaları', 'çalışanların aylakları' sırtında taşıdıkları bir sistemdir; üstelik bunu yaparken ne gençlerin ne sağlamların ne de çalışanların özgür iradelerine başvurulması söz konusudur; dolayısıyla refah devleti bireylerin 'tercih özgürlüğüne' kapalı bir sistemdir.

TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK ÇALIŞMALARINDA YENİ EĞİLİMLER

Toplumsal eşitsizlik çalışmalarında yeni eğilimleri özetleyebilmek.

Batılı gelişmiş kapitalist ülkelerde 1980'li ve 1990'lı yıllardaki toplumsal eşitsizlik çalışmalarını kıyaslamalı bir tarzda inceleyen Lemel ve Noll (2002), çağdaş toplumsal eşitsizlik çalışmaları konusunda önemli sonuçlara ulaşmaktadır. Lemel ve Noll'un (2002, s.2-3) bu çalışmada izini sorduğu sorular şöyle sıralanmaktadır:

- Toplumsal sınıf ve toplumsal tabakalaşmanın geleneksel kavramları, 1980 sonrası gibi kayda değer değişikliklerin yaşandığı yıllarda hala geçerliliğini korumakta mıdır?
- Bireyselleşme eğilimi eşitsizliğin geleneksel yapısını aşındırmakta mıdır?
- Eşitsizliğin yeni biçimleri eskisinin yerini mi almaktadır?
- Sosyal politikanın ve de sosyolojinin uzun yıllar en önemli konularının başında gelen toplumsal eşitsizlik konusu artık eski önemini yitirmekte midir?

Leemel ve Noll'a (2002, s.4) göre, toplumsal plandaki köklü değişiklikler eşitsizlik konusundaki geleneksel bakış açısının da değişmesini beraberinde getirmiştir. Bunlardan *ilki demografik yapıdaki* muazzam değişikliktir. Bilindiği gibi gelişmiş Batı ülkelerinde ortalama insan ömrü uzarken doğum oranları azalmakta ve böylece nüfus hızla yaşlanmaktadır. Bu ise yaş gruplarının ve kuşakların görece statüleri ve ağırlıklarını değiştirmekte, *yaş ve kuşak* farklılığının yeni bir eşitsizlik biçimi olarak ortaya çıkmasının koşullarını hazırlamaktadır. *İkinci olarak, genel yaşam düzeyinde kaydedilen kayda değer iyileşmeden* de söz edilebilir (Leemel ve Noll, 2002, s.5). 1950'li yıllardan başlayarak, özellikle Keynesçi refah devleti yılları boyunca Batılı ülkelerde yaşam seviyesi mutlak anlamda iyileşmiş olması maddi

Demografiden başlayarak yaşam tarzlarının kültürel dokusuna kadar uzanan birçok etkenin ışığında çağdaş toplumsal eşitsizlik çalışmaları, toplumsal sınıf referanslı standart açıklayıcı modelden uzaklaşarak çok faktörlü eşitsizlik analizlerine yönelmiştir. Bu çalışmalara göre toplumsal eşitsizlikler gelecekte daha az oranda toplumsal sınıf temeline sahip olacak, toplumsal sınıfların yapılandırıcı etkisi azalacak ve nihayet sosyoloji disiplini gelecekte toplumsal sınıf gibi tek değişkeni esas alan bir disiplin olmayacaktır.

zenginlikler konusundaki eşitsizliklerin görece önemini gerileyen sonuçlara yol açmıştır. *Üçüncü olarak, son derece yaygın refah devleti uygulamalarının* da vurgulanması gerekir. Refah devleti uygulamalarının en genel sonucu kişileri piyasa koşullarına bağımlılıktan kurtarmaktır. Bu ise kapitalist piyasadan kaynaklanan iktisadi ve toplumsal eşitsizlikleri önemsizleştiren bir etkiye sahiptir. Toplumsal eşitsizliklerin yeni bakış açılarıyla çalışılmasına etki eden bir diğer faktör olarak Lemel ve Noll *bizmet sektörünün sürekli genişliyor* olmasının altını çizer. Buna göre işgücü kompozisyonunda ve işin örgütlenmesinde meydana gelen radikal değişiklikler en azından geleneksel sınıf yapılarında kayda değer farklılıklar yaratmıştır. Eğitim sisteminin yaygınlaşmasına koşut olarak *yüksek öğrenime katılımda devrimsel bir sıçramanın* yaşanmış olması da bir diğer faktörü meydana getirir. Zira bu yolla nüfusun geniş bir kesimi için eğitim yoluyla yukarı doğru toplumsal hareketlilik fırsat ve olanağını doğmuş olmaktadır. Kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artmış olması, ailelerin sınıf konumlarını ve sosyoekonomik statülerini belirsizleştiren, dolayısıyla da farklı sınıf kesitlerinden ailelerin oluşmasına yol açan etkisi ile Lemel ve Noll'un (2002, s.6) listesinde yer almıştır. Bu faktörü, *toplumsal cinsiyet rol ve davranışlardaki kayda değer değişikliğin* izlediği de belirtilmelidir. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler, özellikle kadın hareketinin de etkisiyle; geleneksel eşitsizlik algısının ötesinde, yeni bir duyarlılığın gelişmesine yol açmaktadır. Bir diğer faktör, *farklı ırk, etnik ve milletten azımsanmayacak sayıda insanın Batı toplumlarındaki varlığıyla* ilgilidir; uzun göç dalgaları neticesinde gelen ve Batılı toplumların sınıf dışına itilmiş gerçek yoksullarını oluşturan bu insanlar son yıllarda toplumsal eşitsizliklere karşı öfkelerini kültürel kimliklerine göndermede bulunarak göstermektedirler. Lemel ve Noll'un (2002, s.7) uzun listesi içinde son sırada, *tüketim ve yaşam stilinin kültürel boyutlarının giderek önem kazanıyor* olması yer almaktadır.

Batılı literatürün değerlendirilmesine yaslanan çalışmalarının neticesinde Lemel ve Noll'un (2002, s.431) ulaştığı sonuç şöyle özetlenebilir: Demografiden başlayarak yaşam tarzlarının kültürel dokusuna kadar uzanan birçok etkenin ışığında çağdaş toplumsal eşitsizlik çalışmaları, toplumsal sınıf referanslı standart açıklayıcı modelden uzaklaşarak çok faktörlü eşitsizlik analizlerine yönelmiştir. Bu bölümde Lemel ve Noll'un çalışmasına bu kapsamda yer verilmesinin nedeni; Almanya, Fransa, İspanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi sosyolojik düşüncenin tüm evrelerinde belirleyici bir yere sahip bulunan ülkelerde 1980'li ve 1990'lı yıllarda yürütülen toplumsal eşitsizlik çalışmalarının konu alınmış olmasıdır. Kapsamlı çalışmanın son saptamaları yine toplumsal sınıf teması ile ilgilidir. Yazarlara göre toplumsal eşitsizlikler gelecekte daha az oranda toplumsal sınıf temeline sahip olacak, toplumsal sınıfların yapılandırıcı etkisi azalacak ve nihayet sosyoloji disiplini gelecekte toplumsal sınıf gibi tek değişkeni esas alan bir disiplin olmayacaktır (Lemel ve Noll, 2002, s.434).

1980'li ve 1990'lı yılların toplumsal eşitsizlik literatürü konusunda Robert Blackburn'un değerlendirmesi oldukça farklıdır. Blackburn'a (1999) göre, bu yılların hâkim literatüründe kültürel özgüllükler taşıdığı ileri sürülen eşitsizlikler 'farklılık' olarak ele alınmak suretiyle savunulurken, eşitlik arayışları ise 'farkı' ortadan kaldıracak otoriter eğilimler olarak görülmektedir. Böylece sınıf kavramı geri plana itilirken, toplumsal cinsiyet, etnik ve ırk çalışmalarında ise analitik ilgi eşitsizlikten *farklılığa* kaymıştır. Blackburn (1999, s.5) "farklılığı kutlayanlar sosyolojik kuramların başarısızlığını da kutladılar" demektedir. Sosyolojik çalışmalarda toplumsal sınıfların kaba belirlemeci ve indirgemeci kavramsallaştırmasına uzak durulmasını

anlaşılır bulan Blackburn (1999, s.21), toplumsal eşitsizlik kavramına ise aynı şekilde yaklaşamayacağını belirtir; zira toplumsal eşitsizlikler sosyologlar tarafından çalışılmadıkları için ortadan kalkacak değildir; bütün yakıcılığıyla varlığını sürdürmeye devam edecekleri için, asıl yapılması gereken, uygun bir kuramsal çerçevenin geliştirilmesidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Turner'ın aşağıda yer alan tablosunda özetlendiği gibi, liberal bakış açısı için eşitlik sorunu, birey temelinde ele alınması gereken yasalarla düzenlenmiş biçimsel yurttaşlık statüsü sorunudur; bu da en kestirme ifadesi ile yasalar önünde eşit olduğu varsayılan bireylere açık olan fırsatlara erişebilme sorunudur. Bu sorunun ideal çözümü de sözleşme ilişkileri ile işleyen kapitalist piyasa serbestisidir. Bu koşulların sağlanması durumunda toplumsal eşitsizliklerin varlığı bir sorun olmaktan çıkacaktır; çünkü sorun eşitsizliğin varlığı ile değil, yasal bir temele yaslanıp yaslanmaması ile ilgilidir; eğer toplumsal eşitsizliğe, yasalar önünde eşitlik ve fırsat eşitliği ilkelerinin çiğnenmesi kaynaklık etmiyor ise bu durumda eşitlik ilkesinin ihlali söz konusu edilemez. Liberal bakış açısı için fırsat eşitliği eşitliğin ötesine uzanacak her eşitlik arayışı, özgürlük ilkesinin çiğnenmesi sonucunu doğuracaktır. Zira eşitlik ve özgürlük idealleri ayrıksı doğalara sahip çelişkili ideallerdir ki fırsat eşitliği ilkesi, her ikisi arasında özgürlük lehine kurulabilecek en ideal bileşimin anahtarını sunmaktadır.

Eşitlik	Yurttaşlık	Düzy	Bakış açısı
Fırsatlarda	Yasal, biçimsel	Birey	Liberalizm
Şartlarda	Toplumsal	Toplum	Reformizm
Sonuçlarda	Ekonomik	Üretim	Sosyalizm

Tablo 1.1
Farklı Eşitlik
Yaklaşımları

Kaynak: (Turner, 1999, s.122)

Yasalar önünde eşit yurttaşların fırsatlara erişimde de eşit olması gerektiği şeklindeki liberal ilke; kapitalizm öncesi toplumların feodal ayrıcalıklarla tanınan *atfedilmiş statüsü* yerine, yetenek, vasıf ve bilgiye dayalı olarak *kazanılmış statü* oluşumunun yasal biçimsel temellerini inşa etmesi bakımından son derece anlamlıdır. Sözü edilen ilkenin toplumsal tabakalaşma açısından kazanılmış statü konumlarına tanımış olduğu meşruiyet diğer alternatif yaklaşımlar bakımından da güçlü bir şekilde paylaşılmaktadır. Liberal ilkenin geçerlilik alanının kapitalist piyasa ekonomisinin karakteristikleri ile çevrili olduğu söylenebilir. Kapitalist piyasa işleyişinin “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” deyişinde olduğu gibi liberal tahayyüllere en fazla yaklaştığı tarih dilimleri, yoksulluğun en fazla yaygınlaştığı ve derinleştiği, zenginliğin ise sermaye olarak en yüksek düzeyde yoğunlaştığı ve merkezileştiği dönemler olmuştur. Sosyalizm akımının ve buna bir alternatif olarak doğan ve gelişen reformizm akımının toplumsal eşitliği şartlarda ve sonuçlarda arayan yönelimleri de bir yönüyle kapitalist piyasa aksaklıklarına duyulan toplumsal tepkinin dışavurumu olarak görülebilir.

Turner'ın sınıflamasına uygun olarak reformizm akımı ele alınınca şunlar söylenebilir: Reformizm akımı liberalizmin kuşkusuz güçlü bir eleştirisidir; ancak, tarihsel olarak bakıldığında, özel mülkiyet rejimini sonlandırmayı amaç edinmiş sosyalizm akımına bir alternatif olarak doğmuş olduğu da bir gerçektir. Diğer bir ifade ile reformizm akımı, sosyalizmi değil liberal esasları yeniden biçimlendirme iddiasındadır. Fırsat eşitliğinin gerçek anlamda geçerli olabilmesi için şartlarda eşitliğinde de

Kapitalist piyasa işleyişinin “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” deyişinde olduğu gibi liberal tahayyüllere en fazla yaklaştığı tarih dilimleri, yoksulluğun en fazla yaygınlaştığı ve derinleştiği, zenginliğin ise sermaye olarak en yüksek düzeyde yoğunlaştığı ve merkezileştiği dönemler olmuştur.

tesis edilmesi gerekir, şeklindeki reformist görüş tam da liberal ilkenin yenilenmesini ifade etmektedir. Dikkat edilirse bu eşitlik ilkesi, toplumsal eşitsizliğin olası nedenleri ile değil eşitsizliğin yol açtığı kimi sonuçlarla ilgilidir. Liberal yaklaşımın, eşitsizliğin neden olduğu sonuçlara önerdiği fırsat eşitliği ilkesini yeterli bulmayan reformist akım, bireyi piyasa gereklerine tabiiyetten özgürleştirecek düzenlemelerle şartlarda eşitlik ilkesini geliştirmiştir. Reformizmin sosyalizme alternatif bir akım olabilmesi de bu noktaya ilgilidir. Bireyin işgücü piyasasındaki konumundan bağımsız bir yaşam standardına sahip olabilmesi, ancak ve ancak kamu erki eliyle yürütülecek meta-dışı alanların oluşturulmasıyla mümkündür. Meta-dışı alanların oluşumu ise barınma, ulaşım, eğitim, sağlık, temiz suya ve enerjiye erişim gibi hizmet alanlarının kamu hizmeti şeklinde örgütlenmesini gerektirir. Bu yönelimin dolaysız sonuçlarından biri de özel mülkiyet rejiminin varlık alanlarının (ki buna ‘metalaşmış alanlar’ demek de mümkündür) sınırlandırılıyor olmasıdır. O halde özel mülkiyet rejiminin ortadan kaldırılmasını savunan sosyalizm akımına alternatif olarak reformizm akımı özel mülkiyetin sınırlandırılması görüşünü geliştirmiştir. 20. yüzyıl boyunca gelişen refah devleti uygulamaları, reformist ilkenin gerçekleştirilebilirliğini de bir nevi test etmiştir. Aynı şekilde dünyanın son otuz yılına damgasını vuran neoliberal yönelimle birlikte reformizm akımının sınırları da net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yukarıda sıralanan kamusal hizmet alanları sermaye birikiminin yeni kar alanları haline gelerek hızla metalaşma sürecine girmiştir; süreç, olanca yakıcılığı ile gelişmiş refah rejimi sahibi Batılı ülkeleri de sarmalamış vaziyette, devam etmektedir.

Eşitlik doğrultusundaki arayışlardan biri de sosyalizm akımıdır; 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyıl boyunca son derece etkili olmuş bir akım olarak sosyalizm, toplumsal eşitsizliğe yol açan nedenlerin ortadan kaldırılması amacını sahiplenmiştir. Bu amaç Turner’in terimleriyle *sonuçlarda eşitlik* ilkesine denk düşmektedir. Buna göre, toplumsal sınıf esasına göre tabakalanmış bulunan toplumlarda, eşit şartlarda tanınacak fırsat eşitliğinin, toplumsal eşitliği sağlayıcı sonuçlar doğurması beklenemez. Liberaller fırsat eşitliğinden dem vururlar; ancak sınıfsal tabakalaşmanın olduğu bir sistemde ‘fırsat’, herkese eşit uzaklıkta bulunmaz. Bu nedenle asıl olan “kaynaklara eşit erişim” hakkıdır (Wright, 2010). Sosyalizm akımına göre toplumsal eşitsizliği üreten ve yeniden üreten temel neden, sömürü ve güç ilişkilerini içinde barındıran toplumsal sınıfların varlığıdır. Dolayısıyla, toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırmak, toplumsal sınıflara temel teşkil eden özel mülkiyet rejiminin ortadan kaldırılmasıyla sağlanacaktır. Bu görüşler 1917 Rus Bolşevik devriminden başlayarak 1980’lerin sonlarına kadar geniş bir coğrafyada şu veya bu düzey ve biçimde uygulama alanı bulmuştur. “Reel sosyalizm” kavramıyla adlandırılan bu deneyim, sözü edilen rejimlerin iflas etmesiyle çökmüştür. Üstelik tamamına yakını federatif tarzda örgütlenmiş bulunan bu ülkeler, hızla etnik temelde parçalanmıştır. 20. yüzyıl sosyalizminin iflas etmiş olması liberal akımda anlaşılır bir şekilde özgüven patlamasına neden olmuş, liberal kapitalist sistemin mutlaklığını vurgular şekilde tarihin sonuna gelindiği bile ilan edilmiştir. Son bir not olarak, Latin Amerika ülkelerinde halk hareketlerine dayanarak iktidara gelen siyasi hareketlerle birlikte “21. yüzyılın sosyalizmi” adı verilen görüş ve tartışmaların da devam etmekte olduğu da belirtilmelidir.

Sonuç olarak vurgulamak gerekirse neoliberalizmin yön verdiği küreselleşme sürecinde, mal ve para hareketleri serbestleştiği ölçüde, toplumsal eşitsizlikler de derinleşmiş, özgürleşme ideali de yerini korku ve güvenlik arayışına bırakmıştır. Dolayısıyla eşitlik yadsındığında kaçınılmaz olarak özgürlüğün de yadsınıyor olması, her ikisinin ayrıksı ve çelişkili bir doğaya sahip olduğu yönündeki yeni-liberal doktrine verilebilecek en anlamlı yanıtıdır (Balibar, 1998).

Özet

Toplumsal eşitsizlik olgusunun sosyolojik anlamını tanımlayabilmek.

“Beş parmanın beşi bir olmaz” halk deyişinde olduğu gibi biyolojik farklılıklarla benzeştirme yapılmak suretiyle toplumsal eşitsizlikleri doğallaştıran bakış açıları, sosyolojinin düşünsel dağarcığında hiçbir zaman yer almadı. En azından 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ya da Jean-Jacques Rousseau’dan bu yana *doğal ve toplumsal eşitsizlik* ayrımı hep söz konusu oldu. 19. ve 20. yüzyıl boyunca toplumsal eşitsizliğin meşruiyeti sorunu, sosyal bilim çalışmalarının öncelikli gündemini teşkil etti. Bu tartışmada toplumsal tabakalaşmaya yol açan eşitsizliklerle, yol açmayan ve böylece toplumsal çeşitlilik ögesi olarak kavranan eşitsizliklerin ayrıştırılması ve tanımlanması sağlandı. Dolayısıyla eşitsizlik çalışmalarının arka planında, eşitliği tesis etme yönündeki arayışların karşı konulmaz bir meşruiyete sahip olmasının yattığı rahatlıkla söylenebilir. O halde, eşitlik ideali reddedilemez varlığını sürdürdüğü müddetçe, eşitsizlik de sosyal düşüncenin gündeminde kalmaya devam edecektir.

1990’ların başında yoksulluk üzerine çalışmalarıyla İktisat Nobel ödülü alan Hintli iktisat felsefecisi Amartya Sen (2006, s.130) eşitsizliği konu aldığı çalışmasına şu iki soruyla başlar: “Neden eşitlik?” “Nede eşitlik?” Çalışmasının son bölümünde ise ilk sorunun farklı yaklaşımları tasnif edebilmek bakımından yararlı olmadığı yargısına ulaşır. Nedeni de basittir; zira eşitlik arayışının yüksek ve güçlü meşruiyeti sürmektedir, dolayısıyla her kuramsal pozisyonun bu soruya şöyle ya da böyle olumlu bir yanıtı bulunmaktadır. Sen’e göre farklı yaklaşımları birbirinden gerçek anlamda ayırıştıran ise “Neden eşitlik?” ya da “Neyin eşitliği?” şeklindeki ikinci sorudur. Zira bu soru, farklı etik yaklaşımlar arasında toplumsal düzenlemelere yönelik ayrımların anlaşılması bakımından merkezidir.

Toplumsal eşitsizliği meşrulaştıran düşünce akımlarının dayanaklarını ayırt edebilmek.

Liberal bakış açısı için eşitlik sorunu, birey temelinde ele alınması gereken yasalarla düzenlenmiş biçimsel yurttaşlık statüsü sorunudur; bu da en

kestirme ifadesi ile yasalar önünde eşit olduğu varsayılan bireylere açık olan fırsatlara erişebilme sorunudur. Bu sorunun ideal çözümü de sözleşme ilişkileri ile işleyen kapitalist piyasa serbestisidir. Bu koşulların sağlanması durumunda toplumsal eşitsizliklerin varlığı bir sorun olmaktan çıkacaktır; çünkü sorun eşitsizliğin varlığı ile değil, yasal bir temele yaslanıp yaslanmaması ile ilgilidir; eğer toplumsal eşitsizliğe, yasalar önünde eşitlik ve fırsat eşitliği ilkelerinin çiğnenmesi kaynaklık etmiyor ise bu durumda eşitlik ilkesinin ihlali söz konusu edilemez. Liberal bakış açısı için fırsat eşitliği eşitliğin ötesine uzanacak her eşitlik arayışı, özgürlük ilkesinin çiğnenmesi sonucunu doğuracaktır. Zira eşitlik ve özgürlük idealleri ayrıksı doğalara sahip çelişkili ideallerdir ki fırsat eşitliği ilkesi, her ikisi arasında özgürlük lehine kurulabilecek en ideal bileşimin anahtarını sunmaktadır.

Yasalar önünde eşit yurttaşların fırsatlara erişiminde de eşit olması gerektiği şeklindeki liberal ilke; kapitalizm öncesi toplumların feodal ayrıcalıklarla tanınan *atfedilmiş statüsü* yerine, yetenek, vasıf ve bilgiye dayalı olarak *kazanılmış statü* oluşumunun yasal biçimsel temellerini inşa etmesi bakımından son derece anlamlıdır. Sözü edilen ilkenin toplumsal tabakalaşma açısından kazanılmış statü konumlarına tanımlanmış olduğu meşruiyet diğer alternatif yaklaşımlar bakımından da güçlü bir şekilde paylaşılmaktadır. Liberal ilkenin geçerlilik alanının kapitalist piyasa ekonomisinin karakteristikleri ile çevrili olduğu söylenebilir. Kapitalist piyasa işleyişinin *bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler* deyişinde olduğu gibi liberal tahayyüllere en fazla yaklaştığı tarih dilimleri, yoksulluğun en fazla yaygınlaştığı ve derinleştiği, zenginliğin ise sermaye olarak en yüksek düzeyde yoğunlaştığı ve merkezileştiği dönemler olmuştur. Sosyalizm akımının ve buna bir alternatif olarak doğan ve gelişen reformizm akımının toplumsal eşitliği şartlarda ve sonuçlarda arayan yönelimleri de bir yönüyle kapitalist piyasa aksaklıklarına duyulan toplumsal tepkinin dışavurumu olarak görülebilir.

Toplumsal eşitsizlik ve yurttaşlık arasındaki bağlantıları kurabilmek.

“Nerede eşitlik ?” sorusuna Bryan Turner (1999) son derece sistematik bir yanıt vererek üçlü bir sınıflandırma önerir: Bunlar, “fırsatlarda”, “şartlarda” ve “koşullarda” eşitlik yaklaşımlarıdır. Liberaller için eşitlik arayışının sınırı “fırsat eşitliğidir”; yasalar önünde eşitlik ilkesinin bir gereği olan fırsat eşitliğinin ideal mekânı serbest piyasadır. Zira piyasa bilgisi herkese açıktır; herkes bu bilgiye erişme fırsatına sahiptir. Liberaller, erişmekte eşit olduğu varsayılan fırsatlara hangi koşullarda erişileceği ile ilgilenmez. Liberallerin boşlukta bıraktığı soruyu esas alan sosyal demokrasi yaklaşımı ise fırsat eşitliğinin gerçek anlamda var olabilmesi için eşit şartlara sahip olunması gerektiğini ileri sürmüştür. Buna göre şartları eşit olmayanlara eşit fırsatlar tanınmasının bir anlamı olmayacaktır. Örnek olarak Türkiye’deki yükseköğrenim öğrenci seçme sınavından söz edilebilir. Bu sınava lise mezunu olanlar girme fırsatına sahiptir; bununla birlikte lise mezunlarının eşit şartlarda bir sınav maratonuna çıkmadıkları da bir gerçektir. Liberalizmin eşitlik konusundaki yaklaşımına duyulan tepkiler reformcu ve sosyalist eğilimlerin güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. Öğrenim örneğinden ilerlenecek olursa, ilk, orta ve yükseköğrenimin, 20. yüzyıl boyunca gelişen bir eğilim olarak, yaygın ve parasız bir kamu hizmeti şeklinde örgütlenmesinin ardında da reformcu ve sosyalist akımların katkıları görmek mümkündür. Yurttaşlık, bu sürecin hiç kuşku yok ki hukuki birimi olmuştur. Piyasadan bağımsızlaştırılmış hizmet alanlarının hak statüsünde ulusun tüm fertlerine eşit bir şekilde genelleşmesi ile yurttaşlık kurumu da sosyal bir veçhe kazanmış, sosyal yurttaşlık kurumu, böylece, insanlığın toplumsal eşitlik doğrultusundaki arayışlarındaki önemli bir aşamayı oluşturmuştur.

F.A. Hayek, R. Nozick ve M. Friedman’ın toplumsal eşitsizlik hakkındaki yaklaşımlarını sıralayabilmek.

Neoliberalizmin felsefi temelleri için Friedrich A. Hayek, siyasi tezleri için Robert Nozick ve iktisat politikaları için ise Milton Friedman temel referans kişilerdir. **Hayek** için toplumsal eşitsizlik, kapitalizme dinamizm kazandıran bir işleve sahiptir; gelir ve servet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelenler, iktisadi ve toplumsal kalkın-

mayı, yeniliği (inovasyon) ve girişimciliği zaptırap altına alacaklarını da bilmek durumundadır. Nitekim Keynesçi refah devleti tam da bu yönde sonuçlar üretmiş; yenileşmeyi, inisiyatifi ve kalkınmayı sekteye uğratmıştır. Oysa piyasadan kaynaklanan getirilerin sahiplenilmesi ve birikimi engellenmediği takdirde, dinamik bir sistem olarak kapitalizm uzun erimde herkesin yaşam standardını iyileştirecektir. **Nozick göre**, nüfusun küçük bir bölümünün ülke varlıklarının büyük bir bölümüne sahip olması, kendi başına, adaletsiz bir durumun kanıtı olarak ileri sürülemez; zira sosyal adalet, kaynakların dağılımı ya da pastanın paylaşımı ile değil, sahip olunan servetin meşru bir hak olup olmamasıyla ilgilidir. “Ne kadar elde ettin?” değil, “Nasıl elde ettin?” sorusu sosyal adaletle ilgilidir; dolayısıyla ne kadar büyük olursa olsun toplumsal eşitsizliklerin varlığının sosyal adalet düşüncesi ile bir ilgisi bulunmamaktadır. **Friedman’a** göre ise refah devleti, yazarın kendi ifadeleri ile ‘gençlerin yaşlıları’, ‘sağlamaların hastaları’, ‘çalışanların aylakları’ sırtında taşıdıkları bir sistemdir; üstelik bunu yaparken ne gençlerin ne sağlamların ne de çalışanların özgür iradelerine başvurulması söz konusudur; dolayısıyla refah devleti bireylerin ‘tercih özgürlüğüne’ kapalı bir sistemdir.

Toplumsal eşitsizlik çalışmalarında yeni eğilimleri özetleyebilmek.

Demografiden başlayarak yaşam tarzlarının kültürel dokusuna kadar uzanan birçok etkenin ışığında çağdaş toplumsal eşitsizlik çalışmaları, toplumsal sınıf referanslı standart açıklayıcı modelden uzaklaşarak çok faktörlü eşitsizlik analizlerine yönelmiştir. Bu çalışmalara göre toplumsal eşitsizlikler gelecekte daha az oranda toplumsal sınıf temeline sahip olacak, toplumsal sınıfların yapılandırıcı etkisi azalacak ve nihayet sosyoloji disiplini gelecekte toplumsal sınıf gibi tek değişkeni esas alan bir disiplin olmayacaktır. 1980’li ve 1990’lı yılların toplumsal eşitsizlik literatüründe kültürel özgüllükler taşıdığı ileri sürülen eşitsizlikler ‘farklılık’ olarak ele alınmak suretiyle savunulurken, eşitlik arayışları ise ‘farkı’ ortadan kaldıracak otoriter eğilimler olarak görülmektedir. Böylece sınıf kavramı geri plana itilirken, toplumsal cinsiyet, etnik ve ırk çalışmalarında ise analitik ilgi eşitsizlikten *farklılığa* kaymıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Sosyal Adaletin Yeni Bir Evresi adını taşıyan 2011 tarihli rapora göre aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?
 - a. Dünya nüfusunun %80'i dünya zenginliğinin sadece %30'unu paylaşıyor.
 - b. Dünya nüfusunun %70'i dünya zenginliğinin sadece %30'unu paylaşıyor.
 - c. Dünya nüfusunun %90'i dünya zenginliğinin sadece %30'unu paylaşıyor.
 - d. Dünya nüfusunun %80'i dünya zenginliğinin sadece %35'ini paylaşıyor.
 - e. Dünya nüfusunun %80'i dünya zenginliğinin sadece %40'ını paylaşıyor.
2. "Bütün insanların eşit yaratıldıkları; yaratıcıları tarafından onlara hayat, özgürlük ve mutluluğu arama hakkı gibi geri alınamaz bazı haklar verildiği" görüşüne yer verilen bildirge aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. 1789 Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi
 - b. 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi
 - c. 1780 İngiliz İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi
 - d. 1775 Alman Bağımsızlık Bildirgesi
 - e. 1787 İspanya İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi
3. "İnsanların eşit doğduğu ve eşit yaşamaları gerektiği" görüşüne yer verilen bildirge aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. 1780 İngiliz İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi
 - b. 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi
 - c. 1789 Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi
 - d. 1775 Alman Bağımsızlık Bildirgesi
 - e. 1787 İspanya İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi
4. 1755'de yayımlanan İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı (1998) adlı eserin yazarı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. F.A. Hayek
 - b. R. Nozick
 - c. M. Friedman
 - d. J.J.Rousseau
 - e. R.H.Tawney
5. Açgözlüler Toplumu (1926) adlı eserin yazarı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. F.A. Hayek
 - b. R. Nozick
 - c. M. Friedman
 - d. J.J.Rousseau
 - e. R.H.Tawney
6. Neoliberalizmin felsefi temelleri için referans oluşturan kişi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. F. A. Hayek
 - b. R. Nozick
 - c. M. Friedman
 - d. R. Williams
 - e. M. Weber
7. Neoliberalizmin felsefi temelleri için referans oluşturan kişi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. F. A. Hayek
 - b. R. Nozick
 - c. M. Friedman
 - d. R. Williams
 - e. M. Weber
8. Neoliberalizmin iktisat politikaları için referans oluşturan kişi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. F. A. Hayek
 - b. R. Nozick
 - c. M. Friedman
 - d. R. Williams
 - e. M. Weber
9. Batılı gelişmiş kapitalist ülkelerde 1980'li ve 1990'lı yıllardaki toplumsal eşitsizlik çalışmalarını kıyaslamalı bir tarzda inceleyen kişiler aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. I. Katznelson ve E.P. Thompson
 - b. E.O. Wright ve E.P. Thompson
 - c. R. Williams ve K. Eder
 - d. Y.Lemel ve H.H. Noll
 - e. H.H. Noll ve K. Eder
10. "Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" deyişi aşağıdakilerden hangisini ifade eder?
 - a. Kapitalist ideolojik işleyişi
 - b. Kapitalist kültürel işleyişi
 - c. Kapitalist toplumsal işleyişi
 - d. Kapitalist devlet işleyişini
 - e. Kapitalist piyasa işleyişini

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlışsa “Giriş” konusunu gözden geçirin.
2. b	Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Eşitsizliğin Sosyolojik Anlamı” konusunu gözden geçirin.
3. c	Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Eşitsizliğin Sosyolojik Anlamı” konusunu gözden geçirin.
4. d	Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Eşitsizliğin Sosyolojik Anlamı” konusunu gözden geçirin.
5. e	Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Eşitsizliğin Sosyolojik Anlamı” konusunu gözden geçirin.
6. a	Yanıtınız yanlışsa “Neoliberal Meydan Okuma ve Toplumsal Eşitsizlik” konusunu gözden geçirin.
7. b	Yanıtınız yanlışsa “Neoliberal Meydan Okuma ve Toplumsal Eşitsizlik” konusunu gözden geçirin.
8. c	Yanıtınız yanlışsa “Neoliberal Meydan Okuma ve Toplumsal Eşitsizlik” konusunu gözden geçirin.
9. d	Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Eşitsizlik Çalışmalarında Yeni Eğilimler” konusunu gözden geçirin.
10. e	Yanıtınız yanlışsa “Sonuç ve Değerlendirme” konusunu gözden geçirin.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Toplumsal eşitsizlik konusunun toplumsal farklılaşma başlığı altında ele alınmasının kuramsal bakımdan iki kritik sonucundan söz edilebilir: İlki ‘fark’ ve ‘farklılaşma’ kavramlarının sahip olduğu pozitif anlamla ilgilidir. Buna göre toplumsal eşitsizlik servet ve güç farklılaşması demektir. Bu tanım temel alındığında toplumsal bakımdan meşru kabul edilebilir olan ve olmayan eşitsizlikler şeklinde bir alt ayrımın yapılması da mümkün hale gelir. Kuramsal bakımdan ikinci etkiyi, toplumsal sınıflar ve sömürü ilişkisi ile toplumsal eşitsizlik arasındaki ilişkide gözlemlemek mümkündür; eşitsizlik bir farklılaşma olarak kavrandığında toplumsal sınıf yapısı ve sömürü ilişkisi ile içsel bağı da kopartılmış olacaktır.

Sıra Sizde 2

Yapısalcı-işlevselci yaklaşım içinde toplumsal eşitsizliğe evrensellik ve yapısallık atfedilmesinin kimi önemli kuramsal sonuçları söz konusudur. *Evrensellik atfı* ile eşitsizliğin, topluluk halinde yaşanan tüm zamanlar için geçerli bir olgu olduğu ileri sürülürken, *yapısallık atfı* ile de insanların öznel niyetlerinden bağımsız ve nesnel bir varlığa sahip olduğu vurgulanmış olur. Bu ele alışı yol açacağı ilk kuramsal sonuç, “Eşitsizliğin kaynakları, nedenleri nelerdir?” şeklindeki bir sorgulamanın yapılamayacağı şeklindedir. Zira eşitsizlik toplum olmanın bir gereği olarak vardır; o halde bu yaklaşıma göre kuramsal bakımdan doğru soru, eşitsizliğin toplumsal işlevlerine dönük sorulmalıdır.

Sıra Sizde 3

Eşitlik ve özgürlüğün ayrıksı doğalara sahip çelişkili ilişkisinden söz eden liberal dünya görüşünün temel dayanakları şöyle ifade edilebilir: Liberal düşünceye göre özgürlük, insanın birey doğasının bir karakteristiğidir; toplum ise özgür irade ve egemenlik sahibi bireylerin kendi aralarında tesis ettikleri bir sözleşmeden ibarettir. Oysa eşitlik ideali, bireyin doğuştan sahip olduğu bir haslet değil, toplum olmanın bir gerekliliği olarak mevcuttur. Bunun hukuk düzlemindeki karşılığında bireysel özgürlükler temel hakları oluştururken, eşitlik ise tamamlayıcı mahiyetteki sosyal hakların konusunu oluşturur. Eşitlik ve özgürlük arasındaki ilişkinin çelişkili olduğu savına bakılacak olursa, öncelikle liberal görüşe göre bireysel özgürlüklerin ve fırsatlarda eşitlik ilkesinin ideal toplumsal mekânının piyasa olduğu vurgulanmalıdır. Buna göre, piyasa serbestisi tam anlamıyla ger-

çekleştğinde, kaynakların adil dağılımı da mümkün olacaktır. Oysa toplumsal eşitliği sağlamak maksadıyla yapılacak devlet müdahaleleri ile piyasa serbestisinin ve özel mülkiyet rejiminin zaafa uğraması pek mümkündür.

Sıra Sizde 4

T. H. Marshall'ın yurttaşlık kurumu ile kapitalist piyasa arasında tanımladığı çatışmalı ilişkinin gerekçeleri şöyle özetlenebilir: Yurttaşlık kurumu, insanlığın toplumsal eşitlik doğrultusundaki en temel yönelimini ifade eder. Kapitalist piyasa ise toplumsal eşitlik ilkesine aykırı bir düzenlemedir. Bu temel önermenin dayanağına gelince: Toplumsal eşitlik ilkesi, kişinin işgücü piyasasındaki konumundan bağımsız olarak edineceği bir yaşam standardını gerektirir; bu gereklilik, serbest piyasa kuralları ihlal edilmeden sağlanamaz.

Sıra Sizde 5

Neoliberal yaklaşımın Keynesçi refah devletine yönelttiği belli başlı eleştirileri şöyle tanımlamak mümkündür. Keynesçi Refah devleti toplumda gelir ve servet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yöneldiği için iktisadi ve toplumsal kalkınmayı, yeniliği (inovasyon) ve girişimciliği sekteye uğratmıştır. Toplumun kolektif çıkarı adına piyasaya yapılan dışsal müdahaleler (kamusal düzenlemeler) aksi sonuçlar üretmiştir. Refah devletinin temelinde yer alan sosyal güvenlik sisteminde yer alan 'mutlak güvenlik' anlayışı bireysel özgürlükleri boğan, dolaşısıyla da 'özgür topluma' karşı olan bir sistemdir. Neoliberal düşüncenin refah devletine karşı son derece kategorik bir meydan okuyuşunun mevcut olduğu söylenebilir. Bu yaklaşıma göre refah devletinde toplumsal eşitsizlikle sosyal adalet arasında kurulan bağ da problemlidir; böyle bir bağın kurulması bireysel özgürlüklere aykırıdır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Balibar, E. (1998) "Eşitlik ve Özgürlüğün Modern Diyalektikliği", **Dersimiz Yurttaşlık**, (Hazırlayan: T. Ilgaz), İstanbul: Kesit Yayıncılık, 81-108.
- Beech, M. ve K. Hickson (2007) **Labour's Thinkers: The Intellectual Roots of Labour from Tawney to Gordon Brown**. London: Tauris Academic Studies.
- Blackburn, R. M. (1999) "Understanding Social Inequality", **International Journal of Sociology and Social Policy**, Vol.19, No.9/10/11, s.1-23.
- Blau, P. M. (1977) **Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure**, New York: Free Press.
- Bürke, Y. ve M. Özügür (2011) "21. Yüzyılda Toplumsal Hak Mücadelelerinin Sınıf İçeriği", **Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri 1. Cilt**, (Derleyen: Y. Bürke ve arkadaşları), İstanbul: Notabene Yayınları, 15-50
- Friedman, M. ve R. Friedman (1988) **Kapitalizm ve Özgürlük**. (Çeviren: D. Erberk ve N. Himmetoğlu), İstanbul: Altın Kitaplar.
- Hayek, F. V. (2000) **Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal ve İktisadi Felsefesi**. (Çeviren: A. Yayla) Ankara: Liberte Yayınları.
- Lemel, Y. ve H.H. Noll (2002) **Changing Structures of Inequality: A Comparative Perspective**. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Rousseau, J.J. (1998) **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliklerin Kaynağı**, (Çeviren: Rasih Nuri İleri), İstanbul: Say Yayınları.
- Saunders, P. (1990) **Social Class and Stratification**. London: Routledge.
- Sen, A. (2006) **Inequality Reexamined**. Oxford: Oxford University Press.
- Stiglitz, J. (2011) "Of the 1%, By the 1%, For the 1%", **Znet**, <http://www.zcommunications.org/of-the-1-by-the-1-for-the-1-by-joseph-stiglitz>.
- Turner, B. (1997) **Eşitlik**. (Çeviren: Bahadır S. Şener), Ankara: Dost Yayınları.
- Wright, E. O. (1994) **Interrogating Inequality: Essays on Class Analysis, Socialism and Marxism**, London: Verso.
- Wright, E.O. (2010) **Envisioning Real Utopias**. London: Verson.

2

Amaçlarımız

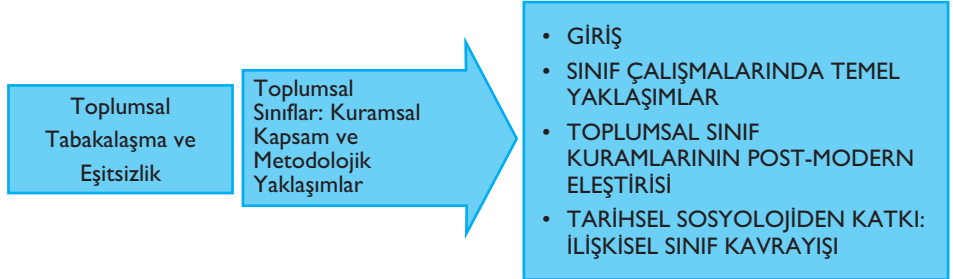
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Toplumsal sınıf kuramlarının sosyolojik çözümlemedeki önemini özetleyebilecek,
- Sömürü ya da güç ilişkilerini temel alan sınıf kuramlarını açıklayabilecek,
- Toplumsal sınıf çalışmalarının temel sorun alanlarını belirleyebilecek,
- Toplumsal sınıf çalışmalarının post-modern eleştirisini yapabilecek,
- Yapısal sınıf kuramlarından ilişkisel sınıf kuramlarına geçişi özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sömürü ve Güç İlişkisi
- Çelişkili Sınıf Konumları
- Özcülük, Belirlemecilik, İndirgemecilik
- Olumsuzluk
- Post-Pozitivist Sınıf Çalışmaları
- İşçileşme
- Vasıfsızlaşma
- Sınıf Oluşumu

İçindekiler

Toplumsal Sınıflar: Kuramsal Kapsam ve Metodolojik Yaklaşımlar

GİRİŞ

Toplumsal tabakalaşmanın en önde gelen ve en yaygın kaynağı toplumsal sınıf yapılarıdır. Toplumsal sınıflar dışında, tabakalaşmaya kaynaklık eden faktörler de vardır. Soy ve inanç farklılıkları temelindeki iç ayrımları hiyerarşik bir tarzda bütünleştiren toplumlar olmuştur. Bu toplumların tipik örneklerine kölecilik sisteminin geçerli olduğu kapitalizm öncesi dönemlerde rastlamak mümkündür. Bunun belki de tek istisnası Güney Afrika Cumhuriyeti olmuş, bu devlette ırkçı temele yaslanan toplum örgütlenmesi 1990'lı yıllara kadar varlığını sürdürmüştür. İstisnai olmakla birlikte toplumsal tabakalaşma yazınında sıkça söz edilen bir diğer örnek Hindistan'daki kast sistemidir. Halen varlığını sürdüren kast sisteminde soy ve inanç farklılıkları ile sınıfsal farklılıkların örtüştüğü görülür. Toplumsal işbölümünde hangi işlerin hangi kast tarafından yerine getirileceği bellidir. Toplumsal tabakalaşması sınıfsal farklılıklara yaslanan toplumlar ile soy ve inanç farklılıklarına yaslanan toplumlar arasındaki en önemli ayrım, tabakalar arası yatay ve dikey hareketlilikle ilgilidir. Toplumsal tabakalaşması soy ve inanç temeline yaslanan toplumlarda, toplum üyelerinin tabakalar arası hareketliliğinden söz edilemez. Sınıf temelli toplumsal tabakalaşma ise aşağı ve yukarı doğru hareketliliğe tümüyle açıktır. Bu son derece önemli bir husustur; açık tabakalaşma, özgürlük, eşitlik ve demokrasi doğrultusundaki yöneliminin ön koşuludur. Kapalı tabakalaşmanın var olduğu toplumlar, özgürlüğe, eşitliğe ve demokrasiye kapalı toplumlardır. Bu açıdan bakıldığında, modern toplumsal tabakalaşma sisteminin soy ve inanç yerine toplumsal sınıflar olgusuna yaslanıyor olması da anlaşılırdır.

Toplumların sınıf ilişkileri temelindeki farklılaşmasını başat hale getiren dinamikleri, kapitalist toplumsal ilişkilerin dört asrı aşan tarihi içinde kavramak mümkündür. 20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze uzanan ve "küreselleşme" kavramı ile tanımlanan süreçte, kapitalist toplumsal ilişkilerin yaygınlaşma ve derinleşme eğilimi büyük bir ivme kazanmıştır. Günümüzde toplumsal tabakalaşma konusu, bütünüyle toplumun sınıfsal farklılaşması temelinde ele alınmakta ve irdelenmektedir. Benzer şekilde bu ünite de de, toplumsal sınıf kuramlarının metodolojik değerlendirmesi yapılacaktır. Bu amaçla, öncelikle toplumsal sınıf çalışmalarındaki temel kuramsal katkılar üzerinde durulacak, izleyen bölümde ise bu katkılara yöneltilen post-modern eleştirilere yer verilecektir. Son olarak ise, güncel sınıf çalışmalarında yaygın olarak uygulanan "sınıf oluşumu" kuramı üzerinde durulacaktır.

Toplumsal tabakalaşması sınıfsal farklılıklara yaslanan toplumlar ile soy ve inanç farklılıklarına yaslanan toplumlar arasındaki en önemli ayrım, tabakalar arası yatay ve dikey hareketlilikle ilgilidir; ilki toplumsal hareketliliğe açık iken ikincisi kapalıdır.

SINIF ÇALIŞMALARINDA TEMEL YAKLAŞIMLAR

Toplumsal sınıf kuramlarının sosyolojik çözümlemedeki önemini özetleyebilmek.

Sömürü ya da güç ilişkilerini temel alan sınıf kuramlarının açıklayabilmek.

Toplumsal sınıf çalışmaları, sosyolojik bilgi birikimi içinde tartışmasız bir ağırlığa sahipse de, günümüzün ana-akım sosyoloji yaklaşımları *sanayi sonrası toplum* çözümlemesinde sınıf kavramının açıklayıcı gücünün zayıfladığı görülmektedir.

Toplumsal sınıf çalışmaları, sosyolojik bilgi birikimi içinde tartışmasız bir ağırlığa sahiptir. 19'uncu ve 20'nci yüzyılın sosyoloji birikimi bakımından tümüyle geçerli olan bu saptamayı günümüze kadar uzatmak, zorlama bir değerlendirme olarak görülebilir. Zira günümüzün ana-akım sosyoloji yaklaşımları sanayi sonrası toplum çözümlemesinde sınıf kavramının açıklayıcı gücünün zayıfladığı görüşündedir. Bu tartışmalı görüşün geçerli olması şu iki koşulun kabulüne bağlıdır: İlk olarak toplumu oluşturan ilişki örüntüleri içinde, toplumsal üretim ilişkisinin önemsizleşmiş olması gerekir. İkinci olarak, bir toplumu tanımlamak için toplumsal üretimin sektörel dağılımına bakmanın yeterli görülmesi de gerekir. Oysa ne üretim faaliyeti toplumsal etkileşimin ana aksı olmaktan çıkmıştır ne de üretimin kapitalist niteliği sektör ağırlıklarından daha önemsizdir. Öte yandan sınıf çalışmalarının sosyolojik bilgi birikimi içindeki önemi salt sınıf temelli toplum çözümlemesini önemseyen yaklaşımlardan kaynaklanıyor değildir; aksine 'toplumu anlamak bakımından sınıf ilişkilerinin analitik önemi yoktur' şeklinde görüşler ileri süren yaklaşımlar da sınıf sosyolojisi içinde önemli bir yere sahiptir.

SIRA SİZDE

Sömürü ve güç ilişkilerini temel alarak bir fabrikada saha araştırması yapacak olsanız, bu ikili için öncelikle hangi alanlara bakardınız? Özlüce anlatınız.

Toplumsal sınıf kuramları iki temel sorun alanı ekseninde ele alınabilir. Bunlardan ilki toplumsal sınıfların nasıl tanımlanacağı, bu tanımın hangi değişkenlerle ölçüleceği sorusuyla ilgilidir. İkincisi ise nesnel sınıf konumları ile öznel tutum ve davranışlar arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusudur.

Toplumsal sınıf çalışmalarına damgasını vuran iki sosyal düşünce geleneği vardır; sosyolojinin de kurucu sütunlarını oluşturan bu gelenekten ilki Karl Marx'ın diğeri de Max Weber'in düşünsel mirasını taşır. **Marx** için sınıf temelli toplumsal tabakalaşmanın odağında *sömürü ilişkisi* yer alır. Bu ilişkinin bir yanında üretim fazlasını üretenler -ki *sömürülen* sınıfı teşkil ederler, diğer yanda da üretilen artığa el koyanlar yer alır -ki bunlar da *sömürücü* sınıfı teşkil ederler. Ara sınıflar ise bu iki temel sınıfın alt katmanları şeklinde tanımlanır. Marksçı gelenekte toplumsal sınıf, kavramsal bir soyutlama olmayıp tarihsel bir oluşumdur. Bu bağlamda sınıf teriminin insanların bilişsel sistemlerinde yer etmesinin 19. yüzyılda, sanayi kapitalizmiyle başlamış olması da not edilmelidir.

Toplumsal sınıflar konusu, Max Weber'in merkezi ilgisi içinde yer almaz; sosyolojisinin merkezine toplumsal hayatın ve değişimin kültürel nedenlerini ortaya koymayı yerleştirir. Dolayısıyla **Weber**'in çözümlemelerinde kültür asli bir unsurdur; bunun belki de tek istisnası, sınıf kavramsallaştırmasıdır! Weber'de toplumsal sınıflar, *güç dağılımının* bir olgusu olarak iktisadi terimlerle tanımlanır; mülkiyet sahipliği ölçütü önemli bir iktisadi güç alanıdır. Tanımlayıcı bir unsur olarak kültür boyutu ancak *statü grupları* söz konusu olduğunda devreye girer. Bu çözümleme tarzıyla Weber'in nasıl olup da çağdaş sınıf çalışmalarını derinden etkileyebildiği ayrıca tartışılması gereken bir sorudur.

Marx ve Weber'in toplumsal sınıf çözümlemelerini belli bir sentezle bütünleştirmeye çaba gösterenler de olmuştur. Sentez çabalarını etkili bir kuramsal çerçe-

veye yerleştiren ve güncel sınıf çalışmalarını derinden etkileyen Erik Olin Wright'ın katkısı, anılmaya değerdir. İzleyen başlıklarda sırasıyla Marksçı ve Weberci sınıf kuramları ile E.O. Wright'ın katkısı ele alınacak ve metodolojik bakımdan irdele-necektir. Söz konusu irdeleme, toplumsal sınıf kuramlarının iki temel sorun alanı ekseninde gerçekleştirilecektir. Bunlardan ilki toplumsal sınıfların nasıl tanımla-nacağı, bu tanımın hangi değişkenlerle ölçüleceği, sorusuyla ilgilidir. İkincisi ise nesnel sınıf konumları ile öznel tutum ve davranışlar arasındaki ilişkinin nasıl ku-rulacağı sorusudur.

Kutuplaşmacı Sınıf Yaklaşımı

Marksçı sınıf kuramında analitik öncelik, *toplumsal sınıfta* değil, *sınıflar mücadelesinde*dir. Bu saptamanın iki önemli metodolojik sonucundan söz edilebilir: *Ön-celikle* toplumsal sınıflar, ayrıksı bir biçimde ele alınıp tekil olarak incelenemezler; sınıflar ancak, artığa el koymanın belirli biçim ve mekanizmalarında girdikleri kar-şılıklı ilişkiler çerçevesinde kavranabilirler. Bir başka ifade ile sınıf çözümlemesi, ayrıksı ve durağan değil, ilişkili ve etkileşimli bir alanı konu almalıdır. *İkinci ola-rak*, toplumsal sınıflar, oluşturulmuş kategoriler olarak değil, tarihsel oluşumlar olarak kavramsallaştırılır (Özügür, 2008, s.24). Bu nedenle toplumsal sınıfları za-man kesiti içinde değil, ancak belirli bir süreç içinde kavramak gerekir.

Toplumsal sınıfları dondurulmuş bir zaman kesitinde değil de süreç içerisinde kavramak gerektiğini ileri süren Marksçı yaklaşım, somut tarihsel süreci de kapita-lizm çözümlemesine dayandırır. Kapitalist toplumsal üretim süreci, artık-değer üre-tten ücretli emek ile yaratılan artığa el koyan sermaye sınıfı arasındaki çelişki tara-fından belirlenir. Bu süreç dar anlamda iktisadi bir süreç değildir. Marx'ın (1986, s.552) sözleri ile “kapitalist üretim süreci, sadece meta üretmekle, artık-değer üre-tmekle kalmıyor aynı zamanda, kapitalist ile ücretli işçi arasındaki toplumsal ilişki-yi de üretiyor ve yeniden üretiyor.”

Marksçı yaklaşımda toplumsal sınıfları tanımlayan ölçüt, üretim araçlarının mül-kiyetidir. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar ile mülk sahibi olmayan üre-ticiler iki temel sınıfı teşkil ederler. Kapitalizm söz konusu olduğunda bu ikili, *işçi sınıfı* ve *burjuvazidir*; her iki temel sınıfın dışında yer alan ara katmanların ise ka-pitalist gelişme neticesinde tasfiyeye uğrayacağı ileri sürülür. Tasfiye süreci, aynı zamanda, *sınıfsal kutuplaşma* sürecidir de; zira tasfiye neticesinde ara katmanların büyük çoğunluğu işçileşirken ancak küçük bir bölümü mülk sahibi sınıfların safı-na katılır. *Sınıfsal kutuplaşma*; ara katmanların tasfiye olarak toplumun, sermaye sınıfı ve işçi sınıfı şeklinde iki büyük kampa ayrılması süreci olarak tanımlanabilir. Marksçı yaklaşıma göre bu kutuplaşma, kapitalist gelişmenin nesnel ve kaçınılmaz sonucudur.

Sermaye birikiminin genişleyen yeniden-üretimi şeklinde de tanımlanan kapi-talist gelişme, Marksist çözümlemede kritik bir öneme sahiptir. Sermaye birikimi-nin yaygınlaşıp genişlemesi, aynı anlama gelecek şekilde, kapitalist toplumsal iliş-kilerin gelişmesi sorunu, kapitalizm bakımından varlık-yokluk sorunudur. Kapita-lizm; kapitalist olmayan toplumsal ilişkileri ve varlıkları kendi bünyesine alarak sermaye ilişkisinin bir parçası kılabilirdiği ölçüde varlığını sürdürdürebilen bir sistem-dir. Dolayısıyla, kapitalist gelişme süreci zorunlu olarak işçileşme sürecini bünye-sinde barındırır. Tarihsel bir çözümleme yapıldığında, tarım ve zanaat üretiminin, *işçileşme* sürecinin iki büyük toplumsal kaynağını oluşturduğu görülür. İşçileşme; insanlığın en azından son üç yüz yıldır yaşadığı en kapsamlı sosyal değişim süreç-lerinin başında gelir. Kapitalizmin tarihi boyunca, hem dünya nüfusu, hem de o

Marksçı yaklaşımda toplumsal sınıfları tanımlayan ölçüt, üretim araçlarının mülkiyetidir. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar ile mülk sahibi olmayan üreticiler iki temel sınıfı teşkil ederler.

Sınıfsal kutuplaşma tezi; ara katmanları kapitalist gelişme sürecinde tasfiye olan toplumun, sermaye sınıfı ve işçi sınıfı şeklinde iki büyük kampa ayrılacağını öngörür.

Marksçı yaklaşıma göre kapitalizm; kapitalist olmayan toplumsal ilişkileri ve varlıkları kendi bünyesinde eritip sermaye ilişkisinin bir parçası kılabilirdiği ölçüde varlığını sürdürdürebilen bir sistemdir. Dolayısıyla işçileşme, kapitalist gelişmenin ayrılmaz bir parçasıdır.

nüfus içindeki işçilerin sayısı, coğrafi ağırlık merkezlerindeki kaymalarla birlikte katlanarak artmıştır. Ünlü tarihçi Charles Tilly'nin sözleriyle:

Bizler işçileşmiş bir dünyada yaşıyoruz... Henüz birkaç yüz yıl önce dünyada ücretli çalışan insan sayısı bir avuçtu. İnsanların çoğu, kendilerine ait üretim araçları üzerinde belirli bir kontrole sahip olarak hanelerinde yaşıyorlardı. Son birkaç yüzyıl içinde dünya işçileşti. İşçileşme, gündelik yaşamın kalitesinde meydana gelen modern dönemin en kapsamlı değişimiydi. Anılan dönem içerisinde, kentleşmeden, sekülerleşmeden, bürokratikleşmeden ya da tüm diğer 'leşmelerden' daha köklü bir etkiye sahipti (Tilly, 1984, s.1).

İşçileşme süreci, en yalın biçimiyle tarım ve zanaatın bağımsız üreticilerinin kendine yeter üretim olanak ve koşullarından kopartılarak işgücü piyasasına fırlatılmaları sürecidir. Bu süreçte, bağımsız köylü ve zanaatkâr kendilerine ait üretim araç ve gereçlerini, başta da toprak olmak üzere, kaybederler, *mülksüzleşirler*.

Mülksüzleşme sonucu bağımsız üreticilerden kopartılan üretim araçlarının mülksüzleşmiş emekçileri sömürme ve denetleme araçları haline dönüşmesine de *sermayeleşme* süreci denir.

Metalaşma süreci ise varlıkların piyasada alınırsatılır bir sermaye malı haline gelme sürecidir. Marksçı yaklaşıma göre, kapitalizm “genelleşmiş meta ekonomisi” şeklinde tanımlanabilir.

Lembcke *sınıf kapasitesini* “işçi sınıfının kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilme ve kapitalist toplumsal ilişkileri dönüştürebilme yeteneği” şeklinde tanımlar.

Tarihsel bir eğilim olarak işçileşme süreci ile *yoksullaşma, mülksüzleşme, sermayeleşme ve metalaşma* süreçleri iç içe yaşanmıştır. İşçileşme süreci, en yalın biçimiyle tarım ve zanaatın bağımsız üreticilerinin kendine yeter üretim olanak ve koşullarından kopartılarak işgücü piyasasına fırlatılmaları sürecidir. Bu süreçte, bağımsız köylü ve zanaatkâr kendilerine ait üretim araç ve gereçlerini, başta da toprak olmak üzere, kaybederler, *mülksüzleşirler*. Mülksüzleşme sonucu bağımsız üreticilerden kopartılan üretim araçlarının mülksüzleşmiş emekçileri sömürme ve denetleme araçları haline dönüşmesine de *sermayeleşme* süreci denir. *Metalaşma* süreci ise varlıkların piyasada alınırsatılır bir sermaye malı haline gelme sürecidir ki Marksçı yaklaşıma göre kapitalizm “genelleşmiş meta ekonomisi” şeklinde tanımlanabilir. Meta ekonomisini genelleştiren biricik olgu, insanın üretken kapasitesinin (emek-gücü) de nihayet metalaşmış olmasıdır. Bunlara ek olarak, mühendislik, eğitim, sağlık gibi profesyonel meslek grupları mensuplarının toplumsal tabakalaşmada aşağı doğru hareketleri de *işçileşme* kavramı ile tanımlanmaktadır.

Görüldüğü gibi Marksçı yaklaşımda toplumsal sınıf çalışmalarının kapsamı, iktisadi değişkenlerle sınırlı bir alanı değil, toplumsal ilişkilerin neredeyse tamamını kavramaktadır. Kapitalist gelişme ve kutuplaşmacı sınıf kavrayışı nedeniyle, geniş kapsamlı toplum çözümlemesinde analitik öncelik, toplumsal sınıfa değil, sınıflar mücadelesine verilmektedir. Bu ise üretken kapasitesi (emek-gücü) metalaşan emekçinin mücadele (sınıf) kapasitesini gündeme getirir. Soru şudur: Kapitalist gelişme işçi sınıfını güçlendirir mi, güçten mi düşürür? Emegın *değersizleşmesi* ve *vasıfsızlaşması* eğilimlerine vurgu yapan Marksist çalışmalarda, kapitalist gelişmenin işçi sınıfını güçten düşürdüğü görüşünün öne çıktığı söylenebilir. Lembcke'e (1991, s.85) göre, bu görüşün temel nedeni analiz birimi olarak sınıfı değil ücretli çalışan bireyi esas almasıdır; oysa *işçi bireye değil sınıfa, vasıf düzeylerine değil sınıf kapasitelerine* bakmak gerekecektir. Bu noktada işçi sınıfı kapasitesinin kavramsal tanımını yapmak gerekecektir. Lembcke (1991, s.85) *sınıf kapasitesini* “işçi sınıfının kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilme ve kapitalist toplumsal ilişkileri dönüştürebilme yeteneği” şeklinde tanımlar. Sınıf kapasitesinin ampirik olarak nasıl ölçüleceği sorusu etrafında da önemli katkılar ve tartışmalar yaşanmıştır. Sınıf çalışmalarında bu soru *sınıf bilinci* başlığı altında tartışılmış, ampirik çalışmalarda ise “bilinç ölçekleri” geliştirilmiş ve yaygın olarak kullanılmıştır. Bu ölçeklerde; işçinin kendini nasıl tanımladığı, işçi sınıfının bir üyesi olarak görüp görmediği, ait olduğu toplumsal konumu sermaye sınıfıyla karşıtlık içinde tanımlayıp tanımlamadığı ve nihayet başka uluslardan işçilerle dayanışma içine girip girmeyeceği gibi hususlara yer verilmiştir. Sınıf bilinci düzeyini, dolayısıyla da sınıfın mücadele kapasitesini genellikle minimum seviyelerde ölçen bu tür teknikleri reddeden ve yerine işçi hareketinin kolektif eylemlerini irdelemeyi önerenler de vardır.

Marksçı sınıf kuramı, üretim araçlarının mülkiyeti ve artığa el koyma gibi iktisadi düzleme ait kavramlara yaslanır; ancak orada durmaz; sömüren ve sömürülen iki temel sınıf arasındaki ilişkinin, içinde yer aldığı toplumun ana fay hattını oluşturduğunu ileri sürerek, iktisadi ilişkinin aynı zamanda toplumsal bir ilişki olduğunu da söylemiş olur. İktisadi düzleyle başlayıp toplumsal düzeye ulaşan sınıf çalışmaları, temel sınıflar arasındaki ilişkinin uzlaşmaz karşıtlık içeren çelişkili bir ilişki olduğu yönündeki kuramsal tespitiyle, siyasi ve kültürel düzeyleri de kavrayan bir kapsama ulaşmıştır. ‘Sömürü temelli’, ‘çatışmacı’ ya da burada kullanıldığı şekliyle ‘kutuplaşmacı’ gibi terimlerle anılan Marksist sınıf kuramı sosyoloji disiplini üzerinde derin ve yaygın bir etkide bulunmuştur. Bunun temel nedeni, toplumsal sınıf kavramsallaştırmasının, sosyal gerçekliğin dört analitik düzeyini teşkil eden, *iktisadi, toplumsal, siyasal ve kültürel* düzeyi içeriyor olmasıdır. İzleyen bölümde ele alınacak olan Max Weber ise, tersine, kültürel bir oluşum olarak gördüğü toplumu anlamak bakımından analitik öncelik vermediği toplumsal sınıf olgusunu, piyasa ortamında vukuu bulan iktisadi bir olgu olarak tanımlar. Bununla birlikte Weberci yaklaşım, özellikle ampirik sınıf çalışmaları üzerinde neredeyse rakipsizdir ve son derece belirgin bir etkiye sahiptir.

İktisadi düzleyle başlayıp toplumsal düzeye ulaşan sınıf çalışmaları, temel sınıflar arasındaki ilişkinin uzlaşmaz karşıtlık içeren çelişkili bir ilişki olduğu yönündeki kuramsal tespitiyle, siyasi ve kültürel düzeyleri de kavrayan bir kapsama ulaşmıştır.

‘Sömürü temelli’, ‘çatışmacı’ ya da burada kullanıldığı şekliyle ‘kutuplaşmacı’ gibi terimlerle anılan Marksist sınıf kuramı sosyoloji disiplini üzerinde derin ve yaygın bir etkide bulunmuştur.

Marksist sınıf çalışmalarının metodolojik özelliklerinden sadece üçünü belirterek tanımlayınız.

Çoklu Sınıf Yaklaşımı

Weber’in toplumsal sınıf çalışmalarına katkısı, *statü* ve *sınıf* arasında yaptığı ayrım- la yakından ilgilidir. Weber’de kalıcı ve sürekli olan toplumsal konum sınıf değil statüdür. Sınıf; piyasası ortamında sözleşme ilişkisi çerçevesinde edinilen ve varlığını sözleşme süresince devam ettiren bir toplumsal konumdur. Belli süreli bir toplumsal konum olarak sınıfı tanımlamak için bakılması gereken ölçüt ise *mülkiyet- tir*. Buradan yola çıkılarak Weber ile Marx arasındaki benzerliğe işaret edilirse de, Giddens’in (1999) altını çizdiği gibi, Weber’in anladığı iktisat, klasik iktisatçıların değil neo-klasik iktisadın kökeninde yer alan marjinalist okulun iktisadıdır.

Erik Olin Wright (1997) konu hakkında dikkat çekici bir sav ortaya atar; Wright’a göre ampirik düzleme inildikçe Marx ve Weber arasındaki benzerlikler artmaktadır. Marx ve Weber arasındaki benzerlikler konusunda ise şunlara vurgu yapılmaktadır: *İlk olarak*, iki düşünür de *kademeli* değil, *ilişkisel* bir sınıf kavrayışına sahiptir; verili bir sınıf konumu ancak diğer sınıf konumu ile arasındaki sosyal ilişkilerle tanımlanabilir. Her iki gelenek de sınıfı, insanlar ve iktisaden anlamlı koşullar arasındaki ilişki ile tanımlar. Marksistler bu ilişkiyi üretim araçları ile kurarken, Weberci gelenek “piyasa kapasitesi” üzerinde durur. *Son olarak*, her iki gelenek de hem yapılarla sosyal ilişkiler arasında, hem de maddi çıkarlarla gelir getirici faaliyetler arasında nedensel ilişkiler aramıştır.

Weber; sınıf çalışmasını üretimin ilişkilerinin önceliğinden bağımsızlaştırmanın ve çoklu sınıf kavrayışının kuramsal temellerini atmıştır.

Çoklu sınıf kavrayışının Weber’deki kuramsal temellerini belirtiniz.

Toplumsal sınıflara analitik öncelik vermeyen **Weber** nasıl olup da sınıf çalışmalarını derinden etkileyebilmiştir? Bu sorunun yanıtını verebilmek için önce Weber’in sınıf çalışmalarına yaptığı kritik katkıyı özetlemek gerekir. **İlk olarak** Weber, *çoklu sınıf* kavrayışını geliştirmiştir. Bu kavrayış temelinde, Weberci gelenek, dikkatleri işçi sınıfı içi farklılaşmalara yöneltmiş, sınıf içi farklılıklar ayrı sınıf tipleri şeklinde tanımlanmıştır. Weber **ikinci olarak**, sınıf çalışmalarının sınıf bi-

Weber, işçi sınıfı içi farklılaşmalara dikkat çekmesi ve sınıf çalışmalarının sınıf bilinci ve sınıf mücadelesi gibi iki önemli boyutunu, iktisadi ölçütlerle tanımlanan sınıf konumundan bağımsızlaştırması açısından, sınıf çalışmalarına önemli bir katkı sağlamıştır.

Weberci yaklaşım toplumsal sınıflar içinde statü grupları tanımlamak suretiyle çoğulcu sınıf kavrayışını geliştirirken, Marksçı çalışmalarda ise farklı yaşam tarzlarına sahip grupları ortaklaştıracak sınıfsal bağlara dikkat çekilmiştir.

Lockwood'a göre, sınıf çalışmalarına yol gösterecek iki kuramsal model mevcuttur. Bunlardan ilki, gücü, çatışmayı ya da karşıtlığı; diğeri prestij, statü ya da hiyerarşiyi esas alır. Lockwood her iki modeli kullanarak işçi sınıfı içinde iki genel tipleme geliştirir: **İlki**, güç ya da çatışma odaklı toplum imgesine sahip olan "geleneksel işçilerdir". **İkincisi** ise, paraya dayalı toplum imgesine sahip olan "bireyselleşmiş işçi" tiplemesidir.

E. O. Wright, Marksist sömürü kavramını Weberci güç ilişkileri yaklaşımı içine yerleştiren ve böylece her iki gelenek arasındaki ayrımları aşmayı amaçlayan bir kuramsal inşa stratejisi uygulamıştır.

lini ve sınıf mücadelesi gibi iki önemli boyutunu, iktisadi ölçütlerle tanımlanan sınıf konumundan bağımsızlaştırmıştır. Böylece çağdaş emek çalışmalarını hâlâ meşgul eden temel bir sorunun hazırlayıcısı olmuştur. Bu, birey ya da grupların nesnel toplumsal koşulları ile mevcut koşulların öznel algılanışı arasındaki ilişki, sorudur (Özügür, 2008, s.52).

Bu iki katkının yaslandığı kuramsal zemine gelince, Weber toplumsal sınıf ve toplumsal statü konumlarını, tabakalaşmanın iki ayrı boyutu olarak değil de, ilki geçici, ikincisi kalıcı olmak üzere, örtüşme ya da kesişme noktalarına sahip toplumsal konumlar şeklinde resmetmiştir. İşte bu kuramsal temele yaslanan çağdaş araştırmacılar, toplumsal sınıfların içinde farklı statü grubu özellikleri aramışlardır. Örnek vermek gerekirse, iş sözleşmesi esasına göre ücretli istihdam edilen işçiler arasında yaşam tarzı esasına göre var olan farklılaşmalar vurgulandığında, artık işçi sınıfından değil, 'işçi sınıflarından' söz edilebilecektir. Sınıf içinde statü grupları tanımlanmak suretiyle *çoklu sınıf* kavrayışının gelişmesi mümkün olabilmektedir. Oysa Marksçı yaklaşımın ilgisi tam zıddı yöndedir: Farklı yaşam tarzlarına sahip grupları birleştirecek sınıfsal bağlara dikkat çekilmek suretiyle, toplumun iki temel sınıf yönünde kutuplaşacağı ileri sürülmüştür. Görüldüğü gibi çoğulcu ve kutuplaşmacı sınıf kavrayışı, toplumsal üretim ilişkileri içindeki konumlanış (sınıf) ile yaşam tarzı (statü) arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı konusunda taban tabana zıt stratejilere sahiptir. Giddens'a (1999, s. 142) göre de toplumsal sınıf, tanım gereği ortak davranış ve tutum şablonlarına sahip olmak durumundadırlar. Ortak yaşam tarzı ve bu yaşam tarzına bağlı tutum ve inançların müşterek kabulü durumuna Giddens 'sınıf farkındalığı' adını verir.

Weberci ekol, çoğulcu sınıf kavrayışı ile zengin işçi tiplerini geliştirmiş bir ekoldür. Bunlar içinde, etkileri günümüzde de süren Lockwood'un katkıları, anılmaya değerdir. **Lockwood'a** (1975, s.16-31) göre sınıf çalışmalarına yol gösterecek iki kuramsal model mevcuttur. Bunlardan ilki, gücü, çatışmayı ya da karşıtlığı esas alırken, diğeri prestij, statü ya da hiyerarşiyi esas alır. Endüstriyel yaşam deneyimi içinde bunlardan ilki işçi sınıfına, ikincisi ise orta sınıflara atfedilmişlerdir. **Lockwood** ise, her iki modeli kullanarak işçi sınıfı içinde iki genel tipleme geliştirmiştir. Bunlardan **ilki**, güç ya da çatışma odaklı toplum imgesine sahip olan "geleneksel işçilerdir". Bu tiplemenin "militan" ve "uysal" şeklinde tanımlanmış alt tiplerleri vardır. **İkincisi** ise, paraya dayalı toplum imgesine sahip olan "bireyselleşmiş işçi" tiplemesidir. Lockwood, bu tiplerleri, iş ortamı ve topluluk yapısının özellikleri ile farklı toplum ve grup algılarını irdelemek suretiyle tanımlamıştır.

Çelişkili Sınıf Konumları Yaklaşımları

Toplumsal sınıf çalışmalarının temel sorun alanlarını belirleyebilmek.

Marx ve Weber gibi iki önemli sosyoloji geleneğinin katkılarını doğrudan doğruya toplumsal sınıf kuramı inşasında kullanan en etkili isim **Erik Olin Wright**'tir. E.O. Wright (1997, s.29), geliştirdiği analitik ve ampirik kategorilerin Marksist ve Weberci sınıf analizlerinden birlikte beslenen bir tür melez kategoriler olduğunu söyler. Toplumsal sınıf çalışmalarına ilginin azaldığı 1980'li yıllardan günümüze ısrarlı bir biçimde sınıf kuramı geliştirmek için çaba gösteren E. O. Wright, soyut ve somut arasında bağlantı kuran, bütünlük bir sınıf kuramı geliştirmeyi başarmıştır. E. O. Wright'ın geliştirdiği sınıf kuramı sömürü ilişkilerini temel alıyor olsa da burada

sözü edilen emek değer yasasına dayalı Marksçı sömürü kuramı değildir. E. O. Wright, Marksist sömürü kavramını Weberci güç ilişkileri yaklaşımı içine yerleştiren ve böylece her iki gelenek arasındaki ayrımları aşmayı amaçlayan bir kuramsal inşa stratejisi uygulamıştır. E. O. Wright'ın sınıf kuramını temellendirdiği sömürü tanımı şöyledir: Bir grup insanın, elinde bulundurdukları üretim araçları, vasıf, uzmanlık gibi varlıklarla diğer insanların elde ettiği getiriler üzerinde yol açtıkları adaletsiz sonuçlar. Bu tanımda da açıkça görüldüğü gibi, sömürü ilişkisinin kapsamında, salt üretim araçlarının mülkiyeti ölçütü değil, vasıf ve yönetici pozisyon gibi kimi avantajlara dayalı varlıklar da yer almaktadır.

E. O. Wright'a (1997, s.373) göre, sınıf çalışmalarının en temel sorunlarından biri *nedensellik ilişkisinin* nasıl tanımlanacağıdır. Buna yanıt vermeden önce *analiz düzeyi* ve *analiz birimlerini* saptamak gerekecektir; zira E. O. Wright için analiz düzeylerini ve analiz birimini belirlemek, nedensellik ilişkisinin nasıl kurulacağı sorusuyla doğrudan ilişkilidir. Nedensellik ilişkisinin belirleme mi, biçimleme mi, ya da sınırlandırıcı basınç uygulama mı olacağı, analiz düzey ve birimlerine bağlı olarak yanıtlanabilir. E. O. Wright'ın şemasında **makro düzeyin** analiz birimleri; *sınıf yapısı* ve *sınıf oluşumu* iken, **mikro düzeyde** *sınıf konumları* ve *sınıf bilinci* yer alır. Sosyolojinin ünlü ikiliği olan **yapı** ve **özne**, E. O. Wright'ın modelinde yapısal ve konjektürel şeklini almıştır; her iki düzeyi birbirine bağlayan ise *toplumsal oluşum* düzeyidir. Güncel sınıf çalışmalarının kilit kavramlarından olan sınıf oluşumu, E. O. Wright için, yapı ve özne arasındaki 'bağlantı kayışıdır'.

E.O. Wright'ın sınıf analizinin temelinde *sınıf yapısı* kavramsallaştırması yer alır. Buna göre, analitik öncelik sınıflar mücadelesine değil, sınıf yapısına verilmektedir. Öncelikle yapısal toplumsal ilişkilerin belirleyiciliğini ifade eden *sınıf yapısı* ortaya konmalı, ardından sınıfların örgütlü kolektif aktörler şeklindeki oluşumlarını ifade eden *sınıf oluşumu* tanımlanmalıdır. Mikro analiz düzeyinde ise sınıf çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla aktörlerin ortaya koydukları pratikleri ifade eden *sınıflar mücadelesi* ile başlanmalı, bunu aktörlerin sınıf çıkarlarının ayırtında olmalarını ifade eden *sınıf bilinci* kavramsallaştırması izlemeli ve nihayet analitik çerçeve kişilerin işi ya da dahil oldukları sosyal ilişkiler aracılığıyla sınıf yapısında işgal ettikleri yerleri ifade eden *sınıf konumları* kavramları ile tamamlanmalıdır (Özuğurlu, 2008, s. 41).

Özellikle Marksçı gelenek bakımından sınıf çalışmalarının temel sorun alanlarından biri de, temel sınıflar arasında yer alan ara katmanların hangi ölçütlerle ve nasıl tanımlanacağı olmuştur. E.O. Wright'ın *çelişkili sınıf konumları* kavramsallaştırması bu soruya verilmiş en etkili yanıtlardan biridir. Buna göre, sınıf konumlarını tanımlayan, dolayısıyla da bu konumları farklılaştıran üç ölçüt söz konusudur:

- İlki Marx ve Weber'de de mevcut olan "üretim araçlarının mülkiyeti" ölçütüdür.
- İkincisi, "üretim araçları üzerinde kontrole sahip olmak" ölçütüdür.
- Üçüncüsü de "diğer çalışanlar üzerinde kontrole sahip olmaktır"

Toplumsal sınıf konumlarına bu ölçütler uygulandığında, her bir sınıf konumunun şu üç soruya yanıt vermesi gerekecektir: Üretim araçlarının mülkiyeti var mı? Bunlar üzerinde kontrole sahip mi? Diğer çalışanlar üzerinde kontrole sahip mi? Bu üç soruya aynı şekilde yanıt veren sadece iki net sınıf konumunun olduğu görülecektir. Bunlar, işverenler ve işçilerdir. İşverenler için her üç sorunun yanıtı "evet" iken işçilerden üç net "hayır" gelecektir. E.O. Wright, geliştirdiği bu üç ölçütü, iki net sınıf konumu dışında kalan, örneğin bir fabrikadaki üst düzey yönetici, orta düzey yönetici, teknokrat ve şef gibi ara konumlar için de uygulamıştır. Aynı şekilde daha genel anlamda yönetici, küçük işletmeciler ve yarı-bağımsız işçi de

E. O. Wright'ın şemasında makro düzeyin analiz birimleri; *sınıf yapısı* ve *sınıf oluşumu* iken, mikro düzeyde *sınıf konumları* ve *sınıf bilinci* yer alır.

Temel sınıflar arasında yer alan ara katmanların hangi ölçütlerle ve nasıl tanımlanacağı sorununa *çelişkili sınıf konumları* kavramsallaştırması ile en etkili yanıtı E.O. Wright vermiştir.

bu ölçütlerle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Küçük işletmeci dışındaki ara katmanlar mülkiyet ölçütü bakımından işçi sınıfına yakındır; yönetici konumunda olmayan kategoriler için işçi sınıfına yakınlık üretim sürecinin kontrolü ölçütü için de geçerlidir. Lakin işyerinde ya da emek sürecinde diğer çalışanlar üzerindeki kontrol ölçütü devreye girdiğinde, ara katmanların tamamı bu kez işveren konumuna yaklaşmaktadır. Çelişkili sınıf konumlarının burada kısaca özetlenen ampirik çerçevesi, E.O. Wright'ın sınıf konumu kavramına yüklediği anlamla birlikte değerlendirilmelidir. E. O. Wright'a (1997, s.257) göre sınıf konumu, 'müşterilerce doldurulan' bir tür 'otel odası' şeklinde düşünülmemelidir; "sınıf konumu oda değil, toplumsal ilişki ağının sinir merkezidir".

E. O. Wright, sosyolojinin toplumsal sınıf çalışmaları konusundaki geleneksel bilgi birikimine yaslanarak yeni bir sınıf kuramı geliştirmiştir. Sosyolojinin ve sınıf çalışmalarının geleneksel birikimini topyekûn değersiz ilan eden post-modern eleştirinin güçlendiği koşullarda, E. O. Wright gibi gelenekten kopmadan, geleneği değersizleştirmeden onu aşmaya çalışanların varlığı, toplumsal gerçekliğin eleştirel bilgisini üretmek bakımından son derece değerlidir.

TOPLUMSAL SINIF KURAMLARININ POST-MODERN ELEŞTİRİSİ

Toplumsal sınıf çalışmalarının post-modern eleştirisini yapabilmek.

Postmodernist sınıf çalışmaları, biryanda üretimin merkezi öneminin kaybolarak yerini tüketime bıraktığı, diğer yanda da ileri kapitalist toplumların sınıflı toplumlar olmaktan çıktığı şeklinde iki iddialı teze sahiptir.

Post-modern yaklaşımdan söz ederken kendi içinde türdeş olmayan bir düşünce akımından söz edildiği unutulmamalıdır. Postmodernist, postyapısalcı vb. terimlerle anılan çağdaş düşünce akımlarını tek bir şemsiye kavramla nitелеmek fazlasıyla zorlama olsa da, post öneki ile anılan yaklaşımların kendi iç farklılıkları, toplumsal sınıf teması söz konusu olduğunda, en alt düzeye inebilmektedir. Bu gerekli nottan sonra toplumsal sınıf çalışmalarına dönük postmodernist katkıların ana hatlarıyla iki tema etrafında tasnif edilebileceği söylenebilir. **İlki** üretimin merkezî öneminin kaybolarak yerini tüketime bıraktığı görüşünü içerir; toplumsal kimlikler ve dâhil toplumsal sınıflar, tüketim ilişkileri içinde inşa edilirler. **Diğer tema**, işçi sınıfının çözüldüğü ve ileri kapitalist toplumların sınıflı toplumlar olmaktan çıktıkları görüşünü içerir (Yanıklar, 2010, s.206). Ampirik kanıtlarla da desteklenen bu görüşler toplumsal sınıf çalışmaları üzerinde özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca derin etkilerde bulundu. Postmodernist meydan okumayı etkili kılan husus, dile getirdiği önermelerin 'ezber bozucu' bir içeriğe sahip olması değildi. Üstelik "işçi sınıfının sonu geldi" gibi kimi iddialı tezlerle postmodernistlerden çok önce tanışılmıştı. Postmodernist meydan okuma, bilimsel bilginin üç temel düzeyinde (ontolojik, epistemolojik ve metodolojik) yoğunlaştığı için kuramsal düzlemde ileri sürülen son derece iddialı önermeler, belki de hak ettiğinden öte bir ilgiye ve etkiye sahip olmuştur.

Postmodern meydan okuma ile salt sınıf çalışmalarında değil, genel olarak toplum çalışmalarında kayda değer analitik ilgi kaymaları meydana geldi: Genelden özele, bütünden tekile, tarihsel genellikten konjonktüre, belirlenimden olumsuzluğa, belirlilikten göreliliğe, ortaklıktan farka, sınıf ve statüden kimliklere uzanan bu ilgi kayması son 20 yılın sosyal düşünce ortamını büyük ölçüde şekillendirdi. Bu düşünce ortamı içinde her toplumsal sınıf çalışması, ortaya koyduğu bilginin karakteri (epistemolojisi) bakımından, özcü, belirlemeci ve indirgemeci olmakla eleş-

tilirip adeta mahkûm edildi (Özüğurlu, 2008, s.21). Düşünce dünyasındaki bu hakim iklim, 2000'li yıllarla birlikte hissedilir şekilde dağılmaya başladı; zira her yaklaşım belli ölçülerde 'postmodern' oldu.

Belirlemecilik, İndirgemecilik, Özcülük Eleştirisi

Epistemolojik eleştiri noktalarını açıklığa kavuşturabilmek için, **özcülük, belirlemecilik** ve **indirgemecilik** şeklindeki eğilimlerin sınıf çalışmalarındaki dayanakları tanımlanmak durumundadır. Bu açıdan ilk olarak *ekonomik belirlemecilik* eleştirisine bakılabilir. Bu eleştirinin sınıf çalışmalarındaki tematik karşılığı, toplumsal sınıfların *nesnel varlıkları* ile *öznel tutum alışları* arasındaki ilişki sorunudur. İnsanlar maddi üretim ilişkileri içinde kendi öznel iradesinden bağımsız olarak belirli sınıfsal konumlara yerleşik yaşarlar. Nesnel sınıf güzergâhları içinde yaşayan insanlar, aynı zamanda, hayatın farklı alanlarında olabildiği gibi politika alanında da öznel tutum ve davranışlar sergilerler. Kuramsal bakımdan buradaki temel sorun şöyle özetlenebilir: Sınıf yapısı ile sınıf mensuplarının eylemleri, politik tutumları ve bilinç düzeyleri arasında açıklayıcı bir ilişkinin kurulup kurulmayacağı, kurulacaksa açıklayıcı ilişkinin niteliğinin ne olacağı sorusudur. Bu soru, postmodernist eleştirinin hedef tahtasına yerleştirdiği en temel sorudur; zira, toplumsal gerçekliğin farklı düzeyleri arasında nedensel açıklayıcılığa dayalı bir ilişkinin kurulmasına kapı açmaktadır.

Sınıfların nesnel varlıkları iktisadi düzlemin, öznel tutum alışlar ise siyasi ve kültürel düzlemin konusunu oluşturduğuna göre, iktisadi düzeyin siyasi ve kültürel düzeyi belirlediği gibi bir sonuca ulaşmak zor olmayacaktır. Tam da bu noktada postmodernizmin ünlü meydan okumasını hatırlamakta fayda vardır: Toplumsal gerçekliğin siyasi ve kültürel düzeylerine ait olgular, siyasi ve kültürel düzeylerde kalarak açıklanabilir! Siyasal bir olayın açıklayıcı nedenleri siyaset düzleminin içinde mevcuttur; bunun tersini ileri sürmek ve ekonominin siyaseti belirlediğini söylemek metodolojik bir hatadır! Öncelikle metodolojik bir hata olarak *belirlemecilik* hakkında açıklayıcı bir not düşmek gerekecektir. Örneğin “ekonomi siyaseti belirler” önermesi, siyasetin ne olacağının ya da ne yapacağının ekonomide önceden verili olduğu; dolayısıyla ekonomik düzlem, belirli bir sonucu öngören dışsal bir neden olarak gördüğü bir önerme ise o zaman belirlemecilik, bir metodolojik hata olarak görülebilir. Postmodernist eleştirinin odağında özellikle Marksçı yaklaşımın olduğu da vurgulanmalıdır. Postmodernistler Marksçı yaklaşım özelinde geleneksel sınıf çalışmalarına atfettikleri ‘belirlemecilik’ hatasının kaynağını “toplumsal sınıf yapısı” kavramsallaştırmasında görürler. Buna göre geleneksel yaklaşım, toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlikleri koşullandıran en temel etken olarak toplumsal sınıf yapısını işaret etmiştir. Toplumsal sınıf yapısı; toplum inşasını, sınıfsal olmayan toplumsal ilişkileri, toplumsal çelişkileri, dolayısıyla da toplumsal değişmeyi belirleyen merkezî önemdeki bir değişken olarak kavranmıştır (Pakulski, 2005, s.154). Postmodernistlere göre belirlemeci hataların kaynağı da burasıdır. Zira, sınıf yapısına atfedilen bu merkezî önem gereği işçi sınıfı, nesnel çıkarlara (sınıf çıkarı) sahip olan, değiştirici gücü verili bir özne olarak tarif edilmiş, ampirik sınıf çalışmalarında ise işçilerin hangi ölçüde ve neden “devrimci sınıf” tiplemesine uzak durduklarını betimleyen bulgular ortaya konmuştur. Postmodernistler, bütün bir sınıf literatürünü, “devrimci proletarya” şeklindeki işçi sınıfının “doğru” tipolojisine işaret eden bu “sabit öznenin” aranması çabasının ürünü olarak görürler. Ve derler ki “doğru” işçi sınıfını aramanın kendisi yanlış bir sorudur! (Laclau ve Mouffe, 1985).

Postmodernist yaklaşıma göre toplumsal gerçekliğin farklı düzeyleri arasında nedensel açıklayıcılığa dayalı bir ilişki kurmak, kaçınılmaz olarak, belirlemecilikle sonuçlanacak metodolojik bir hatadır.

Geleneksel sınıf çalışmalarına yöneltilen *indirgemecilik* eleştirisinin işaret ettiği sorun alanı da yine toplumsal gerçekliğin farklı düzeyleri arasında kurulan açıklayıcı mahiyetteki ilişkilerle ilgilidir. Postmodernistlere göre, geleneksel sınıf çalışmalarında sınıfsal olan ve olmayan olgular arasında *indirgemeci* tarzda bir ilişki kurulmuştur. Diğer bir anlatımla sınıfsal olmayan olguların varlıkları, toplumsal sınıf temelini basit bir tezahüründen ibaret görülmüştür. Postmodernist eleştirinin burada da asıl olarak Marksçı yaklaşımla hesaplaştığı belirtilmelidir. Olguların görüngüsü ile gerçeği arasında özdeşlik görmeyen Marksçı bilgi felsefesi, postmodernistlere göre *indirgemeci* eğilimlerin felsefi kaynağını oluşturmaktadır. Bu felsefi yaklaşımda, olgu ve olayların gerçek bilgisi, maddi üretim ilişkileri ve toplumsal sınıf yapılarında, görüngüsel bilgisi ise vuku bulduğu toplumsal yaşamın siyasi, kültürel düzleminde tanımlanır. Dolayısıyla da, görüngünün ampirik bilgisi ne söylerse söylesin, o olgunun gerçek açıklaması, yapısal düzlemdeki sınıf ilişkilerinde mevcuttur. Örneğin, bir siyasi partinin herhangi bir olay karşısındaki sergilediği tutum, siyasi partinin temsil ettiği varsayılan belli bir sınıf çıkarının doğru ya da yanlış tezahürü olarak açıklanır; siyasi partinin eylemi, toplumsal sınıf çıkarının türevinden ibaret görülmür.

Postmodernist yaklaşımın sınıf çalışmalarına -Marksçı yaklaşımı da odağa almak suretiyle- yönelttiği eleştiriler, muhataplarından da karşı yanıtlarını almaktadır. Buradan kaynaklanan ve bilimsel bilginin hemen her boyutuna yayılarak süren zengin tartışmanın, sosyal düşüncesinin 21. yüzyıldaki eğilimlerini de biçimlendireceği öngörülebilir. Bilginin adeta 'harman' olduğu böylesi bir dönemde, Fransız sosyolog **Bourdieu**'dan ve onun "**habitus**" adlı kavramsallaştırmadan söz etmemek eksiklik olacaktır. Yapı ve özne arasında üçüncü bir düzey daha tanımlayan Bourdieu, *habitus* adını verdiği bu diyalektik düzeyi, içinde toplumsal sınıfları, maddi koşulları içselleştirmiş eğilimleri barındıran bir küme şeklinde tanımlanmıştır. Bourdieu'a göre, ne eğilim kümesi ne de sosyal yapı, insan eylemini kabaca belirlemez; insan pratiği, *habitus* ile belirli koşullar arasındaki etkileşimden doğar.

Nedensel açıklamanın belirlemeci ve indirgemeci tarzlarına alternatif olarak *habitus* kavramsallaştırması kayda değer bir ilgi görmüşse de, yaygın bir şekilde benimsenen alternatif, *olumsallık* kavramsallaştırması olmuştur. Postmodernist katkılarla da felsefi içeriği zenginleşen *olumsallık* kavramı şöyle tanımlanabilir: "Olumsallık, olmuş ya da olagelmekteki bir görüngünün ya da olgunun zorunlu herhangi bir doğasının olmaması, her şeyin gerçekte başka türlü de olma olasılığının her zaman mevcut olmasıdır" (Çelebi, 2002, s. 24-25). Tanımdan da anlaşılacağı gibi *olumsallık* kavrayışı, gerek işlevselci neden-sonuç ilişkisini, gerekse de tarihsel maddeci belirleme ilişkisini, tümüyle yadsımaktadır. Bu kavrayışa göre, toplum ve toplumsallık, zorunlu nedenselliklerin belirlenimine tabi değil, her şeyin her şeyle ilişkili olduğu, olasılıklara açık bir oluşum olarak görülmelidir. Olumsallık kavramının metodolojik imalarını, *gerçekliğin inşası* ya da *gerçekliğin kuruluşu* şeklindeki kuramsal yaklaşım tamamlamaktadır.

Sonuç olarak postmodernist yaklaşıma göre, gerek politik özneler gerekse de kolektif eylemler, toplumsal sınıf gibi yapısal pozisyonlara bakılarak anlaşılamaz. Zira politik özne; söylemsel eklemlenmelerin bir sonucu olarak kurulur; söylemsel pratikler ise toplumsal kuruluşun indirgenemez düzeylerini (iktisadi, siyasi, ideolojik) içerir. Sınıf konumu, söylemsel eklemlenmeyi gerçekleştirmek bakımından sınıfsal olmayan konumlara göre herhangi bir öncelliğe sahip değildir; ırk, cinsiyet, milliyet gibi kategoriler, sınıf konumuyla aynı ya da ondan daha fazla öneme sahip olabilirler. Toplumsal sınıf da diğerleri gibi bir kimlik konumu olarak görülmelidir (Özuğurlu, 2008).

Nedensel açıklamanın belirlemeci ve indirgemeci tarzları karşısında yaygın bir şekilde benimsenen alternatif, *olumsallık* kavramsallaştırması olmuş, bu kavramın metodolojik imalarını *gerçekliğin inşası* ya da *gerçekliğin kuruluşu* şeklindeki kuramsal yaklaşım tamamlamıştır.

Postmodernist yaklaşıma göre, gerek politik özneler gerekse de kolektif eylemler, toplumsal sınıf gibi yapısal pozisyonlara bakılarak anlaşılamaz. Sınıf konumu, söylemsel eklemlenmeyi gerçekleştirmek bakımından sınıfsal olmayan konumlara göre herhangi bir öncelliğe sahip değildir; ırk, cinsiyet, milliyet gibi kategoriler, sınıf konumuyla aynı ya da ondan daha fazla öneme sahip olabilirler. Toplumsal sınıf da diğerleri gibi bir kimlik konumu olarak görülmelidir.

Günümüzde, sosyolojinin geleneksel sınıf çalışmaları birikimini reddeden fakat toplumsal tabakalaşma, toplumsal sınıflar, toplumsal eşitsizlikler ve yoksulluk konularında son derece önemli çalışmalar ortaya koyan bir eğilim de mevcuttur. Kendi içinde türdeş olmayan bu yeni eğilimi tümüyle postmodernist sıfatıyla anmak anlamlı değildir. Farklı düşünce akımlarından gelen ve ortak paydaları pozitivism reddiyesi olan bu eğilim içinde *postmodern*, *yorumsamacı* ve *eleştirel teori* birikimi belirgindir. Metodoloji kitaplarında bu düşünce bileşiminin *post-pozitivizm* terimiyle adlandırıldığı (Denzin, 1994) düşünüldüğünde, belki de sözü edilen yeni eğilime *post-pozitivist sınıf çalışmaları* demek, anlamlı olacaktır. Buna örnek olarak, izleyen başlıkta, eleştirel teori geleneğinden gelen Klaus Eder'in (1993) sınıf çalışmalarına katkısından kısaca söz edilebilir.

Post-pozitivist sınıf çalışmalarının beslendiği düşünce kanallarını ve bunları bir arada tutan metodolojik ilkeleri özlüce belirtiniz.

SIRA SİZDE

Olasılığa Açık İnşa Olarak Toplumsal Sınıf Anlayışı

Klaus Eder'e (1993) göre sınıf, toplumsal konumların, olasılığa açık bir inşasıdır. Sınıf, asla salt yapısal değil, olumsal bir kategoridir. Toplumsal sınıfların olumsallığı görüşü, güncel sınıf çalışmaları içinde yaygın kabul görmektedir. Örneğin sınıf kavramını sosyal çözümlemelerin merkezine yeniden çağıran McNall ve arkadaşları(1991) için sınıf, tarihsel olarak olumsal bir kategoridir. Hem nesnel hem öznel unsurlara sahip olan toplumsal sınıf, kesit olarak değil süreç olarak ve ancak diğer sınıfsal süreçlerle karşılığı içinde kavranabilir. Post-pozitivist sınıf çalışmalarının inceleme nesneleri arasında sanayi işçisi gibi geleneksel kategorilere ender olarak rastlanırken, analitik ve ampirik ilginin yoksullar başta olmak üzere yeni orta sınıflara ve kolektif eyleme yöneldiği söylenebilir.

Eder'e (1993) göre toplumsal sınıf ile kolektif eylem bağlantısının artan ölçüde kopması, sınıf siyasetinin krizine güçlü bir kanıttır. Dolayısıyla sınıf ve eylem bağlantısını üç katmanlı bir dolayım ile tanımlamak gerekir. İlk katmanda sınıf bir toplumsal yapıdır. İkinci katmanda kültürel doku yer alır; bu değerlerin, kimliklerin ve bilginin alanıdır. Son katman ise kolektif eylemi içerir. Burada normatif yönelimler ve yapısal tercihler söz konusudur. Toplumsal sınıf ile kolektif eylem arasındaki bağlantının nasıl kurulduğu konusundaki geleneksel yaklaşım soruyu şöyle formüle eder: Binlerce insan nasıl olup da kolektif eyleme yol açacak bir karar verebilir? Oysa alternatif ve yeni olan soru şöyle olmalıdır: Kolektif eylem, kendisinin hem koşulu hem de sonucu anlamında, kültürel sembollerle tanımlanmış bir eylem uzamını nasıl inşa eder ve yeniden üretir? Eder, sonuç olarak tarihselci ve nesnelci olmayan tarzda yeniden kuramsallaştırılmış sınıf siyaseti kuramına gereksinim olduğunu vurgular. Görüldüğü gibi post-pozitivist sınıf çalışmalarında, toplumsal sınıflar nesnel, sabit varlıklar olarak değil, öznel arası etkileşimde inşa edilen, akışkan varlıklar olarak tanımlanmıştır. Fark edileceği gibi bu tanım, salt toplumsal sınıfa ait değildir, her türlü kolektif içindir.

Gerek tarihsel sosyolojiden gerekse de zamanın baskın yapısalci-işlevselci havasının dışına çıkabilmiş eleştirel sosyal bilimcilerden gelen kuramsal katkılarla, *ilişkisel sınıf* kavrayışının analitik çerçevesi henüz 1970'li yıllarda büyük ölçüde şekillenmişti. Postmodernist meydan okuma karşısında sosyolojinin sessizliğe büründüğü 1980'li yıllarda, tarihsel sosyoloji, toplumsal sınıf çalışmalarının en verimli kanallarından biri olmuştur. Gerek kuramsal gerekse de metodolojik bakımdan sağladığı açılımlar, post-pozitivist yaklaşımın bu alandaki hâkimiyetine ciddi bir alternatif oluşturmaktadır.

Post-pozitivist sınıf çalışmalarının inceleme nesneleri arasında sanayi işçisi gibi geleneksel kategorilere ender olarak rastlanırken, analitik ve ampirik ilginin yoksullar başta olmak üzere yeni orta sınıflara ve kolektif eyleme yöneldiği söylenebilir.

Eder'e göre toplumsal sınıf ile kolektif eylem bağlantısının artan ölçüde kopması, sınıf siyasetinin krizine güçlü bir kanıttır. Dolayısıyla sınıf ve eylem bağlantısını üç katmanlı bir dolayım ile tanımlamak gerekir. İlk katmanda sınıf bir toplumsal yapıdır. İkinci katmanda kültürel doku yer alır; bu değerlerin, kimliklerin ve bilginin alanıdır. Son katman ise kolektif eylemi içerir.

TARİHSEL SOSYOLOJİDEN KATKI: İLİŞKİSEL SINIF KAVRAYIŞI

Yapısal sınıf kuramlarından ilişkisel sınıf kuramlarına geçişi özetleyebilmek.

Emek tarihçileri için toplumsal sınıf, yapı ile sürecin, sosyal varlık ile sosyal bilincin köşebendinde yer alan bir bağlantı ağıdır.

Disiplinler arası bir alan olarak Tarihsel Sosyoloji, sosyal düşünce tarihiyle sürdürdüğü eleştirel diyalogun sayesinde, pozitivism sonrası epistemik, teorik ve metodolojik dayanakları belirsizleşen sosyal çalışmalara, yeni bir soluk getirmiştir. Özellikle halk sınıflarının tarihsel sosyolojisi söz konusu olduğunda, konunun merkezinde iki kuramsal ve metodolojik sorunun yer aldığı söylenebilir. İlki bizzat sınıf kavrayışına dairdir; tarihsel sosyologlar arasında “alt yapı-üst yapı” kavram çiftinin kullanışlı olmadığı konusunda genel bir görüş birliğinden söz edilebilir. Bu çerçevede sorun, toplumsal sınıfın tanımlanması sorunundan ziyade, işçi sınıfının iç katmanları arasındaki bağlantıların nasıl kurulacağı sorunudur. Kuramsal sorunlardan ikincisi, işçi sınıfının oluşum süreci ile genel toplumsal çevre arasındaki ilişkiye aittir. Bu sorunlara etkili yanıtlardan ilkinin E.P. Thompson’dan geldiği söylenebilir (Spohn, 1990, s.87). **E.P. Thompson’un** yaklaşımı iki önemli analitik özellik taşıyor: **İlk olarak**, işçi sınıfının oluşumu, kapitalizmin iktisadi çelişkilerine emekçi sınıfların verdikleri tepkilerle açıklanamaz; işçi sınıfının kolektif eylemliliğinde, adaletsiz toplumsal düzenin kültürel deneyimi ile ortaya çıkan motivasyon görülmek durumundadır. **İkinci olarak** işçi sınıfı, diğer sınıflarla, devletle, toplumla girdiği karşılıklı ilişkilerde oluşur; ancak bu ilişki sadece yapısal güç/iktidar terimleriyle değil, kültürel meşruiyet terimleri ile de anlaşılacak durumundadır.

SIRA SİZDE

E.P. Thompson’un toplumsal sınıf tanımının metodolojik bakımdan anlamı nedir? Belirtiniz.

E.P. Thompson ve yakın çalışma arkadaşı R. Williams için toplumsal sınıf, bir ‘bağlantı terimidir’; yapı ile sürecin, sosyal varlık ile sosyal bilincin köşebendinde yer alır. E.P. Thomson’a göre sınıf, kendi tarihini yaşayan insanlar tarafından tanımlanır ve sınıfın tek mümkün tanımı da budur. Toplumsal ve kültürel bir oluşum olan sınıfın, genellikle sendikalar gibi kurumsal ifadelerine rastlanır. Sınıf bir soyutlama olarak tanımlanamayacağı gibi, diğer sınıflardan yalıtılmış vaziyette de tanımlanamaz. Belli bir toplumsal sınıf sadece ve sadece diğer toplumsal sınıflarla girdiği ilişkiler içinde tanımlanabilir (Özügür, 2008).

Emek tarihçileri bir sınıftan söz ettiğinde, son derece gevşek tanımlanmış bir insan grubunu düşünürler. Bu grup, benzer çıkarları, maddi yaşam deneyimlerini, gelenekleri ve değer sistemlerini paylaşır. Daha da önemlisi bir sınıf olarak davranma eğilimine sahiptir. Toplumsal sınıf; özne, deneyim ve bilinç demektir. Sınıf deneyimi, insanların iradeleri dışında dahil oldukları üretim faaliyeti tarafından belirlenir. Bilinç ise sınıf deneyimlerinin kültürel terimlerle ifade edilmesidir. Bu terimler; gelenekte, değerlerde ve kurumlarda yaşarlar. Dolayısıyla işçi sınıfının oluşumu, iktisadi olduğu kadar, siyasal ve kültürel boyutlara da sahip bir olgudur. Yeniden vurgulamak gerekirse bu yaklaşıma göre toplumsal sınıf bir ilişki adıdır; bireyler toplamı değildir. Bireyler üretim sistemi içinde belirli konumlara sahiptir; kolektif aktörler söz konusu olduğunda, onlar da tarihin somut bir anında mücadele içinde ortaya çıkarlar. Ne üretim sistemi içindeki bireysel konumlanış ne de kolektif eyleme dahil oluş, toplumsal sınıftır; sınıf tam da bunlar arasındaki ilişkidir (Sutton, 1996, s.73).

Emek tarihçilerinin burada özetlenen katkılarına şu itiraz yapılabilir: Toplumsal sınıflar, maddi yaşam deneyimi şeklinde tanımlanıyor ve insanların içinde yer aldıkları üretim faaliyeti de sözü edilen deneyimi belirliyorsa bu durumda, metodolojik bir zaaf olarak *belirlemecilik* burada da nüksetmiş olmuyor mu? Emek tarihçilerinin metodolojik bakımdan sınıf çalışmalarına yaptığı kritik katkıların başında, *işlevselci olmayan belirleme* kavrayışını geliştirmiş olmaları gelir. Üretim ilişkilerinin belirleyiciliği kavrayışı terk edilmeden, işlevselci belirleme anlayışının ötesine geçilebilmiştir. Maddi üretim ilişkilerinin belirleyiciliğini savunmanın iki kuramsal anlamı vardır: Bu sayede, post-pozitivist katkılarla günümüzde tartışmasız kabul gören “toplumsal sınıfların olumsuzluğu” anlayışı ile araya mesafe konabilmiştir. Diğer husus da sınıflar mücadelesinin toplumsal değişimdeki yeri ve sınıf siyasetinin önemi ile ilgilidir.

Eğer belirlemecilik, işlevselci bir nedensellik anlayışının ürünü ise o zaman metodolojik bir hata söz konusu olabilir. İşlevselci açıklama konusunda, *ardıl* (zayıf - a posteriori) ve *önsel* (güçlü - a priori) olmak üzere işlevselciliğin iki türünden söz edilebilir. Ardıl işlevselcilik, örneğin, “devletin sermaye birikimini koruma işlevinden” söz eder. Oysa önsel işlevselcilikte, “devlet sermaye birikimini koruma işlevi için vardır” tezi ileri sürülür. İşte işlevselci açıklamanın zaafı tam da bu noktayla ilgilidir. Bu önermede nedenin varlığı, sonuç üzerindeki işlevine indirgenir. Nedenin işlevi, onun varlık gerekçesi halini alır (Robles, 1994, s.8). Böylece “neden-sonuca” ya da “belirleyen-belirlenene” dışsal olarak kavranır ki bu kavrayış, ilişkiselliğin baştan yadsındığı anlamına gelir. İşlevselci belirleme ilişkisinde belirleyen faktör, olacak olanı (belirleneni) sabitleyen, önceden tasarlayan, kontrol eden ve gerçekleştiren faktör olarak kavranır. Oysa tarihsel sosyolojiden gelen belirlemecilik savunusunda, belirleme ilişkisini toplumsal pratikten kaynaklanan ve insan eylemi üzerinde sınır koyup, basınç uygulayan ama asla sonucu garanti etmeyen bir etkileme ilişkisi söz konusudur. Bu çerçevede, belirleyici faktör, olacak olanı (belirleneni) olduran bir faktör olarak görülmez. Belirleme ilişkisi, belirlenen üzerinde sınır çizme, basınç uygulama, koşullandırma anlamında kullanılmalıdır.

Özne ve yapıyı birlikte kavrayan bu bakış açısı, tarihsel sosyoloji yaklaşımının esaslarındadır. Yapılar, süreçler, bağlantılar, kopuşlar, olaylar ve kökenleri; bunların tümü, çatışmalı ya da uyumlu çıkarlar içindeki bireylerin, grupların ve sınıfların etkinlikleridir. Dolayısıyla da somut koşulların bilgisi; sınıf ilişkileri ve bu ilişkilerin bireysel ve kolektif deneyimlerinin çözümlenmesiyle elde edilecektir. Bu yaklaşımda, iktisadi yaşamın kültürel ve nesnel koşulları bir arada değerlendirilir. Toplumsal tarih içindeki ‘toplumsal’, hem devralınmış bir tarih, hem de çalışanların gündelik yaşamları içinde yaşanmış bir tarih anlamına gelir.

Özetle, tarihsel sosyolojinin emek tarihi kanadından gelen kavramsallaştırmada **toplumsal sınıf**; hem *süreç*, hem *ilişkidir*; hem *uyum*, hem de *çatışmadır*. Toplumsal sınıf ve sınıf mücadelesi kavramları arasındaki ilişki konusunda ise E.P. Thompson’un (2004) geliştirdiği tanım dikkat çekicidir. Buna göre toplumsal sınıflar ayrı ayrı unsurlar olarak önce var olup, eski savaşlarda olduğu gibi düz bir ova da karşı karşıya dizilip, birbirine düşmanca baktıktan sonra savaşa tutuşmazlar. Tam tersine, insanlar, önceden yapılanmış bir toplumun içine doğarlar. Bu toplum, genellikle -ama asla tümüyle değil- üretim ilişkilerinin belirlediği kanallar içinde yapılanmıştır. İnsanlar sömürü ilişkilerini deneyimleyip uzlaşmaz çelişki noktalarını tanımlarlar, bu konular etrafında mücadeleye tutuşurlar ve ancak bu mücadele içinde kendilerini bir sınıf olarak keşfederler. Sınıf ve sınıf bilinci, tarihsel sürecin başlangıç aşamasında değil, sonunda yer alır. Dolayısıyla analitik bakımdan önceliği bulunan ve daha evrensel olan toplumsal sınıf değil, sınıflar mücadelesidir.

Metodolojik bakımdan emek tarihçilerinin sınıf çalışmalarına yaptığı kritik katkı işlevselci olmayan belirleme kavrayışını geliştirmiş olmalarıdır. Buna göre belirleme ilişkisi, belirlenen üzerinde sınır çizen, basınç uygulayan ve fakat olacak olanı asla sabitlemeyen ve garantilemeyen bir ilişkidir.

Tarihsel sosyolojinin emek tarihi kanadından gelen kavramsallaştırmada **toplumsal sınıf**; hem *süreç*, hem *ilişkidir*; hem *uyum*, hem de *çatışmadır*.

Katznelson'a göre toplumsal sınıflar; toplumsal yapı, yaşam örgüleri, eğilimler ve eylemler gibi, dört düzeyde var olduğunda, ancak bir sınıf oluşumundan söz edilebilir.

Toplumsal Sınıf Oluşumu

Toplumsal sınıf, toplumsal ilişkiler bağı ya da seti ise, bu durumda, toplumsal sınıf araştırmasında yanıtı aranacak soru, toplumsal ilişki örüntüleri içinde sınıfların nasıl oluştuğu sorusu olacaktır. Sınıf oluşumu kavramsallaştırması, tarihsel sosyoloji alanından yapılan katkılarda kilit öneme sahip bir kavramdır. Bu ünitenin önceki bölümlerinde katkılarında söz edilen E.O. Wright da, hatırlanacağı gibi, kendi analiz çerçevesi içinde sınıf oluşumu kavramına önemli bir yer vermiştir. Her iki kavramsallaştırma arasındaki en önemli farklılık, sınıf yapısı ve sınıf oluşumu arasında kurulan ilişkiyle ilgilidir. **E.O. Wright** için yapı ve oluşum, toplumsal sınıfın iki ayrı uğrağıdır; sınıflar makro düzeyde yapı olarak tanımlandıktan sonra mikro düzeyde ya da belli bir zaman diliminde belli bir mekânda oluşum süreci olarak incelenebilirler. Oysa tarihsel sosyoloji anlayışı bakımından, oluşan, çözülen ve yeniden oluşan sınıflar vardır; bunun dışında ayrı bir yerde sınıf yapıları mevcut değildir; sınıf oluşumu aynı zamanda yapısalıdır. Sınıf oluşumu kavramı bu şekilde tanımlanınca, bu kez de, dört temel analiz düzeyi (iktisadi, toplumsal, siyasi, ideolojik) bakımından sözü edilen oluşumun nasıl kuramsallaştırılacağı gibi bir sorun ortaya çıkacaktır. Bu noktada Katznelson'ın katkısı dikkate değerdir. **Katznelson'a** (1986, s.14-23)göre, sınıf oluşumu dört analiz düzeyde kavranması gerekir: Sınıf oluşumunun **ilk düzeyinde** makro ekonomik koşullar vardır; yapısal sınıf ilişkilerinin var olduğu bu düzeyde, kapitalist sanayileşme biçimleriyle ilişkili olarak işçileşme örüntülerini analiz etmek esastır. **İkinci düzeyde** işçilerin ev ve işyerini sarmalayan, yaşam dünyasındaki deneyimleri yer alır. **Üçüncüsü** kültürel düzeydir ve işçilerin paylaştıkları eğilimleri, davranışları ve normları kapsar. Nihayet **dördüncü** olarak sınıfların geliştirdikleri örgütleri ve kolektif eylemlilikleri içeren politik düzey söz konusudur. Katznelson'a göre toplumsal sınıflar; toplumsal yapı, yaşam örgüleri, eğilimler ve eylemler gibi, dört düzeyde de var olduğunda, ancak bir sınıf oluşumundan söz edilebilir.

Özet

Toplumsal sınıf kuramlarının sosyolojik çözümlemedeki önemini özetleyebilmek.

Toplumsal sınıf çalışmaları, sosyolojik bilgi birikimi içinde tartışmasız bir ağırlığa sahiptir. Sınıf çalışmalarının kuramsal temellerini atan düşünürlerin, aynı zamanda, sosyolojinin belli başlı kurucuları arasında yer alıyor olmaları tesadüf değildir. Sosyolojinin inceleme nesnesi toplumdur. Toplumsal işbölümü temelinde sürdürülen maddi üretim faaliyeti ve o faaliyet çerçevesinde girilen ilişkiler, toplumun örgütleyici ilkeleri içinde başat bir yere sahiptir. Dolayısıyla, toplumu anlamak için, toplumsal sınıfların da mevzilendiği maddi üretim ilişkilerini çözümlemek elzemdir. Ayrıca her sosyolojik çözümleme, doğrudan ya da dolaylı olarak toplumsal düzen ve toplumsal değişim sorunsalı ile şu veya bu ölçüde belli bir bağlantıya sahiptir. Toplumsal sınıf çalışmaları ise doğrudan doğruya bu sorunsallar üzerinde yükselir. Öte yandan, günümüzün ana-akım sosyoloji yaklaşımları, sanayi sonrası toplum çözümlemesinde sınıf kavramının açıklayıcı gücünün zayıfladığı görüşündedir. Bu tartışmalı görüş etrafında zengin bir literatür oluşmaktadır. Sınıf çalışmalarının sosyolojik bilgi birikimi içindeki önemi, salt toplumsal sınıfa analiz önceliği verenlerden kaynaklanmaz; aksine ‘toplumu anlamak bakımından sınıf ilişkilerinin analitik önemi yoktur’ şeklinde görüşler ileri süren yaklaşımlar da sınıf sosyolojisi içinde önemli bir yere sahiptir.

Sömürü ya da güç ilişkilerini temel alan sınıf kuramlarının açıklayabilmek.

Sömürü temelli sınıf kuramı Marx’a, güç ilişkilerini temel alan sınıf kuramı ise Weber’e aittir. Marx için toplum, üretim araçlarının mülkiyeti ölçütüne göre hiyerarşik biçimde tabakalaşmıştır. Mülk sahibi sınıf, kapitalizm öncesi toplumlarda ekonomi dışı yollarla, kapitalizmde ise ekonomik ilişkiler yoluyla yaratılan artığa el koyar. Sömürü ilişkisi, artığa el koyma esas çerçevesinde gerçekleşen toplumsal ilişkilerin tamamını kapsar. Sömürü ilişkisini temel alan Marksçı sınıf kuramı, toplumsal düzenin eleştirel kuramı olduğu kadar, toplumsal değişimin de kuramıdır. Kapitalizm söz konusu olduğunda, iki temel sınıf-

tan, *işçi sınıfı* ve *burjuvaziden* söz edilir; iki temel sınıfın dışında yer alan ara katmanların ise kapitalist gelişme neticesinde tasfiyeye uğrayacağı öngörülür. Tasfiye süreci, aynı zamanda, *sınıfsal kutuplaşma* sürecidir. Weber ise Marksist öngörünün aksi istikametindeki *çoklu sınıf* kavrayışının kuramsal temellerini atmıştır. Bu kavrayış temelinde, Weberci gelenek, dikkatleri işçi sınıfı içi farklılaşmalara yöneltmiş, sınıf içi farklılıklar ayrı sınıf tiplerine şeklinde tanımlanmıştır. Weber ikinci olarak, sınıf çalışmalarının sınıf bilinci ve sınıf mücadelesi gibi iki önemli boyutunu, iktisadi ölçütlerle tanımlanan sınıf konumundan bağımsızlaştırmıştır.

Toplumsal sınıf çalışmalarının temel sorun alanlarını belirleyebilmek.

Sınıf çalışmalarının temel sorun alanlarından ilki sosyal düşünce tarihinin yapı-özne ikiliği şeklindeki kalıcılaştırmış gerilimi ile ilgilidir. İnsanlar kendi isteklerinden bağımsız olarak toplumsal üretim ilişkileri içinde yer alırlar; bu insanların nesnel sınıf konumuna işaret eder. İnsanlar aynı zamanda toplumsal-siyasal düzlemde de şu veya bu yönde tutum alırlar. Bu da insanların öznel tutum, davranış ve eğilimlerine işaret eder. Böylece çözüme kavuşması güç bir problem de tanımlanmış olur. Şöyle ki; sınıfların nesnel pozisyonları ile öznel pozisyon alışları arasındaki ilişki nasıl kurulacaktır? İkinci sorun alanı, sınıfsal olanla olmayan toplumsal çelişki ve toplumsal mücadele alanları arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağına ilişkindir. Örnek vermek gerekirse bu sorun alanı, ırk, etnik, din, mezhep ve cinsiyete dayalı kimliklerle sınıf kimliği arasındaki ilişkinin karakteriyle ilgilidir. Toplumsal sınıf çalışmalarına damgasını vuran üçüncü sorun alanı da, “toplumsal değişimde sınıfların rolü” şeklinde tanımlanabilir. Sınıf kapasitesi, sınıf bilinci, yabancılaşma, sınıf ve siyaset gibi temaları bu sorun alanı kapsamında ele almak mümkündür.

Toplumsal sınıf çalışmalarının post-modern eleştirisini yapabilmek.

Postmodern sınıf eleştirisi iki öbekte tasnif edilebilir: İlki, sanayi sonrası topluma geçişle birlikte üretimin merkezi öneminin kaybolarak yerini tüketime bıraktığı görüşüdür. Eleştirilerin ikinci öbeğinde ise işçi sınıfının çözüldüğü ve ileri kapitalist toplumların sınıflı toplumlar olmaktan çıktıkları görüşü yer alır. Bu görüş, nedensel açıklamayı mekanik belirlemeci ya da işlevselci neden-sonuç ilişkisine dayandıran metodolojilerin radikal eleştirisinin bir sonucu olarak görülebilir. Postmodern düşünceye göre, toplumsal gerçekliğin iktisadi, toplumsal, siyasal ve kültürel düzeyleri arasında nedensel bağlar kurmak, Aydınlanmacı pozitivist bilim anlayışının temel metodolojik ilkelerindendir. Büyük boy kuramlar ve yasa benzeri önermeler, bu metodolojik ilkenin doğal sonuçlarıdır ve şiddetle reddedilmelidir. Her şeyden önce toplumsal gerçeklik söylemsel bir inşadır, dolayısıyla da, gerçeğin nesnelliği ve tekliği ileri sürülemez. Ayrıca toplumsal olay ya da olguları var eden nedenler, sınırları net olarak tanımlanmış belli sayıda açıklayıcı değişkene bağlanamayacağı gibi, bu nedensellik ilişkisi, ilgili olay ya da olgunun tarihsel bağlamından kopartılarak asla genelleştirilemez. Postmodern eleştiri sınıf çalışmalarını; büyük genellemelerden tikelliklere, bütünlük ve iç tutarlılık arayışlarından kopukluk ve eklektik ilişkilene, neden-sonuç ve belirlemeci açıklamadan olumsuzluğa yöneltmek bakımından son derece etkili bir basınç uygulamıştır.

Yapısal sınıf kuramlarından ilişkisel sınıf kuramlarına geçişi özetleyebilmek.

Postmodern eleştiri, yapısal-işlevselci düşünce ortamında geliştirilmiş olan yapısal sınıf kuramları üzerinde etkili olmuştur. Zira yapısal sınıf kuramında, yapı, kuramsal bir soyutlamadır; burada kapitalist üretim tarzı tanımlanır ve bu bize nesnel ve saf sınıf konumlarını verir. Tarihsel bir somutluk olarak toplumsal oluşum düzeyinde ise tek bir üretim tarzından değil, üretim tarzlarının eklemelenmesinden söz edilir. Sınıfların konum alışları bu düzeyde ortaya çıkar. Soyut toplumsal yapı, kendini ancak somut toplumsal oluşum düzleminde gerçekleştirir ve yeniden üretir. Yapısal sınıf kuramında, yapıdan oluşuma geçiş sorunu üzerine son derece gelişkin ve incelikli çözümlemeler ortaya konmuşsa da, bütün bu birikimin postmodern eleştiri karşısında son derece kırılğan olduğu da anlaşılmıştır. Postmodern eleştiri, yapı ile oluşum arasındaki bağı ki o bağ kuramsal bir bağ idi, koparmıştır; kuramsal bir soyutlama olarak yapı kavrayışını reddetmiştir. İlişkisel sınıf yaklaşımı ise yapı ve oluşumu diyalektik bütünlük içinde tarihselleştirmiş ve böylece yapıları, süreçleri, bağlantıları, kopuşları, birey, grup ve sınıfların etkinlikleri olarak kavram-sallaştırmıştır. Bu yaklaşıma göre, insanlar önceden yapılanmış bir toplumun içine doğarlar. Bu toplum, genellikle -ama asla tümüyle değil- üretim ilişkilerinin belirlediği kanallar içinde yapılanmıştır. İnsanlar sömürü ilişkilerini deneyimleyip uzlaşmaz çelişki noktalarını tanımlarlar ve bu konular etrafında mücadeleye tutuşurlar. Bu mücadele içinde kendilerini bir sınıf olarak keşfederler. Sınıf ve sınıf bilinci, tarihsel sürecin başlangıç aşamasında değil, sonunda yer alır. Dolayısıyla analitik bakımdan önceliği bulunan ve daha evrensel olan toplumsal sınıf değil, sınıflar mücadelesidir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki yaklaşımlardan hangisi, sanayi sonrası toplum çözümlemesinde sınıf kavramının açıklayıcı gücünün zayıfladığı görüşündedir?
 - a. Ana-akım sosyolojik yaklaşım
 - b. Marksist yaklaşım
 - c. Weberci yaklaşım
 - d. Yapısalcı yaklaşım
 - e. Kutuplaşması yaklaşım
2. Günümüzde halen varlığını sürdüren, inanç farklılıkları ile sınıfsal farklılıkların örtüştüğü sistem aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Sınıf sistemi
 - b. Kast sistemi
 - c. Toplumsal tabakalaşma sistemi
 - d. Feodal sistem
 - e. Modern kölelik sistemi
3. Toplumsal tabakalaşması sınıfsal farklılıklara yaslanan toplumlar ile soy ve inanç farklılıklarına yaslanan toplumlar arasındaki **en önemli** ayrım aşağıdakilerden hangisine dayanır?
 - a. Tabakalar arası sadece dikey hareketliliğin olmasına
 - b. Tabakalar arası sadece yatay hareketliliğin olmasına
 - c. Sınıfsal farklılıklarda yatay ve dikey hareketliliğin olmasına
 - d. Tabakalaşması soy ve inanç farklılıklarına dayanan toplumların açık toplum olmasına
 - e. Tabakalaşması soy ve inanç farklılıklarına dayanan toplumlarda yatay ve dikey hareketliliğin olmasına
4. Aşağıdaki yaklaşımlardan hangisine göre, toplumsal sınıfları tanımlayan ölçüt, üretim araçlarının mülkiyetidir?
 - a. Post-modernist yaklaşım
 - b. Çelişkili sınıf konumları yaklaşımı
 - c. Çoklu sınıf yaklaşımı
 - d. Marksçı yaklaşım
 - e. Weberci yaklaşım
5. Çoklu sınıf kavrayışının kuramsal temellerini atan düşünür aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. K. Marx
 - b. E. O. Wright
 - c. E. P. Thompson
 - d. R. Williams
 - e. M. Weber
6. “Sınıf analizi, çelişkili sınıf konumları yaklaşımı” aşağıdakilerden hangisine aittir?
 - a. E. O. Wright
 - b. K. Marx
 - c. E.P. Thompson
 - d. R. Williams
 - e. M. Weber
7. Üretimin merkezi öneminin kaybolarak yerini tüketime bıraktığı, diğer yandan da ileri kapitalist toplumların sınıflı toplumlar olmaktan çıktığına yönelik iki iddialı tez aşağıdaki yaklaşımlardan hangisine aittir?
 - a. Kutuplaşmacı sınıf yaklaşımı
 - b. Post-modernist sınıf yaklaşımı
 - c. Çelişkili sınıf yaklaşımı
 - d. Çoklu sınıf yaklaşımı
 - e. Liberal sınıf yaklaşımı
8. Aşağıdaki yaklaşımlardan hangisine göre, toplumsal gerçekliğin farklı düzeyleri arasında nedensel açıklayıcılığa dayalı bir ilişki kurmak, kaçınılmaz olarak, belirlemecilikle sonuçlanacak metodolojik bir hatadır?
 - a. Kutuplaşmacı sınıf yaklaşımı
 - b. Çelişkili sınıf yaklaşımı
 - c. Post-modernist sınıf yaklaşımı
 - d. Çoklu sınıf yaklaşımı
 - e. Liberal sınıf yaklaşımı
9. Aşağıdaki kişilerden hangisine göre, sınıf, toplumsal konumların olasılığa açık bir inşasıdır?
 - a. E.O Wright
 - b. E.P Thompson
 - c. R. Williams
 - d. K. Eder
 - e. I. Katznelson
10. Sınıf oluşumunun dört analiz düzeyde kavranması gerektiğini savunan kişi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. E.O. Wright
 - b. E.P. Thompson
 - c. K. Eder
 - d. R. Williams
 - e. I. Katznelson

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlışsa “Sınıf Çalışmalarında Temel Yaklaşımlar” konusunu gözden geçirin.
2. b	Yanıtınız yanlışsa “Giriş” konusunu gözden geçirin.
3. c	Yanıtınız yanlışsa “Giriş” konusunu gözden geçirin.
4. d	Yanıtınız yanlışsa “Kutuplaşmacı Sınıf Yaklaşımı” konusunu gözden geçirin.
5. e	Yanıtınız yanlışsa “Çoklu Sınıf Yaklaşımı” konusunu gözden geçirin.
6. a	Yanıtınız yanlışsa “Çelişkili Sınıf Konumları Yaklaşımı” konusunu gözden geçirin.
7. b	Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Sınıf Kuramlarının Post-Modern Eleştirisi” konusunu gözden geçirin.
8. c	Yanıtınız yanlışsa “Belirlemecilik, İndirgemecilik ve Özcülük Eleştirisi” konusunu gözden geçirin.
9. d	Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Konumların Olasılığa Açık İnşası Olarak Sınıf Anlayışı” konusunu gözden geçirin.
10. e	Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Sınıf Oluşumu” konusunu gözden geçirin.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Sömürü ilişkilerini temel alan bir kavramsal çerçeve ile belli bir üretim noktasında gerçekleştirilecek saha çalışmasının şu başlıkları esas alması beklenir: (a) Emek sürecinde, işçilerin ürettiği artı-değere el koymayı düzenleyen formel ve enformel kurallar ve yönetsel stratejiler ile (b) firmanın uyguladığı yönetsel stratejiler karşısında işçilerin geliştirdikleri formel-enformel direniş kanalları. Güç ilişkileri söz konusu olduğunda ise (a) bir sosyal grup olarak fabrika çalışanlarını türdeşleştiren ve farklılaştıran faktörlerin çalışanların kendi öz-imgelemelerine bakılarak tanımlanması ile (b) işin örgütlenmesi ve yürütülmesinde etkili olan kültürel kod ve sembollerin ortaya konması, iki araştırma başlığı olarak ileri sürülebilir.

Sıra Sizde 2

İlk özellik olarak ‘sınıflar mücadelesinin analitik önceliği’ kavrayışından söz edilebilir. Bu ilke gereği incelenecek sınıf, ancak diğer sınıflarla ilişkisi içinde kavranma-

lıdır. Bu ilke ile bağlantılı olarak toplumsal sınıfları, verili kategoriler olarak değil, tarihsel oluşumlar olarak görmek gerekecektir ki bunun metodolojik anlamı, toplumsal sınıfların kesitsel değil, boylamsal ya da süreçsel olarak çalışılması gerektiğidir. Üçüncü olarak görüngü (fenomen) ve gerçek ya da öz arasındaki ayırmadan söz edilebilir. Realist bilgi felsefesinin bu ilkesi metodolojik planda ampirikçi (ampirist) olmayan bir araştırma desenini öngörür. Sosyolojik çalışmaların yaygın eğiliminin tersine Marksist sınıf çalışmasında birey (sınıf üyesi) -gözlem birimi olabilir ama- analiz birimi olamaz

Sıra Sizde 3

Weber’in sınıf çalışmalarına en kritik katkısı çoklu sınıf kavrayışını geliştirmiş olmasıdır. Bu katkının kuramsal temelleri sınıf ve statü kavramları arasındaki ilişkide bulunabilir. Weber toplumsal sınıf ve toplumsal statü konumlarını, tabakalaşmanın iki ayrı boyutu olarak değil de, ilki geçici, ikincisi kalıcı olmak üzere, örtüşme ya da kesişme noktalarına sahip toplumsal konumlar şeklinde resmetmiştir. Bu kuramsal temele yaslanan çağdaş araştırmacılar, toplumsal sınıfların içinde farklı statü grubu özellikleri aramak suretiyle yaşam tarzı esasına göre farklılaşmış sınıf tiplerini çizmişlerdir.

Sıra Sizde 4

Post-pozitivist sınıf çalışmaları, Alman idealist felsefe geleneği içinden gelen Yorumlamacı (Hermeneutik) gelenek, Frankfurt Okulu olarak da bilinen Eleştirel Teori ve tabi ki post-modern bilgi felsefesinden beslenmektedir. Ortak paydaları pozitivism ve amprisizm reddiyesidir. Genelleyici bilgiye ve onun yaslandığı nedensel açıklamaya yönelik hipotez test edici araştırma desenlerine büyük şüpheyle yaklaşılır.

Sıra Sizde 5

E.P. Thompson, sınıfın maddi üretim ilişkileri içindeki yerini, o yerde edindiği deneyime ve o deneyimi kuşatan kültürel faktörlere analiz önceliği vererek, sınıf oluşumu kuramına katkı yapmıştır. Maddi üretim ilişkilerinin belirleyiciliği şeklindeki temel Marksçı önermeyi korumak suretiyle, mekanik belirlemeci ve işlevselci olmayan bir belirleme kavrayışı geliştirmiştir. Bu sayede, post-pozitivist katkılarla günümüzde tartışmasız kabul gören “toplumsal sınıfların olumsallığı” anlayışı ile araya mesafe konabilmiştir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Bocock, R. (1997) **Tüketim**. (Çev: İ. Kutluk), Ankara: Dost Kitabevi.
- Boratav, Korkut (1995) **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Çelebi, Aykut (2002) "Risk ve Olumsuzluk: Sosyal teori-sosyal felsefe ilişkisini anlamaya yönelik iki anahtar kavram", **A.Ü. SBF Dergisi**, 56/1:23-51.
- Denzin, Norman K ve Y.S. Lincoln (1994) **Handbook of Qualitative Research**. Edition, London:Sage.
- Eder, Klaus (1993) **The New Politics of Class**. London: Sage.
- Giddens, A.(1999) **İleri Toplamların Sınıf Yapısı**, (Çev.: Ömer Baldık), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Goldthorpe, John H., D. Lockwood et al. (1970) **The Affluent Worker: Industrial Attitudes and Behaviour**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katznelson, Ira (1986) **Working-Class Formation: Nineteenth - Century Patterns in Western Europe and the United States**. London: Princeton Univeristy Press.
- Kaya, Ş. Ş., İ Kaya, (2006) "Kimlikler Çağında Toplumsal Sınıf," **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, 10/2: 29-47.
- Marx, Karl (1986) **Kapital 1**. Cilt, (çev: Alaattin Bilgi), İstanbul: Sol Yayınları.
- McNall, Scott G ve arkadaşları (1991) **Bringing Class Back In**. (Der.) Oxford: Westview Press.
- Öğüt, Vefa S., Güney Çeğin, (2010) **Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği: Sosyo-Tarihsel Teorinin 'Sınıfla İmtihanı**. Ankara: Tan Kitabevi.
- Özguç, Metin (2008) Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik **Örüntülerinin Sosyolojisi**. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Pakulski, Jan (2005) "Foundations of a post-class analysis", (Der. E. O. Wright), **Approaches to Class Analysis**. Cambridge University Press, 152-179.
- Robles, Alfredo J. (1994) **French Theories of Regulation and Conceptions of the International Division of Labour**. New York, St. Martin's Press.
- Spohn, Willfried (1990) "Toward a Historical Sociology of Working-Class Formation", **Critical Sociology**, Cilt,17, Sayı, 3, Fall, 75-90.
- Thompson, E.P. (2004) **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Wright, Erik Olin (1997) **Class Counts: Comperative Studies in Class Analysis**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yanıklar, Cengiz (2010) "Postmodernist Antipati: Postmodernist Sınıf(sızlık) Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış", **A.Ü. SBF Dergisi**, 205-227.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kapitalizm ve ücretli emek arasındaki ilişkiyi kurabilecek,
- Tarım (köylü) sorununu kapitalizm ve azgelişmişlik sorunsalı temelinde tanımlayabilecek,
- 1980 öncesi tarım sorunu ve tarımsal sınıflar tartışmasının temel yaklaşımlarını karşılaştırabilecek,
- Küçük meta üretimi kavramını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kapitalizm
- Azgelişmişlik
- Ücretli Emek
- Tarım/Köylü Sorunu
- Metalaşmamış Hane Emeği
- Küçük Meta Üretimi
- Değersizleşme

İçindekiler

Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Küreselleşme: Tarımsal Sınıflar-I

GİRİŞ

Bu ve takip eden ünitenin temel amacı, “**küreselleşme**” tartışmaları ile bir başka biçimde ve düzeyde yeniden güncellenen (ya da göz ardı edilen) “**kapitalizm ve azgelişmişlik**” sorunsalını tarımsal sınıflara odaklanarak ele almaktır. Kapitalizm ve azgelişmişlik ilişkisinin nasıl ele alınacağı ya da ele alınıp alınmayacağı, **sınıf** kavramının toplumsal ilişkilerin çözümlemesinde geçerli olup olmadığı sorusuyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle kapitalizm ve azgelişmişlik tartışması yapmak aynı zamanda toplumsal sınıf kavramının günümüzde geçerliliğini koruyup korumadığı, koruyor ise ne dereceye kadar önemli olduğuna dair de bir tartışma yapmak demektir. Kapitalizm ve azgelişmişlik tartışmasının kapsamlı bir şekilde yapıldığı alan tarımsal ilişkiler olduğundan, bu ve takip eden ünite de esas olarak bir **tarımsal sınıflar** tartışması olan **tarım sorunu** literatürüne odaklanacağız. Bu temel amaca uygun olarak şunlar hedeflenmektedir:

- Sadece sosyoloji disiplini içerisinde değil sosyal bilimlerin geniş kapsamı içerisinde önemli bir yer tutan ve genel olarak **tarım sorunu** ya da **köylü sorunu** olarak bilinen tarımsal sınıf çözümlemelerine dair bir çerçeve sunabilmek • Tarım/köylü sorununa ve tarımsal sınıflara ilişkin **küreselleşme** tartışmaları bağlamında geliştirilen yeni yaklaşımların izini sürebilmek,
- Bu tartışmaları bir yandan **kapitalizm, azgelişmişlik, küreselleşme** sorunsalları diğer yandan da tarih, toplumsal dönüşüm ve sınıf tartışması ile ilişkilendirebilmek.

Bu geniş çerçeve içerisinde, tarım sorunu literatürünü, yararlanılan teorik yaklaşımlar, kullanılan kavramlar, odaklandıkları sorunsallar, analiz düzeyi ile analiz birimi ve içerisinde bulunulan tarihsel koşullar gibi kriterleri dikkate alarak **1980 öncesi tarım sorunu tartışmaları** ve **1980 sonrası tarım sorunu tartışmaları** şeklinde iki ana döneme ayırmak mümkündür. **Birinci dönemin** temel sorunsalı *kapitalizme geçiş, azgelişmişlik* ve *tarım sorunu* iken, **ikinci dönemin** temel sorunsalları *küreselleşme, neoliberalizm* ve *tarım sorunu* olmuştur. Bu çerçevede bu bölümde kapitalizme geçiş ve tarım (köylü) sorunu ilişkisini, 1980 öncesi tarım sorunu tartışmalarının temel yaklaşımlarını, küçük meta üretimi kavramını ele alacağız. Takip eden diğer ünite de ise bu tartışmaların küreselleşme tartışmaları ve neoliberal küreselleşme koşullarında aldığı yeni biçimleri izlemeye çalışacağız.

Yukarıda ifade ettiğimiz üç temel başlıkta tartışmaya geçmeden önce kapitalizm, azgelişmişlik ve küreselleşme sorunsalını neden tarım sorunu bağlamında ele

aldığımız ilişkin birkaç not düşmeliyiz. **Birincisi**, genel olarak toplum çözümlemesi ile alakalıdır. Sosyoloji disiplini “bir anlamda Avrupa’nın *tarımsal* bir toplumdan kapitalist/endüstriyel bir topluma geçişini açıklama girişimi” olarak başlamış (Ecevit, 1991, s.1) ve diğer coğrafyalarda da tarımsal ilişkilerden sanayi ilişkilerine geçişin analizi doğrultusunda bir gelişim izlemiştir. Diyebiliriz ki hangi metodolojik ve kuramsal yaklaşım benimsenmiş olursa olsun, tarımsal yapıların ve kırsal alanda cereyan eden toplumsal ilişkilerin analizi sosyolojinin tarihi boyunca bir toplum çözümlemesi olarak kendisini göstermiştir. Bu anlamıyla tarımsal ilişkilerin analizi sadece kırsal mekân ve tarımın toplumsal analizi açısından değil **“küresel kapitalist toplum”** çözümlemesini en geniş kapsamında ve hakkıyla yapabilmek açısından da son derece önemlidir.

İkincisi, kapitalizm ve azgelişmişlik ilişkisinde temel unsur olan, toplumsal hayatın üretim ve yeniden üretiminde kullanılan emek formunun niteliği ile alakalıdır. Kapitalist bir toplumda yaygın olan, topluma kapitalist karakterini veren ve toplumsal sınıf tartışmalarının da en temel ögesini oluşturan emek formu **ücretli emektir**. Ücretli emek kategorisini ve bu kategorinin kapitalizm, azgelişmişlik ve tarım sorunu açısından önemini bölüm boyunca detayları ile tartışmaya çalışacağız. Burada şu kadarını söylemekle yetinelim: özellikle, farklı yaklaşımlarla “geç kapitalistleşen”, “gelişmekte olan”, “azgelişmiş”, “çevre” gibi sıfatlarla nitelenen Türkiye’de benzeri ülkelerin toplumsal hayatında üç temel alanda kullanılan emek formu ücretli emek değildir. Bunlar, **ev içi emek, sanayide küçük meta üretimi ve tarımda küçük meta üretimidir**. Bu alanlarda başat emek formu metalaşmamış kadın emeği ve metalaşmamış hane emegidir. **Ücretli emek** yalnızca bir iktisadi değişken değil aynı zamanda sosyolojik ve politik bir ilişkidir. Bu nedenle üç temel alanda görülen bu farklılığın analizi, siyaset, demokrasi, gelişme, kalkınma, kentleşme, kültür, yaşam standartları gibi kavramların sorunsallaştırılması açısından da önemlidir. Bölüm boyunca bu tartışmayı tarımsal sınıflara odaklanarak yürüteceğiz.

Üçüncüsü, tarım tartışmaları, her ne kadar 1980’lerle birlikte önemini ve literatürdeki yerini yitirmiş görünse de Türkiye sosyal bilimlerinin tarihi ve bilgi birikimi içerisinde en önemli tartışmalardan birisi olmuştur. Bu anlamıyla tarım sorunu ve tarımsal sınıflar üzerine düşünmek Türkiye sosyal bilimler birikimini harekete geçirmeye ve geliştirmeye dönük de bir çabadır.

Son olarak, bölüm boyunca tarım sorununa ve tarımsal sınıflara ilişkin ağırlıklı olarak Marksist çözümlemelere yer verilmiştir. Bunun temel nedeni kapitalist gelişme ve tarımsal sınıflar; kapitalizm, küreselleşme, azgelişmişlik ve tarımsal yapılar konularında gerek uluslararası gerekse de Türkiye literatüründe en kapsamlı ve detaylı çözümlemelerin Marksist yaklaşımlarla sergilenmiş olmasıdır. Kuramsal bir sorunsalın en güçlü olduğu literatür içerisinde değerlendirilmesi sorunsalın daha iyi anlaşılmasına da olanak sağlayacaktır.

KAPİTALİZME GEÇİŞ VE TARIM (KÖYLÜ) SORUNU

Basit görünen bir soru ile başlayalım: Sosyal bilimler literatüründe oldukça geniş bir yer tutan **tarım sorunu** ya da diğer bir ifade ile **köylü sorunu** tartışmalarının ortak noktası nedir? Geniş anlamıyla ve basitleştirerek ifade edecek olursak, **tarım sorunu** kapitalist gelişmeyle beraber tarımsal ilişkilerde ve kırsal mekânda yaşanan toplumsal değişim ve dönüşüm dinamiklerini Marksist toplumsal sınıf perspektifi ile tarihsel ve yapısal olarak analiz eden literatüre verilen addır.

Kapitalist ilişkilerin tarımsal ilişkilere ve kırsal mekâna nüfuz etmesi ile beraber ortaya çıkan değişim ve dönüşüm dinamiklerini Marksist sınıf kavramını merkeze alarak inceleyen; incelediği yapıları, dinamikleri ve eğilimleri tarihsel bir perspektifle çözümleyen çalışmalar “tarım (köylü) sorunu” başlığının altında değerlendirilebilir.

Peki, tarım neden bir sorun olarak adlandırılmıştır? Başka türlü soracak olursak tarım kimin için ya da ne için bir sorundur? Gerek 1980 öncesi tarım tartışmalarının gerekse de küreselleşme ile beraber yeniden şekillenen tarım sorunu tartışmalarının önemli isimlerinden olan Terry J. Byres'in (1991, s.9) tarım sorunu tanımlı bu sorular açısından yol göstericidir: "En geniş anlamıyla tarım sorunu, tarımın içinde ve dışında ekonomik kalkınmayı yaratabilecek olan güçlerin serbestleşmesinin önünde duran esaslı engellerin yoksul bir ülkenin kırsal kesimlerinde varlığını sürdürmesi şeklinde tanımlanabilir".

Buradan anlaşılacağı üzere, **tarım sorunu** öncelikli olarak kapitalist ilişkilerin ortaya çıkarttığı büyüme ve gelişme dinamiklerinin engellenmesi ya da sınırlandırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist ilişkilerin yarattığı gelişme dinamikleri sadece iktisadi süreçleri içermez; aynı zamanda ve hatta daha önemlisi sosyal ve siyasal gelişmeleri de içerir. O yüzden bu tanımlı siyasi ve toplumsal boyutları da katarak genişletecek olursak tarım sorununun geniş çerçevesini şu şekilde çizebiliriz: **Tarım sorunu**, kapitalizm öncesi ilişkilerin ya da gelişmiş (ideal) bir kapitalist toplumda var olmasını beklemediğimiz ilişkilerin tarımsal yapılar içerisinde şu veya bu şekilde varlığını sürdürmesinden kaynaklanan bir ekonomik, toplumsal ve politik "geri kalmışlık" sorunudur. Kapitalizm ve azgelişmişlik sorunsalının tarım sorunu açısından esası da burada yatmaktadır. Bu noktada, tarım sorununun ve onun kapitalizm ve azgelişmişlikle ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için kapitalizmi daha önceki üretim tarzlarından ayırt eden karakteristik özelliklere dair kısaca da olsa bir tartışma yürütmek faydalı olacaktır.

Tarım sorunu, kapitalizm öncesi ilişkilerin ya da gelişmiş (ideal) bir kapitalist toplumda var olmasını beklemediğimiz ilişkilerin tarımsal ilişkiler içerisinde şu veya bu şekilde varlığını sürdürmesinden kaynaklanan bir ekonomik, toplumsal ve politik "geri kalmışlık" sorunudur.

Kapitalizm ve Ücretli Emek

Kapitalizm ve ücretli emek arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

Kapitalizm, en genel ifadesiyle, ücretli emek ve kapitalist arasındaki toplumsal ilişki temelinde; rekabet, birikim, teknolojik yenilenme ve verimlilik artışı gibi gayrişahsi birtakım zorunluluklarla işleyen piyasa koşullarında metalar aracılığıyla başka metaların sistematik olarak üretildiği toplumsal sistemdir. Bu tanımlı detaylandırmaya çalışarak kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayırt eden temel özelliklerini anlamaya çalışalım.

Meta "şu ya da bu türden insan gereksinmelerini gideren", bu anlamıyla bir **kullanım değeri** olan; ancak kapitalist toplum biçiminde esas olarak **değişim değeri**nin taşıyıcısı olarak var olan bizim dışımızdaki herhangi bir nesnedir (Marx, 2000, [1867]). Örneğin üzerimize giydiğimiz tişört, yediğimiz ekmek ya da bir restoranda tükettiğimiz yemek, kullandığımız kalem, hatta dinlediğimiz bir şarkı, kısacası çevremizde gördüğümüz hemen her nesne ya da hizmet bizler tarafından bir meta olarak üretilmiş ya da satın alınmıştır. Kapitalist toplum biçiminde kritik olan metaların bizim için yararlı olup olmadığı yani onların kullanım değeri değil taşıdıkları değişim değeridir. Bu değişim değerini olanaklı kılan ve ona kapitalist karakterini veren ise ücretli emek ile kapitalist arasındaki toplumsal sınıf ilişkisidir. Metaların değişim değerinin taşıyıcıları olmalarının temel anlamı, sermaye birikimini gerçekleştirebilmek için, yani kâr elde etmek amacıyla üretilip satılıyor olmalarıdır. Örneğin, bir ayakkabı fabrikasının sahibi ayakkabı üretimini kâr elde ettiği oranda sürdürür; aksi takdirde ayakkabı fabrikasını kapatır ve parasını kâr elde edebileceği bir başka sektöre yatırır.

Kapitalizm, ücretli emek ve kapitalist arasındaki toplumsal ilişki temelinde; rekabet, birikim, teknolojik yenilenme ve verimlilik artışı gibi gayrişahsi birtakım zorunluluklarla işleyen piyasa koşullarında metalarla başka metaların üretildiği toplumsal sistemdir.

Peki, ücretli emekçi ve kapitalist ne demektir? **Ücretli emekçi**, kendi geçimlik ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan üretimi gerçekleştirebileceği araçlardan yoksun olan (üretim araçlarından ayrılmış/özgürleşmiş olan) ve bu nedenle kendisini yeniden üretebilmek için üretim araçlarını elinde bulunduran kapitaliste çalışma kapasitesini (emek gücünü) satmak durumunda olanları ifade etmektedir. Feodal toplumda olduğu gibi emek gücü toprağa veya feodal beye bağlı değildir. Bu anlamıyla hem üretim araçlarından özgürleşmiştir hem de emek gücünü istediğine satma özgürlüğünü elde etmiş bulunmaktadır. Ancak bu özgürlük işçinin emek gücünü satmak zorunda olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. **Kapitalist** ise üretim araçları ile belirli miktar bir sermayeyi elinde bulunduran ancak bunları bir araya getirerek üretimi gerçekleştirebilmek ve birikim yapabilmek için kendisi için çalışacak işçilere ihtiyaç duyan kategoridir. Dikkat edileceği üzere, ücretli emekçiyi tanımlayabilmek için kapitaliste, kapitalisti tanımlayabilmek için ise ücretli emekçiye referans vermek durumunda kaldık. Kapitalist ile ücretli emekçi birbirleriyle ilişkileri içerisinde bir mana ifade etmektedir ve birbirlerinden ayrı düşünülemez. Buraya kadar yürüttüğümüz tartışmayı toplum ölçeğine taşıyarak ifade edecek olursak bir yanda üretim araçlarından ayrılmış, mülksüzleşmiş geniş bir işçi kitlesi, diğer yanda üretim araçlarına ve üretim için gerekli olan sermayeye sahip kapitalistlerin ortaya çıkması, üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin bu iki kategori arasındaki ilişki temelinde şekillenmesi ile beraber kapitalist bir toplum tarihsel olarak ifadesini bulmuştur.

Kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayıran temel özellikler, her iki taraf için de faydalı görünen bu ilişki içerisinde yatmaktadır. Bu özelliklerin anlaşılması tarımsal sınıflara ilişkin gerek klasik gerekse de güncel tartışmaları takip edebilmemiz açısından son derece önemlidir. Çünkü genel olarak kapitalizm analizlerinde olduğu gibi tarımsal sınıflar tartışmasında da:

1. Üretim araçlarının mülkiyetinin kimde olduğu;
2. Kimin ne ürettiği ve ne yaptığı,
3. Bu üretimin sonunda kimin ne aldığı,
4. Kimin aldığı ve ne yaptığı

soruları belirleyici sorulardır. Dolayısıyla kavramların zengin içeriğini sınırlandırmak pahasına da olsa ayakkabı üreten kapitalist bir fabrika/atölye örneğinde kapitalist ile ücretli işçi arasındaki ilişkinin temel özelliklerini anlamaya çalışalım.

Örneğimizde bir tarafta ayakkabı üretmek için gerekli olan hammadde, makine, altyapı gibi üretim araçlarına sahip ve elinde bu işe yatırmak için ayırdığı bir miktar sermayesi olan bir kapitalist girişimci olsun. Diğer tarafta ise bunlara sahip olmayan, yeniden üretimi için emek gücünü satmak durumunda olan ve ayakkabı üretebilecek kapasiteye sahip bir işçi olsun. Ayakkabı üreterek yatırdığı paradan daha fazla para elde etmek isteyen girişimcimiz tarihsel ve toplumsal olarak şekillenen belirli bir ücret karşılığında işimizin, diyelim sekiz saatlik çalışma kapasitesini ifade eden emek gücünü satın alır. Şimdi, kapitalist girişimci elindeki imkân ve olanaklarıyla başlangıçta ortaya koyduğu sermayesinden daha fazla bir sermaye elde ederek çıkmak istediği, yani kâr elde etmek istediği bir üretim sürecinin başlatıcısı ve doğrudan örgütleyicisi konumundadır. Ücretli emekçi (işçi) ise kendisini yeniden üretebilecek olanaklardan yoksun olduğu için belirli bir ücret karşılığında ayakkabı üretebilme kapasitesini kapitaliste satmıştır. Dolayısıyla emeğinin üzerindeki kullanım haklarını da kapitaliste devretmiştir. Diyelim ki teknolojik gelişmelerin ulaştığı boyut ve üretimin toplumsal örgütlenmesi 8 saatlik bir işgününün sonunda 5 çift ayakkabı üretimine olanak veriyor. Dolayısıyla örneğimizde bir işgü-

Sadece tarımsal sınıfların analizinin değil genel olarak politik iktisat çözümlerinin dört temel sorusu şunlardır: "(1) Kim neyin sahibidir? (2) Kim ne yapıyor? (3) Kim ne alıyor? (4) Kimler aldıklarıyla ne yapıyorlar?" (Bernstein, 2008, s. 35).

nünün sonunda toplam değeri onları üretmek için yatırılan değerden daha büyük olan 5 çift ayakkabı üretiliyor olsun. Diğer bir ifade ile 5 çift ayakkabı üretmek için 100 lira yatıran girişimcimiz 5 çift ayakkabının satılması ile 120 lira elde ediyor. Bu örnekten yola çıkarak ifade edebileceğimiz ve kapitalizmi diğer üretim biçimlerinden farklı kılan özelliklerini anlayabilmek için kritik önemdeki sorular şunlardır:

1. Günde 5 çift ayakkabı üretmek için gerekli olan 100 liralık bir sermaye yatıran girişimci, üretim sürecinin sonunda ortaya çıkan 5 çift ayakkabının satılmasından neden 120 lira elde eder? Bu 20 liralık fazlanın (artığının) kaynağı nedir? Daha soyutlayarak ve kavramsal bir düzeyde ifade edecek olursak **kapitalist üretim ilişkisinde kârın kaynağı nedir?**
2. 5 çift ayakkabı nasıl bölüşülmektedir? Kavramsal bir düzeyde soracak olursak, **üretilen artığa kim tarafından ve nasıl el konulmaktadır?**
3. Son olarak 5 çift ayakkabının satılmasından elde edilen 20 liralık fazlanın nasıl kullanıldığı kapitalizmi kendisinden önceki üretim biçimlerinden farklı kılan özellikleri anlamak bakımından önemlidir. Yani, **üretilen ve el konulan artık nasıl kullanılmaktadır?**

Değerin fiyatlara dönüşümü gibi oldukça tartışmalı bir konuyu kapsam dışında tutarak söyleyecek olursak birinci sorunun yanıtı girişimcimizin satın aldığı işçinin çalışma kapasitesini ifade eden emek gücünün özgül karakterinde gizlidir. Basitçe söyleyecek olursak **emek gücü kendi değerinden fazla bir değer yaratan özel bir metadır.**

Bu nasıl mümkün olmaktadır? Daha önce belirttiğimiz gibi işçi üretim araçlarından “özgürleşmiş” olduğu için kendisini yeniden üretmek için emek gücünü satmak durumundadır. Yani kapitalist bir toplumsal formasyonda emek gücü de tıpkı diğer metalar gibi bir kullanım değeri olan ve belirli bir değişim değerine sahip olan bir metadır. Peki, emek gücünün değişim değeri yani işçinin aldığı ücret neyin karşılığıdır? **Emek gücünün değeri**, yani ücret, *işçinin ertesi gün fabrikaya en azından aynı şekilde çalışabilecek durumda gelebilmesi için gerekli olan emek gücünün yeniden üretim maliyetidir.* Bu yeniden üretim yiyecek, giyecek, barınma, ulaşım, spor, kültürel ve entelektüel faaliyetler gibi ihtiyaçları kapsamaktadır. Kısacası toplumsal hayatın her alanı yeniden üretimin konusudur. Açıkça görülebileceği gibi ücret yalnızca bir iktisadi değişken değil, nasıl ve hangi koşullarda yaşayacağımıza ilişkin iki temel toplumsal sınıf arasında gerçekleşen bir nevi toplumsal ve politik bir sözleşmedir.

Örneğimize geri dönecek olursak ayakkabı üreten işçimizin emek gücünü yeniden üretebilmesi için gerekli olan değer ile işgünün sonunda ortaya çıkan ayakkabıların değerinin toplamı birbirinden farklıdır. Bunun anlamı basitçe şudur: işçi bir işgünü içerisinde 5 çift ayakkabı üretmiştir ancak bu üretimi gerçekleştirmek için harcadığı fiziksel, psikolojik, kültürel, toplumsal emeği yeniden üretmek için gerekli olan değer 2 çift ayakkabıdır! Aradaki fark, yani bizim örneğimizde 3 çift ayakkabı, üretilen artı-değere denk gelmektedir! Kapitalist üretim ilişkisinde artık emek, yani emek gücünün ürettiği fazla işte bu **artı değer** biçimine bürünür. Üretilen artığın kapitalizmde üretim araçlarından kopartılmış olan ve kendisi de bir meta olan ücretli emek tarafından artı-değer biçiminde üretildiğini görmüş bulunuyoruz. Şimdi kısaca da olsa, üretilen artı-değere kapitalizmde kim tarafından ve hangi yollarla sahip olunduğunu sorgulayan **ikinci sorumuza bir yanıt** vermeye çalışabiliriz. Aslında bu sorunun yanıtını birinci soruya yanıt vermeye çalışırken büyük oranda vermiş bulunmaktayız. Örneğimize başvurarak ifade edecek olursak 5 çift ayakkabı üretilmiş, kapitalist girişimcimiz bunun 2 çiftini işçiye ücret olarak

Artı-değerin kaynağı, emek gücünün kendi değerinden fazla bir değer yaratan özel bir meta olmasıdır.

Ücret yalnızca bir iktisadi değişken değil, nasıl ve hangi koşullarda yaşayacağımıza ilişkin iki temel toplumsal sınıf arasında gerçekleşen bir nevi toplumsal ve politik bir sözleşmedir.

vermiş 3 çiftine ise artı-değer olarak el koymuştur. Burada birbiriyle bağlantılı iki nokta artı-değere el konulma mekanizmalarının anlaşılması bakımından ayrıca önemlidir.

Birincisi kapitalizmde ideal olan ve genel olarak beklenen, üretilen metaların değerinde alınıp değerinde satılmasıdır. Bu anlamıyla kapitalizmde değişim eşitler arası bir değişimdir. Emek gücü de bir meta olduğuna göre kendisini yeniden üretebilmesi için o günün toplumsal şartları bakımından gerekli olan değer, yani ücret ne ise onu almış bulunmaktadır.

İkincisi, yine ideal olan ve genel olarak beklenen işçinin emek gücünü piyasa koşullarında ve tamamen piyasa ilişkileri içerisinde satmış bulunmasıdır. Diğer bir ifade ile emek gücünün alınıp satılmasında piyasa ilişkilerinin dışında siyasi, askerî veya hukuki herhangi bir zorun uygulanmaması beklenir. Bu iki noktayı daha önce yürüttüğümüz tartışma ile birleştirerek kapitalizmdeki artığa el koymanın temel biçimini şu şekilde ifade edebiliriz: Ücretli emekçi ve kapitalist ayrımı tarihsel olarak şu veya bu şekilde gerçekleştikten sonra kapitalizmde artı-değer üretimi ekonomik ilişkiler içerisinde gerçekleşir. Üretilen artı-değere, üretim araçlarını elinde bulunduran ve üretim sürecini doğrudan örgütleyen kapitalistlerce esas olarak salt ekonomik yollarla el konur.

Peki, bu artık nasıl kullanılmaktadır? Yukarıda ifade ettiğimiz **üçüncü sorumuza yanıt** verebilmek için bir yandan kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki ilişkiyi diğer yandan kapitalistlerin kendi aralarındaki ilişkinin statik değil dinamik bir ilişki olduğunu ve sürekli bir mücadelenin konusu olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Önce kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki ilişkiye bakalım. Burada vurgulanması gereken en önemli nokta üretim sürecinin çelişkisiz ve sorunsuz bir süreç olmamasıdır. Bir yanda kapitalist çalışma biçiminin yarattığı ve esas olarak yabancılaşma, şeyleşme, meta fetişizmi gibi kavramlarda ifadesini bulan sorunlar mevcuttur; diğer yanda ise üretilen fazlanın nasıl bölüşüleceği, yani sömürü ilişkileri üzerine bir mücadele söz konusudur. Kültür ve toplumsal sınıf ilişkisinin önemli tartışma alanlarından olan yeniden üretim ilişkilerini dışarıda bırakarak söyleyecek olursak, kapitalist için yabancılaşma ile ilgili sorun temel olarak üretim sürecinin kontrolü ve verimli bir çalışma süresinin yaratılması sorunudur. Kapitalist, işçinin üretim süreci içerisinde sorun çıkartmadan ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamak için; bir yandan üretimin organizasyonunda diğer yandan ise teknoloji alanında sürekli bir yenilik arayışı içerisinde. Emek gücü tarafından yaratılan fazlanın nasıl paylaşılacağı ise basitçe şu şekilde ifade edilebilir: İşçi daha iyi bir yaşam standardına erişebilmek için 5 çift ayakkabıdan ikisini değil de dördünü ücret olarak talep etmektedir. Kapitalist ise 5 çift ayakkabıyı 10 çifte, elde ettiği artı-değeri ise 3 çiftten 6 çifte çıkartmak istemektedir. Kavramsal olarak ifade edecek olursak işçi yaşam standartlarını ifade eden yeniden üretim koşullarını daha yüksek bir düzeye çıkartma eğilimindedir. Kapitalist ise elde ettiği artı-değer miktarını artırarak sermaye birikimini daha yüksek bir düzeye çıkartmak eğilimindedir. Bu durum da kapitalisti hem üretimin örgütlenmesinde hem de teknoloji kullanımında sürekli bir yenilik arayışına itmektedir.

Kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki bu mücadelenin yanı sıra kapitalistler kendi aralarında da bir mücadele halindedir. Örneğimize dönerek ifade edecek olursak, kapitalist toplumda bir tek ayakkabı fabrikası yoktur. Toplumsal iş bölümünün ve uzmanlaşmanın kapitalist toplumda ulaştığı düzey, üretim ve yeniden üretim alanlarının farklılaşmasına ve çeşitlenmesine, aynı alan içerisinde de birçok işletmenin faaliyet göstermesine neden olmaktadır. Bu nedenle ayakkabı atölyemi-

Diğer üretim tarzlarından farklı olarak, kapitalizmde üretilen artı-değere, üretim araçlarını elinde bulunduran ve üretim sürecini doğrudan örgütleyen kapitalistlerce esas olarak salt ekonomik yollarla el konur.

zin sahibi birden fazla ayakkabı üreten fabrika ile **rekabet** halindedir. Piyasa içerisinde var olabilmeye devam edebilmek için ya da rakiplerine üstünlük sağlamak ve pazar payını ve kârını arttırmak için sürekli olarak daha verimli çalışmanın yollarını aramaktadır. Dolayısıyla bir yandan kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki üretim süreci ve artığın bölüşülmesi üzerine süre giden mücadele, diğer yandan kapitalistlerin kendi aralarındaki rekabet ilişkisi üretim organizasyonunun ve üretimin teknolojisinin, yani **üretim güçlerinin** sürekli olarak yenilenmesini ve geliştirilmesini beraberinde getirmektedir. Kapitalizmle birlikte daha önce olmadığı kadar hız kazanan teknolojik ve bilimsel gelişmelerin, toplumsal hayatın her alanında artan yatırımların arka planında işte bu toplumsal ilişkiler yatmaktadır.

Yukarıda kabaca ve kısaca yürüttüğümüz tartışma emek gücü tarafından üretilen ve kapitalist tarafından el konulan artığın nasıl kullanıldığına dair yanıtı da içermektedir. Kapitalistin el koyduğu artı-değerin önemli bir kısmı sermaye birikim olanaklarını daha üst bir düzeye çıkartmak amacıyla üretim güçlerinin geliştirilmesi ve yenilenmesi için kullanılmaktadır. Bu aynı zamanda **basit yeniden üretimden genişleyen yeniden üretime geçiş anlamına** gelir.

Bir yandan kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki üretim sürecinin kontrolü ve artığın bölüşülmesi üzerine süre giden mücadele, diğer yandan kapitalistlerin kendi aralarındaki rekabet ilişkisi üretim organizasyonunun ve üretim teknolojisinin, yani üretici güçlerin sürekli olarak yenilenmesini ve geliştirilmesini sağlar.

Resim 3.1

Basit yeniden üretim ve genişletilmiş yeniden üretim kavramlarını araştırınız, aralarındaki farkı açıklayınız.

SIRA SİZDE
1

Üretilen fazlanın genişletilmiş yeniden üretim için yatırılan kısmına kıyasla çok daha cüzi bir kısmı, kapitalistin bireysel harcamaları, yani kapitalistin yeniden üretimi için kullanılmaktadır. Bu bölümün başında ifade etmeye çalıştığımız kapitalizm tanımını içerisinde birikim, rekabet, verimlilik artışı ve teknolojik yenilenme gibi bir takım gayrişahsi zorunluluklarla işleyen piyasadan kastımız basitçe budur. Diğer bir ifade ile birikim olanaklarının sürekli olarak ve genişletilmiş ölçekte yeniden kurulmasında rekabet, üretkenlik artışı ve teknolojik yenileme arayışı belirleyici bir rol oynamaktadır ve bunlar kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki toplumsal ilişkinin bireylerin iradelelerini ve niyetlerini aşan zorunlu uzantıları olarak kendisini göstermektedir.

Buraya kadar yürüttüğümüz tartışma bu bölümün başında ifade ettiğimiz kapitalizm tanımını daha anlaşılır kılmaktadır. Burada önemli olan kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki ilişkinin sadece iktisadi bir ilişki değil politik ve toplumsal bir ilişki olmasıdır. Bu anlamıyla kapitalizm kendisinden önceki üretim tarzları ile kıyaslandığında üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin kapsamı ve içeriği bakımından ciddi bir sıçramayı ifade eder. Başka türlü söyleyecek olursak, kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki ilişki, köle ve efendi ya da feodal bey ile serf arasındaki ilişki ile kıyaslandığında ekonomik, politik ve toplumsal bir ilerlemeyi bünyesinde barındırır. Bu noktada toplumsal sınıflar ve eşitsizlikler tartışması açısından oldukça önemlidir ve tarımsal sınıflar bağlamında ayrıca bir yeri vardır. Artık kapitalizmin bu genel özelliklerinden ve ideal kapitalist bir toplumda olmasını beklediğimiz, bu ilişkilerden bir “sıçramayı” ifade eden ya da bu ilişkilerin gelişmesinin önünde bir engel olarak ortaya çıkan tarım (köylü) sorunu ve tarımsal sınıflar tartışmamıza daha yakından bakabiliriz.

Kapitalizmde üretilen ve kapitalistlerce sahiplenilen artığın büyük bölümü üretici güçlerin geliştirilerek sermaye birikiminin bir üst ölçeğe taşınması için sermaye birikim sürecine tekrar yatırılır.

Kapitalizme Geçiş ve Tarım Sorunu

Tarım (köylü) sorununu kapitalizm ve azgelişmişlik sorunsalı temelinde tanımlayabilmek.

Bir önceki bölümde, kapitalizmin diğer üretim tarzlarından farklı olarak yaygın ve sistematik bir meta üretimine tekabül ettiğini ve emek gücü de dâhil olmak üzere üretim araçlarının da meta formunda olduğunu ifade etmiştik. Kapitalizmle birlikte, üretici güçlerin sürekli olarak yenilenmesi, elde edilen muazzam üretkenlik artışları ve kitlesel üretim ve yeniden üretim koşullarının oluşması karşısında kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin çözülmesi beklenir. Bu beklenti sadece birey ve ikilikler temelinde çözümleme yapan, tarım ile sanayi arasındaki farklılıkların teorik bir önem taşımadığını iddia eden klasik ve neoklasik iktisat okulları ile sınırlı değildir (Boratav, 2004). Toplumsal sınıf kavramı merkezinde çözümleme yapan Marksizm'in, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya örneğinde V. İ. Lenin ve Almanya örneğinde Karl Kautsky tarafından ortaya konan klasik tarım sorunu yaklaşımlarında da bu beklentinin hâkim olduğu söylenebilir. Burada, aralarındaki ciddi metodolojik farklara rağmen, gerek Marksist okul gerekse de neoklasik iktisat okulu, kapitalizm öncesi ilişkilerin toplumsal üretim ve yeniden üretim alanlarında kapitalizme kıyasla geri bir konumda olduğunu kabul etmektedir. Diğer bir ifadeyle her iki okulun yaygın pozisyonları tarafından kapitalizme ilerici bir rol atfedilmektedir ve belirli bir süre zarfında toplumsal hayatın hemen her alanında ücretli emekçiler ve kapitalistlerden oluşan iki kutuplu bir toplumsal yapının ya da bir önceki bölümde sıralanan özellikleriyle piyasanın şekillenmesi beklenmektedir. Ne var ki, **tarım tartışmaları açısından kritik olan nokta şudur:** kapitalizme geçişle birlikte ücretli emekçi ve kapitalist arasındaki ilişki üzerinde yükselen iki kutuplu sınıfsal bir yapının oluşacağına dönük kuramsal beklenti tarihin gazabına uğramış ve gerçekleşmemiştir. Tarım sorunu literatürü esas olarak kuram ile tarih arasındaki bu gerilimi çözme çabasında olmuştur. Başka türlü söyleyecek olursak, özellikle 1980 öncesi tarım sorunu tartışmalarının odağında, **metalaşmamış hane emeği** temelinde varlığını sürdüren küçük üreticilerin kapitalizm koşullarında nasıl var olabildiği ve varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği soruları vardır.

Bu temel soruların olgusal zemini kapitalist gelişme ile beraber kapitalizmin tanımlayıcı ilişkisi olan ücretli emekçi ve kapitalist kategorilerinin, genel beklentinin aksine; tarımsal yapılar içerisinde ortaya çıkmamış olmasıdır. Kapitalizmde genel beklenti kapitalist birikim dinamikleri karşısında varlıklarını devam ettiremeyecek olan köylülerin mülksüzleşerek bir kısmının **sanayi proletaryasına**, diğer kısmının ise **kapitalist çiftçilerin tarlalarında ücretli emekçi** olarak çalışan kır proletaryasına katılacağı yönündedir. Ya da bir başka kapitalizme geçiş yolunda görüldüğü gibi büyük toprak sahiplerinin kapitalist çiftçiliğe evrileceği kendisi için çalışan serflerin ise ücretli çalışanlara dönüşeceği yolundadır. Farklı okullarca paylaşılan bu beklenti **"köylülüğün tasfiyesi"** ya da **"doğrusal proleterleşme tezi"** olarak da adlandırılır.

Modernite genel başlığı içerisinde kalan sosyal bilimlerde genel kanı kapitalizme geçişle birlikte tarımsal yapılarda ücretli emekçi (kır proletaryası) ve kapitalistlerden (kapitalist çiftçilerden) oluşan iki kutuplu bir sınıfsal yapının oluşacağı yönündedir.

Bu tezlerle karşılık, Türkiye gibi “azgelişmiş” ülkelerin tarımsal üretimi günümüzde hala küçük üreticiler tarafından gerçekleştirilmektedir. **Küçük üreticilerin karakteristik özellikleri şunlardır:**

1. Toprak, makine, tohum gibi üretim araçlarına büyük oranda sahip olmak,
2. Metalaşmamış aile emeği temelinde üretim yapmak,
3. Geçimlik üretim ve piyasa için üretimi bünyesinde birleştirmiş olmak,
4. Üretim ve yeniden üretimlerini genel olarak basit yeniden üretim şeklinde gerçekleştirmek.

Resim 3.2

Örneğin, Çorum'un bir köyünde buğday üreten bir küçük üretici, toprak, makine, gübre, tohum, zirai ilaçlar gibi üretim araçlarının büyük çoğunluğuna sahiptir. Emek sürecinin yoğunlaştığı ekim ve hasat zamanı gibi zamanlarda yaşanan istisnai durumları saymazsak esas olarak hane emeğini kullanarak buğdayını üretmektedir. Ürettiği buğdayın bir kısmını piyasada satarken bir kısmını ise kendi geçimlik ihtiyacı için, örneğin un ve ekmek yapmak için kullanmaktadır. sattığı buğdaydan kazandığı para ile herhangi bir birikim yapmadan üretim ve yeniden üretim ilişkilerini büyük oranda aynı koşullarda sürdürmektedir. Oysa bir önceki bölümde tartıştığımız üzere kapitalist gelişmeyle beraber beklenen, kapitalist üretim ilişkileri karşısında rekabet edemeyen buğday üreticimizin mülksüzleşerek daha geniş topraklarda üretim yapan bir kapitalist çiftçinin tarlasında belirli bir ücret karşılığında çalışan işçiye, yani kır proleteryasına; ya da göç ederek kentte ücretli çalışanlar arasına katılmasıdır. Diğer bir deyişle;

1. Kim neyin sahibidir?
2. Kim ne yapmaktadır?
3. Kim ne almaktadır?
4. Kimler aldıklarıyla ne yapmaktadır?

Şeklinde ifade ettiğimiz dört temel soruya verilen yanıtlar tarımsal ilişkilerde önemli farklılıklar içermektedir. Kapitalizmin genel kuramı ile tarımsal ilişkilerde gözlenen ve çelişik görünen bu farklılaşma sadece kapitalizm koşullarında tarımsal ilişkilerin kuramsal çözümlemesi açısından değil, ücretli emek ve kapitalist arasındaki ilişki temelinde tanımladığımız; kapitalizmin genel kuramı açısından da oldukça kritiktir. Diğer bir ifade ile tarım sorunu tartışmalarının kapsamı, basitçe tarımsal ilişkiler ve kırsal mekân olarak değil bizatihi kapitalist ilişkilerin kendisi ve günümüz açısından ifade edecek olursak “**küresel kapitalizm**” olarak görülmelidir.

Bu geniş kapsam içerisinde ele alındığında tarım sorunu tartışmaları kabaca iki dönem içerisinde ele alınabilir. **Birinci dönem** esas olarak bir kapitalizme geçiş ve azgelişmişlik tartışması olarak görülebilecek olan 1980 öncesi tarım tartışmalarıdır. **İkinci dönem** ise küreselleşme tartışmaları ve neoliberal küreselleşme koşullarında küresel kapitalizm çözümlemelerinin bir parçası olarak gündeme gelen güncel tarım sorunu tartışmalarıdır. 1980 öncesi ve 1980 sonrası şeklinde yapılan bir dönemleme, literatür içerisinde yer alan zengin kuramsal pozisyonları basitleştirme ve süreklilikleri gözden kaçırma gibi belirli sorunlar içermektedir. Ancak bu sorunlara rağmen 1980 öncesi ve 1980 sonrası tarımsal ilişkilerde ve kuramsal yak-

laşımarda gözlenen farklılıklar bu ayrımı analitik olarak anlamlı kılmaktadır. Küreselleşme tartışmaları ve neoliberal küreselleşme süreci ile beraber tarım sorunu literatüründe şu alanlarda önemli farklılaşmalar söz konusudur:

1. Yararlanılan kuramsal yaklaşımlar ve kullanılan kavramlar,
2. Odaklanılan sorunsallar,
3. Analiz birimi ve düzeyi.

Bunların yanı sıra tarımsal üreticilerin içerisinde bulunduğu tarihsel koşullar da bu iki dönem için oldukça farklıdır. Bir sonraki bölümde **1980 öncesi** tarım sorunu ve tarımsal sınıflar tartışmasını ele alacağız; **1980 sonrası dönemi** ise takip eden ünite de tartışacağız.

1980 ÖNCESİ TARIM SORUNU TARTIŞMALARI: KÜÇÜK META ÜRETİMİ

1980 öncesi tarım sorunu ve tarımsal sınıflar tartışmasının temel yaklaşımlarını karşılaştırabilmek.

1980 öncesi tarım sorunu tartışmaları içerisinde farklı kuramsal pozisyonların belirlmesine yol açan temel sorular şu şekilde sıralanabilir:

- Tarımsal üretim sürecindeki hâkim emek formu metalaşmamış hane emeği ise tarımda kapitalizmden bahsetmek olanaklı mıdır? Soruyu tersten soracak olursak tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin dışında bir üretim tarzından bahsetmek olanaklı mıdır? Örneğin “küçük köylü ekonomisi” ya da “köylü üretim tarzı” gibi kapitalizmden farklı bir üretim tarzı veya modeli söz konusu mudur? (Aydın, 1986a, Ecevit, 1999)
- Aynı soruyu tarımsal sınıflarla ilişkilendirerek soracak olursak köylülük olgusal ve/veya analitik olarak anlamlı ve ayırt edici sınıfsal bir kategori midir? Ya da başka türlü soracak olursak kapitalizm koşullarında köylülüğten bahsetmek hâlâ olanaklı mıdır? (Özügür, 2011)
- Kapitalist ilişkiler hâlihazırda tarımsal ilişkilere nüfuz etmiş, üretim ve yeniden üretim koşullarının temel belirleyicisi haline gelmiş ise tarımsal yapılarda hâkim form olan ve metalaşmamış aile emeği temelinde varlığını sürdüren küçük üreticiler nasıl kavramsallaştırılmalıdır? Başka türlü soracak olursak tarımsal yapılarda kapitalizmin dışında bir üretim tarzından bahsetmek olanaksız ise kapitalist ile ücretli emekçi formuna uymayan metalaşmamış hane emeğine dayanan tarımsal ilişkilerin analizi nasıl yapılmalıdır? (Aydın, 1986b; Ecevit, 1999)
- Tarımsal ilişkilerde gözlenen ve ücretli emekçi ve kapitalist arasındaki ilişkilerden bir sapma olarak görünen metalaşmamış aile emeğinin genel olarak toplum ve kapitalizm çözümlemesi ya da toplumsal sınıf ve eşitsizlikler tartışması açısından nasıl bir önem taşımaktadır? (Aydın, 1986b; Ecevit, 1999; Boratav, 2004)

Bu soruları basitleştirecek olursak 1980 öncesi tarım tartışmaları içerisinde öne çıkan en genel **soru tarımda kapitalizmden bahsetmenin olanaklı olup olmadığıdır**. Tarım tartışmalarını bu soruya verilen olumlu ve olumsuz yanıtlar temelinde iki ana kampa ayırmak mümkündür. Temel teorik tezlerini kır sosyolojisi ve tarım ekonomisi tartışmalarının öncülerinden olan tarım ekonomisti A. V. Chayanov’dan (1888-1937) alan ve 1960’ların az gelişmişlik tartışmaları içerisinde üretim tarzlarının eklenmesi kavramsallaştırmaları ile Marksizm içerisinde yeniden güncellenen **birinci kamp** bu soruya olumsuz yanıt vermekte ve tarımsal ilişkilerde kapitalizmden bahse-

demeyeceğimizi ifade etmektedir. Bu yaklaşımlar açısından tarımsal ilişkilere hâkim olan kapitalizm değil kapitalizmden farklı mekanizmalar ve dürtülerle işleyen **“küçük köylü ekonomisi”** ya da Marksizmle birleştirilmiş hâliyle **“köylü üretim tarzı”**dır. **İkinci kamp** ise teorik kaynakları Marx ve Engels’in yazdıklarına kadar uzansa da esas olarak Lenin ve Kautsky’nin Rusya ve Almanya bağlamında yürüttükleri tartışmalarından beslenen ve 1960’ların üretim tarzlarının eklemlenmesi bağlamında yapılan küçük meta üretim tarzı ya da köylü üretim tarzı kavramsallaştırmalarına bir yanıt niteliği de taşıyan neomarksist yaklaşımlardan oluşur. Bu kampın temel tezi, “genelleşmiş meta üretimi” olarak tanımladıkları kapitalizmin hâlihazırda tarımsal ilişkilere nüfuz ettiği, tarımda kapitalizme alternatif bir üretim tarzının bulunmadığı yönündedir. Dolayısıyla ikinci kamp açısından tarımsal ilişkiler, genel olarak kapitalizm çözümlemeleriyle ilişkileri bağlamında kapitalist bir üretim formu olarak çözümlenmelidir. Neomarksist yaklaşımlar bu genellik düzeyinde bir ortaklık taşısa da bu çözümlemeyi nasıl yaptığına bağlı olarak önemli farklılaşmalar içermektedir.

A. V. Chayanov’un tarım ve kapitalizm konusundaki görüşlerini araştırarak temel noktalarını açıklayınız.

SIRA SİZDE

Günümüzde bir yandan kendilerine yöneltilen kuramsal ve metodolojik eleştiriler, diğer yandan da özellikle 1980 sonrası yaşanan neoliberal küreselleşme sonrası tarımsal ilişkilerde sermaye nüfuzunun ulaştığı boyut nedeniyle, birinci kampın savunuculuğunu yapanların sayısı iyice azalmış durumdadır. Bu nedenle Ecevit’in **“bütüncül çözümlemeleri kullanarak tarımsal toplulukların toplumsal sistemlerine odaklanan yaklaşımlar”** şeklinde ifade ettiği yaklaşımların içerisinde değerlendirebilecek olan ve Özuğurlu’nun **“köycü/köylücü”** yaklaşımlar olarak adlandırdığı birinci kampın tezlerine burada yer vermeyeceğiz. Daha ziyade günümüz tarım tartışmalarının teorik çerçevesinin belirlenmesinde hâlâ önemli bir yer tutan Neo-Marksist yaklaşımlarca geliştirilmiş küçük meta üretimi tartışmasını ele alacağız.

Kapitalizm, Küçük Meta Üretimi ve Tarımsal Sınıflar

1980’li yılları takip eden küreselleşme süreci ve neoliberalizm altında ortaya konan tarım politikaları aracılığıyla tarımın ileri ve geri bağlantılarında ve yeniden üretim alanında metalaşma düzeyi önemli ölçüde artmıştır. Üretim ve yeniden üretim koşullarındaki piyasa ilişkilerinin belirleyiciliğinin belirginlik kazanmış olması, köylü üretim tarzı ya da küçük köylü ekonomisi gibi tarımın ve kırım kapitalizmle ilişkisini kurmayan ya da bu ilişkiyi dışsal bir ilişki olarak kuran kavramsallaştırmaların geçerliliğini büyük oranda aşındırmıştır. Bu gelişmelere rağmen, Türkiye gibi tarımsal nüfusu hâlâ önemli bir düzeyde seyreden “azgelişmiş” ülkelerde tarımsal üretim sürecindeki hâkim emek formu ücretli emek değil metalaşmamış aile emeğidir. **Metalaşmamış aile emeğinin** varlığını devam ettirmesi tarımsal ilişkilerde, hem emek formu açısından hem de toplumsal ilişkilerin geniş kapsamı içerisinde metalaşma ilişkilerinin sınırlamalar ve limitlerle karşı karşıya geldiğinin bir göstergesidir. Küreselleşmiş ve alternatif toplumsal sistemleri büyük oranda geride bırakarak dünyanın neredeyse her noktasına hegemonik bir şekilde yayılmış kapitalizm koşullarında bu sürekliliğin izahı, kapitalizm ve azgelişmişlik tartışmaları açısından ve küresel kapitalizmi anlamak bakımından önemlidir. İşte bu noktada kapitalist bir üretim biçimi olarak kavramsallaştırılan küçük meta üretimi etrafında neomarksist yaklaşımlarca yürütülmüş tartışmalar günümüzde tarımsal sınıfları çözümlayebilmek bakımından yol gösterici olacaktır.

Tarımın ileri ve geri bağlantılarında yaşanan metalaşmanın özellikle 1980 sonrası ulaştığı boyut, köylü üretim tarzı ya da küçük köylü ekonomisi gibi tarımın ve kırım kapitalizmle ilişkisini kurmayan ya da bu ilişkiyi dışsal bir ilişki olarak kuran kavramsallaştırmaların geçerliliğini büyük oranda aşındırmıştır.

Küçük meta üreticileri üretim araçlarının sahibi olması nedeniyle kapitalist, hane emeği kullanması nedeniyle ücretli emekçi konumu sergileyen çelişkili bir sınıf pozisyonudur.

Küçük meta üretimini (KMÜ) genelleşmiş bir meta üretimi temelinde tanımlanan kapitalizm içerisinde bir üretim formu olarak kavramsallaştıran neomarksist yaklaşımların temel vurgusu küçük meta üreticilerinin çelişkili bir sınıf pozisyonu taşıdıkları yönündedir. Üretim ve geçim araçlarının bir kısmının mülkiyetini elinde bulunduran, çoğunlukla metalaşmamış hane emeğini kullanan küçük meta üreticileri, daha önce tartıştığımız anlamıyla kapitalist ve ücretli emekçi özelliklerinin **ikisini birden** bünyesinde taşımaktadır. Küçük meta üreticileri, (toprak, makine ve araç-gereçler, tohum, gübre gibi) üretim araçlarının önemlice bir kısmını elinde bulundurması bakımından **kapitalist** bir özellik sergilerken, kendilerinin ve hane-nin geri kalan üyelerinin emeğini kullanmaları bakımından ise **emekçi** özellikleri sergilemektedir. Bu anlamıyla küçük meta üreticilerinin taşıdıkları çelişkili sınıf pozisyonuna dair genel bir uzlaşıdan bahsetmek mümkündür. Ancak bu çelişkili sınıf pozisyonunun çözümlemesinde önemli farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılaşmanın temelinde kimi yaklaşımların **küçük meta üreticilerinin kapitalist karakterine**, kimilerinin ise **emekçi karakterine** ağırlık vermesi yatmaktadır. Diğer bir ifade ile tartışmanın bir ucunda üretim araçlarının sahibi olan küçük meta üreticilerini birikim yapabilme imkânlarına sahip, “kendisini istihdam eden” kapitalistler, küçük burjuvalar olarak gören yaklaşımlar vardır (Gibbon ve Neocosmos, 1985; aktaran, Ecevit, 1999, s.64). Diğer tarafta ise küçük meta üreticilerini artı-değerine el koyulan ve birikim yapma olanaklarından yoksun, yani sömürülen bir kategori olarak kavramsallaştıran yaklaşımlar vardır.

İlk yaklaşımın başını çeken isimler Peter Gibbon ve Michael Neocosmos'tur. Köycü/köylücü ya da köylü üretim arzı gibi kavramları reddeden **Gibbon ve Neocosmos** (1985) küçük meta üretiminin kapitalizm öncesinden günümüze uzanan bir biçim değil, kapitalizmle birlikte ortaya çıkmış bir kategori olduğunu ifade etmektedirler. Kapitalizm burada genelleşmiş ve sistematik bir şekilde gerçekleştiren meta üretimi olarak tanımlanır. Küçük meta üretimi de genelleşmiş meta üretiminin bir parçası olarak var olduğu için kapitalizmin genel karakteristik özellikleri temelinde analiz edilmelidir. Küçük meta üreticileri ile kapitalist meta üreticileri arasındaki farklar kapitalizmin kendi içerisindeki farklar olarak değerlendirilmelidir. Diğer bir ifade ile “küçük meta üretimine özgü olan cinsiyetçi iş bölümü, aile yapıları, üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki ekonomik hesaplama tarzları” gibi farklılıklar ayrı bir üretim tarzının göstergeleri ya da kapitalizmin dışarısına ait ilişkiler değildir. Bu farklılıkları kapitalizmin içerisinde yer alan farklılıklar ve çeşitlilikler kapsamında değerlendirmek gerekmektedir (aktaran Ecevit, 1999, s.63).

Küçük meta üreticileri kapitalist sistemin işbölümüne dâhil olabildikleri oranda ve daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz **rekabet** ve **birikim** gibi piyasa ilişkilerinin zorunluluklarına uyum sağlayabildiği oranda var olabileceklerdir. Gibbon ve Neocosmos'a göre piyasa ilişkileri belirli boşluklar ve çelişkiler barındıran bir yapı arz ettiğinden küçük meta üreticileri bu boşluk ve çelişkilerin çakışma noktalarında belirli üstünlükler elde edebilmekte ve varlıklarını devam ettirebilmektedir. Başka türlü söyleyecek olursak Gibbon ve Neocosmos'un yaklaşımı içerisinde **küçük meta üreticileri** kapitalist ilişkiler içerisinde sürekli olarak yaratılıp yıkılmaktadır ve kapitalist ile ücretli emekçi özelliklerinin çelişkili birlikteliği sürekli olarak yeniden üretilmektedir. **Buradaki kritik nokta** küçük meta üreticilerinin kapitalist ilişkiler tarafından düzenlendikleri ancak bu ilişkiler içerisinde ve tarafından sömürülmedikleri; daha ziyade kendi kendilerini istihdam eden küçük burjuva özelliği baskın bir yapı arz ettikleri iddiasıdır (Ecevit, 1999).

Küçük meta üretimi tartışmaları içerisinde Gibbon ve Neocosmos'un başını çektiği birinci kampın temel vurgusu, küçük meta üreticilerinin kapitalizm tarafından düzenlenen ancak sömürülmeyen, daha ziyade kendi kendilerini istihdam eden küçük burjuvalar olduklarıdır.

Küçük meta üreticilerinin kapitalizmin ürünü olduğu ve kapitalizm tarafından sürekli olarak yaratılıp yıkılan bir yapı arz ettiği düşüncesine katılmakla beraber küçük meta üretimi literatürünün daha önemlice bir kısmı küçük meta üreticilerinin emekçi özelliklerini ön plana çıkartmıştır. Henry Bernstein'in erken dönem yazıları bu yaklaşımın en güzel örneklerindendir. **Bernstein** (1977) küçük meta üreticilerinin kapitalizmin genel işleyiş mekanizmaları içerisinde bu mekanizmalar tarafından sömürülen **ücretli emek eşdeğeri** olarak kavramsallaştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşımın öne çıkarttığı nokta **küçük meta üreticilerinin** tarımsal üretim içerisinde bir artı değer yarattığı ve bu artı-değerin ise kapitalizmin genel işleyiş mekanizmaları içerisinde sermayeye aktarıldığıdır. Basitçe söyleyecek olursak küçük meta üretimi literatürünün önemlice bir kısmı için; küçük meta üreticileri **sömürülen** bir kategoridir. Küçük meta üreticilerinin kim tarafından nasıl sömürüldüğüne ilişkin tartışma içerisinde önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ancak burada bizim için önemli olan küçük meta üreticilerinin sömürüsünün ücretli emekçilerin girdiği sömürü ilişkilerinden farklı olmasıdır. Hatırlanacağı üzere ücretli emekçinin yarattığı artı-değer üretim sürecini doğrudan örgütleyen ve emek gücünü meta olarak satın alan kapitalist tarafından gerçekleştirilmekte idi. Tarımsal ilişkilerde ise üretim sürecinin kontrolü ve örgütlenmesi üretim araçlarını elinde bulunduran küçük meta üreticilerinin elinde olma eğilimindedir. Kapitalist ilişkiler, tarımda fiyat belirleme, devlet müdahaleleri, pazar düzenlemeleri, yetiştirilen ürünleri ve kullanılan ekim yöntemlerini belirleme gibi genel işleyiş mekanizmaları aracılığıyla küçük meta üreticilerinin ve üretim sürecinin üzerinde **dolaylı** olarak bir denetim kurmaktadır (Ecevit, 1999, s. 57). Diğer bir ifadeyle, kapitalizmde dolaylı olarak kurulan denetim mekanizmaları aracılığıyla ki küçük meta üreticilerinin yarattığı artı-değere el konur. Ancak dikkat edileceği üzere buradaki sömürü kapitalizmin genel özelliklerine uygun olarak beklediğimiz gibi **doğrudan değil dolaylı bir şekilde** gerçekleşmektedir. İşte temel olarak bu nedenle küçük meta üreticileri, ücretli emekçi olarak değil ancak **ücretli emekçi eşdeğeri** olarak kavramsallaştırılmıştır.

Bu koşullar altında küçük meta üreticilerinin varlıklarını devam ettirebilmelerinin temel koşulu emeklerini (ürünlerini ve yeniden üretimlerini) **değersizleştirmeleridir** (Ecevit, 1999). **Değersizleşmeyi** oldukça basit bir düzeyde, yaşam standardını/kalitesini üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin o günün koşulları içerisinde toplumsal olarak belirlenmiş olan değerın altına düşürme olarak tanımlayabiliriz. Bu anlamıyla küçük meta üreticilerinin değersizleşmesinin yolları, yeniden üretim masraflarını kısmanın yanı sıra ve esas olarak üretim sürecinde emeklerini yoğunlaştırma ve emek-zamanlarını uzatmaktır (Ecevit, 1999, s.58). Diğer bir ifade ile küçük meta üreticileri daha uzun saatler çalışarak ve bu zaman dilimi içerisinde daha yoğun çalışarak emek güçlerini değersizleştirirler. Bu noktada küçük meta üreticileri, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurmaları kapitalist özelliklerinin bir göstergesi olarak değil; emeklerini değersizleştirerek varlıklarını sürdürebilmenin koşulunu yaratan dolayısıyla emekçi karakterlerini perçinleyen bir özellik olarak kavramsallaştırılır.

Küçük meta üretimi tartışması temel olarak, küçük meta üreticilerini kapitalizmin genel işleyiş mekanizmaları tarafından dolaylı olarak sömürülen bir kategori olarak kavramsallaştırma eğilimindedir.

Resim 3.3

Küçük Meta Üreticileri Varlıklarını Nasıl Devam Ettirmektedir?

Küçük meta üretimi kavramını açıklayabilmek.

Küçük meta üretimi tartışmalarında küçük meta üreticilerinin varlıklarını nasıl ve hangi koşullarda devam ettirebildiklerine dair üç temel açıklama biçimi vardır: (1) Sermayenin tarıma nüfuzunun önündeki engeller, (2) küçük meta üreticilerinin değersizleşerek varlıklarını devam ettirmesinin sermayenin çıkarına hizmet ediyor olması, (3) küçük meta üreticilerinin mülksüzleşmeye ve proleterleşmeye siyasal direnişi.

Tarım-gıdanın organik karakterinden ileri gelen sermayenin tarıma girişinin önündeki engeller temel olarak şunlardır: (1) doğa ve iklim koşullarına bağımlılık, (2) emek süreci ile üretim süreci arasındaki fark, (3) toprağın verili miktarı ve arttırılamıyor oluşu, toprak sahipliğinin sermaye açısından çekici olmaması, (4) tarımsal üretim süreci üzerindeki kontrolün zorluğu, (5) ölçek ekonomisini artırmanın zorluğu, (6) sermayenin dolaşım sürecinin bitkilerde yıllık büyüme, büyükbaş hayvanlarda da yeniden üretim çevrimlerine bağımlılığı ve son olarak (7) gıdanın bozulabilir çürüyebilir özelliği.

Hangi pozisyon benimsenirse benimsensin küçük meta üretimi literatürünün yanıt aradığı temel sorulardan bir tanesi şudur: Ücretli emekçi ile kapitalist arasındaki temel çelişki ve bölünme tarafından belirlenen kapitalizm koşullarında küçük meta üreticileri neden ve nasıl varlıklarını devam ettirebilmektedir? Küçük meta üretimi yazını bu soruya birbiriyle ilişkili olmakla beraber üç farklı alanda yanıt aramıştır (Bernstein, 2008):

1. Sermayenin tarıma nüfuzunun önündeki engeller,
2. Küçük meta üreticilerinin değersizleşerek varlıklarını devam ettirmesinin sermayenin çıkarına hizmet ediyor olması,
3. Küçük meta üreticilerinin mülksüzleşmeye ve proleterleşmeye siyasal direnişi.

Sermayenin Karşılaştığı Engeller ve Tarımın Organik Doğası

Sermayenin tarıma nüfuzunun önündeki engeller esas olarak tarımın organik karakterinden ileri gelmektedir. Bu engeller şunlardır:

1. Tarımın organik doğasından kaynaklanan ve sermayenin tarımda yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimlerini sınırlandıran, sermayenin tarıma yatırılmasını riskli kılan en önemli faktörlerden biri üretim sürecinin doğa koşullarına bağımlılığıdır. Daha önce verdiğimiz örnekleri hatırlatarak ifade edecek olursak ayakkabı üretimi için hava koşullarının ne olduğunun neredeyse hiçbir önemi yokken buğday üretiminde güneşin açıp açmadığı, yağmurun yağıp yağmadığı ya da ne zaman yağdığı ürünün akıbeti için çok önemlidir. Üretim süreci ve nihai ürün üzerindeki kontrol doğa şartlarına bağımlılık nedeniyle önemli ölçüde azalmakta ve sermaye için riski arttırmaktadır.
2. Doğa şartlarına bağımlıktan ve organik karakterinden ileri gelen bir diğer risk faktörü zararlı hastalıklar veya haşerelerin ortaya çıkma ve ürünü tahrip etme olasılığıdır. Kullanılan zirai ilaçlar ve kimyasallar aracılığıyla bu risk büyük oranda azaltılabilir de tamamen ortadan kaldırılamamaktadır. Hatta kullanılan zirai ilaçlar yeni risklerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.
3. Sermayenin tarımsal ilişkilere nüfuzunun önündeki bir diğer önemli engel tarımın organik karakterinden kaynaklanan **üretim süreci ile emek süreci** arasındaki farktır. Mesela, sanayide ayakkabı üreten bir işçinin emek gücünü uygulaması ile üretim süreci birbirine çakışır. Oysa buğday üretiminde ürünün yeşerme süresi emek süreci ile birebir çakışmaz. Tarlayı hazırlayıp tohumu ekmeniz ile ürünü hasat etmeniz arasında geçen zaman diliminde ürünün yeşermesini beklemeniz gerekir. Aynı durum kendisini hayvanlarda, özellikle büyükbaş hayvanlarda, yeniden üretim çevrimlerine bağımlılık olarak kendisini gösterir. Bitkilerde yıllık büyüme, hayvanlarda ise yeniden üretim çevrimlerine bu bağımlılık sermaye çevriminin süresinin kısaltılmasının önünde engel teşkil eder. Basitleştirerek ifade edecek olursak tarıma yatırılan sermaye sanayiye yatırılardan daha uzun bir süre bağlı kalır. Sermaye birikiminin sürekliliği ve kâr etme üzerine kurulu yapısı düşünüldüğünde tarım, sermaye için cazibesini yitirebilir.

4. Sanayi ile kıyaslandığında tarımsal üretimin geniş bir mekânsal alana yayılması üretim süreci üzerindeki kontrolü zorlaştırır. Diğer bir ifadeyle emek gücü fabrika içerisinde daha rahat kontrol edilebilirken tarlada bu kontrol daha da zorlaşmaktadır.
5. Toprak miktarının verili yapısı ve artırılmıyor oluşu; bunun yanı sıra sınırlı düzeyde gelişmiş gayrimenkul piyasası nedeniyle toprak sahipliğinin sermaye açısından çekici olmaması sermayenin toprağa ve tarıma yatırılmasını kısıtlayan bir diğer önemli faktördür.
6. Piyasanın rekabet ve birikim gibi temel zorunlulukları dikkate alındığında, diğer bir sorun olarak ölçek ekonomisinin ulaşmış olduğu sınırlardan bahsetmek mümkündür. Orta-düzeyle işletmelerde hali hazırda erişilmiş olan ölçek ekonomisini arttırmak pek mümkün görünmemektedir.
7. Son olarak, sermayenin tarım-gıda ilişkilerine yatırılmasının önündeki önemli bir engel ürünün organik doğasıdır. Tarımın organik doğası ortaya çıkan ürünün de organik karakter taşımasında ifadesini bulur. Örneğin, sanayi de üretilen ayakkabı uzak mesafelere taşınabilir, depolanabilir ya da uzun yıllar kullanılabilirken diyelim elma için aynı şey söz konusu değildir. Tarım ürünlerinin, esas olarak gıdaların bozulma ve çürüme özelliği sermaye için risk faktörünü artıran önemli bir unsur olarak işlev görür (Aydın, 1986; Fine vd., 1996; Lewontin, 2000).

Yukarıda sıralanan unsurlar sermayenin önünde mutlak engeller olarak değil sermayenin tarıma nüfuzunu güçleştiren küçük meta üreticilerinin sermaye ile girdiği ilişkide küçük meta üreticilerinin elini güçlendiren eğilimler olarak düşünülmelidir. Diğer bir ifade ile tarımın organik doğasından kaynaklanan özellikler mutlak olgular olarak kabul edilmemelidir. Daha ziyade somut durumların ve örneklerin analizinde dikkate alınması ve araştırmaya dâhil edilmesi gereken eğilimler olarak görülmelidir. Zira aynı eğilimler, örneğin yağın bir dolu, yaş meyve sebze üretimi yapan küçük meta üreticisi hanenin mülksüzleşmesine de yol açabilir. Sermayenin tarım-gıda ilişkilerine girişi önündeki bu engeller 1980 sonrası tarım-gıda sosyolojisi tartışmalarında özellikle biyoteknoloji ve tohum alanındaki gelişmelerin analizi bağlamında yeniden gündeme getirilmiştir. Diğer bir ifade ile tarım ve gıda sosyolojisinin güncel literatüründe, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarım ve gıda teknolojilerinde, özellikle biyoteknoloji ve genetik alanında yaşanan gelişmeler toplumsal ifadesini yukarıda sıraladığımız eğilimlerde bulmaktadır (Lewontin, 2000).

Emeğin Kapitalizmin Çıkarına Değersizleşmesi

Küçük meta üreticilerinin varlıklarını hangi koşullarda ve nasıl devam ettirebildiklerine dair bir diğer açıklama biçimi, küçük meta üreticilerinin emeklerini değersizleştirme temelinde ucuz emek gücü olarak ve üretilen fazlanın sanayiye aktarılması yoluyla kapitalizme hizmet ettikleri yönündedir. “Emek gücünün tüm yaşam koşullarını kapsayan” ucuz emek ve değersizleşme kavramsallaştırması, kapitalizmin ideal olarak beklenen özelliklerinden bir sapmayı ya da farklılaşmayı da ifade eden şu ilişkilerin analizini merkeze almaktadır (Ecevit vd., 2009, s.46):

- Emeğin “metalaşmamış yapısını koruması; geçimlik üretimin varlığını devam ettirmesi”,
- “Belirli dönemlerde sınırlı bir fonun oluşması dışında sürekli ve güvenilir bir sermaye birikimini oluşturma imkânını sağlamaması”,
- “Nadir olarak ortaya çıkan fonların geciktirilmiş harcamaları bile karşılamaması”,

- “Metalaşmamış emek gücünün büyük ölçüde daralan aile-hane emeğine dayalı sınırlandırılmış yapısı”,
- “Emek gücünün büyük ölçüde toplumsal cinsiyet (ataerkil ve sınıfsal eşitsizlikler) temelli yapıda sürmesi”,
- “Toprak mülkiyet yapısının kapitalist çiftçiler ve büyük toprak sahipleri lehine, KMÜ’leri aleyhine gelişmesi”,
- “Yeniden üretim koşullarının (yaşam standardının) ulusal ve evrensel standartların altında gerçekleşmesi”,
- “Kamusal kaynaklı sosyal refah yapısının (eğitim, kültür, sağlık, sosyal güvenlik, sigorta, konut, ulaşım, çevre, vb.) marjinalliği”,
- “Emek gücü kapsamında ve ona bağlı sınıfsal ilişkiler temelinde siyasal örgütlenmenin sınırlılığı; toplumsal sözleşme koşullarının gelişmemiş olması, dolayısıyla evrensel insan haklarına dayalı, özgürlük ve eşitlik temelinde demokratik bir yapının gerçekleşmemiş olması.”

Küçük meta üreticileri piyasanın yarattığı zorunluluklarla mücadele ederken daha uzun saat ve daha yoğun çalışarak emek güçlerini ve dolayısıyla da ürettikleri metaları değersizleştirmektedir. Yukarıda sıralanan, daha da artırılması mümkün olan ilişkiler dikkate alındığında ve yeniden üretim alanı da sorunsallaştırıldığında bu durumun bir yandan ucuz gıda ve ara mamul üreterek tarımdan sanayiye kaynak aktarmanın, diğer yandan ucuz emek gücü olarak daha yoğun bir sömürünün koşullarını yarattığı söylenebilir. Burada kuramsal açıdan önemli olan nokta küçük meta üreticilerinin kapitalizmin pazar ilişkileri veya genel işleyiş mekanizmaları aracılığıyla sömürülen bir kategori olduğu savıdır. Takip eden ünite tartışacağımız üzere neoliberal küreselleşme sonrası “değersizleşme” temelinde gerçekleşen bu ilişkilerin varlığını devam ettirmesi kapitalizm ve azgelişmişlik tartışmaları ve toplumsal sınıf ve eşitlikler açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Küçük Meta Üreticilerinin Siyasal Direnişi

Küçük meta üretiminin sermayenin çıkarlarına hizmet ettiği oranda varlığını devam ettirebildiklerine dönük işlevselci açıklamaların belirli sınırları vardır. Çözümlemeyi sermayenin tarıma girişinin önündeki engeller ve kapitalizmin çıkarlarına hizmet ile sınırlandırdığımızda küçük meta üreticilerinin siyasal bir özne olarak oynadıkları rolü ya da daha genel olarak ifade edecek olursak toplumsal mücadelelerin rolünü dikkate almamış oluruz (Bernstein, 2008). Küçük meta üretimi tartışmasının içerisinde önemli bir birikim de bu alanda ortaya çıkmıştır. Sömürgecilik deneyimi yaşamış olsun ya da olmasın güney ülkelerinin büyük çoğunluğunda “toprak, rant, vergi, borç, zorunlu ekim, zorunlu işgücü hizmeti” gibi şu veya bu şekilde küçük meta üreticilerine dayatılan denetim mekanizmalarına karşı **“köylü hareketleri”** önemli ölçüde gelişmiştir. Bunun yanı sıra, Rusya’da gerçekleşen 1917 Ekim Devrimi sonrası sosyalist bir alternatifi ortaya çıkmış olması, sosyalist düşüncenin tarımsal nüfusu önemli oranlarda seyreden azgelişmiş ülkelerde özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası geniş yankı bulmuş olması “köylü” temelli ulusal bağımsızlıkçı ve sosyalist hareketlerin ortaya çıkmasına da vesile olmuştur. Bu hareketlerin ulaştığı boyut ve sosyalizm tehdidi, azgelişmiş ülkelerin tarımsal yapılarında devlet-küçük üretici ilişkisini **“tarımsal refah devleti”** biçimine doğru sürüklemiştir (McMichael, 2000; Aydın, 2001). Tarımsal refah devletinden kasıt küçük meta üreticilerinin rekabet, birikim, üretkenlik artışı gibi piyasanın dayattığı zorunluluklardan ve ulusal ve uluslararası piyasaların dalgalanmalarından görece olarak korunmasıdır. Bu koruma ve küçük meta üreticilerinin görece olarak desteklenme-

Emeğin değersizleşmesi, üretim sürecinde emeğin yoğunlaştırılması ve emek zamanının uzatılmasını, yeniden üretim sürecinde ise yaşam standartlarında beklenen ve erişilebilecek koşulların altına inilmesini ifade etmektedir.

si tarımın ileri ve geri bağlantılarında devletin oynadığı önemli rol ile gerçekleştirilmiştir. Takip eden ünite tartışacağımız üzere güncel tarım tartışmalarının en önemli vurgularından bir tanesi küçük meta üreticisi ile devlet arasındaki bu ilişkinin sermaye lehine kırıldığı yönündedir.

Küçük meta üreticilerinin varlığını nasıl ve hangi koşullarda devam ettirdiği sorusuna yanıt aranan üç farklı alan arasındaki ilişkiyi kurunuz.

SIRA SİZDE

Buraya kadar 1980'lere gelene kadar tarım sorunu tartışmalarının önemli noktalarını ücretli emekçi ile kapitalist arasındaki toplumsal ilişkiyi sorunsallaştırarak ele almaya çalıştık. Diğer bir ifade ile tarımsal yapılarda gözlenen ve hâkim form olan metalaşmamış hane emeğinin ücretli emek formu temelinde tanımladığımız kapitalizm koşullarında nasıl var olabildiğini sorunsallaştırarak tarımsal sınıflar tartışmasına eğildik. Bu tartışmanın bir yanıyla kapitalizm ve azgelişmişlik, diğer yanıyla toplumsal sınıf ve eşitsizlikler açısından önemli yanları bulunmaktadır. **Bir sonraki ünite**de ekonomik, toplumsal ve siyasal geri kalmışlık sorunu olarak kendisini gösteren **tarımsal sınıflar** ve **küçük meta üretimi** tartışmasının izlerini **küreselleşme ve neoliberalizm koşullarında** yeni eğilimler sergileyen *tarım ve gıda sosyolojisi* içerisinde sürmeye çalışacağız. Küreselleşme tartışmaları ve neoliberalizm koşullarında şekillenen 1980 sonrası tarım sorunu tartışmalarını daha iyi anlayabilmek için, **tarım sorunu** ile **kapitalizm** ve **azgelişmişlik sorunsalı** arasındaki ilişkiyi daha detaylı bir şekilde ortaya koymamız gerekmektedir. Takip eden "sonuç yerine" bölümünde bu ilişkiyi daha detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız.

SONUÇ YERİNE: KAPİTALİZM, AZGELİŞMİŞLİK VE KÜRESELLEŞME

Bu bölümün başlarında kapitalizmi ücretli emekçi ve kapitalist arasındaki toplumsal sınıf ilişkisi temelinde tanımlamaya çalıştık. Ücretli emekçi ile kapitalist arasındaki ilişkinin sadece ekonomik bir ilişki olmadığını toplumsal hayatın hemen her alanını ilgilendiren toplumsal ve siyasal bir ilişki olduğunu ifade ettik. Kapitalist ilişkilerin savunuculuğunu üslenen neoklasik iktisat okulu gibi liberal yaklaşımlar daha önceki üretim biçimleriyle kıyaslandığında kapitalizmin ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda önemli bir sıçrama yaratan ilerici bir toplumsal sistem olduğunu ifade etmektedirler. Farklı metodolojik ve teorik yaklaşımlarla da olsa Marksizm'in kurucuları ve takipçilerinin büyük bölümü de bu ilerici role katılıyor görünmektedir. Örneğin, üretilen toplumsal fazlanın miktarı kapitalizmde feodalizmle kıyaslanamayacak oranda artmıştır. Günümüzde taşımacılık, iletişim ve bilişim alanlarında yaşanan teknolojik gelişmeleri dikkate aldığımızda üretici güçlerin ulaştığı boyut daha açık hâle gelir. Diyebiliriz ki bu zenginliklere erişimi olanlar için dünya neredeyse küçük bir köy hâline gelmiştir. Ya da tersinden ve karikatürleştirerek söyleyecek olursak dünya üzerindeki zenginliklerin ulaştığı boyut onlarca feodal dünya bir araya getirilse erişilemeyecek bir noktaya ulaşmıştır. Bu anlamıyla kapitalizm üretim koşullarının ve birikim olanaklarının daha önce olmadığı kadar geliştiği ve dolayısıyla da yeniden üretim standartlarının (en azından potansiyel olarak) ciddi boyutlarda arttığı bir toplumsal sistemdir. Kısacası ücretli emekçi ve kapitalist arasındaki toplumsal ilişki, daha önceki toplumsal sistemlerle kıyaslandığında ciddi bir ekonomik ilerleme olarak görülebilir.

Kapitalizm kendisinden önce gelen toplumsal sistemlere kıyasla toplumsal alanda da önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Bir kere üretim ilişkileri içerisinde

emek gücü metalaşarak kendisinden önceki emek formlarına kıyasla üretim araçlarından özgürleşmiştir. Diğer bir ifade ile ücretli emekçi, feodal serf ya da köylü gibi toprağa veya bir beye/ağaya bağlı olarak çalışmaktan kurtulmuştur. Piyasa koşullarında emek gücünü istediğine satma yani serbest dolaşım hakkını elde etmiştir. Artı-değer üretimi ve artı-değere el koyulma süreçleri siyasi, askerî ve/veya hukuki zor kullanımı tarafından değil tarafların 'özgürce' katıldıkları piyasa ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Bunların yanı sıra üretim ve yeniden üretim alanlarının ayrışması, toplumsal işbölümünün ulaştığı nokta toplumsal hayatın hemen her alanında en azından potansiyel olarak bir çeşitlenme ve zenginleşmenin zeminini yaratmıştır.

Üçüncü olarak kapitalizmle birlikte siyasetin ölçeği, kitleselliği ve içeriği toplumsal hayatın hemen her alanına yayılmıştır. Emekçinin üretim araçlarından kopmasına paralel olarak ve uluslararası kapitalist pazarın da şekillenmesiyle birlikte siyaset de yerel bağlarından ve sınırlı bir zümre elinde yürütülmekten çıkmıştır. Ücretli emekçi ile kapitalist arasındaki sınıf mücadelesinin - örneğin ücretlerin toplumsal bir sözleşme ile belirlenmesinin - kitlesel zemininden kaynaklanan bu genişleme toplumun hemen her kesiminin geçmişi, bugünü ve geleceği hakkında karar ve tartışma süreçlerine katılma olanağı yaratmıştır. Sendikalar, siyasi partiler, dernekler, sivil toplum kuruluşları ya da başka araçlarla örgütlenme ve siyaset yapma hakkı kapitalizmle birlikte bugünkü kitlesel boyutuna ulaşmıştır.

Kapitalizmin ekonomik, toplumsal ve politik alanlarda yarattığı "ilerlemeyi" olanaklı kılan dikkat edilirse ücretli emekçi ile kapitalist arasındaki ilişkidir. Geri kalmışlık ya da az gelişmişlik kavramları temelinde yükselen 1980 öncesi tarım sorunu tartışmalarının merkezinde, gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda kaydedilen bu ilerlemenin az gelişmiş çevre ülkelerde neden aynı düzeyde gerçekleşmediği sorusu yatmaktadır. Sosyal bilimlerin zengin bir mirasını temsil eden bağımlılık okulu, emperyalizm teorileri, eşitsiz değişim kuramı, üretim tarzlarının eklemelenmesi kavramsallaştırması, ya da dünya sistemi tartışmaları bu soruya yanıt aramışlardır. 1980 öncesi tarım sorunu literatüründe kapitalizm ve az gelişmişlik ilişkisi metalaşmamış hane emeğinin varlığını devam ettirmesi üzerinden sorunsallaştırılmıştır. 1980 öncesi literatürü bu nokta üzerinden toparlayacak olursak, küçük meta üreticilerini küçük burjuvalar, küçük kapitalistler olarak gören Gibbon ve Neocosmos'un yaklaşımı hariç hangi yaklaşım benimsenirse benimsesin tarım sorunu ekonomik, toplumsal ve siyasi bir geri kalmışlık sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü küçük meta üreticileri, ancak kendilerini ekonomik, toplumsal ve politik olarak sürekli değersizleştirmek koşuluyla varlıklarını sürdürebilmektedir.

1980 öncesi tarım tartışmaları için, kapitalizmin ideal olarak beklenen özelliklerinden uzaklaşma; ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak kendisine atfedilen ileri-ci rolden sapma olarak karşımıza çıkan tarım sorunu küreselleşme tartışmaları ile birlikte başka bir bağlamda yeniden gündeme gelmiştir. Takip eden ünitelerde 1980 sonrası tarım tartışmalarının yeni eğilimlerini, bu eğilimler içerisinde tarım sorunu ve küçük meta üretimine dönük yeni yaklaşımları ve vurguları inceleyeceğiz.

Özet

Kapitalizm ve ücretli emek arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

Kapitalizm “insan doğasının” zorunlu bir uzantısı olarak tarihin her evresinde var olmuş bir toplumsal sistem değildir. Belirli toplumsal ilişkiler ve toplumsal mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkmış tarihsel bir olgudur. Kapitalizme geçiş farklı coğrafyalarda ve farklı zaman dilimlerinden farklı biçimler almış olsa da kapitalizme geçişten kastedilen esas olarak ücretli emekçi ile kapitalist arasındaki toplumsal sınıf ilişkisinin üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin belirleyicisi hâline gelmesidir. Ücretli emekçi üretim araçlarından “özgürleşmiş”, yani mülksüzleşmiş olduğu için hayatına devam edebilmek amacıyla, üretim araçlarını ve bir miktar sermayeyi elinde bulunduran kapitaliste çalışma kapasitesini yani emek gücünü satmak durumundadır. Kapitalist ise sahibi olduğu üretim araçlarını ve sermayeyi üretim sürecine sokarak birikim gerçekleştirebilmek amacıyla kendisi için çalışacak emek gücüne ihtiyaç duymaktadır. Ücretli emekçi ve kapitalist için de faydalı görünen ancak ücretli emekçinin ürettiği artı-değere piyasa ilişkileri içerisinde el konulmasıyla sonlanan ücretli emekçi ve kapitalist arasındaki bu toplumsal ilişki kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayıran temel özelliktir.

Tarım (köylü) sorununu kapitalizm ve azgelişmişlik sorunsalı temelinde tanımlayabilmek.

Modernite içerisinde yer alan sosyal bilimlerin geniş kapsamında kapitalizm, ücretli emekçi ve kapitalist arasındaki toplumsal sınıf ilişkisi temelinde tanımlanmaktadır ve bu ilişkiye diğer üretim biçimleri ile kıyaslandığında ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan ilerici bir rol atfedilmektedir. Kapitalizm geliştikçe ücretli emekçi ve kapitalist arasındaki sınıf ilişkisinin toplumsal hayatın her alanına yayılacağı ve dolayısıyla ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin her alanda yaşanacağı görüşü farklı metodolojik yaklaşımlar tarafından benimsenmiştir. Oysa özellikle geç kapitalistleşen ülkelerin tarımsal yapılarında bir yanını kır proleteryanının diğer yanını ise kapitalist çiftçinin oluşturacağı iki kutuplu sınıfsal yapı gerçekleşmemiştir. Bu anlamıyla, tarım sorunu, kapitalizm öncesi ilişkilerin ya da gelişmiş (ideal) bir kapitalist toplumda var olmasını beklemediğimiz ilişkilerin tarımsal ilişkiler içerisinde esas olarak metalaşmamış aile emeği temelinde varlığını sürdürmesinden kaynaklanan bir ekonomik, toplumsal ve politik “geri kalmışlık” sorunudur.

1980 öncesi tarım sorunu ve tarımsal sınıflar tartışmasının temel yaklaşımlarını karşılaştırabilmek. 1980 öncesi tarım sorunu tartışmalarında esas olarak iki ana kamp vardır. Bunlardan birincisi, tarımda kapitalizmin değil, “küçük köylü modeli/ekonomisi” ya da “köylü üretim tarzı” gibi farklı bir üretim tarzının hâkim olduğu iddiasındadır. Günümüzde metalaşmanın ulaştığı boyut bu kampın tezlerini büyük orandan aşındırmış ve bu görüşleri marjinalleştirmiştir. Birinci kampın eleştirisi temelinde yükselen ve 1980 öncesi tarım tartışmalarının ana yaklaşımını temsil eden ikinci kamp, tarımda kapitalizmin dışında bir üretim tarzı bulunmadığını; tarımsal küçük üreticilerin piyasa ilişkileri temelinde üretim ve yeniden üretimlerini gerçekleştirdiklerini ve bu küçük üreticilerin kapitalist bir üretim formu olan küçük meta üretimi şeklinde kavramsallaştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Küçük meta üreticilerinin kapitalist bir kategori mi yoksa sömürülen bir kategori mi olduğu sorusuna verilen yanıt temlinde bu kamp da kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Neocosmos ve Gibbon’ın başını çektiği birinci kamp küçük meta üreticilerini küçük burjuva olarak görmekte iken, tarım tartışmalarının ana damarı küçük meta üreticilerinin emekçi ve sömürülen karakterini vurgulamıştır.

Küçük meta üretimi kavramını açıklayabilmek.

Küçük meta üretiminin karakteristik özelliği ücretli emekçi ve kapitalist özelliklerin bir aradalıdır. **Küçük meta üreticileri**, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olduğu için kapitalist özellikler, metalaşmamış aile emeği temelinde üretim ve yeniden üretimini gerçekleştirdiği için de emekçi özellikler sergiler. Kapitalist gelişme ile beraber üretim araçlarından mülksüzleşmiş olan ücretli emekçiler ile üretim araçlarını ve belirli bir miktar sermayeyi elinde bulunduran kapitalist arasındaki ilişkinin her alanda hâkim olacağı beklenir. Oysa tarımsal ilişkilerde hâkim olan (1) toprak, makine, tohum gibi üretim araçlarına büyük oranda sahip olan; (2) metalaşmamış aile emeği temelinde üretim yapan; (3) geçimlik üretim ve piyasa için üretimi bünyesinde birleştirmiş olan; (4) üretim ve yeniden üretimlerini genel olarak basit yeniden üretim şeklinde gerçekleştiren küçük üreticilerdir. Küçük meta üretimi kavramı kapitalizm koşullarında işte bu ilişkilerin varlık ve kendilerini devam ettirebilme koşullarına ve ilişkilerine gönderme yapmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi kapitalizmi diğer üretim biçimlerinden ayıran karakteristik özelliklerden biri **değildir**?

- Ücretli emekçi ve kapitalist ilişkiye dayanması
- Rekabet, birikim ve verimlilik artışı gibi zorunluluklar içermesi
- Üretilen artığa siyasi, askeri ve hukuki yollarla el konulması
- Yaratılan artığın temel olarak sermaye birikimi için kullanılması
- Üretici güçlerin sürekli olarak geliştirilmesi

2. Kapitalizmde artı-değerin kaynağı nedir?

- Üretici güçlerin sürekli olarak gelişmesi
- Kapitalistler arası rekabet
- Kapitalistlerin birikim yapma arzusu
- Emek gücünün kendi değerinden fazla bir değer yaratması
- Toplumsal işbölümü ve uzmanlaşma

3. Aşağıdaki eleştirmenlerden hangisi kapitalizme geçiş bağlamında tarım sorunu tartışmalarını **en iyi** şekilde özetlemektedir?

- Ücretli emek - Metalaşmamış hane emeği
- Ücretli emek - Metalaşmamış kadın emeği
- Ücretli emek - Köle emeği
- Ücretli emek - Köylü emeği
- Ücretli emek- Eviçi kadın emeği

4. Aşağıdakilerden hangisi politik ekonominin ve tarımsal sınıflar tartışmasının **temel** soruları arasında **yer almaz**?

- Kim neyin sahibidir?
- Kim ne üretmektedir ve ne yapmaktadır?
- Kim ne almaktadır?
- Kim aldığıyla ne yapıyor?
- Kim sattığıyla ne kazanmaktadır?

5. Aşağıdakilerden hangisi 1980 öncesi tarım sorunu tartışmalarının **önemli** sorularından biri **değildir**?

- Tarımda kapitalizmden bahsetmek mümkün müdür?
- Ücretli emek ve yabancılaşma ilişkisi nasıl ele alınmalıdır?
- Metalaşmamış aile emeği nasıl izah edilmelidir?
- Metalaşmamış aile emeği ve azgelişmişlik ilişkisi nedir?
- Köylülük analitik ve olgusal olarak anlamlı bir kategori midir?

6. Aşağıdakilerden hangisi neomarksist küçük meta üretimi tartışmalarının **temel** tezlerinden biridir?

- Tarımda kapitalizmin gelişmemiş olması
- Küçük üreticiliğin kapitalist bir üretim formu olması
- Tarım sorunu analizinin, üretim tarzlarının eklenmesine odaklanması
- Küçük üreticiler birikim yapma dürtüsü taşıması
- Tarımsal ilişkilerin küçük köylü ekonomisi olarak görülmesi

7. Aşağıdakilerden hangisi küçük meta üreticilerinin özelliklerinden biri **değildir**?

- Üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurması
- Geçimlik üretim ve piyasa için üretimi birleştirilmesi
- Metalaşmamış hane emeği temelinde üretim yapması
- Basit yeniden üretim yapması
- Harcadığı emek karşılığı ücret alması

8. Aşağıdakilerden hangisi küçük meta üreticilerinin varlığını devam ettirmesi tanımı içinde **yer almaz**?

- Tarımın doğa koşullarına bağımlılığı ve tarımsal gıdanın organik karakteri
- Küçük meta üreticilerinin siyasal direnişi
- Üretim süreci ile emek süreci arasındaki fark
- Kentleşme ve modernleşmenin yarattığı korku
- Küçük meta üreticilerinin emeklerinin değersizleşme süreçleri

9. Aşağıdakilerden hangisi tarım ve gıdanın organik karakterinden kaynaklanan ve sermayenin tarıma girişinin önünde engel teşkil eden ilişkilerden biri **değildir**?

- Üretim süreci ile emek sürecinin çakışmaması
- Gıdanın bozulabilir/çürüyebilir karakteri olması
- Gıda ürünlerinin çeşitlenmesine olanak tanınması
- Doğa ve iklim koşullarına bağımlı olması
- Zararlı hastalık ve böceklerin risk yaratması

10. Aşağıdakilerden hangisi küçük meta üreticilerinin çelişkili sınıf konumunun nedenlerinden biri **değildir**?

- Üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurması
- Geçimlik üretim ve piyasa için üretimi birleştirilmesi
- Metalaşmamış hane emeği temelinde üretim yapması
- Modernleşmemiş olması
- Doğrudan bir sömürüye maruz kalmaması

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlışsa “Kapitalizm ve Ücretli Emek” konusunu gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlışsa “Kapitalizm ve Ücretli Emek” konusunu gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlışsa “Kapitalizme Geçiş ve Tarım Sorunu” konusunu gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlışsa “Kapitalizm ve Ücretli Emek” konusunu gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlışsa “Kapitalizm, Küçük Meta Üretimi ve Tarımsal Sınıflar” konusunu gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlışsa “Kapitalizme Geçiş ve Tarım Sorunu” konusunu gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlışsa “Kapitalizme Geçiş ve Tarım Sorunu” konusunu gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlışsa “Küçük Meta Üreticileri Varlıklarını Nasıl Devam Ettirmektedir?” konusunu gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlışsa “Küçük Meta Üreticileri Varlıklarını Nasıl Devam Ettirmektedir?” konusunu gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlışsa “Kapitalizm, Küçük Meta Üretimi ve Tarımsal Sınıflar” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Basit yeniden üretimde üretilen metalar ihtiyaç duyulan diğer metalarla değiştirilir ve üretim ve yeniden üretim hemen hemen aynı düzeyde devam ettirilir. Bu ilişkiyi sembollerle ifade edecek olursak metalarla metaların değişimini ifade eden şu ilişkiyi elde ederiz: $M(\text{Meta}) - M(\text{Meta})$. Genişletilmiş yeniden üretim ise üretime yatırılan sermayenin üretim sürecinden emek gücünün yarattığı artı-değer sayesinde genişleyerek çıkması ve bu fazlanın tekrar sermaye birikim döngüsüne yatırılması anlamına gelir. Başka türlü söyleyecek olursak, elindeki parayı üretim araçlarına ve emek gücüne yatıran kapitalist, üretim sürecinin sonunda daha fazla değere sahip metalar elde eder ve bunların satılması sonucunda eline ilk parasından daha fazla bir para geçer. Bu fazla para ise yine daha çok para elde etmek amacıyla üretim sürecine yatırılır. Bu ilişkiyi sembollerle ifade edecek olursak şu ifadeyi elde ederiz: $P(\text{Para}) - M(\text{Meta}) \dots \dot{U}(\text{Üretim}) \dots M^*(\text{Meta}) - P^*(\text{Para})$. Üretim sürecinde emek gücü kendi değerinden fazla bir değer yarattığı için değerler cinsinden ifade edecek olursak $M < M^*$ ve $P < P^*$ ’dir.

Sıra Sizde 2

Kapitalizme geçiş konusunda iki temel görüşten bahsetmek mümkündür. **Birinci grup** kapitalizme geçişin 18. yüzyıl ve sonrasındaki sanayi devrimleriyle birlikte gerçekleştiğini düşünmektedir. **İkinci grup** ise sanayi devrimlerinin yarattığı tarihsel kırılmayı kabul etmekle birlikte tarımda kapitalizmin ortaya çıkışının önceliğini vurgulamaktadır. Bu grup için birinci sanayi devrimini olanaklı kılan “tarımsal kapitalizmin” ortaya çıkışıdır. Kapitalist tarıma geçişin ilk örneği İngiltere’de görülmüştür. Feodalizm içerisindeki mücadelelerin bir sonucu olarak büyük toprak sahipleri, kiracı kapitalist çiftçiler ve topraksız emekçilerden oluşan üçlü bir sınıfsal yapının ortaya çıkması İngiliz Yolu’nun karakteristik özelliğidir. Lenin daha sonra İngiliz Yolu’na ek olarak iki farklı kapitalist tarıma geçiş tanımlamıştır. Bunlardan Prusya Yolu olarak adlandırdığı kapitalizme geçiş modelinde feodal toprak mülkiyeti ve toprak ağalığı kapitalist çiftçiliğe evrilirken, kendisine bağlı çalışan köylü emeğini de ücretli işçilere dönüştürür. Lenin’in ikinci modeli Amerikan Yolu dediği yoldur ve burada toprak ağalığının dönüşmesi değil parçalanması veya hiç olmaması söz konusudur. Küçük üreticilerin kendi farklılaşmaları sonucu kapitalist çiftçiler ve ücretli işçiler şek-

linde ikili bir sınıfsal yapı doğmuştur. Kapitalist tarıma geçiş tartışmaları içerisinde tarihsel malzemenin zenginleşmesiyle birlikte Japon Yolu, Güney Kore Yolu gibi daha farklı modeller ortaya atılmıştır. Burada kritik olan bu farklı modellerin siyaset ve toplumsal mücadele açısından yarattığı farktır. Örneğin Prusya Yolu'nun daha muhafazakâr, tepeden bir karakter taşıdığı, Amerikan Yolu'nun ise daha demokratik bir ortam için olanak sağladığı iddia edilmiştir. Kapitalist tarıma geçişin farklı modelleri toplumsal ilişkilerin alacağı biçimleri, dolayısıyla da siyasetin alacağı biçimleri etkilemesi bakımından önemlidir.

Sıra Sizde 3

A. V. Chayanov, 20. yüzyılın başlarından ortalarına kadar Rusya'da sosyalist hareketin ve 1917 Ekim Devriminin başını çeken Bolşeviklerin tarım tartışmalarına bir yanıt niteliği taşıyan Rus "Organizasyon ve Üretim Okulu"nun liderlerindendir. Chayanov açısından kapitalist ilişkilerde gözlenen ücretli emek kullanımı ve kâr güdüsü ile üretim yapma "köylü ekonomilerinde" mevcut değildir. Dolayısıyla tarım çözümlemesi kapitalizmden tamamıyla farklı olan ve basit yeniden üretim içerisinde kalan bir köylü ekonomisi modeline dayandırılmalıdır. Bu üretim modelinde temel emek formu hane emeğidir ve hanenin demografik döngüsüne göre kullanılabilir emeğin miktarı da değişir. Köylüler arasında farklılaşma esas olarak hanenin demografik çevrimine bağlı olarak açıklandığı için bu yaklaşım içerisinde köylülük emek kullanma ve buna bağlı olarak yaratılan artığa el koyma bakımından farklılaşma arz etmeyen homojen bir topluluk olarak görülmektedir. Üretimin temel dürtüsü ise birikim yapmak değil hanenin geçimini sağlamak, yani geçimlik üretim yapmaktır. Diğer bir ifade ile tarımsal üretim yapan bir köylü hanesi belirli bir tüketim seviyesi yakalandığı takdirde üretime devam etmez. Birikim kaygısı gütmeyen ve emek kullanma biçimleri temelinde farklılaşma yaşamayan bu köylü ekonomisinde toplumsal değişim ve dönüşüm köylü ekonomisinin dışından gelen unsurlar neticesinde ortaya çıkar. Dışarıdan gelen toplumsal değişim ve dönüşüm dinamiklerine köylü hanelerinin temel yanıtı kapalı bir sistem olarak var olagelen köylü hane üretimini bozmadan devam ettirmek yönündedir. Köylü hanesi de tıpkı genel olarak köylülükte görüldüğü üzere homojen bir birim olarak kurgulanmaktadır. Üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran ancak birikim ve kâr etme kaygısı gütmeyen, hem üretim hem de yeniden üretim birimi olan hanenin demografik çevrimine bağlı olarak bir farklılaş-

ma yaşayan, dolayısıyla büyük oranda homojen bir yapı arz eden köylü hanesi ideal bir üretim birimi olarak görülmektedir. Bu anlamıyla, köycü/köylücü yaklaşım, modern/geleneksel, kent/kır, ileri/geri, sanayi/tarım gibi ikilikler ve bireylerin piyasa koşullarında rasyonel olarak eyleyen özneler olduğu varsayımı temelinde tarımsal ilişkileri çözümleyen modernleşmeci okul ve neo-klasik yaklaşımlarla metodolojik bir benzerlik taşımaktadır. Tek farkla ki köycü/köylücü yaklaşımların temelini atan Chayanov köylülüğe gerici ve olumsuz bir rol değil olumlu ve ideal bir rol atfetmektedir.

Sıra Sizde 4

Küçük meta üreticilerinin nasıl ve hangi koşullarda varlıklarını devam ettirdiğine dair üç farklı alanda yürütülen tartışmaların ilişkisi küçük meta üreticilerinin tarihsel olarak taşıya geldiği sermaye karşısında bağımsızlık olgusudur. Küçük meta üreticileri meta-dışı ilişkilere girerek, ya da hâlihazırda girdiği meta-dışı ilişkileri derinleştirerek kapitalizm karşısında bağımsız varlığını sürdürme eğilimindedir. Bunun öncelikli koşulu üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurması olsa da, sermayenin tarıma girişinin önündeki engeller, emeğin değersizleşmesi ve siyasal direniş mekanizmaları küçük meta üreticilerinin sermaye karşısındaki bağımsızlığını güçlendiren unsurlar olarak var olagelmıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akram-Lodhi, A. H. ve Kay, C. (2010a) "Surveying the Agrarian Question (Part I): unearthing foundations, exploring diversity", **The Journal of Peasant Studies**. 37 (1), s.177-202.
- Akram-Lodhi, A. H. ve Kay, C. (2010b) "Surveying the Agrarian Question (Part I): unearthing foundations, exploring diversity", **The Journal of Peasant Studies**. 37 (2), s.255-284.
- Araghi, F. (2000) "The Great Global Enclosure of Our Times: Peasant and the Agrarian Question at the End of the Twentieth Century", (Fred Magdoff vd. (der.) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food and the Environment** içinde). New York: Monthly Review Press, s.145-160.
- Aydın, Z. (1986a) "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Az gelişmiş Ülkeler (I)", **11. Tez**, 3, s.126-156.
- Aydın, Z. (1986b) "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Az gelişmiş Ülkeler (I)", **11. Tez**, 4, s.171-216.
- Aydın, Z. (2001) "Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği", **Toplum ve Bilim**. 88, s.11-31.
- Bernstein, H. (1977) "Notes of Capital and Peasantry", **Review of African Political Economy**. 10.
- Bernstein, H. (1986) "Capitalism and Petty Commodity Production", **Social Analysis**. 20.
- Bernstein, H. (2002) "Land Reform: Taking a Long(er) View", **Journal of Agrarian Change**. 2(4), s.433-463.
- Bernstein, H. (2004) "Changing Before Our Very Eyes: Agrarian Questions and the Politics of Land in Capitalism Today", **Journal of Agrarian Change**. 4(1-2), s.190-225.
- Bernstein, H. (2008) **Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri**. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bonanno, A. vd. (1994a) **From Columbus to ConAg-ra: The Globalization of Agriculture and Food**. USA: University Press of Kansas.
- Bonanno, A. vd. (1994b) "Global Post-Fordism and the Concepts of State", **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**. 4, s.11-29.
- Boratav, K. (2004) **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Buttel, F. H. (2001) "Some Reflections on Late Twentieth Century Agrarian Political Economy", **Cadernos de Ciência & Technology**. 18(2), s.11-36.
- Büke, A. (2008) **Globalization, Transnationalization and Imperialism: Evaluation of Sociology of Agriculture and Food in the Case of Turkey**. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyoloji Bölümü: Ankara.
- Büke, A. ve Gökdemir, K. (2010) "Günümüz Kapitalist Tarımında Küçük Meta Üretimi Toprak Mülkiyeti İlişkisi", **Toprak Mülkiyeti Sempozyumu**, 18 Aralık 2009. Ankara: ODTÜ Mezunlar Derneği Vişnelik Tesisleri.
- Clarke, S. (1999) "Class Struggle and the Global Overaccumulation of Capital", (R. Albritton vd. (der.) **Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalizations** içinde), s.76-92.
- Ecevit, M. C. (1999) **Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri: Gökçeada Köyü Monografisi**. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ecevit, M. C. (2006) "Ulusötesileşme ve Küçük Köylülüğün Yaşam ve Direnme Koşulları", Gürkan, C. vd. (der.) **Küreselleşmeye Güney'den Tepkiler**. Ankara: Dipnot Yayınları, s.341-348.
- Ecevit, M. C. (2006-2008) Basılmamış Ekin-Besin (Tarım-Gıda) Atölyesi (EBA) Seminerleri.
- Ecevit, M. C., Karkıner, N. ve Büke, A. (2009) "Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine", **Mülkiye**, 262, s.41-61.
- Fine, B. (2004) "Examining the Ideas of Globalization and Development Critically: What Role for Political Economy?", **New Political Economy**, 9(2), s. 213-231.
- Fine, B. Heasman, M. ve Wright, J. (1996) **Consumption in the Age of Affluence: The World of Food**. London and New York: Routledge.
- Friedmann, H. ve McMichael, P. (1989) "Agriculture and the State System: The rise and decline of national agricultures, 1870 to the present", **Sociologia Ruralis**, XXIX(2), s.93-117.
- Gibbon, P. ve Neocosmos M. (1985) "Some problems in the political economy of African Socialism", (Bernstein, H. ve Campell, B. K. (der.), **Introduction of Accumulation in Africa: Studies in Economy and State** içinde). London: Sage Publications.
- Giddens, A. (2002) **Runaway World: How Globalization Is Reshaping Our Lives**. London: Profile Books.

- Giddens, A. (2003) "The Globalizing Modernity", (Held, D. ve McGrew, A. (der.), **The Global Transformations Reader An Introduction to the Globalization Debate** içinde). Cambridge: Polity Press, s.60-66.
- Held, D. ve McGrew, A. (2003) "The Great Globalization Debate: An Introduction", (Held, D. ve McGrew, A. (der.), **The Global Transformations Reader An Introduction to the Globalization Debate** içinde). Cambridge: Polity Press, s.1-50.
- IJSF, (1991) "From the Editor/Editorial", **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, 1, s.9-10.
- Lewidow, L. (2003) "Technological Change as Class Struggle", (Saad-Filho, A. (der.) **Anti-Capitalism A Marxist Introduction** içinde). Londra: Pluto Press, s.94-105.
- Lewontin, R. C. (2000) "The Maturing of Capitalist Agriculture: Farmer as Proletarian", (Magdoff, F. vd. (der.) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment** içinde). New York: Monthly Review Press, s.93-106.
- Liodakis, G. (2003) "The Role of Biotechnology in the Agro-Food System and the Socialist Horizon", **Historical Materialism**, 11(1), s.37-74.
- Magdoff, F., Foster, J.B., Buttell, F. H., (2000) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**. New York: Monthly Review Press.
- Marx, K. (2000, [1867]) **Kapital** (Birinci Cilt). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2003, [1885]) **Kapital** (İkinci Cilt). Ankara: Sol Yayınları.
- McMichael, P. (1991) "Food, the State and the World Economy", **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, 1, s.71-85.
- McMichael, P. (2000) "Global Food Politics", (Magdoff, F. vd. (der.) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment** içinde). New York: Monthly Review Press, s.125-144.
- McMichael, P. (2009) "A Food Regime Geneology", **Journal of Peasant Studies**, 36(1), s.139-169.
- Middendorf, G., Skladny, M., Ransom, E., Busch, L., (2000) "New Agricultural Biotechnologies: The Struggle for Democratic Choice", (Magdoff, F. vd. (der.) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment** içinde). New York: Monthly Review Press, s.107-124.
- Özügür, M. (2009) "Türkiye'de Kırsal ve Kent Emekçilerinin Durumu", Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunulmuş tebliğ, TSBD, 10 Aralık 2009, Ankara: OD-TÜ.
- Özügür, M. (2011) **Küçük Köylülüğe Sermaye Kapitalizmi, Türkiye'de Tarım Çalışmaları ve Köylülük Üzerine Gözlemler**. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Rosenberg, J. (2000) **The Follies of Globalisation Theory**. London and New York: Verso.
- Rosenberg, J. (2005) "Globalization Theory: A Post Mortem", **International Politics**, 42, s. 2-74.
- Saad-Filho, A. (der.) (2006) **Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm için Ekonomi Politik**. İstanbul: Yordam Kitap.
- Saad-Filho, A. ve Fine, B. (2008) **Marx'ın Kapitali**. İstanbul: Yordam Kitap.
- Saka, B. (2010) **Devlet-Köylü İlişkisinde Değişim Dönüşüm Süreçleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Metin Özügür.
- Savran, S. (1996) "Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı?", **Sınıf Bilinci**, 16 ve 17.
- Scholte, J. A. (2003) "What is Global about Globalization", (Held D. ve McGrew, A. (der.) **The Global Transformations Reader An Introduction to the Globalization Debate** içinde). Cambridge: Polity Press, s.84-91.
- Seddon, D. ve Margulies R. (1982) "The Politics of the Agrarian Question in Turkey: Review of a Debate", **Journal of Peasant Studies**, 11(3).
- Ulukan, U. (2009) **Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği**. İstanbul: SAV Yayınları.
- Waters, M. (1996) **Globalization**. New York: Routledge.
- Wood, E. M. (2003) **Empire of Capital**. London: Verso.
- Yenal, Z. (1999) "Food TNCs, Intellectual Property Investments and Post-Fordist Food Consumption: The Case of Unilever and Nestlé in Turkey", **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, 8, s.21-34.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tarım tartışmalarında küreselleşme sonrası gelişen yeni eğilimleri ayırt edebilecek,
- Tarım-gıda sistemi ve gıda rejimi kavramlarını tanımlayabilecek,
- Küreselleşme ve neoliberalizm kavramlarını karşılaştırabilecek,
- Güncel tarımsal sınıflar tartışmasının temel tezlerini sıralayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kapitalizm
- Azgelişmişlik
- Küreselleşme
- Neoliberalizm
- Tarım/Köylü Sorunu
- Küçük Meta Üretimi
- Tarım-Gıda Sistemi
- Gıda Rejimi
- Sözleşmeli Çiftçilik
- Değersizleşme

İçindekiler

Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Küreselleşme: Tarımsal Sınıflar (II)

GİRİŞ

Bir önceki ünite, esas olarak kapitalizme geçiş ve azgelişmişlik temelinde şekillenen 1980 öncesi tarım sorunu tartışmalarını ele aldık. Kapitalist ilişkilerin yarattığı ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin sınırlandırılması ya da engellenmesi olarak karşımıza çıkan 1980 öncesi tarım sorunu tartışmaları, 1980'lerle birlikte yeni eğilimler sergilemeye başlamıştır. Küreselleşme ve neoliberal küreselleşme bağlamında şekillenen **1980 sonrası** tarım sorunu tartışmaları, **1980 öncesi** tarım sorunu literatürü ile kıyaslandığında, içerisinde bulunulan tarihsel koşulların yanı sıra üç temel alanda farklılıklar içermektedir:

- (1) Yararlanılan teorik kaynaklar ve kullanılan kavramlar,
- (2) Öne çıkan sorunsallar,
- (3) Analiz birimi ve analiz düzeyi.

Bu ünitenin temel amacı, tarım sorunu ve tarımsal sınıflar tartışmalarında bu üç alanda yaşanan gelişmelerin izini sürebilmek ve tarım sorunu tartışmalarındaki yeni eğilimlerin 1980 öncesi tartışmaların merkezinde yer alan kapitalizm ve azgelişmişlik sorunsalı ile ilişkisini kurabilmektir.

Bu çerçevede, **ilk olarak**, 1990'ların başlarından 2000'li ortalarına kadar sosyal bilimlerin temel tartışması olan küreselleşme tartışmasının bir özetini vermeye çalışacağız. Bu tartışma **kır sosyolojisinden tarım ve gıda sosyolojisine** geçişi ve tarım tartışmalarında güncel eğilimleri anlayabilmemiz için bize yol gösterecek. Tarım ve gıda sosyolojisi açısından 1990'lardan 2000'lere geçiş aynı zamanda **küreselleşme** kavramından **neoliberalizm** kavramına geçişle de ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle tarım ve gıda ilişkilerinin analizi ve tarım sorunu tartışmalarının seyri küreselleşme kavramından neoliberalizm kavramına doğru bir yol izlemiş görünmektedir. Üçüncü bölümde ele alacağımız üzere, bunun temel nedeni küreselleşme tartışmalarında hâkim pozisyonu temsil eden "küreselleşmeci" tezlerin kuramsal, metodolojik, politik ve ideolojik eleştiriler sonucunda ve tarihsel olgular karşısında zayıflamasıdır. Ancak bu durum tarım tartışmaları açısından küreselleşme kavramı ile neoliberalizm kavramı arasında süreklilikler bulunmadığı anlamına gelmez. Küreselleşme ve neoliberalizm kavramlarının ele alınış biçiminde gözlenen süreklilikleri ve farklılıkları tarım tartışmalarında 2000'ler başlığı altında incelemeye çalışacağız. Bu incelememizi tarım-gıda tartışmalarının iki temel kavramı olan **tarım-gıda sistemi** ve **gıda rejimi** kavramlarını anlamaya çalışarak gerçekleştireceğiz. Tarım-gıda sistemi, gıda rejimi ve neoliberalizm kavramlarının ilişkisi

güncel tarım sorunu tartışmalarında **neoliberal gıda rejimi** kavramında ifadesini bulmaktadır. **Dördüncü bölümde**, neoliberal gıda rejimiyle ne kastedildiğini ve neoliberal gıda rejimi altında bir önceki ünite tartıştığımız küçük meta üreticilerinin konumunun nasıl ele alındığını tartışacağız. **Son olarak**, küreselleşme tartışmaları ve neoliberal küreselleşme koşulları altında şekillenmiş olan 1980 sonrası tarım sorunu tartışmaları olarak adlandırabileceğimiz güncel eğilimler ile bir önceki ünite ele aldığımız 1980 öncesi tarım sorunu tartışmaları arasındaki ilişkiyi kapitalizm ve azgelişmişlik sorunsalı temelinde kurarak ünitimizi bitireceğiz.

KÜRESELLEŞME VE TARIM TARTIŞMALARINDA YENİ EĞİLİMLER

Tarım tartışmalarında küreselleşme sonrası gelişen yeni eğilimleri ayırt edebilmek.

Küreselleşme tartışmalarının bir parçası olarak kır sosyoloji içerisinde hâli hazırda var olan eğilimler, gerilimler görünürlük kazanmış ve tarım ve gıda sosyolojisi adı altında “yeni” bir literatür ortaya çıkmıştır.

1980’lerin başlarından günümüze kadar gelen süreçte, özellikle de 1990’ların ortalarından itibaren sosyal bilimlerin iki temel kavramı **küreselleşme** ve **neoliberalizm** olmuştur. Her iki kavram da toplumsal ilişkilerin 1980 sonrası gözlenen değişim ve dönüşüm dinamiklerini anlamak, kapitalizmin günümüzdeki karakteristik özelliklerini çözümlemek amacıyla olan çok zengin bir tartışmanın aracı olmuştur. Özellikle küreselleşme kavramı, sosyal bilimlerde yeni arayışların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. İşte bu arayışların bir parçası olarak kır sosyoloji içerisinde hâlihazırda var olan eğilimler, gerilimler görünürlük kazanmış ve **tarım ve gıda sosyolojisi** adı altında “yeni” bir literatür ortaya çıkmıştır (Büke, 2008). Siyasal iktisat yaklaşımlarının ağır bastığı tarım ve gıda sosyolojisi literatürü içerisinde, tarım sorunu ve tarımsal sınıflar tartışması küreselleşme bağlamında yeniden ele alınmıştır. Esas olarak bir kapitalizme geçiş tartışması olan klasik tarım sorunu tartışmalarıyla ve 1960-1980 arası dönemde azgelişmişlik ve geri kalmışlık sorunu olarak ele alınan tarım sorunu literatürü ile kıyaslandığında; küreselleşme tartışmalarıyla birlikte gelen tarım sorunu tartışmaları çok daha çeşitli kuramsal pozisyonları içermektedir. Bu durumun başlıca nedeni sermaye birikim süreçlerinin hız ve ölçeğinde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin tarım-gıda ilişkilerinde yarattığı farklılaşan ve çeşitlenen etkilerdir. 1970’lerin kapitalist krizine yanıt arayışı olarak şekillenen neoliberal düzenlemelerin, teknolojik gelişmeler ve 1990’ların başlarında Sovyetler Birliği ve sosyalist bloğun çöküşüyle birleşmesi sermaye birikim süreçlerinin hız ve ölçeğinde önemli bir ivme ve genişleme yaratmıştır. Bir önceki ünite ele aldığımız tarım tartışmalarının bir uzantısı olan, ancak küreselleşme bağlamında güncellenen tarım sorunu ve tarımsal sınıflar tartışmalarının temel sorusu şudur: Küreselleşme sürecinde ve neoliberal tarım-gıda politikalarının hâkim olduğu koşullarda kapitalist gelişmenin önünde bir engel olarak görünen tarım sorunu geçerliliğini korumakta mıdır? (Bernstein, 2008, Akram-Lodhi ve Kay, 2010b) İşte bu soru etrafında son 20 yıllık zaman dilimi içerisinde çok çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Bu görüşleri anlayabilmemiz için küreselleşme kavramı ile ne kastedildiğini, kavramın nasıl bir tartışmaya yol açtığını ve bu tartışmaların tarımsal sınıflar ve tarım sorunu tartışmalarını nasıl etkilediğini kabaca da olsa tartışmak gerekmektedir.

Küreselleşme kavramının ilk ortaya çıkışı 1960’lara kadar uzansa da toplum bilimlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlaması 1990’larla birlikte olmuştur (Waters, 1996; Fine, 2004). Küreselleşme kavramı etrafında toplum bilimlerinin hemen

her alanında o kadar geniş bir kapsam ve içerikte tartışma yürütülmüştür ki kavramın basit bir tanımını vermek mümkün değildir. Yine de toplum bilimleri içerisinde yaygın kabul görmüş belirli tanımların üzerinde durmak, kavramla ne kastedildiğini anlamamız bakımından yardımcı olacaktır. Örneğin sosyolojinin önemli isimlerinden olan **Giddens** (2003) **küreselleşmeyi** şu şekilde tanımlamaktadır: **Küreselleşme**, “toplumsal ilişkilerin, uzak yerellikleri birbirine öyle bir şekilde bağlayarak, yerel gelişmelerin kilometrelerce ötedeki olaylar tarafından belirlenmesine neden olan (ya da tersi), dünya ölçeğinde yoğunlaşması” dır. Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde önemli bir isim olan Scholte (2003: 85) Giddens’in tanımına benzer bir şekilde küreselleşmeyi “yersiz-yurtsuzlaşma” (deterritorialization) ve “insanlar arasında sınırlar-ötesi (supraterritorial) ilişkilerin büyümesi” şeklinde tanımlamaktadır. Son olarak siyaset bilimi literatürünün önemli isimlerinden olan Held ve arkadaşlarının (2003: 68) daha detaylandırılmış olan **küreselleşme** tanımı şu şekildedir: “kıtalar ve bölgeler arası etkinlik, etkileşim ve yetke kullanımıyla, akış ve şebekeler yaratan - hacmi, yoğunluğu, sürati ve etkileri açısından değerlendirilen - toplumsal ilişkilerin ve işlemlerin mekânsal örgütlenmesindeki dönüşümün cisimleştiği bir süreç veya süreçler kümesi”.

Üç farklı alandan kendi disiplinleri içerisinde önemli sayılabilecek toplum bilimcinin küreselleşme tanımlarında ortak olan nokta, zaman ve mekânın toplumsal ilişkilerde daha önce oynadığı kısıtlayıcı rolün önemli ölçüde azalması ve bunun sonucunda yaşanan toplumsal dönüşüm vurgusudur. Gerçekten de dünyamız, erişimi olanlar için, küresel bir köy hâline gelmiş görünmektedir. Özellikle de İnternet gibi gelişmeler düşünüldüğünde, farklı coğrafyalardan insanların hayatları birbirlerine daha önce hiç olmadığı kadar bağlanmış görünmektedir. Hangi metodolojik yaklaşım benimsenirse benimsensin, özellikle son 30 yıllık dönem içerisinde yaşanan üç temel gelişmenin toplumsal ilişkiler üzerinde, özellikle de zaman ve mekân deneyimimizde, önemli değişiklikler ve dönüşümlere neden olduğu kabulü paylaşılmaktadır. Bu üç temel gelişme şunlardır:

- (1) İletişim, taşımacılık ve bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler,
- (2) Sovyetler Birliği’nin etkili olduğu ülkelerle birlikte çöküşü ve kapitalist dünyaya katılışı,
- (3) 1980’lerle birlikte başlayan neoliberal serbestleşme politikaları.

Küreselleşme kavramı etrafındaki tartışmalar, temel olarak bu gelişmelerin izahının nasıl yapılacağı ve bu gelişmelerin niteliksel bir dönüşümün göstergeleri olarak görülüp görülmeyeceği üzerinedir. Bu sorulara verilen yanıtlar temelinde küreselleşme kavramı etrafında dönen tartışmayı iki ana kampa ayırmak mümkündür.

Birinci kamp, yukarıda sıralanan gelişmelerin nasıl analiz edileceğine ilişkin yaklaşımı temelinde “**küreselleşme teorisi**” olarak adlandırılırken, niteliksel dönüşüm sorusuna verdikleri yanıt temelinde ise “**küreselleşmeciler**” ya da “**radikaller**” gibi sıfatlarla anılmaktadır. Bu kamp, küreselleşmenin kendisini açıklaması gereken bir olgu olarak değil, yaşanan niteliksel dönüşümün açıklayıcısı olarak görmektedir ve bu nedenle de “küreselleşme teorisi” olarak adlandırılmışlardır (Rosenberg, 2000, 2005). Diğer bir ifadeyle neden küreselleşiyoruz sorusundan ziyade, küreselleşmenin kendisini açıklayıcı değişken olarak ele alarak küreselleşmenin neden olduğu toplumsal sonuçlara odaklanmışlardır. Küreselleşmecilerin temel tezi, yaşanan gelişmeler sonucunda niteliksel bir dönüşüm geçirmektedir olduğumuzdur. Bu kamp açısından niteliksel dönüşümün yönü ulusal sınırların önemini yitirdiği **ulusötesi/ulusüstü** bir kapitalizme ya da kapitalizmi de aşan bir toplum biçimine doğrudur. Bu yeni toplum biçimi eskisine kıyasla daha

Son 30 yıllık süreçte öne çıkan ve zaman ve mekân algımızı değiştiren üç temel gelişme şunlardır:

- (1) iletişim, taşımacılık ve bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler,
- (2) Sovyetler Birliği’nin etkili olduğu ülkelerle birlikte çöküşü ve kapitalist dünyaya katılışı,
- (3) 1980’lerle birlikte başlayan neoliberal serbestleşme politikaları.

Küreselleşmecilerin temel tezi yaşanan gelişmeler sonucunda niteliksel bir dönüşüm geçirmektedir olduğumuzdur ve bu niteliksel dönüşümün yönü ulusal sınırların önemini yitirdiği ulusötesi/ulusüstü bir kapitalizme ya da kapitalizmi de aşan bir toplum biçimine doğrudur.

Şüpheciler, küreselleşme tartışmalarında teknoloji, siyaset ve ekonomi alanında yaşanan gelişmelerin daha eşitlikçi ve özgürlükçü bir topluma doğru olan niteliksel bir dönüşüme neden olmadığını iddia eden kampa verilen addır.

demokratik, eşitlikçi, çelişkisiz bir toplum biçimidir. Bu kamp yukarıda sıralanan üç alanda yaşanan gelişmelerin radikal sonuçlar doğurduğunu vurguladıkları için “radikaller” ve bu gelişmelere olumlu anlamlar atfettikleri için de “küreselleşmeciler” olarak nitelenmektedir.

İkinci kamp, yaşanan gelişmelerin öneminden şüphe duydukları için “**şüpheciler**” olarak anılır ya da küreselleşmenin açıklanması gereken bir olgu olduğunu düşündükleri için “**küreselleşme teorileri**” şeklinde adlandırılmaktadır (Rosenberg, 2000, 2005). Şüpheciler, bahsi geçen gelişmelerin niteliksel bir dönüşüme yol açabilecek güçte gelişmeler olmadığını, kapitalizmin içerisinde hatta onun öncesinde var olagelen, bu anlamıyla da radikal unsurlar taşımayan gelişmeler olduğunu ifade etmektedir.

Şüpheciler ve küreselleşmecilerin, kullandıkları kavramlar ve güç/iktidar, kültür, ekonomi, eşitsizlikler, içerisinde yaşadığımız toplumsal sistem alanlarındaki görüşleri temelinde farklılaşan yanları Tablo 4.1’de kapsamlı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 4.1
Büyük Küreselleşme Tartışması Özeti

Kaynak:
Held ve McGrew
(2003: 38)

	Şüpheciler	Küreselleşmeciler
1 Kavramlar	• Küreselleşme değil uluslararasılaşma, • Bölgeselleşme	Bölgeler ve kıtalar arasında yüksek derecede kapsamlı, yoğun ve hızlı akışlar, hareketler ve ağlar yoluyla biçimlendirilmiş bir dünya
2 Güç/İktidar	• Ulus-devlet kuralları, yönetimler -arasılık (intergovernmentalism)	• Ulus-devletin egemenliğinin, otonomisinin ve meşruluğunun erozyonu, • Ulus-devletin gerilemesi, • Çok taraflılığın yükselmesi
3 Kültür	• Milliyetçilik ve ulusal kimliğin yeniden canlanması	• Popüler kültürün ortaya çıkışı, • Sabitlenmiş politik kimliklerin aşınması, melezlenme
4 Ekonomi	• Bölgesel blokların gelişmesi, • Üçlülleşme [Avrupa, Asya-Pasifik ve Amerikalar], • Yeni Emperyalizm	• Küresel enformasyonel kapitalizm, • Ulusötesi ekonomi, • Yeni bir uluslararası işbölümü
5 Eşitsizlikler	• Kuzey-Güney bölünmesinin derinleşmesi, • Uzlaşmaz çıkar çatışmaları	• Çok taraflı küresel yönetim, • Küresel sivil toplum, • Kozmopolit yönelimler
6 Düzen/Sistem	• Uluslararası devletler topluluğu, • Devletler arasında siyasal çatışmaların kaçınılmaz bir şekilde devamı, • Uluslararası Yönetişim ve Jeopolitik, • Ahlaki olarak sınırlandırılmış toplulukların önceliği	• Çok taraflı küresel yönetim, • Küresel sivil toplum, • Küresel siyasa, • Kozmopolit yönelimler

Bu tablodan anlaşılacağı üzere küreselleşme tartışması ister ekonomi, ister kültür, isterse de siyaset alanında yapılsın tartışmanın esası ulusal sınırların, ulusal düzenlemelerin ve ikisinin de temel aktörü olan **ulus-devletin rolü** üzerine bir tartışmadır. Küreselleşmeciler ulus-devletin öneminin toplumsal ilişkilerin her alanında da geri çekildiğini, belirleyici bir rol oynamaktan uzaklaştığını iddia etmektedirler ve **ulusötesileşme** dinamiklerini ön plana çıkarmaktadırlar. Küreselleşmeciler için yeni dönemin esas aktörleri ulus-devletler değil küresel sivil toplum temelinde yükselen **ulusötesi kurumlardır**. Ulus ötesi kavramıyla kastedilen basitleştirerek

söyleyecek olursak ulusal kökenin önemini yitirdiği ilişkilerdir. Bu yaklaşım açısından örneğin Avrupa Birliği, ulusların bir toplamı ve onların arasındaki ilişkiler, yani uluslararası ilişkiler temelinde değil ulusal kimliklerin önemini yitirdiği ulusları aşan, onların ötesinde kurulan, yani ulusötesi bir ilişki olarak görülmelidir. Buna karşılık şüpheler ulus-devletlerin ve ulusal sınırların hâlâ önemini koruduğunu bu yüzden ulusların ötesinde değil arasında yaşanan ilişkilerin hâkim olduğu bir toplumsal yapıdan bahsetmektedir. Diğer bir ifadeyle, şüpheler **uluslararası** süreçlerin ve dinamiklerin sürekliliğinde ısrar etmekte ve bu sürekliliğin analizine uygun bir kavram setini kullanmaktadır.

Burada küreselleşme tartışmaları ile tarım ve gıda sosyolojisi ve tarım sorunu tartışmalarının bağını kurabilmemiz için iki noktanın altını çizmekte fayda var.

Birincisi aralarındaki farklılara rağmen küreselleşme tartışmalarının iki ana kampı da ulus-devletlerin ve ulusal düzenlemelerin önemi ve işlevi bakımından ciddi bir takım değişimler geçirdiğini; ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal olarak birbirine daha çok bağlanmış bir dünyanın ortaya çıkmakta olduğunu kabul etmektedir (Held ve McGrew, 2003).

İkinci olarak vurgulanması gereken nokta şudur: her ne kadar küreselleşme tartışmaları iki ana kampta yürümüş olsa da tartışmanın sürdüğü 1990'lar boyunca ve 2000'li yılların başlarında gerek entelektüel ortamda gerekse de sosyal bilimlerin alanında hâkim olan pozisyon küreselleşmeci kamp olmuştur. Diğer bir ifadeyle, sosyal bilimlerin hangi alanında veya disiplini içerisinde olursa olsun yürütülen çalışmalara küreselleşmeci kampın tezleri damgasını vurmuştur. Tablo 1'de özetlenen noktalar dikkatle incelendiğinde küreselleşmeci tezlerin merkezinde ulus-devletin daha önce sahip olduğu iktidar pozisyonuna artık sahip olmadığı, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve örgütlenmesinde daha önce oynadığı rolü artık oynamamakta olduğu ya da oynayamaz hâle geldiği iddiası yatmaktadır. Dolayısıyla, daha ziyade 1990'ların kavramı olan küreselleşme kavramı etrafında dönen tartışma esas olarak bir ulus-devlet tartışması olarak da görülebilir (Savran, 1996). Küreselleşmeci yaklaşıma göre, zaman ve mekân deneyimi açısından önemli sonuçlar doğuran ulus-devletin geri çekilişi karşısında sosyal bilimlerin ulus-devlet odaklı çözümlemeleri ve yaklaşımları geçerliliğini yitirmiştir. Bu nedenle yeni yaklaşımlar geliştirilmelidir. Tarım sorunu tartışmalarındaki güncel eğilimlerin anlaşılması bakımından bu nokta önemlidir çünkü 1990'larda kır sosyolojisinin ve klasik Marksist tarım tartışmalarının eleştirisiyle ortaya çıkan "tarım ve gıda sosyolojisi" içerisinde yürütülen güncel tarım tartışmaları küreselleşmecilerin sosyal bilimlerde yeni yaklaşımlar geliştirme çabasının bir parçası olarak şekillenmiştir (Büke, 2008). Diğer bir deyişle, tarım ve gıda sosyolojisinin ortaya çıkışı, küreselleşme tartışmalarının kır sosyolojisi ve tarım siyasal iktisadı içerisindeki yansımaları olarak da görülebilir.

Tarım ve gıda sosyolojisi kendisini geleneksel kır sosyolojisi ve Marksist tarım tartışmalarından esas olarak **analiz birimi** açısından ayırtmaktadır. Yukarıda ele aldığımız küreselleşmeci yaklaşımların temel tezleriyle uyumlu bir şekilde, tarım ve gıda sosyolojisi kendisinden önceki tarım tartışmalarının ulus-devlet odaklı analizler olduğunu iddia etmiştir. Küreselleşme süreci ile beraber analiz düzeyinin küresel ölçekte yeniden kurgulanması gerektiğini ifade eden yeni eğilimler analiz birimi olarak küçük üretici haneden ziyade **çok-uluslu tarım-gıda şirketlerini** ya da **küresel meta zincirlerini** ön plana çıkartmışlardır. Bu doğrultuda tarım ve gıda sosyolojisi için 1990'lar esas olarak ulus-devletin nasıl kavramsallaştırılması gerektiğine ve tarım-gıda ilişkilerinin küresel ölçekte nasıl ana-

Küreselleşme tartışmalarının iki ana kampı da ulus-devletlerin ve ulusal düzenlemelerin önemi ve işlevi bakımından ciddi bir takım değişimler geçirdiği; ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal olarak birbirine daha çok bağlanmış bir dünyanın ortaya çıkmakta olduğu noktasında ortaklaşmaktadır.

liz edilebileceğine ilişkin yönetsel ve kuramsal tartışmalarla geçmiştir. Bu noktayla paralel bir şekilde geleneksel kır sosyolojisi ve Marksist tarım tartışmaları, dar anlamıyla tarımsal üretim ilişkilerine ve kırsal mekâna odaklanmakla eleştirilmiştir. Bu doğrultuda analizin kapsam ve içeriğinin küreselleşme süreci ile beraber ortaya çıkan yeni eğilimleri içerebilecek bir düzeye taşınması amacıyla yeni kavramlar ortaya atılmış ve tarımsal ilişkilerin analizinde yeni vurgular ve odak noktaları geliştirilmiştir.

SIRA SİZDE

1

Ulus-devlet ve küreselleşme tartışmaları içerisinde şekillenen güncel tarım tartışmaları analiz odağını tarımdan tarım-gıdaya, üretimden ürün işleme, pazarlama ve dağıtım alanlarına ve ulus-devletten ulusötesi oluşumlara ve süreçlere kaydırmıştır.

Tarım ve gıda sosyolojisi içerisinde yürütülen ulus-devlet tartışmalarını araştırarak küreselleşme tartışmaları ile bağımlı kurunuz.

1980 öncesi tarım sorunu tartışmaları ile küreselleşme sonrası ortaya çıkan güncel tarım tartışmalarını temel vurguları ve odaklandıkları sorunsallar temelinde karşılaştıran Ecevit (2007, s.341-342), dört temel farklılaşmanın altını çizmektedir.

- **Birincisi**, “devletle ilgili konular yerine sermaye birikiminin ulus-ötesi karakteri” ön plana çıkartılmaya başlanmıştır.
- **İkincisi**, tarım politikaları yerine tarım-gıda politikaları kapsamında analizler yapılmaya başlanmıştır.
- **Üçüncüsü**, “tarımsal ilişkilerin sürmesi yerine tarımın sanayileşmesi” vurgusu hâkim hâle gelmiştir.
- **Dördüncüsü**, “üretim ilişkileri yerine ürün işleme, pazarlama ve dağıtım” süreçlerinin önceliği vurgulanmış ve bu alanların analizine ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Diğer bir ifadeyle ulus-devlet ve küreselleşme tartışmaları içerisinde şekillenen tarım tartışmalarının yeni eğilimleri 1980 öncesi ile karşılaştığımızda analizin odağını tarımdan tarım-gıdaya, üretimden ürün işleme, pazarlama ve dağıtım alanlarına ve ulus-devletten ulusötesi oluşum ve süreçlere kaydırmıştır. Küreselleşme tartışmalarına paralel olarak şekillenen bu eğilimlerin tarım-gıda ilişkilerinin analizi-ne yansımaları esas olarak iki temel kavram aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu kavramlar **tarım-gıda sistemi** ve **gıda rejimi** kavramıdır. Şimdi bu kavramların ne anlama geldiğini ve küreselleşme kavramının hegemonik etkisini yitirmeye başladığı 2000’lerde tarım tartışmalarını bu kavramlar temelinde nasıl bir yön izlediğini anlamaya çalışalım.

2000’Lİ YILLARDA TARIM TARTIŞMALARI: TARIM-GIDA SİSTEMİ, GIDA REJİMİ, NEOLİBERALİZM

Tarım-gıda sistemi ve gıda rejimi kavramlarını tanımlayabilmek.

Küreselleşme ve neoliberalizm kavramlarını karşılaştırabilmek.

Küreselleşme ile beraber şekillenen tarım ve gıda sosyolojisi literatürünün bir önceki bölümde tartıştığımız eğilimleriyle birlikte peşine düştüğü temel soru şu olmuştur:

- (1) Ulus-devletin daha önce üslendiği işlevlerden geri çekildiği ya da bu işlevlerin küresel sermaye lehine farklılaştığı koşullarda,

- (2) Küresel ölçekte faaliyet gösteren çok uluslu ya da ulus ötesi şirketlerin sermaye birikim süreçlerinin temel aktörü haline geldiği bir ortamda,
- (3) Tarım-gıda ilişkilerinin üretim ilişkilerinin yanı sıra işleme, dağıtım, pazarlama ve tüketim alanlarına doğru genişlediği ve üretimin küreselleştiği bir süreçte,

Tarımsal yapıların analizi nasıl yapılmalıdır? Bu soruya literatürün verdiği en genel yanıt şudur: tarımsal ilişkiler gıda ilişkileri ile birleştirilerek ele alınmalıdır. Bu vurgunun arkasında 1980 öncesi tarım tartışmalarının kırsal mekânla ve dar anlamıyla tarımsal üretim süreciyle sınırlı tutulduğu eleştirisi vardır. Diğer bir ifadeyle, tarım ve gıda sosyolojisi, daha ziyade sanayi tarafından kontrol edilen gıda ilişkileri analize dâhil edilmediği sürece tarımsal ilişkilerin ve sınıfların anlaşılamayacağı vurgulanmaktadır.

Basitleştirmek için domates yetiştiren bir küçük meta üreticisi haneyi örnek olarak alalım. Hatırlanacağı üzere 1980 öncesi tarım sorunu tartışmaları içerisinde yer alan küçük meta üretimi tartışması yapanlar, bu haneyi daha ziyade üretim sürecine ve üretim sürecinde hâkim olan emek formunun analizine ağırlık vererek çözümlenmekteydi. 1990'larla birlikte bu yeterli görülmemiştir. Güncel tarım tartışmalarında üretim sürecinden daha ziyade üretim sürecinin geri ve ileri bağlantılarının analizi ön plana çıkartılmaktadır. **Üretimin geri bağlantılarından** kasıt basitçe şudur: domates üretimi için gerekli olan tohum, ilaçlar, gübre, makine gibi girdiler kim tarafından hangi koşullarda sağlanmaktadır. **İleri bağlantılardan** kasıt ise tarımsal üretim sürecinin sonunda ortaya çıkan domatesin bundan sonraki seyri ile alakalıdır. Örneğin bu domates doğrudan hane tarafından tüketilmiyor ise nasıl bir seyir izlemektedir? Nihai tüketicisi ile herhangi bir kentin semt pazarında mı yoksa bir süpermarketin sebze reyonunda mı buluşmaktadır? Daha da karmaşıklara geçecek olursak şu örneği verebiliriz: Küçük meta üreticimiz tarafından üretilen domates, İstanbul'da boğaza nazır lüks bir restoranda birçok işleme, dağıtım ve pazarlama sürecinden geçerek hazırlanmış özel bir sos ile servis edilen lazanyanın üzerinde mi nihai tüketicisiyle buluşacaktır? Kısacası domates üreten küçük meta üreticilerin analizini yapabilmek için **tarımsal girdi piyasalarının, kredi mekanizmalarının** ve daha da önemlisi domatesin **işleme, dağıtım, pazarlama ve tüketim ilişkilerinin** de analize dâhil edilmesi gerekmektedir. Kökleri klasik tarım tartışmalarına kadar uzatılabilecek olsa da esas olarak güncel tarım tartışmaları ile bu kapsamda yaygın olarak kullanılmaya başlanan **tarım-gıda sistemi** kavramı işte bu kapsama gönderme yapmaktır. Başka türlü söyleyecek, olursak tarım-gıda ilişkilerinde yaşanan metalaşmanın düzeyi ve bu meta ilişkilerin küresel karakteri üretim, işleme, dağıtım, pazarlama ve tüketim ilişkilerinin birbirleriyle ilişkisi temelinde bir analizi zorunlu kılmıştır. Tarım-gıda sistemi kavramı bu analizin araçlarından bir tanesi olmuştur (Fine vd., 1996; Magdoff vd., 2000; Büke ve Gökdemir, 2010).

Dikkat edileceği üzere **tarım-gıda** sistemi kavramı esas olarak betimleyici ve bir kapsama gönderme yapan bir kavramdır. Bu kavram, tarımın geri ve ileri bağlantılarının birlikte ve bütünlük içerisinde analiz edilmesini söyler ancak bu ilişkilerin niteliğine dönük herhangi bir tez içermez. **Gıda rejimi** kavramı ise bu boşluğu gidermektedir. Gıda rejimi kavramı temel olarak, tarım-gıda ilişkilerinin belirli tarihsel dönemlerde bir rejim niteliği atfedilebilecek düzeyde düzenlilikler sergilediğini iddia etmektedir. Bu dönemler kapitalizmin genel tarihi içerisinde aldığı biçimlere göre şekillenmektedir. Bu anlamıyla kavramın kökleri 1970'lerin ortalarından itibaren kapitalizm teorileri içerisinde önemli bir yer edinen Fransız Düzenleme Okulu'na uzanmaktadır. Düzenleme Okulunun savunucuları 1970'lerin son-

Tarım ve gıda sosyolojisinin temel vurgularından birisi gıda ilişkileri analize dâhil edilmediği sürece tarımsal ilişkilerin ve sınıfların anlaşılamayacağıdır.

Tarım-gıda sistemi kavramı, tarım ve gıda ilişkilerinin üretim, işleme, dağıtım, pazarlama ve tüketim ilişkilerinin birbirleriyle ilişkisi ve bütünlüğü temelinde analiz edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Gıda rejimi kavramı, tarım-gıda ilişkilerinin belirli dönemlerde kapitalizmin farklı evrelerine uygun olarak farklı özellikler taşıdığını, tarım-gıda sisteminin ancak kapitalizmin genel özellikleriyle ve kapitalizmin farklı evreleriyle ilişkilendirilerek analiz edilebileceğini ifade etmektedir.

larında, kapitalizmin de bir tarihi olduğunu ve bu tarih içerisinde birbirinden ayrıştırlabilecek özellikler ve çelişkiler taşıyan farklı dönemlerin tespit edilebileceğini iddia etmişlerdir. Bu doğrultuda tarım ve gıda sosyolojisi içerisinde kapitalizmin bu farklı dönemlerine tekabül eden birbirinden farklı gıda rejimleri tanımlanabileceği ifade edilmiştir (Friedmann ve McMichael, 1989; McMichael, 2009). Başka türlü söyleyecek olursak “gıda rejimi kavramının içerdiği tartışma, tarım ve gıda ilişkilerinin ancak kapitalizmin kendi tarihsel serüveni içerisinde ve bu geniş bağlama yerleştirilerek anlaşılabilirliği üzerinedir” (Büke ve Gökdemir, 2010). Tarım sorunu tartışmalarının güncel eğilimleri tarım-gıda sistemi ve gıda rejimi kavramları üzerinden izlenebilir.

1990’lardan 2000’lere gelindiğinde küreselleşme kavramının ve küreselleşmeci tezlerin etkilerini yitirmeye başladığına tanıklık ederiz. 2000’li yıllarla birlikte tarım ve gıdanın politik iktisadında ve tarım ve gıda sosyolojisinde küreselleşme kavramının yerini neoliberalizm kavramı almaya başlamıştır. Tarım-gıda sistemi, gıda rejimi ve neoliberalizm kavramları temelinde yapılan 2000’li yılların tarım tartışmaları içerisinde, 1980’lerle birlikte başlayan ve günümüze kadar uzanan dönem, **neoliberal gıda rejimi** olarak kavramsallaştırılma eğilimindedir. Neoliberal gıda rejiminin karakteristik özelliklerine geçmeden önce neoliberalizm ile kastedilenin ne olduğuna kısaca da olsa göz atalım.

Yukarıda özet bir şekilde verdiğimiz küreselleşmeci tezlere yönelik esas olarak Marksizmin içerisinde gelen metodolojik, teorik, politik ve ideolojik eleştirilerin temelinde kapitalizmin içsel ve ona özgü olan çelişkilerinin görmezden gelinerek analize dâhil edilmemesi ya da yok sayılması yatmaktadır (Savran, 1996; Clarke, 1999; Wood, 2003; Büke, 2008). Bu eleştirilere göre kapitalizmin temel çelişkisi olan ücretli emekçi ve kapitalist arasındaki çelişki aşılabılır, kapitalizm içerisinde çözülebilir çelişkiler değildir. Küreselleşme sürecinin özelliklerini, küreselleşmecilerin yaptığı gibi, bu çelişkilerin aşılması, daha özgür ve eşitlikçi bir topluma geçiş olarak görmek yerine; kapitalistler ile ücretli emekçiler arasındaki çelişkilerin aldığı yeni biçimler olarak görmek gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda kapitalizmin güncel özelliklerini adlandırmak için küreselleşme yerine “neoliberal küreselleşme” ya da “neoliberalizm” kavramlarını öne sürmüşlerdir. Neoliberalizm kavramı ile kastedilen kapitalizmin 1970’lerde girdiği krize yanıt olarak, sermaye birikim sürecini bir üst düzeye çıkartmak amacıyla gerçekleştirilen düzenlemelerdir.

Küreselleşmeci tezlerin Marksist eleştirisinin temelinde kapitalizme özgü olan çelişkilerin görmezden gelinerek analize dâhil edilmemesi ya da yok sayılması yatmaktadır.

SIRA SİZDE

2

Neoliberal düzenlemelerin temel olarak neler olduğunu araştırınız. Küreselleşme kavramı ile ifade edilen süreçlerden farkını açıklayınız.

Tarım ve gıda sosyolojisinde ana eğilim, tarım-gıda ilişkilerinde 1980’lerden günümüze uzanan dönemde yaşanan gelişmeleri neoliberal gıda rejimi kavramı ile ifade etme yönelimindedir.

2000’li yıllarda tarım tartışmaları bu gelişmelerin izini tarım-gıda ilişkilerinde sürmüştür. Bu doğrultuda tarım ve gıda sosyolojisi içerisinde tarım-gıda ilişkilerinde 1980’lerden günümüze uzanan neoliberal dönemde yaşanan gelişmelerin neoliberal gıda rejimi kavramı ile ifade edilebileceği genel kabul görmüştür.

Neoliberal gıda rejiminin temel karakteristik özellikleri ve çelişkileri 10 başlık altında toplanabilir (Ecevit, 2006-2008; Büke, 2008).

Birincisi, ulus-devletin müdahale biçiminde, araçlarında ve kapsamında sermaye lehine yaşanan değişimlerdir. 1980 öncesi ilişkilerle kıyaslandığında ulus-devletin tarımın ileri ve geri bağlantılarından büyük oranda geri çekildiği gözlenmektedir. Bu geri çekilişin araçları genel olarak şunlardır:

- (1) Özelleştirmeler,
- (2) Metaların ve paranın dolaşımının serbestleştirilmesi,

(3) Kuralızsızlaştırma (deregulation) ve yeniden düzenleme (reregulation),

(4) Bağımsız kurullar ve özerk kurumlar kurarak sermayenin ağırlığını artırma.

Bu politika araçları ile devletin, tarımın ileri ve geri bağlantılarında verdiği destek büyük oranda sınırlandırılmıştır. Örneğin, devlet üretimle ilişkisini kurarak verdiği girdi desteğini artık aynı şekilde vermemektedir ya da tarımın ileri bağlantılarında piyasa dalgalanmalarına karşı küçük üreticiyi koruma amacıyla gerçekleştirdiği fiyat düzenleme mekanizmalarını artık eskisi gibi uygulamamaktadır. Aynı şekilde kredi gibi küçük meta üreticileri için yaşamsal önemi olan bir alanda devletin yerini özel bankalar almaktadır. Tarım tartışmalarının güncel eğilimleri açısından devletin bu geri çekilişi, “İkinci Dünya Savaşından sonraki 25 yıllık zaman diliminde köylü temelli sosyalist/ulusalcı hareketlerin yayılmasını önleme işlevini görmüş olan “tarımsal sosyal devletin” tasfiyesi”ni ifade etmektedir (McMichael, 2000, s. 150; ayrıca bakınız: Aydın, 2001).

İkincisi, neoliberal gıda rejiminde genel olarak iletişim, taşımacılık ve bilişim alanlarında yaşanan teknolojik gelişmelere paralel bir şekilde tarım-gıda teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir. Tarım-gıda ilişkilerini doğrudan ilgilendiren iki temel teknolojik gelişme *ikamecilik* ve *biyoteknoloji* alanlarında gerçekleşmiştir. **İkameciliğin** iki temel ögesi şunlardır: (1) nihai ürünlerin ara mamul hâline gelmesi, (örneğin daha öncesinden herhangi bir işlemde geçmeden salata olarak doğrudan tüketilen domatesin, özel bir sosun girdisi hâline gelmesi) ve (2) doğal girdiler yerine sentetik/kimyasal girdilerin kullanılması. Bu anlamıyla ikamecilik gıda ürünlerinin çeşitlenmesinde ve gıdanın daha önce hiç olmadığı kadar metalaşmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. **Biyoteknoloji alanında** yaşanan gelişmeler ise üretim sürecini, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerini ve küçük meta üreticilerinin sınıfsal konumlarını doğrudan etkiledikleri için ayrıca önemlidir. Bu nokta üzerinde ayrıca duracağız.

Üçüncüsü, teknolojik gelişmelerin yarattığı olanakların yanı sıra neoliberal politikalar aracılığıyla hareket serbestliğini küresel düzeye taşıyan ve tarım-gıda ilişkilerinde belirleyici bir konuma gelen çok uluslu ya da ulusötesi şirketlerin ortaya çıkışıdır. İkinci Dünya Savaşı’ndan günümüze kadar uzanan süreçte temel politika endüstriyel tarım modelinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması yani tarımın sanayileşmesi ve bu doğrultuda tarım-gıda şirketlerinin desteklenmesi olmuştur. Bu eğilimin belirginlik kazanması neoliberal dönemde mümkün olabilmektedir.

Dördüncüsü, küresel ölçekte belirleyici hale gelen çok uluslu tarım-gıda şirketleri temelinde tarım ve sanayi arasındaki sınırların muğlaklaşması, diğer bir ifadeyle tarım ve sanayinin giderek artan oranlarda birleşmesidir.

Beşincisi, uluslararası işbölümü alanında yaşanan gelişmelerdir. Neoliberal gıda rejiminde “merkezinde ucuz emek gücünün yer aldığı emek-yoğun (katma-değeri yüksek) ürünler ile sermaye yoğun (katma-değeri görece düşük) ürünler temelinde yeni bir uluslararası işbölümü” ortaya çıkmaktadır. Güney ülkeleri ya da diğer bir ifadeyle azgelişmiş ülkeler ucuz emek temelinde katma değeri yüksek olan yaş meyve sebze gibi ürünlere geçerken, kuzey ülkeleri ya da diğer bir ifadeyle gelişmiş/merkez ülkeler geniş ölçeklerde makine yoğun ürünler üretmektedir. Bu durum dünya ticaretinde eşitsiz ilişkilerin devamının bir göstergesi olarak da görülebilir.

Altıncısı, tarım ve gıda alanında yaşanan yoğun metalaşma ile ilgilidir. Tarım-gıda alanı yukarıda kısaca özetlediğimiz neoliberal politikalar ve teknolojik gelişmeler temelinde daha önce hiç olmadığı kapsam ve derinlikte metalaşma süreçlerine tanıklık etmektedir. Basitçe ifade edecek olursak daha öncesinde geçimlik olarak üretilen ya da herhangi bir ihtiyaca tekabül etmediği için üretilmeyen bir gı-

da artık piyasadan satın alınmaktadır. Örneğin, salça 20 yıl kadar önce çoğunlukla evlerde yapılırdı, şimdi ise daha çok piyasadan satın alınan bir meta konumundadır. Metalaşmanın ulaştığı boyutu görebilmek için bir süpermarketin gıda reyonunda kısa bir tur yapmak yeterlidir. Tarım-gıda alanında yaşanan bu metalaşma aynı zamanda sermayenin kültür ve yeniden üretim alanına daha önce hiç olmadığı kadar nüfuz ettiğinin de bir göstergesi olarak da tartışılmaktadır.

Yedincisi, bu son nokta ile de bağlantılı bir şekilde; süper/hiper-marketlerin ortaya çıkışı ile birlikte ticaret sermayesinin tarım-gıda ilişkilerinde değişen konumu ve artan önemidir. Kapitalizmde genel beklenti ticaret sermayesinin üretkenler ile tüketenler arasında bir aracılık rolü oynaması ve bu rol karşılığında üretilen artıktan pay almasıdır. Bu rolün değişen tarihsel koşullarda farklı biçimler alabileceği ve farklı önemler arz edebileceği 1980 öncesi tarım tartışmaları içerisinde farklı şekillerde vurgulanmıştır. Günümüzde, tarım tartışmaları içerisinde ticaret sermayesinin aracı konumundan çıkarak üretim ve tüketim ilişkilerinde belirleyici bir rol üstlenmekte olduğuna yönelik bir vurgudan bahsetmek mümkündür.

Sekizinci ve tarımsal sınıflar tartışması açısından da en önemli olan gelişme sermayenin tarıma, özellikle de sözleşmeli çiftçilik aracılığıyla, doğrudan nüfuzu ve bu doğrultuda küçük meta üreticilerinin değişen/dönüşen varlık koşulları (değersizleşme) ve sınıf konumlarıdır (mülksüzleşme, proleterleşme). Sermayenin tarıma doğrudan nüfuzunun zemini buraya kadar sıraladığımız neoliberal düzenlemeler ve teknolojik gelişmelerdir.

Neoliberal gıda rejiminin karakteristik özelliklerinden sayılabilecek **dokuzuncu** önemli nokta kadın emeğinin değişen ve dönüşen konumudur. Tarım-gıda ilişkilerinin kadınlaşması (feminizasyonu) gibi isimlerle anılan bu süreçte kadın emeği ucuz olması, daha esnek çalışabilmesi ve tarım-gıda alanında daha belirgin bir şekilde var olan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle daha yaygın olarak kullanılan emek formu olarak görünmektedir.

Onuncusu, tarım gıda ilişkilerinin bugünkü aldığı biçim çok ciddi bir çevre sorunu olarak da kendisini göstermektedir. Endüstriyel tarım modelinin ve tarım-gıda ilişkilerinin küreselleşen dinamiklerinin sonuçları çevrenin tahribatı olarak kendisini göstermektedir. Gıdaların üretimi, korunması ve dolaşımı için harcanan enerjinin ulaştığı boyut, kullanılan kimyasalların yeraltı sularında ve toprağın yapısında yarattığı tahribat, doğaya salınan zararlı gaz miktarında artış gibi konular son dönem tarım tartışmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu noktaya genetiği ile oynanmış gıdaların insan sağlığı hakkında yarattığı şüpheleri de ekleyebiliriz.

Temel olarak 10 başlık altında topladığımız ve son 30 yıllık döneme damgasını vurmuş olan neoliberal gıda rejiminin tarım sorunu ve tarımsal sınıflar tartışması üzerindeki etkisi nedir? Bu sorunun sermaye birikim süreçleri için ve küçük meta üreticileri için olmak üzere iki temel boyutu vardır. Bu boyutları sırasıyla ele alarak güncel tarım tartışmalarının tarım sorununu ve esas olarak bir tarımsal sınıflar tartışması olan küçük meta üretimi sorunsalını nasıl ele aldığına bakalım.

NEOLİBERAL GIDA REJİMİ VE KÜÇÜK META ÜRETİMİ

Güncel tarımsal sınıflar tartışmasının temel tezlerini sıralayabilmek.

Neoliberal gıda rejimi ve tarım sorunu ilişkisinin **temel sorusu** şudur: *Bir önceki bölümde kapitalist gelişmenin önünde bir engel olarak ve metalaşmamış aile eme-*

ği temelinde bir geri kalmışlık sorunu olarak tartıştığımız tarım sorunundan bahsetmek günümüzde hala olanaklı mıdır? Bu soruya verilen **olumlu** ve **olumsuz** **yanıtlar** temelinde güncel tarım sorunu tartışmalarını **iki ana kampa** ayırmak mümkün görünmektedir. 1980 öncesi tarım tartışmaları içerisinde de önemli bir yeri olan **Henry Bernstein** (2002, 2004) günümüz kapitalizminde, kapitalist gelişmenin önünde bir engel olarak duran tarım sorunundan bahsetmenin olanaksız hâle geldiğini iddia ederek **birinci kampın** başını çekmektedir. Bernstein için klasik tarım sorunu esas olarak sermayenin bir sorunudur. Bundan kasıt tarım sorununun esas olarak kapitalizme ve “daha ucuz temel gıda ürünleri aracılığıyla emek gücü maliyetini düşürmek; sanayileşme için birikim fonu sağlamak veya bunu kolaylaştırmak” gibi kapitalizmin çeşitli öğelerinin mantığına bir geçiş sorunu olduğudur. Bernstein (2002, s.452) sermaye birikim sürecinin önünde bir engel olarak tarım sorununun artık geçersiz bir sorun olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Kapitalizme geçiş(ler) bağlamında, ortaya çıkmakta olan kapitalizmin bu iki belirleyici sınıfı [emek ve sermaye] feodalizmi, daha genel olarak kapitalizm öncesi toplumsal ilişkileri ve pratikleri ortadan kaldırmak/ dönüştürmek çıkarında ortaklaştığı oranda, bunun sermayenin olduğu kadar emeğin de tarım sorunu olduğu varsayıldı. Öyleyse burada ortaya konan argüman ‘klasik’ tarım sorununun küresel ölçekteki sermaye için artık bir önem arz etmediğidir. Bütün saçaklanmalarıyla beraber, aşırı üretim, gerçekten de artık günümüz kapitalist tarımının kilit yapısal gerilimi olarak yerleşmiştir. Kapsamlı bir sanayileşme ve ücretli istihdam yaratıcısı olan ulusal kalkınmanın/birikimin temeli olarak sermayenin tarım sorunu, Güney’in daha fakir ülkelerinin pek çoğunda çözülmeden dünya ölçeğinde çözülmüştür.

Bernstein’in yaklaşımında kritik olan noktalardan bir tanesi, tarım sorununun Güneyin fakir ülkelerinde çözülmeden dünya ölçeğinde çözüldüğüne dair yaptığı vurgudur. Güncel tarım sorunu yaklaşımlarının ikinci kampı bu nota üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşım açısından, Güneyin tarım sorununun çözülmemiş olması, kapitalist gelişmenin önündeki bir engel olarak tarım sorununun varlığını sürdürmekte olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle **ikinci kamp** azgelişmiş ülkelerin tarımsal yapılarında varlığını sürdüren geçimlik yapıların, meta-dışı ilişkilerin ve en önemlisi metalaşmamış aile emeğinin önemini vurgulamaktadır ve bu noktaların analizi olarak tarım sorunu tartışmalarının geçerliliğini koruduğunu ifade etmektedir (Akram-Lodhi ve Kay, 2010b).

Güncel tartışmaların tarımsal sınıflara ilişkin temel sorusu ise neoliberal küreselleşme sürecinin sonucunda küçük meta üreticilerinin varlık koşulları ve sınıf konumlarının nasıl değiştiğidir. Kapitalizmin karakteristik özelliklerini ve küçük meta üretimini tartıştığımız bir önceki bölümde kapitalizmi, ücretli emekçi ile kapitalist arasındaki ilişki temelinde tanımlamıştık. Burada ücretli emekçi üretim araçlarından kopmuş ve yeniden üretimini gerçekleştirmek için emek gücünü bir meta olarak satmak durumunda olan sınıfsal bir konumdu. Kapitalist ise üretim araçlarının sahibi olan ve elindeki sermaye birimini artırmak amacıyla emek gücünü satın alan ve üretimi doğrudan örgütleyen sınıfsal konuma denk gelmekteydi. Küçük meta üretimi ise üretim araçlarının mülkiyetini büyük oranda elinde bulunduran, piyasa için üretim ile geçimlik üretimi birleştirmiş olan, birikim olanaklarından yoksun olup, daha ziyade basit yeniden üretim yapan, esas olarak metalaşmamış hane emeğini kullanan küçük üreticileri ifade etmek için kullandığımız kavramdı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, küçük meta üreticilerinin kapitalist ve ücretli

Güncel tarım tartışmalarının temel eğilimi küçük meta üretimi gibi bir kavramın 1980 öncesi ilişkilere ait olduğu ve günümüzde bu kategorinin üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurmuş olmasına rağmen proleterleşmiş olduğu tezi yönündedir.

Tohumun metalaşması, neoliberal gıda rejimi içerisinde yaşanan en önemli gelişmelerdendir.

Yeniden üretilebilir karakteri ve çeşitliliği sayesinde tohum, küçük meta üreticilerinin sermayenin nüfuzu karşısında “bağımsız” kalabilmesinin tarihsel zeminlerinden birisi olmuştur.

emekçi özelliklerin ikisini birden bünyesinde barındıran çelişkili sınıf konumu 1980 öncesi tarım sorunu tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Bu tartışma neoliberal küreselleşme koşullarında, özellikle 2000’li yıllarda tarım ve gıda sosyolojisi içerisinde yeniden gündeme gelmiştir.

Güncel tarım tartışmalarının ana eğilimi, küçük meta üreticilerinin sermaye karşısında tarihsel bir eğilim olarak taşıdığı “bağımsızlığı” yitirdiğini ve proleterleştiğini iddia etmektedir. Diğer bir ifadeyle, güncel tarım tartışmalarının temel eğilimi küçük meta üretimi gibi bir kavramın 1980 öncesi ilişkilere ait olduğu ve günümüzde bu kategorinin üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurmuş olmasına rağmen proleterleşmiş olduğu tezi yönündedir (Middendorf vd., 2000; Büke, 2008; Özügürlü, 2011). Sermayenin tarıma doğrudan nüfuzunu sorunsallaştıran bu yaklaşımların en önemli vurgusu **biyoteknoloji** ve **ikamecilik** alanında yaşanan gelişmelere dairdir. Biyoteknoloji ve ikamecilik alanında yaşanan gelişmeler, bir önceki ünitelerde tartıştığımız tarımın doğa koşullarına bağlılığı ve tarım-gıdanın organik karakterinden ileri gelen sermaye birikiminin önündeki kısıtlamaları önemli ölçüde azaltmıştır. Burada en kritik gelişme, biyoteknoloji alanında meydana gelen bitki ve hayvanların doğal büyüme ve yeniden üretim çevrimlerine yapılan genetik müdahaledir. Örneğin, bir inekten alınan süt miktarı, ineğe verilen hormonlar ve yapılan genetik müdahalelerle artırılabilir hale gelmiştir. Ya da diyelim, tarladan daha olgunlaşmamışken toplanan domatesin bir ülkeden başka bir ülkeye taşınırken olgunlaşmasını sağlayacak müdahaleler yapılabilir hâle gelmiştir. Kavramsal düzlemde ifade edecek olursak, biyoteknoloji alanında gerçekleşen gelişmelerle birlikte daha önce sermaye yatırımlarının önünde bir engel olarak duran sermaye birikim süresi kısaltılabilir hâle gelmiştir (Middendorf vd, 2000). Biyoteknoloji alanında yaşanan bu gelişmeler, küçük meta üreticileri ile sermaye arasındaki tarihsel mücadelede sermaye lehine önemli kazanımlar olarak görülebilir (Lewidow, 2003). Ancak küçük meta üreticileri ile sermaye arasındaki gerilimli ilişkide esas önemli gelişme **tohum** alanında yaşanmaktadır.

1980 öncesi **tarım-gıda ilişkilerinde tohum** büyük oranda meta-dışı yollarla küçük meta üreticileri tarafından elde edilebilen bir üretim aracı idi. Daha önce bir buğday üreticisi ürettiği buğdaydan bir kısmını tohumlu olarak kullanmak için ayırırdı. Neoliberal gıda rejiminde en önemli gelişmelerden bir tanesi **tohumun metalaşması**dır. İkinci Dünya Savaşı’ndan beri tarımın doğa şartlarına bağlılığından kurtulabilmek, tarım-gıdanın organik karakterinden ileri gelen sorunları çözebilmek, verimlilik artışını daha ileri noktalara taşıyabilmek ve küçük meta üreticilerinin bu alandaki bağımsızlığını kırabilmek için çok uluslu şirketler tohum üzerinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Diğer bir ifadeyle tohum, yeniden üretilebilir karakteri ve çeşitliliği sayesinde küçük meta üreticilerinin sermayenin nüfuzu karşısında “bağımsız” kalabilmesinin tarihsel zeminlerinden birisi olmuştur (Lewidow, 2003; Büke ve Gökdemir, 2010). Güncel tarım sorunu ve tarımsal sınıflar tartışması biyoteknoloji ve tohum alanında yaşanan gelişmeleri bu mücadelenin bir uzantısı olarak görme eğilimindedir. Tarım ve gıda sosyolojisi içerisinde **“terminatör teknoloji”** olarak anılan teknoloji sayesinde tohumun genetik yapısına müdahale edilebilmekte ve tohumun yapısı değiştirilebilmektedir. Bu anlamıyla daha önce melez tohumlarla sağlanan gelişmelerin ötesine geçebilme imkânı doğmuştur. **Terminatör teknoloji** “her bir tohumun DNA’sına, kendi embriyolarını öldürmesi kodlanmış bir genin yerleştirilmesi” demektir (Büke ve Gökdemir, 2010). Bu sayede tohumun yeniden üretilebilirliği engellenmiş olmakta ve küçük meta üreticilerinin bu tohumu üreten firmalara bağımlılığı sağlanmaktadır.

Başka türlü söyleyecek olursak daha öncesinde kendi tohumunu kendisi üretebilen küçük meta üreticisi, günümüzde tohumu erişebilmek için tohumu üreten şirketlerden senelik olarak satın almak zorundadır. **Terminatör tohum** yeşil devrim sürecinde geliştirilen melez tohumlarla kıyaslandığında sermaye birikim dinamikleri açısından iki temel noktada farklılık göstermektedir: “**Birincisi**, melez tohumlar ancak belirli ürünlerde başarı sağlayabilmişken, terminatör tohum her ürün için uygulanabilme özelliği taşımaktadır. **İkincisi**, melez tohumların geleneksel ıslah yöntemleriyle de gerçekleştirilebilir olmasına karşılık, terminatör teknolojisi, üretim maliyetlerinin büyüklüğü sayesinde, büyük şirketlerin kontrolüne/tekeline olanak sağlamaktadır (Büke ve Gökdemir, 2010).”

Resim 4.1*Biyoteknoloji***Resim 4.2***Genetiği değiştirilmiş mısır*

Tohumun metalaşması demek insanlık tarihinin binlerce yıllık tarım birikiminin, diğer bir ifadeyle küçük meta üreticilerinin taşıyıcısı olduğu tohum alanında biriktirilmiş geleneksel bilginin de metalaşması demektir.

Burada kritik olan noktalardan bir tanesi şudur: *tohumun metalaşması demek insanlık tarihinin binlerce yıllık tarım birikiminin, diğer bir ifadeyle küçük meta üreticilerinin taşıyıcısı olduğu tohum alanında biriktirilmiş geleneksel bilginin de metalaşması demektir.* Tohumun metalaşması ile birlikte küçük meta üreticisi bir hane, çokuluslu bir tarım-gıda şirketinden veya onun aracılardan satın aldığı domates tohumu ile ne yapacağını bilemez hâle gelmiştir. Çünkü tohuma yapılan genetik müdahale aynı zamanda ürünün yeşerme süresini ve üretim sürecini doğrudan belirlemektedir. Örneğin, küçük meta üreticisi satın aldığı domates tohumunun ne kadar sürede yeşerdiğini, hangi aralıklarla ve ne zamanlar sulanması gerektiğini, ne kadar ve ne zamanlar güneşe ihtiyaç duyduğunu, hangi zararlı böceklerle ve hastalıklara karşı dayanıklı hangilerine karşı ise dayanaksız olduğunu bilemez hale gelmiştir (Ecevit, 2006-2008; Özkaya, 2009).

Bu noktada neoliberal politikaları sıralarken belirttiğimiz **fikri mülkiyet hakları** tohumun ve diğer tarım-gıda ilişkilerinin metalaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Neoliberal politikalar aracılığıyla uluslararası alanda patent ve fikri mülkiyet haklarına dönük düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Yenal, 1999). Bu düzenlemelerin arkasında yatan temel düşünce, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan ürünlerin ya da hâlihazırda var olan ve kimse tarafından mülkiyetine geçirilmemiş bir düşüncenin insanların kolektif emeğinin değil; bu alana para yatıran ya da patent başvurusunda bulunan bireyin ya da şirketlerin ürünü olduğudur.

Teknolojik gelişmeler, fikri mülkiyet hakları ve neoliberal serbestleşme politikaları ile birleştğinde çokuluslu tarım-gıda şirketlerinin tarımsal ilişkilerdeki belirleyiciliği artmaktadır. Daha kavramsal olarak ifade edecek olursak

- (1) Biyoteknoloji ve ikamecilik alanlarında yaşanan gelişmeler,
- (2) Bu gelişmelerin fikri mülkiyet hakları ve patentler aracılığıyla metalaşması ve çok uluslu şirketlerin elinde toplanması,
- (3) Her iki gelişmenin küresel ölçekte realize olmasını sağlayan neoliberal düzenlemelerin hayata geçirilmesi sonucu;

sermayenin merkezleşme ve yoğunlaşma eğilimleri günümüz tarım-gıda ilişkileri içerisinde hız kazanmıştır. Çokuluslu tarım-gıda şirketleri, tarımın ileri ve geri bağlantılarında neredeyse tekel konumunda faaliyet göstermektedir.

Tarım-gıda ilişkilerinde, çok uluslu gıda şirketleri ve çok uluslu şirketlerle ortaklıklar kurarak faaliyet gösteren yerel/ulusal şirketler temelinde yaşanan merkezleşme ve yoğunlaşma dinamikleri kendisini en belirgin bir şekilde **sözleşmeli çiftçilik** uygulamalarında gösterir. Sözleşmeli çiftçilik, tarımın ileri ve geri bağlantılarında merkezleşme ve yoğunlaşma süreçlerinin yanı sıra, üretim sürecindeki kontrol açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Farklı uygulama modelleri olsa da, **sözleşmeli çiftçilik** küçük meta üreticileri ile tarım-gıda şirketleri arasında yapılan bir üretim sözleşmesidir. Bu sözleşme uyarınca küçük meta üreticileri sözleşmeye konu ürünü belirli bir kalite ve standartta üreteceğini, tarım-gıda şirketi ise üretilecek bu ürünü belirli bir fiyattan satın alacağını taahhüt eder (Ulukan, 2009). Burada temel olarak toprak mülkiyeti küçük meta üreticisine aittir ancak nihai ürünü işleyecek olan gıda şirketinin arzulan standart ve kalitenin sağlanabilmesi için tohum ve diğer girdiler tarım-gıda şirketi tarafından sağlanır. Küçük meta üreticileri bu tohum ve girdiler ile ne yapacağını bilemez hale geldiğinden şirket üretim sürecinin nasıl işleyeceğini de bildirir. Dolayısıyla sözleşme ilişkisi üretim süreci üzerinde sermayenin **dolaylı ama doğrudan** bir kontrolünün sağlan-

Sözleşmeli çiftçilik küçük meta üreticileri ile tarım-gıda şirketleri arasında yapılan her iki tarafı da bağlayan bir üretim sözleşmesidir.

ması anlamına gelir. Dolaylı olmasının tek nedeni toprağın mülkiyetinin küçük meta üreticilerinin üzerinde kalmaya devam etmesidir. Hatırlanacağı üzere, bir önceki ünite, kapitalizmi diğer üretim biçimlerinden ayıran önemli noktalardan bir tanesini artıya el koymanın biçimi üzerinden tarif etmiştik. Kapitalizmde yaratılan artı-değere esas olarak üretim araçlarını elinde bulunduran ve üretim sürecini doğrudan örgütleyen kapitalistler tarafından el konulmaktaydı. Sözleşmeli çiftçilik ilişkisinde üretim araçlarının, temel olarak da toprağın mülkiyeti gıda şirketinin elinde değildir. Ancak şirket, üretim sürecinin kontrolünü tohumu ve diğer girdileri metalaştırarak ve tarımın ileri bağlantılarında da standart ve kalite kontrol yöntemleri geliştirerek eline almış görünmektedir.

İşte bu noktalara vurgu yapan güncel tarım sorunu tartışmaları içerisindeki ana eğilim, küçük meta üreticilerinin kapitalist ile ücretli emekçi özelliklerin bir aradalığı nedeniyle çelişkili bir durum arz eden sınıf konumunun ücretli emekçi (proleterleşme) lehine çözüldüğünü iddia etmektedir. Diğer bir ifadeyle, neoliberal gıda rejimi tarımsal sınıflar açısından proleterleşme anlamına gelmektedir. Küçük meta üreticileri sözleşmeli çiftçilik yapsın ya da yapmasın tarımın ileri ve geri bağlantılarında yaşanan metalaşma, merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleri ve bu alanda faaliyet gösteren çokuluslu tarım-gıda şirketleri ve onlarla ortaklıklar temelinde faaliyet gösteren ulusal ve yerel gıda şirketlerinin tarım-gıda ilişkilerine nüfuzu karşısında tarihsel olarak taşıdığı bağımsız özelliklerini yitirmiştir. Bu duruma **“yerinde proleterleşme”** ya da **“kendi toprağında proleterleşme”** adını verebiliriz (Ecevit, 2006-2008; Ulukan, 2009).

Örneğin tarım ve gıda sosyolojisinin önemli dergilerinden olan *Uluslararası Tarım ve Gıda Sosyolojisi Dergisi* editörü olan Araghi'nin (2000, s.151-3) cümleleri bu noktayı vurgulaması bakımından önemlidir:

Bir köylü, üretim araçlarının bazılarını sahip olabilir (sınırlı bir miktar toprağın mülkiyeti gibi); ancak geçimlik araçlarına piyasa dışı yollar aracılığıyla erişimini kaybetmiştir. Toprak mülkiyetini muhafaza eden fakat üretim sürecindeki kontrolünü kaybeden köylü için durum budur. Ne üretecekleri, tarım-gıda şirketleri (ya da onların taşeronları) tarafından kararlaştırılmaktadır. . . . Dolayısıyla, eğer ‘köylü sorunundan’ kastımız esas olarak ‘azgelişmiş bir milletin’ köylülüğünün (ulusal ‘kalkınmayı’ da sağlayacak şekilde) kır proletaryası ve burjuvaziye dönüşeceği ya da köylülerin bu farklılaşmaya her zaman direneceği ise o zaman bu sorun günden güne geçersiz hale gelmektedir.

Buradan anlaşılacağı üzere, güncel tarım tartışmalarının ana eğilimine göre, küçük meta üreticilerinin toprak mülkiyetini ellerinde bulunduruyor olmaları sınıf konumları açısından önemini yitirmiştir. Küçük meta üretimine içsel olan kapitalist ile ücretli emekçi çelişkisi kuramsal olarak beklenen mülksüzleşme yaşanmaksızın proleterleşme lehine çözülmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, günümüzde öne sürülen proleterleşme tezi ile 1980 öncesi literatür içerisinde tartışılan gizli proleter, ya da ücretli emekçi eş değeri gibi kavramsallaştırmalar arasındaki farktır.

Güncel tarım tartışmalarının ana eğilimine göre, küçük meta üretimine içsel olan kapitalist ile ücretli emekçi çelişkisi kuramsal olarak beklenen mülksüzleşme yaşanmaksızın proleterleşme lehine çözülmüştür.

1980 öncesi tarım tartışmaları içerisinde üretilmiş olan gizli/yarı proleter kavramını araştırınız. Neden “gizli” ya da “yarı” ifadelerinin kullanıldığını tartışınız.

1980 öncesi küçük meta tartışmaları ile kıyaslandığından güncel tartışmaların temel vurgusu sermayenin tarım-gıda ilişkilerine doğrudan nüfuzu ve bu doğrultuda küçük meta üreticilerinin çokuluslu tarım-gıda şirketleri ve onların ulusal yerel ortakları tarafından sömürüldüğüdür.

Bir önceki üniteye yürüttüğümüz tartışma hatırlanacak olursa 1980 öncesi tarım sorunu tartışmaları içerisinde de küçük meta üreticileri sömürülen, ürettiği artığa el konulan bir konumda kavramsallaştırılıyordu. Küçük meta üreticileri üretim araçlarını elinde bulunduruyor olsa da sınıfsal konumları gizli/yarı proleter ya da ücretli emek eşdeğeri gibi kavramlarla ifade ediliyordu. Ancak burada kritik olan nokta, **1980 öncesi** tarımsal ilişkilerde küçük meta üreticilerinin ürettiği artığa genel kapitalizm kuramına ya da ideal olarak sunulan kapitalizme uygun olmayan bir şekilde doğrudan üretim süreci üzerinden değil kapitalizmin genel işleyiş mekanizmaları veya piyasa ilişkileri içerisinde el konulduğunun vurgulanmasıydı. Diğer bir ifadeyle öznesiz veya geçiş dönemine ait kategoriler aracılığıyla artığa el konulduğu görüşü hâkimdi. **Günümüzde ise** neoliberal gıda rejimi içerisinde kavramsallaştırılan gelişmeler doğrultusunda tarım-gıda ilişkilerine **sermayenin doğrudan nüfuzu** ön plana çıkartılmaktadır. Güncel tarım tartışmalarına göre, küçük meta üreticileri öznesiz ve/veya geçiş dönemine ait kategoriler aracılığıyla değil küresel kapitalizmin temel aktörü olan çok uluslu tarım-gıda şirketleri ve çokuluslu tarım-gıda şirketleri ile ortaklıklar temelinde faaliyet gösteren ulusal/yerel şirketler tarafından sömürülmektedir.

SIRA SİZDE

4

Türkiye’de küçük meta üretimine ilişkin güncel tartışmaları araştırınız ve uluslararası literatürdeki hâkim yaklaşımlarla kıyaslayınız.

Toparlayacak olursak güncel tarım sorunu tartışmalarının küçük meta üreticilerine ilişkin temel tezi şudur:

1. Uluslararası ticareti sınırlandıran unsurların serbest piyasa lehine ortadan kaldırıldığı ve metaların ve paranın serbestçe dolaştığı,
2. Ulus-devletin üretim, dağıtım, pazarlama ve dağıtım ilişkilerinde serbest piyasa lehine geri çekildiği,
3. Biyoteknoloji ve ikamecilik olmak üzere tarım-gıda teknolojilerinde önemli gelişmelerin yaşandığı,
4. Teknoloji alanında meydana gelen bu gelişmelerin mülkiyet hakları temelinde metalaştırıldığı ve sermayenin kontrolüne verildiği,
5. Bu gelişmelerin yanı sıra neoliberal düzenlemelerle ayrıca güçlenen çokuluslu tarım-gıda şirketlerinin belirleyici bir rol oynadığı,
6. Çokuluslu tarım-gıda şirketleri temelinde tarım ve sanayi arasındaki ayrımın anlamını yitirmeye başladığı günümüz kapitalizminde, küçük meta üreticileri sermaye karşısında meta-dışı ilişkilere girebilmeleri sayesinde koruduğu bağımsızlığını yitirmiş ve işçilemiştir.

Sonuç bölümünde, bir önceki üniteye ele aldığımız 1980 öncesi tarım (köylü) sorunu literatürü ile buraya kadar ele aldığımız 1980 sonrası tarımsal sınıflar tartışmasının temel vurgularını özetleyeceğiz ve bu vurguların kapitalizm, azgelişmişlik ve küreselleşme tartışmaları ile ilişkisini kurmaya çalışacağız. Diğer bir ifadeyle tarım sorunu ve küçük meta üretimi tartışmasındaki 1980 öncesi literatür ile güncel yönelimler arasındaki ilişkiyi, genel olarak kapitalizm azgelişmişlik ve küreselleşme tartışmaları bağlamında değerlendirmeye çalışacağız. Bu noktada tarım sorunu tartışmalarının ve tarım ve gıda sosyolojisinin geniş kapsamından ziyade, küçük meta üretimi sorunsalına odaklanarak tartışmayı sunduğumuzu bir kere daha hatırlatmalıyız. Tarım tartışmalarının ve tarım ve gıda sosyolojisinin bu bölümün sınırlarını aşan bir zenginliğe ve içeriğe sahip olduğu akıldan çıkartılmamalıdır.

Resim 4.3

SONUÇ YERİNE: KÜRESELLEŞME, NEOLİBERALİZM VE AZGELİŞMİŞLİK

Bu ve bundan önceki ünite, tarım sorunu literatürünü içerisinde bulunan tarihsel koşulların farklılığına öncelik vermek kaydıyla iki temel döneme ayırabileceğimizi ifade ettik: 1980 öncesi tarım (köylü) sorunu tartışmaları ve 1980 sonrası tarım sorunu tartışmaları. Bu iki dönemin tartışmalarında üç temel alanda farklılık göze çarpmaktadır:

- (1) Yararlanılan teorik kaynaklar ve kullanılan kavramlar,
- (2) Öne çıkan sorunsallar,
- (3) Analiz birimi ve analiz düzeyi. Bu farklılaşma aynı zamanda kapitalizm ve azgelişmişlik ilişkisinin nasıl ele alındığı bakımından da önemli bir farklılaşmayı beraberinde getirmiştir.

1980 öncesi tartışmaların temel teorik kaynakları klasik Marksist yazın ve 1960'lar ve 1970'lerin azgelişmişlik tartışmalarıdır. Klasik Marksist yazından kastımız Marksizmin kurucuları olan Marx ve Engels'in kapitalizme geçiş ve tarım (köylü) sorunu kapsamında yazdıkları ile 20 yüzyıl başlarında Lenin ve Kautsky'nin dönemin popülistlerine ve köylücülerine karşı yürüttüğü tartışmadır. Bu tartışma içerisinde;

- (1) Kapitalist ilişkilerin hali hazırda tarımda belirleyici hâle geldiği,
- (2) Ancak bu belirleyiciliğin sanayide olduğu gibi ücretli emekçi ve kapitalist arasındaki ilişki temelinde değil
- (3) Farklılaşma ve çeşitlenme dinamiklerinin birlikte işlediği çoklu bir tarımsal sınıfsal yapının hâkim olduğu koşullarda gerçekleştiği vurgulanmıştır.

Tarımda kapitalist gelişmeye ilişkin bu vurgular belirli bir zaman içerisinde farklılaşma ve çeşitlenme dinamiklerinin tarımda kapitalist çiftçilik ve kır proletaryasından oluşan iki sınıflı bir yapı ile sonlanacağı beklentisi ile beraber yürümüşdür. **1960'lar ve 1970'lerde** azgelişmişlik tartışmaları içerisinde metalaşmamış aile emeği temelinde varlığını sürdüren küçük meta üreticileri yeniden sorunsallaştırılmıştır. Emperyalizm kuramları, üretim tarzlarının eklemlenmesi tezi, eşitsiz değişim

teorisi, bağımlılık okulu, dünya sistemi gibi çeşitli ve zengin teorik yaklaşımları içerisinde barındıran azgelişmişlik tartışmalarının temel sorusu: küçük meta üreticilerinin varlığını neden hâlâ sürdürebildiği üzerine kurulmuştur. Bu tartışma içerisinde esas olarak kapitalizmin sistematik olarak eşitsizlikler üreten, geç kapitalistleşmiş bağımlı ülkelerin gelişimini sınırlandıran, engelleyen bir yapı arz ettiği vurgulanmıştır. Kapitalizme atfedilen ilerici rol ücretli emek ve kapitalist arasındaki ilişki temelinde kurulduğu için bu dönemin temel sorunsalları tarımsal üretim sürecinin analizi ile metalaşmamış aile emeği temelinde faaliyet yürüten küçük meta üreticilerinin piyasa ile eklemlenme ilişkileri olmuştur. Analiz birimi küçük üretici hane iken, analizin düzeyi gelişmiş/merkez kapitalist ülkeler ile azgelişmiş/çevre ülkeler arasındaki eşitsiz ilişki temelinde ulusal tarımsal yapılar olmuştur.

1980'lerle birlikte sosyal bilimler içerisindeki bu tartışmada önemli kırılmalar yaşanmıştır. 1980 öncesi tarım tartışmalarında **emperyalizm** ve **azgelişmişlik** gibi iki temel kavramla eşitsizlikler ön plana çıkartılırken; 1980 sonrası, özellikle de Sovyetler Birliği'nin ve sosyalist bloğun çöküşünün tarihi olan 1990'larla birlikte, **küreselleşme** kavramı temel kavram haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, emperyalizm ve azgelişmişliğe ilişkin kavramlar ve teorik yaklaşımların aksine, küreselleşmeci tezler yararlanılan temel teorik kaynaklar hâline gelmiştir. Bu ünite tartıştığımız gibi, küreselleşmeci tezlerin başında ulusal sınırların ve ulus-devletin ve dolayısıyla ulusal sınırların önemini yitirdiği ve ulusötesi bir kapitalizmin ya da kapitalizm sonrası bir toplum biçiminin şekillenmekte olduğu gelmektedir. Dahası küreselleşmeci tezlerin başını çeken liberal yaklaşımlar, şekillenmekte olan yeni toplumsal yapının eskiye oranla daha eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik olduğu iddia etmiştir. Tarım tartışmaları ulusal sınırların ve ulus-devletin önemini yitirdiği tezini tarım ve gıda ilişkilerinin analizine taşımış ve tarım ve gıda sosyolojisi altında bu kapsam ve içerikte bir tartışma yürütmeye başlamıştır. Bu doğrultuda öne çıkan sorunsallar *tarımdan tarım-gıdaya, üretimden ürün işleme, pazarlama ve dağıtım alanlarına ve ulus-devletten ulusötesi oluşum ve süreçlere* doğru önemli bir kayma yaşamıştır. Yararlanılan teorik kaynaklar ve öne çıkan sorunsallarda yaşanan bu değişime kullanılan kavramlarda da ifadesini bulmuş ve tarım gıda sosyoloji içerisinde **tarım-gıda sistemi** ve **gıda rejimi** olmak üzere iki temel kavram öne çıkmıştır.

1980 öncesi ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak kapitalizme atfedilen ideal/ilerici rolden sapma olarak karşımıza çıkan tarım sorunu küreselleşme tartışmaları içerisinde yeniden gündeme gelmiştir. Bu ünite boyunca tartıştığımız üzere küreselleşmeci tezler, sermaye birikim dinamiklerinin küresel ölçekte ve serbestçe gelişmesi ile birlikte daha özgür ve eşitlikçi bir topluma doğru geçmekte olduğumuzu iddia etmektedir. Diğer bir ifadeyle piyasa temelinde kapitalizme atfedilen ilerici rol küreselleşmeci tezlerle birlikte yeniden dile getirilmiştir. Bu tezlerin hâkimiyeti altında şekillenen güncel tarım tartışmaları da neoliberal küreselleşme koşullarında ve sermayenin tarım-gıda ilişkilerine doğrudan nüfuzu temelinde küçük meta üreticilerinin çelişkili sınıf konumlarının işçileşme (proleterleşme) lehine çözüldüğünü iddia etmektedir. Küçük meta üreticileri beklendiği gibi mülksüzleşmeksizin ücretli emekçi safına katılmış sayılmaktadır.

Peki, bu durumda kapitalizme atfedilen ilerici rolün nihayetinde gerçekleştiği sonucunu çıkarabilir miyiz? Ya da başka türlü soracak olursak küreselleşmecilerin ya da neoliberalizmi savunanların iddia ettiği gibi artık daha özgürlükçü, demokratik ve eşitlikçi bir toplum altında mı yaşamaktayız? Bu soruların arkasında kapsamlı politik tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalar bir yana, tarımsal ilişkilerin metalaşmamış hane emeği ve değersizleşme temelinde varlığını sürdürüyor olma-

sı kapitalizme, günümüzdeki biçimiyle “küresel kapitalizme” atfedilen ilerici, eşitlikçi ve özgürlükçü özelliklerin olgusal ve analitik zeminini sorgulanmaya muhtaç kılmaktadır. Tarım tartışmaları içerisinde geri kalmışlık ve azgelişmişlik sorunsalının güncel biçimiyle ve yeni eğilimleri de içerecek şekilde yeniden gündeme getirilmesini vurgulayan Ecevit ve arkadaşları (2009, s. 59) bu noktayı şu şekilde ifade etmektedir:

[E]mek gücünün, metalaşmış ve/veya metalaşmamış biçimlerinin var oluş koşullarının ciddi boyutlarda aşınmış olduğu; siyasal mücadele alanında çok ciddi gerilemeleri yaşamak durumunda kaldığı bir ortamda, siyasal / sınıf mücadelesi koşullarının radikal bir biçimde değişmediğini ve sermayenin içine girdiği krizleri aşma çabası, sınıfsal mücadele zemininin emek gücünün aleyhine seyrediyor olsa da zayıfladığını söylemek pek de geçerli bir değerlendirme değildir. Güçlü çelişkilere dayalı kapitalist yapının temel mekanizmalarının geçerliliğini koruduğu, bu yapının var oluşunu her geçen gün daha geri ilişkileri içselleştirerek ancak devam ettirebildiği; bu durumun da hem sınıf çelişkilerini artırdığını, hem de emek gücünün siyasal mücadele potansiyelini güçlendirdiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Diğer bir ifadeyle küreselleşme sürecinin getirdiği ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelere rağmen;

- (1) Sadece metalaşmamış aile emeğinin değil metalaşmış ücretli emeğin de değersizleşme temelinde var olduğu,
- (2) Emeğin siyasal olarak kendisini var edebileceği araçların ve alanların günden güne aşındığı,
- (3) Kapitalizmin, içsel çelişkilerini emekçi sınıfların konumlarını daha da gerileterek aşma eğiliminde olduğu koşullarda kapitalizmin geri ilişkileri büyük oranda muhafaza ettiği fikri,

sadece tarım tartışmaları açısından değil; küresel kapitalizm çözümlemesi açısından da dikkate alınması gereken önemli bir iddia olarak karşımızda durmaktadır.

Özet

Tarım tartışmalarında küreselleşme tartışmaları ile gelişen yeni eğilimleri ayırt edebilmek.

Küreselleşme tartışmalarının temelinde ulus-devletin, ulusal sınırların ve ulusal düzenlemelerin önemini yitirmesi ve ulusları aşan, onların ötesinde kurulan ulusötesi ilişki ve dinamiklerin belirleyici hale gelmesi iddiası yatmaktadır. Bu tartışma içerisinde hâkim pozisyon olan küreselleşme kanat, sosyal bilimlerin ulus-devlet temelinde gerçekleştirdiği analizlerin geçerliliğini yitirdiğini küreselleşme dinamiklerini anlayabilmek ve açıklayabilmek için yeni yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. 1990'ların başlarında ortaya çıkan tarım ve gıda sosyolojisi bu vurguyu takip ederek, Marksist tarım sorunu tartışmalarını ve geleneksel kırsal sosyolojisini dar anlamıyla tarımsal üretim süreci, kırsal mekân ve ulus-devlet ölçeğiyle sınırlı bir analiz yapmakla eleştirmiştir. Bu doğrultuda tarım ve gıda ilişkilerinin, dolayısıyla da tarım ve sanayi ilişkilerinin bir bütün olarak ve küresel ölçekte gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle, tarım tartışmalarının 1980 öncesi ile kıyasladığımızda; yeni eğilimler analizin odağını tarımdan tarım-gıdaya, üretimden ürün işleme, pazarlama, dağıtım ve tüketim alanlarına ve ulus-devletten ulusötesi oluşum ve süreçlere kaydırmıştır.

Tarım-gıda sistemi ve gıda rejimi kavramlarını tanımlayabilmek.

Neoliberal küreselleşme koşullarında ileri ve geri bağlantılarda ve yeniden üretim alanında yaşanan metalaşma sonucu, tarımsal ilişkilerin kapsamı 1980 öncesine kıyasla önemli ölçüde genişlemiştir. Bu genişleme tarımsal ilişkilerin analizinde, üretim ve genel olarak ticaret ilişkilerinin ya-

nı sıra, girdi ve kredi piyasalarının merkezinde yer aldığı geri bağlantıların ve işleme, dağıtım, pazarlama ve tüketim alanlarını kapsayan ileri bağlantıların analizini gerekli kılmıştır. Tarım gıda sistemi kavramı, tarım-gıda ilişkilerinin anlaşılabilmesi için bu ilişkilerin tarımsal üretimin ileri ve geri bağlantılarını içeren bir bütünlük ve kapsamda analiz edilmesini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle tarım-gıda ilişkilerinin bir bütünlük arz eden üretim, işleme, dağıtım, pazarlama, tüketim ilişkilerinin toplamına **tarım-gıda sistemi** denir. **Gıda rejimi kavramı** ise bu betimleyici çerçeveyi kapitalizmin tarihi içerisinde sorunsallaştırarak ele alır. Tarım-gıda sisteminin kapitalizmin tarihsel dönemlerine uygun olarak aldığı farklı biçimleri, içerisinde taşıdığı düzenlilikler ve çelişkiler temelinde analiz etme iddiasındadır.

Küreselleşme ve neoliberalizm kavramlarını karşılaştırabilmek.

1980 sonrası sosyal bilimlerin iki temel kavramı küreselleşme ve neoliberalizm olmuştur. Yaygın kullanımıyla küreselleşme kavramı esas olarak zaman ve mekân deneyimimizde yaşanan yoğunlaşma deneyimine ve bu yoğunlaşmanın yarattığı toplumsal dönüşümlere gönderme yapmaktadır. Bu anlamıyla belirli bir toplumsal ilişkinin zaman ve mekân deneyimimizi nasıl etkilediğini değil zaman ve mekân deneyimimizin toplumsal ilişkileri nasıl etkilediğini, değiştirdiğini ve dönüştürdüğünü sorgulamaktadır. Neoliberalizm kavramı ise, zaman ve mekân deneyimimizde yaşanan gelişmeleri kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki toplumsal sınıf ilişkisi temelinde ve sermaye birikim sürecinin analizini merkeze alarak açıklama çabasıdır.

Güncel tarım tartışmalarının tarım sorunu ve tarımsal sınıflara ilişkin temel tezlerini sıralayabilmek.

Güncel tarım sorunu tartışmalarının tarım sorununa ilişkin temel sorusu şudur: Neoliberal küreselleşme koşullarının da bir ürünü olan neoliberal gıda rejiminde kapitalist gelişmenin önündeki engeller olarak kavramsallaştırılan tarım sorunu hâlâ geçerli midir? Bu soruya verilen yanıt temelinde farklılaşan tarım tartışmalarına rağmen, tarımsal sınıflara ilişkin olarak genel bir ortaklıktan bahsetmek mümkün görünmektedir. Bu ortaklık güncel tarım tartışmalarının küçük meta üreticilerinin sınıfsal konumuna ilişkin şu tezinde ifadesini bulmaktadır: (1) uluslararası ticareti sınırlandıran unsurların serbest piyasa lehine ortadan kaldırıldığı ve metaların ve paranın serbestçe dolaştığı; (2) ulus-devletin üretim, dağıtım, pazarlama ve dağıtım ilişkilerinde serbest piyasa lehine geri çekildiği; (3) biyoteknoloji ve ikamecilik olmak üzere tarım-gıda teknolojilerinde önemli gelişmelerin yaşandığı; (4) teknoloji alanında meydana gelen bu gelişmelerin mülkiyet hakları temelinde metalaştırıldığı ve sermayenin kontrolüne verildiği; (5) bu gelişmelerin yanı sıra neoliberal düzenlemelerle ayrıca güçlenen çokuluslu tarım-gıda şirketlerinin belirleyici bir rol oynadığı; (6) çokuluslu tarım-gıda şirketleri temelinde tarım ve sanayi arasındaki ayrımın anlamını yitirmeye başladığı günümüz kapitalizminde, küçük meta üreticileri sermaye karşısında meta-dışı ilişkilere girebilmeleri sayesinde koruduğu bağımsızlığını yitirmiş ve işçileşmiştir.

Kendimizi Sıneyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi küreselleşme tartışmalarında ana pozisyonda olan küreselleşmecilerin tezlerinden biri **değildir**?

- Zaman ve mekan deneyimimizde yoğunlaşma yaşanmaktadır.
- Toplumsal düzenin temelinde uluslararası ilişkiler yatmaktadır.
- Ulus-devlet önemini yitirmektedir.
- Küresel bir sivil toplum oluşmaktadır.
- Toplamlar niteliksel bir dönüşüm geçirmektedir.

2. Aşağıdakilerden hangisi tarım tartışmalarında küreselleşme tartışmaları ile birlikte ortaya çıkan eğilimlerinden biridir?

- Tarımsal üretim ilişkilerine ağırlık verme
- Ulus-devlet temelinde analizlere yönelme
- Tarım-gıda ilişkilerinin bütünlüğüne vurgu yapma
- Az gelişmişlik tartışmasını ön plana çıkartma
- Tarım ve sanayinin ayrışan yanlarını vurgulama

3. Aşağıdaki kavram eşleşmelerinden hangisi 2000'ler tarım tartışmasının kapsamını **en iyi** şekilde yansıtmaktadır?

- Tarım-gıda sistemi, gıda rejimi, neoliberalizm
- Ücretli emek, küreselleşme, köylülük
- Küçük meta üretimi, az gelişmişlik, ulus-devlet
- Tarım-gıda sistemi, az gelişmişlik, emperyalizm
- Gıda rejimi, ulus-devlet, küçük meta üretimi

4. Aşağıdakilerden hangisi neoliberal gıda rejiminin karakteristik özelliklerinden biri **değildir**?

- Ulus-devletin üretim, dolaşım ve tüketim ilişkilerinden geri çekilmesi
- Biyoteknoloji ve ikamecilik alanında gelişmelerin artması
- Çevre tahribatının artması
- Tarım ve sanayinin ayrılması
- Çokuluslu gıda şirketlerinin belirleyici hale gelmesi

5. Aşağıdaki tezlerden hangisi güncel tarım tartışmalarının, küçük meta üreticileri konusundaki yaklaşımını **en iyi** şekilde yansıtmaktadır?

- Kapitalizmin genel işleyiş mekanizmaları içerisinde sömürülmektedir.
- Küçük burjuvazinin bir parçasıdır.
- Üretim sürecindeki kontrolünü artırmaktadır.
- Çelişkili sınıf konumu kapitalist özellikler lehine çözülmüştür.
- Sermayenin doğrudan nüfuzu sonucu işçileşmiştir.

6. Aşağıdakilerden hangisi küreselleşme tartışmalarında hâkim olan pozisyona verilen isimlerden biri **değildir**?

- Küreselleşme teorisi
- Küreselleşmeciler
- Şüpheciler
- Radikaller
- Küreselleşme savunucuları

7. Aşağıdakilerden hangisi tarım tartışmalarında küreselleşme tartışmaları ile birlikte öne çıkan sorunsallardan biri **değildir**?

- Tarımsal üretim ilişkileri
- Ulus-ötesi oluşumlar
- Sermaye birikiminin ulus-ötesi karakteri
- Tarım-gıda politikaları
- Ürün işleme, dağıtım, pazarlama ve tüketim ilişkileri

8. Aşağıdakilerden hangisi 1980 sonrası süreçte ulus-devletin üretim ve yeniden üretim ilişkilerinden "geri çekilmesinin" araçlarından biri **değildir**?

- Özelleştirmeler
- Bağımsız kurullar
- Serbestleştirmeler
- Artan gümrük duvarları
- Kuralsızlaştırma ve yeniden düzenleme

9. Aşağıdakilerden hangisi tarımın ileri bağlantıları arasında **yer almaz**?

- Ürün işleme
- Paketleme
- Dağıtım
- Tüketim
- Girdiler

10. Aşağıdakilerden hangisi güncel tarım tartışmaları içerisinde dile getirilen küçük meta üreticilerinin işçileştiği tezinin arkasında yatan nedenlerinden biri **değildir**?

- Biyoteknoloji ve ikamecilik alanında gelişmelerin yaşanması
- Kentleşmenin yarattığı çekim gücünün artması
- Neoliberal serbestleştirmeler ve düzenlemelerin oluşması
- Fikri mülkiyet hakları, gıda kalitesi ve standartları alanındaki gelişmelerin görülmesi
- Ulus-devletin tarımın ileri ve geri bağlantılarından sermaye lehine geri çekilmesi

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlışsa “Küreselleşme ve Tarım Tartışmalarında Yeni Eğilimler” konusunu gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlışsa “Küreselleşme ve Tarım Tartışmalarında Yeni Eğilimler” konusunu gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlışsa “Tarım Tartışmalarında 2000’ler: Tarım-Gıda Sistemi, Gıda Rejimi, Neoliberalizm” konusunu gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlışsa “Tarım Tartışmalarında 2000’ler: Tarım-Gıda Sistemi, Gıda Rejimi, Neoliberalizm” konusunu gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlışsa “Neoliberal Gıda Rejimi ve Küçük Meta Üretimi” konusunu gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlışsa “Küreselleşme ve Tarım Tartışmalarında Yeni Eğilimler” konusunu gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlışsa “Küreselleşme ve Tarım Tartışmalarında Yeni Eğilimler” konusunu gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlışsa “Tarım Tartışmalarında 2000’ler: Tarım-Gıda Sistemi, Gıda Rejimi, Neoliberalizm” konusunu gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlışsa “Tarım Tartışmalarında 2000’ler: Tarım-Gıda Sistemi, Gıda Rejimi, Neoliberalizm” konusunu gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız yanlışsa “Neoliberal Gıda Rejimi ve Küçük Meta Üretimi” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tarım ve gıda sosyolojisinin olgunlaşma dönemi olan 1990’lar, esas olarak, küreselleşme tartışmalarının bir uzantısı şekline ulus-devletin nasıl ele alınması gerektiği tartışması ile geçmiştir. Ulus-devletin öneminin devam edip etmemesi ya da müdahale araçlarında yaşanan değişimlere ilişkin tartışma tarım ve gıda ilişkilerinde devletin rolüne odaklanılarak yapılmıştır. Bu kapsamda ulus-devletin bir andan kendi varlığı diğer yandan üretim ve yeniden üretim ilişkilerinde oynadığı dört temel rolün altı çizilmiştir: (1) sermaye birikimi; (2) farklı sınıflar arasında arabuluculuk; (3) toplumsal sistemin meşruiyetini sağlama (4) kapitalist toplumun yeniden üretimi. Burada ulus-devletin alt sınıfların çıkarlarını koruyabilmesi için üretim sürecinde “yeterli” bir denetime sahip olması gerektiği varsayılmıştır. Diğer bir ifadeyle, tarım tartışmalarında güncel eğilimler küreselleşme süreciyle birlikte ulus-devletin üretim sürecindeki kontrolünü yitirdiğini dolayısıyla da alt sınıfların çıkarlarını korumakta eskisi gibi bir rol üslenemeyeceğini varsaymaktadır. Devletin düzenleyici rolü kısıtlandığı oranda “sermaye birikim süreçlerine özgü ve siyasal meşruiyetle ilgili sorunlar” ortaya çıkmaktadır. Basitçe ifade edecek olursak küresel kapitalizmin yeni aktörleri olan ulusötesi şirketler ucuz emek temelinde birikim yapmaya çabalamaktadır ve bu işçi ve emekçilerin yaşam koşullarının değersizleşmesi anlamına gelmektedir. Değersizleşmenin de belirli sınırları vardır. Diğer bir ifadeyle, sermayenin, işçi ve emekçilerin sosyal ve ekonomik kazanımlarını sınırlandırarak ucuz emek temelinde birikim yapmasının da belirli sınırları vardır. Toplumsal mücadelenin aldığı bu biçim içerisinde, ulus-devlet daha önce oynadığı arabuluculuk rolünü oynamaz hâle geldiği için ortaya bir meşruiyet krizi çıkmaktadır. Ancak literatürün buradaki temel tezi bu meşruiyet krizinin genel olarak devletin değil ulus-devletin krizi olduğudur. Tarım ve gıda sosyoloji içerisinde yürütülen tartışmalar, bir yandan ulusötesi bir devletin oluşumu diğer yandan emekçi sınıfların küresel ölçekte vereceği bir mücadelenin olanakları üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer bir ifadeyle sermaye birikim dinamiklerinin küresel ölçekte taşınmasına paralel olarak devlet ve emekçi sınıfların mücadelesinin de küresel ölçekte taşınacağı hatta taşınması gerektiği tezi tarım tartışmaları içerisinde belirgin bir eğilim olarak kendisini göstermiştir.

Sıra Sizde 2

Neoliberal düzenlemeler temel olarak şunlardır: (1) “Özelleştirmeler ve ekonomik faaliyetlerin serbest bırakılması yoluyla serbest piyasaları kurumsallaştırmak üzere devleti arka plana itmek”; (2) “Enflasyonu kontrol etmek ve devlet müdahalesinin kapsamını sınırlamak amacıyla vergi reformları ve masrafları kısma gibi sıkı mali ve para politikaları”; (3) “Karşılaştırmalı üstünlüğe uygun olarak uzmanlaşmayı teşvik etmek, ihracatı canlandırmak ve iç piyasadaki rekabeti artırmak amacıyla ithalatın serbestleştirilmesi ve döviz kurunda devalüasyon”; (4) “Yabancı sermaye çekmek, iç piyasadaki tüketim ve yatırım kapasitesini artırmak amacıyla sermaye akışının serbestleştirilmesi”; (5) “Tasarrufları ve yatırım getiri oranını yükseltmek amacıyla yerli mali sistemin serbestleştirilmesi”; (6) “İstihdam seviyesini yükseltmek amacıyla emek piyasasının esnekliği”; (7) “Mülkiyet hakları yaratmak ya da bu hakları korumak amacıyla yasaların gözden geçirilmesi”; (8) “Özgürlüğü ve insan haklarını korumak için değil devlet iktidarını seyretmek ve çoğunluğun ekonomi politikalarını etkileyebilmesi zayıflatmak için siyasi demokrasi”. (Saad-Filho, 2007: 19-20) Yukarıda sıralanan neoliberal politikalarından anlaşılacağı üzere neoliberalizm kavramı ile metaların ve paranın dolaşımının serbestleşmesi; ulus-devletin müdahale alanlarının daraltılması ya da biçim değiştirmesi; emek süreçlerinin esnekleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması ve bu gelişmelere uygun bir siyasal düzenlemenin gerçekleştirilmesi kastedilmektedir. Bu anlamıyla neoliberalizm kavramı altında işaret edilen gelişmeler küreselleşme kavramı ile ifade edilen gelişmelerle büyük oranda çakışmaktadır. Ancak neoliberalizm kavramı küreselleşmecilerin tezlerinin aksine bu gelişmelerin kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki ilişki temelinde tanımladığımız kapitalizmin içsel çelişkileri arasındaki bağı kurmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu gelişmeleri kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki ilişki temelinde izah etmektedir.

Sıra Sizde 3

Küçük meta üreticilerinin “gizli/yarı proleter” şeklinde tanımlanması 1980 öncesi tarım tartışmaları içerisinde köycü/köylücü yaklaşımların uzantısı olarak şekillenen “eklemlenme tezi” tartışmaları içerisinde dile getirilmiştir. Eklemlenme tezi, bir toplumsal formasyonda birden fazla üretim tarzının bulunabileceğini ancak bunlardan bir tanesinin başat üretim tarzı olabileceğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda farklı üretim tarzların birbirlerine eklemlenme ilişkilerini analizin merkezine almaktadır. Bu yaklaşım için hâkim üretim tarzı kapitalizm olmakla birlikte küçük meta üretimi ayrı bir üretim tarzı olarak varlığını sürdürmektedir. Samir Amin ve Kostas Vergopoulos gibi isimlerin başını çektiği bu tartışma içerisinde küçük meta üretiminin kapitalizme eklemlenmesi sürecinde küçük meta üreticilerinin üretim araçlarının sahibi olmalarından ileri gelen avantajlarını yitirdikleri ve kapitalizmin genel işleyiş mekanizmaları içerisinde sömürüldükleri iddia edilmiştir. Ancak kapitalizmde klasik ve ideal olarak beklenen, artı-değere üretim sürecini doğrudan örgütleyen kapitalistlerce el konulması olduğundan ve bunun yanı sıra küçük meta üreticileri üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurmaya devam ettiğinden bu durum gizli ya da yarı proleter kavramlarıyla ifade edilmiştir.

Sıra Sizde 4

Türkiye’de tarım tartışmalarının güncel eğilimi de bu yöndedir. Öncelikli olarak ülkemizde tarım tartışmalarının seyrine ilişkin birkaç not düşmeliyiz. Tarım sorunu tartışmaları 1980 öncesi Türkiye sosyal bilimler literatürünün çok önemli bir bölümünü oluştursa da 1990’larla birlikte sosyal bilimlerin ilgi alanı olmaktan çıkmıştır. Bu yüzden de tarım sorunu tartışmalarının güncel eğilimleri ve ülkemizde yaşanan tarımsal dönüşüm üzerine kapsamlı bir tartışmadan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Yine de son dönemlerde önemli çalışmalara imza atılmıştır ve tarım sorunu tartışmalarının yakın gelecek içerisinde yeniden canlanacağını söylemek mümkün görünmektedir. Bu doğrultuda, örneğin, Umut Ulukan’ın (2009) Bursa’nın Karacabey İlçesi’ne bağlı Sultaniye Köyü’nde, sanayi tipi domates üretiminde sözleşmeli çiftçiliği sorunsallaştırdığı doktora çalışması dikkate değerdir. Ulukan’ın (2009) çalışması belirli bir bölge ve belirli bir ürün ile sınırlı bir çalışmadır ancak yine de sözleşmeli çiftçilik uygulamalarının küçük meta üreticilerini yerinde/kendi toprağında işçileştirdiği sonucuna ulaşması ve proleterleşme dinamiklerini vurgulaması bakımından önemlidir. Daha geniş kapsamlı bir çalışma ise Özügurlu (2009, 2011) ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiştir. Özügurlu

(2009, 2011) Türkiye ölçeğinde 10 il ve 24 köyde gerçekleştirdikleri nitel araştırmalarından hareketle küçük meta üreticilerinin işçileşme eğilimine dikkat çekmektedir:

Artık ... hane emeğini tarımsal üretime maksimum düzey ve yoğunlukta sürerken, gereksinimlerini de minimize edebilen; ancak her iki eğilimi de, “geçimlik üretim” stratejisi temelinde, meta-dışı alanların inşası şeklinde gerçekleştiren bir köylü kategorisi, Anadolu ve Rumeli köylerinde mevcut değildir. Bugün meta-dışı alanlar açabilmesi ve o alanlarda, bu zamana kadar olduğu gibi, kendi özerk varlığını ve hane emeğini özgürce kullanabilme yeteneğini yeniden kazanabilmesi, sermaye nüfuzunu geri püskürtecek kolektif bir meydan okumanın organik parçası olmasıyla mümkündür. Bir bakıma, KMÜ kapalı içindeki küçük köylülüğün geleneksel köylü özelliklerine dönebilmeleri, işçi sınıfı gibi davranabilmeleriyle mümkündür.

Uluslararası tarım sorunu literatüründeki güncel yaklaşımların ve henüz zayıf bir düzeyde de olsa Türkiye literatürünün ortak eğilimi mülksüzleşmemiş olan küçük meta üreticilerinin işçileşme vurgusunu öne çıkartmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akram-Lodhi, A. H. ve Kay, C. (2010a) "Surveying the Agrarian Question (Part I): unearthing foundations, exploring diversity", **The Journal of Peasant Studies**. 37 (1), s.177-202.
- Akram-Lodhi, A. H. ve Kay, C. (2010b) "Surveying the Agrarian Question (Part I): unearthing foundations, exploring diversity", **The Journal of Peasant Studies**. 37 (2), s.255-284.
- Araghi, F. (2000) "The Great Global Enclosure of Our Times: Peasant and the Agrarian Question at the End of the Twentieth Century", (Fred Magdoff vd. (der.) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food and the Environment.** New York: Monthly Review Press, s.145-160.
- Aydın, Z. (1986a) "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgeleşmiş Ülkeler (I)", **11. Tez**. 3, s.126-156.
- Aydın, Z. (1986b) "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgeleşmiş Ülkeler (I)", **11. Tez**. 4, s.171-216.
- Aydın, Z. (2001) "Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği", **Toplum ve Bilim**. 88, s.11-31.
- Bernstein, H. (1977) "Notes of Capital and Peasantry", **Review of African Political Economy**, 10.
- Bernstein, H. (1986) "Capitalism and Petty Commodity Production", **Social Analysis**. 20.
- Bernstein, H. (2002) "Land Reform: Taking a Long(er) View", **Journal of Agrarian Change**. 2(4), s.433-463.
- Bernstein, H. (2004) "Changing Before Our Very Eyes': Agrarian Questions and the Politics of Land in Capitalism Today", **Journal of Agrarian Change**. 4(1-2), s.190-225.
- Bernstein, H. (2008) **Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri**. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bonanno, A. vd. (1994a) **From Columbus to ConAg-ra: The Globalization of Agriculture and Food**. USA: University Press of Kansas.
- Bonanno, A. vd. (1994b) "Global Post-Fordism and the Concepts of State", **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, 4, s.11-29.
- Boratav, K. (2004) **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Buttel, F. H. (2001) "Some Reflections on Late Twentieth Century Agrarian Political Economy", **Cadernos de Ciência & Technology**, 18(2), s.11-36.
- Büke, A. (2008) **Globalization, Transnationalization and Imperialism: Evaluation of Sociology of Agriculture and Food in the Case of Turkey**. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyoloji Bölümü: Ankara.
- Büke, A. ve Gökdemir, K. (2010) "Günümüz Kapitalist Tarımında Küçük Meta Üretimi Toprak Mülkiyeti İlişkisi", **Toprak Mülkiyeti Sempozyumu**. 18 Aralık 2009. Ankara: ODTÜ Mezunlar Derneği Vişnelik Tesisleri.
- Clarke, S.(1999) "Class Struggle and the Global Overaccumulation of Capital", (R. Albritton vd. (der.) **Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalizations**. s.76-92.
- Ecevit, M. C. (1999) **Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri: Gökçeada Köyü Monografisi**. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ecevit, M. C. (2006) "Ulusötesileşme ve Küçük Köylülüğün Yaşam ve Direnme Koşulları", Gürkan, C. vd. (der.) **Küreselleşmeye Güney'den Tepkiler**. Ankara: Dipnot Yayınları, s.341-348.
- Ecevit, M. C. (2006-2008) Basılmamış Ekin-Besin (Tarım-Gıda) Atölyesi (EBA) Seminerleri.
- Ecevit, M. C., Karkıner, N. ve Büke, A. (2009) "Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine", **Mülkiye**. 262, s.41-61.
- Fine, B. (2004) "Examining the Ideas of Globalization and Development Critically: What Role for Political Economy", **New Political Economy**. 9(2), s. 213-231.
- Fine, B.Heasman, M. ve Wright, J. (1996) **Consumption in the Age of Affluence: The World of Food**. London and New York: Routledge.
- Friedmann, H. ve McMichael, P. (1989) "Agriculture and the State System: The rise and decline of national agricultures, 1870 to the present", **Sociologia Ruralis**. XXIX(2), s.93-117.
- Gibbon, P. ve Neocosmos M. (1985) "Some problems in the political economy of African Socialism", (Bernstein, H. ve Campell, B. K. (der.), **Introduction of Accumulation in Africa: Studies in Economy and State**. London: Sage Publications.

- Giddens, A. (2002) **Runaway World: How Globalization Is Reshaping Our Lives**. London: Profile Books.
- Giddens, A. (2003) "The Globalizing Modernity", (Held, D. ve McGrew, A. (der.), **The Global Transformations Reader An Introduction to the Globalization Debate**. Cambridge: Polity Press, s.60-66.
- Held, D. ve McGrew, A. (2003) "The Great Globalization Debate: An Introduction", (Held, D. ve McGrew, A. (der.), **The Global Transformations Reader An Introduction to the Globalization Debate**. Cambridge: Polity Press, s.1-50.
- IJSAF, (1991) "From the Editor/Editorial", **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**. 1, s.9-10.
- Lewidow, L. (2003) "Technological Change as Class Struggle", (Saad-Filho, A. (der.) **Anti-Capitalism A Marxist Introduction**. Londra: Pluto Press, s.94-105.
- Lewontin, R. C. (2000) "The Maturing of Capitalist Agriculture: Farmer as Proletarian", (Magdoff, F. vd. (der.) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**. New York: Monthly Review Press, s.93-106.
- Liodakis, G. (2003) "The Role of Biotechnology in the Agro-Food System and the Socialist Horizon", **Historical Materialism**. 11(1), s.37-74.
- Magdoff, F., Foster, J.B., Buttel, F. H., (2000) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**. New York: Monthly Review Press.
- Marx, K. (2000, [1867]) **Kapital** (Birinci Cilt). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2003, [1885]) **Kapital** (İkinci Cilt). Ankara: Sol Yayınları.
- McMichael, P. (1991) "Food, the State and the World Economy", **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**. 1, s.71-85.
- McMichael, P. (2000) "Global Food Politics", (Magdoff, F. vd. (der.) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**. New York: Monthly Review Press, s.125-144.
- McMichael, P. (2009) "A Food Regime Genealogy", **Journal of Peasant Studies**. 36(1), s.139-169.
- Middendorf, G., Skladny, M., Ransom, E., Busch, L., (2000) "New Agricultural Biotechnologies: The Struggle for Democratic Choice", (Magdoff, F. vd. (der.) **Hungry For Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**. New York: Monthly Review Press, s.107-124.
- Özügürlü, M. (2009) "Türkiye'de Kır ve Kent Emekçilerinin Durumu", Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunulmuş tebliğ, TSBD, 10 Aralık 2009, Ankara: ODTÜ.
- Özügürlü, M. (2011) **Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı, Türkiye'de Tarım Çalışmaları ve Köylülük Üzerine Gözlemler**. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Rosenberg, J. (2000) **The Follies of Globalisation Theory**. London and New York: Verso.
- Rosenberg, J. (2005) "Globalization Theory: A Post Mortem", **International Politics**. 42, s. 2-74.
- Saad-Filho, A. (der.) (2006) **Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm için Ekonomi Politik**. İstanbul: Yordam Kitap.
- Saad-Filho, A. ve Fine, B. (2008) **Marx'ın Kapitali**. İstanbul: Yordam Kitap.
- Saka, B. (2010) **Devlet-Köylü İlişkisinde Değişim Dönüşüm Süreçleri**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Metin Özügürlü.
- Savran, S. (1996) "Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı?", **Sınıf Bilinci**. 16 ve 17.
- Scholte, J. A. (2003) "What is Global about Globalization", (Held D. ve McGrew, A. (der.) **The Global Transformations Reader An Introduction to the Globalization Debate**. Cambridge: Polity Press, s.84-91.
- Seddon, D. ve Margulies R. (1982) "The Politics of the Agrarian Question in Turkey: Review of a Debate", **Journal of Peasant Studies**. 11(3).
- Ulukan, U. (2009) **Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği**. İstanbul: SAV Yayınları.
- Waters, M. (1996) **Globalization**. New York: Routledge.
- Wood, E. M. (2003) **Empire of Capital**. London: Verso.
- Yenal, Z. (1999) "Food TNCs, Intellectual Property Investments and Post-Fordist Food Consumption: The Case of Unilever and Nestlé in Turkey", **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**. 8, s.21-34.

5

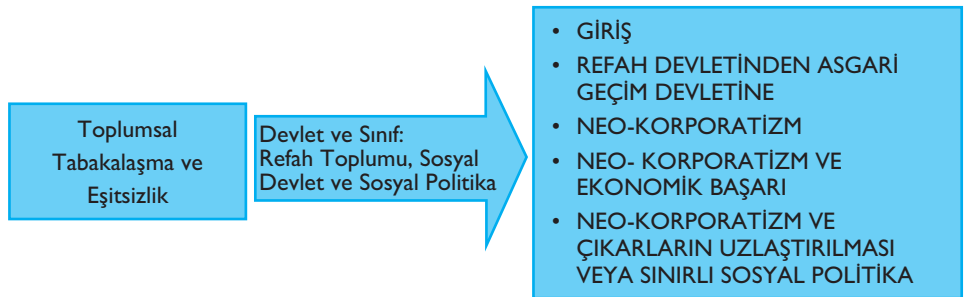
Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Tarihsel olarak refah devletinden “asgari geçim devletine” giden süreci özetleyebilecek,
 - Neo-korporatizmi tanımlayabilecek,
 - Liberal korporatizm ve devlet korporatizmini karşılaştırabilecek,
 - Neo-korporatizm ve ekonomik başarı arasındaki ilişkiyi ifade edebilecek,
 - Korporatizm ve çıkarların uzlaştırılması/sınırlı sosyal politikanın arkasındaki ilişkiyi ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Refah Toplumu
- Asgari Geçim Devleti
- Sosyal Devlet
- Sosyal Politika
- Neo-Korporatizm
- Liberal Korporatizm
- Devlet Korporatizmi

İçindekiler

Devlet ve Sınıf: Refah Toplumu, Sosyal Devlet ve Sosyal Politika

GİRİŞ

Tarihsel açıdan siyasal birleşmeyi ve bütünleşmeyi simgeleyen devlet, aslında iktidarın kaynağı, siyasal toplumun çatısı olarak da kabul görür (Kapani, 2010). İktidarın kaynağı ve siyasal toplumun çatısı olan devlet, maddi üretim yapan “belirli bireylerin yaşam süreçlerinin sonucu olarak meydana gelmektedir” (Marx, 2004). Öyle olduğu içindir ki devlet de “fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine, gerçek yaşamın diline bağlı” olarak somutlaşır. Böylesi bir devlette ise “insanların anlayışları, düşünceleri, karşılıklı zihinsel *ilişkileri* onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar” (Marx, 2004).

Devlet, temel işlevini yerine getirebilmek için bir işbölümünü, gereklilikten öte; zorunlu kılar. Öyle olduğu içindir ki böylesi bir yapılanmada “üretici güç, toplumsal durum ve bilinç, birbirleriyle çelişkiye düşebilirler ve düşmek zorundadırlar, çünkü *işbölümü* sayesinde, faaliyet ile maddi faaliyetin, keyif çatma ile çalışmanın, üretim ile tüketimin farklı farklı bireylerin payına düşme olasılığı, hatta olgusu ortaya çıkar” (Marx, 2004). Böylesi bir yapıda çıkarların çatışması ve uzlaşmazlıklar kaçınılmazlaşır. Bu çıkar çatışması ve uzlaşmazlık, “tarihin bütün çatışmalarının kökeni üretici güçler ile karşılıklı ilişki tarzı arasındaki çelişkide” ortaya çıkarak (Marx, 2004) ve kendisini somut olarak devletin işlevlerinde açığa vurur. Zira devlet, toplumu oluşturanlar arasında bir bölünmenin baş gösterdiği yerde ve zamanda, toplumsal kesimlerin çıkarlarının çatıştığı zamanda görülmektedir.

Bir sınıfın bir başka sınıf üzerinde egemenliğini sürdürmesinin bir aracı olan **devlet**, sermaye birikimi, kâr oranları, kâr alanlarının kapsamı, çalışma ilişkileri, emek piyasaları, ücretler, refah, gündelik hayat ve benzerleri üzerinde etkili olup bu alanlarda somutlaşırken, bu durum sosyal politika uygulama(ma) özelliği ile de kendi “sifatını”/“niteliğini” belirler. Kuşkusuz bu göstergeleri ve ölçütleri belirleyen çok farklı etkenler olmakla birlikte temel belirleyici olarak karşımıza “sınıf çatışması” veya “sınıf uzlaşması” çıkar. Toplumun sınıflara bölündüğü yerde çıkarları uzlaştırmak zorlaşır ve öyle olduğu için de belirleyici güç sınıfların gücü olur. Devletin bir türevi olarak sosyal devletin/refah devletinin/neo-korporatist devletin ve uygulanan/uygulanmayan sosyal politikanın tarihi aslında, **sınıflar arasındaki çıkar çatışması** ve bu çatışmada belirleyici olan **sınıfların gücünün** düzeyidir. Böyle olduğu için de devlet ve sınıf ilişkisine, dolayısı ile devletin önündeki sınıf ile uyguladığı/uygulamadığı sosyal politikaya bu güç ilişkisi, fırsatları ya da ola-

naksızlıkları üzerinden bakmak gerekir. Kavramlar, ifade ettikleri “gerçeklikler” açısından çok önemlidir. Ön kabul görmüş olan “sosyal devlet”, “refah devleti” kavramları tartışmalıdır. Zira bir gerçeğin üstünü örtmekte, görünen ile öz arasındaki farkı gizlemektedir. **Sosyal devlet, refah devleti** nitelendirmeleri sınıflar arasındaki çıkar çatışmasını gizleyen, üstünü örten, yok sayan yaklaşımlar olup bir iyi niyeti, bir ihsanı ifade eden nitelendirmelere dönüşmektedir. Aslında bu nitelendirmeleri önemli ölçüde karşılayan bir başka soyutlama da **neo-korporatist devlettir**. Neo-korporatist devlet kavramı devlet ile sınıf arasındaki ilişkiyi açıklamada sosyal devlet ve refah devleti nitelendirmelerinden daha açıklayıcıdır.

Bu ünite, ilk olarak refah devletinden asgari geçim devletine giden süreç özetlenecektir. Daha sonra farklı bakış açılarından yapılan neo-korporatizm tanımları özetlenerek, liberal ve devlet korporatizmin özellikleri sıralanacaktır. Son olarak ise neo-korporatizmin ekonomik başarı ve çıkarların uzlaştırılması üzerindeki etkisi tartışılacaktır.

REFAH DEVLETİNDEN ASGARİ GEÇİM DEVLETİNE

Tarihsel olarak refah devletinden “asgari geçim devletine” giden süreci özetleyebilmek.

Sosyal politika veya sosyal politika uygulamaları devletten bağımsız değildir. Devlet sosyal politikanın hem kapsamını hem de uygulama düzeyini belirlemektedir. Kuşkusuz bütün bunlar da giriş bölümünde de belirtildiği gibi sınıflar arasındaki güç düzeyi ve çıkar çatışması veya çıkar uzlaşmasının boyutu ile yakından ilgilidir. Tarihsel açıdan baktığımızda sınıflar arası uzlaşmazlık köklü ve çok belirgin şekilde kendisini Sanayi Devrimi ile birlikte açığa vurur. C. Talas (1992) sosyal politikanın “ilkçağlardan beri olagelmış ve temelinde, insanın simgelediği emek gücünün korunmasına dönük bir yeni oluşum” olduğuna dikkat çektikten sonra, “bugünkü anlamına ve boyutlarına ulaşabilmek için yüzyılların geçmesi, toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ekinel yapılarının köklü değişikliklere ve dönüşümlere uğraması gerekmiştir” demektedir. Bu sürece bağlı olarak, “liberal ve XVIII. yüzyıldan başlayarak gelişen yeni kapitalist düzende daha sınırlı bir sosyal politika anlayışı içine girilmiştir. Böylece, zaman içinde sosyal politika, yeni sınıflar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, işçi-işveren ilişkilerinde denge kurulması ve gerektiğinde işçi sınıfını, onun emek gücünü korumak doğrultusunda devletin müdahalelerde bulunması anlamını kazanmıştır” (Talas, 1992).

Sosyal politika kavramı ilk kez 19. yüzyıl ortalarında Almanya’da kullanılmıştır. Terim tarihsel olarak bir mücadeleyi, bir programı ve parolayı anlatmak amacıyla doğmuştur. Sosyal politika teriminin dar anlamdaki tanımında, sanayi devriminin belirginleştirildiği sınıflararası çelişki ve çatışmalarının, kurulu toplumsal düzeni sarsmasını önlemeye yönelik önlemler alınması amacı vurgulanır (Gülmez, 2000). Kavramın doğuşundan kısa bir süre sonra, 1873’te Almanya’da Sosyal Siyaset Cemiyeti (Verein für Sozialpolitik) kurulur (Tuna-Yalçıntaş, 1981). Sosyal politika kavramının doğduğu dönem ise sınıf çatışmalarının sertleştiği, sosyalist düşüncelerin işçi sınıfı içinde kök salıp geliştiği bir dönemdir.

Başlangıçta çalışan çocuk ve kadın işçilerin korunmasına yönelik önlemler olarak ortaya çıkmışken, izleyen yıllarda tüm işçileri konu edinmiştir. Sosyal politika evriminin birinci aşaması, kişisel yardımlardan kişisel haklara ve sınıfsal korumalara geçiştir. İkinci temel aşama ise geniş anlamda sosyal politika olarak tanımlanan

Sosyal politika kavramı ilk kez 19. yüzyıl ortalarında Almanya’da kullanılmıştır. Kavramının doğduğu dönem ise sınıf çatışmalarının sertleştiği, sosyalist düşüncelerin işçi sınıfı içinde kök salıp geliştiği bir dönemdir.

tüm halkın refahının yükseltilmesi, toplumsal barış ve adaletin sağlanmasının temel hedef edinildiği aşamadır. Ancak yaklaşık çeyrek yüzyıldır, çağın önemli sorunlarından biri hâline gelen *yoksulluk*, sosyal politikanın en önemli konularından biri olmaya başlamıştır. O kadar ki bu “yeni” durumu tarif etmek bakımından ‘eski’ yoksulluk kavramı yetersiz kalmış, bu nedenle yoksulluğun yeni hâlini tarif için başına bir de “yeni” sıfatı konmuştur. Öyle anlaşıyor ki bu kez düzene yönelik tehlike, iyi kötü bir işe sahip olan işçilerden yani işçi sınıfından değil, büyük çoğunluğunu işsizlerin oluşturduğu yoksullardan gelmektedir. Bu nedenle de önlemler bu kez bu yeni gruba yönelik olarak oluşturulmaya başlanmıştır. Sosyal politikanın konusu olan düzenin selametini sağlamak kaygısı bir kez daha devreye girer. Zira dün olduğu gibi bugün de sosyal politikanın temel amacı “kapitalist toplum düzeni içinde sınıf savaşımalarının nedenlerini gidermeye dönük önlemler ve politikalar” öngörmek, oluşturmak ve uygulamaktır (Talas, 1992). Sosyal politikanın konusu olan düzenin selametini sağlamak kaygısı bir kez daha devreye girer.

Aslında sosyal politikayı evrimi açısından ele aldığımızda üç ana dönem altında değerlendirmek mümkündür.

- İlk dönem 1841-1890 arasındır ve temel özelliği devletin yavaş sahneye inip bazı sınırlı korumacı önlemlere yönelmesidir.
- İkinci dönem 1890-1945 arasındır ve artık devlet çalışma ilişkilerini düzenlemek için devrededir ve bu alana yönelik düzenlemeler yapar.
- Üçüncü dönem ise 1945-1973 dönemi, sosyal politikanın yaygın olarak uygulama alanı bulduğu, konusu ve kapsamını genişlettiği bir dönemdir ve devlet artık hemen hemen her yerdedir ve önüne “sosyal” sıfatı gelmiştir. 1973 sonrasını ise, en çok ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, sosyal politika alanından devletin ricat ettiği, üçüncü aşamanın tersine, sosyal politikanın konusu ve kapsamının daraltıldığı bir evre olarak nitelendirebiliriz. Burada karşımıza tekrar yoksullar çıkar/çıkartılır.

Refah devletinin önemli uygulamalarından biri olan sosyal politikadan embriyonik bir biçimde de olsa oldukça zor söz edilecek olan 1842-1891 döneminde, toplam 49 “devrimci durum” yaşanmış olması (Tilly, 1995); örneğin sadece Fransa’da, 1891-1913 arasında, 13.101 grevin gerçekleşmiş olması (Montreuil, 1946), çalışanların rahatsızlığını gösteren önemli birer olgu özelliği taşımaktadır. Kuşkusuz bu koşullarda sosyal politika üzerinde önemli bir rol oynayacak olan sendikacılık, artık bir gerekliliğin ötesinde bir zorunluluk oluyordu. Çünkü çalışanların ve işsizlerin yaşam koşulları oldukça kötü idi.

Kuşkusuz benzeri sorunları yaşayan diğer ülkeler için bu durum, sistemin ve düzenin sürdürülebilirliği açısından ciddi sıkıntılar yaşıyordu. Sosyalistlerin işçi sınıfı içinde önemli taraftar bulmaya başlaması ve işçilerin iktidara yönelik mücadeleleri, bu ülkeleri refah devletinin önemli uygulamalarından biri olan sosyal politika alanında, sınırlı düzeyde de olsa bazı önlemler almaya itiyordu. Özellikle 1917 yılında Rusya’da, işçi sınıfı adına bir devrimin gerçekleştirilmiş olması, bu devrim ile kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin izleyen yıllarda sosyalist sistemi kurma çabaları ve uygulamaları, sanayileşmiş kapitalist ülkelerin sosyal politika alanındaki önlemlere yönelmesini hızlandırmıştır. Belek’in (2001) de vurguladığı gibi, sosyalizm bütün yurttaşlarına sağlık, eğitim, refah hizmetlerini parasız sunarken, kapitalizmin bu rakip karşısında hiçbir şey yapmaması beklene mezdi. Bu nedenle, refah devletine dönük düzenlemelerin sosyalizmin ideolojik ve siyasal çekiciliğini azaltmak amacına yönelik bir yanının da olduğunu belirtmek gerekir.

Sistemin tehlikeye düşmesi, düzenin sarsılması, yaşanmakta olan bu sosyal ve siyasal sorunlar karşısında devletin bu alanlara müdahalesini kaçınılmaz kılmış; **liberal devlet** anlayışından **müdahaleci devlet** anlayışına geçilmesinin de yollarını açmaya başlamıştır. Kuşkusuz, bu türden müdahaleyi gerektiren nedenler arasında, sosyal sorunlar ve kapitalizmin yarattığı ekonomik sorunlar da rol oynamıştır. Özellikle, uluslararası düzeydeki düzenlemeler, başlangıçta, özünde sosyal değil ekonomik amaçlı bir nitelikteydi ve temelde işçilerin değil işverenlerin, emeğin değil sermayenin korunmasına yönelikti. Amaç koruyucu ulusal düzenlemelerin, devletler arasında yarattığı rekabet eşitsizliğinden, ulusal ekonomi ve sanayilerin olumsuz yönde etkilenmesini engellemekti. 19. yüzyıl boyunca 7-8 yıllık aralıklarla sürüp giden ekonomik bunalımlar, 1920'lerde büyük ve yaygın bir bunalıma dönüşmüştür. Büyük iflaslar, para bunalımı, yatırımların durması ve işsizlik gibi sorunlarla büyüyen 1929 bunalımı ve bu bunalımların yapısal sorunlardan doğduğu düşüncesi, bu tür sorunların çözümündeki devletin müdahalesine gerek olduğu görüşüne de yol açmıştır. İşte bu ekonomik ve sosyal sorunlar devletin müdahalesini gerekli kılmış, I. ve II. Dünya Savaşları, devletin rolünü daha da genişletmeyi zorunlu kılmıştır. Sosyal sorunların çözümü için sosyal politika önlemlerine ağırlık veren bir **“sosyal piyasa ekonomisi”** benimsenmiştir (Talas, 1967; Gülmez, 2000).

Refah devleti kavramı, 1930'larda işçi hareketlerinin yayıldığı bir dönemde, emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi düzenleyecek yeni bir yaşam biçiminin gerekliliği tartışmaları içinde olgunlaşmaya başlamıştır.

1945'ten önce oldukça tartışmalı bir konumda olan **refah devleti kavramı**, 1930'larda işçi hareketlerinin yaygınlaştığı bir dönemde, emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi düzenleyecek yeni bir yaşam biçiminin gerekliliği tartışmaları içinde olgunlaşmaya başlıyordu. Bu yıllarda, işçi sınıfı ve hareketi tam ve sürekli istihdam görevini, bir dizi evrensel ve bireysel hizmetlerin ve yoksulluğu azaltan güvenlik ağı hizmetlerinin toplumsal olarak sağlanmasını devlete dayatabilecek güçteydi. Tüm bu dayatmalar sonucunda verilen vaatler, aslında küresel “artığın” yeniden dağıtımını içerse de, *hükümetler* ve *işverenler* refah devletini dünya ekonomik büyümesinin zorunlu bir unsuru olarak da görüyorlardı (Pelizzon ve Casparis, 1999). II. Dünya Savaşı 1930'larda uygulamaya konulmaya çalışılan Refah Devleti'nin yaygınlaşmasına engel olmuştu. Savaş sonrasında **iş dünyasının** gündeminin ilk dayatması bunların yeniden yürürlüğe sokulması olmuştu. Gündemin diğer önemli maddesi ise, dünya ticaretini harekete geçirmekti. Kuşkusuz bu da Avrupa'yı, yeniden dünyanın en güçlü ekonomisinin, Amerika'nın, en büyük ticaret ortağı hâline getirecek Marshall Planı aracılığı ile başarılacaktı. Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak sömürgelerdeki bağımsızlık rüzgârları da şiddetlenmiştir. Bağımsızlık bazen Hindistan'da olduğu gibi bir “bağış” gibi veriliyor, bazen Kenya, Vietnam ve diğer ulusların örneğinde olduğu gibi silahlı mücadele yoluyla kazanılıyordu. O dönemde genel olarak dünyanın gündemini “ilerlemecilik” belirliyordu.

İki Dünya Savaşı arası dönemde, sigorta programları, hem yaygınlaşmış hem de yeni riskleri ve aile üyelerini kapsamına alarak genişlemiştir. İkinci aşamayı oluşturan bu yayılma döneminden sonra ve II. Dünya Savaşı sonrasında, tüm Avrupa ülkelerinde kaza, hastalık, yaşlılık ve işsizlik sigortasının uygulandığını görebiliyoruz. Bu dönem artık sosyal güvenlik sisteminin tamamlanma dönemini oluşturmaktadır. İşçi sınıfı, sermaye karşısındaki güçsüzlüğünü, demokratik siyasal haklarını kullanarak belirli bir ölçüde gidermiş; bu yolla, yani devleti etkin bir müdahale aracı olarak kullanarak kendi koşullarını iyileştirmeyi başarmıştır (Koray, 2000). Böylece, devlet müdahaleleri toplumun yardıma muhtaç kişilerine, kadın ve çocuklara, yaşlılara, bedeni güçten yoksun bulunanlara yardım ile başlamıştır. Devlet müdahaleleri daha sonra çalışma şartlarını düzenleyen kanunlar çıkarılma-

sı, işsizliğin önlenmesi ve eğitim faaliyetlerinin toplumun çeşitli katlarına eşit olarak dağıtılması gibi konularda çeşitlilik kazanarak zenginleşmiştir (Serter, 1994).

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uygulanma olanağı bulan **refah devleti**;

- Bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren,
- Onları 'toplumsal' tehlikelere karşı koruyan,
- Onlara sosyal güvenlik olanakları sağlayan,
- Toplumsal konumları ne olursa olsun tüm vatandaşlara eğitim, sağlık, konut gibi sosyal hizmetler alanında belirli bir standarda getiren devlettir.

Başlangıçta daha sınırlı bir hedef ve kapsamı olan refah devleti, sosyal politikanın genişlemesine paralel olarak zamanla yaygınlaşıp genişlemiştir (Koray, 2000). Bu dönemde, refahın sağlanması, esas olarak devletin bir fonksiyonuna dönüşmeye başlamıştır. Sanayileşmiş birçok devlet, SSCB'nin yaptığı gibi; ulusal refah programlarını 1945'ten sonra hızlandırıp yaygınlaştırmaya başladı. Birleşmiş Milletler, doğrudan ve uzmanlaşmış kurumlar aracılığıyla programlar geliştirdi. Sağlık için WHO, eğitim için UNESCO ve gıda için FAO refahı geliştirecek uzman kuruluşlar olarak faaliyetlerde bulunmaya başladılar.

Yeterli sağlık hizmetleri, kamu sağlığı önlemleri, modern tıptan yararlanma (koruyucu önlemler ve tedavi), yeterli toplumsal gelir (yaşlılık aylığı, işsizlik yardımı ve sağlık sigortası), eğitim olanaklarının kapsamı ve niteliği, yeterli beslenme düzeyi ve barınma alanları refah devletinin önemli bileşenlerinden oldu (Pelizzon ve Casparis, 1999). 1950'li ve 1960'lı yıllardaki ekonomik büyüme, hem tam istihdam politikasının uygulanmasını olanaklı kılmış, hem de sağlanan refahın boyutlarının artırılmasını teşvik ederek desteklemiştir. 'Fordist' üretim ve birikim biçimi ise bu süreci kolaylaştıran bir özellik arz etmiştir.

1950'li ve 1960'lı yıllardaki uygulamalar, işçi sınıfını ve örgütlerini büyük ölçüde depolitize edip korporatist ilişkilere yönlendirmiştir. 1970'li yılların ortasından itibaren yaşanan ekonomik kriz ile refah devleti için tehlike çanları çalmaya başlamış ve neo-liberal politikalara karşı çıkacak olan direniş merkezleri de etkisiz ve edilgen hale getirilmişti. Refah devletine denk düşen fordist üretim ve birikim biçiminde devlet, toplumsal refahı da gözetmek durumunda olduğundan, emek piyasaları ve çalışma ilişkilerine düzenleyici yönde müdahale etmekte, sistemin gerektirdiği uzlaşmayı sağlamak için emek ve sermayeyi de örgütleri aracılığı ile karar alma ve alınan kararları uygulama süreçlerine katmaktadır. Böylece devlet, gerek planlama gerekse kamu politikası oluşturma sürecinde karşılaştığı önemli sorunları da, bu işbirliği aracılığı ile aşmaktadır. Çalışanlar üzerinde toplumsal kontrolü de sağlayan bu mekanizma, işçi sınıfını kapitalist devlet ile bütünleştirmektedir. Kuşkusuz bu durum, iyi günlerin politikasıdır. Kırılgan olduğu için de ekonomik kriz ile bu durumun devam etmesi mümkün olmayacağı açıktır.

20. yüzyılın son çeyreğinde, refah devletinin, yaşanan ekonomik kriz nedeni ile gözden düşmesi, "ölesiye" bir rekabetin üretim ve emek süreçleri üzerindeki değiştirici etkisi, krizi aşmaya yönelik izlenecek politikaların, emeğin tüm kazanımlarına dönük bir saldırı başlatması nedeni ile yeni bir devlet biçimine gereksinim vardır: **Asgari Geçim Devleti**. Yeni teknoloji, uluslararasılaşma ve fordist paradigmadan post-fordist paradigmaya geçiş, yeni sanayileşen ülkelerle rekabet, emek ve üretim süreçlerinin değişimi sermayeyi yeni bir devlete, Asgari Geçim Devletine yönlendirmiştir (Jessop, 2000). Müdahale, özellikle eğitim politikalarının özelleştirilmesi ve refah politikalarının piyasalaştırılmasının kesişmesinde yaşanmaktadır (Topak, 2001). Refah ve işgücü piyasası programlarına girişte pazar seçiciliği **Asgari Geçim Devleti**'nin kimi eğilimleri ve temel özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Refah ve işgücü piyasası programlarına girişte pazar seçiciliği,
- Refah desteğinin miktarında ve uygunluk ölçütleri alanında kesintiler,
- Eğitime ve öğretime, el işlerine veya düşük ücretli istihdama katılımda değişik baskı biçimlerinin uygulanması,
- Sosyal yardım politikalarına hak kazanmanın zorlaştırılması ve yardımlardan yararlananların daha fazla denetlenmesi,
- Giderek artan işyeri gereksinimleri doğrultusunda istihdam tercihinin kısıtlanması,
- Mesleki eğitimin özelleştirilmesi ve deregülasyonu (Topak, 2001).

Kuşkusuz bütün bunlar, kamusal refah programları ile yardımlarının piyasalaştırılmasından ve refah devleti kurumsal yapılarına yönelik saldırılardan başka bir anlama gelmemektedir. **Rekabet** uluslar, bölgeler, firmalar ve elbette kişiler arasındaki rekabet neoliberalizmin temel değerlerinden biridir. Neoliberal görüş açısından **rekabet** daima bir erdem olduğundan, sonuçlarının kötü olması da düşünülemezdi. Neoliberallere göre pazar mekanizması öylesine mükemmeldir ki “Görünmez Eliyle” tıpkı Tanrı gibi en kötü durumları mucizevî biçimde güzele ve iyiye dönüştürmeye muktedir. Öyle olduğu için de neoliberallere göre, rekabetçi mücadelede saf dışı kalanlar için üzülmemek gerekmektedir. İnsanlar doğaları gereği farklıdır ancak, bu kötü bir şey değildir çünkü yeteneklilerin, en iyi öğrenim görmüşlerin, en acımasızların başarıları aslında hepimizin çıkarıdır. Zayıflara, iyi öğrenim görememişlere hiçbir borcumuz yoktur çünkü başarılarına ne geldiyse hepsi kendi kabahatleridir. Toplumun onların düşkünlüklerinde hiçbir rolü yoktur. Eğer rekabetçi düzen “fire veriyorsa”, toplum bundan kazançlı çıkacaktır. Neoliberalizmin en iyi örneğini oluşturan Thatcher’ın ülkesi İngiltere’de, Çocuk Yoksulluğu Eylem Grubu’nun 1996 yılı araştırma raporunun resmî rakamlarına göre, dört yetişkinden ve üç çocuktan biri yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Bunun anlamı, bu kişilerin kışın evlerini ısıtamadıkları, elektriği ve suyu ‘gıdım gıdım’ harcadıkları, kışın sırtlarını ısıtacak, onları yağmura, kara karşı koruyacak bir palto ları bile olmadığı anlamına gelmektedir.

SIRA SİZDE

1

Yoksulluğun temel nedeni nedir? Araştırınız.

Neoliberalizmin temel değeri olan rekabetin bir diğer dayatması da, kâr yarışına katılımın ya da pazar paylaşımının temel yasalarına uyum sağlayamadığı için kamu sektörünün kesin biçimde küçültülmesidir. Özelleştirme, geçmiş yirmi yılın başlıca ekonomik eğilimi olagelmıştır. Bu eğilimin temeli İngiltere’de atılmış ve dünyaya da buradan yayılmıştır. Özelleştirilmeye çalışılan kamu hizmetlerinin neredeyse tümü iktisatçıların “doğal tekel” olarak adlandırdıkları hizmetleri kapsar.

SIRA SİZDE

2

Doğal tekel hizmetleri nedir? Araştırınız.

Peki, bir doğal tekel özelleştirildiğinde neler olur? Doğal tekellerin yeni kapitalist sahipleri, kamuya tekel fiyatlarını dayatırken, bu işten fazlasıyla kâr elde etme eğilimindedirler. Klasik iktisatçılar, fiyatlar olması gerektiğinden yüksek olduğu ve tüketiciye verilen hizmet de çok iyi olmak zorunda olmadığından, bu sonucu **pazarın yapısal çöküşü** olarak nitelemişlerdir. Bu türden yapısal çöküşleri önlemek

için, 1980'lerin ortalarına kadar, Avrupa'nın kapitalist ülkelerinin çoğunda izlenen yol; posta, telekomünikasyon, elektrik, gaz, demiryolu, yeraltı treni, hava taşımacılığı ve su, çöp toplama gibi diğer bazı hizmetlerin devlet tekellerine teslim edilmesi olmuştur.

Özelleştirmenin bir özelliği de refah devletinin oluşumunda etkili olan sosyal politikanın aktörlerinden, sendikaların gücünün kırılmasıdır. Özelleştirme ile hemen hemen her ülkede sendikaların en örgütlü alan oldukları kamu kesimi çökerilerek sendikalar önemli ölçüde etkisizleştirilmiş, mevcut yapı ile bütünleştirilmiştir. Örneğin, 1979 ile 1994 arasında İngiltere'de kamu kesiminde yitirilen iş, sayısal olarak iki milyonu, oransal olarak da yüzde yirmiyi buluyordu. Üstelik işlerini kaybedenlerin hepsi de sendikalıydı. Sendikalı işçileri işten çıkaran, sendikasız işçilerle daha düşük ücretlerle çalışmayı temel amaç edinmiş olan bu uygulama, kuşkusuz gelir dağılımının bozulmasında, böylece yoksullaşmada da büyük bir rol oynamaktadır. Asgari Geçim Devleti'nin kurucuları olan neoliberaler için işçi sayısı ne kadar düşük olursa ve çalışanlar ne kadar düşük ücret alırsa o kadar iyidir. Çünkü işçiler, onların gözünde, pay sahiplerinin lokmasında gözü olan kesimi oluşturmaktadır.

Uygulamalar ve sonuçlardan da kolayca anlaşılabileceği gibi, özelleştirmenin temel hareket noktası, ne ekonomik verimliliği sağlamak ne de tüketiciye daha iyi hizmet vermektir. Tek amaç, sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için kullanılabilecek olan kamu kaynaklarını özel kesime aktararak, sermayenin güçlendirilmesiydi. Bugün, özelleştirilen kuruluşların hisselerinin önemli birçoğunun finansal kuruluşlarda ya da çok büyük yatırımcılarda toplanmış olması ise bu açıdan çok anlamlı bir göstergedir.

Neoliberalizmin bir diğer yapısal sonucu da, sermayenin ödüllendirilerek emeğin cezalandırılması ve servetin toplumun tabanından tavanına aktarılması olmuştur. Kısacası, eğer gelir dağılımı tablosunun tepesinde yer alan yüzde yirminin içindeyseniz neoliberalizmden kazançlı çıkacaksınız demektir. Merdivenin üstlerine tırmandıkça kazancınız da aynı oranda artacaktır. Tabandaki yüzde seksenin içinde yer alanlar ise yarışı baştan kaybedenlerdir. Gelir tablosunda aşağı doğru indikçe zarara uğrama oranı da artar. Kuşkusuz sorun sadece gelir kaybı ile sınırlı kalmamıştır. Yoksulluğu yoğun bir şekilde yaşayan bu “gelişmiş” ülkelerde “suç” oranlarında patlamalar meydana gelmiştir. Öyle ki artık “kitlesele hapsetme” politikası çare olarak benimsenmeye başlanmıştır.

Asgari Geçim Devleti'nde yaşanan neoliberal politikaların sonuçları öylesine olumsuz olmuştur ki, yeni sağın ateşli savunucusu J. Gray (1999) bile, kapitalizmin toplumun birliğini korumaya yaramadığını; kendi haline bırakıldığında liberal uygarlığı pekâlâ tahrip edebildiğini, kapitalizmin ehlileştirilmesinin zorunlu olduğunu, kapitalizmin dinamizmi ile toplumsal istikrarı uzlaştırmak için devlet müdahalesinin gerekli olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır.

Ücret ile yoksulluk arasında nasıl bir ilişki vardır? Araştırınız.

SIRA SİZDE

NEO-KORPORATİZM

Neo-korporatizmi tanımlayabilmek.

Korporatizm modeli ile geniş anlamda toplum-devlet ilişkileri, dar anlamda endüstri ilişkileri sisteminin aktörlerinden işçi ve işveren örgütlerinin birbirleriyle ve hükümetler ile olan ilişkileri incelenmektedir.

Korporatizm devlet ile çıkar grupları arasındaki ilişkileri açıklamak amacıyla 1974 yılından itibaren yeniden tanımlanarak kavramsallaştırılmaya başlanmıştır. Korporatizm kavramı farklılıkları vurgulamak için de “neo”, “liberal”, “toplumsal”, “çoğulcu”, “pazarlıkçı”, “yarı”, “devlet”, “otoriter” gibi ön eklerle birlikte kullanılmıştır. Buradaki temel kaygı, neo-korporatizmin 1920’li yıllardaki faşist uygulamalardan farklılığını ortaya koymaktır. **Korporatizm modeli** ile geniş anlamda toplum-devlet ilişkileri, dar anlamda endüstri ilişkileri sisteminin aktörlerinden işçi ve işveren örgütlerinin birbirleriyle ve hükümetler ile olan ilişkileri incelenmektedir.

Korporatizmi yeniden tanımlayıp, kavramlaştırma çabası 1974 yılında **Philippe C. Schmitter** tarafından başlatılmıştır. Bu tanıma göre, korporatizmde çıkarlar ayrıcalıklarla donatılmış çıkar örgütleri tarafından temsil edilirler ve bu temsil sosyal kontrol boyutunu da taşıyan uzlaştırma şeklinde gerçekleşir. Devlet, çıkar örgütlerinin bazılarını yapısal ve fiili ayrıcalıklar tanıyarak koruyup gözetmekte, bunun karşılığında da bu örgütlerin işlev alanını, temsil edeceği çıkarları, üyelerin niteliğini, örgütün yapısını, faaliyetlerini, liderliğin nasıl ve kimlerden oluşacağını denetlemektedir.

Schmitter, daha çok **çıkarların temsili** ve **uzlaştırılması** üzerinde durmaktadır. Çıkarların temsili kurumsallaştırılması olarak açıkladığı korporatizmin ortaya çıkış nedenlerini sınıfsal bir temele oturtmakta ve kapitalizmin belirli bir aşamasına tekabül ettiğini öne sürmektedir. Schmitter’e göre, bir makro varsayım olarak çıkarların temsili kurumsallaştırılması, kapitalizmin kendi varlık koşullarını yeniden üretmesi, daha fazla sermaye birikimi sağlama ihtiyacından doğmaktadır. Toplumsal korporatizm ile devlet korporatizminin kökenleri arasındaki farkı açıklayan faktörler, kapitalizmin kurumsal gelişmesinin ve uluslararası bağlamının farklı aşamalarında ortaya çıkan zorunluluklar ve ihtiyaçlardır (Schmitter, 1979, s.25).

Korporatizmin kavramlaştırılmasına katkıda bulunan bir diğer araştırmacı **Gert-hard Lehmbruch’a** göre, korporatizm, sadece çıkarların temsili ve uzlaştırılmasından ibaret olmayıp bundan daha fazlasını içermektedir. Lehmbruch’un korporatizm tanımında devlet, sadece çıkar örgütlerini tanımak, tescil etmek, tekelsel temsil hakkı vermek, lider seçiminde ve çıkarların içerik ve ifade biçiminin yapılandırılışını denetlemekle yetinmemekte ve denetleyici olma konumundan çıkarak pazarlıkçı bir konuma geçmektedir. Bürokrasi ile büyük çıkar örgütleri iç içe geçtiğinden, çıkarların temsili geleneksel anlamını yitirmekte, devletle çıkar grupları arasında üst düzeyde bir işbirliği doğmaktadır. Korporatizmin bir başka ayırt edici özelliği çıkar grupları arasında iktisadi politikaların oluşturulması sırasında üst düzeyde bir işbirliğinin ortaya çıkmasıdır (Lehmbruch, 1977, s.94). Kuşkusuz bu işbirliği, uygulamada, her yerde aynı şekilde olmamakta, farklı boyutlar ve özellikler taşımaktadır. Örneğin, korporatist uygulamanın çok güçlü olduğu İsveç ve Avusturya’da bu, toplumsal ortaklık şeklinde olurken, uygulamanın orta derecede güçlü olduğu Almanya, Hollanda ve Danimarka’da daha çok iktisadi kriz dönemlerinde uygulanan birlikte eylem şeklinde gerçekleşmektedir. Uygulamanın zayıf olduğu İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde ise “embriyonik” korporatizm söz konusudur. Bu uygulama biçiminde korporatist gelir politikaları, komite ve konseyleri,

komisyonları gibi yapılar geçici olarak oluşmakta; çıkar örgütleri üyeleri üzerinde tam bir disiplin uygulayamamaktadır. Bu yüzden bir işbirliğinden çok çatışma hüküm sürmekte, devletin yaptırımcı gücü diğer uygulamalara göre daha zayıf ve etkisiz kalmaktadır (Lehmbruch, 1977, s.102-116). Lehmbruch'ta vurgu daha çok iktisadi politika alanına yapılmakta ve özellikle istihdam düzeyinin istikrarının sağlanmasına yönelik olmakta, gelir politikası da bu amacı gütmektedir (Lehmbruch, 1982, s. 27).

Korporatizm tartışmalarında vurgu, giderek örgütlü çıkarların uzlaştırılması çabalarından kamu politikalarının oluşturulmasına ve uygulanmasına kaymaktadır. Amaç, "sanayileşmiş, ancak kapitalist, demokratik bir toplumdaki çelişkilere maruz kalarak, giderek örgütlenen çıkarlar arasındaki çatışmaların nasıl ve kimin yararına çözülebileceğini anlamaktır" (Schmitter, 1982, s. 259).

Leo Panitch'in korporatizm tanımında, devlet, işçi ve işveren örgütlerinin özerkliklerini sınırlayarak onları devlet politikaları doğrultusunda harekete geçirir ve yönetsel bir kontrol aracı olarak kullanır. Korporatizm, parlamenter temsil ilkesini, bürokrasiyi ve çoğulcu çıkar politikalarını tamamlayan, iç içe geçen kısmi bir yapılandırma. Tüm çıkar grupları ve devlet ilişkilerini kapsamayıp kuruluş ve işleyişi iktisadi politika ile ilgili olan, kökeni tam istihdamı vurgulayan belirli bir devlet müdahaleciliğidir (Panitch, 1981, s.26). Panitch'e göre, işçi örgütlerinin kamu politikalarının oluşturulma sürecine dâhil edilmeleri, tam istihdam ilke ve uygulamalarıyla güçlendirilen işçi sınıfının siyasi sistem için bir tehdit oluşturmasının bir sonucu olup (Panitch, 1980, s.174), amaç işçi örgütlerinin var olan egemenliği sarsamayacak taleplerde bulunmasını sağlamaktır.

Bob Jessop ise korporatizmi bir devlet biçimi olarak tanımlıyor. Ona göre, korporatizm denen "melez sistemde", çıkar örgütleri hem siyasi temsili gerçekleştirmekte hem de devlet müdahalesinin bir aracı olmaktadır (Jessop, 1979, s. 210). Bir başka araştırmacıya göre ise korporatizm endüstri ilişkilerinde ortaya çıkan bir sınıf egemenliği sistemidir (Crouch, 1977, s.262-272). Crouch bir alt tipleme olarak "pazarlıkçı korporatizmden" (bargained corporatism) söz etmekte, bununla sermayenin, işçi sınıfını sistemle, piyasa süreçleriyle bütünleştiremediği durumlarda başvurulan ve liberal toplu pazarlık modelini de içeren bir korporatizmi kastetmektedir. Bu durumda, işçi örgütleri mevcut endüstri ilişkileri sistemini bir veri olarak kabul etme karşılığında sisteme dâhil edilmeyi kabul etmektedirler. Yani katılım olmadan taleplerin 'ılımlılaştırılması' söz konusu olmamaktadır (Crouch, 1979a, s.46).

Charles S. Maier korporatizmi, kamu politikalarının oluşturulmasında ademi-merkeziyetçiliğin örgütlü özel çıkarlar üzerindeki uygulaması olarak tanımlamaktadır (Maier, 1981, s. 49). Bu durum, hükümetin artan ve merkezileştirilen işlevlerini, çıkar örgütlerini karar alma süreçlerine katarak dağıtma ve yükünü hafifletme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Maier'e göre, çoğulcu grupların belirlediği her yerde korporatizm ortaya çıkmaktadır ve devlet sistemlerinin örgütlenişinin tarihsel gelişimi ile çıkar örgütlerinin çoğulcu ya da korporatist yapıya kavuşturulması arasında bir nedensellik ilişkisi vardır (Maier, 1981, s.39-56).

Cizre ise, bu birbirleriyle bağdaşmayan birçok kavramlaştırma çabasını da hesaba katarak, kimi ortak unsur ve vurguları birleştirerek yaptığı korporatizm betimlemesi değerlendirildiğinde, işçi örgütlerinin sınırlamalar ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. "Devlet söz konusu örgütlerin faaliyet alanlarını, temsil ettikleri üyelerin nitelik ve sayısını, çıkarların ise kapsamını, içeriğini ve ifade ediliş biçim-

Korporatizm, çıkarların temsili, kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasına işçi ve işveren örgütlerinin katılımının sağlanması, iktisadi bir sistemin işleyişi, devletin işçi sınıfını kontrol altında tutmak için uyguladığı bir strateji, bir sosyal kontrol mekanizması, çatışmaların yönetimi ve bir devlet biçimidir.

lerini denetim altında tutar. Örgütlerin liderlerinin seçiminde ve gelirleri üzerinde söz sahibi olur”. (Cizre, 1992, s.31).

Yukarıdaki tanımlar dikkate alındığında her yazarın/araştırmacının korporatizmi tanımlarken farklı alanlara vurgu yaptığı görülmektedir. Bu tanımlamalara göre, **korporatizm**,

- Çıkarların temsili,
- Kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasına işçi ve işveren örgütlerinin katılımının sağlanması,
- İktisadi bir sistemin işleyişi,
- Devletin işçi sınıfını kontrol altında tutmak için uyguladığı bir strateji,
- Bir sosyal kontrol mekanizması,
- Çatışmaların yönetimi,
- Bir devlet biçimidir.

Liberal Korporatizm

Liberal korporatizm ve devlet korporatizmini karşılaştırmak.

Literatürde sıkça başvurulanan “liberal korporatizm” tanımlarından ilki Schmitter’e, ikincisi ise Lehmbruch’a aittir. Bu tanımlamalar, içinde oluştukları toplumun özel-liklerini ve devletin örgütleniş biçimini yansıtmaktadır. **Schmitter** liberal korporatizm türünün yapısal özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

1. *Sınırlı sayı*: Liberal korporatizmde sınırlı sayıda örgüt, gruplar arası ilişkilerin düzenlenmesi süreçlerinden ve mevcut katılımcıların yeni katılımcıları dışlamalarını sağlayan siyasi karteller tarafından kurulur.
2. *Merkezileşme*: Liberal korporatizmde merkezileşme, ayakta kalan örgütlerin kendiliğinden sisteme katılması veya rekabet yoluyla silinmelerinin sonucunda oluşur.
3. *Zorunlu üyelik*: Liberal korporatizmde zorunlu üyelik, üyeler üzerinde toplumsal baskı, üyeler arasında akdedilen bir kaynaktan “check off” sistemiyle (üyelik aidatının işçinin maaşından otomatik olarak kesilerek sendikaya aktarılması), temel hizmetler sağlanarak fiili bir biçimde sağlanır.
4. *Rekabetin olmaması*: Liberal korporatizmde rekabet, içsel oligarşik eğilimlerin ya da örgütler arasında gönüllü anlaşmaların sonucunda oluşur.
5. *Hiyerarşik düzende olma*: Liberal korporatizmde hiyerarşi, doğal bürokratikleşme sürecinin veya gücünün pekişmesinde doğar.
6. *İşlevsel açıdan farklılaşma*: Liberal korporatizmde farklılaşma, örgütlerin kendi işlev alanlarında gönüllü anlaşmalarla sağlanır.
7. *Devletçe tanınma*: Liberal korporatizm kamu görevlilerine tabandan yapılan zorlamalar sonucunda oluşur.
8. *Tekelci temsil hakkı*: Liberal korporatizmde tekelci temsil hakkı bağımsız ve tabandan yapılan zorlamalarla oluşur.
9. *Lider seçimi ve çıkarların ifadesinde denetim*: Liberal korporatizmde bu denetim, yöntemler ve amaçlar üzerinde devletle karşılıklı anlaşma yolu ile olur (Schmitter, 1979, s.20-21).

Schmitter’in liberal korporatizm tanımında, işlevsel özgülüğü olan çıkar örgütleri önem taşımaktadır. Bu çerçevede korporatizm, sadece devletin işbirliği içine girdiği örgütlerin işlevsel olmaları ile bir anlam kazanmakta ve devletle işlevsel

gruplar arasındaki işbirliğini ana eksen olarak geliştirmeye çalışmaktadır. Korporatist çıkar politikaları toplumun tümünü kapsayan bir sistem oluşturmamakta, daha çok örgütlerin alanı ile sınırlı kalmaktadır (Schmitter, 1979, s.13). Liberal korporatizmin, ayırt edici bir özelliği olarak da karşımıza sanayileşmiş, kapitalist, demokratik, fakat bürokratik bir toplumda, çelişkilere maruz kalarak giderek örgütlenen çıkar grupları arasındaki çatışmaların nasıl ve kimin yararına çözümlenebileceğini anlama çabası çıkmaktadır (Schmitter, 1982, s.259).

Bir diğer öncü kuramcı Lehmbruch'un korporatizm için yaptığı alt sınıflandırma da, Schmitter'inki ile önemli benzerlikler göstermektedir. **Lehmbruch'a göre** liberal korporatizm tanımında devlet bürokrasisi biçiminde somutlaştırılan devletin rolü, yalnızca örgütleri tanımak, tescil etmek, tekelci temsil hakkı bağışlamak, lider seçiminde ve çıkarların içerik ve ifade biçiminin yapılandırılmasında denetim uygulamakla kalmamakta, ayırt edici bir özellik olarak çıkar grupları arasında iktisadi politikanın biçimlendirilmesi sırasında üst düzeyde işbirliği oluşturulmasıdır (Lehmbruch, 1977, s.94). Lehmbruch'a göre de liberal korporatizm, çatışan çıkarların devlet yardımıyla uzlaştırılmasını içerir. Korporatist politikanın oluşturulması için çıkar grupları arasındaki çatışmalara devletin müdahale ederek uzlaştırması gerekir (Lehmbruch, 1983, s.187). Liberal korporatizmin kaynağı devlet politikalarıdır. Bu anlamda korporatizm bir politika oluşturma süreci olup parlamenter parti sistemine çok bağımlı ve onunla bir arada kabul edilmektedir.

Gerek planlama gerekse kamu politikası oluşturma sürecinde önemli sorunlarla karşı karşıya olan devlet, bu sorunları aşabilmek için liberal korporatizme başvurarak işçi ve işveren örgütlerini adeta birer çıkar örgütü olmaktan çıkarmakta, onlara kamu statüsü kazandırarak hükümet politikalarının oluşum ve işleyişine ortak etmekte, böylece potansiyel sınıflararası çatışmayı da önlemektedir (Offe, 1981, s.123-146; 1982/1983, s.231-232). **Offe'ye** göre de liberal korporatizmin kaynağı devlet politikalarıdır. Demokratik temsil kurumları arasındaki aksamaları gidermesine rağmen liberal korporatizm, işçi sınıfına daha büyük darbe vurmakta, işçi örgütlerini sistemle bütünleştirmekte, sınıfsal taleplerini kabul edilebilir sınırlara çekmektedir ve çoğulcu parlamenter rejimin zaafa uğrayan kurumlarının yerine geçen "parademokratik" bir yapılanma özelliği göstermektedir (Offe, 1981, s.148-150).

Liberal korporatist model toplumsal uyumun sağlanma koşullarını ararken bu uyumu sorgulamamakta, bu bakımdan çoğulcu modele yaklaşmaktadır. Geleneksel çoğulcu çıkar politikaları yaklaşımının temel ilkelerinden olan örgütler arası güç ve etki dengesi, liberal korporatizmde zımni olarak kabul edilmekte, işçi ve işveren örgütlerinin korporatist gelir politikalarına girerken ve toplumsal anlaşmaları yaparken eşit rekabet gücüne sahip oldukları varsayılmaktadır. Liberal korporatizm, devlet-toplum ilişkilerinin örgütlenmesinde, yarışmacı olmayan, resmî olarak tanınıp tescil edilen çıkar örgütlerinin, gerek yapısal gerekse işbirliğine dayanan esaslarını ön plana çıkarmaktadır.

Bir başka grup araştırmacıya göre liberal korporatizm, Batı toplumlarında bütüncü olmaktan çok kısmi ve sınıfsal temelleri yansıtan bir çıkar sistemi yapılanmasıdır. Amacı çalışan kitleler üzerinde toplumsal kontrolün yerleştirilmesi ve işçi sınıfının kapitalist devletle bütünleştirilmesidir (Jessop, 1979; Crouch, 1979a; Panitch, 1977a; 1980; 1981). Liberal korporatizmde devlet, işçi ve işveren örgütlerinin özerkliklerini sınırlayarak onları devlet politikaları doğrultusunda harekete geçirir ve yönetsel bir kontrol aracı olarak kullanır. Korporatizm, parlamenter temsil ilkesinin, bürokrasinin ve çoğulcu çıkar politikalarının yerini almayan onları tamamlayan ve onlarla iç içe geçen bir yapılanmadır (Panitch, 1981: 26). **Jessop'a** göre ise

liberal korporatizm, sosyal demokrat bir parti aracılığı ile devletle bütünleşen melez bir üçlü sistemin (“tripartism”) parçası olan, işlevsel bir işbölümü temeline dayanan kamu örgütleri aracılığıyla yürütülen ve siyasi temsille devlet müdahalesini birleştiren bir devlet biçimidir (Jessop, 1979, s. 193, 210). **Crouch’a** göre ise, liberal korporatizm, endüstri ilişkilerinde ortaya çıkan bir sınıf egemenliği sistemidir (Crouch, 1977, s.262-272; 1979a, s.23). İşçi örgütleri, mevcut endüstri ilişkileri sistemini bir veri olarak kabul etme karşılığında, sisteme katılmayı kabul etmekte ve bu katılım nedeniyle taleplerini “ılımlılaştırmak” durumunda kalmaktadırlar (Crouch, 1979a, s. 46). Cawson’a göre ise, liberal korporatizm, rekabetin oligopolistik olduğu ve devletin iç yapılanmasının farklı çıkarları içerdiği modern toplumlarda, çoğulcu kuramın öngördüğü güç dağılımının bir uzantısıdır (Cawson, 1978, s.185).

Sonuç olarak **liberal korporatizm**,

- Çıkarların temsili,
- Kamu politikalarının oluşturtmasında işçi ve işverenlerin katılımı,
- İktisadi bir sistemin işleyişi,
- Devletin işçi sınıfını kontrol altına almak için uyguladığı bir strateji olup olmadığı,
- Ademi-merkeziyetçilik, çatışmaların yönetimi,
- Çıkarları uzlaştırılması gibi pek çok olgu ve sorunla ilgilenen,

Bir kavramsallaştırma ve kuramsallaştırma çabası olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak **liberal korporatizm**, çıkarların temsili, kamu politikalarının oluşturtmasında işçi ve işverenlerin katılımı, iktisadi bir sistemin işleyişi, devletin işçi sınıfını kontrol altına almak için uyguladığı bir strateji olup olmadığı, ademi-merkeziyetçilik, çatışmaların yönetimi, çıkarları uzlaştırılması gibi pek çok olgu ve sorunla ilgilenen bir kuramsallaştırma çabasıdır.

Devlet Korporatizmi

Literatürde **otoriter korporatizm** şeklinde de sınıflandırılan **devlet korporatizmi**, “liberal korporatizm” gibi içinde olduğu toplumun özelliklerini ve devletin örgütleniş biçimini yansıtmaktadır. Schmitter, devlet korporatizmini “alt birimlerin merkezî bürokratik güce boyun eğdiği, seçimlerin ya hiç yapılmadığı ya da plebisitçi nitelikte olduğu; parti sisteminin zayıf tek bir partinin tekelinde ya da egemenliğinde olduğu; yürütme gücünün ideolojik olarak dışlayıcı olduğu ve dar bir çevreden devşirildiği; sınıflara, etnik farklılığa, dile veya bölgeliğe dayanan alt kültürlerin bastırıldığı sistemlerle” özdeşleştirmektedir. Bu durumda, devlet korporatizminin var olduğu otoriter devlet sistemlerinde, çıkar grupları sivil toplum içinde kendiliğinden oluşmamakta, devletçe yaratılmakta; ifade ettikleri çıkarların niteliği ve kapsamı devletçe sınırlandırılmakta ve bu gruplar tepeden inme baskılara maruz bırakılmaktadırlar. Devlet korporatizminde de liberal korporatizmde olduğu gibi, devletle çıkar grupları arasındaki ilişkide, devlet ya bu gruplar üzerinde egemenlik kurmakta ya da işbirliği yolunu seçmektedir.

Schmitter’in devlet korporatizmi alt tiplmesi, çıkar sistemine indirgendiğinde, korporatizmin çeşitli kültürlerde ve farklı tarihsel dönemlerde Türkiye, İran, Tayland, Endonezya, Tayvan ve Kuzey Avrupa’da da görülebileceği belirtilmektedir (Schmitter, 1979: 11). Toplumsal koşulların farklılığına bağlı olarak devlet korporatizmi de farklılıklar göstermektedir. Latin Amerika’da, devlet korporatizminin çıkar gruplarını yukarıdan bastırıp denetleyen ve sistemden dışlayan örneklerinin yanı sıra, liberal korporatist öğeler de taşıyan örneklerle rastlanmaktadır. Latin Amerika, alt sınıfların siyasi ve ekonomik gücünü büyük ölçüde arttırarak sisteme katan popülist türden devlet korporatizmi uygulamalarına tanıklık etmektedir (O’Donnell, 1977).

Schmitter’e göre devlet korporatizmi “burjuvazinin çok zayıf ve dışa bağımlı olduğu ve içten bölündüğü veya liberal demokratik devlet çerçevesinde alt sınıfların

taleplerine etkin ve meşru bir biçimde cevap veremediği durumlarda, bu talepleri sisteme katarak değil, bastırıp dışlayarak toplumsal barışı sağlamaktadır” (Schmitter, 1979, s.25). Bu anlamda, devlet korporatizmi kapitalist gelişmesi gecikmiş bağımlı toplumlarda, egemen sınıflardaki bölünme sonucunda toplumsal barışın sağlanması ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Schmitter devlet korporatizminin niteliklerini şöyle sıralamaktadır (Schmitter, 1979, s.20-21):

1. *Sınırlı sayı*: Devlet korporatizminde gruplararası ilişkilerin düzenlenmesi süreçlerinde ve mevcut katılımcıların yeni katılımcıları dışlamaları kasıtlı hükümet eylemiyle gerçekleştirilir.
2. *Merkezileşme*: Devlet korporatizminde merkezileşme, devletin çok sayıda veya benzer nitelikteki grupları ortadan kaldırması ile gerçekleşir.
3. *Zorunlu üyelik*: Devlet korporatizminde baskı veya iş yasaları yoluyla “de jure”, hukuken, resmî emir ya da takdir yetkisiyle sağlanır.
4. *Rekabetin olmaması*: Devlet korporatizminde bu, devletin baskısıyla sağlanır.
5. *Hiyerarşik düzende olma*: Bu durum devlet korporatizminde yasa yoluyla merkezileşme zorunluluğunun ve devlete yönetsel bağımlılığın bir sonucu oluşur.
6. *İşlevsel açıdan farklılaşma*: Bu türden bir farklılaşma devlet korporatizminde devletin sisteme yerleştirdiği meslek ve zanaat ayrımlarının bir ürünüdür.
7. *Devletçe tanınma*: Devlet korporatizminde devletçe tanınma örgüt kurmanın koşulu olarak devletçe tepeden olur.
8. *Tekelci temsil hakkı*: Bu hak devlet tarafından tepeden inme olarak tanınır.
9. *Lider seçimi ve çıkarların ifadesinde denetim*: devlet korporatizminde bu, meşru şiddetin örgütlenmiş tekelcileri tarafından asimetrik bir biçimde dayatılır.

Devlet korporatizmi de liberal korporatizm gibi, çatışan çıkarların devlet yardımıyla uzlaştırılmasını içermektedir ancak devlet korporatizminde devlete atfedilen roller farklıdır (Lehmbruch, 1983, s.187). Devlet korporatizmi, otoriter bir rejimde devletin çıkar gruplarını baskı altına alarak yukarıdan aşağıya kontrolüne dayanmaktadır. Toplumsal koşullara bağlı olarak çıkar gruplarını yapılandırma ve yukarıdan kontrolün yanı sıra, aşağıdan gelen ivme ile şekillenme de söz konusu olabilmektedir.

Korporatist yapılar, bazen işçi hareketinin desteğini sağlayarak ve bu hareketin özerk örgütlerini koruyarak devleti güçlendirmeye, bazen de işçi hareketini kontrol altında tutarak devlete karşı muhalefeti engellemeye çalışır. Bu kontrolün sınıfsal niteliği yine somut koşullara göre değişmektedir. Böylece, devlet korporatizmi ile liberal korporatizmin nitelikleri iç içe geçmekte ve ayrımın analitik yeterliliği azalmaktadır (Collier-Collier, 1977, s.497; Bailey, 1977, s.264-265).

Devlet korporatizmi ile siyasal rejim arasında birebir ilişkiden söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, devlet korporatizmi, “otoriter-rejime bağımlı olmaktan çok, kapitalizmin içinde bulunduğu aşamanın ve buna eşlik eden toplumsal ve siyasal güç dağılımının ve ilişkilerinin” eseri olarak da yorumlanmaktadır (Cizre, 1992a, s.34). Devlet korporatizminin yaygın bir biçimde var olduğu gözlenen Latin Amerika’da, devletin çıkar gruplarını ve bunların rejim açısından en fazla önem taşıyanı olan işçi örgütlerini, tepeden yapılandırıp bastırarak dışladığı örneklerin yanı sıra, bunları sistemle bütünleştirerek rejime siyasal destek sağlamak istediği ve işçi hareketini denetim altında tutarak potansiyel bir muhalefeti engellemeyi amaçladığı örnekler de vardır (Cizre, 1992a, s.34).

Latin Amerika’da, 1930’lu yıllarda, güçlü toprak oligarşisini bir hasım olarak karşısına alan, içe dönük, dünyadan kopuk bir sanayileşme stratejisi izleyen popülist-otoriter rejimler, işçi örgütlerini de oluşturdıkları geniş tabanlı kent koalisyonu içine katıp rejimle bütünleştirici ekonomik ve toplumsal tavizler vermişlerdir. İzlenen sanayileşme politikasının bir gereği olan liberal korporatist ögelerle donatılmış bir devlet korporatizmi örneği yaratmışlardır (Cizre, 1992, s.34). İthal ikameci ve dışa kapalı sanayileşme politikalarının sonucunda döviz darboğazı ve sermaye birikiminin tıkanmasıyla birçok Latin Amerika ülkesinde baş gösteren kriz, bu kez bürokratik otoriter devlet yapılanmalarına yol açarak devlet korporatizminin otoriter, bütünleşmeden uzak ve dışlayıcı bir yapıya bürünmesine yol açmıştır.

Daha sonraları *ibracata yönelik sanayileşme politikaları* izlemek isteyen ülkelerde, devlet, sermaye birikimini sağlamak için, siyasal hareketlilik kazanan ve iç pazarda tüketici olarak ekonomik bir güç kazanan işçi örgütlerini, yeni yönetici sınıf koalisyonundan ve asker-bürokrat “elitten” dışlama eğilimi içine girmiştir. Bunun nedeni uluslararası sermayeyi çekecek ölçüde istikrarlı ve güvenli bir ortam yaratmak olmuştur. Böylece, geri kalmış, bağımlı, eşitsiz sanayileşen bir kapitalizmin karşılaştığı türden bir bunalım olan döviz darboğazı ve yetersiz sanayileşme, otoriter bürokratik devlet korporatizmi modelinin dışlayıcı özelliğini ortaya koymuştur (Cizre, 1992a, s.34).

Alfred Stepan devlet korporatizminin tek, homojen ve kapsayıcı bir tanımlamasının olmadığını, *biri* daha demokratik görünümlü ve ‘**içleyici**’, diğeri daha baskıcı ve ‘**dışlayıcı**’ olan iki alt tipinden söz etmekte. Ancak bir rejimin her iki stratejiyi de aynı zamanda birleştirerek ya da farklı dönemlerde birinden diğerine geçerek uygulayabileceğini ileri sürmektedir (Stepan, 1978). Öte yandan, popülist-otoriter rejimlerin sosyal kontrol aracı olarak uyguladıkları ve sıkça başvurdukları “içleyici devlet korporatizmi”, Collier gibi araştırmacılar tarafından kendi içinde ayrıştırılmaktadır. **Birinci türe örnek** olarak Meksika, Peron dönemi Arjantin’i, Lopez dönemi Kolombiya’sı ve aynı dönemlerin Venezuela’sı örnek gösterilmektedir. Bu örneklerde işçi ve köylü kesimi, iktidardaki geniş tabanlı popülist partiler aracılığı ile rejim doğrultusunda harekete geçirilmekte, güçleri artırılmakta ve sistemle bütünleştirilmektedir. Bu tür devlet korporatizminin temel özelliği, bir “elit içi” çatışmanın ürünü olmasıdır. İkinci türe örnek olarak Brezilya gösterilmekte; popüler sektörün sistemle içselleştirilmesi, sektörün fiili olmasa bile potansiyel gücünü, burjuvazinin kendi iç çatışmalarını bir kenara bırakarak, uzlaşımıyla kabul ettiği durumlarda oluşmaktadır. Bu durumda işçi sendikaları parti aracılığı ile değil devlet aracılığı ile ve iş yasası mekanizmalarıyla korporatist özelliklere kavuşturulmakta ve hemen hemen hiç bir siyasal hareketlenmeye izin vermeyen içleyici devlet korporatizmi ortaya çıkmaktadır (Collier, 1982).

Schamis, devlet korporatizminin yukarıda belirtilen iki alt türüne bir üçüncüyü, “**içleyerek dışlayan devlet korporatizmini**” eklemektedir. Ona göre “bürokratik otoriter rejimler, devlet korporatizmini bir siyasal eylem örüntüsü olarak yeniden ürettiklerinde bir paradoksu doğrular konuma gelirler: dışlamak için içlemek zorunda kalırlar” (Schamis, 199, s. 204). Yani devlet korporatizmi “içleyici” ve “dışlayıcı” alt tiplerinin yanı sıra, bir üçüncü alt tip olarak “içleyerek dışlama” türü de söz konusu olabilir. Kuşkusuz, ampirik çalışmalar tek tek ülke bazında yapıldıkça devlet korporatizmini bir alt tipine sığdırılamayan tipleri için de yeni alt tiplerden söz etmek mümkün olabilecektir. Sorun, biraz da gelişmiş bir kapitalizme sahip olmayan ülkelerin siyasal, kültürel ve iktisadi bakımdan önemli çeşitlilikler sergilemesinden kaynaklanmaktadır.

NEO- KORPORATİZM VE EKONOMİK BAŞARI

Neo-korporatizm ve ekonomik başarı arasındaki ilişkiyi ifade edebilmek.

İktisadi alanlarda giderek işlerlik kazanan korporatizm, ulusal ekonomiler arasındaki rekabetin, mülkiyetin yoğunlaşmasının, kamu politikasının genişleyen rolünün ve sınıfları siyasi sürece katmak biçiminde ussallaştırılan karar verme mekanizmalarının yol açtığı, istikrarlı, burjuva-egemen bir rejim ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Schmitter, 1979, s.25, 28; 1982, s.265).

Lehmbruch'a göre, korporatizm gelişmiş kapitalist ekonomilere sahip toplumlarda, çıkar grupları arasında iktisadi politikanın biçimlendirilmesi sırasında var olan üst düzeyde işbirliğidir (Lehmbruch, 1977, s.94). Bu işbirliği daha çok, istihdam düzeyinin istikrarlı tutulmasına yöneliktir ve korporatist iktisadi politikanın ana konusunu oluşturan gelir politikaları da bu amaca hizmet eder (Lehmbruch, 1982, s.27). Bütün sorun, sermaye ve emek arasındaki çelişkinin ve çıkar çatışmasının, Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde taşıdığı ağırlık ve etkide, dolayısıyla korporatist politikaların belkemiğini oluşturan gelir paylaşımı konusunda düğümlenmektedir. Korporatizm, millî gelirin paylaşımında ve endüstri ilişkilerinde sınıflarası çatışmaları düzenler ve kapitalist gelişmenin ileri aşamasında iktisadi politika oluşturma sorunlarıyla ilgilenir. Kapitalizmin tekelleri aşamasında, sermaye ve emek arasındaki paylaşıma ilişkin çatışmanın, ekonominin sürekli büyümesinin gerekleri ile bağdaştırılması gerekmektedir. **Korporatizm**, millî gelirin dağılımını ve endüstri ilişkilerinin yapısında var olan toplumsal sınıf çatışmalarını düzenleyerek bunu gerçekleştirmektedir (Lehmbruch, 1977, s.95-96).

Batı toplumlarında devlet, II. Dünya Savaşından sonra, enflasyon ve işsizliğin önlenmesi amacıyla Keynesçi müdahalelere başvurmuş ancak bu müdahale özellikle 1970'li yılların stagflasyonlu ortamında, bu amaçları yerine getiremediğinden doğrudan korporatist yöntemlere başvurma zorunluluğu doğmuştur. Karma ekonomiye dayanan, müdahaleci refah devletinin karşılaştığı sorunları çözme çabası olan korporatizm, Keynesçi politikanın uygulama güçlükleri ve dengeli büyüme ihtiyacı nedeniyle büyük çıkar grupları arasında işbirliğine yol açmıştır (Lehmbruch, 1983, s.168). İşçi örgütlerinin bu işbirliğine razı olmalarının ana nedeni, elde edilen maddi ve yasal kazanımlardır. Ücret bastırımı sonucunda aynı anda parasal istikrar, tam istihdam ve işçi sınıfı için uzun vadede kalıcı ve adil bir gelir dağılımının garantilenişi işbirliği yönündeki eğilimleri artırmaktadır. Bu çerçevede Keynesçi refah devleti anlayışında, ne enflasyon ne de işsizlik doğal oluşumlar olarak kabul edildiğinden, enflasyon ve işsizlikteki artışların sistemi alt üst etmemesi için bir mutabakat oluşturma yöntemi olarak korporatizme ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Lehmbruch, 1977, s.97). Kapitalist devlet, gerek planlama gerek kamu politikası oluşturma sürecinde, gelir paylaşımında çıkar gruplarının aşırı taleplerini iktisadi düzenin tahammül sınırlarının dışına taşımaktadır. Çıkar gruplarını kamu politikalarının oluşumuna katmalıdır ki, üyeleri üzerinde kontrol kurularak bu politikaların uygulanmasına olanak sağlayabilsinler (Offe, 1981, s.128-132; 1982/1983, s.231-232). İşçi örgütlerinin korporatizasyonunda asıl amaç, sürekli ve dengeli bir sermaye birikimi sağlamak, işçi sınıfının siyasi ve ekonomik gücünü ücret bastırımı ve disiplin ile azaltmaktır (Offe, 1981, s.143).

Panitch, korporatizmin kuruluş ve işleyiş alanının **iktisadi politika alanı** olduğunu belirtmekte ve temelinde tam istihdam politikası bulunan bir devlet mü-

dahaleciliği olarak görmektedir (Panitch, 198, s.26). Korporatist uygulamayı gerektiren bu devlet müdahaleciliğinin nedeni ise ona göre, işçi sendikalarının kamu politikalarının oluşturulma sürecine katılmalarıyla ve tam istihdam politikalarıyla güçlendirilen işçi sınıfının, siyasi sistem için bir tehdit oluşturmasıdır (Panitch, 1980, s.174). Bununla birlikte, devlet tarafsız olmayıp sermayeyi gözettiğinden, ücretlerin bastırılması yönünde çaba gösterir ve zorlayıcı yasalara başvurur. Ücretlerin asimetrik olarak işçilerin aleyhine gelişmesi, zamanla onları radikalleşmeye iter; grevlere yol açar ki bu da korporatizmi istikrarsız kılar (Panitch, 1981, s. 35-36; 1980, s.173-174; 1977a, s.81-87).

Korporatizmi başlatan bir etken de gelir politikalarının da içinde yer aldığı **kapitalist planlama** uygulamalarının kaçınılmazlığıdır. Kapitalist devleti ulusal planlamaya iten iki neden vardır. **İlki**, ücretlerin baskısının fiyatlara yansiyarak bir enflasyon sarmalına yol açması; dolayısıyla uluslararası pazarda rekabetin yitirilmesi olasılığı; **ikincisi** ise, ücretlerin fiyatlara yansıtılmadığı durumlarda, kapitalist ekonominin motor gücünü oluşturan kârların sıkışmasıdır (Panitch, 1977a, s.74-76). İşçi ve işveren örgütleri, elde etmiş oldukları refah düzeyinin korunmasının tek yolunun tam istihdam, enflasyonsuz bir ekonomik büyüme ile ücret ve kârların kontrolü olduğu konusunda bilinçlendirilerek korporatist politikalara destek olmaları sağlanmaktadır (Panitch, 1981, s.30-31). Böylece planlama olgusu, devlet müdahaleciliğini de beraberinde getirmekte ve korporatizmin vazgeçilmez koşullarından birini oluşturmaktadır (Panitch, 1979a, s.76-77).

Ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişki nasıl değişmiştir? Araştırınız.

Crouch da korporatizme başvurulmasını gerektiren nedenlerin ekonomik olduğunu belirtmektedir. Fiyat artışları, devalüasyonlar, artan vergiler ve ekonomik kriz bu nedenlerin başında gelmektedir. Ekonomik krizin nedeni çoğunlukla enflasyonist ortamda, ücret artışlarının dış pazardaki rekabet nedeniyle fiyatlara yansıtılmaması yüzünden kâr oranlarındaki ve yatırımlardaki düşüştür. Gelir politikalarının işçi sendikalarınca kabul edilmesinin nedeni reel ücretlerdeki düşüş karşısında yaşam düzeylerini koruma arzusudur (Crouch, 1978, s.211-212). İşçi sınıfının 1960'lı yıllarda beliren ilk korporatistleştirme dalgasına razı olmasının nedeni, refah devletinin sunduğu tüm nimetlerden yararlanabilme kaygısı ve bu durumun ancak ücret ve fiyatların kontrolü ile mümkün olabileceği düşüncesidir.

Sermaye ile emek arasındaki çatışmaların devletin makro-ekonomik işlevlerini sekteye uğratmaması için, her iki kesimin örgütlerinin siyasi denkleme dâhil edilmesi gereği, korporatizmin ekonomik büyüme ve refah boyutu ile iç içe giren bir sınıflararası işbirliği ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Sınıflararası işbirliği ile ekonomik performans arasında belirgin bir korelasyon bulunmakta ve ekonomik büyüme böylesi bir uyuma bağlı görünmektedir (Martin, 1983, s.198-200). Sınıflararası işbirliğinin kuramsal temeli, Keynes'in ekonomi kuramında mevcuttur ve her sınıf diğer sınıfın çıkarlarını düşünmek zorundadır. İşçiler gelecekteki işlerini ve gelirlerini ancak yeterli bir kâr ve yatırım düzeyi sağlandığında güvenceye alabileceklerinden, kârlılığı hesaba katmak zorundadırlar. Kapitalistler de etkin talebin, sağlıklı, iyi eğitilmiş, iyi yaşayan bir işçi sınıfının garantisi olan ücretleri ve refah devleti harcamalarını göz önüne almak zorundadırlar (Offe, 1982/1983, s.237-238). Aynı görüşü paylaşan Lehmbruch'a göre de, dengeli bir büyümeyi sağlamak için, hükümet politikaları ile büyük çıkar örgütlerinin faaliyetlerinin koordine edilmesi gerekmektedir (Lehmbruch, 1983, s.168).

Keynesçi refah devleti yaklaşımının, işçi örgütleri ile işbirliği yaparak kâr hadlerini belirli normlar doğrultusunda bastırmaları karşılığında sermayeye sağladığı kazançlar vardır. Çünkü korporatizm işçi sınıfı aleyhine asimetrik işleyen bir uygulama olarak tezahür etmektedir ve temel amaç sermaye birikimini sağlamaktır. Toplam talep yükseltilerek kapitalistlerin yatırım yapma olanakları artırılmakta ve bu yolla hem tam istihdam hem de kârlar güvence altına alınmaktadır. Devletçe uygulanan parasal ve mali kontroller, kişi ve grubunun özgür iradesiyle uyduğundan ekonomik büyümenin yolu siyasi istikrardan geçmektedir. İşte bu durum, 1945-1965 döneminde korporatizmin doğuşuna yol açarak işçi sınıfının fiili gücünden çok potansiyel gücünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece, işçi sınıfı refah devletinin sağladığı maddi kazançlarla ekonomik ve örgütsel gücünü arttırmıştır. İşçi örgütleri ekonomik gerçekleri kabul ederek Batı toplumlarında siyasi ve ekonomik güce kavuştukça da daha ılımlı stratejileri kullanmaya ve daha “sorumlu” davranmaya itilmişlerdir. Yani korporatizmle elde edilen çıkarlar işçi örgütlerinin radikalliğini yitirmelerine neden olmuştur (Streeck, 1982, s.32). Batı toplumlarında, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 1960’ların ortasına kadar süren dönemde korporatizm, ekonomik büyüme ve siyasi istikrarı sağlama istemiyle yola çıkmış ve refah döneminin bir yapılanması olmuştur. Ancak ekonomik büyüme sona erdiğinde çıkar örgütleri üyelerinden gelen baskı nedeniyle bu uygulamadan çekilmek durumunda kalmaktadırlar (Von Beyme, 1983, s.194; Offe, 1982/1983, s.241; Martin, 1983, s.199-200). Nitekim korporatizm, “iyi günlerin” refah ve zenginliğinin sınıflararası çelişkileri, geçici olarak gizlediği dönemlerde ortaya çıkmaktadır (Panitch, 1981, s.34-35).

Bununla birlikte, **ekonomik krizin** yaşandığı “kötü günlerde” de korporatizmin işlevsel olacağı, hatta çoğulcu mekanizmalardan daha üstün sonuçlar doğurarak uygulamada daha şanslı olacağı savunulmaktadır (Schmitter, 1982, s.276; Lehmbruch, 1977, s.106-107). Kriz dönemlerinde, korporatizm bu kez bu dönemin özgül niteliklerine bir tepki olarak doğmaktadır. Parasal ücretler yükselip devlet harcamaları gayri safi millî gelire oranla artarken, uluslararası rekabet gücünü yitirmek istemeyen işverenler, ücret artışlarını tam olarak fiyatlara yansıtamadıklarından kâr oranlarında düşme eğilimi görülmektedir. 1960’ların ortalarından itibaren beliren krizin nedeni kapitalist üretimin çelişkileridir; tekelci kapitalizm üretimde artışa ve işsizliğe yol açmıştır. Kapitalist ilişkileri meşru kılmak isteyen devlet, üretken olmayan refah devleti harcamalarını arttırmak zorunda kalarak yatırımları düşürmüştür ve bütçe açığını genişleterek mali krize yol açmıştır. Ücretlerin baskısı sonucunda fiyatlar yükselmiş; bu dış ticaretteki rekabetçi konumun yitirilmesine yol açtığı gibi yatırılan sermayeye oranla kârları düşürmüştür. Panitch’e göre işveren konumundaki refah devleti harcamalarını arttıran faktör işçi sınıfının artan militanlığıdır (Panitch, 1977).

Günümüzde niteliği değişen devlet, devlet-toplum ilişkilerinde ve iktisat politikalarının oluşturulmasında tüm sınıf ve çıkar gruplarına hizmet götürmek durumunda kalmıştır. İşçi sınıfı bu gelişmelerden siyasi ve ekonomik olarak yararlanmış; merkezi örgütleri aracılığıyla devletin karar verme aygıt ve süreçlerine katılarak, hem sistemle bütünleşerek radikallikten uzaklaşmış hem de edindiği bazı somut kazançları koruma güdüsüyle hareket etmeye başlamıştır. Bu nedenle Keynesçi politikaların ihtiyaç duyduğu siyasi istikrarın ve sınıflararası işbirliğinin koşulları ortadan kalkmıştır (Panitch, 1977b; Martin, 1979, s.484-500; Crouch, 1986).

Ekonomik bunalım dönemlerinde, kapitalistlerin tümünün korporatist uygulamaları desteklemedikleri görülmektedir. Örneğin düşen kârlardan en olumsuz şe-

kilde etkilenen, üretkenliği düşük, küçük ölçekli birimler, büyük sermayenin Keynesçi tavrına ve işçi örgütlerinin pazarlık gücüne karşı çıkmaktadırlar. Kamu harcamalarının kısılması ve işçi sınıfının pazarlık gücünü azaltmak için, işsizlik düzeyinin artması yönündeki devlet müdahalesinin mantığına karşı koymakta ve bu açıdan ücretlerin serbest pazarlık yoluyla saptanmasından yana tavır almaktadırlar. Nitekim yapılan toplumsal anlaşmaların, zorlayıcı ücret bastırımı maddelerini en fazla uygulayan kesim bu kesim olmaktadır (Arrighi, 1978, s.16-22).

1974 sonrasında sınıflararası uyumu sağlayan korporatist uygulamalar nitelik değiştirerek zorlayıcı olmaya ve bir kamu politikası oluşturma yöntemi olarak etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Korporatist uygulamaların tükenmesini başlatan süreç ile Keynesçi refah devletinin zaafa uğraması, öncelikle ortaya çıkan yeni ekonomik koşullardan kaynaklanmıştır.

Korporatizmin çöküşünü hızlandıran monetarizm, devlet ve toplum ilişkilerinin öngörülen ve uygulanan yeni ideoloji olmuştur. Bu ideoloji devlete yeni bir rol verirken, kamu politikalarının oluşturulmasında, örgütlü çıkar gruplarıyla devlet ilişkilerine yeni bir anlayış getirmektedir. Buna göre, korporatist uygulamalar ekonomik krize katkıda bulunan olumsuz bir etken olarak algılanmaktadır (Cox-Hayward, 1983, s.218; Crouch, 1986, s.12; Offe, 1982/1983, s.237-243). Artık yeni bir işbölümü söz konusudur ve hükümetler para arzını kontrol ederek enflasyonu belirli bir düzeyde tutmaya çalışmakta; işçi örgütleri ise ücret pazarlığı yoluyla işsizliği saptamaktadır. Böylelikle işsizlik artık hükümetlerin sorumluluğundan çıkmış, işçi örgütlerinin sorumluluğuna girmiştir. Bu nedenle devletin istihdam yaratıcı sosyal harcamalarına ve bütçe açıklarına gerek kalmamıştır. **Monetaristlere** göre, siyasal ve ideolojik düzeyde devlet müdahaleleri, çözebildiğinden çok sorun yaratmakta ve devletin aşırı yüklenmesine ve toplumun yönetilememesine neden olmaktadır (Skidelsky, 1985, s.56-57; Kavanagh, 1983, s.539-542).

Parasalcı iktisat politikalarının uygulandığı durumda, piyasada doğal bir işsizlik düzeyinin var olduğu kabul edilmekte, devletin toplumsal işlevleri ve piyasaya müdahalesi ya hiç istenmemekte ya da asgari düzeyde tutulmaktadır. İstihdam sorunu sendikaların gücüne ve pazarlık yetisine terk edilmektedir. Böyle bir ortamda korporatist uygulamaların varlık nedeni, büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır (Jessop, 1984, s.45). Petrol krizinden sonra, temel sorun tam istihdamı sağlamak olmaktan çıkmış; iktisat politikalarının temel sorunu enflasyondaki ve gerçek ücretlerdeki artışı önlemek olmuştur (Calmfors, 1985, s.329). Başka bir anlamda, korporatist uygulamanın temel amacı olan tam istihdam amacından uzaklaşmıştır.

1974 sonrası dönemde korporatist uygulamaların etkinliklerini yitirmesinin bir diğer nedeni de, siyasi iktidarların sosyal demokrat partilerden sağ partilere geçmesidir. Böylece, sendikaların korporatist yapılarla bütünleşebilmelerinin olanağı ortadan kalkmıştır. Bu dönemde, devleti aşırı talep yüklerinden kurtarmak için siyasi katılımı daraltmayı taahhüt eden sağ siyasi partiler iktidara gelmiştir. Örneğin, İngiltere’de Thatcherizm’in ilk döneminde gelir politikaları, hem ideolojik olarak hem de pratik gerekçelerle reddedilmiştir. Norveç, Danimarka ve Hollanda gibi ülkelerde 1970’li yılların ortasında imzalanan toplumsal anlaşmalar, 1980’li yılların başında zorlayıcı niteliğe dönüşmüştür (Skidelsky, 1985, s.59; Jessop, 1984, s.45; Calmfors, 1985, s.330-338). Sonuçta bu ülkelerde ihtiyaç duyulan ücret “bastırımı” sağlanamamış ve toplumsal anlaşmalar terk edilmiştir (Skidelsky, 1985, s.331).

Korporatist uygulamaların söz konusu olduğu ülkelerde, işsizlik ve korporatizm arasındaki ilişkiyi sorgulayan ampirik çalışmaların sonuçlarına göre, korporatist uygulamaların güçlü olduğu yerlerde işsizlik oranları düşüktür. Bununla birlik-

te güçlü korporatizmin düşük oranda işsizlik için elverişli olmakla birlikte, işsizliğin azaltılmasında zorunlu olan bir koşul olmadığı söylenebilir (Schmidt, 1982, s.251).

1980'li yıllara gelindiğinde pek çok ülkede sosyal demokrat partiler iktidardaki yerlerini sağ partilere bırakmıştır. Bu partilerin öngördüğü ekonomik ve siyasal dönüşümde de bir kamu politikası oluşturma süreci olan korporatizme ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır. Çıkar grupları gelirlerini arttırmak için işbirliğinden çok çatışmacı bir yola kaymakta, sosyal uyum ve istikrar yerini, çatışmalara ve dalgalanmalara bırakmaktadır.

NEO-KORPORATİZM VE ÇIKARLARIN UZLAŞTIRILMASI VEYA SINIRLI SOSYAL POLİTİKA

Korporatizm ve çıkarların uzlaştırılması/sınırlı sosyal politika-nın arkasındaki ilişkiyi ayırt edebilmek.

Toplumda siyasal istikrar, uzlaşım ve doğal bir dengenin var olduğunu kabul eden çoğulcu modelde, devletle çıkar grupları arasındaki ilişkiler ve devletin bu ilişkileri biçimlendirme yöntemi göz ardı edilerek devlet edilgen bir konuma itilmektedir. Bu modelde, kamu politikaları devletin dışında, çok sayıda rekabetçi, gönüllü üyelik esasına dayanan ve birbirleriyle örtüşen çıkar örgütlerinin tek taraflı baskısı sonucunda oluşmaktadır. Ancak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Batı toplumlarında ekonomiye gittikçe artan devlet müdahalesinin bir uzantısı olarak çıkar örgütleri, kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasına kurumsal bir şekilde dâhil edilmeye başlanmıştır. Bu durum çoğulcu kuramın, çıkar gruplarına attığı rolü tamamen değiştirmiştir. Edilgen devlet yerini, çıkarları yönlendiren ve yapılandıran müdahaleci devlete bırakmıştır. Artık kamu politikaları, eşit güçte ve gönüllü üyelik esasına dayanan örgütlerce, devlete tek yönlü bir baskı sonucunda oluşmamakta, çeşitli yapısal ayrıcalıklarla donatılmış kimi örgütlerin kendi aralarında ve devletle işbirliğine yönelmeleriyle oluşmaktadır. Böylece ortaya çıkan **korporatizm**, bir çıkar temsili ve çıkarların uzlaştırılması sistemi olarak tanımlanmakta ve aynı amacı güden çoğulculuk ve sendikalizme rakip alternatif bir kuram olarak nitelendirilmektedir (Schmitter, 1974, s.14-15; Lehmbruch, 1983, s.154). Toplumda var olduğu peşinen kabul edilen sınıf çatışmalarının, bu sınıfların temsilcisi olan örgütlere toplumsal, yapısal ve siyasal ayrıcalıklar tanıyarak ve karar verme süreçlerine katarak işbirliğine dönüştürülebileceği, böylece çıkarların çatışmacı olmayan bir yoldan uzlaştırılabileceği düşünülmektedir. Bu işbirliği yoluyla çıkarların uzlaştırılması sağlıklı bir ekonomik büyüme için de gerekli görülmektedir. Bu amaçla basit, güvenilir ve kestirilebilir bir politika aracı olarak korporatist uygulamalar tercih edilmektedir.

Schmitter'e göre, çıkarların temsili çarpıtıldığında, çıkarların temsilinden değil uzlaştırılmasından söz etmek gerekmektedir. Ona göre, gruplar kendi üyelerinin tercihlerini bilemeyebilir, ifade edemeyebilir veya üyelerine çıkarlarının ne olması gerektiğini öğretebilir. Ayrıca kamu politikalarının uygulayıcısı olarak kıt kaynakların paylaşımında sosyal kontrol aracı olabilir. Böylece temsil ya da yanlış temsil bu grupların faaliyetlerinin yalnızca biri olmaktadır. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonra çoğulcu kuramda öngörülme-yen gelişmeler olmuş, çıkarlar üyelerin tercih ve taleplerinden kopuk örgütler tarafından biçimlendirilmiştir. Başka bir anlamda

çıkar örgütleri, toplumsal temellerini ve sosyo-ekonomik düzeni yansıtamamaya başlamıştır.

Devlet müdahalelerinin kapsamı ve hacmi genişleyince çıkarlar, sivil toplumun koşullarından göreceli olarak bağımsız bir biçimde, bireyler, firmalar, sektörler ve sınıflar dikkate alınmadan, devletçe biçimlendirilmektedir. Devlet, bunu yasal düzenlemelerle yapmakta, çıkar örgütlerinin bazılarını yapısal ve fiili ayrıcalıklar tanıyıp kollarken, bunun karşılığında da bu örgütlerin işlev alanını, temsil edeceği çıkarları, örgütün yapısını, eylem biçimini, faaliyetlerinin sınırını, liderliğin nasıl ve kimlerden oluşacağını belirleyip, denetlemektedir (Schmitter, 1977, s.8-36). Ayrıca çıkar örgütleri de katıldıkları ulusal ekonomik planlama ve gelir politikaları kurumlarında alınan kararların, üyeleri üzerinde uyguladığı disiplin ve denetimle, uygulanmasına yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bu disiplin ve denetim, çıkar örgütünün üyeleri üzerinde uyguladığı sosyal kontrolü de içerdiğinden, tabanın tercihlerinden ve sosyo-ekonomik koşullardan bir ölçüde özerk olmayı da gerektirmektedir. Çıkarlar yapısal ayrıcalıklarla donatılmış gruplarca sosyo-ekonomik bağlamla birebir ilişki içinde olmadan uzlaştırılmakta ve bu uzlaştırma hem temsili hem de sosyal kontrol boyutlarını içermektedir. Kuşkusuz bu durumda kamu politikalarının oluşturulduğu kurul, komisyon, komite ve benzeri kurumlarda hangi işçi ve işveren örgütlerinin tercih edilip dâhil edileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Schmitter'in tanımı göz önünde tutulacak olursa, bu seçimde işlevselliği olan örgütlerin tercih edileceği anlaşılabacaktır ki bunlarda mesleki ve iktisadi örgütlerdir.

Korporatizmi, gerek çıkarların uzlaştırılmasında gerekse kamu politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında çıkar örgütlerinin birbirleriyle ve devletle işbirliği yapmaları olarak tanımlandığında, devlet bürokrasisiyle büyük çıkar örgütlerinin iç içe geçtiği ve çatışmanın yerini uzlaşmanın aldığı görülmektedir. Esasen, korporatizmi diğer uygulamalardan farklı kılan da çıkar gruplarının kendi aralarında ve devletle yaptıkları üst düzeyde bir işbirliğidir. Korporatizm, “millî gelirin paylaşımını ve endüstri ilişkilerinde sınıflararası çatışmaları düzenler” (Lehmbruch, 1977, s.95-96), “otoriter ve liberal korporatizmin her ikisi de çatışan çıkarların devlet yardımıyla uzlaştırılmasını içerir. Korporatist politikanın oluşturulması için devletin çıkar grupları arasındaki çatışmalara devletin müdahale ederek bunları uzlaştırması gerekir” (Lehmbruch, 1983, s.187). Batı toplumlarında kapitalizmin belirli aşamalarında, devlet müdahaleciliği korporatist politikalarla tamamlanmadıkça sınıf çatışmaları doğmakta ve çıkarların uzlaştırılması güçleşmektedir (Lehmbruch, 1983, s.168).

Offe, korporatizm yoluyla işçi ve işveren sendikalarının adeta birer çıkar örgütü olmaktan çıkarıldığını, hükümet politikalarının oluşumuna ve uygulanışına ortak edilerek sınıflararası çatışma potansiyelinin önüne geçildiğini, böylece çıkarların uzlaştırılması olanağının yaratıldığını belirtmektedir (Offe, 1981, s.123-146). Üst düzeyde gerçekleşen işbirlikleri nedeniyle korporatist politikalarla dâhil edilen işçi örgütlerinin sınıf konumları değişmektedir. Örgütler sistemle bütünleşmekte, sınıfsal taleplerini “makul”, kabul edilebilir sınırlara çekmekte, böylece çıkarların uzlaştırılmasına olanak yaratmaktadır (Offe, 1981, s.148-150).

Gelişmiş kapitalist toplumlarda, korporatizm, örgütlenmiş sosyo-ekonomik grupların temsilini liderlik düzeyinde, devletle işbirlikçi ilişkilere dönüştürmekte ve toplumsal kontrolü kitleler düzeyinde sağlamaktadır (Panitch; 1977a, s.66). Devlet işçi ve işveren örgütlerinin özerkliklerini sınırlandırarak onları devlet politikaları doğrultusunda harekete geçirmekte ve bu örgütleri yönetsel bir kontrol aracı olarak kullanmaktadır (Panitch, 1981, s.26). Böylece çıkarlar devlet aracılığıyla ve

Batı toplumlarında kapitalizmin belirli aşamalarında, devlet müdahaleciliği korporatist politikalarla tamamlanmadıkça sınıf çatışmaları doğmakta ve çıkarların uzlaştırılması güçleşmektedir.

devletin yönlendirmesi ile uzlaştırılmaktadır. Ancak bu uzlaşmada devletin tarafsız olmadığına ve sermayeden yana olduğuna dikkat çeken Panitch, bu durumun işçi sınıfı aleyhine asimetrik gelişmelere yol açarak işçi sınıfının tabanında radikal çıkışlara neden olduğunu, dolayısıyla sermaye lehine gerçekleştirilen çıkarların uzlaştırılmasının sürekli ve istikrarlı olamayacağını belirtmektedir (Panitch, 1981 s.35-36; 1980, s.173-174; 1977, s.81-87).

Refah devletinin tüm sınıflara hizmet verme amacı, çıkarların uzlaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu gönüllü uzlaşma gelir politikaları ve toplumsal anlaşmalar ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Öte yandan, refah devletinin ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi için de çıkarların uzlaştırılması gerekmektedir. Bu anlamda, korporatizm, çatışan çıkarları devlet yardımıyla uzlaştırma çabası olmaktadır. Ne var ki, gerçekleşen sınıflararası işbirliği uygulamada sermayeden yana bir eğilim taşıdığından kalıcılığı olmamakta, sermaye ile emek arasında yeni gerginlikler ve çatışmalar oluşmakta, bu da devleti zorlayıcı korporatist politikalar uygulamaya zorlamaktadır. Zorlayıcılık Batı demokrasilerinde demokratik çoğulcu çerçeveye aykırı düşüğünden işlememekte ve yetersiz kalmaktadır. Ekonomik büyüme, tam istihdam, enflasyon, ücret istikrarı gibi sorunlar derinleştikçe, çıkarların uzlaştırılmasında gönüllülüğün temel dayanakları da ortadan kalkmaktadır. Uzlaşmalar çatışmacı bir yolla sağlanma eğilimine girmektedir. Bir sınıf diğer sınıfın çıkarını düşünmemektedir. Yeni çıkarlar edinme veya var olanları koruma istemi çatışmalara yol açmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren iktidara gelen sağ partiler çıkar gruplarını, özellikle işçi örgütlerini siyasi karar alma ve kamu politikaları oluşturma mekanizmalarının dışında tutma çabalarına girince korporatist uzlaştırma olanakları da ortadan kalkmıştır. Artık çıkarların korunmasında ve sağlanmasında pazarlık gücü ön plana çıkmıştır.

1980'li yıllardan itibaren, özellikle işçi örgütlerini siyasi karar alma ve kamu politikaları oluşturma mekanizmalarının dışında tutma çabaları korporatist uzlaştırma olanakları da ortadan kalkmıştır.

Özet

Tarihsel olarak refah devletinden “asgari geçim devletine” giden süreci özetleyebilmek.

20. yüzyılın son çeyreğinde, Refah Devleti, yaşanan ekonomik kriz nedeni ile gözden düşmüş, kamu harcamaları, sosyal yardımlar bir yük olarak görülmeye başlanmıştır. Rekabet gücü yüksek ekonomi oluşturmak adına rekabetin üretim ve emek süreçleri üzerindeki değiştirici etkisi, krizi aşmaya yönelik izlenecek politikaların emeğin tüm kazanımlarına dönük bir saldırı başlatması nedeni ile yeni bir devlete gereksinimi açığa çıkarmıştır: **Asgari Geçim Devleti**. Yeni teknoloji, uluslararasılaşma ve Fordist paradigmadan postfordist paradigmaya geçiş, yeni sanayileşen ülkelerle rekabet, emek ve üretim süreçlerinin değişimi, emek piyasalarının esnekleştirilme isteği, sermayeyi yeni bir devlete, Asgari Geçim Devletine yönlendirmiştir. Müdahale, özellikle eğitim, sağlık gibi temel kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve refah politikalarının piyasalaştırılmasının keşişmesinde görülmektedir.

Neo-korporatizmi tanımlayabilmek.

Korporatizm modeli ile geniş anlamda toplum-devlet ilişkileri, dar anlamda endüstri ilişkileri sisteminin aktörlerinden işçi ve işveren örgütlerinin birbirleri ve hükümetler ile olan ilişkileri anlaşılmaktadır. Korporatizmde çıkarlar ayrıcalıklarla donatılmış çıkar örgütleri tarafından temsil edilirler ve bu temsil sosyal kontrol boyutunu da içeren uzlaştırma şeklinde gerçekleşir. Devlet çıkar örgütlerinin bazılarını yapısal ve fiili ayrıcalıklar tanıyarak, koruyup gözetmekte; bunun karşılığında da bu örgütlerin işlev alanını, temsil edeceği çıkarları, üyelerin niteliğini, örgütün yapısını, faaliyetlerini, liderliğin nasıl ve kimlerden oluşacağını denetlemektedir. Korporatizm, işçi ve işveren örgütlerinin yalnızca birinin, resmî ya da gayri resmi yollarla sağlanan örgütsel özerklik kaybı pahasına, yine yasal ya da gayri resmi yollardan kazandırılan bazı örgütsel ayrıcalıklar sonucunda iktisadi ve toplumsal kamu politikalarının oluşturulma ve uygulama sürecinde, birbirleriyle ve devletle giriştikleri kurumsallaşmış işbirliği modelidir.

Liberal korporatizm ve devlet korporatizmini karşılaştırabilmek.

Liberal korporatizmde sınırlı sayıda örgüt, gruplar arası ilişkilerin düzenlenmesi süreçlerinden ve mevcut katılımcıların yeni katılımcıları dışlamalarını sağlayan siyasi karteller tarafından kurulurken; devlet korporatizminde gruplar arası ilişkilerin düzenlenmesi süreçlerinde ve mevcut katılımcıların yeni katılımcıları dışlamaları kasıtlı hükümet eylemiyle gerçekleştirilir. Liberal korporatizmde merkezileşme, ayakta kalan örgütlerin kendiliğinden sisteme katılması veya rekabet yoluyla silinmelerin sonucunda oluşurken; devlet korporatizminde merkezileşme, devletin çok sayıda veya benzer nitelikteki grupları ortadan kaldırması ile gerçekleşir. Liberal korporatizmde zorunlu üyelik, üyeler üzerinde toplumsal baskı, üyeler arasında akdedilen bir kaynaktan kesinti, “check off”, sistemiyle, temel hizmetler sağlanarak “de facto” bir biçimde sağlanırken; devlet korporatizminde baskı veya iş yasaları yoluyla “de jure”, hukuken, resmî emir ya da takdir yetkisiyle sağlanır. Rekabet etmek liberal korporatizmde zorunlu üyelik, üyeler üzerinde toplumsal baskı, üyeler arasında akdedilen bir kaynaktan kesinti, “check off”, sistemiyle, temel hizmetler sağlanarak “de facto” bir biçimde önlenirken; devlet korporatizminde bu, devletin baskısıyla sağlanır. Hiyerarşik düzende olma liberal korporatizmde doğal bürokratikleşme sürecinin veya gücünün pekişmesinde doğarken; bu durum devlet korporatizminde yasa yoluyla merkezileşme zorunluluğunun ve devlete yönetsel bağımlılığın bir sonucu oluşur. İşlevsel açıdan farklılaşma, liberal korporatizmde örgütlerin kendi işlev alanlarında gönüllü anlaşmalarla sağlanırken; bu türden bir farklılaşma devlet korporatizminde devletin yerleştiği meslek ve zanaat ayrımlarının bir ürünü olur. Devletçe tanınma liberal korporatizmde, kamu görevlilerine tabandan yapılan zorlamalar sonucunda oluşurken; devlet korporatizminde bu örgüt kurmanın koşulu olarak devletçe tepeden oluşturulur. Tekelci temsil hakkı, liberal korporatizmde bağımsız ve tabandan oluşurken; devlet korporatizminde bu hak devlet ta-

rafından tepeden inme olarak tanınır. Lider seçimi ve çıkarların ifadesinde denetim liberal korporatizmde yöntemler ve amaçlar üzerinde devletle karşılıklı anlaşma yolu ile olurken; devlet korporatizminde bu, meşru şiddetin örgütlenmiş tekelcileri tarafından asimetrik bir biçimde dayatılır.

Neo-korporatizm ve ekonomik başarı arasındaki ilişkiyi ifade edebilmek.

Korporatizm işçi sınıfı aleyhine asimetrik işleyen bir uygulama olarak tezahür etmektedir, temel amaç sermaye birikimini sağlamaktır. Toplam talep yükselterek kapitalistlerin yatırım yapma olanakları artırılmakta ve bu yolla hem tam istihdam hem de kârlar güvence altına alınmaktadır. Devletçe uygulanan parasal ve mali kontroller kişi ve grubunun özgür iradesiyle uyduğu, ekonomik büyümenin yolu siyasi istikrardan geçmektedir. İşte bu durum, 1945-1965 döneminde korporatizmin doğuşuna yol açarak işçi sınıfının fiili gücünden çok potansiyel gücünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece, işçi sınıfı, refah devletinin sağladığı maddi kazançlarla ekonomik ve örgütsel gücünü artırmıştır. İşçi örgütleri ekonomik gerçekleri kabul etmişler, Batı toplumlarında siyasi ve ekonomik güce kavuştukça da daha ılımlı stratejileri kullanmaya ve daha sorumlu davranmaya itilmişlerdir. Yani korporatizmle elde edilen çıkarlar işçi örgütlerinin radikalliğini yitirmelerine neden olmuştur. Batı toplumlarında, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 1960'ların ortasına kadar süren dönemde korporatizm, ekonomik büyüme ve siyasi istikrarı sağlama istemiyle yola çıkmış ve refah döneminin bir yapılanması olmuştur. Ancak, ekonomik büyüme sona erdiğinde çıkar örgütleri, üyelerinden gelen baskı nedeniyle, bu uygulamadan çekilmek durumunda kalmışlardır. Nitekim korporatizm, 'iyi günlerin' refah ve zenginliğinin sınıflar arası çelişkileri, geçici olarak gizlediği dönemlerde ortaya çıkmaktadır.

Korporatizm ve çıkarların uzlaştırılması/sınırlı sosyal politikanın arkasındaki ilişkiyi ayırt edebilmek.

Korporatist modelde kamu politikaları, sosyal politika, eşit güçte ve gönüllü üyelik esasına dayanan örgütlerce, devlete tek yönlü bir baskı sonucunda oluşmamakta; çeşitli yapısal ayrıcalıklarla donatılmış kimi örgütlerin, kendi aralarında ve devletle işbirliğine yönelmeleriyle oluşmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde toplumda var olduğu peşinen kabul edilen sınıf çatışmalarının, bu sınıfların temsilcisi olan örgütlere toplumsal, yapısal ve siyasal ayrıcalıklar tanıyarak ve karar verme süreçlerine katarak işbirliğine dönüştürüleceği, böylece çıkarların çatışmacı olmayan bir yoldan uzlaştırılabileceği düşüncesi yatmaktadır. Bu işbirliği yoluyla, çıkarların uzlaştırılması sağlıklı bir ekonomik büyüme için de gerekli görülmektedir. Bu amaçla basit, güvenilir ve kestirilebilir bir politika aracı olarak korporatist uygulamalar tercih edilmektedir. Ayrıca çıkar örgütleri de katıldığı ulusal ekonomik planlama ve gelir politikaları kurumlarında alınan kararların, üyeleri üzerinde uyguladığı disiplin ve denetimle, uygulanmasına yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bu disiplin ve denetim çıkar örgütünün üyeleri üzerinde uyguladığı sosyal kontrolü de içerdiğinden, tabanın tercihlerinden ve sosyo-ekonomik koşullardan bir ölçüde özerk olmayı da gerektirmektedir. Çıkarlar yapısal ayrıcalıklarla donatılmış gruplarca sosyo-ekonomik bağlamla birbir ilişki içinde olmadan uzlaştırılmakta ve bu uzlaştırma hem temsili hem de sosyal kontrol boyutları içermektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Tarihsel olarak çatışma ve uzlaşmazlığın kökenini üretici güçler ile karşılıklı ilişki tarzı arasındaki çelişkiye dayandıran kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- a. K. Marx
- b. F. Engels
- c. G. Arrighi
- d. J.J. Bailey
- e. A. Spector

2. Refah devleti ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- a. Sermayenin emek açısından düzenlemelerini anlatır.
- b. Sınıflar arası çıkar çatışmasını gizlemektedir.
- c. Sınıf savaşımını açığa vuran bir kavramdır.
- d. Neo-korporatist devletin karşısındır.
- e. Post-modern bir içeriğe sahiptir.

3. Sosyal politika kavramı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- a. İlk kez 18. yüzyılda Amerika'da kullanılmıştır.
- b. Ortaya çıktığı dönem sınıf savaşımının olmadığı bir dönemdir.
- c. Doğuşundan kısa bir süre sonra, 1873'te Almanya'da Sosyal Siyaset Cemiyeti kurulmuştur.
- d. Özel girişimciler tarafından geliştirilmiştir.
- e. Sadece işsizleri içerir.

4. Sosyal politika evriminin ikinci dönemi hangi tarihler arasında kapsamaktadır?

- a. 1930-1945
- b. 1970-1980
- c. 1841-1890
- d. 1890-1945
- e. 1945-1973

5. Sosyal politika evriminin üçüncü dönemi hangi tarihler arasında kapsamaktadır?

- a. 1930-1945
- b. 1970-1980
- c. 1841-1890
- d. 1890-1945
- e. 1945-1973

6. Aşağıdakilerden hangisi korporatizmi anlatan özelliklerden biri **değildir**?

- a. Kültürel bir sistemin işleyişidir.
- b. Bir sosyal kontrol mekanizmasıdır.
- c. Bir devlet biçimidir.
- d. Çatışmaların yönetimidir.
- e. İktisadi bir sistemin işleyişidir.

7. Aşağıdakilerden hangisi liberal korporatizminin özelliklerinden biridir?

- a. Sınırlı sayıda sendikanın katılımının olması
- b. Ayakta kalan örgütlerin kendiliğinden sisteme katılması
- c. İşverenlerin zorunlu üye olması
- d. Hiyerarşik düzende olması
- e. İşlevsel açıdan sendikaların farklılaşması

8. Aşağıdakilerden hangisi devlet korporatizminin özelliklerinden biridir?

- a. Devletin katılımcı demokrasiyi benimsemesi
- b. Sendikaların çoğulcu temsile sahip olması
- c. Devletin benzer nitelikteki grupları ortadan kaldırması
- d. Yöneticilerin gönüllü üyeliğinin olması
- e. Üyelerin demokratik katılımının sağlanması

9. Aşağıdakilerden hangisi Offe'ye göre, işçilerin korporatizasyonunda asıl amaçlardan biri **değildir**?

- a. Sürekli bir sermaye birikimi sağlamak
- b. Dengeli bir sermaye birikimi sağlamak
- c. İşçi sınıfının siyasi gücünü disiplin ile bastırmak
- d. İşçi sınıfının demokratik ve ekonomik özerkliğini yükseltmek
- e. İşçi sınıfının ekonomik gücünü ücretleri aşağıya çekerek bastırmak

10. Devlet müdahalelerinin kapsamı ve hacminin genişlemesini aşağıdakilerden hangisi biçimlendirmektedir?

- a. Sendikalar
- b. Bireyler
- c. Sektörler
- d. Firmalar
- e. Devlet

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlışsa “Giriş” konusunu gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlışsa “Giriş” konusunu gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlışsa “Refah Devletinden Asgari Geçim Devletine” konusunu gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlışsa “Refah Devletinden Asgari Geçim Devletine” konusunu gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlışsa “Refah Devletinden Asgari Geçim Devletine” konusunu gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlışsa “Neo-Korporatizm” konusunu gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlışsa “Liberal Korporatizm” konusunu gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlışsa “Devlet Korporatizmi” konusunu gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlışsa “Neo-Korporatizm ve Ekonomik Başarı” konusunu gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlışsa “Neo-Korporatizm ve Çıkarların Uzlaştırılması/Sınırlı sosyal Politika” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ekonomik büyüme, üretim, yatırım ve istihdam yaratma yoluyla gerçekleşen gelir artışı ve gelir bölüşümünün düzelmesi ile yoksulluğun azaltılacağı söylemi, kapitalist sistemin işleyiş yasalarına uygun değildir. Kapitalist üretim tarzında sermaye birikimi ve kâr oranlarını artırma isteği, şiddetli dalgalanmalar ve yoksulluğun artışı ile de ilgilidir. Burada, yoksulluğun müsebbibi olan işsizleşme ve hiç iş bulamama olarak ortaya çıkan işsizlik, emek üretkenliğindeki artışın, sermayenin organik bileşimindeki ve teknik şeklindeki değişimin hızındaki artıştan etkilenir. Böyle bir etki altında kaldığı için işçiler kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispi ölçüde fazlalık hâline getirip yoksullaşma sürecini başlatan, önce düşük ücretli işçiye, daha sona ücretten yoksun işsize dönüştüren araçları da üretmiş olur. Bunu da daima artan boyutlarda yapar. Ne var ki kapitalist üretim tarzının bu temel yasasından bihaber olan/bihaber kalmak isteyen ya da “şimdilik” uygun görmeyen yoksulluk teorisyenleri, emek verimindeki artışın üstünde yeterli bir istikrarlı bir büyüme ile istihdam artışı ve yoksulluğu azaltma arasında doğrusal bir ilişki kurarlar. Oysa yoksulluğun bizatihi kendisi ve en

önemli nedenlerinden biri olan işsizlik, birikimin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü olduğu gibi, tersine olarak, yoksulluğun bir ifadesi de olan işsizlik, kapitalist birikimin kaldıracı ve hatta üretim biçiminin varlık koşulu hâline gelir. Yoksullar, aynı anlama gelmek üzere işsizler, her an el altında bulunan yedek bir sanayi ordusu oluşturur ve bu ordu yoksulluktan beslenen sermayeye aittir. Çünkü bu işsiz, düşük ücretli yoksullar, sermayenin kendini genişletme konusunda değişen gereksinimlerini karşılamak üzere, daima sömürülmeye hazır bir insan kitlesi yaratır. El altında hazır yoksul insan kitlesi olmadan, emekçi sayısında, nüfusun mutlak büyümesinden bağımsız bir artış olmadan, üretimin boyutlarında genişleme olmaz. Emekçi sayısındaki bu artış ise emekçilerin bir kısmını durmadan işsizleştiren, onları yoksullaştıran basit bir süreçle, üretimdeki artışa oranla çalıştırılan emekçi sayısını azaltan yöntemlerle gerçekleştirilir. Yani, sermayenin bütün hareket şekli, emekçi nüfusun bir kısmını, sürekli olarak yoksulluğun temel nedeni olan işsiz ya da yarı-işsiz insanlar haline getirmeye dayanmaktadır.

Sıra Sizde 2

“Doğal tekeli”, azami ekonomik etkinliği sağlayacak asgari miktar, pazarın gerçek boyutuna eşit olduğunda ortaya çıkar. Başka bir deyişle, bir şirket ölçek ekonomilerinin gereklerini yerine getirebilmek için belli bir büyüklükte olmalıdır ki tüketiciye en düşük maliyetle mümkün olan en iyi hizmeti sunabilsin. Yol yapımı, enerji hatları gibi kamu hizmetleri için ise son derece büyük başlangıç giderlerine gerek vardır. Bu da devlet tekellerinin bu gibi alanlarda en iyi çözüm olmasının başlıca nedenidir. Ancak neoliberal düşünce, neredeyse kamuya ilişkin her şeyi gözü kapalı “verimsiz” ilan etme alışkanlığındadır.

Sıra Sizde 3

Genel ücret hareketleri, tamamıyla, yoksul ve işsiz yedek sanayi ordusunun genişleme ve daralmasıyla düzenlenir ve bu da sınıf çevrimin devresel değişimlerine uygun olarak meydana gelir. Ücret hareketleri, işçi sınıfının faal ve işsiz yedek yoksul işçi ordusu şeklinde bölünüşünü gösteren, değişen oranlarla nispi arı-nüfus miktarındaki artış ve azalmayla, bazen emilen, bazen serbest bırakılan işçi miktarıyla belirlendiğinden, kapitalist sistem her zaman işsiz yoksullara ihtiyaç duyar.

Emek arzı ve talebi yasasının sermaye birikim sürecinde de yeni işsiz yoksulluğa yol açan esas üzerinde işlemesi ise sermayenin tahakkümünü tamamlar. Bir yandan, işçi sınıfının çalışan kesiminin aşırı çalışması, fazla mesai yapması, yedek yoksul işçi ordusunun, yani yoksul işsizlerin saflarını şişirirken, öte yandan da bu yedek işgücü olan işsizlerin rekabet yolu ile çalışanlar üzerinde artan baskısı, bunları, aşırı çalışmaya boyun eğmek ve sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakır. Bu süreçte, kapitalistler daha da zenginleşirken, çalışanların reel ücretleri düştüğünden daha da yoksullaşırlar. Ancak, kapitalistin daha da zenginleştiği, sermayesinin arttığı bu dönemde aynı oranda yeni iş olanakları ve gelir artışı yaratılmaz; işsizlik ve yoksulluk aynı oranda ve hızla azalmaz. Çünkü teknik ve yönetim biçimindeki her yenilik daha az işçi çalışmayı gerektirir; kapitalist ise, tercihini hep yeni teknik ve yeni yönetim biçimlerinden yana yapar.

Sıra Sizde 4

Son yirmi yıldaki ekonomik gelişmeler, ekonomik büyüme ile istihdam arasında doğrusal bir ilişki olmadığını göstermektedir. En azından kimi veriler her iki olgu arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Aslında bu anlamsızlığın da açıklanabilir yanları bulunmaktadır. Örneğin gelişmiş ülkelerde teknolojik yenilenmeler, emek yoğun yatırımlar yerine, sermaye yoğun yatırımlar ve esnekliğe dayalı yönetim biçimlerindeki gelişmelerin düzeyine bağlı olarak ekonomik büyüme sağlansa da bu durum istihdamın otomatik olarak artırıp, işsizliği azaltmadığı görülmektedir. Çünkü teknolojideki yenilik, emek gücünün yerine ikame edilecek bir süreci başlatmakta, işletmelerin yönetim biçimindeki değişiklikler yıkıcı bir rekabet ortamında maliyetleri düşürmek için çok sayıda işçi çalıştırmak yerine az sayıda işçi ile aynı üretimi gerçekleştirmeyi ön plana çıkarmaktadır. Böyle olduğu içinde işçi başına verimliliği artıracak her yeni yöneliş, yeni işçi istihdamını artırmak yerine daha az işçi ile aynı üretimi yapacak arayışları pekiştirmektedir. Bu nedenle son yıllarda gelişmiş ülkelerde işletmelerin yönetim biçimlerindeki bu değişiklik, yeni iş olanakları yaratmak yerine işsizliğe yol açmıştır. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, işletmelerde, böylesi bir yaklaşım yüzde 10 ile 15 arasında değişen bir işsizliğe yol açmıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Altwater, E. (1984) "Neoliberal Karşıdevrimin Hiç de Gizli Olmayan Çekiciliği", **İktisat Dergisi**. Sayı: 241.
- Arrighi, G. (1978) "Towards a Theory of Capitalist Crisis", **New Left Review**. No: 111.
- Bailey, J.J. (1977) "Pluralist and Corporatist Dimensions of Interest Representation in Colombia", in Malloy, J. (ed.); **Authoritarianism ve Corporatism in Latin America**. Pittsburgh; Pen.
- Belek, İ. (2001) **Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlığın Ekonomi Politikası**. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Calmfors, L. (1985) "The Roles of Stabilization Policy and Wage Setting for acroeconomics Stability-The Experiences of Economies with Centralized Bargaining", **Kyklos**, No 38.
- Cawson, A. (1978) "Pluralism, Corporatism and the Role of the State", **Government And Opposition**. No 13(2).
- Cizre, Ü. (1992) "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı I", **Birikim**. No 41.
- Cizre, Ü. (1992a) "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı II", **Birikim**. 42.
- Collier, D. ve Collier, R. (1977) "Who Does What, to Whom, and How: Toward a Comparative Analysis of Latin American Corporatism", Malloy, J.M.(Ed.), **Authoritarianism And Corporatism in Latin America**, Pittsburgh.
- Collier, R. B. (1979) "Inducements Versus Constraints. Disaggregating Corporatism", **American Political Science Review**, No 73(4).
- Cox, A. - J. Hayward (1983) 'The Inapplicability of the Corporatist Model in Britain and France; the Case of Labour', **International Political Science Review**, No 4(2).
- Crepaz, M.M.L. (1992) "Corporatism in Decline?", **Comparative Political Studies**, No 25(2).
- Crouch, C. (1977) **Class Conflict and The Industrial Relations Crisis**. London.
- Crouch, C. (1979) **State and Economy in Liberal Democracy**. London.
- Diamant, A. (1981) "Bureaucracy and Public Policy in Neocorporatist Settings: some European Lessons", **Comparative Politics**, No 14(1).
- Gray, J. (1999) **Sahte Şafa**. İstanbul: OM.
- Gülmez, M. (2000) **Uluslararası Sosyal Politika**. Ankara: TODAİE.
- Jessop, B. (1979) "Corporatism, Parliamentarism and Social Democracy", in P.C. Schmitter and G. Lehmbruch (Eds), **Trends Toward Corporatist Intermediation**, London: Sage.
- Jessop, B. (1984) "Authoritarian Populism, Two Nations, and Thatcherism", **New Left Review**, No 147.

- Jessop, B.(2000) **Post-Fordism and the State**. www.geo.ut.ee/inimtool/referaadid/krap/referaat_palhus.htm
- Kapani, M. (2010) **Politika Bilimine Giriş**. Ankara: Bilgi.
- Kavanagh, D. (1985) "Whatever Happened to Consensus Politics", **Political Studies**, No 33(4).
- Kessler, G. (1940) "Türkiye'nin İçtimai Siyaset Meseleleri", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 1, Sayı: 2.
- Koray, M. (2000) **Sosyal Politika**. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Lehmbruch, G. (1977) "Liberal Corporatism and Party Government", **Comparative Political Studies**, No 10(1).
- Lehmbruch, G. (1982) "Introduction: neo-corporatism in comparative perspective", in G. Lehmbruch - P.C. Schmitter (Eds.), **Patterns Of Corporatist Policy Making**, London: Sage.
- Lehmbruch, G. (1983) 'Interest Intermediation in Capitalist and Socialist Systems', **International Political Science Review**, No 4(2).
- Maier, C.S. (1981) "Fictitious Bonds of Wealth and Law on the Theory and Practice of Interest Representation", in S. Berger (Ed.), **Organizing Interest in Western Europe**, Cambridge.
- Maier, C.S. (1984) "The Preconditions for corporatism", in J. Goldthorpe (Ed.), **Order and Conflict in Contemporary Capitalism**, Oxford: Clarendon Press.
- Marie-Therese Join -Lambert, (1994) **Politiques Sociales**. Paris: Dalloz.
- Martin, R. (1983) "Pluralism and the New Corporatism", **Political Studies**, No 31.
- Montreuil, J. (1946) **Histoire du Mouvement Ouvrier en France (des origines a nos jours)**. Paris: Aubier, Editions Montaigne.
- Marx, K. (2004) **Alman İdeolojisi**. Ankara: Sol.
- O'Donnell, G. (1977) "Corporatism and the Question of the State" in J.M. Malloy (ed.), **Authoritarianism and Corporatism in Latin America**, Pittsburgh.
- Offe, C. (1981) "The Attribution of public status to Interest Groups: Observations on the West German Case", in Berger, S. (Ed.), **Organizing Interest in Western Europe**, Cambridge.
- Offe, C. (1982-1983) "Competitive Party Democracy and the Keynesian Welfare State: Factors of Stability and Didorganization", **Policy Sciences**, No 15.
- Panitch, L. (1977) "The Development of Corporatism in Liberal Democracies", **Comparative Political Studies**, No 10(1).
- Panitch, L. (1979) "The Development of Corporatism in Liberal Democracies", in P. Schmitter ve G. Lehmbruch (Eds.), **Trends Toward Corporatist Intermediation**, London: Sage.
- Panitch, L. (1980) "Recent Theorizations of Corporatism: reflections on a growth industry", **British Journal Of Sociology**, No 31.
- Panitch, L. (1981) "Trade Unions and the Capitalist State", **New Left Review**, No 125.
- Pelizzon, S. ve Casparis, J. (1999) "Dünya Beşeri Refahı" in Hopkins, T.K. ve Wallerstein, I. (eds.), **Geçiş Çağı (Dünya Sisteminin Yörüngesi 1945-2025)**, İstanbul: Avesta.
- Pontusson, J. (1984) "Behind and Beyond Social Democracy in Sweden", **New Left Review**, No 143.
- Schamais, H. (1991) "Reconceptualizing Latin American Authoritarianism in the 1970- From Bureaucratic-Authoritarianism to Neoliberalism", **Comparative Politics**, No 23.
- Schmitter, P.C. (1979) "Still the Century of Corporatism", in P. Schmitter and G. Lehmbruch (Eds.), **Trends Toward Corporatist Intermediation**, London: Sage.
- Schmitter, P.C. (1982) "Reflections on Where the Theory of Neo-Corporatism Has Gone and Where the Praxis of Neo-Corporatism May be Going", in G. Lehmbruch P.C. Schmitter (Eds.), **Patterns Of Corporatist Policy Making**, London: Sage.
- Serter, N. (1994) **Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet**, İstanbul.
- Skidelsky, R. (1979) "Keynes and Me Reconstruction of Liberalism", **Encounter**, No 4.
- Stepan, A. (1985) "State Power and the Strength of Civil Society in the Southern Cone of Latin America", in Evans, P. (Ed.), **Bringing The State Back In**, Cambridge.
- Streeck, W. (1982) "Organizational Consequences of Neo-Corporatist Cooperation in West German Labour Unions", in G. Lehmbruch ve P.C.Schmitter (Eds.), **Patterns Of Corporatist Policy Making**, London: Sage.
- Talas, C. (1967) **Sosyal Politika**. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Talas, Cahit, (1992) **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tilly, C. (1995) **Avrupa'da Devrimler (1492-1992)**. İstanbul: Afa.
- Topak, O. (2001) "Refah Devletinin Dönüşümü ve Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Yaklaşımı", **Sağlık Toplum Siyaset**. Sayı: 5.
- Tuna, O. ve Yalçıntaş, N. (1981) **Sosyal Siyaset**. İstanbul: Der Yayınları.
- Türk Harb-İş, (1998) **Avrupa'da Sosyal Koruma**. Ankara.
- Von Beyme, K. (1983) "Neocorporatism-A New Nut in an Old Shell ?", **International Political Science Review**, No 4(2).

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Vatandaşlık kavramını ve kurucu unsurlarını tanımlayabilecek,
- Vatandaşlık kavramının Antik Yunan'daki anlamını açıklayabilecek,
- Vatandaşlığın modern-ulus devlet içindeki ayırt edici özelliklerini özetleyebilecek,
- Marshall'ın vatandaşlık kuramını eleştirel bir şekilde analiz edebilecek,
- Vatandaşlık ile ekonomik eşitsizlik ve tabakalaşma arasındaki ilişkiyi kurabilecek,
- Marksist yaklaşımın, kapitalist ulus-devletin vatandaşlık anlayışı hakkındaki eleştirilerini aktarabilecek,
- Resmî ve gerçek vatandaşlık arasındaki çelişkiyi özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Vatandaşlık
- Eşitlik
- Toplumsal Tabakalaşma
- Sınıf
- Ulus-devlet
- Resmî ve Gerçek Vatandaşlık
- Sosyal Devlet

İçindekiler

Vatandaşlık, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma

GİRİŞ

Bu ünite, ilk olarak vatandaşlık olgusunun temel kurucu unsurları analiz edilecek ve vatandaşlığın çeşitli tanımları açıklanacaktır. Vatandaşlığın Antik Yunan'dan itibaren modern ulus-devlet sınırları içerisinde ortaya çıkışına kadar geçirdiği dönüşümler kısaca ele alındıktan sonra, özellikle vatandaşlık kurumunun ulus-devlet içindeki anlamı, işlevi ve yapısı üzerinde genel bir durum değerlendirmesi yapılacaktır. Vatandaşlık kurumunun ulus-devlet içinde sağladığı bütünleşmenin yanında, her ulus-devletin kendi vatandaşlık tanımının dışında kalan bazıları mutlaka dışladığını ve bu dışlanan kitleler açısından vatandaşlığın daima dışlayıcı ve ayrımcı sonuçları olduğu analiz edilmiştir. Daha sonra, siyasal alanla ekonomik alanı birbirinden ayıran kapitalist ulus devletin içinde vatandaşlık ile sağlanan siyasal eşitlik anlayışının, sosyal ve ekonomik eşitsizliği görünmez kıldığı fikri üzerinde durularak vatandaşlık kurumunun eşitlik ve toplumsal tabakalaşmayla olan ilişkisini ele alınmıştır. Ünite, ayrıca, ulus-devlet içindeki vatandaşlığın siyasal içeriği ile toplumsal içeriği arasındaki ilişkileri vurgulanarak, “resmî” ve “uygulama”daki vatandaşlık arasında farklılıklara dikkat çekilmektedir.

VATANDAŞLIĞIN TEMEL UNSURLARI

Vatandaşlık kavramını ve kurucu unsurlarını tanımlayabilmek.

Genel olarak, vatandaşlık siyasal ve hatta sadece hukuki bir terimmiş gibi ele alınmaktadır. Çoğu zaman modern vatandaşlığın dar anlamıyla bir devlete ait olmakla ilgili hak ve yükümlülükler bütünü olarak tanımlandığını görmekteyiz. Vatandaşlığın kavram ve kurum olarak ortaya çıkışının, Antik Yunan'da siyasal\kamusal alanın ortaya çıkışıyla eş zamanlı olduğu kabul edilmektedir.

Vatandaşlık, genel olarak bir siyasal ve coğrafi topluluğa bir üyelik biçimi olarak tanımlanmaktadır. Roche vatandaşlığı kavramın Antik dünyadaki anlamını izleyerek, “bir siyasal cemaatin üyesi” olma pratiğiyle ilgili olan bir haklar, ödevler, güçler (kapasiteler) ve çıkarlar (ilgiler) bütünü olarak tanımlamaktadır (Roche, 1987, s.37; Özkazanç, 2009, s.250). Sonuç olarak, modern anlamda **vatandaşlık** yasal olarak üyelerin haklarının ve sorumluluklarının inşa edildiği ve ulus-devletle onun üyeleri arasındaki ilişkileri tanımlayan normatif beklentiler seti ve bu beklentilerin hayata geçmesi durumudur (Waters, 1989. s.160).

Vatandaşlık, bir siyasal ve coğrafi topluluğun üyesi olarak bireyin bu üyelikten dolayı sahip olduğu statü, hak, sorumluluk ve çıkarlar seti olarak tanımlanabilir.

Bu anlamda, vatandaşlığın **üç kurucu unsuru** göze çarpmaktadır: yasal statü ve haklar, topluma siyasal veya diğer katılım biçimleri ve ait olma duygusu. Vatandaşlığın tarihi bize göstermektedir ki vatandaşlığın kurucu unsurları **haklar, katılım ve mensubiyet** olmaktadır. Ancak vatandaşlığın bu kurucu unsurları tarih boyunca farklı dönemlerde kayda değer değişiklik ve dönüşümlere uğramıştır. Haklar, hukuki ve siyasal alandaki katılım ve mensubiyet üzerine inşa edilen vatandaşlık anlayış ve pratikleri, çeşitli tarihsel dönemlerdeki toplumsal hareket ve mücadelelere bağlı olarak dinamik bir değişkenlik göstermiştir. Dahası, vatandaşların kullandığı haklar ve yükümlülükler de son iki yüzyıllık modernleşme tarihi boyunca farklılaşmış, çeşitlenmiş ve gelişmiştir.

Vatandaşlık, Antik Yunan'dan başlayarak ve tarih boyunca önemli dönüşümlerden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Modern vatandaşlığın kuruluşunda her biri farklı açılardan etkili olan temel tarihsel dönüşümler şöyle sıralanabilir:

- Kent devletin çözülmesinden mutlakiyetçiliğe kadar geçen dönemde vatandaşlığın gerilemesi (Helenistik dönem ve Roma, Hristiyanlık, ortaçağ kentleri);
- Mutlakiyetçi dönemde modern vatandaşlığın şekillenmeye başlaması ve burjuva demokratik devrimler çağında vatandaşlığın modern-demokratik biçimini alması (Bookchin, 1987; Heater, 1990, s.16-37; Riesenber, 1992, s.90-110; Clarke: 1994, s.7-31; aktaran Özkazanç, 2009, s.252).

En genel anlamıyla, **vatandaşlık**, modern ulus-devletlerin kendi sınırları içindeki bireylerle olan ilişkilerini tanımlayan siyasal ve hukuki bir aidiyetlik biçimidir. Bu yönüyle vatandaşlık bir nevi, bireyin devlet karşısındaki konumlanışını tanımlayan bir statüdür. Bununla birlikte, vatandaşlık, bir topluluğa aktif katılım yoluyla o topluluğu dönüştürme ve siyasal topluluğa üye olma etkinliklerini de içermektedir. Aslında, vatandaşlık, aynı anda üç farklı sürece işaret etmektedir: **Birincisi**, vatandaşlık, hak ve sorumluluklardan oluşmuş formel hukuki bir "statüdür" (STATÜ); **ikincisi**, içinde bulunulan toplumun geleceğini şekillendirecek olan siyasal alana katılıma işaret eder; **üçüncüsü** ise içinde bulunulan topluluğa bir üyelik veya mensubiyet bağıdır.

Vatandaşlığın bu birbiriyle ilişkili üç hâli, bir bireyi içinde bulunduğu toplumun üyesi yapacak etkinlik kiplerini tanımlama yoluyla aynı zamanda o toplumun üyesi ol(a)mayanları yani dışarda bırakılan bireyleri de tanımlamaktadır.

ANTİK YUNAN'DA VATANDAŞLIK

Vatandaşlık kavramının Antik Yunan'daki anlamını açıklayabilmek.

Vatandaşlık teorisyenlerine göre, vatandaşlığın kavram ve kurum olarak ortaya çıkışı, Antik Yunan'da siyasal-kamusal alanın ortaya çıkışıyla eş zamanlı ve hatta özdeş kabul edilmektedir (Bookchin, 1987, s.32; Turner, 1986, s.13-16; Heater, 1990, s.2-4; Riesenber, 1992, aktaran, Özkazanç).

Tarihi Antik Yunan'a dayanan vatandaşlık, modern anlamını ulus-devletlerin yükselişiyle birlikte kazanmıştır. **Antik Yunan'da vatandaşlık**, *kadınları, köleleri ve yabancıları dışarıda bırakmakla birlikte, hür ve servet sahibi erkeklerin kamusal yaşama sırası geldiğinde yöneten ve yönetilen olarak katılması anlamına gelmekteydi* (Heater, 2007, s.32). Vatandaşlığın Antik Yunan'daki bu anlamı, Roma İmparatorluğu ile birlikte dönüşüme uğramış, feodalizmle birlikte ortaçağ Avru-

Vatandaşlığın üç farklı kurucu unsuru vardır: Birincisi, vatandaşlık, hak ve sorumluluklardan oluşmuş formel hukuki bir "statüdür" (STATÜ). İkincisi, içinde bulunulan toplumun geleceğini şekillendirecek olan siyasal alana katılıma (KATILIM) işaret eder. Üçüncüsü ise içinde bulunulan topluluğa bir üyelik veya mensubiyet (MENSUBİYET) bağıdır.

pa'sında büyük ölçüde sönümlenmiş ve tekrar ortaya çıkmasında Rönesans döneminde İtalyan kent devletlerindeki hareketler etkili olmuştur. Ancak modern vatandaşlığın ortaya çıkışındaki esas **itici güç Fransız Devrimi'dir**. Zira, Fransız Devrimi'nde sivil toplumun daha geniş kesimleri siyasal ve medeni haklardan yararlanmaya başlamıştır. Bu süreçte, "ulusal egemenlik" ilkesi, her türlü meşru siyasal iktidarın ulustan kaynaklandığını ifade ederken, yalnızca ulusal topluluğun üyeleri siyasal yurttaşlığı elde edebilmiştir. Dolayısıyla yurttaşlığın sınırları da ulus-devletin kendi sınırlarıyla özdeşleştirilmiştir (Üstel, 1999, s.54; Kubilay, 2010, s.140).

Aslında vatandaşlığın kuluçka evresi kent devleti öncesi Atina'da kabileler arası savaşların belirlediği bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu sürecin geri planında, savaşın gereklerinin öne çıkardığı bir ortaklık ve eşitlerin katılımı ilkesi vardır. Bu ortak alan, imtiyazlar ile yükümlülüklerin karşılıklılığı üzerinde yükseldi.

Bu anlamda, Antik Yunan'daki vatandaşlık anlayışında, eşitlik değil, birey ile siyasi topluluk arasındaki hak ve yükümlülüklerin karşılıklılığı ilkesi önemlidir. Bu aşamada imtiyaz ile yükümlülük neredeyse eş anlamlıydı. Ortak karar alma sürecine katılmak, silah taşımak ve askerlik yapmak hem bir imtiyaz hem de yükümlülüktü. Sonuçta, vatandaşlık ortak kararlara kimin nasıl katılacağı ve imtiyazların nasıl dağıtılacağıyla ilgili bir pratik olarak tarih sahnesine çıkmış oldu (Reisenberg, 1992, s.3-6).

Vatandaşlık ilk kez Solon Kanunları ile tarih sahnesine çıkar. Solon'la birlikte tarihte ilk kez vatandaşlık kavramı ve hukukunun ortaya çıkışının ardında, farklı sınıf, aile ve klan aidiyetleri arasındaki çatışmaların yarattığı toplumsal kaosa son vererek, istikrarlı bir toplum yaratmak arzusu vardı. Solon Kanunları ile birlikte kamusal alana katılacak olanların kapsamının oldukça geniş tanımlanmasının vatandaşlık kurumunu belirleyen çok önemli sonuçları olmuştur. Böylece vatandaşlık, kabile ve özellikle sınıfsal aidiyetlerden kısmen de olsa "bağımsız" olan yeni ve daha üst bir aidiyet biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Solon vatandaşlık bağını kabilesel kökenlerden belirli ölçüde ayırtmıştır. Öte yandan eşitsizlikçi durumu veri sayıp korumuş ve imtiyaz-yükümlülükler sistemini bu verili temelde düzenlenmiştir (Heater, 1990, s.3). Yine de kabilesel kökenlerden ayırtırmaya başvurduğu ölçüde vatandaşlık yeni bir eşitleyici düzlem olarak kurulmuştur. Solon'dan sonra MÖ 500'de vatandaşlığın kabile, soy (gene) bazında tanımlanmasına son verilerek köy (deme) bazında tanımlanmasıyla birlikte, siyasi cemaate giriş tekil aidiyetlerden daha da bağımsızlaştırılmış ve böylece vatandaşlık aidiyeti daha da güçlenmiş olur (Riesenberg, 1992, s.19). Buna bağlı olarak, yasalar ve toplumsal kurumlarla korunup, güçlendirilmesi gereken yeni bir alan, kamusal alan oluşmuştur (Bookchin, 1987, s.31).

Vatandaşlık, bir siyasi katılım biçimi olarak ilk uygulama imkânını Antik Yunan kent devletlerinde bulmuştur. Antik Yunan'da vatandaş olmak herkese açık bir hak değil aksine bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamını taşır. Antik Yunan kentlerinde vatandaşlık sadece erkeklere ve elit bir sınıfa belli haklar öngören, bunun dışında kalan büyük kitleleri dışlayan bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin, Antik Yunan kentlerindeki vatandaşlık anlayışı, kadınlar, köleler ve belli bir yaşın üzerindeki insanları vatandaş saymamakta ve sadece belirli bir elit zümreyi kapsamaktadır. Modern ulus devletler kurulana kadar egemenliğini nispeten sürdürmüş olan bu Antik Yunan'daki vatandaşlık anlayışı bireylerin haklarını toplumsal eşitsizlik üzerine kurmuştu ve bu durum doğal kabul ediliyordu. Bu Antik Yunan vatandaşlık anlayışına göre, toplumdaki bireyler eşit olamazlardı çünkü birey-

Antik Yunan'daki vatandaşlık anlayışında önemli olan eşitlik değil, birey ile siyasi topluluk arasındaki hak ve yükümlülüklerin karşılıklılığı ilkesidir. Bu aşamada imtiyaz ile yükümlülük neredeyse eş anlamlıdır. Ortak karar alma sürecine katılmak, silah taşımak ve askerlik yapmak hem bir imtiyaz hem de yükümlülüktür.

leri kuşatan nesnel koşullar olan sosyal sınıf, soy, cinsiyet, üretim biçimine bağlı ekonomik konum, din vb. toplumsal olgular eşitsizliğin ortaya çıktığı aidiyetliklerdi. Antik Yunan kentlerinde doğal kabul edilen toplumdaki eşitsiz ilişkiler değiştirilemezdi. Örneğin, kadın olmak başlı başına kadınlıktan kaynaklanan bir eşitsizlik sebebiydi. Aynı şekilde, köle olmak da toplumsal tabakalaşma veya örgütlenme sistemi içindeki en altta olma pozisyonundan kaynaklanan doğal varsayılan bir eşitsizlik sebebiydi.

DİKKAT

Antik Yunan'da vatandaş olmak herkese açık bir hak değil, aksine bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamına geliyordu.

Antik Yunan'da vatandaş olmak herkese açık bir hak değil aksine bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamını taşır. Antik Yunan kentlerinde vatandaşlık sadece erkeklerle ve elit bir sınıfa belli haklar öngören, bunun dışında kalan büyük kitleleri dışlayan bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin, Antik Yunan kentlerindeki vatandaşlık anlayışı, kadınlar, köleler ve belli bir yaştan üzerindeki insanları vatandaş saymamakta ve sadece belirli bir elit zümreyi kapsamaktadır.

Vatandaşlık antik Yunan'da ilk ortaya çıktığı dönemde bile bir takım eşitsizlikler üzerine kurulmuştu. Örneğin, erkekler arası biçimsel eşitlik söylemi, ancak mülksüzlerin, kadınların ve kölelerin dışlanmasıyla kurulabilmiştir. Fraser ve Gordon'un da işaret ettiği gibi, özellikle kadın ve kölelerin dışlanmanın da ötesinde özel bir boyunduruk altına alınmış olmaları aile reisi erkekler ve köle sahibi erkeklerin vatandaşlığı için bir önkoşul olmuştur (Fraser ve Gordon, 1994, s.98). Bu dışlamalar sayesinde, statü sahibi, servet sahibi, eğitilmiş ve/veya aile reisi olan erkekler kamusal alanda eşit vatandaşlar olarak tanındılar.

Antik Yunan'da ortaya çıkan vatandaşlık, köleleri ve yabancıları olduğu gibi kadınları da dışlayan, hatta kadınların dışlanması üzerine kurulu bir kategoridir. Antik Yunan'da özgür yurttaşların ortak kullandığı *polis* (*koine*), tek tek kişilere ait olan *oikos*tan (özel alan) kesin bir biçimde ayrılmıştı. **Yurttaş olabilmenin koşulu ise özgür, servet sahibi ve erkek olmaktır.** Dolayısıyla *polis* özgür erkeklerin alanı iken, *oikos* kadınların ve çocukların alanıdır. Habermas'ın ifadesiyle, bir kişinin (yurttaşın) *polis*'teki konumu *oikos*'taki despotluğuna bağlıdır (Habermas, 2000, s.60). Ancak kadınların vatandaşlıktan dışlanmışlıkları yalnızca Antik Yunan ile sınırlı kalmamış, modern yurttaşlığın ortaya çıktığı ulus devletler çağında da bu durum devam etmiştir.

SIRA SİZDE

Antik Yunan'da vatandaşlık kurgusunun kimler açısından eşitsizlikler içerdiğini yorumlayınız?

Antik Yunan dönemindeki vatandaşlık anlayışına göre, bireyler arasında eşitlik söz konusu olamaz. Çünkü sosyal sınıf, soy, cinsiyet, üretim biçimine bağlı ekonomik konum, din vb. toplumsal olgulardan kaynaklanan eşitsiz ilişkiler doğal görülmekte ve değişebileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Antik Yunan'da vatandaşlık kısmi olarak bireyi "bağımsızlaştırmış" görünmesine rağmen, bu bağımsızlık oldukça sınırlı bir bağımsızlık olmaktadır. Çünkü antik Yunan'da vatandaşlık, köleleri, zanaatkarları ve ticaret erbabını ve kadınları dışlamıştır. Bu toplumsal kesimler tam da kamu alanına katılım için uygun olmadığı varsayılan "özel" toplumsal durumları nedeniyle dışlanmışlar; dolayısıyla kamusal alan ancak bu dışlama sayesinde kurulabilmiştir. Dolayısıyla vatandaş olmak bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamını taşır. Çünkü böylece, siyasi kararların alınmasına katılma yoluyla vatandaşlık kapsamına alınmış olan alt sınıflar kendi tekil çıkarlarını koruma ve geliştirme imkânı bulabilmişlerdir (Özkazanç, 2009, s.250). Antik Yunan'da hak ile yükümlülüklerin karşılıklılığı, hatta özdeşliği söz konusudur. Aynı anda hem hak/imtiyazın hem de yükümlülüğün esasını teşkil eden şey, vatandaşların siyasal karar alınmasına eşit katılımıdır.

ULUS-DEVLET VE MODERN VATANDAŞLIĞIN KURULUŞU

Vatandaşlığın modern-ulus devlet içindeki ayırt edici özelliklerini özetleyebilmek.

Egemenliğinin kaynağını Tanrı'da bulan, iktidarının sınırı olarak yalnızca Tanrı'yı ve doğal hukuku gören 17. ve 18. yüzyıl Avrupa monarkları, kendilerini hükmettikleri insan topluluğuna karşı değil, Tanrı'ya karşı sorumlu görüyorlardı. Hükümrânın kendisine karşı sorumluluk taşımadığı, ama vergi, askerlik vb. çeşitli ödevlerle yükümlendirebildiği halk, herhangi bir hak sahibi de değildi. Tebaasının kimlerden oluştuğunu bilmenin hükümrân açısından tek önemi, gerektiğinde askere alabileceği ya da vergilendirebileceği insan kitlesinin büyüklüğünü saptamaktan ibaretti (Göztepe, 2003, s.231).

Antik Yunan ve Roma'da demokrasinin öznesi olan, kendi kaderini içinde yaşadığı toplumun siyasi hayatına katılarak belirleyen halkın (*demos/populus*) yüzyıllar içinde unutulmuş bu işlevi, Fransız Devrimi'nin fikir babalarından Jean-Jacques Rousseau'nun yazılarında yeniden canlandırılmıştır. Rousseau'nun yazılarında **halk kavramı**, "Sosyal Sözleşme"deki genel iradeyi (*volonte generale*) ve siyasi yetkinliği temsil ediyordu. Buna göre halk, temsilcileri aracılığıyla genel iradesini kullanıyor ve siyasi temsil aracılığıyla siyasi sistemin meşruluğunu sağlıyordu. Yönetilenlerin temsili ilkesine dayanan ve meşruluğunu bu kaynaktan alan ulus-devletin temel sorusu da doğal olarak, kimlerin bu meşruluk kaynağı olan halka/ulusa dahil olduğudur (Göztepe, 2003, s.231-232). Bu anlamda, vatandaşlık kavramının merkezinde modern devletin bireyleri yerel ve ulus-öncesi topluluklara olan bağlarından kopartarak kendi tekeline almak projesi yatmaktadır. Dolayısıyla, vatandaşlık yeni bir topluluğun (ulus) ve yeni bir siyasal egemenlik ideolojisinin (milliyetçilik) yaratılmasını da içeren bir süreçtir (Gülalp, 2007, s.13). Bu tanım, vatandaşlığı ulus-devlete aidiyet üzerinden kavramaya dayalıdır. Gerçekten de modern vatandaşlığı asıl olarak ulus-devlet gerçeğiyle ilişkilendirmeden anlamak mümkün değildir (Bendix, 1964, s.47).

Modern vatandaşlığın bugünkü anlamı, yapısı, işlevleri ve kazandığı önem açısından ulus-devletlerin bir kazanımı olarak düşünülebilir. **Modern vatandaşlık kavramı** bir ulus-devlete üyeliği içerir. Bu kavram, Fransız Devrimi sonrasında Avrupa'da beliren çeşitli milliyetçiliklere koşut bir biçimde oluşmuştur. Özünde biz ve onlar temelli bir anlayış olan ve kendisini daha sonra vatandaş ve yabancı kavramlarında yansıtan düşünce, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır (Kadıoğlu, 2008, S.3). Bunun yanı sıra, Avrupa'daki **modern ulus-devletlerin oluşum süreci** ile **modern kapitalizmin kurumsallaşma süreci** ve "**modern vatandaşlık**" kurumlarının ortaya çıkış tarihi paralel süreçler olarak okunabilir (Göktürk, 2006).

Modern ulus-devlet ideal olarak toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar dâhilinde meşru yetkilerini kullanan bir oluşumdur. Modern devlette vatandaşlık (yine ideal olarak) toprak üzerindeki egemenlikle bağlantılıdır; öyle ki bu topraklar üzerinde yaşayan topluluğun üyeleri birincil cemaatlere olan bağlarına bakılmaksızın eşit kabul edilir. Fakat tarihsel gerçeklik bu normatif ilkelerden çok daha karmaşıktır. Ulus devlet, kökenleri 1648'de imzalanan Westfalya Anlaşması'nda bulunabilecek özel tarihî koşullara bağlı olarak ortaya çıkmış özgül bir siyasal örgütlen-

me modelidir (Gülalp, 2007, s.11). Vatandaşlığın Westfalya sonrası süreçteki tarihsel gelişimi göstermiştir ki vatandaşlık, “hayali cemaat” olan ulus ve devletin sınırlarının içinde ve dışında bu ulusun dışarda bıraktığı grupların sınırlarına işaret etmektedir.

Modern ulus-devletler egemenlik alanındaki nüfus üzerinde vatandaşlığa gönderme yaparak kontrol sağlama iddiasındadır. Genel bir kural olarak (birçok istisnalara rağmen) vatandaşlık bir statü olarak sürekli, ayrıcalıklı ve doğrudan/dolaysız bir durumdur. Devlet doğumla kazanılan vatandaşlığı geri alamamaktadır (sürekli); yine kural olarak vatandaşlık çoğu durumda sadece bir devlet için söz konusu olmaktadır (ayrıcalıklılık); ve başka hiçbir siyasal kurum, yönetici veya grubun vatandaş-devlet ilişkilerinde araya girmesi söz konusu olamaz (doğrudanlık veya dolaysızlık) (Halfman, 1998, s.522).

Vatandaşlık, ulus-devletin meşruiyet kaynağı olan ulusun mensuplarıyla olan ilişki biçimini düzenleyen bir kurumdur. Bu şekilde, bireyin soyut, eşit, özgür, evrensel hak ve hukukuyla içeriklendirilerek diğer bireylerle eşitlendiği varsayılmaktadır. Buna göre, bireyin vatandaşlık kimliği dışındaki mensubu olduğu diğer farklı kimliklerin ve aidiyetlerin devletle ilişkilerinde bir belirleyiciliği ve işlevselliğinin olmadığı kabul edilmektedir. **Vatandaşların birbirine eşit olduğu, hakların kullanımı ve sorumlulukların paylaşımında eşit ve özgür oldukları varsayılmaktadır.** Vatandaşlık statüsündeki bireyler, sadece bu vatandaşlık kimlikleriyle toplumsal ilişkiler ağına katılırlar. Bu olgu, devlet-birey ilişkisinin tezahür ettiği belirleyici unsurun yurttaşlık kurumu olduğunun bir göstergesidir ve bu aynı zamanda ulus-devletin meşruiyetini sağlayan bir durumdur. Çünkü vatandaşlar, devletin yönetimine katılacak kişileri siyasal sürece aktif olarak katılarak seçerler. Dolayısıyla, birey, vatandaşlık vasıtasıyla devletin üyesi olur ve böylece topluma etkin bir katılım söz konusu olur. Aynı zamanda, tarihsel olarak bakıldığında, **modern vatandaşlık**, *rasyonel ve özerk olduğu, siyasi katılım ve denetim yetenekleri olduğu varsayılan özgür bireyler* ve onların yarattığı siyasi kurumlar üzerinde temellenmiştir (Özkazanç, 2009, s.267).

Ulus-devlete dayalı modern vatandaşlığın temel amaçlarından biri, soya veya kabileye dayalı bağlılıkları, birey esaslı vatandaşlığa dönüştürmektir. Ancak, birey içinde bulunduğu ulusun kimliğiyle tanımlanarak vatandaşa dönüştürülmekteydi. Dolayısıyla, ulus devletler için meşruiyet kaynağı “ilahi” bir kaynak veya “soy” olmaktan çıkmıştır. Meşruiyetin kaynağı ulus-devletin içinde yaşayan ve bir kimlik olarak tanımlanan “ulus”tur. **Vatandaşlık**, devletin meşruiyet kaynağı olan ulusun mensuplarıyla olan ilişki biçimini düzenler. Birey, yurttaş olarak kabul edilerek “ulus” olarak tanımlar ve tek kimlik sahibi yapar. Buna göre bireyin vatandaşlık kimliği dışındaki mensubu olduğu kimliklerin ve aidiyetlerin devletle ilişkiler ağında bir belirleyiciliği ve işlevselliği söz konusu değildir. Vatandaşların her biri birbirine eşittir, hakların kullanımı ve sorumlulukların paylaşımında eşit ve özgürdür. Vatandaşlık statüsündeki bireyler sadece bu kimlikleriyle ilişkiler ağına katılırlar.

Vatandaşlığın bu konumu ve işlevi, devlet kuramı açısından, tarihî boyutları göz önünde bulundurulduğunda ulus devleti diğer devlet modellerinden ayıran en başat olgudur. Eşit, evrensel ve soyut olan hak/hukukla içeriklendirildiğinde, bireyin yaşam alanındaki farklılıklardan kaynaklanacak eşitsizlik ve haksızlıklardan kurtulacağı varsayılmaktadır.

Bir başka deyişle, **modern vatandaşlık**, ulus-devlete siyasal ve yasal üyelik anlamına gelmektedir ve son iki yüzyılı aşkın süredir vatandaşlık ve ulus, birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir (Pierson, 2000, s.203). Yurttaşlığın, ulus-devlete üyelik zemininde tanımlanması, vatandaşlık kavramının, ulusu belirleyen ‘dayanışma’, ‘ortak kültür’, ‘ulusal bilinç’ vb. unsurlar tarafından sınırlandırılması getirmiştir (İçduygu vd., 1999, s.190; aktaran Kubilay, 2010, s.140). Sonuç olarak, vatandaşlık ulus-devletle özdeş olarak düşünüldüğü için; ulus-devlet eleştirileri genel olarak vatandaşlık kurumunun işlevi, kapsamı, yapısı ve anlamına yönelik eleştirileri de içinde barındırmaktadır.

Brubaker’a (2008, s.58) göre, ulus üyeliği ile yurttaşlığın birbirine bağlanması, modern yurttaşlığı belirleyen bir norm olarak **ulusallık** ile ifadesini bulur. **Ulusallık**, bir siyasal topluluğun aynı zamanda kültür, dil, âdetler ve karakter bakımından türdeş özellikler göstermesi gerekliliğine işaret etmektedir. Bir ulus-devlet ancak bu sayede bir ulusun meşru temsilcisi ve gerçek ifadesi olabilir. Bu bağlamda modern vatandaşlık, farklılıkları silen bir kategori olarak iş görür (Kubilay, 2010, s.140). Evrensellik iddiası taşıyan modern vatandaşlığın eşitlikçi niteliği, ulus-devlete üyelik temelinde tanımlanan vatandaşlık ile liberalizmi birbirine bağlar. Ulus-devletin üyeleri olarak yurttaşların eşitliği liberal devletin tüm yurttaşlarına eşit mesafede davranması gerekliliğine ilişkin ilkesiyle uyumludur. Ancak liberal eşitlik anlayışının, kimlikleri sivil toplum alanında bıraktırmaması, liberalizmin tektipleştirici etkisi olarak değerlendirilmektedir.

Bu anlamda, **modern dönemde vatandaşlık**, ulus-devlet içinde yaşayan bireyleri belli haklarla donatarak özgür kılarken, bir yandan da disiplin ve kayıt altına alarak onları sınırlandırmıştır. Vatandaşlığa atfedilen haklardan siyasi topluluğun bütün mensuplarının yararlanması olarak evrensellik ilkesi bir yandan feodalizm de mevcut olan imtiyaz üreten tahakküm biçimlerini çözüp topluluk mensuplarını özgürleştirirken, beri yandan da bunları yeni tahakküm ilişkilerinin içerisine çekmektedir. Modernlik öncesi tabiyet ilişkilerinden özgürleşen bireyler, vatandaş kılınır kılınmaz türdeşleştirilerek, modernliğin örgütlediği disiplinler ya da kontrole dayalı tahakküm ağlarının içerisine yerleştirilmektedir (Yeğen, 2005).

Vatandaşlık genel olarak kültürel ve mekânsal olarak sabitlenmiş bir statü olarak ulus içinde tanımlanmış üyelere açık ancak diğer tüm unsurlara kapatılmış bir statüdür. David Miller’a (2000, s.81) göre, vatandaşlık pratiği, ulusal siyasi toplulukların sınırlarıyla çevrili olmalıdır. Ulus-aşkın ya da küresel vatandaşlık biçimleri yaratmak hevesinde olanların sahici bir vatandaşlık için gerekli şartları anlamaktan uzak olduğunu düşünen Miller, bu tür hevesleri ya ütöpik olmakla ya da vatandaşlıktan başka birşeyin peşinde olmakla itham etmektedir (Yeğen 2005, s.73).

Vatandaşlık kavramı tarihsel ve kültürel olarak özel bir yere sahiptir. Modern ve bildiğimiz anlamıyla Batı tarzı vatandaşlık eski feodal düzeni yıkan 17 ve 18. yüzyılların siyasal ve entellektüel devrimlerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Erken dönemde statülerin bir hiyerarşisini inşa etmek ve farklı yasal ve geleneksel hakları ifade eden bu kavram yerini, toplumsal sözleşme yoluyla siyasal düzenin kurulması fikrine bırakmıştır. Bu modern diyebileceğimiz yeni vatandaşlık kavrayışında, toplumsal sözleşmenin, onun parçası olan bireyler için özgür ve eşit statü sağladığı ima edilmektedir. Öte yandan, modern ulus-devlet içinde vatandaşların eşitliği, ekonomik ve diğer eşitsizlik biçimlerinin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Dahası, vatandaşların eşitliği vatandaş olmayanlar olarak tanımlanan ve ulusal topluluğun sınırlarında yaşayan diğerlerinin eşitsizliğine dayanmaktadır. Glenn’e (2000, s.3) göre, vatandaşlar eşitliği ve vatandaş olmayanların eşitsizliği

Modern vatandaşlık, öncelikle, hukuki anlamda bireyin devlete olan ilişkisini belirleyen bir mensubiyet statüsü olarak ele alınmaktadır ve bu anlayış vatandaşlığın toplumsal içeriğini görmezden gelmektedir .

hem söylemsel hem de maddi boyutlar içermektedir. Söylemsel olarak “vatandaş” tanımlandığında, vatandaşlık için temel nitelikleri eksik olan “vatandaş olmayana” göre konumlandırıldığı için bir anlam kazanır. Maddi olarak ise vatandaşın özerkliği ve özgürlüğü, özerk olmayan kadın, köle, çocuk, hizmetçi ve çalışanların (çoğu zaman gönülsüz) emeği sayesinde mümkün olabilmektedir.

Gerçekte, Avrupa ulusu prensipte kültürel homojenlik “ideali” etrafında gelişmiştir ve bu idealin yerleşmesi ve güçlenmesi devletin yüksek kültürün yayılması üzerindeki kontrolüyle mümkün olmuştur. Modern uluslar aynı zamanda etnik ve sivil yapılarıdır. Ulus devlet içinde vatandaşlığın etnik veya cumhuriyetçi biçimi ülke içindeki etnik grupların asimilasyonuna dayanmaktadır.

Sonuç olarak, modern demokratik devletlerde vatandaşlığın ikili bir yapısı vardır. **Birincisi**, siyasal topluluğun kendi kendini yönetmesine bireyin dâhil edilmesini işaret etmektedir. **İkincisi**, vatandaşlık, hem kültürel pratiklerle hem de teritoryal sınırla tanımlanan özel bir ulusal gruba ait olmak anlamına gelmektedir. Siyasal vatandaşlık bu anlamda bir ulusa ait olmak kültürel olarak özel ve ayrıksı bir durumken, siyasal vatandaşlık daha evrenselci ve içerici bir özelliğe sahiptir. Ülkedeki herkesin vatandaş olduğu varsayılır ancak dünyanın geri kalanı dışarda bırakılmıştır yani yabancılar vatandaş olamazlar. Aslında bu ikilik, demokratik devletlerin dünyanın geri kalanını nasıl kolonize ettiğini ve demokrasi ve ayrımcılığın neden birbiriyle ilişkili kavramlar oldukları hakkında bazı çelişkileri de anlamamızı sağlar (Castles and Davidson, 2000).

Lister (1998) vatandaşlığın sıklıkla, ait olmadıkları bir toplulukta kendileri vatandaş olmak istese de tam vatandaş sayılmayan “dışarıdakilerin” nasıl marjinde kalmaya zorlandıkları- marjinde olmayı yoksulluk, sosyal bölünme veya ulus-devletlerin iktidarı tarafından şekillendiren bir olgu olarak anlarsak- bir dışlama aracı olarak deneyimlendiğini göstermektedir. *Sonuç olarak, kamusal hak ve yükümlülüklerle donatılan vatandaşlık olgusu, ulus-devlet içinde sınırlandırdığı insanları kısmen kapsayıcı kısmen de dışlayıcı bir içeriğe sahip olmuştur.*

Diğer sosyal sistemlere dâhil olma biçimleriyle kıyaslandığında, vatandaşlık tuhaf bir dâhil etme biçimidir. Çünkü aynı dâhil etme süreci hem evrensel hem de ayrımcı kriterleri birbirine eklemlenmiştir. Vatandaşlık bütün bireylere eşit olarak gönderme yapmaktadır ancak onlar sadece belli bir ulus-devlete üye yapmaktadır. Bu bakış açısından vatandaşlık, seçici ve eleyici bir sistemdir çünkü siyasal sistemin bir üyesi olmak zorunlu olarak toplumdaki diğer sosyal sistemlere dahil olmak anlamına gelmemektedir. Vatandaşlığın aynı zamanda evrenselci olduğu iddia edilir çünkü prensipte bir ulus devlet içindeki herkese bir üyelik sağladığı varsayılmaktadır. Eğer vatandaşlık evrensel bir karaktere sahipse, vatandaşlığın “iyi” topluma katılmak isteyen herkese açık olması gerekirdi ancak ne ulus-devletler ne de çoğu insan hakları kurumu bu “iyi” toplumun bir parçası olan ulusal topluluğa dâhil olmak isteyen her bireyi ya da göçmeni kabul etmeye hazırdır (Halfman, 1998, s.514).

Modern ulus-devlet sürecinin ilk zamanlarında bile, bir ulusa dahil olan herkes, aynı zamanda aktif yurttaş olamıyor, yani siyasi iradenin oluşum sürecinde yer alamıyordu. Yalnızca aktif yurttaşlar (citoyen) siyasete katılma, genel iradenin oluşumunda yer alma hakkına sahipti. Öncelikle kadınlar ve mülk sahibi olmayanlar Fransız Devrimi’nin eşitlik ilkesine rağmen aktif yurttaşlık haklarından mahrum bırakılmışlardı (Göztepe, 2003, s.232).

Örneğin, Kant’ın yazılarında aktif yurttaş, halkın yasa koyma iradesini dile getiren, halkın birleşmiş iradesinin bir unsurudur. Aktif yurttaş olabilmenin koşulu,

Ulus-devlet içindeki vatandaşlık, ulusal bir topluluğun üyesi kimliğiyle kimin içinde kimin dışında olduğunu belirler.

Vatandaşlık hem evrensel hem de ayrımcı prensipleri içinde barındıran tuhaf bir dâhil etme şeklidir. Ulus-devlet içinde herkese üyelik sağlamayı öngördüğü için evrenselcidir ancak bunu sadece belli bir toprak sınırları içinde belli etnik ve kültürel grubu tanımlayarak yaptığı için de ayrımcı, seçici ve eleyicidir.

kişinin kendi koyduğu yasalardan başka bir yasaya boyun eğmemesi, geçimini başkasına bağımlı olmadan sağlaması ve toplumda hiç kimsenin aracılığına muhtaç olmadan bağımsız bir hukuk öznesi olabilmesidir. Ama bunlara ek olarak Kant için aktif yurttaşı diğer biçimsel yurttaşlardan ayıran en önemli özellik, oy verme hakkıydı. Bunun için de kişinin, doğal unsurların yanında (kastedilen, kişinin çocuk ya da kadın olmamasıydı) mülk sahibi olması da gerekiyordu. Kant, teorik olarak Rousseau'ya dayanmasına karşılık, Rousseau'nun yazılarında mülkiyetten kaynaklanan bir dışlama ölçütü yer almamaktadır. Tam aksine Rousseau, zengin ve yoksul arasındaki ayrımının, Cumhuriyetçi eşitlik ilkesinin tam anlamıyla hayata geçirilmesinin önünde önemli bir engel olarak görmekte ve bu uçurumun kapatılmasını devletin en önemli ödevleri arasında saymaktadır (Göztepe, 2003, s.233).

Genel olarak, birey modern ulus devlet içinde siyasi ve hukuki olarak vatandaş-şa dönüştüğünde bütün eşitsizliklerden kurtulmuş olduğu iddia edilmektedir. Ancak birey, bu yurttaş kimliğinden dolayı pre-modern döneme ait eşitsizlik kaynaklarından ve haksızlıklardan büyük ölçüde arınıp kamusal alanda resmî/siyasal bir eşitlik edinmiş olmasına rağmen sosyal ve ekonomik eşitsizlikler olduğu gibi orada durmaktadır.

MARSHALL'IN EVRİMCİ VATANDAŞLIK KURAMI VE ELEŞTİRİSİ

Marshall'ın vatandaşlık kuramını eleştirel bir şekilde analiz edebilmek.

Ulus devlet serüveni boyunca, vatandaşlıkla kazanılan haklar ve yükümlülükler zaman içinde dinamik bir şekilde çeşitlenmiş, farklılaşmış ve gelişmiştir. Vatandaşlığı, İngiltere'deki deneyimi temel alarak analiz eden T. H. Marshall (2006[1950]) *Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıflar* kitabında, vatandaşlığın gelişiminin şöyle bir sıra izlediğine işaret etmektedir: Vatandaşlık **on sekizinci yüzyılda** ifade, düşünce ve inanç özgürlüğü ve adalet hakkı gibi bir kısım temel “medeni” haklardan oluşan bir statüye işaret ederken, **on dokuzuncu yüzyılda** seçmek ve seçilmek gibi “siyasal” hakları, yirminci yüzyılda ise ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi “sosyal” hakları kapsayan bir statüye denk düşmektedir. Bu anlamda, Marshall'a göre vatandaşlık kendi tarihsel gelişim süreci içerisinde *medeni haklardan sosyal haklara* doğru bir evrim geçirdiğini iddia etmektedir.

T. H. Marshall, İngiltere örneğinden hareketle geliştirdiği vatandaşlık kuramında, yurttaşlığın sivil, siyasal ve sosyal boyutlardaki gelişimini ortaya koymaktadır. Marshall'a göre **18. yüzyıl** bireylerin hukuksal statüsünü ve sivil haklarını temel alan önemli bir **sivil/medeni haklar** gelişimine tanıklık etmiştir. Bu haklar bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlüklere ilişkindir. Seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme haklarını içeren **siyasal haklar** ise **19. yüzyılda** siyasal eşitlik için işçi sınıfının verdiği mücadelenin bir sonucu olarak gelişmiştir. Marshall'ın kuramının üçüncü boyutunu oluşturan ve **20. yüzyılda genişleyen sosyal haklar** ise ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi yaşayabilmek hakkına dek uzanan bir haklar dizidir (Kubilay, 2010, s.143). Bu anlamda, Marshall vatandaşlığa evrimci bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Buna göre, Marshall'ın evrimci vatandaşlık anlayışında va-

tandaşlık hakları medeni haklarla sınırlı kalmayıp zaman içinde sırasıyla ilk önce siyasal daha sonra da sosyal haklar yönünde gelişmiş ve genişlemiştir.

Marshall'a göre, **medeni, siyasi ve toplumsal haklar** vatandaşlığın üç boyutunu oluşturur (Marshall, 2006, s.8).

1. Vatandaşlığın medeni/kişisel (civil) boyutu, kişi haklarıyla ilgilidir ve hukuk devletinin kurumlarında somutlanmıştır.
2. Vatandaşlığın siyasi katılım haklarıyla ilgili olan 'siyasi' boyutu ise temsili kurumlar hâlinde somutlanır.
3. 20. yüzyılda refah devletinde gelişen sosyal haklar, (sosyal güvenlik, sağlık, eğitim vb) toplumsal uygarlığa tam olarak katılmak ve var olan yaşam standartlarına uygun yaşamak ilkesi etrafında vatandaşlığın "toplumsal" boyutunu oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında toplumsal eşitsizliğin vatandaşlık kurumuna olumsuz etkilerini ele alan Thomas Marshall, demokratik yurttaşlık kurumunun ancak sosyal hakların tanınmasıyla gerçek işlevini yerine getirebilir hâle geleceğini savunmuştur. Marshall, temel hak ve özgürlüklerle siyasi hakların ancak sosyal hakların varlığı sayesinde tüm vatandaşların etkili olarak kullanabildikleri haklara dönüşebileceğini iddia etmiştir. **Marshall'ın vatandaşlık kuramına yaptığı en büyük katkı**, toplumsal ve ekonomik eşitsizliğin vatandaşlık açısından olumsuz sonuçlar doğurduğunu ve ancak toplumsal ve ekonomik açılardan eşit hakların sağlanmasının vatandaşlığın eşitlik prensibini hayata geçireceğini öngörmesidir.

T. H. Marshall "Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıflar" (2006) adlı çalışmasında serbest piyasa ekonomisine sahip toplumlarda oy hakkının evrenselliği ile sosyo-ekonomik eşitsizlikler arasında bir gerilim olduğunu, dolayısıyla da siyasal ve medeni hakların kullanılabilmesi için **sosyal hakların** geliştirilmesi gerektiğini ve bunun da ancak refah devleti içinde mümkün olduğunu öne sürer. Bu yönüyle vatandaşlık teorisinde Marshall oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle Marshall "**sosyal haklar**" kavramını vurgulamış ve vatandaşlığı sosyal refah devletiyle birlikte düşünmemiz gerektiğini söylemiştir. Vatandaşlık ile onun toplumsal içeriği arasındaki ilişki "**sosyal vatandaşlık**" kavramı aracılığıyla düşünülmüştür. Buna karşın kapitalizmin yeniden yapılandırılması sürecinde refah devleti tasfiye edilirken refah devleti içinde mümkün kılınan sosyal haklar da Yeni Sağ ve neoliberal politikaların saldırısına uğramıştır.

Marshall, İngiltere modelini evrenselleştiren evrimci yaklaşımı yüzünden eleştirilmiştir. Bu bağlamda, Marshall vatandaşlık haklarına doğrusal ve geri çevrilemez bir süreç olarak baktığı için ciddi bir şekilde eleştiriye uğramıştır. Örneğin, 1980 sonrası dünyadaki neoliberal dönüşümlerle ve sosyal devletin zayıflatılmasıyla birlikte genel olarak tüm ülkelerdeki vatandaşların kazanılmış sosyal hakların geri alınması veya azaltılması süreçleri göstermektedir ki vatandaşlık hakları geri alınabilmektedir. Yani, haklar doğrusal olarak ilerlememektedir. Bunun yanında, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında yaşanan olaylarda göstermektedir ki duruma göre vatandaşların en temel güvenlik, siyasal ve medeni hakları bile tam bir güvence altında olamamaktadır. Bu iki örnek olaydan da anlaşılacağı üzere, vatandaşlık haklarının duruma göre askıya alınmak, iptal edilmek, geçersizleştirilmek veya uygulanmamak gibi yollarla her an geriye gidebileceğini göstermektedir.

Marshall çok sık referans verilen çalışmasında, üyeliğin ve dâhil olmanın ardışık bir süreç olarak karakterize olduğunu iddia etmektedir ve vatandaşlığı emek piyasasına, mevcut sosyal hizmetlere ve tam bir siyasal katılıma koşulsuz ulaşmanın kapılarını açan ve üyeliğin en nihai biçimi olarak düşünmektedir.

Vatandaşlık kuramında İngiltere tarihini esas alan Marshall, vatandaşlık haklarının 18,19 ve 20. yüzyıllardaki sırasıyla hukuki, siyasal ve sosyal gelişimini evrimci bir bakış açısıyla ele almaktadır.

Marshall'ın vatandaşlık anlayışını analiz eden Halfman (1997, s.266) Marshall'ı sınıf eşitsizlikleri mantığını takip etmeyen sosyal refah devletinin dâhil edici siyasetinin yeni eşitsizlikler ve yoksunluklar üretebileceğini öngörememekle eleştirmektedir. Marshall bu süreci analiz ederken modern toplumun vatandaşlık kurumunun sağlayacağı sosyal haklar sayesinde önünde sonunda daha çok eşitliğe ulaşacağına inanmaktadır. Ancak bu konuda göçmenlerin sosyal refah devletlerinde karşılaştıkları zorluklar Marshall'ın bu tezini doğrulamamaktadır. Göçmenlerin siyasal olarak dışlanması, belki de yoksul sınıflar için siyasette biçilen rolün bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Fakat sosyal devlet içinde daha adil olmak adına vatandaşlığın göçmenlere sağlanmayan imkânları, ulus devlet içinde yaşayan ve oturum izni olan yabancılardan keskin bir ayrışmayla eşzamanlı gelişmektedir.

Marshall'ın vatandaşlık anlayışının bir diğer dikkat çeken eleştirisi ise kültürel ve sosyal çeşitliliğe yer vermediği yönündedir. Marshall'ın vatandaşlık çerçevesinde etnik veya kültürel farklılıklar dikkate alınmadığını belirten bazı akademisyenler kendi vatandaşlık modellerinde kültür, kimlik ve etnik azınlık hakları kavramlarını birbirlerine eklememenin önemine vurgu yapmaktadırlar (Castles, 1994; Favell, 1998). Bu minvalde, Marshall'ın üniter ulusalcı bir devletten yola çıkarak kadın, göçmen ve etnik azınlıkların varlığına ve onların resmî vatandaşlık hakları verildiğinde bunların pratikte uygulanabilmesi açılarından yaşadıkları özel problemlere hiç değinmediği iddia edilmektedir (Schierup, 2004, s.22). **Feminist yazarlar** ise Marshall'ın vatandaşlık anlayışının doğal olarak erkek-egemen önermeler içerdiği yolunda eleştirmişler ve kapsamlı cinsiyet çalışmalarına uygulanması için yeniden formüle etmiş ve genişletmişlerdir (Anthias and Yuval-Davis, 1992; Schierup, 2004, s.22). Feminist yazarlar bu eleştirilerinde, Marshall'ın vatandaşlık teorisinin kadınların ihtiyaçlarını ve özel toplumsal koşullarını görmezden geldiğini savunmaktadır. Feminist anlayış, kadınların her yerde vatandaşlık haklarını erkeklerden sonra aldıklarını ve bu hakları gerçekten uygulamak istediklerinde onların bu girişimleri doğal olarak erkek egemen öncüllerle desteklenen bir dizi kurumsal pratikler, uygulamalar ve resmi olmayan iktidar ilişkileri tarafından engellendiğine işaret etmektedir.

VATANDAŞLIK, TOPLUMSAL TABAKALAŞMA VE EŞİTLİK

Vatandaşlık ile ekonomik eşitsizlik ve tabakalaşma arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

Aslında feodal döneme özgü olduğu düşünülen hiyerarşik, patriarkal ve dinî kurumları ve değerleri dışlayan kapitalist ulus-devlet, “özgür bireylerin” onaylarıyla oluşan “toplumsal sözleşme”ye dayalı bir toplumsal modele, vatandaşlığın sağladığı sembolik bir siyasal eşitlik ile ulaşmıştır.

Vatandaşlığın kamusal alandaki bu yasal eşitlik ilkesi, feodalizmden kapitalizme geçişte bireyi “özgürleştirici” özelliğinden dolayı ilerlemecidir ancak kapitalizme geçişle birlikte ortaya çıkan devlet-sivil toplum, siyasal alan-ekonomik alan ayrışması aynı zamanda siyasal alanda yasal eşitlik ilkesinin kurulmasıyla birlikte oluşturulur. Ekonomik sistemin siyasal sistemden kesin bir biçimde ayrıştırılması ve yalnızca siyasal/kamusal alanda kurgulanan yasal eşitliğin, ekonomik ve sivil alanda sınıfa, katmanlaşmaya, kimliğe ve toplumsal eşitliğe dair eşitsizlikleri

Modern kapitalist toplumlarda devlet sivil toplumdan, ekonomik alanda siyasal alandan kesin çizgilerle ayrıştırılması sonucunda siyasal alanda verilen eşitlik, toplumda ekonomik alanlarda yaşanan eşitsizliklerin ve tabakalaşmanın görünmesini engellemektedir.

gizlemeye ve hatta bu eşitsizlikleri kurumsallaştırmaya neden olduğu söylenebilir (Göktürk, 2006, s.29).

Turner'a göre vatandaşlık analizi, hak ve ödevlerin hukuksal içeriği yanında, bu pratikleri şekillendiren toplumsal güçler ve faydaların/kaynakların dağıtılmasını sağlayan toplumsal düzenlemelerin analizini de içermelidir (Turner, 1993, s.2-3). Dolayısıyla, vatandaşlığın siyasal toplumu kuran bir söylemsel pratik olmanın yanı sıra, toplumsal iktidar mücadeleleri ve toplumsal tabakalaşma bağlamında da değerlendirilmesi gerekir.

Birey, bazı haklar ve özgürlüklerle donatılarak, vatandaş kimliğinden dolayı modernlik öncesi döneme ait bazı eşitsizlik kaynaklarından ve haksızlıklardan büyük ölçüde arındırılmış olmasına rağmen ulus-devlet içinde ekonomik ve toplumsal alandaki tüm eşitsizlik ilişkileri çözülmemiştir. Modern ulus devlet içinde tarif edilen ve yaklaşık iki yüzyıllık bir uygulanma deneyimine sahip olan modern vatandaşlık fikri, sadece siyasi ve hukuki bir bağ olarak anlaşılmaktadır. Ancak hukuki ve siyasi bir bağ olarak vatandaşlık, kendi içinde toplumsal eşitsizlik pratiklerini barındırmaktadır.

Burada modern ulus devletle birlikte gelişen vatandaşlık anlayışının kimleri dışarda bıraktığından ve modern ulus fikrinin inşa edilmesindeki rolüyle birlikte hangi toplumsal eşitsizlikleri barındırdığını açıklığa kavuşturmalıyız: Bireylere hukuki ve siyasal hakların verilmesi ve bu kavramların vatandaşlık tanımına içerilmeleri ancak 19. Yüzyıl sonundan itibaren gerçekleşmiştir. *Vatandaşlığın klasik tanımını sürekli olarak gerçekte ve yalnızca siyasi ve hukuki bir terimmiş gibi ele almaktadır. Vatandaşlığın sosyal ve ekonomik hakları içeren ve toplumsal eşitsizlikleri giderecek şekilde düşünülmesi görece yeni bir durumdur ve henüz çok zayıftır. Yani sosyal vatandaşlık anlayışı 1960'lerden sonra Avrupa'da yaygınlaşan sosyal refah devleti uygulamalarıyla birlikte tartışılmaya başlanmıştır.* Ancak bu tarihsel gecikmenin vatandaşlık kavramının ele alınışı üzerinde de önemli bir etkisi olduğu açıktır. Nitekim günümüzde vatandaşlık, sosyal ve ekonomik haklardan ziyade, çoğu zaman modern vatandaşlığın dar anlamıyla bir devlete ait olmakla ilgili hak ve yükümlülükler bütünü olarak tanımlanmaktadır.

Vatandaşlık uygulamaları, kapitalizmin ulus-devlet anlayışında bireyi salt hukuki ve siyasi ödev ve haklarıyla tanımlayan ve yasa önünde eşit olduğu varsayılan hukuksal bir özneye dönüştürmüştür. Ancak bu kâğıt üstündeki eşitlik anlayışı, sosyal alanda sözde bir eşitlik durumu yaratmakta ve sosyal alanda toplumsal eşitsizliklerin taşıyıcısı olan birey, vatandaşlık hakları dolayısıyla sözde eşit bireylere dönüşmüştür.

Ayrıca, kapitalizmin eşitsiz ilişkilerinin toplumsal alandaki yansımaları vatandaşlığın toplumsal içeriğini zayıflatmıştır ve neoliberal politikaların günümüzdeki hegemonyası bu toplumsal içeriği giderek daha fazla zedelemektedir. Bu nedenle kapitalist ilişkilerin egemen olduğu ulus-devletler bünyesinde vatandaşlık pratiklerinin özünde toplumsal eşitsizlik ve hiyerarşi barındırdığı iddia edilmektedir.

Gerçekte, "siyasal" bir kavram olarak ilk defa Antik Yunan'da ortaya çıkmış olan vatandaşlık fikriyatı ve uygulamaları, o günden bugüne kadar her zaman belli bir grubu içerecek şekilde tanımlanmıştır. Bu tanımın dışında kalan gruplar verilen hakların dışında bırakılmıştır. Bu bağlamda, vatandaşlık fikri ve uygulamaları özü itibarıyla toplumsal eşitsizlikleri barındıran bir uygulama olagelmıştır. Bu temel teze bağlı olarak hem tarihsel hem de kavramsal vatandaşlık ile toplumsal eşitlik fikri arasındaki bağ ikincil ve/veya dolaylı bir bağ olmuştur. **Çünkü vatandaş-**

Vatandaşlık günümüze kadar siyasal ve hukuksal hakları ifade eden bir olgu olagelmıştır ancak sosyal ve ekonomik haklar vurgusu her zaman eksik kalmıştır.

Kapitalist ulus-devletler ekonomik alanda yarattığı eşitsiz paylaşım sorunu nedeniyle vatandaşlığın sosyal ve ekonomik haklar boyutunu zayıflatmaktadır.

lık herkesin yasa önünde eşit olduğunu varsaymaktadır ancak bu kâğıt üstündeki (formel) eşitliğin gerçek (substantial) bir eşitlik olarak yaşanması konusunda bize pek bir şey söylememektedir. Dolayısıyla, mevcut haliyle hukuksal ve siyasal yüklemelerle tanımlanan vatandaşlık, biçimsel olarak bir eşitlik önermesine sahipmiş gibi görünmesine karşılık, içerik itibarıyla eşitsiz ilişkilerin nasıl üstesinden gelineceği ve eşitliğin nasıl yaşanacağı konusunda bize pratik araçlar sunmaktan yoksun görünmektedir.

En önemlisi, ekonomik eşitsizliğin hüküm sürdüğü bir toplumsal durumda vatandaşlığın formel eşitlik prensibine kategorik biçimde bağlı kalındığında, vatandaşlar arasındaki maddi eşitsizliklerin aynen devam etmesi muhtemeldir. Iris Marion Young'ın (1994, s.387) işaret ettiği üzere, kapasite, kültür, değer ve davranış stilleri bakımından aralarında farklar bulunan gruplardan bir kısmının ayrıcalıklı olduğu bir toplumsal durumda eşit muamele ilkesine koşulsuz bağlılık, mevcut eşitsizlik ve tahakküm durumunun devam ettirilmesinden başka bir netice doğurmayacaktır (Yeğen, 2005, s.77).

Toplumsal farklılıklar ve eşitlik açıdan baktığımızda diyebiliriz ki **modern vatandaşlık pratiği** birbirleriyle uzlaştırmaz iki sonucu yani **eşitliği ve eşitsizliği** eşzamanlı olarak üretmektedir. Modern vatandaşlık, siyasal topluluğun mensupları arasında eşitlik tesis ederken, ortaya çıkan durum, eşitlikle birlikte, ya da eşitlikten ziyade, eşitsizliği gizlemek, mevcut eşitsizlikleri yeniden üretmek ve türdeşleştirmek olmuştur (Yeğen, 2005, s.76). Vatandaşlığın liberal tanımı, Nira Yuval-Davis'in de (1997, s.8) de belirttiği üzere bütün vatandaşları esas olarak benzer görür ve sınıf, etnisite, cinsiyet vd. farklılıklarını ve eşitsizlikleri dikkate almaz.

Modern politik düşünce, "herkese vatandaşlık" anlamında vatandaşlığın evrenselliğinin, vatandaşlık statüsünün tikel ve farklılıkları aşması anlamında bir evrensellik ima ettiğini öne sürer. Bunun anlamı, vatandaşlığın evrensellik özelliğinin, vatandaşlar arasındaki statü ve güç eşitsizliklerini göz ardı ederek, herkese siyasal olarak kamuda aynı statüyü vermesidir. Eşitlik, aynılık olarak anlaşıldığında evrensel vatandaşlık ideali, vatandaşlığın herkese yaygınlaştırılmasına ek olarak en az iki anlam daha taşır: **İlk olarak evrensellik**, tikele karşıt biçimde "genel" olarak tanımlanır. Bu durumda vatandaşların ortaklaşa sahip oldukları, nasıl farklılaştıklarına tezat oluşturur. **İkinci olarak ise** yasalar ve kurallar bakımından evrensellik, bunların herkese ve aynı biçimde uygulanması anlamına gelir; bir başka deyişle yasalar ve kurallar, bireysel ve grup farklılıklarına kördür (Young, 1989, s.250; Kubilay, 2010, s.141).

Young'a (1994, s.387) göre, maddi ve kültürel farklılık ve yeteneklerle donanmış kültürel, sosyal, etnik ya da cinsiyet gruplarını aynı yasalara tabi tutmak, kaçınılmaz bir biçimde, bu gruplar arasındaki eşitsizlikleri pekiştirmektedir. Dolayısıyla, siyasal topluluğun bütün mensupları için aynı formel durum olarak vatandaşlığın evrenselliği, bir yandan türdeşleştirirken, beri yandan da eşitsizlikleri pekiştirmektedir (aktaran Yeğen, 2005, s.79). Ayrıca, modern vatandaşlığın her zaman maskulin bir içeriği gizlemiş olması ve hep belirli bir etno-kültürel kimliğe gönderme yapması da, vatandaşlığın üzerine yükseldiği evrensellik iddiasının da aslında hep **"sahte bir evrensellik"** (Lister, 1998, s.73) olduğunu göstermektedir.

Vatandaşlık ve sosyal eşitlik arasındaki bağ, her zaman ikincil ve dolaylı bir bağ olmuştur.

KAPİTALİST ULUS-DEVLET İÇİNDE VATANDAŞLIĞIN YAPISI VE DOĞASI

Marksist yaklaşımın, kapitalist ulus-devletin vatandaşlık anlayışı hakkındaki eleştirilerini aktarabilmek.

Kabul etmek gerekir ki vatandaşlık, bireylerin hak mücadelelerine konu olması nedeniyle kısmi olarak özgürleştirici bir tarafı olsa da genel olarak ulus-devlet çerçevesi içinde içerdiği eşitsiz ilişkiler ve dışladıkları açısından sıkça eleştirilmektedir. *Vatandaşlığın, özellikle ulus-devlet içinde herkes için eşit işliyor gibi görünmesine rağmen, ona ulaşmak her zaman belli şartlara bağlı olduğu için zorunlu olarak bir eşitsizliği barındırmaktadır.* Bu anlamda, vatandaşlığın kâğıt üstünde sağlıyormuş gibi görüldüğü eşit haklar, pratikte eşitsiz sonuçlara yol açabilmektedir. Vatandaşlık hakları coğrafi ve tarihsel olarak genişleme eğilimi gösterirken, bir yandan hakim iktidar ilişkilerinden ve siyasal etkilerden de muaf kalmamaktadır.

Stuart Hall ve David Held (1989) vatandaşlığın tarihinin, sınırlamalardan faydalanan bazı grupların sürekli girişimlerinin -örneğin, erkek, beyaz ve mülk sahipleri- bir ürünü olarak tanımlamaktadır. Vatandaşlığın öteki yüzü ise dışlanan grupların- kadın, siyahlar, ücretli işçiler- vatandaşlık haklarını kazanmak için gösterdikleri mücadelenin bir tarihi olarak okunmalıdır.

Vatandaşlığa ekonomi-politik perspektiften yaklaşan siyasal sol literatürün liberal vatandaşlık kavramına yönelik eleştirisi, doğrudan doğruya demokratik hakların sınırlı ve parçalı olduğuna işaret eden Marx ve Marksizmden kaynaklanmaktadır. Buna göre, vatandaşlar her birkaç yıl için oy kullanmaktadır ve arada geçen sürede hiçbir zaman siyasal olarak söz hakkına sahip değildir. Daha da önemlisi, Marx'ın kendisi demokratik hakların ekonomik eşitsizliğe bir etkisi olmayacağını savunur, hatta birçok açıdan bu eşitsizliğin meşrulaştırılmasına yardım ettiğini iddia eder. Sonuç olarak, bu anlayışa göre, demokratik vatandaşlık bir burjuva kavramıdır ve ekonomik ve sınıf uzlaşmazlıklarını eşitlik idealinin kibar görünümü altında gizlemektedir (Giddens, 1996, s.66; Turner, 1993, s.3; aktaran, Glenn, 2000, s.2).

Ignatieff'e göre, Marx'ın vatandaşlığın burjuva bir kategori olduğu suçlaması oldukça doğru ve yerinde bir tespittir. Çünkü bu vatandaşlık kavramı, yurttaşların haklarını kullanması için gerekli olan sosyal ve ekonomik eşitliği sağlamaksızın yasal ve resmi eşitlik önermektedir. Gerçekte, 19.yy'dan beri vatandaşlığın tarihi, modern toplumun sivil anayasasındaki gerçek eşitsizlik ve resmî eşitlik arasındaki tansiyonu düşürmeye yönelik girişim olarak anlaşılabilir.

Lockwood (1996) "**tabakalı vatandaşlık**" (civic stratification) tezinde vatandaşlığın pratiğinin en azından sınıf ilişkileri gibi bir grup çıkarı ve çatışma ve dışlama alanları oluşturduğunu iddia etmektedir. Lockwood (1996) tarafından önerilen tabakalı vatandaşlık tezi, vatandaşlık yasaları ve uygulamalarının devlet tarafından verilen haklar yoluyla nasıl bir eşitsizlik sistemi oluşturduğunu göstermektedir.

Lockwood (1996, s.536) orta sınıfların işçi sınıfıyla kıyaslandığında aynı eşit haklardan ve özellikle sosyal haklardan daha fazla yararlanma yeteneğine sahip olduğunu iddia etmektedir. Orta sınıf yalnızca, eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerin dağıtımında eşit ve üstün statüde değildir, aynı zamanda ihtiyaçlarını daha iyi müzakere edebilme yeteneğine sahiptir ve kendileri için açık olan fırsatları etkileme ve keşfetme konularında daha fazla kendilerine güven duyan gruplardır.

Giddens (1981, s.229), Ralph Dahrendorf'un erken çalışmalarına açıkça göndermede bulunarak ekonomik, dinî, siyasal, eğlence tarzları vb. açısından birbirinden bağımsız çok sayıda hiyerarşi tabakalarının olduğunu tanımlamaktadır. Bu eleştiriler açısından bakıldığında yasal ve sivil hakların inşası iki işlev görmektedir: Resmî ve bireysel vatandaşlık devletin emeğin sömürüsü karşısında burjuvazinin çıkarlarını savunmaktadır ve vatandaşlık statü eşitliği sağlayarak sınıf eşitsizliklerinin meşrulaştırılmasında öncü bir rol oynamaktadır.

Teorik düzeyde, Stuart Hall ve David Held (1989) eşitlik ve evrensellik idealleri arasındaki “**indirgenemez gerilim**” olarak tanımladığı durum vatandaşlık fikrinin temel özelliklerini oluşturmaktadır. Sonuç olarak, kâğıt üstünde resmî ve gerçek vatandaşlık meselesi, vatandaşlığın merkezî sorunlarından olan evrensellik ile farklılık arasındaki karmaşık problemle yakından ilişkilidir (Castles 1994, s.10).

Siyasal olarak Marksist kuramın vatandaşlık konusundaki görüşlerini analiz ediniz?

Vatandaşlık hakları üzerine yapılan bütün bu tartışmalar göstermektedir ki vatandaşlık hem eşitsizlik yaratabilen bir olgudur hem de daha geniş ölçüde bir eşitliğe ulaşmak için yapılacak mücadeleler için bir araç olabilir. Bunun için, Ruth Lister'in de (1998, s.7) belirttiği gibi, evrensel vatandaşlığın “özgürleştirici potansiyeli”nden vazgeçmemek çok önemlidir. Lister (1998) şu iki formülasyon arasında ayırım yapmayı önermektedir: **vatandaş olmak** ve **vatandaş olarak eylemek**. *Vatandaş olmak* sosyolojik manada sosyal ve siyasal katılım ve özne olmak için gerekli hakların kullanılması anlamındadır. *Vatandaş olarak eylemek veya davranmak* ise bu statünün tam kapasite ile kullanılmasına işaret etmektedir. Ayrıca, bu hakların tam kapasite ile kullanılmaması vatandaş olmayı iptal eden bir şey değildir.

Ancak bir başka bakış açısına göre ise vatandaşlık bireyleri sadece pasifleştiren verili bir haklar seti veya “statü” değildir. Aynı zamanda, bireyleri eyleme çağırır ve özne olarak haklarını savunmasına ve özgürleşmesi için mücadele etmesine imkân tanıyan “pratik” bir özelliğe de sahiptir. Pratik katılım olarak vatandaşlık insan öznesinin siyasal arenadaki temsiliyetinin bir ifadesidir ve geniş bir şekilde tanımlayacak olursak, haklar olarak vatandaşlık insanların özne olarak hareket etmesini mümkün kılar. Lister'e (1998) göre, vatandaşlığın “pratik” yönünün vurgulanması, sadece pasif kurbanlar olarak düşünmenin önüne geçmek için özellikle önemlidir. Bu, iktidarın ikili bir şekilde anlaşılması gerektiğine işaret eder: İnsanlar daha geniş siyasal ve ekonomik iktidar yapılarıyla ilişkilerinde görece olarak daha güçsüz olabilirken ama aynı zamanda onlar kendilerini gerçekleştirmenin üretici boyutları için iktidarın imkânlarını zorlayabilirler (Lister, 1998). Özne ile yapı arasındaki diyalektik ilişki, statü olarak vatandaşlık ve pratik olarak vatandaşlık arasındaki ilişkide de yansımaları bulmaktadır. Sonuç olarak, vatandaşlık, sürecin ve sonuçların diyalektik bir ilişki içinde bulunduğu dinamik bir kavram olarak anlaşılmalıdır. İşte bu noktada, Lister'in (1998) bakış açısına göre, vatandaşlık hakları çimento gibi donmuş yapılar değil (statü olarak vatandaşlık), sürekli olarak toplumsal ve siyasal eylem üzerinden yeniden yorumlanan, yeniden müzakere edilen, savunulması ve genişletilmesi gereken (pratik olarak vatandaşlık) olgulardır.

Buna göre, **vatandaşlık** sosyal kurallar ve yapılar tarafından şekillendirilen tamamen **pasif bir kavram** değil, topluma siyasal ve sosyal katılımı öngördüğü ölçüde dinamik ve **aktif bir kavram**dır. Bir katılım biçimi olarak vatandaşlık bireyin siyasal alanda temsil edilmesinin bir ifadesi olarak ve daha geniş bir şekilde söylecek olursa, bireyin bir siyasal bir özne olarak hareket etmesidir. Vatandaşlık

Vatandaşlık bireyleri sadece pasifleştiren verili veya donmuş bir haklar seti ve "statü" değil, ancak bireyleri aktif olmaya teşvik eden özne olarak haklarını savunmasına ve özgürleşmesi için mücadele etmesine imkân tanıyan "pratik" bir olgudur.

ğın bu şekilde kavramsallaştırılması, baskıcı ve dışlayıcı siyasal, toplumsal, ve ekonomik yapılar tarafından tam bir vatandaş olmaları hala reddedilen marjinal grupları, pasif kurbanlar olarak algılayan anlayışı sorgulamaya da yol açmaktadır.

Normatif ve yasal anlamda vatandaşlık, sosyal, sivil ve siyasal haklara kimin ulaşabileceğini belirlemek kadar bu hakların ulaşamayanların da örtülü bir şekilde kabul edilerek gizlenmesi demektir. Sonuç olarak, vatandaşlık hakların evrenselliğinden ziyade farklı tabakalar yaratan belirli hedeflenmiş haklara doğru evrilmiştir. *Vatandaşlık kavramı devlet karşısında bireylerin eşitliğini varsaymaktadır ancak cinsiyet, etnisite, din vb toplumsal kompozisyonlar açısından farklı bireyler kaynaklara ve fırsatlara eşit düzeyde sahip olamamaktadır.* Bu anlamda, vatandaşlık sanki tüm cinsiyetleri, sosyal sınıfları, dinsel ve etnik grupların üstünde bir eşitlik idealiymiş gibi bir mit hâline gelmektedir.

Gerçekte eşitsizlik, tarihsel bir sistem olarak bildiğimiz modern dünya-sisteminin temel bir gerçekliğidir. Wallerstein'in (2003, s.650) dikkat çektiği gibi tarihsel kapitalizme özel ve farklı olan eşitliğin objektif bir şey olduğu iddiasıdır ve bunlara -tüm piyasada, yasa önünde eşitlik ve tüm bireylerin temel toplumsal eşitliğinin eşit haklarla garanti altına alındığı- herkesin ulaşabileceği varsayımdır. Modern dünyanın siyasal sorunu -ki bu aynı zamanda kültürel bir sorundur- eşitliğin teorik düzeydeki kabulü ile mevcut ve artarak devam eden gerçek yaşamdaki fırsatlar ve memnuniyet arasındaki derin çatışmanın ve onun sonuçlarının nasıl uzlaştırılacağıdır.

Vatandaşlık hem eşitsizliği hem de eşitliği yaratan kritik ve anahtar bir bağlantı noktasıdır. Eşitlik noktasıdır; çünkü liberal gelenekte mevcut bütün statülerin, refah, yetenek ve toplumsal pozisyonlardaki tüm bireysel farklılıklara rağmen eşit olduğu varsayılmaktadır. Eşitsizlik noktasıdır; çünkü hakların ve eşitsizliğin tanımlanması süreci aynı haklara sahip olmayan "vatandaş olmayanlar" kategorisini yaratan farklılıkları belirlemeyi gerektirmektedir. Eşitlik/eşitsizlik ilişkisi yüzünden vatandaşlık müzmin bir tartışmanın merkezi durumundadır (Glenn, 2000, s.1).

Vatandaşlığın hem siyasal-felsefi ve hem de sosyolojik açıklamalar, eşit hak ve sorumluluklar üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte, vatandaşlık, kapitalist toplumlarında devletin toplumsal eşitsizliği yapılandırdığı bir araç olarak da görülmektedir. Örneğin, Waters'a (198, s.159) göre, bu üç şekilde olmaktadır:

1. Maddi olarak ayrıcalıklı olanlara resmî düzeyde bir eşitlik önermek,
2. Farklılaştırılmış vatandaşlık statülerinin kurumsallaştırmak,
3. Siyasal destek manipülasyonları yapmak.

DİKKAT

Vatandaşlığın hem siyasal-tarihsel hem de sosyolojik açıklamalarının detaylı bir analizi için özellikle Marshall'ın *Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıflar* kitabına bakınız. Marshall, T. H. (2006) *Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları)

Vatandaş kavramı, 19. ve 20. yy'ın kapitalist dünya ekonomisinin kültürel destekçileri olan uzun bir ikili ayrımlar listesini pekiştirmektedir: burjuvazi ve proleter, erkek ve kadın, Avrupalı ve Avrupalı olmayan, eğitilmiş ve cahil, yetenekli ve yeteneksiz, uzman ve amatör, bilim-insanı ve bilim-insanı olmayan, yüksek ve aşağı kültür, heteroseksüel ve homoseksüel, normal ve anormal, sağlıklı ve özürlü ve bunlarla birlikte başka diğerlerini de ima eden medeni ve barbar (Waters, 1989, s.652).

Sonuç olarak, **vatandaşlığın soyut eşitliği**, başka birilerinden daha fazla bazı gruplara açıktır ve birçok kurumsal, yasal, kültürel ve ekonomik engeller bazılarının her hakka sahip olan aktif diğer vatandaşların alanına dâhil olmamasını sağlamaktadır. **Vatandaşlığın eşitliği**, yoğun olarak ulus-devletin hukuki, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerin ayrıcalıklı koşullarına bağlı gerçekleşen ahlaki bir ilke veya resmî bir norm hâline gelmiştir. İşte bu Balibar'ın (1988, s.729) vatandaşlığın genişletilmesi fikrine ve vatandaşlığın başka biçimlerinin keşfine güçlü bir şekilde direnmesinin temel nedenidir. Bu bağlamda, Wallerstein'in da (2003, s.653) iddia ettiği gibi, modern dünyanın ideolojisi ve öğretililebilecek bir değer olarak kutsanan liberalizm, hakların ilerletilmesinin, pasif vatandaşlıktan aktif vatandaşlığa ve barbarlıktan medeniyete geçişin bir yolu olarak önerilmektedir. Dolayısıyla, ulus-devletler içinde başlangıcından itibaren **vatandaşlık kavramı**, bir ulusun baskıcı kurallarını o ulusun, dışında kalanların üzerinde haklılaştırılmasını sağlayan dışlayıcı bir kategori olmuştur. Michael Walzer'in söylediği gibi vatandaşların, vatandaş olmayanlar ve yabancılar üzerindeki tahakkümü, muhtemelen insanlık tarihindeki en barbar despotluk biçimlerinden biri (Ignatieff, 1987, s.402) olarak değerlendirilmektedir.

EŞİTLİK, SOSYAL VATANDAŞLIK VE SOSYAL DEVLET ÖLGUSU

Gerçekte, sınıf ve vatandaşlık olguları sosyolojik analiz açısından farklı iki sürece işaret etmektedir. **Sınıf**, bir sosyolojik analiz birimi olarak ortak özellikleri ekonomik ve sosyal eşitsizlik ve ezilmişlik olan toplumsal bir grup iken, **vatandaşlık kavramı** ise sosyolojik analiz birimi olarak eşitlik ve ezilmişlik sorgulamalarını yaparken bireysel hakları ve bireyi merkeze almaktadır. **Sınıf** politik ve ekonomik bir kategoriye gönderme yaparken, **vatandaşlık** kavramı ise yasal süreçlerin ulus devlet içinde ulusun üyesi olarak tarif edilen bireylere öngördüğü hak, özgürlük ve sorumlulukları tarif etmektedir.

Burjuvazinin, Fransız Devrimi'nden itibaren pekiştirdiği ekonomik alandaki sınıf egemenliğini, siyasal, toplumsal, kültürel alanlarda "vatandaşlık hukuku" çerçevesinde geliştirdiği "evrensellik" ilkesiyle meşrulaştırdığını ve kamusal alanının sınıf çatışmalarına sahne olsa da bu çelişkileri "vatandaş hakları", siyasal ve toplumsal katılım ve aidiyet olanaklarının genişletilmesi yoluyla bertaraf etmeye çalıştığını söyleyebiliriz (Göktürk, 2006, s.13). Ancak vatandaşlık pratiklerindeki mevcut bu eşitsizlik ve hiyerarşi, sosyal hakları merkeze alan ve temel sosyal hakların herkese eşit bir şekilde sağlanması yoluyla yani sosyal vatandaşlık uygulamalarıyla bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Vatandaşlığın toplumsal içeriğinin ve boyutlarının vurgulanması, sosyal refah devleti uygulamalarından sonra ortaya çıkan bir olgudur ve henüz yeterince olgunlaşmamıştır.

Refah devleti bağlamında genişleyen vatandaşlık ile liberal demokrasinin birbirleriyle çelişkilerini ön plana alarak evrimsel bir yaklaşımla kuramsallaştıran, T. H. Marshall olmuştur. Marshall, vatandaşlığı siyasal eşitlik (oy verme hakkı) ve ekonomik eşitsizlik arasındaki çelişkiyi çözmeye yarayan/yarayabilecek ideolojik bir kurum olarak tanımlamaktadır.

Aslında vatandaşlık ve vatandaşlıkla ilgili söylemler ve kurumsal düzenlemeler, özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında Avrupa toplumlarındaki sosyal refah rejimleri kapsamında genişleyen sosyal ve ekonomik haklar çerçevesinde emekçi sınıflarla burjuvazi arasında bir toplumsal uzlaşma zemini olarak düşünülmüştür (Göktürk, 2006, s.13).

Marshall'a göre vatandaşlık hakları açısından sosyal ve ekonomik eşitliği sağlayan haklar verilmedikçe siyasal eşitliğin bir anlamı olmayacaktır.

“**Sosyal vatandaşlık**” anlayışı, sınıf temelli eşitsizliklerin insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerini eşit vatandaşlık statüsü üzerinden asgari düzeye çekme hedefiyle ortaya atıldı. Bu idealin farklı biçimlerde somutlaştırılmaya çalışıldığı Avrupa’da refah devleti deneyimleri, başta feminist hareket olmak üzere kimlik hareketleri tarafından zaman zaman eleştiriye uğramıştır. Bu eleştiriler dâhilinde, vatandaşlık statüsünün tek tipleştirici uygulamaları beraberinde getirdiği ve özgürlüğün sınırlarının devlete devredilemeyeceği seslendirildi. Bu haklı karşı çıkışlarla birlikte, Avrupa’da sosyal vatandaşlık idealinin kendisi de önemli bir dönüşüm geçirdi. Her ne kadar bu tartışma bitmemiş olsa da Avrupa düzeyinde artık sosyal vatandaşlığın bütün farklılıklarıyla toplumun tüm fertlerine hizmet etmesine dair iyi kötü bir toplumsal kanı da yaratıldı.

Öte yandan, refah devleti uygulamalarının vatandaşlık kurumu açısından yol açtığı olumsuz gelişmeleri şöyle sıralayabiliriz: **İlkin**, refah hizmetleri radikal bir eşitlik yaratmakta başarısız olmuştur. Yoksulluk giderilememiş ve/veya devlet giderek artan talepleri karşılayacak bir etkinlik sağlayamamıştır. **İkinci** olarak, hizmetlerin sunuluş tarzı hizmeti alanlarda, özellikle kadınlar, zenciler, yaşlılar, işsizler gibi toplumsal kesimlerde yabancılaştırıcı, aşağılayıcı, damgalayıcı, standartlaştırıcı, gözetleyici sonuçları nedeniyle hoşnutsuzluklara yol açmıştır (Özkazanç, 2009, s.262)

SIRA SİZDE

Marshall’ın vatandaşlığın sosyal eşitliği prensibini Sosyal Refah devleti uygulamaları açısından analiz ediniz?

Vatandaşlıkla sağlanmaya çalışılan ve idealize edilen statü eşitliği (hukusal/siyasal eşitlik) ile somut eşitsizlikler arasında tarihsel olarak bir çelişki söz konusudur. Neoliberal politikalar modern ulus devletin özelliği olan siyasal eşitlik ve ekonomik eşitlik arasındaki bu bağlantısızlığı daha da derinleştirmektedir.

Son olarak, vatandaşlık bir yandan bir toplumsal bütünleşme arayışını ifade ederken bir yandan da ekonomik alanda yeni çatışma zeminleri yarattığını söyleyebiliriz (Turner, 1992, s.52). Vatandaşlık çatışma yaratır, çünkü bireyi, toplumun eşit bir üyesi olarak tanımlayan ve kişi ve gruplara kaynak akışı sağlayan kaynak dağılımı üzerindeki mücadelelerle doğrudan bağlantılıdır (Özkazanç, 2009, s.255)

Neoliberalizmin vatandaşlık kurumuna verdiği asıl zarar hiç kuşkusuz, siyasal-hukuki eşitlik fikri ile toplumsal eşitlik arasındaki bağlantıyı koparmaya çalışması olmuş, bu da doğrudan sosyal adalet ve eşitlik gibi kavramlara saldırmak yoluyla gerçekleşmiştir (Özkazanç, 2009, s.267). Vatandaşlığı salt hukuki ve siyasi bir durum olarak anlamak, vatandaşlığın toplumsal eşitlik idealiyle birlikte düşünülmesinin önünde bir engel olmaktadır.

RESMÎ (FORMAL) VE GERÇEK (SUBSTANTIAL) VATANDAŞLIK AYRIMI

Resmî ve gerçek vatandaşlık arasındaki çelişkiyi özetleyebilmek.

Denilebilir ki resmî düzeydeki vatandaşlık haklarını savunan yaklaşım hukuk önünde devletin tüm bireylerinin eşit olduğu ideale yaslanır ancak bu resmî vatandaşlık biçiminin gerçek eşitliğe nasıl dönüşeceği sorusunu çözümsüz bırakır.

Vatandaşlık, genel olarak hakların ve sorumlulukların bireylerin bir topluluğa ve ulus-devlete üye olmasını sağladığı bir durum olarak tanımlanmaktadır (Kofman, 1995; Marshall, 2006). Bununla birlikte, vatandaşlık resmî haklar ve sorumlulukların kendiliğinden herkes için geçerli olduğu anlamına gelmemektedir. Vatandaşlığın öteki yüzü, herhangi bir toplumdaki siyasal uygulamalar, derecesi değişen

hoşgörü, saygı ve kabullenme tasavvurlarına dayalı sosyo-kültürel anlatılar ve reel siyasetle ilgilidir.

Vatandaşlık, resmî olarak herkesin yasalar önünde eşit olduğu ilkesine dayanır ancak bir devletin bütün üyeleri için bu resmî hakların gerçek haklara nasıl dönüş-türüleceği sorusu ortada durmaktadır.

Schierup'a (2004, s.23) göre, Avrupa'daki göçmenlik ve vatandaşlıkla ilgili çoğu tartışma, göçmenlerin vatandaş olabilmesi gerekli kurallara ve bu anlamda resmi vatandaşlık (formal citizenship) anlayışına odaklanmıştır. Ancak, Marshall'ın üçlemesindeki sosyal, siyasal ve sivil hakların tam kapasite ile vücut bulması anlamına gelen gerçek vatandaşlık (substantive citizenship) veya vatandaşlığın gerçek ve uygulamadaki tezahürleri üzerinde daha az durulmuştur.

Gerçekte, hakların resmî olarak verilmesi, zorunlu olarak pratikte uygulamadaki eksiklikleri gidermemektedir. Bir kişinin yasal statüsünü **gösteren resmî vatandaşlık** (formal citizenship) ile bu toplumsal üyelikten doğan hakların kullanılması veya uygulanması anlamına gelen **gerçek vatandaşlık** (substantive citizenship) arasında bir ayrım yapmak gerekir. **Resmî vatandaşlık ile gerçek vatandaşlık çoğu zaman birbirleriyle örtüşmemektedir. Birincisi**, bazı durumlarda bireyler resmî olarak vatandaş olmamasına rağmen (Almanya'daki Türk misafir göçmen işçiler örneğinde olduğu gibi), devletin verdiği bazı hak ve ayrıcalıklardan yararlanabilirler. Örneğin, Türk misafir işçiler Almanya'da siyasal ve vatandaşlık haklarına sahip olmamalarına rağmen, bazı sosyal güvencelere ve haklara sahip olabilmektedir. **İkincisi**, üçüncü dünyadan gelip göç edilen toplumdaki farklı etnik ve dinî olarak bir topluluğa ait olan gruplar ve onların çocukları resmî olarak vatandaşlık alsalar bile, ülkedeki mevcut ayrımcılık ve etiketlemeler yüzünden bu hakların kullanılmasından dışlanıyor olabilirler. İkinci duruma en çarpıcı örnekleri, Fransa'daki Cezayir kökenliler, İngiltere'deki Pakistanlı göçmenler, Amerika'daki siyah ve Latin Amerika kökenliler ve Almanya'daki Türk kökenliler ve onların çocukları örnek gösterilebilir.

Yasal statüyü işaret eden "resmî vatandaşlık" ile bu statüden doğan hakların uygulanması ve kullanımı anlamına gelen "gerçek vatandaşlık" arasında her zaman bir örtüşmezlik bulunabilmektedir.

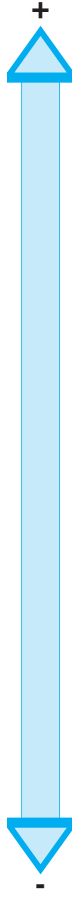
Vatandaşlık, ulus içindeki toplulukların tarihsel olarak birbirleriyle eklemlenmesini ifade eden ve ulusların kendi içinde sınırlı bir eşitliğini önermektedir. Bu kapalılık ve sınırlılık bireysel soyut ve "evrensel" haklar ile ulusun ve kültürel topluluğun özel hakları arasında bir çatışma içermektedir. **Vatandaşlık**, topluma katılımın bir biçimi olma ve toplumsal kurallardan sapanları da dışlamanın yasal ve kültürel bir çerçevesi olma işlevini eşit olarak görmektedir. Örneğin, Nagel'a (2009, s.6) göre, göçmenler ve diğer "sapkın" gruplar resmî vatandaşlık statüsünü kazanabilirler (veya resmi vatandaşlığın bir dizi hakları ve ayrıcalıklarından yararlanabilirler) ancak onlar çoğunlukla toplumun hakim temsiliyet ilişkilerinden ve hakim sektörlerinden büyük ölçüde dışlanmaya devam ederler.

Örneğin, göçmenler göç ettikleri toplumda hiçbir zaman kabul görmeyeceklerine inanırlarsa- bu ister dinî veya kültürel, ister medyadaki temsil edilme biçimleri ve isterse devletin eylemleri yüzünden olsun- vatandaşlığın resmî söyleminden kopuş yaşarlar ve kendilerini ayrı bir siyasal topluluğa ait hissedebilirler veya onunla özdeşleşirler. Mesela, göçmenliğin statüsünü ulus-aşırılamanın (trans-nationalism) ışığında anlamaya çalışan Glick-Schiller and Fouron (2001) bu durumu, **"uzaktan milliyetçilik"** (long distance nationalism) olarak adlandırmaktadır. Bir diğer göçmen grup ise kendilerini ülkede yaşayan diğer gruplardan farklılaştırarak geldikleri ülkeye ve kökenlerine bağlılıklarını pekiştirebilirler (Nagel, 2009, s.8).

Tablo 6.1

*Ulus-devlet içinde
Vatandaşların
Hiyerarşisi*

Kaynak: Yazar ve
bknz Castles, 2005)

Tam Vatandaşlar	Ülkede doğan veya sonradan vatandaşlığa geçen insanlar-fakat bazı azınlık grupları dışlanmıştır.
İkamet Edenler ve Misafir İşçiler	Oturma hakları temelinde bazı sosyal vatandaşlık hakları verilmiş ancak sivil ve siyasal haklardan yoksun yabancı göçmenler. Etnik, dini ve sosyal azınlıklar- Bunlar resmi olarak tüm yasal haklardan yararlanıyor görünmektedir ancak bu hakları ayrımcılık ve sosyal dışlama nedeniyle kullanamayabilirler.
Sığınmacılar ve Mülteciler	Savaş vb. olağanüstü nedenlerden dolayı özel koşullarda çok sınırlı haklara sahip olan bu insanların hakları, belli bir tabakalaşma içerisinde tam bir tanınmadan, insani nedenlerle tolere edilen ve geçici korunmaya kadar çok çeşitli biçimleri olan yasalarla düzenlenmektedir.
Kaçak Göçmenler	Uluslararası insan hakları kurumunun garanti ettiğinin dışında, nerdeyse bütün haklardan yoksun olan insanlar.
Yerli İnsanlar	Amerika, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda da beyaz yerli göçmenler tarafından tarihsel olarak beyaz ırk tarafından yerinden edilmiş ve yasal ayrımcılığa ve toplumsal dışlamaya uğramış insanlar.
Kadınlar	Kuzey zengin ülkelerde daha seyrek olmakla birlikte Güneyin fakir ülkelerinde kurumsal ve resmi olmayan ayrımcılıkların vatandaşlık haklarını kullanmasına engel olduğu kadınlar.

Bu anlamda, ulus devletler-demokratik olsun veya olmasın- çoğu zaman azınlık ve kültürel grupların zorunlu bir asimilasyonu anlayışı üzerine kurulmuştur. Bugün etnik azınlıklar resmî düzeyde vatandaşlık haklarına sahip olabilirler ama onlar sosyal ve siyasal hakların gerçek ilişkilerinden çoğu zaman dışlanmaktadır. Sonuç olarak, vatandaşlar, ulus-devlet mantığı içinde hala dışlayıcı uygulamalara maruz kalmakta ve Tablo 6.1 de gösterildiği gibi ulus-devlet içindeki çeşitli gruplar arasında oluşan hiyerarşi ortaya çıkmaktadır.

Özet

Vatandaşlık kavramını ve kurucu unsurlarını tanımlayabilmek.

Vatandaşlık, bir siyasal ve coğrafi topluluğun üyesi olarak bireyin bu üyelikten dolayı sahip olduğu statü, hak, sorumluluk ve çıkarlar seti olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, vatandaşlık, temelde bir siyasal ve coğrafi topluluğa bir üyelik biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda “bir siyasi cemaatin üyesi” olmaya gönderme yapan vatandaşlık pratiği, bir haklar, ödevler, güçler (kapasiteler) ve çıkarlar (ilgiler) bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm özellikleriyle değerlendirdiğimizde vatandaşlığın üç kurucu unsuru olduğunu söyleyebiliriz: yasal statü ve haklar, topluma siyasal veya diğer katılım biçimleri ve ait olma duygusu. Vatandaşlığın tarihi bize göstermektedir ki, vatandaşlığın kurucu unsurları haklar, katılım ve mensubiyettir. Dolayısıyla, denilebilir ki vatandaşlık, öncelikle modern ulus-devletlerin kendi sınırları içerisindeki bireylerle olan ilişkilerini tanımlayan siyasal ve hukuki bir aidiyetlik biçimi olarak anlaşılmaktadır. Bu yönüyle vatandaşlık bir nevi, bireyin devlet karşısındaki konumlanışını tanımlayan bir statüdür. Bununla birlikte, vatandaşlık, bir topluluğa aktif katılım yoluyla o topluluğu dönüştürme ve siyasal topluluğa üye olma etkinliklerini de içermektedir. Aslında, vatandaşlık, aynı anda üç farklı sürece işaret etmektedir. Birincisi, vatandaşlık, hak ve sorumluluklardan oluşmuş formel hukuki bir “statüdür”; ikincisi, içinde bulunulan toplumun geleceğini şekillendirecek olan siyasal alana katılıma işaret eder; üçüncüsü ise içinde bulunulan topluluğa bir üyelik veya mensubiyet bağıdır. Vatandaşlığın bu birbiriyle ilişkili üç hâli, bir bireyi içinde bulunduğu toplumun üyesi yapacak etkinlik kiplerini tanımlama yoluyla aynı zamanda o toplumun üyesi ol(a)mayanları yani dışarıda bırakılan bireyleri de tanımlamaktadır.

Vatandaşlık kavramının Antik Yunan'daki anlamını açıklayabilmek.

Vatandaşlık, bir siyasal katılım biçimi olarak ilk uygulama imkanını Antik Yunan kent devletlerinde bulmuştur. Antik Yunan'da vatandaş olmak herkese açık bir hak değil aksine bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamını taşır. Antik Yunan kentle-

rinde vatandaşlık sadece erkeklere ve elit bir sınıfa belli haklar öngören, bunun dışında kalan büyük kitleleri dışlayan bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin, Antik Yunan kentlerindeki vatandaşlık anlayışı, kadınlar, köleler ve belli bir yaşın üzerindeki insanları vatandaş saymamakta ve sadece belirli bir elit zümreyi kapsamaktadır. Modern ulus devletler kurulana kadar egemenliğini nispeten sürdürmüş olan bu Antik Yunan'daki vatandaşlık anlayışı bireylerin haklarını toplumsal eşitsizlik üzerine kurmuştu ve bu durum doğal kabul ediliyordu. Bu Antik Yunan vatandaşlık anlayışına göre, toplumdaki bireyler eşit olamazlardı çünkü bireyleri kuşatan nesnel koşullar olan sosyal sınıf, soy, cinsiyet, üretim biçimine bağlı ekonomik konum, din vb. toplumsal olgular eşitsizliğin ortaya çıktığı aidiyetliklerdi. Antik Yunan kentlerinde doğal kabul edilen toplumdaki eşitsiz ilişkiler değiştirilemezdi. Sonuç olarak, Antik Yunan'daki vatandaşlık anlayışında önemli olan eşitlik değil, birey ile siyasal topluluk arasındaki hak ve yükümlülüklerin karşılıklılığı ilkesidir. Bu aşamada imtiyaz ile yükümlülük neredeyse eş anlamlıydı. Ortak karar alma sürecine katılmak, silah taşımak ve askerlik yapmak hem bir imtiyaz hem de yükümlülüktü. Genel olarak baktığımızda Antik Yunan'da vatandaş olmak herkese açık bir hak değil, aksine bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamına geliyordu.

Vatandaşlığın modern-ulus devlet içindeki ayırt edici özelliklerini kavrayabilmek.

Ulus-devlete dayalı modern vatandaşlık, birey-devlet arasındaki ilişkileri soya veya kabileye dayalı olarak değil, birey temelinde kurgulamıştır. Ancak birey içinde bulunduğu ulusun kimliğiyle tanımlanarak vatandaşa dönüştürülmekteydi. Dolayısıyla, modern ulus devletler için meşruiyet kaynağı “ilahi” bir kaynak veya “soy” olmaktan çıkmıştır. Meşruiyetin kaynağı ulus-devletin içinde yaşayan ve bir kimlik olarak tanımlanan “ulus” olmuştur. Bir başka deyişle modern vatandaşlık, ulus-devlete siyasal ve yasal üyelik anlamına gelmektedir ve son iki yüzyılı aşkın süredir vatandaşlık ve ulus, birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir. Ulus-devlet, toplumsal farklılıkların sosyolojik gerçekliği olan bireyi yurttaş olarak

kabul ederek “ulus” olarak tanımlar ve tek kimlik sahibi yapar. Buna göre bireyin vatandaşlık kimliği dışındaki mensubu olduğu kimliklerin ve aidiyetlerin devletle ilişkiler ağında bir belirleyiciliği ve işlevselliği söz konusu değildir.

Bu modern diyebileceğimiz yeni vatandaşlık kavrayışında, toplumsal sözleşmenin, onun parçası olan bireyler için özgür ve eşit statü sağladığı ima edilmektedir. Öte yandan, modern ulus-devlet içinde vatandaşların siyasal eşitliği, ekonomik ve diğer eşitsizlik biçimlerinin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Dahası, vatandaşların eşitliği vatandaş olmayanlar olarak tanımlanan ve ulusal topluluğun sınırlarında yaşayan diğerlerinin eşitsizliğine dayanmaktadır. Ayrıca, vatandaşlık statüsündeki bireyler sadece bu vatandaş kimlikleriyle ilişkiler ağına katılırlar. Bu anlamda ulus-devletin bireyin etnik, dinî, cinsel farklılıklarına karşı da kör olduğu ve onu ulusun eşit bireylerinden biri olarak kabul ettiği iddia edilmektedir. Vatandaşlığın bu konumu ve işlevi, devlet kuramı açısından, tarihî boyutları göz önünde bulundurulduğunda ulus devleti diğer devlet modellerinden ayıran en başat olgudur. Ayrıca, birey, soyut, eşit, özgür, evrensel hak ve hukukla içeriklendirilerek yaşam alanındaki farklılıklardan kaynaklanacak tüm eşitsizlik ve haksızlıklardan kurtulacağı varsayılmaktadır.

Marshall'ın vatandaşlık kuramını eleştirel bir şekilde analiz edebilmek.

Vatandaşlığın İngilteredeki gelişimine odaklanan Marshall, vatandaşlık haklarının medeni haklardan siyasal ve sosyal haklara doğru evrildiğini öne sürmüştür. Marshall'a göre 18. yüzyıl bireylerin hukuksal statüsünü ve sivil haklarını temel alan önemli bir sivil/medeni haklar gelişimine tanıklık etmiştir. Bu haklar bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlüklere ilişkindir. Seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme haklarını içeren siyasal haklar ise 19. yüzyılda siyasal eşitlik için işçi sınıfının verdiği mücadelenin bir sonucu olarak gelişmiştir. Marshall'ın kuramının üçüncü boyutunu oluşturan ve 20. yüzyılda genişleyen sosyal haklar ise ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi yaşayabilmek hakkına dek uzanan bir haklar dizinidir (Kubılay, 2010, s.143). Mars-

hall, vatandaşlığı anlamaya çalışırken, öncelikle İngiltere modelini bütün ülkeleri anlamak için genelleştirdiği için eleştirilmektedir. Bu anlamda Marshall'ın vatandaşlık çerçevesinin en dikkat çeken eleştirilerinden biri, kültürel ve sosyal çeşitliliğe yer vermediği yönündedir. Marshall'ın vatandaşlık çerçevesinde etnik veya kültürel farklılıklar dikkate alınmadığını belirten bazı akademisyenler kendi vatandaşlık modellerinde kültür, kimlik ve etnik azınlık hakları kavramlarını birbirlerine eklememenin önemine vurgu yapmaktadırlar (Castles, 1994; Favell, 1998). İkinci olarak, Marshall, hakların evrimsel bir şekilde ileriye doğru gelişeceğini iddia ettiği için eleştirilmiştir. Bu bağlamda, Marshall vatandaşlık haklarına doğrusal ve geri çevrilemez bir süreç olarak baktığı için ciddi bir şekilde eleştiriye uğramıştır. Aslında, 1980 sonrası dünyadaki neo-liberal dönüşümlerle ve sosyal devletin zayıflatılmasıyla birlikte genel olarak tüm ülkelerdeki vatandaşların kazanılmış sosyal hakların geri alınması veya azaltılması süreçleri göstermektedir ki vatandaşlık hakları geri dönülemez ve doğrusal olarak ilerlememektedir. Bunun yanında, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında yaşanan olaylarda göstermektedir ki duruma göre vatandaşların en temel güvenlik, siyasal ve medeni hakları bile tam bir güvence altında olamamaktadır. Ayrıca, feminist yazarlar, Marshall'ın vatandaşlık anlayışının doğal olarak erkek-egemen önermeler içerdiği yolunda eleştirmişler. Bu eleştirilerinde feminist yazarlar, Marshall'ın vatandaşlık teorisinin kadınların ihtiyaçlarını ve özel toplumsal koşullarını görmezden geldiğini savunmaktadır. Feminist anlayış, kadınların her yerde vatandaşlık haklarını erkeklerden sonra aldıklarını ve bu hakları gerçekten uygulamak istediklerinde onların bu girişimleri doğal olarak erkek egemen öncüllerle desteklenen bir dizi kurumsal pratikler, uygulamalar ve resmi olmayan iktidar ilişkileri tarafından engellendiğine işaret etmektedir.

Vatandaşlık ile ekonomik eşitsizlik ve tabakalaşma arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

Vatandaşlık günümüze kadar siyasal ve hukuksal hakları ifade eden bir olgu olagelmıştır ancak sosyal ve ekonomik haklar vurgusu her zaman eksik kalmıştır. Modern kapitalist toplumlarda devlet sivil toplumdan, ekonomik alan da siyasal alandan kesin çizgilerle ayrıştırılması sonucunda

siyasal alanda verilen eşitlik, toplumda ekonomik alanlarda yaşanan eşitsizliklerin ve tabakalaşmanın görünmesini engellemektedir. Vatandaşlığın kamusal alandaki bu yasal eşitlik ilkesi, feodalizmden kapitalizme geçişte bireyi “özgürleştirici” özelliğinden dolayı ilerlemecidir ancak kapitalizme geçişle birlikte ortaya çıkan devlet-sivil toplum, siyasal alan-ekonomik alan ayrışması aynı zamanda siyasal alanda yasal eşitlik ilkesinin kurulmasıyla birlikte oluşturulur. Ekonomik sistemin siyasal sistemden kesin bir biçimde ayrıştırılmasının ve yalnızca siyasal/kamusal alanda kurgulanan yasal eşitliğin, ekonomik ve sivil alanda sınıfa, katmanlaşmaya, kimliğe ve toplumsal eşitliğe dair eşitsizlikleri gizlemeye ve hatta bu eşitsizlikleri kurumsallaştırmaya neden olduğu söylenebilir. Modern ulus devletle birlikte gelişen vatandaşlık anlayışının kimleri dışarda bıraktığından ve modern ulus fikrinin inşa edilmesindeki rolüyle birlikte hangi toplumsal eşitsizlikleri barındırdığı açıklığa kavuşmamıştır. Vatandaşlık uygulamaları, kapitalizmin ulus-devlet anlayışında bireyi salt hukuki ve siyasi ödev ve haklarıyla tanımlayan ve yasa önünde eşit olduğu varsayılan hukuksal bir özneye dönüştürmüştür. Ancak bu kâğıt üstündeki eşitlik anlayışı, sosyal alanda sözde bir eşitlik durumu yaratmakta ve sosyal alanda toplumsal eşitsizliklerin taşıyıcısı olan birey, vatandaşlık hakları dolayısıyla sözde-eşit bireylere dönüşmüştür. Ayrıca, kapitalizmin eşitsiz ilişkilerinin toplumsal alandaki yansımaları vatandaşlığın toplumsal içeriğini zayıflatmıştır ve neoliberal politikaların günümüzdeki hegemonyası bu toplumsal içeriği giderek daha fazla zedelemektedir. Bu nedenle kapitalist ilişkilerin egemen olduğu ulus-devletler bünyesinde vatandaşlık pratiklerinin özünde toplumsal eşitsizlik ve hiyerarşi barındırdığı iddia edilmektedir.

Marksist yaklaşımın, kapitalist ulus-devletin vatandaşlık anlayışı hakkındaki eleştirilerini aktarabilmek.

Vatandaşlık kurumunu ekonomi-politik perspektiften değerlendirenler, kamusal alanı liberal “eşitlik” ve “özgürlük” temelinde vatandaşlık anlayışı üzerine kuran kapitalist toplumsal düzenin aslında vatandaşlık olgusunun sınıfsal çelişkileri gizliyor olmasına dikkat çekmişlerdir. Marksist kuram vatandaşlığı ekonomi-politik bir perspek-

tiften değerlendirerek, vatandaşlığın sağladığı yasal eşitlik statüsünün sınıf eşitsizliklerini gidermediğini ve vatandaşlıkla kazanılan demokratik hakların sınırlı ve parçalı olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, vatandaşlar her birkaç yıl için oy kullanmaktadır ve arada geçen sürede hiçbir zaman siyasal olarak söz hakkına sahip değildir. Daha da önemlisi, Marx’ın kendisi demokratik hakların ekonomik eşitsizliğe bir etkisi olmayacağını savunmaktadır, hatta birçok açıdan bu eşitsizliğin meşrulaştırılmasına yardım ettiğini iddia eder. Sonuç olarak bu anlayışa göre, demokratik vatandaşlık bir burjuva kavramıdır ve ekonomik ve sınıf uzlaşmazlıklarını eşitlik idealinin kibar görünümü altında gizlemektedir. Sonuç olarak, vatandaşlık kurumunu ekonomi-politik perspektiften değerlendirenler, kamusal alanı liberal “eşitlik” ve “özgürlük” temelinde vatandaşlık anlayışı üzerine kuran modern kapitalist toplumun aslında sınıfsal çelişkileri gizliyor olmasına dikkat çekmişlerdir.

Resmi ve gerçek vatandaşlık arasındaki çelişkiyi özetleyebilmek.

Denilebilir ki yasal statüyü işaret eden “resmî vatandaşlık” ile bu statüden doğan hakların uygulanması ve kullanımı anlamına gelen “gerçek vatandaşlık” arasında her zaman bir örtüşmezlik bulunabilmektedir. Çünkü hakların resmî olarak verilmesi, zorunlu olarak pratikte uygulamadaki eksiklikleri gidermemektedir. Bir kişinin yasal statüsünü gösteren resmî vatandaşlıkla (formal citizenship) ile bu toplumsal üyelikten doğan hakların kullanılması veya uygulanması anlamına gelen gerçek vatandaşlık (substantive citizenship) arasında bir ayrım yapmak gerekir. Bu anlamda, ulus devletler-demokratik olsun veya olmasın- çoğu zaman azınlık ve kültürel grupların zorunlu bir asimilasyonu anlayışı üzerine kurulmuşlardır. Örneğin, bugün etnik azınlıklar resmî düzeyde vatandaşlık haklarına sahip olabilirler ama onlar sosyal ve siyasal hakların gerçek ilişkilerinden çoğu zaman dışlanmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi vatandaşlığın kurucu unsurları arasında **sayılamaz**?

- Statü
- Prestij
- Sosyal haklar
- Ait olma duygusu
- Sorumluluk

2. Modern vatandaşlık fikrinin ortaya çıkması özellikle hangi sürecin sonunda gerçekleşmiştir?

- İngiltere sanayi devrimi sonrasında
- Feodal derebeyliklerin dağılarak halka toprak verilmesinin sonucunda
- Fransız Devriminden sonra gelişen ulusal egemenlik fikrinin gelişmesi sonunda
- Ortaçağ'da bilim ve sanatta gerçekleşen ilerlemelerin cemaatcilik fikrini desteklemesi sonucunda
- Yeni yerlerin keşfedilmesi sonucu ulus-devlet sınırlarının çizilmesi sonucunda

3. Antik Yunan'da eşitsizliğin aşağıda verilenlerden hangisinden kaynaklandığı düşünülmektedir?

- Üretim ilişkilerinden
- Siyasal otoritenin güçlü olmasından
- Devletin artı-değere el koymasından
- Sosyal sınıf soy ve cinsiyetler arasındaki farkların doğal görülmesinden
- Irka ve dine dayalı toplumsal yapının insanların ekonomik durumunu eşitsiz belirlemesinden

4. Marshall'a göre vatandaşlık sırasıyla hangi aşamalardan geçerek günümüze kadar ulaşmıştır, açıklayınız?

- çevresel-sosyal-ekonomik
- siyasal-çevresel-ekonomik
- siyasal-medeni-hukuki
- medeni-çevresel-siyasal
- medeni-siyasal-sosyal

5. Vatandaşlığa ekonomi-politik veya Marksist perspektiften yaklaşan kuramlar, vatandaşlık eşitlik ilişkisine aşağıdaki bakış açılarından hangisiyle yaklaşmaktadır?

- Vatandaşlık, vatandaşların siyasi ve hukuki eşitliğini sağlayan temel öğedir.
- Demokratik vatandaşlık eşitlik görüntüsü altında kapitalist eşitsizlikleri gizlemektedir.
- Vatandaşlık, sınıfsal uzlaşmazlıkları çözen eşitlik idealinin bir yansımasıdır.
- Vatandaşlık, siyasi ve sosyal eşitliklerin sağlanabildiği toplumsal bir uzamdır.
- Eşitlik ancak vatandaşlık gibi ulus içindeki tüm bireyleri kapsayıcı bir toplumsal olguyla aşılabılır.

6. Marshall'ın vatandaşlık kuramına yaptığı en büyük katkı nedir?

- Siyasal eşitlikle ekonomik eşitsizlik arasındaki gerilimin sosyal devletle giderilebileceğini öngörmesi
- Ekonomik eşitsizliğin ancak bir devrimle giderilebileceğini kabul etmesi
- Vatandaşlığın ancak devrimsel sıçramalarla eşitliği getirebileceğini görmesi
- Siyasal eşitlik ile ekonomik eşitliği ancak liberal bir devlet mekanizmasının sağlayabileceğini iddia etmesi.
- Liberal vatandaşlık anlayışının daha fazla özgürlük getireceğini öngörmesi.

7. Aşağıdakilerden hangisi modern ulus devlet içindeki vatandaşlık anlayışı için söylendiğinde **yanlış** olur?

- Vatandaşlık, ulusun içindeki bireylerin ekonomik eşitliğini sağlar
- Siyasal olarak ulus tanımı içindeki herkese katılım hakkı sağlar.
- Vatandaş, prensipte kültürel olarak homojen olduğu varsayılan bireylerden oluşur.
- Vatandaşlık bireyle devlet arasındaki bir sözleşme gibi algılanır.
- Devlet bireyi farklı kimlikleriyle değil ulusun üyesi olmasıyla muhatap alır.

8. "Vatandaşlık sadece bir burjuva olgusu değil aynı zamanda ezilenlerin de kullandığı ve ihtiyacı olan bir siyasal haklar ve özgürlükler setidir" cümlesi öncelikle aşağıdaki akımlardan hangisine ters gelmektedir?

- a. Liberalizm
- b. İşlevselcilik
- c. Marksizm
- d. Muhafazakarlık
- e. Milliyetçilik

9. Aşağıdakilerden hangisi sosyal vatandaşlığın temel amaçlarından birisidir?

- a. Ulus devletin tek tipleştirici vatandaşlık anlayışına meydan okumak
- b. Sınıf temelli eşitsizliklerin insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak
- c. Kapitalizme alternatif sosyalist bir yaşamın alt yapısını oluşturmak
- d. Kimlik politikaları açısından vatandaşlara eşit haklar sağlamak
- e. Vatandaşlığın tüm uluslara açık olmasını sağlamak

10. Vatandaşlığın İngiltere örneğini izleyerek evrimci bir bakış açısıyla medeni haklardan sosyal haklara doğru geliştiğini iddia eden kuramcı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Marx
- b. Derrida
- c. Wallerstein
- d. Marshall
- e. Waters

Kendimizi Sıneyalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlışsa "Vatandaşlığın Temel Unsurları" konusunu gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlışsa "Ulus-Devlet ve Modern Vatandaşlığın Kuruluşu" konusunu gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlışsa "Antik Yunan'da Vatandaşlık" konusunu gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlışsa "Marshall'ın Evrimci Vatandaşlık Kuramı ve Eleştirisi" konusunu gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlışsa "Kapitalist Ulus-Devlet İçinde Vatandaşlığın Vatandaşlığın Yapısı ve Doğası" konusunu gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlışsa "Marshall'ın Evrimci Vatandaşlık Kuramı ve Eleştirisi" konusunu gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlışsa "Ulus-Devlet ve Modern Vatandaşlığın Kuruluşu" konusunu gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlışsa "Kapitalist Ulus-Devlet İçinde Vatandaşlığın Vatandaşlığın Yapısı ve Doğası" konusunu gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlışsa "Eşitlik, Sosyal Vatandaşlık ve Sosyal Devlet Olgusu" konusunu gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlışsa "Marshall'ın Evrimci Vatandaşlık Kuramı ve Eleştirisi" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bildiğimiz üzere, Antik Yunan'da vatandaş olmak her-keşe açık bir hak değildi ve vatandaş sayılanlar bir tür imtiyaz kazanıyorlardı. Dolayısıyla vatandaşlık antik Yunan'da ilk ortaya çıktığı dönemde bile birtakım eşitsizlikler üzerine kurulmuştu. Erkekler ve servet sahiplerinin vatandaş olabildiği Antik Yunan'daki vatandaşlık anlayışı, ancak mülksüzlerin, kadınların ve kölelerin dışlanmasıyla kurulabilmişti. Kadınların ve kölelerin kamusal alandan dışlanmaları sonucunda, statü sahibi, servet sahibi, eğitilmiş ve/veya aile reisi olan erkekler kamusal alanda eşit vatandaşlar olarak tanındılar. Antik Yunan'da vatandaş olabilmenin koşulu ise özgür, servet sahibi ve erkek olmaktı. Ancak kadınların vatandaşlıktan dışlanmışlıkları yalnızca Antik Yunan ile sınırlı kalmamış, modern yurttaşlığın ortaya çıktığı ulus devletler çağında da bu durum devam etmiştir.

Sıra Sizde 2

Modern ulus-devletler, soya veya kabileye dayalı bağılıkları, birey esaslı vatandaşlığa dönüştürdü. Ancak, bütün cemaat, soy ve dinî bağlarından koparılan birey içinde bulunduğu ulusun kimliğiyle tanımlanarak vatandaşla dönüştürülmekteydi. Dolayısıyla, ulus devletler için meşruiyet kaynağı “ilahi” bir kaynak veya “soy” olmaktan çıkarılmış ve yerine meşruiyetin kaynağı olarak ulus-devletin içinde yaşayan ve bir kimlik olarak tanımlanan “ulus” getirilmiştir. Bu anlamda, vatandaşlık, bireyin devletin meşruiyet kaynağı olan ulusun mensuplarıyla olan ilişki biçimlerini düzenlemektedir. Toplumsal farklılıkların sosyolojik gerçekliği olan bireyi vatandaş olarak kabul ederek “ulus” olarak tanımlar ve onu tek kimlik sahibi yapar. Vatandaşlığın bu konumu ve işlevi, devlet kuramı açısından, tarihi boyutları göz önünde bulundurulduğunda ulus devleti diğer devlet modellerinden ayıran en başat olgudur. Buna göre bireyin vatandaşlık kimliği dışındaki mensubu olduğu kimliklerin ve aidiyetlerin devletle ilişkiler ağında bir belirleyiciliği ve işlevselliği söz konusu değildir. Vatandaşların her biri birbirine eşittir, hakların kullanımı ve sorumlulukların paylaşımında eşit ve özgürdür. Vatandaşlık statüsündeki bireyler sadece bu kimlikleriyle ilişkiler ağına katılırlar. Devletle bireyin ilişkisinde vatandaşlık kimliği statüsünün dışındaki tüm farklı kimlik unsurlarına devletin kör olması gerektiği varsayılmaktadır.

Sıra Sizde 3

Vatandaşlıkla onun evrenselliği arasındaki ilişki hep sorunlu bir ilişki olmuştur. Modern politik düşünce, “her-

kese vatandaşlık” anlamında vatandaşlığın evrenselliğinin, vatandaşlık statüsünün tikellik ve farklılıkları aşması anlamında bir evrensellik ima ettiğini öne sürer. Bunun anlamı, vatandaşlığın evrensellik özelliğinin, vatandaşlar arasındaki statü ve güç eşitsizliklerini göz ardı ederek, herkese siyasal olarak kamuda aynı statüyü vermesidir. Vatandaşlık bireylere bir evrensel ulus kimliği vererek, bütün diğer çatışmaları- sınıf çatışmalarını; ırk, etnik köken, cinsiyet, din, dil açısından ya da “ulus toplum” dışındaki başka herhangi bir toplumsal ölçütle tanımlanan gruplar ya da tabakalar arasındaki çatışmaları- siliyor gibi görünmektedir ya da en azından bulanıklaştırmaktadır (Wallerstein, 2000: 125- 126). Vatandaşlık, devlet içinde bir şekilde evrensel ve birleştirici olmayı amaçlanmıştır. Immanuel Wallerstein'a göre yine de vatandaşlığın evrenselliği kavramı bazı güçlükler yaratmıştır. Buradaki önemli olan, bir ülkede yaşayan herkes fiilen entegre edildiğinde ve evrensel bir ulus kimliği verildiğinde, “ulusun” kendini “marjinallerini” yeniden yaratacak şekilde yeniden tanımlamayıp tanımlamadığıdır. Örneğin, modern vatandaşlığın evrensellik ve eşitlik iddiasını sorgulayan feminist eleştirilerin başlangıç noktası, kadınların tarih boyunca vatandaşlıktan dışlanmış olmaları ile hem teorik hem de pratik olarak yurttaşlığın evrensellik iddialarına rağmen eril (erkek egemen) olmasıdır (Lister, 2003). Sonuç olarak denilebilir ki, modern yurttaşlığın evrensellik ve eşitlik vaatlerini gerçekleştirememesi nedeniyle ortaya çıkan yeni vatandaşlık kavramsallaştırmaları, ulus-devletler içerisinde yer alan farklılıkların kamusallaşması ve böylece kendi ihtiyaç, çıkar ve beklentilerini dile getirmesine yol açmaktadır.

Sıra Sizde 4

Biliyoruz ki Marksizm, toplumu sınıf merkezli olarak düşünür ve gerçek demokrasinin ancak sınıf farklılıkları kaldırıldığı zaman olabildiğini iddia eder. Yani demokrasi, için vatandaşlık olgusunun sağladığı siyasi eşitliğin yeterli olmadığını bunun yanında sosyal eşitliğin de sağlanması gerektiği savunur. Marksist yaklaşım görüşleri itibarı ile halk demokrasisine yakındır. Daha çok liberal demokrasiyi eleştirir ve eleştirilerini liberal demokrasinin siyasi eşitlik vaadi ile kapitalist sistemin oluşturduğu sosyal eşitsizlik çelişmesine dayandırır. Vatandaşlığa ekonomi-politik perspektiften yaklaşan Marksizmin liberal vatandaşlık kavramına yönelik eleştirisi, doğrudan doğruya demokratik hakların sınırlı ve parçalı olduğuna işaret eder. Buna göre, vatandaşlar her birkaç yıl için oy kullanmaktadır ve arada geçen sü-

rede hiçbir zaman siyasal olarak söz hakkına sahip değildir. Daha da önemlisi, Marx'ın kendisi demokratik hakların ekonomik eşitsizliğe bir etkisi olmayacağını savunur, hatta birçok açıdan bu eşitsizliğin meşrulaştırılmasına yardım ettiğini iddia eder. Sonuç olarak bu anlayışa göre, demokratik vatandaşlık bir burjuva kavramıdır ve ekonomik ve sınıf uzlaşmazlıklarını eşitlik idealinin kibar görünümü altında gizlemektedir. Bu argümanlar açısından bakıldığında yasal ve sivil hakların inşası iki işlev görmektedir: resmî ve bireysel vatandaşlık devletin emeğin sömürsü karşısında burjuvazinin çıkarlarını savunmaktadır ve vatandaşlık statü eşitliği sağlayarak sınıf eşitsizliklerinin meşrulaştırılmasında öncü bir rol oynamaktadır. Lockwood (1996, s.536) orta sınıfların ve burjuvazinin işçi sınıfıyla kıyaslandığında vatandaş olarak aynı eşit haklardan ve özellikle sosyal haklardan daha fazla yararlanma yeteneğine sahip olduğunu iddia etmektedir. Orta sınıf yalnızca, eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerin dağıtımında eşit ve üstün statüde değildir, aynı zamanda ihtiyaçlarını daha iyi müzakere edebilme yeteneğine sahiptir ve kendileri için açık olan fırsatları etkileme ve keşfetme konularında daha fazla kendilerine güven duyan gruplardır.

Sıra Sizde 5

T. H. Marshall "Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıflar" adlı çalışmasında serbest piyasa ekonomisine sahip toplumlarda oy hakkının evrenselliği ile sosyo-ekonomik eşitsizlikler arasında bir gerilim olduğunu, dolayısıyla da siyasal ve medeni hakların kullanılabilmesi için sosyal hakların geliştirilmesi gerektiğini ve bunun da ancak refah devleti içinde mümkün olduğunu öne sürer. Buna karşın kapitalizmin yeniden yapılandırılması sürecinde refah devleti tasfiye edilirken, refah devleti içinde mümkün kılınan sosyal haklar da Yeni Sağ ve neo-liberal politikaların saldırısına uğramıştır. Bu süreçte öne sürülen gerekçeler ise bu hakların negatif özgürlük talepleriyle uyumsuz olduğu, ekonomik olarak verimsiz olduğu ve serfliliğin yolunu açtığı şeklindedir. Yeni Sağ, bu gerekçelerle tasfiyeye yöneldiği sosyal hakların yoksulların yaşam fırsatlarını gerçek anlamda geliştirmediğini ve onları pasifliğe yöneltmek bir bağımlılık kültürü yarattığını ileri sürer. Kendi geçimini sağlayamayan işsizlerin, ortak yükümlülüğü yerine getiremediklerini ve bunun da tam üyeliği engellediğini savunur. Bununla birlikte Yeni Sağ'a göre bağımlıları yükümlü kılmak eşitliğe aykırı değil, tersine eşitliğin gereğidir (Kymlicka ve Norman, 2008, s.189-190).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Anthias, F. and Yuval-Davis, N. (1992) **Racialized Boundaries**. London: Routledge.
- Balibar, E. (1988), "Propositions on Citizenship", **Ethics**, Vol. 98, No. 4 (Jul., 1988), s. 723-730.
- Bendix, R. (1964) **Nation-Building and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order**. New York: John Wiley and Sons.
- Boockhin, M. (1987) **The Rise of Urbanisation and the Decline of Citizenship**. San Fransisco:Sierra Club Books.
- Brubaker, W. R. (2008) Fransa ve Almanya'da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz. **Vatandaşlığın Dönüşümü, Üyelikten Haklara**. (Der.) A. Kadioğlu. içinde. İstanbul: Metis, 55-92.
- Castles, S. (1994) "Democracy and Multicultural Citizenship" içinde **From Aliens to Citizens: Redefining the Status of Immigrants in Europe**. Ed. R. Baubock. Avebury: Aldershot. s. 3-27.
- Castles, S. and A. Davidson (2000) **Citizenship and Migration: Globalisation and the Politics of Belonging**. London: Macmillan.
- Castles S (2005) "Nation and Empire: Hierarchies of Citizenship in the New Global Order", **International Politics**, 42, pp: 203-224.
- Favell, A. (1998) **Philosophies of Integration: Immigration and the Idea of Citizenship in France and Britain**. London: Macmillan.
- Glenn, E (2000) "Citizenship and Inequality: Historical and Global Perspectives", **Social Problems**, Vol. 47, No. 1 (Feb), s. 1-20.
- Glick Schiller, N. and Fouron, G (2001) **Georges woke up lauhing: long distance nationalism and the search for home**, Durham, NC: Duke University Press.
- Göztepe, E (2003) "Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve "Göçmen Forumu" Örnekleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, Cilt: 52, s. 229-248.
- Gülalp, H. (2007) "Giriş: Milliyete Karşı Vatandaşlık". **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması**. (Der.) H. Gülalp. (Çev.) E. Kılıç. içinde. İstanbul: Metis, 11-34.
- Habermas, J. (2000) **Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü**. (Çev.) T. Bora ve M. Sancar. İstanbul: İletişim.

- Halfman, J (1997) **Immigration and Citizenship in Germany: Contemporary Dilemmas, Political Studies**, XLV. pp: 260-274.
- Halfman, J (1998) "Citizenship Universalism, Migration and the Risks of Exclusion", **British Journal of Sociology**, Vol, 49 Issue no. 4 (December) pp: 513-533.
- Hall, Stuart, and David Held (1989) "Citizens and citizenship" içinde **New Times**, eds. Stuart Hall and Jacques Martin, 173-188. London: Lawrence and Wishart.
- Heater, D (1990) "Citizenship: The Civic Ideal in World History," **Politics and Education**. London & New York: Longman.
- Ignatieff, M (1987) "The Myth of Citizenship", **Queen's Law Journal**, vol 12, pp: 399-420.
- Kadıoğlu, A. (2008) **Türkiye'de Vatandaşlığın Anomisi. Vatandaşlığın Dönüşümü, Üyelikten Haklara**. (Der.) A. Kadıoğlu. içinde. İstanbul: Metis, 167-184.
- Kofman, E. (1995) "Citizenship for some but not for others: spaces of citizenship in contemporary Europe", **Political Geography**, Vol. 14, No. 2, s. 121-137.
- Kubilay, Ç. (2010) "Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslamda Söylemin Alternatif Yurttaşlık Tasarımı", **Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı/No: 2:135-164.
- Lister, R (1998) "Citizenship on the margins: Citizenship, social work and social action", **European Journal of Social Work**, Vol. 1, No.1, pp: 5-18.
- Lockwood, D (1996) "Civic Integration and Class Formation Source" **The British Journal of Sociology**, Vol. 47, No. 3, Special Issue for Lockwood (Sep.), s. 531-550.
- Marshall, T. H. (2006) **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar. Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**. T. H. Marshall ve T. Bottomore. (Çev.), A. Kaya. içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-56.
- Nagel, C. R. (2009) **Citizenship, Identity, and Transnational Migration: Arab Immigrants to the United States**, <http://www.colorado.edu/IBS/PEC/citizenship/Transnationalism.pdf> accessed 10/09/2009
- Özkazanç, A (2009) "Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 64, 1, s.247-274
- Riesenberg, P (1992) **Citizenship in the Western Tradition: Plato to Rousseau**. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Roche, M. (1987) "Citizenship, Social Theory and Social Change", **Theory and Society**, 16/1-3: 363-399.
- Schierup, C, U (2004) **Whither the Social dimension? Citizenship, multiculturalism and the enigma of social exclusion**, in **Perspectives of Multiculturalism-Western and Transitional Countries** (ed) Mesic, M. (Zagreb: FF press) pp: 17-55.
- Üstel, F. (1999) **Demokrasi ve Yurttaşlık**. Ankara: Dost.
- Wallerstein, I (2003) "Citizens All? Citizens Some! The Making of the Citizen", **Comparative Studies in Society and History**, 45, pp: 650-679.
- Waters, M. (1989) "Citizenship and the Constitution of Structured Social Inequality", **International Journal of Comparative Sociology** XXX, 3-4 pp: 159-179.
- Yeğen, M. (2005) "Yurttaşlığın Diyalektiği, Yurttaşlığın Trajedisi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 38, Sayı 1, s. 69-87.
- Young, I.M. (1994) 'Polity and group difference: a critique of the ideal of universal citizenship', in B.S. Turner and P. Hamilton (eds.) **Citizenship: Critical Concepts**, Vol. 2. London: Routledge, s. 386-408.
- Yuval-Davis, N. (1997) 'Women, citizenship and difference', **Feminist Review**, (57):4-27.

7

Amaçlarımız

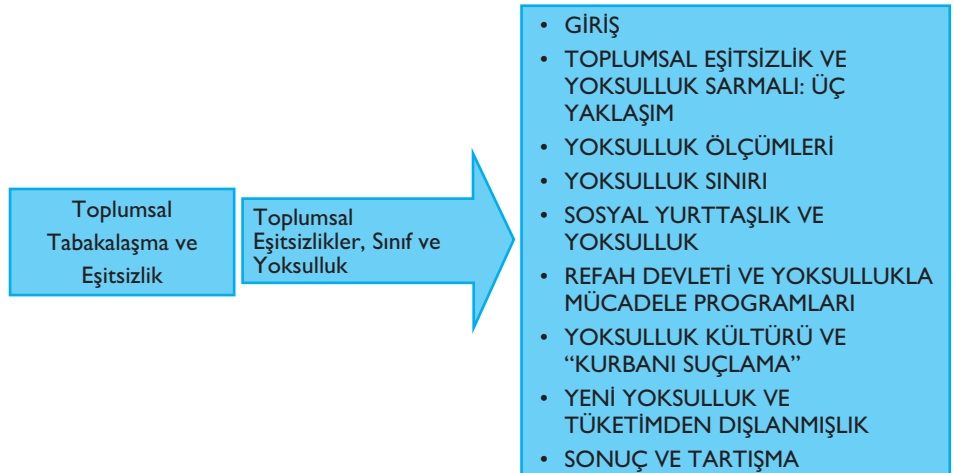
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Yoksulluğu toplumsal eşitsizlikler içinde açıklayan yaklaşımları karşılaştırabilecek,
- Yoksulluk ölçümlerini ve yoksulluk sınırını tanımlayabilecek,
- Sosyal yurttaşlık ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi kurabilecek,
- Refah devleti ve yoksullukla mücadele programlarını özetleyebilecek,
- Yoksulluk kültürü ve “kurbanı suçlama” yaklaşımını açıklayabilecek,
- Yoksulluğu tüketimle ilişkilendiren yaklaşımı özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yoksulluk Sınırı
- Yoksulluk Kültürü
- Yoksulluk Ölçümü
- Alt Sınıf
- Yedek İşgücü Ordusu
- Tehlikeli Sınıflar
- Tüketim Toplumu
- Tüketimden Dışlanmışlık
- Yeni Yoksulluk

İçindekiler

Toplumsal Eşitsizlikler, Sınıf ve Yoksulluk

GİRİŞ

Toplumsal sınıf perspektifi, toplumsal eşitsizliği en önde görünür kılan bir kavramsal çerçeve olarak eşitsizliğin kaynağını vurgularken, yapısal unsurlara da gönderme yapan bir perspektiftir. Bu yapısal unsur ise tam da sistemin kendisidir. Her ne kadar Marksist bakış toplumsal eşitsizliği sadece kapitalist toplumlara indirgemese de toplumsal sınıf kavramı daha çok kapitalist sistemin ve piyasa ekonomisinin neden olduğu sınıfsal eşitsizlikler olarak tanımlanmaktadır. Öncelikle kapitalist üretim sistemi insana ait yaratıcı bir potansiyel olan emek gücünü piyasanın yönetimine bırakmakta ve bu anlamda insani bir değer metalaşmasına sebep olmaktadır. Öte yandan, kapitalist üretim sistemi ücretli emek dolayımı ile bazı grupları ücretli iş piyasasına dâhil ederken, bazı grupları dışarıda tutmakta ve dışarıda bırakılan gruplar içeride kalan grupların emek gücünü denetlemek için kullanılmaktadır. Yani kapitalizminin insanlığa önerdiği liberal özgürlükçü model verdiği sözleri tutamamakta, toplumsal eşitliği temel alan bir “toplumsal sözleşme” sağlanamamaktadır. Emek gücünü köleliğin en derini olan, bir çeşit “modern kölelik” diye de adlandırılan, geçici, güvencesiz ve insan onuruna yakışmayan, emek kullanım süreçlerine mahkûm etmektedir. Böylece sistem sürekli olarak emek-ücret dengesi üzerinden iş piyasası ve üretim süreçlerini yeniden yapılandırmakta ve bunun sonucu olarak ta doğası gereği bir içermeye-dışarıda bırakma süreci içinde yoksulluk üretmektedir. Kapitalizmin ilk aşamalarında Adam Smith’in belirttiği gibi “acı veren ve yorgunluğa sebep olan iş, ilerde haz getirisi beklentisi içinde katlanma” düşüncesi kapitalizmin temel prensibini ifade etmektedir. Ancak kapitalist üretim sisteminde giderek acıyı arttıran ve haz almayı ise azaltan süreçler gündeme gelmiştir. Bu durumda artan yoksullaşma kaçınılmaz olmaktadır.

Son yıllarda **yoksulluk-toplumsal eşitsizlik** ve **toplumsal sınıf yapısı** arasındaki ilişkiler pek konu edilmemekte ve yoksulluğun nedenleri içinde yapısal unsurlardan ziyade konjektürel ve kültürel unsurlar ön plana çıkarılmaktadır. Böylece **toplumsal sınıf** ve **yoksulluk** arasındaki bağ kopmuş gözükmemektedir. Yoksulluk üretim ilişkileri üzerinden kayarak tüketim ilişkileri içine taşınmış ve tüketim düzeyi, satın alma gücü ile “yoksul-tüketemeyen” bağlantısı kurulmuştur. Böylece **toplumsal dışlanma** kavramı toplumsal sınıf perspektifinin yerine geçmeye başlamıştır. Toplumsal sınıf bağlamının yoksullukla olan bağının kopması, toplumsal sınıfı hatırlatmayan yeni kavramların üretilmesine yol açmıştır.

Son yıllarda **yoksulluk-toplumsal eşitsizlik** ve **toplumsal sınıf yapısı** arasındaki ilişkiler pek konu edilmemekte ve yoksulluğun nedenleri içinde yapısal unsurlardan ziyade konjektürel ve kültürel unsurlar ön plana çıkarılmaktadır. Böylece **toplumsal sınıf** ve **yoksulluk** arasındaki bağ kopmuş gözükmemektedir.

Sanayi toplumlarının sosyolojik analizinde yoksulluk-toplumsal sınıf arasındaki ilişki örtüşen bir ilişki olmuş ve yoksulluk daha çok **alttaki sınıf**; **alt gelir grubu** gibi ait olunan toplumsal sınıfa göre veya **sınıf dışı** bir duruma işaret eden **alt sınıf** (underclass) veya suça eğilimi işaret eden **tehlikeli sınıflar** olarak tanımlanmıştır.

Ayrıca yoksulluk, “Bazı insanların, kendi özellikleri, doğal koşullar veya savaş gibi insan eliyle yaratılan sorunlar nedeniyle, geçimlerini sağlamakta, hatta karınlarını doyurmakta güçlük çekmeleriyle ilgili bir olgu olarak yoksulluk, tarihin her döneminde, her toplumda rastlanabilen bir olgudur” (Buğra, 2005) olarak tanımlandığında toplumlarda ortaya çıkması meşru olan bir olgu hâline gelmektedir. Yoksulluk tartışmalarını böylesi bir yerden başlatmak toplumsal sınıf ile olan bağının görülebilmesini engellemektedir.

Yoksulluk ve toplumsal sınıf ilişkisi sanayi öncesi toplumlarda da söz konusu olmakla birlikte, bugünkü anlamdaki görünürlüğü ve olası çözüme ilişkin politikaları, sanayi toplumu ile beraber gündeme gelmiştir. Sanayi toplumlarının sosyolojik analizinde yoksulluk-toplumsal sınıf arasındaki ilişki, örtüşen bir ilişki olmuş ve yoksulluk daha çok **alttaki sınıf**, **alt gelir grubu** gibi ait olunan toplumsal sınıfa göre veya **sınıf dışı** bir duruma işaret eden **alt sınıf** (underclass) veya suça eğilimi işaret eden **tehlikeli sınıflar** olarak tanımlanmıştır.

Sanayi toplumu, modern toplum, kapitalist toplum ve benzeri çeşitli isimlerle tanımlanan toplum ise, kendi özgün yapısını bir önceki toplumsal yapı karşılaştırmasından almıştır. Sanayi toplumu geleneksel dayanışma mekanizmalarını, geleneksel üretim ilişkilerini çözmüş ve bunun karşılığında ücretli iş ile toplumsal olanı tanıştırmıştır. İş evden ayrı bir mekânda örgütlenmeye başlanmış ve ev dışında çalışma ücret ile ilişkilendirilmiştir. Bunun sonucunda, toplumsal sınıf ve üretim ilişkilerine ücretli emek aracılığı ile dâhil olan geniş kesimlerin refahı da önemli konulardan birisi olmuştur. Böylece sanayi toplumu ile birlikte üretim ilişkilerine emek dolayımı ile katılan, katılamayan gruplar ve bu grupların geçim konusu gündeme gelmiştir.

Temel geçim ücretli iş katılımı ile biçimlendiğinden dolayı bu sürece giremeyen/girmeyen gruplar ve bunların geçim problemleri de her zaman önemli konulardan birisi olmuştur. Böylece yaşayabilmek için temel gelirden yoksun olan yani ücretli, çalışma piyasasına dâhil olamayan grupların yoksulluğu, farklı yaklaşımları ve buna bağlı çeşitli suçlamaları da beraberinde getirmiştir. Dolayısı ile yoksulluk ve yoksullar önce korkulan ve suçlanan gruplar olarak belirmiştir. Korkulan grup olmuşlardır; zira karnını doyuramayan grupların tehlikeli, karnını doyuran gruplara düşman yaklaşımlarının olacağı bu korkunun temel kaynağını oluşturmuştur. Ücretli iş katılımlarının olmaması ise **suçlama** duygusunun gelişmesine katkı sağlamıştır. Katılım yapmadıkları için **tembellik**, **asalaklık** ve **çalışanlar üzerinde kambur** olarak görülmeleri suçlayıcı yaklaşımın kaynağını oluşturmuştur. Bir diğer yaklaşım ise yoksullar üzerinden onlara acıma, onları yoksulluktan kurtarmak isteyen taraf da olagelmıştır.

TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK VE YOKSULLUK SARMALI: ÜÇ YAKLAŞIM

Yoksulluğu toplumsal eşitsizlikler içinde açıklayan yaklaşımları karşılaştırabilmek.

Toplumlarda kaynakların dağılımı toplumsal eşitsizlik yapısını yaratır. Bu yapıda bir uçta yoksulluk öbür uçta varıllık/zenginlik ortaya çıkar. Bu noktada eşitsizlik yaratan kaynaklara bakarsak, bunların toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel kaynaklar olduğu görülür. Bir diğer deyişle, ekonomik kaynaklar olarak gelir farkları yanı sıra mülkiyet farklılıkları, üretim ve değişim süreçlerinde toplumsal işbö-

lümünün yarattığı farklılıklardan söz edilebilir. Toplumsal statü ise daha çok toplumda kabul edilmiş statü, unvan, toplumsal itibar gibi kaynakların eşitsiz dağılımı anlamına gelir. Siyasi eşitsizlikler, karar verme mekanizmalarında olup-olmama ve güç ve iktidar yetkilerini elinde tutmak veya en azından yakın olmak-olmamak arasındaki farktır. Kültürel olan eşitsizlik ise kimliğini, duygusunu düşüncesini ifade ve temsil etme şansını elde edememektir.

Yoksul olanın bu kaynaklara ulaşması neredeyse imkânsızdır. Kapitalist üretim sistemi ve kapitalist işbölümü yoksulu sadece piyasanın dışında bırakmaz, aynı zamanda bu kaynaklardan dışlanmasına ve etiketlenmesine de neden olur. Yoksul sadece ekonomik anlamda yoksul değil, sosyal, siyasi ve kendini ifade edememe, toplumda görünürlüğünü yitirme noktasında kültürel anlamda da yok sayılmaktadır.

Bu anlamda yoksulluğun toplumsal eşitsizlikler içinden anlaşılmasını üç farklı yaklaşımda ele alabiliriz. **Bunlardan birincisi** ve literatürde en çok kullanılan yaklaşım, liberal bir bakış açısından, yoksulluğu “ölçmeye” çalışan yaklaşımdır. Bu yaklaşım, daha çok “mutlak yoksulluk” kavramına uygun biçimde yoksulluk ve eşitsizlik ilişkisini iş ve iş süreçlerindeki konum, işsizlik, gelir yetersizliği, gelir dağılımı içindeki konumu, barınma, alt yapı ve beslenme olanaklarına insanca yaşam koşullarında erişememe kriterleri ile açıklayan yaklaşımlardır. **Bir diğer yaklaşım** ise daha çok normatif düzeyde ve var olan kültürel değerler, davranışlar içinden ve “görece yoksulluk” kavramına uygun olarak yoksulluk ve toplumsal sınıf ilişkisini ele alan yaklaşımdır. Bu yaklaşım daha çok, yoksulluğun kişilerin benliğinde yarattığı olumsuz etkileri; kişilerin benliğinin tüketim süreçlerindeki dışlanmasından nasıl etkilendiğini; kültürel olarak yoksulluğa verilen anlamları; yoksullukla baş etme stratejilerini ve yoksul olmanın ‘yapabilirlik’ ile ilişkisini; yoksulların kendilerine özgü “yoksulluk kültürünü” geliştirdikleri ve bu kültürel varoluşun yoksulluğu yeniden ürettiği düşüncesini ele alır (Harvey ve Reed, 1992, s. 269-297).

Bunların dışında bir **üçüncü yaklaşım** ise Marksist yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, yoksulluk toplumsal sistemin ve yapının doğasının bir sonucudur (Wright, 1994). Yana çıkma: Marksist yaklaşıma göre, yoksulluk sistemin ve yapının doğasının bir sonucudur. Wright’a göre, bu paradigmanın metodolojisi tarihsel materyalizm olmalı ve yoksulluğu tarihsel konumunda anlamaya çalışmalıdır. Özellikle modern dönemdeki yoksulluğu, kapitalist üretim biçimine bağlı olarak, bu üretim biçiminin çıktısı olarak ele almak gerekir. Sermayenin emeğin üretkenliğini sürekli arttırma eğilimi ve isteği yoksulluğa neden olmaktadır. Sermayenin mantığı, büyük yoğunlukta meta üretimine bağlı zenginliği arttırmak için emek piyasasının dışında bir yedek işgücü ordusunu sürekli kılmak ister. Yedek işgücü ordusu bir yandan iş gücüne katılmış olan emeğin değerini düşürürken öbür yandan da kronik olarak işsiz kalmak zorunda olan bir emek gücü yaratır. Bu anlamda yedek iş gücü ordusunun iki boyutu ortaya çıkar: *mutlak artık nüfus* ve *görece artık nüfus*. Birincisi daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülmekte iken, ikincisi ise ekonomik olarak gelişmiş ülkelerdeki görece yoksullara karşılık gelir. Mutlak artık nüfus, geleneksel üretim tarzlarının daha etkili ve makineye dayalı teknolojilerle yer değiştirdiği ve dönüştürüldüğü ekonomilerde ortaya çıkar. Görece artık nüfus ise daha olgunlaşmış ve gelişmiş kapitalist yapılarda, makinelerin ve yüksek teknolojinin giderek daha çok üretim sürecini belirlediği ve emeğin işbirliğini bozduğu ekonomilerde ortaya çıkar. Wright (1994), bu ikili durumda yoksulluğu sosyal sistemin, özellikle de kapitalist sistemin doğasının talihsiz bir ürünü olarak yorumlamaktadır. Bu yoruma paralel olarak, var olan kapitalizm içinde yoksulluk, “bir kaza değildir; bir yan-ürün değildir. Yoksulluk, ekonomik yapısı sınıf ve sömürüye dayalı

bir toplumun kalıtsal ve olması gerekli bir özelliğidir. (...) yoksulluğun sürmesinden bizzat çıkarları olan güçlü ve imtiyazlı aktörler vardır. Yoksulluk sadece bu aktörlerin maddi çıkarlarının peşinde olmalarının talihsiz bir sonucu değildir. Aynı zamanda yoksulluk, bu aktörlerin maddi çıkarlarını gerçekleştirebilmelerinin en gerekli şartıdır.” (Wright, 1994, s. 37-38).

Modern toplumda yoksulluğun yapısal nedenleri *Kapitalist Üretim Tarzının* ilişkilerinden kaynaklandığı için - Marksist terminolojide yoksulluk problemi olarak tanımlanmayan fakat toplumsal sınıflar arası işbölümü, üretim ilişkileri ve sınıfa dayalı sömürü olarak tanımlanan- yoksulluk kapitalist üretim tarzı sürdüğü sürece çözülemez.

Öte yandan Şenses (2001), yoksulluğun nedenlerini açıklamaya çalışan çalışmaların **bireysel** ve **yapısal** açıklamalar olarak iki başlık altında toplanabileceğine işaret etmektedir. Yoksulluğu bireysel nedenlerle açıklamaya çalışan görüşler kişilerin yetenekleri, sorumluluk ve disiplin anlayışı, tutumluluk derecesi ve gösterdikleri çaba gibi kendi kişisel özellikleri ile ilişkilendiren ve yoksulları hem kurban hem de neden olarak gören yaklaşım olarak özetlenebilir. Yapısal açıklama ise, yoksulluğu bireyin dışında/ötesinde başta ekonomi politikaları olmak üzere, düşük ücret, yetersiz eğitim ve istihdam olanakları ve ayrımcılık gibi yoksulların kendi denetimleri dışındaki unsurların belirlediği sosyo-ekonomik sistemle ele almaktadır. Nedenleri bulmak için incelenmesi gereken konular ise, büyüme-gelir dağılımı ve yoksulluk, demografik unsurlar (nüfus baskısı, hane-halkı özellikleri ve göç), işgücü piyasaları, dışsal etmenler (şoklar, ayrımcılık ve yerleşim yerinin özellikleri), yapısal uyum programları ve kısa dönem devreden hareketler ve kamu harcamaları, siyasal/sosyolojik unsurlar gibi diğer etmenlerdir. Sonuçta, yoksulluğun nedenlerinin net olarak belirlenmesi ve neden ve sonuçların iç içe görünmesi nedeniyle kolay değildir (Şenses, 2001).

YOKSULLUK ÖLÇÜMLERİ

Yoksulluk ölçümlerini ve yoksulluk sınırını tanımlayabilmek.

Yoksulluğu bireysel nedenlerle açıklamaya çalışan görüşler, kişilerin yetenekleri, sorumluluk ve disiplin anlayışı, tutumluluk derecesi ve gösterdikleri çaba gibi kendi kişisel özellikleri ile ilişkilendiren ve yoksulları hem kurban hem de neden olarak gören yaklaşım olarak özetlenebilir.

Yapısal açıklama ise yoksulluğu, bireyin dışında/ötesinde, başta ekonomi politikaları olmak üzere, düşük ücret, yetersiz eğitim ve istihdam olanakları ve ayrımcılık gibi yoksulların kendi denetimleri dışındaki unsurların belirlediği sosyo-ekonomik sistemle ele almaktadır.

Yoksulluğun ölçülmesinde kullanılan araçlardan biri 1990'lı yıllardan bu yana uygulanan İnsani Gelişme Endeksidir. Bu ölçüm, çocuklarda beslenme oranları, çocuklarda ölüm oranları, toplumsal cinsiyet bazında gelişmeler, kaliteli suya erişim oranları ve benzeri insani gelişmeye ilişkin ölçütleri ele almaktadır.

Yoksulluğu insanın gelişmesine engel bir durum olarak ele alan Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü, kalkınma programları çerçevesinde (UNDP) yoksulluk için yaygın kullanılan bir ölçüm aracı geliştirmiştir. Bu 1990 yılından beri kullanılmakta olan **İnsani Gelişme Endeksidir**. Bu ölçümde yaşam kalitesi göstergelerine yer verilmektedir. Bu göstergeler çocuklarda beslenme oranları, çocuklarda ölüm oranları, toplumsal cinsiyet bazında gelişmeler, kaliteli suya erişim oranları ve benzeri insani gelişmeye ilişkin ölçütleri ele almaktadır. Bu endeksten çıkarılabilecek en önemli sonuç ise, yoksulluk konusunun ekonomik etkilerinin ötesinde, sosyal ve siyasal ortamlarla yakından ilgili olduğu ve bu nitelikleri ile de zor ve karmaşık bir konu olduğudur.

Ayrıca ülkelerin refah düzeyi sıralamalarında okullaşma oranları, doğumda yaşam beklentisi oranları, kişi başına düşen gelir, okuryazarlık oranları gibi ölçütler de kullanılmakta ve bu ölçütlere göre ülkelerin refah düzeyi belirlenmektedir.

Bir başka yoksulluk ölçümü ise, toplumdaki **gelir dağılımı/ bölüşümü** çalışmasıdır. Bir hane halkının ekonomik kaynakları, o hane halkının üyelerinin tüketim ve harcamalarının düzeyini, barınma ve ulaşım olanaklarını, eğitim düzeyini ve üyelerinin gelecekteki refahını belirler. Ekonomik kaynaklar gelir ve tasarruflar ile

belirlenir. Toplumdaki nüfus, toplumda üretilen toplam gelirden (Gayrisafi Millî Hasıla) aldıkları paya göre, yukarıdan aşağıya doğru gelirin en üst dilimini alanlardan, en alt dilimini alan gruplara kadar sıralanır. Bu sıralama sonunda gelirin en üst dilimi ve en alt dilim arasındaki farklılıkları görmek mümkün olur. Eşitlikçi bir toplumda bu dilimler arasındaki farklar çok büyük olmaz iken, varıl-yoksul arasındaki kutuplaşmanın yüksek olduğu toplumlarda dilimler arası farklar büyüktür. Bu tür bir çalışma varıl ile yoksul arasındaki uzaklığı, eşitsizliği ortaya çıkardığı için önemlidir. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından yapılan bir çalışmada, Türkiye’de 2008 itibari ile %20’lik gruplarda gelir dağılımı aşağıdaki Tablo 7.1’de gösterilmiştir.

Yıllar	Toplam	1. %20	2. %20	3. %20	4. %20	5. %20	Gini
1994	100	4.9	8.6	12.6	19.0	54.9	0.49
2002	100	5.3	9.8	14.0	20.8	50.0	0.44
2003	100	6.0	10.3	14.5	20.9	48.3	0.42
2004	100	6.0	10.7	15.2	21.9	46.2	0.40
2005	100	6.1	11.1	15.8	22.6	44.4	0.38

Tablo 7.1
Türkiye’de Gelir
Dağılımı Dilimleri

Kaynak: T.C.
Başbakanlık Türkiye
İstatistik Kurumu
(TÜİK) Sosyal
İstatistikler Daire
Başkanlığı İlgücü ve
Yaşam Koşulları
Grubu, Gelir ve
Sosyal Koruma
İstatistikleri Takımı,
22.12.2008

Tabloda görüldüğü üzere % 20’lik dilimlerin en üstünde olan nüfus grubu (5.) millî gelirin % 54.9’unu alırken, an alttaki dilim % 4.9’u ile yetinmektedir. Bu toplumdaki varıl ile yoksul kesimler arasındaki gelir dağılımındaki eşitsizliği göstermektedir. Bu tabloya göre, Türkiye toplumsal eşitsizliğin yüksek olduğu ve Gini katsayısına göre de yoksulluk oranının da yüksek olduğu bir toplumdur.

YOKSULLUK SINIRI

Yoksulluk ilk kez 18. yüzyılda İngiltere’de çıkarılan “yoksulluk yasaları” (Poor Laws) ile bir toplumsal sorun olarak gündeme gelmiş ve hep bireylerin var olma/yaşamını sürdürebilme sorunu olarak görülmüştür. Özellikle bireylerin yemek, giyinme ve barınma gibi temel gereksinimlerinin “bilimsel” olarak belirlendiği miktarın altında kalan yaşamları yoksulluk durumu olarak ifade edilmiştir. İlk olarak, **Rowntree** (1901) tarafından yaş ve cinsiyet farkına göre, “tıbbi” ölçütlerle hesaplanan, minimum kalori ihtiyacını karşılamak için gerekli besinler **standart diyeti** oluşturmaktadır. Bu diyet o dönemde resmî olarak kabul edilen en düşük yaşam standardını belirlemektedir. Ancak Rowntree daha sonra farklı büyüklüklerdeki hane halkları için bu standart diyete, tek bir mali bedel belirlenmesinin olanaksızlığını da düşünüp, iki yetişkin ve üç çocuktan oluşan bir aile için standart diyeti sağlayacak minimum haftalık geliri hesaplamış ve buna **yoksulluk sınırı** demiştir. O günden bu yana minimum besin veya kalori gereksinimi üzerinden tanımlanan yoksulluk sınırı yöntemi, yoksulluğun resmî olarak belirlenmesinde politika yapanlar tarafından ve yoksullukla mücadele politikalarında kullanılmıştır.

Rowntree’ye göre yoksulluk sınırının bir ileriki aşaması “açlık sınırı”dır. Bu durum, ailenin standart diyeti bile karşılayacak gelire sahip olamamasıdır. Genellikle açlık sınırı gelişmiş ülkelerde ve sosyal refah politikaları ile azalmışken, 1990 sonrasında tekrar gündeme gelmiş bir ölçüttür.

Rowntree’den daha sonra standart diyetin yanına **minimum barınma ve giyim gereksinimleri** de eklenmiş ve yeni bir yoksulluk sınırı belirlenmiştir. Ancak burada halen tartışmalı olan konu, kültüre ve yere göre değişen faktörlerin nasıl standart hale getirileceğidir. Örneğin, bir kültürde sadece ekmek ve tahıl ürünleri

Rowntree farklı büyüklüklerdeki hane halkları için bu standart diyete tek bir mali bedel belirlenmesinin olanaksızlığını da düşünüp iki yetişkin ve üç çocuktan oluşan bir aile için standart diyeti sağlayacak minimum haftalık geliri hesaplamış ve buna **yoksulluk sınırı** demiştir.

Görece Yoksulluk, bir toplumda geçerli ve geleneksel olarak o toplumda belli bir zamanda toplumun üyeleri tarafından kabul edilmiş yaşam standardına göreceli olarak belirlenir.

ile alınan kalori miktarı öbür kültürde proteinli gıdalar ile de sağlanabilir. Dolayısıyla, kalori miktarından ziyade yiyeceklerin besin değerini hesaplamak önemli olmuştur. Bütün bu tür yoksulluk hesapları literatürde **mutlak yoksulluk** olarak tanımlanmıştır.

Öte yandan, 1974'te **Townsend** yoksulluğu tanımlamanın ve bir yoksulluk sınırı belirleme metodunun mutlak anlamda yoksulluğu tanımlamakla beraber kültürel öğeleri dışarıda bırakmasından dolayı eksik ve kabul edilemez olduğunu tartışmıştır. Townsend'e göre, fizyolojik ve mutlak geçim standartları önemlidir ama bunlar üzerinde tarihsel ve kültürel faktörlerin etkilerini de görmek gereklidir. Bir diğer deyişle, yoksulluk göreceli tanımlanabilecek bir kavramdır. **Göreceli yoksulluk**, bir toplumda geçerli ve geleneksel olarak o toplumda belli bir zamanda toplumun üyeleri tarafından kabul edilmiş yaşam standardına göreceli olarak belirlenir. Bu tür standartlar zamana ve yere göre değiştiğinden yoksulluk sınırı da sürekli değişir. Buna göre yoksulluğun anlaşılması ve ölçülmesi, bir toplumda sürekli değişen ve kabul edilen ve edilemeyen standartlara göreceli belirlenmelidir.

Yoksulluk sınırı ölçümlerinde en çok kullanılan ölçüt **günlük 1 dolar ve altında geçen** kişilerdir. Dünya Bankası'nın tüm ülkelerde yoksulluğu ölçen bir standart olarak geliştirdiği bu kıstas daha çok ekonomisi az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri hedef almaktadır. Ülke nüfusu içinde günde 1 dolar ve altında yaşayan kişilerin oranı bulunur ve bu o toplumdaki "Yoksulluk Sınırı" olarak belirlenir. Örneğin, TÜİK 2002'den bu yana bireysel gelir dağılımı eşitsizliğini ortaya çıkarmak üzere yaptığı çalışmaların çoğunda veri kaynağı olarak gelir dağılımı anketlerini kullanmaktadır. Hanehalkı gelirini temel alan gelir dağılımı anketlerine dayanılarak Türkiye'de bireysel gelir dağılımını elde eden çalışmalar, 1968, 1973, 1986, 1987, 1994, 2002 ve 2003 yıllarında yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar, gerek kapsam gerek yöntem açısından farklılıklar içermektedirler. Gelir dağılımı çalışmalarını anketler dışında gelir vergisi beyanlarına dayanarak yapmak da mümkündür; 1963 yılında yapılan çalışma bu türden bir örnektir ve beyanname ile gelir vergisi ödeyen yükümlülerin beyanlarına dayanır.

2002 Hanehalkı Bütçe Anketi ile birlikte Türkiye'de ilk kez yoksulluk sınırı ve oranı resmi olarak açıklanmıştır. Yoksullukla ilgili en son açıklanan istatistik veriler ise 2008 Hanehalkı Bütçe Anketi kapsamında yapılan Yoksulluk Çalışmalarında sunulmuştur. Türkiye'de yoksullukla ilgili resmi verilere göre, 2008 yılında Türkiye'de kişilerin yaklaşık yüzde 0.54'ünün yani 374 bin kişinin sadece gıda harcamalarını içeren **açlık sınırının**, yüzde 17.11'inin yani 11 milyon 933 bin kişinin ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren **yoksulluk sınırının** altında yaşadığı belirlendi. TÜİK'in Yoksulluk Çalışmaları sonuçlarına göre, gıda yoksulluğu açısından ülkemizde ciddi bir sorunun olmadığı görülmektedir. Yoksulluğa dair şu tespitler aynı raporda yapılmıştır:

- Kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk riski, kentsel yerlerde yaşayanlardan fazladır.
- Hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk riski artmaktadır.
- Eğitim durumu yükseldikçe yoksul olma riski azalmaktadır.

SIRA SİZDE

TÜİK'in 2008 yılı Yoksulluk Çalışması sonuçlarını ayrıntılı olarak araştırınız.

SIRA SİZDE

Kırsal alanlardaki hangi tür eşitsizlikler yoksulluğa neden olabilir? Açıklayınız.

Görüldüğü gibi, yoksulluğun mutlak olarak yalnızca kalori gereksinimine göre ve sahip olunan gelir ile tanımlanması, sorunun diğer sosyal ve ahlaki boyutlarının göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Bu yüzden, niteliği ve tanımı nasıl olursa olsun, kişinin “kaliteli” bir yaşam sürmesini sağlayabilecek araç ve olanaklardan yoksun olmak, yoksulluk tanımlarında dikkate alınması gereken bir başlangıç noktası olmalıdır. Yalnızca böyle bir anlayış, yoksulluğun kişinin sağlıklı bir fiziksel yaşamı sürdürmesini zorlaştırmasının ötesinde, genel olarak toplumsal ve siyasal yaşama katılmasını da engellediği düşünülmelidir. Bu nedenle, yoksul kişi, asgari bir tüketim sepetinin maliyetini karşılayamadığı ve gelir ve insani yeteneklerini ve olanaklarını gerçekleştirmesini sağlayacak araçlara erişimi kısıtlı olduğundan sosyo-ekonomik olarak da öteki insanlardan yalıtılmışlıkla, dışlanma ile karşı karşıya kalmaktadır. Başka bir deyişle, **yoksunluk** ve **yalıtılmışlık** yoksulluğun ayırt edici özellikleri arasındadır (O’Boyle, 1990, s.5).

Yoksunluk ve yalıtılmışlık, yoksulluğun ayırt edici özellikleri arasındadır.

Fiziksel gereksinimlerin yeterli bir biçimde sağlanamamasının yanı sıra, yoksulluğun yarattığı güçsüzlük duygusu, sesini duyuramama, giderek toplumsal yalıtılmışlık ve marjinalleşmeye itilme, iki önemli sonucu ortaya çıkarmaktadır (Kanbur ve Squire, 2000, s. 209). İlk olarak, yoksul kişilerin gelirlerinde büyük değişimlerle karşı karşıya kalma riski, toplumun diğer kesimlerine göre çok daha yüksektir; bu insanlar bu tür değişimlere karşı çok duyarlıdırlar. Bu yüzden yoksullar, ya tüketimleri bakımından yıkıcı sonuçlar verebilecek olan riskleri kabullenme eğilimindedirler ya da riskten kaçınarak yoksulluklarının sürmesini kabullenme gibi bir seçimle karşı karşıyadırlar. İkinci olarak ise yoksul insanlar yaşadıkları güçsüzlük ve marjinalleşme yüzünden seslerini duyurabilecek siyasi güce sahip değillerdir. Bunun doğal bir sonucu, toplumdaki eşitsizliğin ve kimi grupların dışlanmasının giderek yaygınlaşmasıdır.

SOSYAL YURTTAŞLIK VE YOKSULLUK

Sosyal yurttaşlık ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

Yoksulluğun tanımlanmasında önemli bir referans noktası **yurttaşlık haklarıdır**. Yurttaşlığı tanımlamaya çalışan her çalışma, Marshall’a referans vermeden yapılamamaktadır (Turner, 1992). Çünkü 1950-80 arası yurttaşlık tartışmaları Marshall’ın yurttaşlık tezi tarafından şekillendirilmiştir. Marshall, yurttaşlığın evrimini tarihsel olarak açıklar. Marshall’a göre (1950), yurttaşlık haklarının (sivil, siyasi ve sosyal) kazanılmasının, toplumda sınıfsal eşitsizliği kaldırdığını ileri sürmesi liberal demokratik sistemlerdeki yurttaşlık anlayışı ve sosyal, sivil ve siyasi hakların kazanılması ile sağlanan bir eşitlik olarak ele alınır. Marshall’a göre **sivil haklar**, kişilerin “konuşma, düşünme ve inanç, hukuktan yararlanma, mülkiyet haklarına sahip olma ve antlaşmalar yapabilme” özgürlüklerini tanımlar. Bu haklar Batı geleneğinde 18.yüzyılda kabul edilip, yürürlüğe girmiştir. **Siyasi haklar** ise “siyasi erk’e katılma, seçme-seçilme haklarını” ifade eder ve bunlardaki kazanımlar ancak 19.yüzyılda “herkese eşit oy hakkı” ilkesinin yasal olarak kabul edilmesi ile gerçekleşmiştir. **Sosyal haklar** ise ancak 20.yüzyılda sosyal refah devletinin gündemine girebilmiştir. Sosyal haklar, “ulusal düzeyde zorunlu eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin herkese eşit olarak ulaştırılması yanında, toplumda geçerli olan standartlara uygun medeni ve kaliteli bir yaşam hakkının sosyal bir miras olarak gelecek kuşaklara aktarılmasını” içerir.

Sivil haklar, kişilerin “konuşma, düşünme ve inanç, hukuktan yararlanma, mülkiyet haklarına sahip olma ve antlaşmalar yapabilme” özgürlüklerini tanımlar. **Siyasi haklar** ise “siyasi erk’e katılma, seçme-seçilme haklarını” ifade eder. Sosyal haklar, “ulusal düzeyde zorunlu eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin herkese eşit olarak ulaştırılması yanında, toplumda geçerli olan standartlara uygun medeni ve kaliteli bir yaşam hakkının sosyal bir miras olarak gelecek kuşaklara aktarılmasını” içerir.

tarılmasını” içermektedir. Marshall **yurttaşlığı**, “bir toplumun tam üyesi olan herkese tanınan bir statü” olarak görür. “Bu statüye sahip olan herkes, hak ve görevlere göre eşittir. Hak ve görevlerin tam olarak neler olduğunu belirleyecek evrensel bir prensip yoktur. Diğer yandan yurttaşlığın geliştiği toplumlar ideal bir yurttaşlık fikri yaratır ve bu ideale doğru hareket eder, gelişim ve başarılarını ölçmek için bu ideali bir ölçüt olarak kabul ederler. Bu yoldaki motive edici güç ise daha fazla eşitliktir” (Marshall, 1964, s.85). Marshall bu tezinde, yurttaşlığın tarihsel gelişimi ile kapitalizmin gelişimi arasında bir paralellik kurmaktadır. Dolayısıyla, kapitalizmin yarattığı eşitsizlik sistemine, bir eşitlik sistemi olarak gördüğü yurttaşlık hakları ile bir çeşit çözüm getirmektedir. Sosyal haklar; yaşlılık (emeklilik hakları dâhil), hastalık, iş kazası, çalışma sürelerinin kısaltılması, çalışma günlerinin azaltılması, resmî tatil, ücretli izin hakları gibi düzenlemelerin oluşturulmasına neden olmuştur. Ancak, sosyal haklar genel çerçevesi tanımlanıp bitirilebilecek bir etik ve hukuksal alan olmayıp süreklilik arz etmesi hâlinde sosyal adaleti ve bütünleşmeyi sağlayabilecektir.

Marshall’ın da vurguladığı gibi **vatandaşlık** ulus-devlet pratiğinin ürettiği kavramsal bir araç olup tarih içinde gelişmiştir. Diğer yandan yaş, mülkiyet, cinsiyet ve çalışma durumuna göre devlet-yurttaşlık ilişkisi şekillenmiştir. Dolayısıyla, herkese toplumsal fırsat eşitliğinin sağlanması mümkün olamamıştır. Yurttaşlık hakları kapsamına en önce girebilenler sermaye ve mülk sahipleri olmuştur. Daha sonra ücretli emek, arkasından kadınlar ve en son çocuk ve gençler yurttaşlık haklarına çeşitli düzeylerde kavuşabilmişlerdir. Özellikle ücretli iş ilişkisine giremeyen kadınların yurttaş sayılabilmeleri, verdikleri mücadelelerin sonucunda, geçtiğimiz yüzyılın ortalarında gerçekleşmiş ve daha çok yenidir. Örneğin, oy kullanma hakkının kazanılması Almanya için 1918, Amerika için 1920, İngiltere için 1928, Fransa için 1944, Türkiye için ise 1934’tür. Öte yandan, hâlen birçok ülkede, kayıt altında olmayan ücretli emek (tarım işçiliği, geçici ve mevsimlik işçilik, inşaat işçiliği, v.b.) yurttaşlık haklarından ve ücretli iş ilişkisinin sağladığı güvence ve garantilerden uzaktır.

Bu bölümden çıkacak sonuç, bir toplumun üyelerinin o toplumdaki eşitsizlikler içindeki konumları; toplumsal işbölümü, üretim süreçleri ve üretim ilişkileri içindeki konumları; siyaset içindeki konumları; toplumsal yapı ve kültürel oluşumlar içindeki aile ilişkileri, komşuluk, arkadaşlık, dayanışma biçimleri, inanç sistemleri deneyimleri ve o toplumdaki haklar ve sorumluluklar sistemi içinde belirlenir. Modern toplumda “Yurttaşlık Hakları” dendiğinde sosyal haklar (sağlık, eğitim, refah ve bireylerin o toplumdaki ortalama kabul edilen geçimini sağlayacağı bir gelir düzeyine sahip olması) yurttaşlık haklarının odağını oluşturur. Bu haklardan yeteri kadar yararlanamayan bireyler veya toplumsal kesimler, yurttaşlık haklarından yeterince yararlanamayan veya toplumun diğer kesimlerine göre kaynakların dağılımından yoksun sayılan ve yoksulluk sınırında sayılan kesimlerdir. Bu anlamda yurttaşlık haklarından dışlanmış olmak ve fırsat eşitliğinden yararlanamamak yoksulluk ve toplumsal eşitlik arasındaki en önemli ilişkilerdendir. Ancak bu eşitsizlikler daha eşitlikçi sosyal politikalar ile azaltılmaya çalışılsa bile, toplumsal sınıfa dayalı yapısal ve siyasi eşitsizlikler, toplumlarda halen güçlü bir şekilde egemendir.

20. yüzyıl içerisindeki değişik dönemlerde benimsenen yoksullukla mücadele stratejilerine bakıldığında, esas olarak iki temel politika grubunun uygulandığını söylemek mümkündür.

Bir toplumun üyelerinin o toplumdaki eşitsizlikler içindeki konumları, toplumsal işbölümü, üretim süreçleri ve üretim ilişkileri içindeki konumları; siyaset içindeki konumları; toplumsal yapı ve kültürel oluşumlar içindeki aile ilişkileri, komşuluk, arkadaşlık, dayanışma biçimleri, inanç sistemleri deneyimleri ve o toplumdaki haklar ve sorumluluklar sistemi içinde belirlenir.

REFAH DEVLETİ VE YOKSULLUKLA MÜCADELE PROGRAMLARI

Refah devleti ve yoksullukla mücadele programlarını özetleyebilmek.

Tarihsel olarak refah devleti anlayışı, daha çok II. Dünya Savaşı'nın ardından 1980'lere kadar bütün dünyada yaygın olan, yoksullukla doğrudan mücadele amacını güden ve esas olarak bir sosyal güvenlik ağını öngören sosyal politikalar niteliğindedir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından uygulanan ve 1970'lerin sonuna kadar benimsenen, daha çok sosyal güvenlik mekanizmalarına dayanan politikalar demeti, genel olarak **refah devleti** adıyla bilinmektedir. Esas olarak tam istihdam ve kapsamlı bir sosyal güvenlik ağına kurulması hedefini taşıyan bu politikaların, özellikle gelişmiş ülkelerde genel olarak yoksulluğun ortadan kaldırılmasında önemli başarılar sağladığını söylemek mümkündür.

Ancak 1980 sonrası bu tür tam kapsamlı refah devleti politikaları neoliberal ve “küreselleşme” döneminin bir sonucu olarak terk edilmeye başlanmıştır. Buradaki en önemli tartışma tam kapsamlı refah devleti politikalarının kendi içinde sorunlu bulunmasıdır. *Refah devletine karşı çıkanlar*, öncelikle yoksullukla mücadele için ağırlık verilen sosyal güvenlik harcamalarının yarattığı baskıların giderek devletin mali krizine yol açtığını ve bu yüzden refah devleti yaklaşımının terk edilmesi sonucunun doğduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddialara göre bireyin refah düzeyini tanımlayan standartların giderek yükseliyor olması, refah devleti üzerinde de ağırlaşan bir yük yaratmış ve giderek daha maliyetli hâle gelen devlet müdahalelerinin azaltılması çabalarına gidilmek zorunda kalınmıştır. Devletin bir yandan, piyasa sisteminin işleyişi için gerekli kurumsal düzenlemeleri yaratması, mülkiyet haklarını tanıyıp koruması ve para ile kredi sistemini düzenlenmesi, diğer yandan da kalkınmanın ve sosyal uyumun sağlanması için gerektiğinde piyasanın işleyişine müdahale etmesi gerekli olmuştur (Habermas, 1976). Ancak, savaş sonrası dönemin bir ürünü olan ve tam istihdam ile kapsamlı bir sosyal güvenlik ağını öngören böyle bir “*toplumsal sözleşme*”, toplumdaki sınıf ya da kesimler arasındaki gerilimlerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Refah devleti, bir yandan toplumsal dayanışmanın sağlanmasına, öte yandan da birikim sürecinde ortaya çıkan risklerin daha çok Keynesçi politikalarla azaltılmasına çalışmaktadır. Ne var ki kapitalist devletin bu ikili yapısı, hem piyasa mekanizmasının korunması hem de toplumsal sözleşmenin bozulmamasını gerektirdiğinden, 1970'lerden başlayarak kendisini gösteren mali krize yol açmıştır. Başka bir deyişle, bir yandan birikimi sağlamak için, öte yandan da yoksulluğun toplumsal düzeni tehdit edecek boyutlara çıkmaması ve sermaye-emek arasındaki sınıf çelişkilerinin belirgin hâle gelmemesi için uğraşan kapitalist devletin refah politikaları kendi kaynaklarını tüketmeye başlayacaktır.

Ayrıca refah devleti politikaları bu tür sosyal güvenlik politikalarının **yardıma bağımlılık** ya da giderek bir **yoksulluk kültürü** yaratma riskine sahip olması nedeni ile de eleştirilmiştir. Refah devleti politikalarının sosyal yardımlarla geçimini sürdüren insanların sayısının artması; yardım alan bireylerin piyasada çalışmaları için sistemin doğasından gelen rekabetçilik ve “çalışarak ekmeğini kazanma” anlayışının aşınması (aç kalmamak için çalışmak ya da yoksulluk korkusu) gibi sonuçlara neden olduğu iddia edilmektedir. Başka bir deyişle, yoksulluğu önlemek için yapılan sosyal harcamaların, kendilerinden beklenenin tam tersi bir sonuç vererek yoksulluğun artmasına da yol açabileceği korkusu, özellikle piyasa yanlısı tartışmalarda yer bulmuştur.

Tarihsel olarak refah devleti anlayışı, daha çok II. Dünya Savaşı'nın ardından 1980'lere kadar bütün dünyada yaygın olan, yoksullukla doğrudan mücadele amacını güden ve esas olarak bir sosyal güvenlik ağını öngören sosyal politikalar niteliğindedir.

Sosyal Politikalar toplumsal eşitsizliği ve yoksulluğu önleyebilir mi? Tartışınız.

1980'lerden itibaren başlayan ancak etkisini esas olarak 1990'larda neoliberal ve piyasa yanlısı iktisadi programların dünyada benimsenmeye başlanması ile kapitalist devlet, refah ve yurttaşlık anlayışında yeni bir döneme girmiştir. **Bu yeni stratejiler** uluslararası kuruluşlar tarafından tüm ülkelere, özellikle de gelişmekte olan ülkelere daha fazla önerilmeye başlanmıştır. Esas olarak kapsamlı yapısal dönüşüm programları biçiminde uygulanmaya başlanan bu yeni strateji, ekonomik büyümeye dayalı kalkınma sürecine ağırlık vererek piyasanın daha etkin işleyişini gözetken ve böylece artan gelirlerin yoksulluğu azaltacağını öngören politikaların benimsenmesine dayanmaktadır. Böyle bir yaklaşım, esas olarak piyasanın sağladığı fırsatları öne çıkarmak ve yoksul insanların bu fırsatları kullanabilmelerini sağlayacak donanımlara sahip olmasına çalışmak amacını gütmektedir. Bu yüzden temel sorun, piyasanın işleyişini bozmayacak ancak yoksullukla mücadelede başarı sağlama şansı yüksek politikaları tasarlamak ve yürütmek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yeni politikalar, doğrudan yoksulluğu azaltmak için tasarlanmamış olsalar da dolaylı olarak yoksulluğu azalttığı ileri sürülen, yoksulluğun önemli bir kaynağı olan işsizlik sorununu azaltarak iktisadi büyümeyi sağlamayı hedef alan politikalarlardır. Bu bakımdan öncelik, ulusal ve uluslararası ticaret ve ulaşımda liberalleşmenin benimsenerek büyümenin sağlanmasını sağlamaktır. Bu yeni ekonomik yaklaşımda özellikle dış ticarete liberalleşmenin ve ihracata dayalı büyüme modellerinin benimsenmesinin genel olarak yeni teknolojilere erişimin sağlanması ve daha iyi kalitede ara malları kullanımı yoluyla üretkenliğin artırılarak büyümeyi gerçekleştirmesi, bunun da yoksulluğun azaltılmasını sağlayacağı düşüncesi egemendir. Yurt içinde özelleşme ile başlatılan liberalleşmenin rekabet sürecini etkin kılacağı, yeni istihdam olanaklarının açılmasını sağlayacağı ve dolayısıyla yoksulluğun azaltılmasına katkı yapacağı düşünülmektedir. Böyle bir yapısal dönüşümü içeren söz konusu politikaları, özellikle gelişmekte olan ülkeler için öneren IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası bu ülkelerin giderek küreselleşen dünya ekonomisiyle bütünleşmelerini hedeflemektedir. Dünya ekonomisiyle gerçekleştirilen bütünleşmenin yoksulluğu da azaltacağı bu politikaların gerekçelerinden birisidir. Başarılı bir biçimde dünya ekonomisiyle bütünleşemeyen ülkelerde yoksulluğun daha yaygın olduğu ileri sürülmektedir (World Bank, 2002, s. x-xi).

Ancak devletin, piyasanın yeni kurumsal düzenlemesi için yeni görevler üstlenmesi gerekmektedir. Devlet, piyasaların oluşturulması ve etkin bir biçimde işleyebilmesi için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapmak ancak piyasanın işleyişine karışmamakla yükümlüdür. Özellikle bugünlerde önem kazanan **yönetişim** kavramı, devletin piyasa ve sivil toplum kuruluşları (STK) arasında bir tür koordinasyon işlevini yerine getirmesini öngörmektedir. Yoksulluk açısından bakıldığında bunun anlamı, devletin yoksullukla mücadele için kullanılacak yeniden dağıtım politikalarının tasarlanması ve yürütülmesi yerine, artık sadece piyasa alanı içerisindeki ekonomik düzenlemeleri yapmak ve buna uygun sosyal, ahlaki ve kültürel düzenlemeleri de gerçekleştirmekten sorumlu olmasıdır. Neoliberalizm anlayışı içinde devletin Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarının işbirlikleri ile piyasaların işleyişine herhangi bir müdahalede bulunmadan, yoksulluğun azaltılması çabalarını koordine etmesi gereklidir. Öte yandan, UNDP gibi uluslararası kuruluşlar insani, sosyal ve kültürel boyutlara da önem verilmesini ve bu anlamdaki

yoksulluğun (görece yoksulluk) ve piyasaya yönelmenin ortaya çıkardığı dezavantajlı grupların (kadın, göçmen, çocuk, yaşlı, engelli, yoksul v.b.) dışlanma olgusunun da ortadan kaldırılmasının önemli olduğunu vurgulayan çalışmalar yapmaktadırlar. Bu anlamda devlet, sivil toplum kuruluşları ile işbirliği hâlinde dezavantajlı grupları yeniden sisteme içirme anlamında etkinliklerde bulunmalıdır (Human Development Report (UNDP), 2004). Dolayısıyla, yoksulluğu yalnızca elde edilen gelire bağlı olarak tanımlayan eski yoksulluk anlayışı yerine, toplumdaki kimi grup ya da kesimlerin sosyal yaşamın dışına itilmesinin önlenmesini ve kültürel haklar da dâhil olmak üzere, sosyal ve siyasal hakların garanti altına alınmasını öngören, buna ulaşmanın amacını da yönetim ilkesinin genel olarak benimsenmesinde gören bir anlayış öne sürülmektedir. Ancak bu yaklaşım yukarıda bahsedilen liberal yaklaşıma uygun bir biçimde ve liberal kavramlarla uygulanmaktadır.

Yoksulluk ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

SIRA SİZDE

YOKSULLUK KÜLTÜRÜ VE “KURBANİ SUÇLAMA”

Yoksulluk kültürü ve ‘kurbanı suçlama’ yaklaşımını açıklayabilmek.

Yoksulluğun 18. yüzyılda tartışılmasının arkasındaki önemli bir isim de yoksulluğu nüfus artışına bağlayan Malthus’tur. Malthus’a (1798) göre nüfusta eğitimsiz, kötü niyetli, çalışmak istemeyen ve bağımlı kişilerin artması ile yoksulluk da artar. Bu kişiler yaşam mücadelesinde yok olmaya mahkûmdurlar. Bu kişiler Malthus’a göre “hak etmeyen” yoksullardır. İngiltere’de özellikle Viktorya döneminde egemen olan bu görüşe göre yoksullar “kendileri için bir şey yapan”, yoksulluğu geçici bir durum olan ve dolayısıyla **yardımlı hakeden**, bu anlamda saygın olan ve korunanlar ile **düşkün** bir hayat yaşayan, **suça karışan** ile **saygın olmayan** ve **korunmayı hak etmeyenler** olarak iki grupta ele alınıyordu. Daha sonra Marx, bu görüşün hatalı olduğunu söyleyerek yoksulluktan çıkışın temel olarak toplumsal sınıf eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasına bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Marx ekonomik durgunluk dönemlerinde işten çıkarılanların, uzun dönemli işsizlik çekenlerin, düzensiz ve geçici ve düşük gelirli işler yapanların, bir süre sonra işgücü piyasasında tüm şanslarını kaybedip **lumpen proleterlere** dönüştüğünü ve yaşamak için suç dünyasına girdiklerini iddia eder. Bu anlamda Marx da çalışan ama yoksul olan proleterlik ile çalışma fırsatı bulamayan yoksul proleterler arasında bir ayrım yapar. Marx’a göre çalışma fırsatı bulamamak bireyin sorumsuzluğu değil, yukarıda açıklandığı gibi kapitalizmin işgücünün belli bir kesimini yedek işgücü ordusu olarak tutma eğiliminin bir sonucudur. Örneğin, kapitalist toplumda kadın ve göçmen işgücünün piyasanın gereksinim duyduğu dönemlerde işe aldığı ve kriz dönemlerinde de ilk işten çıkardığı toplumsal kesimler olduğu bilinmektedir.

Son yıllarda bu tür hak eden/hak etmeyen yoksul tanımları **alt sınıf** (underclass) şeklinde tanımlanmaktadır. Genelde bu kavram, sosyal bilimciler tarafından çok dikkatle kullanıldığı hâlde ‘Yeni Sağ’ görüşlerin ve politikacıların elinde neredeyse **kalıtsal olarak aşağı olan**, sosyal refah devletini ve vergi ödeyenleri haksız yere ‘**sömüren**’, çok akıllı olmayan, kültürel hayat algılarında **sorumsuz** ve **tembel** olan, **kumar oynayarak parasını gereksiz harcayan** ve benzeri betimlemelerle bazı toplumsal kesimleri suçlamaya yol açmaktadır. Bu “sınıf” büyük

metropol kentlerde daha çok kentlerin çeperlerine yerleşen, işsiz olan, diğer sınıflardan ayrı ve izole olan bir kesimi ifade etmektedir. Batı ülkelerinde bu grubun ırk ve etnik anlamları da olduğu, örneğin, siyahların toplumlarda en yoksul kesim olup hâlâ kölelikten kalan olumsuz etkiler ve ayrımcılıkla baş etmek zorunda kaldıkları öne sürülmektedir (Marks, 1991, s. 445-466). Hatta daha da ileri gidilerek ve bu kesimlerin suça neden olduğu varsayılarak “tehlikeli sınıflar” tanımına da yol açılmıştır (Wilson, 1987). Batı’da, özellikle kentlerde yoğunlaşan kent yoksulluğunun alt sınıf olarak tanımlandığı kesimler ağırlıklı olarak kadınların sürdürdüğü tek ebeveynli aileler, yaşlılar, engelliler, göçmenler ve bazı etnik gruplar, özelleştirme ve ekonomik dalgalanmalarla ve teknolojik gelişmeler sonucu işini kaybeden bireylerin oluşturduğu hanelerdir (Wacquant ve Wilson, 1989, s. 8-25). Gelişmekte olan ülkelerde ise bu konuda en önemli faktörün iç göç olduğu ve iç göç ile kentlere gelen ve iş olanağı bulamadan yaşamını idame ettirmeye çalışan kesimlerin en alt sınıfı veya sınıf dışı bir durum oluşturdukları öne sürülebilir.

Muhafazakâr bakış açısı ile yapılan yoksulluk çalışmalarına bir destek de yoksulluk çalışmalarının klasik referansı sayılan **Oscar Lewis**’in 1961 yılında yayımladığı Amerika’daki Meksika göçmenleri (5 aile) üzerinde yaptığı çalışmadan gelmiştir. Lewis bu ailelerin yoksulluğu bir kader olarak gördüklerini; yoksulluğun neden olduğu düşkün durumu varoluşun doğal durumu olarak kabullendiklerini; bu durumdan çıkabilmek için bir çaba göstermediklerini; geleceğe ve çocuklarına yönelik bir strateji geliştirmediklerini ve planlama yapmadıklarını; anlık iyileştirmelere ve günü kurtarmaya şartlandıklarını ve bu ailelerdeki çocukların da bu **yoksulluk kültürünü** yeniden ürettiğine dair saha bulgularını yayımlamıştır. Lewis’in bu çalışması ileride, özellikle sağ politikalar tarafından yoksulların suçlanmasında çok kullanılan bir referans olsa da, Lewis aslında bu çalışmayı en alta düşen yoksulun yoksulluktan kendi başına çıkamayacağını ancak yoksulluğun daha da nesiller boyu kronikleşerek devam edeceğini vurgulamak için yapmıştır. Bu anlamda, mutlak yoksula yardım politikalarının, bu yoksulluk kültürünü de dikkate alarak yapılandırılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır (Lewis, 1966; Lewis, 1968, s. 187-200). Yoksulluk kültürü kavramını her ne kadar Lewis yoksulluğun kronik bir duruma geldikten sonra değiştirilmesinin ne kadar zor olduğuna dikkat çekmek için literatüre kazandırdı ise de daha sonra bu kavram yoksullar aleyhine kullanılmıştır (Harvey, ve Reed, 1996, s.465-95). Bu kavramla, yoksulların kendileri ve çocukları için bir girişimde bulunmayan, hep başkalarından yardım bekleyen kişiler olduğuna inanmak ve yoksulu suçlamak kapitalizmin sosyal yardım programlarını yürütenler tarafından da fazlaca benimsenmiş ve hatta bazı sosyal destek programlarının bu anlayış üzerinden şekillenmesine neden olmuştur.

Bu korku ve suçlama el ele giderek yoksulluk ve yoksul kavramlarını üretmiş ve bu duruma karşı takınılacak temel yaklaşımların çerçevesini belirlemiştir. Korku, yoksulluk ve yoksullar için çeşitli düzenlemeleri gerekli kılarken, suçlayıcı kanat yardım/destek uygulamalarının yerine “herkesin çalışması” gerektiği vurgusunu sürdürmüştür. Ancak özellikle son yıllarda sıkça telaffuz edilen bir kavram olan “çalışan yoksul” ile tartışma alanı genişlemeye başlamıştır. Suçlayıcı kanadın en temel argümanı böylece yeniden tartışma konusu olmaya başlamıştır. Ücretli işe katılmış olmak önemli grupları yoksulluktan kurtaramamıştır.

Tıpkı çalışan yoksul kavramı gibi tartışmayı bulanıklaştıran bir diğer kavram da Amarta Sen’in “yapabilirlik” kavramıdır. Sen, yoksulluğun gelir düzeyiyle sınırlı tanımlarını reddediyor ve yoksulluğa “yapabilirlik” kavramı yardımıyla yaklaşıyor. Yapabilirlik, açlık, sağlıksızlık, cahillik, kötü barınma koşulları gibi, her insanın

mutlaka kaçınmak isteyeceği durumlardan kaçınabilme yetisi olarak tanımlanıyor. Bu bağlamda “yapabilirlikten yoksunluk”, yoksulluğun tanımı olarak ortaya çıkıyor (Sen, 2004). Ulrich Beck (1986) tarafından öne sürülen bir diğer tartışma ise “**ya-pamayan**”, bir diğer deyişle bireysel olarak başarılı stratejilerini geliştiremeyen, bireyin modernite içinde dışlandığı ve bu anlamda modern toplumun belirsizliklerle dolu bir “risk toplumuna” dönüştüğüdür.

YENİ YOKSULLUK VE TÜKETİMDEN DIŞLANMIŞLIK

Yoksulluğu tüketimle ilişkilendiren yaklaşımı özetleyebilmek.

Yoksulluk yazınında önemli bir dönüm noktası, özellikle 1980 sonrasında sosyal bilimlerde önemli bir yer tutmaya başlayan kültürel ve kimlik çalışmalarıdır. Kültürel çalışmalar özellikle tüketim çerçevesinden sosyal yaşama bakarak yeni toplumsal kimliklerin ve farklılıkların, eskisinden farklı olarak üretime dayalı toplumsal sınıf kimliği ile değil, bireylerin tüketim alanında benimsedikleri tarzları, yaşam stilleri ve tüketime ilişkin beğenileri ile oluştuğunu öne süren çalışmalarıdır. Kültürel ve sosyal pratikler aracılığıyla sınıf süreçlerinin kimliklere nasıl örtülü bir şekilde işlendiğini araştıran farklı ülkelerde, farklı yöntemlerle yapılmış çalışmaların hepsine bu bölümde değinmemiz çalışmamızın sınırları açısından mümkün değildir. Ancak tüketim ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi vurgulayan **Zygmunt Bauman**’dan (1998) burada bahsetmek gereklidir.

Bauman’a göre, içinde yaşadığımız toplumsal yapıda katı modernlikten daha esnek ve değişken bir moderniteye geçilmiştir. Bu yeni modernitede birey daha özgürdür. Bu özgürlük ise daha çok tercih yapabilme özgürlüğü, satın alabilme özgürlüğü, tüketim özgürlüğü ve yaşamdan haz alma özgürlüğü olarak tanımlanmaktadır. Toplum, üreticiler ağırlıklı bir toplumdan tüketici ağırlıklı bir topluma evrilmiştir. Bireylerin yaşamları da tüketim toplumu içinde parçalı, esnek bir hâl almaktadır. Bireylerin hızla değişen süreçlere uyum yeteneği onların yaşamdaki başarısını belirlenmektedir. Birey yeni koşullara uygun olarak sürekli değişen stratejiler yapabilmeli, belirsizlikler içinde sürekli kayıplarını ve kazançlarını hesap ederek yaşamalıdır. Birey yaşamının yegâne sorumlusu olmuştur. Bireyin refahında ve başarısında toplumun sorumluluğu son derece azalmış, birey ise tüm yaşamının sorumluluğunu üstlenmiştir.

Bauman, tam istihdam varsayımı ile yapılan modern toplumun, Rowntree veya C. Booth gibi İngiliz düşünürlerinin 1990’lı yıllarda da ortaya çıkardığı gibi, yoksulluğun tam istihdam koşullarında da ortaya çıkabileceğini savunur. O günlerde çalışma etliğinin insanlar arasında yeterince yayılmamış olmasının, yoksulluğa neden olduğunu düşünenler veya yukarıda anlatılan yoksulluk kültürü kavramı ile yoksulluğu açıklamaya çalışanlar açısından bu dehşet verici bir bulgu olmuştur. Toplumda tam istihdam olsa bile “çalışan yoksullar” olabileceği, tüm sosyal hastalıkların ilacı olarak düşünülen iş ve istihdamın aslında yoksulluk problemini tam da çözmediği bilgisi hayal kırıklığına neden olmuştur.

Bauman’a göre yoksulluk, sadece yokluk ve bedensel tehlike anlamına da gelmemektedir. Yoksulluk aynı zamanda sosyal ve psikolojik bir durumdur. Toplumda nezih yaşam standardı olarak kabul edilmiş ölçütlerde yaşayamamak, bireyin özsaygısını yitirmesine de sebep olur. Ayrıca “mutlu bir yaşam” tüketim toplumunda hayatın sunduğu fırsatlardan yararlanma, zevk alma, yakaladığı fırsatlara

rı kamusal alanda gösterebilen tüketici bireyler olarak tanımlandığında, tüketim toplumu yoksulları mutlu yaşam şöyle dursun, normal yaşama bile erişemeyen bireylerdir. Tüketim toplumu zevk ve haz üzerinden tanımladığı toplumsallık ile yoksulları sakat, arızalı kusurlu ve noksan, yetersiz olarak tanımlar ve dışlar. Bu yetersizlik öncelikle tüketici olarak yetersizliktir. Toplumda tüketici görevlerini yerine getirememenin güçsüzlüğü, onur kırıcı durumdan tek çıkış yolu tüketici yetersizliği ile baş etmektir.

Bauman'ın vurguladığı gibi yeni yoksulluk anlayışı tüketim toplumunda "toplumda yaygın kabul gören ve gösterisel biçimde tüketemeyenin yoksulluğu" olarak tanımlanmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yoksulluk kapitalizm içinde yeni bir olgu değildir. Yoksulluk devamlı yaşandığı halde, kapitalizm içinde hiçbir zaman ortadan kaldırılmak istenmemiştir. Küresel ekonomi dengeleri, bir yandan uluslararası finans piyasalarında mal ve hizmetlerin dolaşımında etkili olurken, öte yandan ulusal ölçekte üretimin yeniden örgütlenmesinde etkili olmaktadır. Küresel ekonominin etkileri özellikle az gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde, yoksulluğa ve büyük toplumsal eşitsizliklere ve var-sıllar ve yoksullar arasındaki makasın açılarak polarizasyona neden oldu. Liberal ekonomi anlayışına dayanan kapitalizmi yeniden canlandırma ve yapılandırmadan sorumlu Dünya Bankası gibi kurumlar ise yoksulluktan etkilenen kesimlerin sayılarının artmasına karşın ve kesimler arasında açılan makasın yeniden kabul edilebilir düzeylere indirilebilmesi için eşitlik, yoksulluk ve yurttaşlık hakları kavramlarında yeni tanımlara gereksinim duydu. Toplumsal ve siyasi düzeyde "devletin himayesinde olan yurttaş" kavramı yerine, Batının gelişmiş ekonomilerinde liberal demokrasi ilkelerine en uygun olduğu düşünülen "başarılı, kendi ayağı üzerinde durabilen, girişimci ruha sahip, kendi sorumluluğunu alabilen ve himayeci bir otoriteye gerek duymayan sosyal sermayesi yüksek olan yurttaş" tanımı tercih edildi.

Yoksulluğun neden olduğu eşitsizlik ise toplumsal sınıfa atıf yapmadan, alt sınıf (underclass); kent yoksulu (urban poor); tehlikeli sınıflar (dangerous classes); hak eden ve hak etmeyen yoksul (deserving poor-non-deserving poor); çalışan yoksul (working poor) gibi yeni kavramlarla açıklanmaya çalışıldı. Bu tanımlar ise yeni yurttaş anlayışı ile örtüştü. Bireyler "sosyal sermaye" ve/veya "kültürel sermaye" birikimine göre yoksul veya var-sıl sayıldı. Bu sermayelere sahip olamayan kesimlerin ise yeni dünyadaki yoksulluğu ve toplumsal dışlanmışlığı meşru sayıp bu duruma çareler arayan yeni sosyal politika önerileri geliştirilmeye başlandı. Bu anlamda sosyal sermaye, reaktif/reaksiyon üzerine devreye giren, piyasadaki kararsız koşullar altında riske maruz kalan (yoksul) bireyin dönüp sığınacağı, iyileşmek için medet umacağı bir mekanizma değil, tersine proaktif, yani piyasaya katılımı kolaylaştıran kurucu bir unsur hâline gelmiştir. Kısacası, yoksulluktan korunma aracı, sigorta değil, bizatihi yoksul olsun olmasın bireyi piyasada güçlü, arkası sağlam bir oyuncu haline getirme mekanizması hâline gelmiştir.

Yoksulluğun yukarıdaki anlamda tanımlanması ilk kez Dünya Bankası'nın 1990'da yayımladığı raporla beraber gündeme gelmiştir. Bu rapor (Dünya Bankası, World Development Report, 2002) dünyada sürekli artan yoksulluğa, yoksul nüfusun artmasına ve yoksulların temel haklara ulaşmada yaşadıkları sıkıntılara, sorunlara dikkat çekilen bir kırılma noktasıydı. "Yoksulluğu tamamen kaldıramayız ama en azından hafifletebiliriz, hafifletmenin yollarını arayalım" şeklindeki bir

çağrı 1990 yılından beri Dünya Bankası dokümanlarında ve sonra da diğer kurumların dokümanlarında ve politika önerilerinde yer almaya başladı. Yoksulluğun boyutlarını Türkiye’den belirlemeye çalıştığımızda ise mutlak ve göreceli yoksulluk kavramlarının, yaşananları tam olarak kavrayamadığı tartışılmaktadır. Türkiye küresel dünyadaki gelişmelerin yanı sıra kırdan kente göç, düzensiz ve plansız kentleşme, enformelleşme, düzensiz ve geçici işlerin yaygınlaşması ve en sonunda da üst üste yaşanan ekonomik krizler ve iş kanununda yapılan değişiklikler ile işten çıkarılanlar, kadın emeğinin işgücü piyasasının dışında bırakılması benzeri durumları ve kendi iç dinamiklerinin sonuçlarını da yaşamaktadır. Türkiye’de yoksulluğa çare olarak görülmüş olan, aile ve hemşeri dayanışmasına dayalı sosyal ağlar uzunca bir dönem yoksulluğu gizlemede etkili olmuşsa da artık gizlemek olanaksızdır. Sosyal ağlar ve dayanışma giderek toplumda yeni eşitsizliklerin doğmasına neden olmaktadır. Sosyal ağlar, toplumsal ve ekonomik değişikliklerden kolay etkilenir, kırılgan bir hal alır ve giderek çözülmeye başlar. Bu anlamda Türkiye’de sosyal politika yapanların veya olaya müdahale etmek isteyenlerin göz önünde bulundurması gerekli en önemli etken, yoksulların eskisi kadar kendi sorunlarını çözebilme yeteneğine sahip olmadıkları ve bunun toplumsal, mekânsal, siyasal, kültürel olarak her düzlemde eşitsizlikleri arttıracıdır.

Yoksulluğun sonucu olan yoksunluk ve sosyal dışlanma, toplumda yalnızca sonuçlar bakımından, yani gelir dağılımı bakımından değil, daha önemlisi, yoksullara açık olan ekonomik, toplumsal ve siyasal fırsatlar bakımından da eşitsizliklerin ortaya çıkması ve bu eşitsizliklerin kendi kendini sürdüreceği biçimde yaygınlaşmasını da beraberinde getirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki gibi piyasaların işleyişinde ortaya çıkan sorunların ve piyasa başarısızlıklarının varlığında, gelir, servet ve güç dağılımındaki eşitsizlikler, yatırım olanaklarını da etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde daha çok rastlanan, kredi, sigorta, toprak ve beşeri sermaye alanlarındaki piyasa başarısızlıkları, yoksullara açık olan yatırım fırsatlarının önünü ciddi biçimde tıkamaktadır. Bunun yanında, yüksek düzeylerdeki ekonomik ve politik eşitsizlik sistematik olarak, daha güçlü ve etkili olan kişi, grup ya da kesimlerin, lehine işleyen ekonomik kurumlarla sosyal düzenlemelerin ortaya çıkması sonucunu verecektir (Dünya Bankası, 2006, s.3). Bu bakımdan, hem kalkınmanın gerçekleştirilmesi, hem de piyasanın işleyişi için bu türden eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gereklidir. Ancak her ne kadar gelir, servet ve güç eşitsizliklerinin varlığının kendi kendini besleyen bir süreç içerisinde yoksulluğun giderek artması sonucunu verdiği doğru ise de, bu tür eşitsizliklerin varlığının da yoksullukla mücadelede başarısız olduğunda gerçekleştiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla her durumda, yoksulluğun giderek kendi kendini yeniden üretmesine yol açan böylesi bir kısır döngüden çıkmanın ancak bu alanlarda düzenlenecek politikalarla mümkün olabileceği unutulmamalıdır.

Özet

Yoksulluğu toplumsal eşitsizlikler içinde açıklayan yaklaşımları karşılaştırabilmek.

Yoksulluğun toplumsal eşitsizlikler içinde ele alan üç farklı yaklaşım bulunmaktadır: **Birincisi** liberal bir bakış açısından yoksulluğu “ölçmeye” çalışan yaklaşımdır. Bu yaklaşım daha çok, ‘mutlak yoksulluk’ kavramına uygun biçimde yoksulluk ve eşitsizlik ilişkisini iş ve iş süreçlerindeki konum, işsizlik, gelir yetersizliği, gelir dağılımı içindeki konumu, barınma, alt yapı ve beslenme olanaklarına insanca yaşam koşullarında erişememe ölçütleri ile açıklayan yaklaşımlardır. **Bir diğer yaklaşım** ise daha çok normatif düzeyde ve var olan kültürel değerler, davranışlar içinden ve “görece yoksulluk” kavramına uygun olarak yoksulluk ve toplumsal sınıf ilişkisini ele alan yaklaşımlardır. Bu yaklaşım, yoksulluğun kişilerin benliğinde yarattığı olumsuz etkileri; kişilerin benliğinin tüketim süreçlerindeki dışlanmışlıktan nasıl etkilendiğini; kültürel olarak yoksulluğa verilen anlamları; yoksullukla baş etme stratejilerini ve yoksul olmanın “yapabilirlik” ile ilişkisini; yoksulların kendilerine özgü “yoksulluk kültürünü” geliştirdikleri ve bu kültürel varoluşun yoksulluğu yeniden ürettiği düşüncesini ele almaktadır. **Üçüncü yaklaşım** ise Marksist yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, yoksulluk toplumsal sistemin ve yapının doğasının bir sonucudur. Sermayenin mantığı büyük yoğunlukta meta üretimine bağlı zenginliği arttırmak için emek piyasasının dışında bir yedek işgücü ordusunu sürekli kılmak ister. Yedek işgücü ordusu bir yandan iş gücüne katılmış olan emeğin değerini düşürürken öbür yandan da kronik olarak işsiz kalmak zorunda olan bir emek gücü yaratır. Bu anlamda yedek iş gücü ordusunun iki boyutu ortaya çıkar: *mutlak artık nüfus* ve *görece artık nüfus*. Bu ikili durumda yoksulluğu sosyal sistemin, özellikle de kapitalist sistemin doğasının talihsiz bir ürünü olarak yorumlamaktadır.

Yoksulluk ölçümelerini ve yoksulluk sınırını tanımlayabilmek.

Yoksulluğun ölçülmesinde kullanılan yöntemlerden biri, Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü kalkınma programları çerçevesinde 1990 yılından beri kullanılmakta olan **İnsani Gelişme Endeksidir**. Bu ölçümde yaşam kalitesi göstergelerine yer verilmektedir. Bu göstergeler çocuklarda beslenme oranları, çocuklarda ölüm oranları, toplumsal cinsiyet bazında gelişmeler, kaliteli suya erişim oranları v.b. insani gelişmeye ilişkin ölçütleri ele almaktadır. Diğer yoksulluk ölçümü ise toplumdaki **gelir dağılımı/bölüşümü** çalışmasıdır. Bir hane halkının ekonomik kaynakları, o hane halkının üyelerinin tüketim ve harcamalarının düzeyini, barınma ve ulaşım olanaklarını, eğitim düzeyini ve üyelerinin gelecek refahını belirler. Ekonomik kaynaklar gelir ve tasarruflar ile belirlenir. Toplumdaki nüfus, toplumda üretilen toplam gelirden (Gayrisafi Millî Hâsıla) aldıkları paya göre yukarıdan aşağıya doğru gelirin en üst dilimini alanlardan, en alt dilimini alan gruplara kadar bir sıralanır. Bu sıralama sonunda gelirin en üst dilimi ve en alt dilim arasındaki farklılıkları görmek mümkün olur. **Yoksulluk sınırı** ilk olarak **Rowntree** tarafından, yaş ve cinsiyet farkına göre, tıbbi ölçütlerle hesaplanan, minimum kalori ihtiyacını karşılamak için gerekli besinler “**standart diyeti**” olarak oluşturulmuştur. Rowntree daha sonra iki yetişkin ve üç çocukta oluşan bir aile için standart diyeti sağlayacak minimum haftalık geliri hesaplamış ve buna **yoksulluk sınırı** demiştir. Ona göre, yoksulluk sınırının bir ileriki aşaması **açlık sınırıdır**. Bu ailenin standart diyeti bile karşılayacak gelire sahip olamaması durumudur. Daha sonra standart diyetin yanına **minimum barınma ve giyim gereksinimleri** de eklenmiş ve yeni bir yoksulluk sınırı belirlenmiştir. Bu tür yoksulluk hesapları literatürde mutlak yoksulluk tanımlanmıştır. Townsend’e göre ise, fizyolojik ve mutlak geçim standartları önemlidir ama bunlar üzerinde tarihsel ve kültürel faktörlerin etkilerini de görmek gereklidir. Bir diğer deyişle, **yoksulluk görece-li** tanımlanabilecek bir kavramdır. Yoksulluk sınırını ölçümlemlerinde en çok kullanılan ölçüt **günlük 1 dolar ve altında geçinen** kişilerdir

Sosyal yurttaşlık ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

Yoksulluğun tanımlanmasında önemli bir referans noktası **yurttaşlık haklarıdır**. Marshall'a göre **sivil haklar**; kişilerin “konuşma, düşünme ve inanç, hukuktan yararlanma, mülkiyet haklarına sahip olma ve antlaşmalar yapabilme” özgürlüklerini tanımlar. Bu haklar Batı geleneğinde 18.yüzyılda kabul edilip yürürlüğe girmiştir. **Siyasi haklar** ise “siyasi erk'e katılma, seçme-seçilme haklarını” ifade eder ve bunlardaki kazanımlar ancak 19.yüzyılda “herkese eşit oy hakkı” ilkesinin yasal olarak kabul edilmesi ile gerçekleşmiştir. **Sosyal haklar** ise ancak 20.yüzyılda sosyal refah devletinin gündemine girebilmiştir. Sosyal haklar, “ulusal düzeyde zorunlu eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin herkese eşit olarak ulaştırılması yanında, toplumda geçerli olan standartlara uygun medeni ve kaliteli bir yaşam hakkının sosyal bir miras olarak gelecek kuşaklara aktarılmasını” içermektedir. Yurttaşlığın tarihsel gelişimi ile kapitalizmin gelişimi arasında bir paralellik kurulmaktadır. Dolayısıyla, kapitalizmin yarattığı eşitsizlik sistemine, bir eşitlik sistemi olarak gördüğü yurttaşlık hakları ile bir çeşit çözüm getirmektedir. Yurttaşlık haklarından dışlanmış olmak ve fırsat eşitliğinden yararlanamamak yoksulluk ve toplumsal eşitlik arasındaki en önemli ilişkilerdendir. Ancak bu eşitsizlikler daha eşitlikçi sosyal politikalar ile azaltılmaya çalışılsa bile toplumsal sınıfa dayalı yapısal ve siyasi eşitsizlikler toplumlarda hâlen güçlü şekilde egemendir.

Refah devleti ve yoksullukla mücadele programlarını özetleyebilmek.

Tarihsel olarak **refah devleti** daha çok II. Dünya Savaşı'nın ardından 1980'lere kadar bütün dünyada yaygın olan, yoksullukla doğrudan mücadele amacını güden ve esas olarak bir sosyal güvenlik ağını öngören sosyal politikalar niteliğindedir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından uygulanan ve 1970'lerin sonuna kadar benimsenen, daha çok sosyal güvenlik mekanizmalarına dayanan politikalar demeti, genel olarak **refah devleti** adıyla bilinmektedir. Esas olarak tam istihdam ve kapsamlı bir sosyal güvenlik ağının kurulması hedefi taşıyan bu politikaların, özellikle gelişmiş dünyada genel olarak yoksulluğun ortadan kaldırılmasında önemli başarılar sağladığını söylemek mümkündür. 1980'lerden itibaren ve 1990'larda neoliberal ve piyasa yanlısı iktisadi programların dünyada benimsenmeye başlanması ile kapitalist devlet, refah ve yurttaşlık anlayışında yeni bir döneme girmiştir. **Bu yeni strateji**, ekonomik büyümeye dayalı kalkınma sürecine ağırlık vererek, piyasanın daha etkin işleyişini gözetken ve böylece artan gelirlerin yoksulluğu azaltacağını öngören politikaların benimsenmesine dayanmaktadır. Böyle bir yaklaşım, esas olarak piyasanın sağladığı fırsatları öne çıkarmak ve yoksul insanların bu fırsatları kullanabilmelerini sağlayacak donanımlara sahip olmasına çalışmak amacını gütmektedir. Yoksulluk açısından bakıldığında bunun anlamı, devletin yoksullukla mücadele için kullanılacak yeniden dağıtım politikalarının tasarlanması ve yürütülmesi yerine; artık sadece piyasa alanı içerisindeki ekonomik düzenlemeleri yapmak ve buna uygun sosyal, ahlaki ve kültürel düzenlemeleri de gerçekleştirmekten sorumlu olmasıdır.

Yoksulluk kültürü yaklaşımını açıklayabilmek.

Yoksulluğun 18. yüzyılda tartışılmasının arkasındaki bir önemli isimde yoksulluğu nüfus artışına bağlayan Malthus'un kuramıdır. Ona göre, nüfusta eğitimsiz, kötü niyetli, çalışmak istemeyen ve bağımlı kişilerin artması ile yoksullukta artar. İngiltere'de özellikle Viktorya döneminde egemen olan bu görüşe göre yoksullar “kendileri için bir şey yapan”, yoksulluğu geçici bir durum olan ve dolayısıyla **yardımlı hakeden**, bu anlamda saygın olan ve korunanlar ile **düşkün** bir hayat yaşayan, **suça karışan** ile **saygın olmayan** ve **korunmayı hak etmeyenler** olarak iki grupta ele alınıyordu. Son yıllarda bu tür hakeden/haketmeyen yoksul tanımları ‘**alt sınıf**’ (underclass) şeklinde tanımlanmaktadır. Yeni Sağ görüşlerin ve politikacıların elinde bu kavram nerede ise **kalkımsal olarak aşağı olan**, sosyal refah devletini ve vergi ödeyenleri haksız yere **sömüren**, çok akıllı olmayan, kültürel hayat algılarında **sorumsuz** ve **tembel** olan, **kumar oynayarak parasını gereksiz harcayan** vb. gibi bazı toplumsal kesimleri suçlamaya yol açmaktadır. Daha da ileri gidilerek ve bu kesimlerin suça neden olduğu varsayılarak ‘tehlikeli sınıflar’ (dangerous classes) tanımına da yol açılmıştır. **Oscar Lewis**'in 1961 yayımladığı çalışmasında, ailelerin yoksulluğu bir kader olarak gördüklerini; yoksulluğun neden olduğu düşkün durumu varoluşun doğal durumu olarak kabullendiklerini; bu durumdan çıkabilmek için bir çaba göstermediklerini; geleceğe ve çocuklarına yönelik bir planlama ve strateji yapmadıklarını; anlık iyileştirmelere ve günü kurtarmaya şartlandıklarını; bu ailelerdeki çocukların da bu “**yoksulluk kültürünü**” yeniden ürettiğine dair saha bulgularını yayınlamıştır. Lewis, bu çalışmasında en alta düşen yoksulun yoksulluktan kendi başına çıkamayacağını, ancak yoksulluğun daha da nesiller boyu kronikleşerek devam edeceğini vurgulamıştır.

Yoksulluğu tüketimle ilişkilendiren yaklaşımı özetleyebilmek.

Tüketim ve yoksulluk arasındaki ilişkiye vurgu yapan kişilerden biri **Zygmunt Bauman**'dır. Bauman'a göre yoksulluk, sadece yokluk ve bedensel tehlike anlamına da gelmemektedir. Yoksulluk aynı zamanda sosyal ve psikolojik bir durumdur. Toplumda nezh yaşam standardı olarak kabul edilmiş ölçütlerde yaşayamamak bireyin özsaygısını yitirmesine de sebep olur. Ayrıca ‘mutlu bir yaşam’ tüketim toplumunda hayatın sunduğu fırsatlardan yararlanma, zevk alma, yakaladığı fırsatları kamusal alanda gösterebilen tüketici bireyler olarak tanımlandığında, tüketim toplumu yoksulları mutlu yaşam şöyle dursun, normal yaşama bile erişemeyen bireylerdir. Tüketim toplumu zevk ve haz üzerinden tanımladığı toplumsallık ile yoksulları sakat, arızalı kusurlu ve noksan, yetersiz olarak tanımlar ve dışlar. Bu yetersizlik öncelikle tüketici olarak yetersizliktir. Toplumda tüketici görevlerini yerine getirememenin güçsüzlüğü, onur kırıcı durumdan tek çıkış yolu tüketici yetersizliği ile baş etmektir. Bauman yeni yoksulluk anlayışını, tüketim toplumunda “toplumda yaygın kabul gören ve gösterisel biçimde tüketemeyenin yoksulluğu” olarak tanımlanmaktadır.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdaki kavramlardan hangisi yoksullukla suç eğilim arasında bir ilişki kurmaktadır?
 - a. Tehlikeli sınıflar
 - b. Alttaki sınıf
 - c. Sınıf dışı
 - d. Alt sınıf
 - e. Çalışan yoksullar
2. Aşağıdaki yaklaşımlardan hangisine göre yoksulluk toplumsal sistemin ve yapının bir doğasıdır?
 - a. Liberal yaklaşım
 - b. Marksist yaklaşım
 - c. Yapabilirlik yaklaşımı
 - d. Yoksulluk kültürü yaklaşımı
 - e. Post-modernist yaklaşım
3. Yoksulluğu bireysel nedenlere bağlı olarak açıklayan yaklaşım aşağıdakilerden hangisini dikkate **almamaktadır**?
 - a. Kişilerin yeteneklerini
 - b. Kişilerin sorumluluklarını
 - c. Kişilerin aldıkları ücretleri
 - d. Kişilerin disiplin anlayışlarını
 - e. Kişilerin harcamalarını
4. Yoksulluğu bireysel nedenlere bağlı olarak açıklayan yaklaşım aşağıdakilerden hangisini dikkate almaktadır?
 - a. Kişilerin yeteneklerini
 - b. Kişilerin sorumluluklarını
 - c. Kişilerin aldıkları ücretleri
 - d. Ekonomi politikaları
 - e. Kişilerin disiplin anlayışlarını
5. “İnsani Gelişme Endeksi” hangi yıldan bu yana yoksulluk ölçümlerinde kullanılmaktadır?
 - a. 1980
 - b. 1985
 - c. 1990
 - d. 1995
 - e. 1998
6. Türkiye’de 2005 yılı verilerine göre % 20’lik dilimlerin en altında yer alan nüfus grubu millî gelirin yüzde kaçını almaktadır?
 - a. 6.1
 - b. 6.0
 - c. 5.8
 - d. 5,3
 - e. 4,8
7. Rowntree iki yetişkin ve üç çocuktan oluşan bir aile için standart diyeti sağlayacak minimum haftalık gelir için aşağıdaki kavramlardan hangisini kullanmıştır?
 - a. Görece Yoksulluk
 - b. Yoksulluk Sınırı
 - c. Mutlak Yoksulluk
 - d. İnsani Gelişme Endeksi
 - e. Beslenme Sepeti
8. Türkiye’de 2008 Hanehalkı Bütçe Anketi kapsamında yapılan yoksulluk çalışmasına göre aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - a. Eğitim durumu azaldıkça yoksulluk riski azalmaktadır.
 - b. Açlık sınırında yaşayanların oranı kırdan daha fazladır.
 - c. Hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk riski artmaktadır.
 - d. Kentte yaşayanların yoksulluk riski kırdan daha fazladır.
 - e. İnsani yoksulluk kentte daha fazladır.
9. Yurttaşlığı, bir toplumun tam üyesi olan herkese tanınan bir statü olarak tanımlayan kişi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. K. Marx
 - b. M. Weber
 - c. P. Townsend
 - d. T.H. Marshall
 - e. O. Lewis
10. Aşağıdaki toplumsal kesimlerden hangisi yoksulluk açısından görece olarak daha **az** dezavantajlıdır?
 - a. Kadınlar
 - b. Çocuklar
 - c. Yaşlılar
 - d. Engelliler
 - e. Düşük ücretliler

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlışsa “Giriş” konusunu gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Eşitsizlik ve Yoksulluk Sarmalı: Üç Yaklaşım” konusunu gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Eşitsizlik ve Yoksulluk Sarmalı: Üç Yaklaşım” konusunu gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Eşitsizlik ve Yoksulluk Sarmalı: Üç Yaklaşım” konusunu gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlışsa “Yoksulluk Ölçümleri” konusunu gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlışsa “Yoksulluk Ölçümleri” konusunu gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlışsa “Yoksulluk Sınırı” konusunu gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlışsa “Yoksulluk Sınırı” konusunu gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlışsa “Sosyal Yurttaşlık ve Yoksulluk” konusunu gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlışsa “Refah Devleti ve Yoksullukla Mücadele” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanlarda 2007 yılında % 34,80 olan yoksulluk oranı 2008 yılında % 34,62'ye, kentsel yerlerde yaşayanların yoksulluk oranı da % 10,36'dan % 9,38'e düşmüştür. 2008 yılında hanehalkı büyüklüğü 3 veya 4 kişi olan hanelerde bulunan fertlerin yoksulluk oranı % 8,48 olurken, 7 ve daha fazla olan hanelerde fertlerin yoksulluk oranı % 38,20 olarak hesaplanmıştır. 2008 yılında okur-yazar olmayanlarda yoksulluk oranı % 39,59 olurken, ilköğretim mezunlarında bu oran % 13,44, lise ve dengi meslek okulları mezunlarında % 5,64, yüksekokul, fakülte ve üstü mezuniyete sahip fertlerde % 0,71 olmuştur. İlköğretime başlamamış olan 6 yaşından küçük çocukların yoksulluk riski ise % 22,53'tür.

Sıra Sizde 2

TÜİK yoksulluk analizlerine göre Türkiye’de en yoksul haneler kırdaki yaşayan hanelerdir. Kırdaki yaşamın yoksullukla ilişkisi öncelikle mülkiyet haklarından yoksun

olmakla ilgilidir. Kırdaki toprağı olmayan veya verimsiz bir toprağı sahip olan haneler yoksul hanelerdir. Kırdaki toprakta çalışmanın ötesinde başka bir gelir kaynağı olmamasına bağlı olarak topraksız köylü ya büyük toprak sahiplerinin yanında tarım işçisi olarak çalışacak ya da mevsimlik işçi olarak kentlere veya başka bölgelerdeki tarım işletmelerinde çalışarak geçimini sağlamaya çalışacaktır. Bu anlamda kırdaki yoksulluğun önemli bir kaynağı toprak mülkiyetindeki eşitsizliklerdir. İkinci neden, demografik olarak genç ve dinamik bireylerin kentlere göç etmesi, kırdaki kalan ve giderek yaşlanan nüfusun artık toprakta çalışmaması, gibi demografik değişimlerdir. Üçüncü bir neden ise tarımda teknolojinin geri kalması, yapısal yatırımların azlığı, kredi mekanizmalarının azlığı ve işlevsel kullanılamaması, gibi yapısal nedenlerdir. Dördüncü bir neden ise geleneksel miras bölümü nedeni ile toprakların giderek küçülmesi ve geçim sıkıntısı yaşanmasıdır. Ayrıca, kentlere oranla kırın eğitim olanaklarının kısıtlı, yaşam standartları düşük, “temiz suya ulaşma” vb. gibi kriterlerin çoğu zaman eksik olduğu bölgeler olması eşitsizliğin ve kırdaki yoksulluğun başlıca nedenlerdir.

Sıra Sizde 3

Sosyal Politika toplumda bireylerin karşılaşabileceği risklerin azaltılması amacını taşır. Özellikle Sosyal politika yaklaşımında toplumda dezavantajlı olan bazı kesimlerin, örneğin, kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, göçmenler, engelliler, yoksullar, işsizler, vb., risklere açık olduğu ve toplumdan dışlandığı düşünülür. Dolayısıyla bu grup ve kesimleri “topluma içirme” amacı ile sosyal politikalar yapılması öngörülür. Buradan anlaşılabileceği gibi bu kesimler özellikle kapitalist toplum açısından farklı nedenlerle işgücüne katılamayan, üretken olmayan kesimlerdir. Bu anlamda bu kesimlerin toplumdan dışlanma nedenleri aslında yapısal ve sisteme özgüdür. Bu nedenle sosyal politikalar sistemde yapısal bir değişim veya dönüşüm sağlamadığı sürece toplumsal eşitsizlikleri ve buna bağlı yoksulluğu önleme şansı azdır.

Sıra Sizde 4

Yoksulluk öncelikle bir insan hakları ihlalidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin de yine evrensel insan hakları açısından ele alınması gereklidir. “Yoksulluğun kadınlashması” kavramı kadının toplumda eğitim, iş ve istihdam olanakları, siyasi temsil ve yurttaşlık hakları açısın-

dan geri kaldığı ve yoksullaştığını tartışmaktadır. Ancak, yoksul hanelerde “yoksullukla baş etme stratejilerini geliştirme” kadının sorumluluğu olarak tanımlanarak kadının toplumda eşit yurttaş olarak görülmesini engellemektedir. Medya tarafından sosyal yardımlarda hep ön planda görüntülenen kadınlar aynı zamanda kadının toplumsal ve kültürel olarak aşağı görülmesi ve kültürel normlardan “görgüsüz”, “tembel ve sürekli devletten talep eden”, “devletin yardımlarını suiistimal eden” yaftaları ile dışlanmasına da neden olmaktadır. Ayrıca, kadınların iş ve istihdam alanından dışlanması, destelenmemesi, “kadının yeri evidir” şeklindeki kültürel anlamlar, işgücüne katılabilen kadının sadece enformel sektör işlerinde, güvencesiz, düşük gelirli ve statüsüz işlerde istihdam edilebilmesi de toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi belirlemektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Bauman, Z. (1998) **Work, Consumerism and the New Poor**. Buckingham/Philadelphia: Open University Press.
- Buğra, A. (2005) **Yoksulluk ve Sosyal Haklar**. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği için hazırlanan danışman raporu.
- Dünya Bankası (2001) **World Development Report 2002: Building Institutions for Markets**. The World Bank ve the Oxford University Press.
- Dünya Bankası (2005) **World Development Report 2006: Equity and Development**. The World Bank ve the Oxford University Press.
- Habermas, J. (1976) **Legitimation Crisis**. London: Heinemann Press.
- Harvey, D. L. ve Reed, M.H. (1996) “The Culture of Poverty”, **Sociological Perspectives**, 39(4).
- Harvey, D. L., ve Reed, M. (1992) “Paradigms of Poverty: A Critical Assessment of Contemporary Perspectives”, **The International Journal of Politics, Culture, and Society** 6.
- Kanbur, R. ve Squire, L. (2000) “The Evolution of Thinking About Poverty: Exploring the Interactions,” Meier, G., Stiglitz, J. E. (Ed.) **Frontiers of Economic Development: The Future in Perspective**, New York: World Bank and Oxford University Press.
- Lewis, O. (1966) **La Vida, A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty-San Juan and New York**. New York: Random House.
- Lewis, O. (1968) “The Culture of Poverty”, in **On Understanding Poverty, Perspectives from the Social Sciences**, ed. by Daniel P. Moynihan. New York: Basic Books.
- Lister, R. (2005) **Poverty**. Cambridge: Polity Press.
- Marks, C. (1991) “The Urban Underclass”, **Annual Review of Sociology**, vol. 17.
- Marshall, T. H. (1950) **Citizenship and Social Class**. Cambridge University Press.
- Marshall, T. H. (1964) **Class, Citizenship and Social Development**. NY: Doubleday and Company.
- O’Boyle, E. (1990) “Poverty: A Concept That Is Both Absolute And Relative Because Human Beings Are At Once Individual and Social,” **Review of Social Economy**. Spring.
- Sen, A.(2004) **Özgürlükle Kalkınma**. Çev. Y. Alogan İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şenses, F. (2001) **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**. İstanbul: İletişim Yay.
- Turner, B. (1992) “Outline of a Theory of Citizenship”, in **Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community**, ed.by Chantal Mouffe, Verso Publishers.
- UNDP (2004) **Human Development Report 2004: Cultural Diversity in Today’s Diverse World**. New York: UNDP.
- Ulrich, Beck. (1992) **Risk Society: Towards a New Modernity**. New Delhi: Sage.
- Wacquant, L. J. D. ve Wilson, W. J. (1989) The Cost of Racial and Class Exclusion in the Inner City, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 501 (1).
- Wilson W. J. (1987) **The Truly Disadvantaged : The Inner City, The Underclass and Public Policy**. Chicago: University of Chicago Press.
- Negri, A. (2003) “The Poor: A Threatening and Indispensable Enemy - From Dangerous Classes to the Danger of Multitude”, **Global Magazine**. Issue 2.
- Wright, E. O. (1994) **Interrogating Inequality: Essays on Class Analysis, Socialism and Marxism**. London: Verso.
- World Bank (2002) **Globalization, Growth and Poverty: A World Bank Policy Report**. Oxford University Press.

8

Amaçlarımız

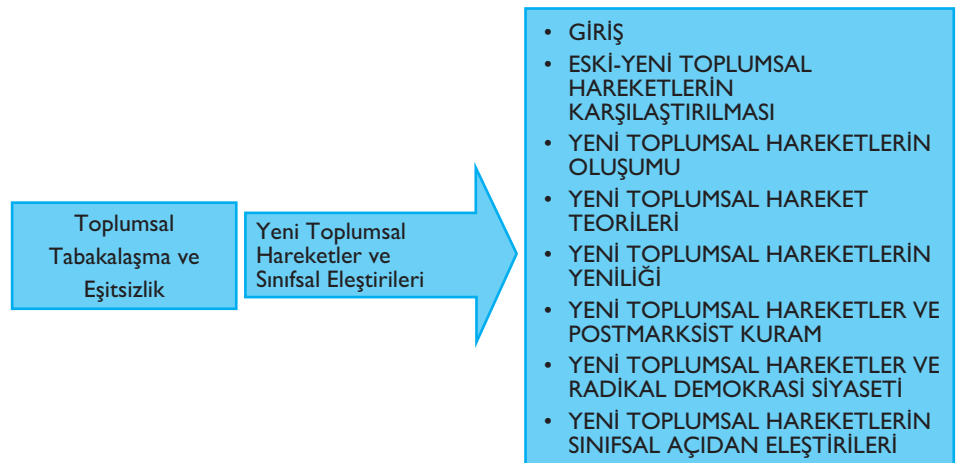
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Eski ve yeni toplumsal hareketleri karşılaştırabilecek,
- Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkma nedenlerini açıklayabilecek,
- Yeni toplumsal hareketlerin kopuş ve süreklilik teorilerinin özelliklerini açıklayabilecek,
- Postmarksist kuramın ayırt edici özelliklerini tanımlayabilecek,
- Radikal demokrasi projesinin temel varsayımlarını sıralayabilecek,
- Yeni toplumsal hareketleri merkeze alan Post-Marksizme yöneltilen eleştirileri özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Eski Toplumsal hareketler
- Yeni Toplumsal Hareketler
- Kapitalizm
- Küreselleşme
- Post-Modernizm
- Post-Marksizm
- Marksizm
- Radikal Demokrasi
- Sınıf
- Liberal Demokrasi

İçindekiler

Yeni Toplumsal Hareketler ve Sınıfsal Eleştirileri

GİRİŞ

Toplumsal hareketler 19. yüzyıl sonlarındaki işçi hareketi ile başlar. 1960'lı yıllarda bireysel ve toplumsal olarak eşit haklara ulaşmak için yapılan çatışmalar görülmektedir. 1960'lardaki toplumsal hareketler, siyasal iktidarı hedefleyen, ekonomik çıkar yörüngeli sınıfsal yapısı olan hareketlerdir (işçi hareketi gibi). Bu hareketler **eski toplumsal hareketler** olarak adlandırılmışlardır (Önder, 2003, s.34-35, aktaran, Çalı, 2006).

Eski paradigmaya göre toplumsal hareketler toplumsal sorunlara, ekonomik krize ve modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkan bir olgudur. Modernleşme, bütünleşme ve gelişme süreci tamamlandığında, hareketler, kendiliğinden yok olmaktadır. Hareketlerin aktörleri de sisteme entegre olmamış, marjinal ve irrasyonel tiplerdir (Çayır, 1990, s.7, aktaran, Özel, 2007). O hâlde günümüzdeki toplumsal hareketlerle eski sosyolojik anlayış arasında bir uyumsuzluk söz konusudur ve tüm yeni toplumsal hareketleri geçerli bir şekilde analiz edebilmek için yeni toplumsal hareketler paradigmasına ihtiyaç vardır.

Yeni toplumsal hareketler ve buna yönelik kuramlar özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra ortaya çıkmıştır. Offe'nin ifadesiyle yetmişli yılların başlarına kadarki dönemde insanlığın gündeminde ekonomik büyüme, refah dağılımı ve güvenlik gibi sorunlar vardı (Çayır, 1999, s.56, Özel, 2007). Dolayısıyla **toplumsal hareketlerin ortaya çıkış biçimleri de ekonomik ilişkiler üzerine odaklanmıştır**. Bunu Touraine şöyle ifade eder: "Modernliğin ilk dönemlerindeki hâkim hareketler ekonomik çıkarlar üzerine yoğunlaşmış, genelde tek bir sosyal sınıftan oluşan üyeleriyle siyasal gücü ele geçirmek için merkezi bir şekilde örgütlenmişlerdi. Devrim fikriyle özdeşleşmiş ve neredeyse bir siyasal partinin ya da siyasal hareketin gölgesinde şekillenen **işçi hareketi** bu tip hareketlerin en iyi örneklerinden biridir. Bu hareketlerin içindeki işçiler, birer **aktörden ziyade** tarihsel bir zorunluluğu yerine getirmek için mücadele eden **figürlerdir**" (Çayır, 1999, s.16; aktaran, Özel, 2007). Görüleceği gibi temelde toplumsal eşitsizlik durumundan ortaya çıkan bu eski toplumsal hareketlerdeki aktörlerin temel amacı genellikle bir **devrim** fikriyle yönetimi ele geçirmek ve daha önce sahip olmadıkları ekonomik ve siyasal haklara sahip olmaktır. Böylece kolektif aktörlerin oluşturduğu toplumsal hareketler oluşmuştu. Oysa bu klasik anlayış, küreselleşme karşıtı hareketleri, barış hareketlerini, gay ve lezbiyen hareketlerini, çevreci hareketleri,

Yeni toplumsal hareketlerin temel çatışma alanı kimliklerdir. Yeni toplumsal hareketler küreselleşme ile küçülen dünyada yeni kimlik arayışlarını vurgulamaktadır.

anti nükleer hareketleri açıklayamaz olmuştur ve 1970'li yıllarda Avrupa'da ve Amerika'da sorgulanmaya başlanmıştır. Çünkü bu hareketler **çoğulculuk, demokrazi** ve **güçlü bir sivil toplum** ile nitelenen toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bu hareketler sosyal ve ekonomik bir çöküşün yansıması değildir. Aktörleri de klasik paradigmanın tepkisel, anomik ve köksüz aktör imajına uymamaktadır. Bu aktörler belirli hedeflere ve rasyonel stratejilere sahiptirler. Mücadeleleri ekonomik olmaktan çok, **kimliği rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar** gibi kavramlar çerçevesinde **kültürel** alanda gerçekleşmektedir. Siyasal partilerle değil, hareketin hedefleri doğrultusunda kamuoyu ve medya desteği sağlamaya çalışan profesyonel toplumsal hareket örgütleri ile mobilize olmaktadır (Çayır, 1999, s.14-15). Yeni toplumsal hareketlerin ilgi alanına giren sağlık, cinsel kimlik, şehir ve fiziksel çevre, etnik, ulusal miras ve kimlik veya insanlığın geleceği gibi konuları açıklayabilmek için ortaya yeni toplumsal hareketler teorileri atılmıştır (Özel, 2007, s.64-65).

Eski toplumsal hareketler temelde *eşitlik* idealin odaklanmış hareketlerdi. Bu hareketlerde ekonomik anlamda idealler ve kolektif bireylerin varlığı söz konusudur. Bugün ise yeni toplumsal hareketlerin aktörleri kendi özgünlüklerini vurgulayarak kamusal alanda varlık göstermektedirler. C.Taylor'a göre bu **yeni toplumsal hareketler** eşitlik idealinden ziyade *farklılık* anlayışına dayanır. Bu farklılık anlayışı, birey ya da grubun özgün kimliğinin ve diğerlerinden farklılığının tanımlanmasıdır (Özel, 2007, s. 66).

Bu ünite ilk olarak eski ve yeni toplumsal hareketler arasındaki temel farklılıklar verildikten sonra, yeni toplumsal hareketlerin kendine özgü karakteristik özellikleri açıklanacaktır. Bu çerçevede yeni toplumsal hareketlere nasıl bakmamız gerektiğini aktaran süreklilik ve kopuş teorileri ele alınacaktır. Daha sonra yeni toplumsal hareketleri siyasetin odağına alan Postmarksizm teorisi detaylı olarak incelenecek ve bu bağlamda Postmarksist teorinin siyaset anlayışı olan radikal demokrasi projesi analiz edilecektir. Son olarak, yeni toplumsal hareketleri merkeze alarak sınıf mücadeleleri ve Marksizmin temel ilkelerini revize etmeye çalışan Postmarksizmin bazı açmazları ve çelişkileri eleştirel olarak incelenecektir.

ESKİ-YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Eski ve Yeni Toplumsal Hareketleri karşılaştırabilmek.

1970'li yıllardan sonra ivme kazanan ve 1980'li yıllarda genişleyen toplumsal hareketler, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere bütün toplumların tanıdığı bir olgu hâline gelmiştir. Toplumsal alanda mevcut değerler sistemine karşı bir alternatif düşünce olarak kendini gösteren bu hareketleri, işçi sınıfı hareketinden ayırmak için, başta Almanya ve İsviçre olmak üzere, pek çok ülkede Yeni Toplumsal Hareketler olarak tanımlanmıştır. Diğer bir ifade ile, yeni toplumsal hareketler kavramı, yurtaş inisiyatifleri, alternatif hareket, feminist hareket, ekoloji hareketi, anti-nükleer hareket gibi hareketlerin ortak adı olmuştur.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere eski toplumsal hareketler ve yeni toplumsal hareketler arasında önemli ölçüde anlayış değişikliği dikkati çekmektedir. Yeni toplumsal hareketlerle birlikte, önceki anlayışta görülen ekonomik çıkarlar ve toplumsal güvenlik gibi sorunlar yerini barış, çevre, insan hakları gibi bütün toplumu ilgilendiren konulara bırakmıştır.

	Eski Paradigma	Yeni Paradigma
Aktörler	Grup olarak hareket eden, asıl olarak gelir dağılımı konusunda mücadele eden sosyo-ekonomik gruplar.	Grup gibi davranmayan, fakat belli konular etrafında bir araya gelmiş, topluluklar halinde hareket eden sosyo-ekonomik gruplar.
Konular	Ekonomik büyüme, gelir dağılımı, askeri ve toplumsal güvenlik, toplumsal kontrol.	Barış, çevre ve insan haklarının korunması.
Değerler	Özgürlük, tüketim güvenliği ve maddi ilerleme.	Merkezî kontrolün karşısındaki kişisel özerklik ve kimlik.
Hareket Şekilleri	a) İçsel: Resmî örgütlenmeler, büyük ölçekli temsil birlikleri. b) Dışsal: Çoğulcu ya da işbirlikçi çıkar aracılığı, siyasal parti rekabeti ve çoğunluk oyu.	a) İçsel: Enformasyon, düşük düzeyde dikey ve yatay farklılaşma. b) Dışsal: Negatif terimlerle formüle edilmiş taleplere dayanan protesto politikaları.

Tablo 8.1

Eski-Yeni Toplumsal Hareket Akımları

Kaynak: Offe, 1999, s.67

Yeni toplumsal hareketleri eskilerinden ayıran çeşitli nitelikleri vardır. Johnston ve arkadaşları, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak yeni toplumsal hareketlerin **sekiz niteliğini** belirlemişlerdir. Bu nitelikler şunlardır (Johnston vd., 1999, s.135-137, aktaran, Çetin, 2008, s.96-97):

1. Katılımcılar sosyal rolleri ile açık bir ilişki içerisinde. Yeni toplumsal hareketlerin toplumsal tabanı konusunda **sınıfsal yapıyı aşan** bir eğilim söz konusudur. Katılımcıların arka planları **gençlik, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim** ya da **meslekler** gibi yapısalcı anlayışlara denk düşmeyen farklı toplumsal statüler bulunmaktadır.
2. Yeni toplumsal hareketlerin ideolojik çerçevesi, işçi sınıfı hareketi ve kolektif hareket için bütünleştirici ve homojenleştirici bir unsur olarak **Marksist ideoloji anlayışıyla** uyuşmuyor gibi görünmektedir.
3. Yeni toplumsal hareketler, önceleri zayıf olan kimlik mücadelesi boyutunun ortaya çıkış sürecini yansıtmaktadır. İşçi sınıfı hareketini karakterize eden ekonomik konulardan çok, kimlik sorunlarıyla ilgili **kültürel ve sembolik meseleler** yoğun bir şekilde şikâyetlerin sebebinin teşkil etmektedir.
4. Çağdaş hareketlerin çoğu grup mücadelesinden ziyade **bireysel hareketlerle** ifade edilmektedir. **Hippi hareketi** en çarpıcı örnektir.
5. Yeni toplumsal hareketler, insan hayatının **kişisel yönlerini** yansıtmaktadır. Gay hakları ve kürtaç üzerine yoğunlaşan hareketler, alternatif tıp ve sigara karşıtlığı gibi sağlık hareketleri, Yeni Çağ (New Age) ve kendini dönüştürme hareketleri ve kadın hareketi gibi hareketlerin hepsi **cinsel ve bedensel davranışını değiştirmeyi amaçlayan** çabalar içermektedir.
6. Yeni toplumsal hareketlerin bir diğer ortak özelliği, işçi sınıfı hareketinin uyguladığından farklı bir şekilde mobilize olmalarıdır. **Devrimi hedeflemeyen, şiddet karşıtı ve sivil itaatsizlikle** karakterize edilen yeni mobilizasyon modellerini kullanmaktadır.

7. Yeni toplumsal hareket gruplarının örgütlenmesi ve çoğalması, Batı demokrasilerindeki katılım kanallarının güvenilirlik krizi ile ilişkilidir. Bu özellikle yeni toplumsal hareketlerin önemli bir özerklik elde ettikleri geleneksel kitle partileri bağlamında geçerlidir.
8. Kadro liderliğindeki ve merkezi bürokrasili geleneksel kitle partilerinin aksine, yeni toplumsal hareket örgütleri **bölünmüş, dağınık ve ademi merkezîyetçi** bir yapı sergilemektedirler.

SIRA SİZDE

Türkiye'deki çevreci hareketlerin özelliklerini tartışınız.

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN OLUŞUMU

Yeni toplumsal hareketlerinin ortaya çıkma nedenlerini açıklayabilmek.

Yeni toplumsal hareket teorilerinin bir kısmı, emperyalist burjuvazinin revaçta tuttuğu “yeni sınıf” teorilerine dayanmaktadır. En popüler ifadesini Hardt ve Negri’nin (2001) *İmparatorluk* kitabında bulan bu tezlerin ortak noktası, emperyalist küreselleşme döneminde toplumda yapısal değişikliklerin meydana geldiği, buna bağlı olarak **işçi sınıfının tarihsel misyonunu yitirdiği**, yerini yeni sınıflara, ya da kimlik gruplarına bıraktığı iddiasıdır. Kimilerine göre, bu toplum **post-modern, post-endüstriyel toplum** olarak tanımlanmaktadır. Bu iddialara göre bu **yapısal** değişiklikler, sivil ve siyasal alanların yeniden tanımlanmasını, hükümet ve devletler dışı bir **sivil toplum** kavramının önemli bir unsur olarak merkeze alınmasını beraberinde getirmektedir.

Yeni toplumsal hareket kuramcıları bu tezlerden yola çıkarak Marksizm’in ya da onların deyimiyle “klasik Marksizm”in artık yeni toplumsal hareketleri anlamada ve tanımlamada yetersiz, eksik ya da devre dışı kaldığını öne sürmektedirler. **Marksizm**’in tanımlayabildiği **eski toplumsal hareketler**, ekonomik olarak tanımlanan (yani maddi değerler temelinde tanımlanan) sınıf temelli hareketlerken, **yeni toplumsal hareketlerin**, tabanı farklı sınıflardan oluşan, **kimlik** temelli hareketler olduğu; temel eksen **farklılık** ve **ötekilik** vurgusu olan hareketler olduğu iddia edilmektedir. Yani “endüstriyel toplum”dan “post-endüstriyel toplum”a geçiş, **sınıf** temelli toplumsal hareketlerden “**değerler**” temelli toplumsal hareketlere geçişe tekabül etmektedir.

Yeni toplumsal hareket kuramcılarına göre, söz konusu olan işçi sınıfının siyasal bir yenilgi almış olması değildir. Aksine, emperyalist küreselleşme veya emperyalist küreselleşmenin üzerinde yükseldiği koşullar; maddi olmayan emeğin yaygınlaşıp merkezî bir önem kazanması işçi sınıfını önemsizleştirmiştir. Sorun, siyasal değil yapısalıdır. Farklı tipte ücretli çalışanlar ortaya çıkmıştır. Sömürü artık salt artı değer üretimi ile sınırlandırılmaz. **Hizmet sektörü** sanayi üretimin önüne geçmiştir. Ortaya bir **yeni orta sınıf** çıkmıştır. Marx, yalnızca, eski sistemlerden devralınan (köylülük) ara sınıfları tanımlamış, bu “yeni orta sınıfı” ise öngörememiştir. Dolayısıyla Marksist teorinin yeni toplumsal hareketler ya da yeni dönemin ihtiyaçları karşısında yetersiz kaldığı varsayılmaktadır. Artık siyasal kutuplaşmalar sınıflar temelinde değil, değerler temelinde gerçekleşmektedir. Artık sınıfsal sömürünün yerini, kapitalistler dışında herkesin sömürülmesi, ötekilik ya da kimlik temelli ezilme almıştır. Yeni toplumsal hareketler paradigmasına göre, toplumsal dönüşümlere öncülük edecek herhangi bir ayrıcalıklı kesim ya da sınıf yoktur. Devrimci öznelerin yerini **toplumsal aktörler** almıştır.

Yeni toplumsal hareketlerin **ortaya çıkışının nedenlerine** ilişkin açıklamalar genel olarak şu noktalarda odaklanmaktadır.

- a. **Teknolojik gelişmelerin ve endüstriyel büyümenin** yarattığı yeni sorunlar. Yeni teknolojik paradigmanın üretim süreci üzerinde etkili olduğu ve bu süreci değiştirdiği (Şaylan, 2003, s.170); dolayısıyla toplumsal yaşamın her alanında önemli etkilere sahip olduğu söylenebilir. Bu türden gelişmeler kapitalizmin yeniden yapılanması gibi bir problemi de ortaya çıkarmıştır.
- b. Üretim yapısında esnek üretime doğru gerçekleşen değişimler. Yeni teknolojik gelişmeler, teknolojinin özelleşmesinin daha düşük, ürün farklılaşmasının yüksek ve üretim süresinin daha kısa olduğu **“esnek üretimi”** doğurmuştur (Belek, 1997, s.56).
- c. Sınıf çatışmalarından farklı olarak ortaya çıkan **yeni toplumsal çatışmalar**. Bu gelişmeler çerçevesinde sınıf çatışması yerini, çevrecilik, barış, kadın sorunları etrafında somutlaşan toplumsal çatışmalara bırakmıştır.
- d. Eğitimli yeni bir orta sınıfın gelişmesi.

İşçi sınıfının “yenilgisi”, kapitalist sistemin içinde yeni ücretlilik sistemlerinin gelişmesi ve teknolojik gelişmelere paralel olarak işçi sınıfının dışında farklı ücretli çalışan kategorilerinin ortaya çıkması, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Ortaya çıkan bu yeni sınıf teorileri, her ne kadar birbirlerinden farklı anlam ve içerik taşıyor olsalar da genellikle Marx’ın burjuva ve proleterya arasında gelişen yeni orta sınıfı bütün olarak ihmal ettiğini (Burris, 1986, s.320) ve kapitalizmden sonra sınıfsız bir topluma geçileceğine ilişkin umutlarının geçersizleştiğini ileri sürmektedirler (Szelenyi ve Martin, 1988, s.647). Gelişen bu yeni orta sınıf, işçi sınıfından sadece aldığı ücret ve yaptığı iş açısından ayrılmıyor, buna ek olarak materyalist değerlerden post-materyalist amaç ve değerlere de geçişin simgesi sayılıyor ve sınıf temelli siyasal kutuplaşmadan **değer temelli** siyasal kutuplaşmalara doğru bir gidiş olduğu ileri sürülüyordu (Pakulski, 1993; Coşkun, 2004).

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı daha çok **küreselleşme** ve onun yarattığı siyasal-toplumsal alanlardaki değişmelerle yakından bağlantılıdır. Örneğin Urry’e göre, özellikle 60’lı yıllardan sonra **ulus, sınıf, etnik grup** gibi **kolektif** toplumsal özneler çoğullaşmaktadır (Urry, 1995, s.102, aktaran, Coşkun, 2004). Buna paralel olarak **kültürel kimlik, özerklik ve katılım** talepleri yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla, bilim ve teknolojiye ilişkin ilerlemeler çerçevesinde toplumsal ilişkiler **bilgi** temeli üzerine şekillenmektedir ve bu özellik ileri sanayi toplumlarından farklı bir yeni toplumsal oluşuma işaret eder (Coşkun, 2004).

Yeni toplumsal hareketler, kapitalist sistemin olumsuzluklarına karşı bir tepki hareketidir.

YENİ TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ

Yeni toplumsal hareketlerin kopuş ve süreklilik teorilerinin özelliklerini açıklayabilmek.

Buechler, yeni toplumsal hareketleri inceleyen kuramları, **“kültürel”** ve **“siyasal”** olarak ikiye ayırmaktadır (Buechler, 2000, s.48). **Kültürel versiyon**, geçmişteki ve şimdiki toplumsal tipler ve hareket biçimleri arasında radikal bir **kopma** olduğunu varsayarak **postmarksist** bir belirleme yapar. Toplumsal bütünlüğü, siyasal versiyonun tersine; kültürel koşullarla özdeşleştirir. İktidar ve direnmenin mekkesizleşmiş doğasını vurgular ve gündelik yaşama, sivil topluma, devlet ve sivil toplum arasında özgür alanların yaratılmasına odaklanır ve yeni toplumsal hareketlerin toplumsal temelini **sınıfla değil**, hareketi tanımlayan farklı **değerler ve ide-**

olojilerle özdeşleştirir (Buechler, 2000, s.50-51). Bu anlamda yeni toplumsal hareketler, sınıf mücadelesinin yerini aldığı için de sınıf politikası aşılmaktadır (Savran, 1992, s.9). Savran'ı takip ederek bu yaklaşımları **kopuş teorileri** biçiminde adlandırmak mümkündür. Nitekim, bu teoriler eski ve yeni hareketler arasında bir süreklilikten çok kopuştan bahsetmektedir. Bu yaklaşım biçimi, Habermas (1984), Laclau ve Mouffe (1992), Inglehart (1990), Touraine (1988), Melucci (1995), Castells (1996) ve Cohen ve Arato (1992) tarafından temsil edilmektedir. Yeni toplumsal hareketlere ilişkin bu iki teori tablo 8.2'de karşılaştırılmaktadır (Coşkun, 2004).

Tablo 8.2
Yeni Toplumsal
Hareket Teorileri

Kaynak: Coşkun,
2004.

Kopuş Teorileri (Kültürel Versiyon)	Süreklilik Teorileri (Siyasal Versiyon)
- Yeni toplumsal hareketler sosyalist ideolojinin, modernleşme sürecinin ve refah devletinin eleştirisini yaparak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle eski toplumsal hareketlerden kesin bir ayrıma işaret ederler. - Yeni toplumsal hareketler orta sınıf temelli hareketlerdir Kimlik yönelimli talepler içerirler. Bu nedenle de üretim ilişkileri gibi kavramlarla açıklanamazlar. - Yeni toplumsal hareketler merkezsiz ve hiyerarşik olmayan örgütlenme biçimlerini ortaya koyarlar.	- Yeni toplumsal hareketlerin talepleri kapitalizmin sınıf yapısından kaynaklanan sorunlara karşı bir tepkidir ve ekonomik yapıdan özerk değildir. Yeni toplumsal hareketlerin talepleri, bu nedenle, eski toplumsal hareketlerden miras alınmış görünmektedir. - Yeni toplumsal hareketler eski ve yeni orta sınıflardan, işsizlerden, öğrencilerden ve emeklilerden oluşur. Dolayısıyla bu hareketler sınıflar arasındaki bir ittifaka dayanır. - Bu hareketlerin talepleri üretim ilişkilerinden ayrılmaz. Bu talepler emek-sermaye ilişkisinin karmaşık biçimleridir. - Yeni toplumsal hareketler örgüt içinde yatay ve dikey olarak daha az bir farklılaşma üretir.

Offe, bu ayrımları yaparken eski ve yeni arasında birtakım süreklilikler bulunduğunu, bu iki hareketin birbirinin rakibi ya da zıttı olarak düşünülmemeyeceğini belirtir.

Diğer taraftan, hem kopuş hem de süreklilik teorileri eski ve yeni hareketler arasında önemli birtakım farklılıklar olduğunu savunmaktadır. Örneğin **Offe**, yeni toplumsal hareketler ile eski hareketler arasında, **temalar, değerler, etkinlik biçimleri ve aktörler** olmak üzere **dört düzeyde farklılıklar** olduğunu ileri sürer. Buna göre, üzerinde durdukları **temalar** açısından yeni hareketler çevrenin korunması, insan hakları, barış gibi konuları vurgular. Eski hareketler ise daha çok ekonomik büyüme ve paylaşım konuları üzerinde durmaktadır.

Değerler açısından yeni hareketler kişisel özerklik ve kimliği, eski hareketler ise bireysel tüketim özgürlüğünü ve maddi tüketimi öne çıkarır. Offe'ye göre eski hareketler resmî ve hiyerarşik örgütlerle etkinlik yaparken, yeni hareketler gayri resmî ve kendiliğinden gelişen örgütleri içerir.

Son olarak **aktörler/katılımcılar** açısından eski hareketler çıkar çatışması içeren sosyo-ekonomik grupları, yeni hareketler kolektif çıkara dayanmayan sosyo-ekonomik grupları içine almaktadır.

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN YENİLİĞİ

1960'ların sonlarından itibaren Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yerli halklar, ulusal azınlıklar, eski ve yeni göçmenler, eşcinseller ve feministler gibi farklı grupların başını çektiği bir dizi düşünsel akım ve politik hareket ortaya çıkmıştır. Bu gruplar toplumdaki baskın kültürden farklı olan, onaylanmayan ve bastırılmaya çalışılan hayat tarzlarını temsil etmektedir. Sözü edilen gruplar birbirinden oldukça farklı deneyimlere sahip olmakla birlikte, toplumun büyük kısmı

nın yalnızca tek bir “doğru” yol olduğu biçimindeki tektipleştiren ya da asimile eden baskısına karşı direnmektedirler (Parekh, 2002, s.1). Yeni toplumsal hareketler paradigması altında temellendirilen bu hareketlerin **yeniliği** kimlik temelli olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, birbirinden oldukça farklı bu grupların, kimliklerinden kaynaklanan farklılıklarına saygı duyulmasına ve farklılıklarının tanınmasına yönelik bir mücadele yürüttüğü söylenebilir.

Özellikle 1970’li yıllardan itibaren sınıflara dayalı politikalar güçten düşerken ‘öteki’ çatışma biçimleri ve yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan farklı çelişkilere dayalı politik hareketler çoktan belirmeye başlamıştı. Kimilerine göre sosyalist hareketle bağlantısı olmayan ve emek- sermaye çatışması dışında kalan bir dizi çatışmayı öne çıkararak muhalefet yapan bu hareketler, eski politikanın tersine, **yaşam tarzı, eşitlik, bireysel kendini gerçekleştirme, katılım ve insan hakları kavramlarını sorunlaştıran düşünce ve eylem odakları** olmuşlardır (Nalçaoğlu, 1990, s.65). Marksist terminoloji ve sosyalist hareketlerle bağlantısını kurmaya çalışan başka bir tanımlamada ise 1970’lerin yeni toplumsal hareketleri “toplumsal, insani, iktisadi yeniden üretim alanına seslenen; yeniden üretime ilişkin çelişkilerden kaynaklanan hareketler” olarak ele alınmaktadır (Bora, 1990, s.50). Ancak böyle bir bağlantı kurulduğunda işçi sınıfı hareketi de muhalif toplumsal hareketlerden birisi olarak değerlendirilebilmektedir (Dursun, 1998).

Yeni toplumsal hareketler, özellikle 1960’ların sonlarında ortaya çıkan ve toplumsal yapının farklı katmanlarındaki çelişki ve çatışmalar üzerinde hareket eden, o alanların sorun, çözüm ve taleplerini öne çıkaran sosyal-muhalef hareketleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Yeni toplumsal hareketler ve yeni vatandaşlık tartışmaları arasında ne tür bir ilişki olduğunu araştırınız?

SIRA SİZDE

Yeni toplumsal hareketleri, “yeni” yapan şey, bu hareketlerin eskinin büyük, kitlesel ve bütünlüklü hareketleri karşısında, daha parçalı, farklılaşmış ve özelleşmiş konular çerçevesinde oluşmuş olmasıdır. Eski ve yeni hareketler arasındaki farklılık sadece ilgi alanları ve taleplerle belirlenmemekte, aynı zamanda kullanıma sokulan yeni eylem ve söylem biçimlerinin varlığı da bu alanda belirleyici olmaktadır.

Çoğulcu siyaset pratikleri, 1970’li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan kimlik/farklılık siyaseti ya da “yeni toplumsal hareket siyaseti” içinde gelişmiştir. **Yeni toplumsal hareketler, ekonomik dağıtım meselelerinden çok yaşam biçimleriyle ilgilenmektedir.** Bu anlamda, 19 ve 20. yüzyıl boyunca burjuvazinin ve işçi sınıfının siyasetini belirleyen sosyal refah, siyasal konum ve toplumsal imkanlardan yararlanma mücadeleleri yerini, kürtaja, eşcinsel haklarına, ekoloji ve yeni tıp teknolojilerinin sonuçlarına ve irksal, dilsel, etnik gurur politikasına dair mücadelelere bırakmıştır. Bu yeni meseleler, yeni aktörlerce (eylemci kadınlar, beyaz ırktan olmayanlar, eşcinseller ve ilgili vatandaşların oluşturduğu gruplarca) temsil edilmektedir (Benhabib, 1999, s.12- 13; Kahraman, 2004).

1960’lı yıllardan başlayarak Batı sanayi toplumlarında oluşan “yeni değerler” ve “yeni toplumsal hareketler” yeni bir siyaset ve siyasal eylemlilik anlayışına yol açtı. Bu değerler ve hareketler çağında siyaset, refah devletinin ve Fordist/Keynesçi ekonominin sağlayabileceği politikaların ötesinde, bireysel yaşamın kendisiyle ilgili ve yaşamın değişik biçimlerine dayalı olarak tanımlanmaya başladı. Kadın, çevre, barış, anti-nükleer, ırk, etnik kimlik, insan hakları ve cinsel kimlik sorunları etrafında örgütlenen toplumsal hareketler, kendi aralarındaki farklılıklara rağmen, bu yeni siyaset anlayışının öncüsü oldular. Modern toplumun devlet/parti ya da sınıf bağlamında geliştirilmiş, evrensel politikalara dayalı, bütünleştirici, birleştirici, belli bir merkezden hareket eden ve sorunlara genel çözümler bulmaya çalışan siyasal söylemlere (başta Marksizm, liberalizm ve benzeri) eleştirel bir gözle bakıl-

Yeni toplumsal hareketlerin “yeniliğini” sağlayan esas unsur, bu hareketlerin temelinde bir sınıf perspektifi değil, bireysel, tekil, belirsiz ve çoğul kimliklerin bulunmasıdır. Yeni toplumsal hareketlerin ‘yeniliği’ sınıf çatışmasına dayanmayan bireysel, kimlik, çevre, cinslerin eşitliği, katılım ve insan hakları ve benzeri düşünce ve eylem odakları olmalarından kaynaklanmaktadır.

Yeni toplumsal hareketler kavramı, özellikle feminist hareketi, ekoloji hareketini, nükleer karşıtı hareketleri, barış hareketlerini ve azınlık hareketlerini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu tanımlamadaki “yeni” kavramı ise kronolojik bir sıralamaya değil, ‘eski’ sınıf temelli ve çıkar gruplarına dayalı hareketlerden bir farklılığa işaret etmektedir.

maya başlanmıştır. Bunun yerine, farklılıkların tanınması temelinde gelişen yeni bir siyaset anlayış ortaya çıkmıştır (Keyman, 1993, s.131).

Yeni toplumsal hareketler, bireysel ve kolektif yaşantıların artan oranda teknokratik güçler tarafından belirlenmesine ters düşen kimlik anlamları ve tanımları yaratarak ya da daha açık bir ifadeyle dil, cinsel görenekler, duygusal ilişkiler, giyim-kuşam ve yemek alışkanlıklarını değiştirmek yoluyla alternatif davranış ve toplumsal ilişki modellerini yaratarak yol almaktadırlar (Melucci, 1991, s.55-62).

Ayrıca, yeni toplumsal hareketlerin öznel ve tikel karakterini vurgulamak önemlidir. **Amaçlarının evrensel olmadığı** (evrensel bir kurtuluşu hedeflemediklerini) ve potansiyel üyeliklerin koşullu olduğunu ortaklaşa kabul etmişlerdir. Yeni toplumsal hareketlerde, tikel-evrensel ikiliğinde **tikellik** lehine (ve otomatik olarak evrensellik aleyhine) ortaya konan yeni tutum, siyasetin ufkuna dayatılan eski türden sınırları tahrip ederken yenilerini de getirir. Eski sınırları tahrip eder çünkü siyasetin tek bir alanla ve tek bir politik kimlikle tanımlanması reddedilir (Held, 1995, s.274-5) ve merkezî kurumların dışına taşan alternatif bir siyasal alanın inşasına başlanmıştır (Özkazanç, 1998, s.106). Yeni toplumsal hareketler yenilikler getirmiştir, çünkü her zaman zorunlu olarak farklılık yaratma politikasıyla çakışan kimlik politikaları, genel topluma dair kaygıların minimize olduğu bir ufukla tanımlıdır. Buna göre, aktörler, **sınırlı alanlarda ve belli bir süre için** harekete geçerler.

Yeni toplumsal hareketleri “çokluk” kavramıyla tarif eden Hardt ve Negri ise siyasal aktivizmin, sınıf mücadelesinin ve devrimci örgütlenmenin kimi biçimlerinin zamanının artık geçtiğini ve işe yaramaz hâle geldiğini belirtmektedir. Onlara göre, bu biçimlerin bir kısmı taktik ve stratejik hatalar nedeniyle geçerliliğini yitirirken, bir diğer kısmı da isyan bastırma hamleleri sonucunda etkisiz hâle geldi ama bunların ölümünün daha önemli bir nedeni bizzat çokluğun geçirdiği dönüşümdür. Günümüzde toplumsal sınıfların küresel bileşiminin dönüşümü, maddi olmayan emeğin hegemonyası ve ağ yapılarından kaynaklanan yeni karar alma biçimleri, bütün devrimci süreçlerin koşullarını köklü bir biçimde değiştirmektedir. Bugünkü ayaklanma deneyiminin çokluğun bağrında tekrar keşfedilmesi söz konusudur (Hardt ve Negri, 2004, s.86; Coşkun, 2004, s.3).

Postmarksizme göre, işçi sınıfının iki temel örgütü olan Komünist Partiler ve sendikalar artık solun örgütleyici merkezleri olarak etki gösterememektedir. Bunların dışında işçi sınıfının taşıyıcısı olduğu veya aktif olarak yer aldığı bir hegemonya da mümkün değildir. Bundan dolayı, siyaset içinde “çeşitlilik” ve “merkezsiz” yeni bir kültür gelişmektedir. Bir tarafta gelişen “yeni toplumsal hareketler”, diğer tarafta “eski” toplumsal hareketler’ bulunmaktadır. Eski toplumsal hareketlerden farklı olarak **yeni toplumsal hareketler üretim ilişkilerini temel almamaktadır**. Bundan dolayı bunların öncelikle **toplumsal-kültürel hareketler** olarak kavranması gerekmektedir. Ancak bu yeni ve eski toplumsal hareketler, çoğunlukla birbirinin tamamlayıcısı değil karşıtı olarak düşünülmektedir.

Özellikle yeni toplumsal hareketlerin önemine vurguda bulunan yaklaşımlar, kimliğin kurucu öğelerinden biri olarak insanların ekonomik üretim sürecindeki yerini değil, tüketimi ele almanın daha doğru olacağını düşünmektedir. Böylece, tüketicinin kimlik oluşumundaki önemi üzerindeki vurguyu üretime karşıt şekilde abartmaktadırlar. Oysaki sınıf, maddi kaynaklara erişimi belirleyen ve böylece kişinin kendi çıkarlarını izlemesine elveren zamanın ve kaynaklarının kullanımını etkileyen; kişinin çalışma ve tüketim içindeki yaşam deneyimlerinin karakterini etkileyen; böylece kişinin kendini ifadelendirme süreçleri üzerindeki denetimini kurmasını olanaklı ya da olanaksız kılan nedensel bir öğedir hâlâ (Somers, 1994).

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE POSTMARKSİST KURAM

Postmarksist kuramın ayırt edici özelliklerini tanımlayabilmek.

Özellikle sosyalist blok ülkelerinin 1989'dan sonraki çözülme süreciyle birlikte, bazı sosyoloji ve siyaset bilimi teorisyenleri (Habermas, 1984; Laclau ve Mouffe, 1992; Inglehart, 1990; Touraine, 1988; Melucci, 1995; Castells, 1996) devlet, demokrasi ve toplumsal değişim süreçleri üzerine yapılan çalışmalarda artık "işçi sınıfı", "tarihsel materyalizm", "sınıf mücadeleleri" ve benzeri kavramları esas alan ekonomi-politik perspektifin yerini, özellikle "kimlik ve fark siyaseti", "hegemonya", "radikal demokrasi" ve bu kavramsallaştırmaların dayandığı teorik çerçeve olarak Postmarksizme bıraktığını iddia etmektedir. Dolayısıyla, Postmarksist kuramcılar, Marksist teorinin öncelik verdiği sınıf analizinin, kendi teorik ve eylem nesnesini ciddi biçimde sınırlandırdığı ve bundan vazgeçmesinin gerekliliği savunulmaktadır.

Newman'a (2004) göre, **Laclau ve Mouffe** Marksizmin başlıca kavramlarını sorgulayarak, radikal siyaseti, **özcü ve otoriter olmayan** ve **demokratik** biçimlerde yeniden düşünmeye çalıştılar. Buna göre, Marksizmin bir siyasal proje olarak başarısızlığının nedeni, ekonomiye ağırlık vererek, siyaseti ve kültürü genel olarak ihmal edişi ve siyasal olanın ekonomi karşısında ikincil olduğuna dair ısrarıdır.

Postmarksizm Laclau ve Mouffe'un öncülüğünde, Post-modernizm ve Post-yapısalcılık gibi çağdaş kuramlardan etkilenerek, Marksizmin sınıf ve ekonomiyi temel alan indirgemeci ve özcü yanlarını reddeden, Marksizmi liberal demokrasi ile uzlaştırmaya çalışan kuramsal bir yaklaşımdır.

Foucault, Derrida, Deleuze ve Lacan gibi postyapısalcı düşünürler, evrensel varsayımları, özsel kimlikleri ve Marksizmin iyi bilinen diyalektik yapılarını sorguladılar. Buna göre, Marksizmin sorunu, siyaseti sadece ekonomik ilişkilerden türeyen bir olgu olarak görmesidir. Bu anlayışa göre, siyasal alan, artık ekonomik kuvvetlerce belirleniyor olarak görülemez -daha ziyade kendi olumsal mantığıyla büyük ölçüde özerk bir alandır. Siyasal mücadeleler bundan böyle basitçe sınıf çatışmaları olarak anlaşılamazlar. **Siyasal alan, kimlik, toplumsal cinsiyet, etnik olan ve böylece devam eden birçok farklı mücadele yönünde parçalara ayrılmıştır.**

Bu gelişmeler, Postmarksizm içinde Laclau ve Mouffe'un, Marksizmin başlıca kategorilerini sorunlaştırmasına öncülük ettiler. Postmarksizm öncelikle ve özellikle de Marksizmin **sınıf özcülüğünü eleştirmektedir**. *Sınıf özcülüğü* kapitalizm koşullarında, sanayi proletaryasının bütün toplumu temsil ettiği ve bu nedenle de toplumun devrimci yazgısını gerçekleştirebilecek yegâne sınıf olduğu düşüncesi-dir. İkinci olarak, Postmarksizm, Marksizmin **ekonomik belirlenimcilik anlayışını eleştirmektedir**. *Ekonomik indirgemecilik*, kapitalist ekonominin tüm toplumsal ve siyasal olgularını belirlediği düşüncesidir. Üçüncü olarak, Postmarksizm Marksizmin **devrim anlayışını eleştirmektedir**. Marksizme göre işçi sınıfı önderliğinde komünist devrim gerçekleştiğinde tüm toplumsal çelişki ve eşitsizlikler 'akla uygun' bir şekilde çözülecektir.

Ayrıca, Postmarksistler, proletaryanın sınıfsal (ekonomik) konumu ile siyasal talepleri arasında tam bir örtüşme olmak zorunda olmadığını vurgulamaktadır. Buna göre, örneğin, 19 ve 20.yüzyıllar boyunca, işçiler çabalarını devrim yerine genel olarak sanayi kapitalizminin koşullarının iyileştirilmesine yönlendirmişlerdir

Newman'a göre, Laclau ve Mouffe Marksizmin başlıca kavramlarını sorgulayarak, radikal siyaseti, özcü ve otoriter olmayan ve demokratik biçimlerde yeniden düşünmeye çalışmaktadır. Bu anlamda Laclau ve Mouffe, Marksist düşünceleri sorgulayarak sosyalist politikayı, çağdaş mücadelelerle ve yeni toplumsal hareketlerle daha ilgili hale getirerek radikalleştirilmişlerdir.

Postmarksizm, kendi öncüllerini bulduğu ve sol için bir imkân olarak gördüğü 68 hareketinin taşıdığı idealler ile sosyalizm arasındaki hegemonik bağı tamamen reddederek, solun programını mutlak olarak sınıftan arındırma çabasıdır. Bu çerçevede değerlendirilen yeni toplumsal hareketler, radikal demokrasi ideallerinin uygulanma alanları olarak görülmektedir.

(daha iyi ücret ve koşullara yönelik ve benzeri talepler). Bu da Postmarksistlere göre, siyasal görüşle sınıfsal konum arasında hiçbir zorunlu ilişki olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak, işçiler farklı temsil ve siyasal talepleri kendi mücadelelerine eklemleyerek sınıfsal çıkarlarının önüne koyabilmektedir. İşçiler, sınıfsal çıkarlarının dışında kendilerini başka talep, mücadele ve siyasetlerle de sentezleyip eklemleyebilmektedir. Bu da tamamen rastlantısal olarak belirlenmektedir.

1989 sonrasında sendikaların ve işçileri merkeze alan sınıf politikalarının siyasette ağırlığını kaybettiği bir dönemde etkili olmaya başlayan Postmarksizm, özellikle sosyoloji ve siyaset biliminde yarattığı etkiyi Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un çalışmalarına borçludur. Laclau ve Mouffe yayımladıkları *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Bir Demokrasiye Doğru* kitap başta olmak üzere diğer çalışmalarıyla Postmarksist bir siyasal tasarımın temellerini atmışlardır. Postmarksizmin temel iddiası, günümüzde artık işçi sınıfını temel alan sınıf politikalarının sonuna gelindiği ve bunun yerini söylem yoluyla bir araya getirilmiş çeşitli toplumsal öznelerin demokratik mücadelelerinin aldığıdır. Bu sava göre, tarihi değiştirecek bir siyasal özne olarak işçi sınıfının kendisi tarih olmuştur. Temelde bu siyasal tasarım, sosyalist politika ve ekonomi politikası çağın demokratik ve insan hakları söylemiyle müzakereye çağırarak "sosyalist bir demokrasi" iddiasına dayanan "Radikal Demokrasi" projesidir. Başka şekilde söyleyecek olursak, Laclau ve Mouffe'un radikal demokrasi projesinin, işçilerin merkezde olduğu ve sınıf mücadeleleri analizine dayandırılan Marksizmi, liberalizmle barıştırmak ve uzlaştırmak arayışında oldukları söylenebilir.

Postmarksizme göre, Marksizmin sınıf anlayışından acilen kopulması gereklidir. Çünkü Marksizm tarihin özünü ve anlamını kavramada sınıf mücadelesi ve onun kaynaklık ettiği antagonizmalar olan emek-sermaye çelişkisi analizi artık günümüz toplumlarında yeterli olmamaktadır. Klasik Marksizmin sahip olduğu sınıf-eksenli yaklaşım, kapitalizmin yarattığı sarsıcı gelişmelerle karmaşılaşan toplum yapısını ve yükselen yeni toplumsal hareketleri anlamaya yeterli değildir. Buna karşılık, Marksizmin ekonomik ve politik eylemlerin temeli olarak kabul ettiği sınıf anlayışının dışına çıkmayı öneren Laclau ve Mouffe, Marksizmin tekçi öznesi sınıfın ve anonim özneler yerine, çoğulculuk, kimlik ve farklılık, özne konumları ve birey gibi kavramları oturtmuşlardır.

Genel olarak Postmarksizm, ekonominin tüm toplumsal yaşamı belirlediğini savunan ekonomik-belirlenimci (determinist) ve işçi sınıfının da toplumsal değişimde devrimci rol oynaması gerektiğini savunan Marksist anlayışı eleştirmekte ve Marksist teorideki bu ekonomik belirlenimci anlayışı değiştirmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken Postmarksizm aslında siyasetin, ekonomiden ve sınıfsal ilişkilerden uzaklaştırılmasını savunmaktadır. Bu anlamda Postmarksizm, Marksizmin işçi sınıfının öncülüğü, sosyalizme politik bir devrim ile ulaşılacağı gibi temel kabulleri sorgulamakta ve reddetmektedir. Klasik Marksist teoriden farklı olarak Laclau ve Mouffe kapitalizm-sonrası bir topluma geçildiği kabulünden hareket etmektedir. Laclau ve Mouffe, sınıflı toplumun kapitalizmin karakteristik bir unsuru olmaktan çıktığını, burjuvazi ve proletaryanın farklılaştığını ve çalışanların üretici kimliklerinden çok tüketici, yurttaş ya da azınlık kimlikleri ile tanımlanan özne konumları edindiklerini öne sürmektedir (Kaygalak, 2001).

Postmarksist teorisyenler, sosyoloji ve siyaset biliminin temel konusunun Marksizmdeki sınıf çatışmalarının yerine heterojenliğin alması gerektiğini vurgulamaktadır. Siyaset böylece sınıflar arası mücadelelerin şekillendirdiği bir eylem değil, çeşitli grupların rastlantısal olarak bir araya gelmesiyle yapılan bir performans ola-

rak anlaşılmaktadır. Siyaset çoğul taleplerin bir araya getirilip eklemelendiği bir düğüm noktasıdır. Laclau'nun (2006, s.112) ifadesiyle söyleyecek olursak siyaset rastlantısal olarak eklemelenmelerin gerçekleştiği bir dünyadır.

Laclau ve Mouffe yeni toplumsal hareketlerin, toplumsal hayatın metalaşmasına, bürokratikleşmesine ve homojenleştirilmesine karşı direnişin ifadesi olarak ortaya çıktığını öne sürmektedir (Laclau ve Mouffe, 1992, s.201). Bu yeni toplumsal hareketlerin iktidarı ele geçirmek gibi bir amaçları yoktur. Daha çok, sivil toplumda özerklik ve eşitsizliklerin giderilmesi türünden kültürel birtakım talepleri dillendirmektedirler. Bu anlamda yeni toplumsal hareketler, yeni tabiyet biçimlerini sorgulamaktadır ve onlara yeni olma özelliğini veren şey de budur (Laclau ve Mouffe, 1992, s.196). Ama asıl önemlisi, bu hareketlerin herhangi bir ideolojiyle eklemelenme biçimleridir. Çünkü bu eklemelenme sayesinde herhangi bir hareket, muhafazakâr, otoriter, özgürlükçü, sosyalist ve benzeri bir kimliğe bürünebilir. Ne var ki, yeni toplumsal hareketler toplumu bir bütün olarak dönüştürebilme anlamında ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. Daha doğrusu, toplumda böyle bir konuma sahip olan bir hareketten ya da öznenen bahsedilemez (Laclau ve Mouffe, 1992, s. 206-208).

Postmarksist kuramcılar sınıfsal perspektifi terk ederek, bunun yerine çoklu kimlik ve farklılıkları ve dolayısıyla Batı Avrupa'da gelişen yeni toplumsal hareketleri siyasetin yeni özneleri olarak kabul etmektedir. Bu anlamda, siyasetin ve toplumsal değişimin dönüştürücü özneleri proleterya veya işçi sınıfı değil, belirsiz tekil özneler ve kimlikler olmak durumundadır. Marksizmin makro ölçekli sınıf gibi kolektif özneleri yerine, tekil özneler olarak farklı kimlikler çekirdek yapılar olarak siyaset ve toplumsal ilişkilerin temeline yerleştirilmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin toplumsal temeli sınıfla değil, fakat hareketi tanımlayan farklı değerler ve ideolojilerle özdeşleştirilir.

Buna göre, yeni toplumsal hareketler "ideoloji ve amaçlar" açısından ekonomik yeniden dağıtım meselelerine odaklanmaktan çok yaşam kalitesi ve yaşam biçimleri üzerine vurgu yapmakta, "yapısı" açısından lidersiz ya da dönüşümlü bir liderlik anlayışını kabul eden, "katılımcılar" açısından ise orta sınıf bireyleri, gençleri ve yüksek eğitim almış bireyleri kapsayan hareketler olarak değerlendirilmektedir (Pichardo, 1997; aktaran Coşkun, 2004, s.136). Laclau ve Mouffe'a göre yeni toplumsal hareketler, toplumsal hayatın metalaşmasına, bürokratikleşmesine ve homojenleştirilmesine karşı direnişin ifadesi olarak ortaya çıkmış (Laclau ve Mouffe, 1992, s.201) olmasına rağmen, bu hareketlerin iktidarı ele geçirmek gibi bir amaçları ve perspektifleri bulunmamaktadır. Bu hareketler, daha çok, sivil toplumda özerklik ve eşitsizliklerin giderilmesi türünden kültürel birtakım talepleri dillendirmektedirler. Bu anlamda yeni toplumsal hareketler, yeni tabiyet biçimlerini sorgulamaktadırlar ve onlara yeni olma özelliğini veren şey de budur (Laclau ve Mouffe, 1992, s.196). Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler sosyalist ideolojinin, modernleşme sürecinin, refah devletinin, geleneksel din ve ahlak anlayışlarının bir eleştirisini yaparak ortaya çıkmış ve daha çok kültürel ve kimliksel problemleri öne çıkaran hareketler olarak değerlendirilir.

İlginç olan, Postmarksist kurama göre, bir işçi sendikası ile diğer sivil toplum kuruluşları arasında, kadın dernekleri, çevreci dernekler, eşcinsel hareketler arasında hiçbir öncelik ilişkisi yoktur; hepsi birbirine eşdeğer demektir. Çünkü artık tüm kimliklerin konumları değişken, istikrarsız, sabitlenemez, uçucu, ilişkisel ve çoğuldur. Bu anlamda siyasetin ve toplumsal değişimin öncüsü sayılabilecek hiçbir ayrıcalıklı kimlik ve özne yoktur. Postmarksizm, Marksizmin iddia ettiği gibi

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte siyaset de artık sınıflar arasındaki mücadelelerin şekillendirdiği bir eylem değil, farklı kimliklerin çoğul taleplerini birbirine söylemsel olarak eklemlemeyi sağlayan hegemonik bir performans olmaktadır.

Yeni toplumsal hareketler, sınıf hareketlerinden farklı olarak toptan bir siyasal ve toplumsal dönüşümü sağlamak iktidarı ele geçiren devrim yapmak gibi bir perspektife sahip değildir.

Tarihin motoru artık sınıf mücadeleleri yürüten işçi sınıfı değil, sınırlarını tam olarak tanımlayamadığımız belirsiz, tekil kimlikler ve özne konumları olarak tanımlanabilecek değişik türde yeni toplumsal hareketlerdir.

ekonomik durum gibi nesnel toplumsal belirlenimlerin ve konumların kendiliğinden politik öznelere vermediğini iddia etmektedir. Aksine, politik öznelere rastlantısal kimliklere dönüşmüştür. Yeni toplumsal hareketler, eylem ve örgütlenme tarzı açısından da merkeziliğin ve tekçiliğin karşısında farklılığın ve çoğulculuğun vurgulandığı, gevşek, hiyerarşik olmayan yapılara dayanır.

Ayrıca, Postmarksistler, işçi sınıfının yerine **halk ya da sivil toplumu** geçirerek ve halk-devlet çelişkesinin de ekonomik değil fakat siyasal bir mücadele olduğunu vurgulayarak demokrasi mücadelesi için yeni toplumsal hareketleri öne çıkarmaktadır. Postmarksistler, Marx'ın toplumsal değişimi sağlayacak temel aktör/öznenin işçi sınıfı değil, bu dönüşümü sağlayacak aktörler olarak yeni toplumsal hareketleri ve katılımcıların olduğunu iddia etmektedirler. Ancak, toplumsal değişimde öncül olabilecek önceden verili olarak herhangi bir kimlik veya sınıf yoktur.

Günümüz kapitalizm sonrası toplumda, toplumsal, ekonomik ve siyasal alanların parçalara ayrılmasıyla ve sivil toplumdaki farklı kimlik mücadelelerinin artmasıyla siyaset alanında yeni tahakküm biçimleri ve buna bağlı olarak yeni mücadele biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bunların sonucu olarak radikal siyaset rasyonalist mantığın, ekonomik ayrıcalıkların ve sınıf gibi özsel kimliklerin belirlediği bir girişim olarak görülmemektedir. Ayrıca, siyasal mücadelenin ve uzlaşmaz karşıtlıkların sonuçları önceden belirlenemez ve siyaset açık uçlu bir alan olarak görülmelidir.

Laclau ve Mouffe kapitalizmin uğradığı derin yapısal dönüşümlerle yeni ve farklı bir boyut kazandığını iddia etmektedirler. Bu dönem artık kapitalizm-sonrası bir dönemdir ve bu dönemde artık kapitalizm sınıflı bir toplum yapısından, sömürü ilişkilerinin belirleyiciliğinden giderek sıyrılmıştır. Bu yeni dönemde, kapitalist toplumsal düzenin dayandığı emek-sermaye ilişkisiyle şekillenen sömürü ilişkileri yerini devlet ve sivil-toplum arasındaki tabiiyet ilişkilerine bırakmıştır. Yazarlar, Marksizmi çağrıştıran, sınıf kavramı gibi bütünleyici ve kapitalist üretim ilişkilerini çözümlemeye yönelik tanımlamalardan özenle kaçınmıştır. **Sınıf** kavramı yerini **vatandaş, azınlık kimlikleri, özne konumları, farklı kimlikler** ile tanımlanan 'öteki'lere ve en sonunda tüketici bireylere bırakmıştır.

Laclau ve Mouffe'a göre, kapitalizm-sonrası aşamada toplumsal yaşamın **metalaştırılması, bürokratikleştirilmesi, homojenleştirilmesi** ve toplumsal yaşamda iyice ağırlık kazanan **bireycilik** ve benzeri gelişmeler, toplumsal mücadelelerin "bütünsel" öznelere olan işçi sınıfının ve onun siyaseti olan devrim fikrinin parçalanmasına yol açmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak yeni direniş biçimlerini ifade eden yeni toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır. Yazarlara göre kentsel, ekolojik, anti-otoriter, anti-kurumsal, feminist, etnik, anti-ırkçı benzeri bir dizi oldukça farklı mücadeleyi bir araya toplayan yeni toplumsal hareketler, toplumsal çatışmaların gittikçe daha çok sayıda ilişkiye dağılmış olmasının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Laclau ve Mouffe'a göre, çağdaş radikal ve sosyalist siyasal mücadeleler demokratik mücadeleler olmalıdır. Onlara göre, Marksizmin otoriterliği ve merkezileşmesi, sosyalizmle demokrasi arasındaki yangı büyümüştür. Bu yüzden Laclau ve Mouffe, çağdaş sosyalist mücadelelerin, şimdiye kadar liberalizm tarafından siyasi alana hapsedilmiş olan demokratik hakları, toplumun genel dönüşümünü hedeflemek üzere diğer toplumsal ve ekonomik alanlara doğru genişletmesinin gerekli olduğunu öne sürerler. **Demokrasi** bir haklar seferberliğine ve toplumsal tabiiyet ilişkilerinin sorgulanmasına imkân verir. **Demokratik devrim**, örneğin her türlü yeni toplumsal hareketlere, yani feminizme, çevreciliğe, siyah ve eşcinsel haklar mücadelesine, devlet otoritesinin yeni biçimlerine ve yaşamın gittikçe artarak metalaştırılması

Postmarksizm, günümüz toplumlarında sınıf gibi evrensel kimlikler ve nesnel çıkarılardan söz edilemeyeceğini ve mücadelelerin çeşitlendiğini; bu doğrultuda 'yeni' toplumsal hareketlerin politikanın merkezine yerleştiğini iddia etmektedir.

Postmarksizmin kurucusu olarak düşünülen Laclau ve Mouffe, günümüzde yaşanan kapitalist gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan küreselleşme, bürokratikleşme, toplumsal hayatın metalaşması ve homojenleşme süreçlerinin yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkardığını öne sürmektedirler.

rilmasına karşı mücadelelere **hız vermiştir**. Yeni hareketler artık Marksist sınıf mücadelesi kategorisiyle sınırlandırılmaz; buna karşın işçilerin mücadelesi, uzun farklı bir demokratik hak mücadeleleri dizisinden biri olarak görülmelidir.

Bunun yanı sıra, işçi sınıfının “yenilgisinin”, kapitalist sistemin içinde yeni ürettilik sistemlerinin gelişmesi ve teknolojik gelişmelere paralel olarak işçi sınıfının dışında farklı ücretli çalışan yani ‘yeni orta sınıf’ kategorilerinin ortaya çıkmasının bir sonucu olduğu ileri sürülmektedir. Bu anlayışa göre, Marx burjuva ve proleterya arasında gelişen “yeni orta sınıfı” tamamen ihmal etmiştir.

Laclau ve Mouffe’a göre sınıf çatışması ortadan kalkmıştır; bu çatışmanın yerine zaman zaman baskıcı olan bir devlet ile sivil toplum (halk) arasındaki çatışma geçmiştir. Buna göre, sınıflar arasında işçi ve sermaye sınıfları arasında “uzlaşmaz çelişkiler” yoktur; sadece devlet ve bu devletin karşısında sivil toplumu oluşturan ‘kimlikler ve farklılıklar’ vardır.

Postmarksizmin temel varsayımlarını tekrar özetleyecek olursak:

1. Günümüzde kapitalist toplumsal düzenin dayandığı özgül ilişki biçimi, sermaye ve emek arasında var olduğu söylenen çelişkinin ve sömürü ilişkilerinin yerini devlet ve sivil toplum arasındaki tabiiyet ilişkileri ve çelişkiler almıştır.
2. Çatışma, devlet ve sivil toplum arasında olduğu için artık günümüzde sınıf kavramı yerini vatandaş, azınlıklar, farklı kimlikler, özne konumları, “ötekiler” ve bireylere bırakmıştır.
3. Artık bir kimsenin sosyo-ekonomik açıdan işgal ettiği yer ile siyasi-ideolojik çıkarları arasında herhangi zorunlu bir ilişki yoktur. Bu anlamda, ideoloji ve politika kategorileri, ekonomi ve sınıfsal ilişkilerden ayrı ve bağımsız toplumsal kategorilerdir. Ekonomik belirleme yerine, söylemin kurucu özelliği ve siyasetin özerkliği kabul edilmelidir.
4. İdeolojik ve politik çıkarlar ancak söylem yoluyla kurulabilir. Siyaset, hegemonik pratiklere yönelen bir söylem kurma sürecidir ve herhangi bir sınıfın maddi çıkarları üzerinden biçimlendirilemez.
5. Yeni toplumsal hareketler, radikal demokratik siyasetin yeni özneleri durumuna gelmiştir ve bu hareketler toplumsal bir devrim hedefine sahip değildir. Bunun için işçi sınıfının devrimci bir rolü olduğu fikri terk edilmelidir.
6. Her türlü evrenselcilik, nesnel çıkar ve zorunluluk yadsınmalı, yerine tikel ve rastlantısal olan kabul edilmelidir.
7. İşçi sınıfının önderliğinde bir sosyalist devrim yerine, değişik ve birbirine benzemeyen özne konumları/farklı kimlikler aracılığıyla kurulan radikal bir demokrasi fikrine ihtiyaç vardır.

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE RADİKAL DEMOKRASİ SİYASETİ

Radikal demokrasi projesinin temel varsayımlarını sıralayabilmek.

Laclau ve Mouffe, Liberalizme ve Marksizme karşı bir siyasal strateji olarak radikal demokrasi siyasetini önermiştir. Onlara göre, radikal demokrasi siyaseti, bir toplumsal devrim programına başvurmadan kapitalizmin dönüşümünü demokratik yollarla olanaklı kılacaktır. Bu anlamda, onlara göre radikal demokrasi siyaseti, sorun yeni paradigması olmalıdır. Laclau ve Mouffe’a göre siyasetin merkezinde sı-

nıflar, ekonomi ve devrim ideali değil; yeni toplumsal hareketler, demokrasi mücadelesi, eşitlik ve farklılık idealleri yer almalıdır. Bu yönüyle, siyasetin merkezine sınıf yerine çoğul ve farklı kimlikleri yerleştiren radikal demokrasi projesi, Marksizm'den bir kopuştur.

Laclau ve Mouffe'a göre, radikal demokrasi siyaseti, **liberal demokratik ideolojiyi reddetmek yerine onu çoğul bir demokrasi doğrultusunda derinleştirme ve genişletme siyaseti olarak** tanımlanabilir. Radikal demokrasi projesi, sömürü ilişkisine karşı yürütülen her türlü mücadeleyi kapsar fakat onlarla sınırlı değildir. Buna göre, radikal demokrasi siyasetinin aktörleri sınıflar değildir, farklı özne konumları ve kimliklerdir. Post-yapısalcı ve post-modernist akımların etkisinde kalarak bir radikal demokrasi projesi öneren Laclau ve Mouffe, bu siyasetin evrenselciliği, özcülüğü ve özne mitini terk etmeyi gerektirdiğini ileri sürmüşlerdir (Mouffe, 1994: 196). Bu noktada, bütünsel, saydam ve dikişli bir varlık olarak özne kategorisinin terk edilmesi ve farklı özne konumları temelinde oluşmuş antagonizmaların tanınması radikal demokrasi nosyonuna ait teorik zeminin ilk koşullarıdır.

Dünya çapında yaşanan bazı olgusal gerçekliklerin, sanayi sonrası toplumlarda işçi sınıfının daralması, kapitalizmdeki dönüşümler, Marksist-Leninist projelerin hataları, Sovyet Sosyalist ülkelerinin dağılması, siyasal alanın parçalanması, yeni toplumsal hareketlerin yükselişi, orta sınıfın güçlenmesi Marx'ın bazı tezlerini zayıflatmış iddia edilmektedir. Kapitalizmde yaşanan bu gelişmelerin özellikle Marx'ın toplumun iki karşıt sınıfa (sermaye ve işçi sınıfı) doğru kutuplaşacağı ve bunun kapitalizmin kaçınılmaz çöküşüne yol açacağına dair tahminlerini zayıflatmış söylenmektedir. Bu durum bir siyasal sorun ortaya çıkardı.

Özellikle sosyalist blok ülkelerinin 1989'dan sonraki çözülme süreciyle birlikte, siyaset biliminin gündeminde sınıf analizleri ağırlığını gittikçe kaybetmiş; yerine birey, özne, çoğulculuk gibi kavramlar ikame edilmiştir. İşçi sınıfının siyasetin aktif bir öznesi olarak ağırlığının kalmadığı bir dönemde, Radikal Demokrasi kuramcıları, siyasetin merkezine Batı'da gelişen birbirinden bağımsız çevreci, anti-militarist, feminist ve benzeri yeni toplumsal hareketleri koymaktadır. Böylelikle, siyasetin merkezine birey, farklı kimlikler, çoğulculuk gibi özne konumlarını yerleştirmişlerdir.

Radikal demokrasi kuramcılarının özne ve sınıf ilişkisi tartışmalarının odağında ise, "dönüştürücü" öznenin proletarya değil, belirsiz tekil özneler olduğu fikri bulunmaktadır. Bunun temelinde ise, radikal demokratların işçi sınıfının artık "o eski işçi sınıfı" olmadığını kabul etmeleri yer alır (Laclau ve Mouffe, 1992, s.112). Radikal demokrasi projesinin, Marksizm'den temelde kopuşunu işaret eden sınıf anlayışına baktığımızda, radikal demokratların Marksistleri tarihin özünü ve anlamını kavramada tekçi (monist) bir yaklaşım sergilemekle suçladıklarını görüyoruz. Onlara göre Marksizm, tarihi sınıf mücadelesi ve onun kaynaklık ettiği antagonizmalar ekseninde kavrar. Böyle bir yaklaşım, kapitalizmin yarattığı sarsıcı gelişmelerle karmaşıklaşan toplum yapısını ve yükselen yeni toplumsal hareketleri anlamaya yeterli değildir (Wood, 1992, s.101).

Laclau ve Mouffe, sivil toplumu dönüştürecek siyasal partilerden çok, yeni toplumsal hareketlerin gücüne dayanan liberal-demokratik bir toplum önermektedir. Yeni toplumsal hareketlere ilişkin olarak Laclau ve Mouffe'un söyledikleri en iyi biçimde, birlikte yazdıkları **Hegemonya ve Sosyalist Strateji** kitabından hareket ederek anlaşılabilir. Bu kitapta Laclau ve Mouffe, söylem teorisi çerçevesinden Marksizm sonrası bir bakış açısı ile günümüz toplumlarında siyasetin ve yürütülecek hegemonya mücadelelerinin niteliğine ilişkin tezlerini geliştirmektedir. Sonuç olarak, radikal demokrasi projesi, özselciliği reddeden ve siyasal mücadelelerin

hedefini ve alanını söylemsel stratejiler yoluyla eklemlenen özne konumlarından yürütülecek hegemonya mücadeleleri olarak tanımlayan bir projedir.

Eğer radikal demokrasinin görevi aslında demokratik devrimi derinleştirmek ve çeşitli demokratik mücadeleleri birbirlerine bağlamaksa böyle bir görev, örneğin anti-ırkçılık, anti-cinsiyetçilik ve anti-kapitalist hareketlerin müşterek eklemlenmesine izin verecek yeni özne-konumlarının yaratılmasını gerektirir. Bu mücadeleler kendiliklerinden yöndeşlik içine girmez ve demokratik eşdeğerlikler yaratabilmek için farklı grupların kimliklerini dönüştürecek yeni bir “ortak-duyuyu” gerektirir. Öyle ki, bu ortakduyu sayesinde her grubun talebi diğerleri ile demokratik eşdeğerlilik ilkesi uyarınca eklemlenebilir. Çünkü mesele yalnızca verili çıkarlar arasında bir ittifak oluşturma meselesi değil, tam da bu güçlerin kimliklerini dönüştürme meselesidir. İşte yalnızca bu koşullar altında iktidara karşı yapılan mücadeleler hakikaten demokratikleşir (Mouffe, 1994, s.193). Son olarak, radikal demokrasi kuramcıları, hak arayışlarının bireyci bir çerçevede değil demokratik haklar arayışı olarak yerini bulabileceğine ve bunun da çok sayıda demokratik mücadelenin eklemlenmesinin sonucu olarak gelişebilecek bir hegemonya sonucu gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Ancak radikal demokrasi için merkezî sorun, kimlikleri bastırılan gruplar arasındaki olumsuzlukları kullanarak, kolektif bir eylemi ortaya çıkarmak söylemsel koşulların tanımlanmasıdır.

Radikal demokrasi projesi sınıf siyaseti yerine, sivil toplum kültürünün ve sivil toplumun farklılık ve çeşitlilik olarak temsilini siyasetin merkezine koymaktadır. Bu anlamda yeni toplumsal hareketlerin aktivizmlerine ve böylelikle de farklılık ve çoğulculuk üzerine bir vurgu yapmaktadır.

Çoğulculuğa ve yeni toplumsal hareketlere dayanan radikal demokrasi siyaseti, geleneksel liberalizmin farklı çıkarların tanınması ve farklı görüşlerin ilkesel olarak hoşgörülmesi ilkesinden üç noktada daha da ileri gider: *Birincisi*, radikal demokrasinin çeşitlilik (farklılık) kavrayışı dıştaki “çıkarlardan” öteye “öznellik” ya da “kimliğin” ruhsal derinliklerine iner ve siyasal davranış ya da görüşün ötesinde, “yaşam tarzlarının”bütünlüğüne dek uzanır. *İkincisi*, bazı evrensel ve farklılaşmamış hak ilkelerinin tüm farklı kimlikler ve yaşam tarzlarını uyuşturabileceğini artık kabul etmemektedir. Örneğin kadınlar, özgür ve eşit olmak için erkeklerden farklı haklar talep ediyorlar. *Üçüncüsü*, radikal demokrasi, çağdaş kapitalist dünyanın temel karakteristiği ve özgül farkının kapitalizmin bütünleyici, homojenize edici itikisi değil fakat post-modern toplumun benzersiz heterojenliği, yeni, daha kompleks çoğulcu ilkeleri gerektiren, görülmemiş çeşitlilik hatta parçalılık (fragmentasyon) derecesi olduğu görüşüne dayanır.

Bu söylenenler aynı zamanda, post-modern düşüncenin kimlik felsefesi anlayışıyla da uyumludur. Bir “kimlik felsefesi” olarak postmodern düşünce, sivil toplumun farklılıkların tanınmasını öngören demokratikleşme sürecini tanımlar ve bütün ilgisini de böylece yeni toplumsal hareketlere yöneltir (Jameson, 2000, s. 17).

Radikal demokrasi projesinin **temel varsayımları** şöyle özetlenebilir:

1. Çağdaş toplum artan bir farklılaşma, toplumsal ilişkiler ve deneyimlerin bir çeşitlilişmesi, yaşam tarzlarının çoğulluğu ve kişisel kimliklerin katlanması (fazlalaşması) ile karakterize olmaktadır.
2. “Post-modern” bir dünyada, çeşitlilik ve farklılığın bütün eski kesinlikleri ve bütün eski evrensellikleri çözdüğü bir dünyada yaşamaktayız. Burada bazı postmarksist teoriler, artık toplumdan söz etmenin mümkün olmadığı, çünkü bu kavramın kapalı ve birleşik bir bütünlüğü anlattığı üzerinde ısrar ederek sivil toplum kavramına bir alternatif sunar.

Radikal demokrasi projesi, liberal demokratik ideolojiyi reddetmek yerine onu çoğul bir demokrasi doğrultusunda derinleştirme ve genişletme siyaseti olarak tanımlanabilir.

Radikal demokrasi projesinin “çok merkezli siyaset” anlayışı sınıf mücadelesini reddetmektedir.

3. Eski dayanışmalar -bu, elbette, özellikle sınıf dayanışmaları anlamına geliyor- bozulmuştur ve başka kimliklere dayanan ve başka baskılara karşı olan toplumsal hareketler -cinsiyet, ırk, etniklik, cinsellik ve benzeri ile ilgili olarak çoğalmıştır.
4. Aynı zamanda bu gelişmeler, tüketim kalıpları ve yaşam tarzlarında bireysel seçim alanını çok büyük ölçüde genişletmiştir. Bu, bazılarının “sivil toplum” muazzam genişlemesi dedikleri şeydir.
5. Buna göre, çeşitlilik ve farklılığa dayalı bir politika kurmaya ihtiyaç vardır. Hem farklılıkların onaylanması hem de baskıların ya da egemenlik biçimlerinin çoğulluğunu, özgürleşme mücadelelerinin çeşitliliğinin tanınması gerekmektedir. Radikal demokrasinin, toplumsal ilişkilerin bu çok katlılığına, insanların farklı gereksinimlerini ve deneyimlerini tanıyan karmaşık ve farklı eşitlik kavramlarıyla yanıt vermesi gerekmektedir.
6. Solun hedefi liberal-demokratik ideolojiyi tümüyle yadsımak olmamalıdır; tersine, liberal demokrasiyi radikal ve çoğulcu demokrasi yönünde derinleştirmek ve yaygınlaştırmak olmalıdır.
7. Radikal demokrasinin teorik zeminin ilk koşulu olarak sınıf kategorisinin terk edilmesi ve farklı özne konumları temelinde oluşmuş antagonizmaların tanınması gerekmektedir. Kentsel, ekolojik, anti-otoriter, anti-kurumsal ve feminist hareketler gibi farklı kimlik ve siyasetleri ifade eden yeni toplumsal hareketler radikal demokrasi siyasetinin temel öznelere olacaktır.
8. Ancak bu noktada, Liberalizme ve Marksizme bir alternatif olarak sunulan radikal demokrasi siyaseti, bir toplumsal devrim programına başvurmaksızın kapitalizmin demokratik dönüşümünü olanaklı gören anlayışı solun yeni paradigması olarak görmektedir.

Bu akım, genel yönelim olarak sosyalizm fikrinden vazgeçilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre yeni hedef, sosyalizm yerine, daha kapsamlı olduğu varsayılan bir kategori olan demokrasiyi koymak (geleneksel sosyalizmin yaptığı gibi sınıfa “ayrıcılık” tanımayan fakat bütün baskılara eşit muamele yapan bir demokrasi) ya da en azından onun içinde eritmek olmalıdır. **Sonuç olarak, radikal demokrasi** yeni toplumsal hareketler gibi çoğul kimlik ve özne konumlarını siyasetin merkezine yerleştiren, toplumsal dönüşümü devrimsel bir kopuşla değil liberal demokrasiyi derinleştirerek gerçekleştirmek isteyen bir post-modern siyaset anlayışıdır.

Radikal demokrasi projesi yeni toplumsal hareketleri kimlik kavramının etrafında tartışmayı daha çok tercih etmektedir. Kimlik kavramı, cinsiyetten sınıfa, etniklik ya da ırktan cinsel tercihlere herşeyi -eşit biçimde ve önyargı ya da ayrıcalık olmadan- içerebilen genel bir kavramdır. Radikal demokrasi, her türden farklılığı, cinsiyet, kültür, cinsellik farkını kabul eden, bu farklılıkları onaylayan ve teşvik eden ve bu farklılıkların, farklılıklarını bastırmaksızın ya da özel gereksinimlerini yadsımaksızın demokratik bir toplulukta birleşmesi gerektiğini düşünmektedir.

Radikal demokrasi siyasetine göre, hiçbir sosyalist, çeşitli ve farklı mücadelelerin öneminden ya da kaldırılması gereken baskıların çokluğundan kuşku duymamalıdır. Ayrıca demokrasinin derinleştirilmesi mücadelesi de siyasetin ayrılmaz parçasıdır.

SIRA SİZDE

4

Mouffe'un radikal demokrasi projesi çerçevesinde bahsettiği “radikal demokrat vatandaşlık” anlayışını tartışınız?

Burada merkezi bir ayrıcalığa sahip işçi sınıfının reddi ve sınıf aidiyeti yerine çoğul kimliklerin toplumsal mücadelesi ve bu mücadelelerin birleştirilmesiyle kurulacak bir radikal demokrasi stratejisi söz konusudur. Bu **radikal demokrasi stratejisi**, sınıfsal öznelere ayrıcalıklı konumlarının olmadığı; cinsiyet, ırk, etnik

gibi kategorilere dayalı kimlikler yanında çevreci, nükleer karşıtı, barış yanlısı gibi hareketleri de eklemleyebilecek **çoğulcu toplumsal kimliklere dayalı bir strateji** önermektedir (Üşür, 1997, s.59).

Radikal demokrasi söylemi bir farklılıklar ve çoğulluklar söylemidir. Zira radikal demokrasinin söylemi evrenin söylemi değildir ama “her biri kendi indirgenemez söylemsel kimliğini kuran seslerin polifonisidir. Hukuksal kurumlar, eğitim sistemi, emek ilişkileri, marjinal tabakaların direnişinin söylemleri, özgün ve indirgenemez toplumsal protesto biçimleri yaratırlar ve böylece radikal demokrasi programının dayandırılması gereken söylemsel karmaşıklık ve zenginliğe katkıda bulunurlar” (Laclau ve Mouffe, 1992, s.292).

Dönüştürücü ve devrimci siyasal eylemin bir öznesi olarak **işçi sınıfının öncelikli konumunu öngören ekonomik görüşü reddetmek**; Marksizmin, tarihin hareket kanunları ile ilgili görüşlerini dışlamak; bilinemezliğe vurgu yapmak radikal demokrasi projesinin kuramsal ve siyasal bağlamını oluşturmaktadır (Hunter, 1988, s.886).

Yeni toplumsal hareketler sınıf hareketleri değildir. Ama Laclau ve Mouffe yeni toplumsal hareketleri, sayısı giderek artan toplumsal ilişkilerle ilişki içerisinde olan ve yeni bir tarzda eklemlemekte olan yeni antagonizmalar (uzlaşmaz çelişkiler) ağının içerisine yerleştirmeye çalışırlar. Laclau ve Mouffe “bu mücadelelerde, Marksizmin sınıf çatışmasını yerleştirdiği geleneksel işyerinin ötesinde geniş bir alanlar yelpazesindeki antagonizmaların eklemlemesini görür ve bu yeni çatışmaların alanı olarak, örneğin tüketime, hizmetlere ve doğal ortama işaret ederler” (Barrett, 1996, s.81-82). Laclau ve Mouffe’a göre “adalet” ve “eşitlik” gibi kategoriler liberal bağlamlarından çıkarılıp demokratik bir siyasal söyleme eklemlemelidir. Dolayısıyla onlar, değişim ve bürokratikleşme ile liberal-demokratik bir siyasal ideolojiyi yeniden formüle ederek, toplumsal çatışmaların genişlemesini ve yeni siyasal öznelerin oluşumunun bağlamını oluştururlar. İşte tamda bu Laclau ve Mouffe’a göre “demokratik devrimin derinleşme anıdır” (Barrett, 1996, s.82).

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN SINIFSAÇIDAN ELEŞTİRİLERİ

Yeni toplumsal hareketleri merkeze alan Postmarksizme yöneltilen eleştirileri özetleyebilmek.

Yeni toplumsal hareketleri siyasetin merkezine yerleştiren Postmarksizme yönelik ilk **eleştiri** bahsedilen yeni toplumsal hareketlerin **yeniliği** konusundadır. Başta Alain Touraine olmak üzere Claus Offe, Alberto Melucci gibi pek çok düşünür bu hareketlerin ortaya çıkış koşulları ve nitelikleri itibarıyla eski toplumsal hareketlerden farklılaştıklarını ileri sürmektedir. Buna karşılık, Marta Fuentes ve Andre Gunder Frank yeni toplumsal hareketlerin esas itibarıyla eski olduğunu, ancak bazı yeni özellikler taşıdığını ileri sürmektedir. Fuentes ve Frank’a göre günümüzde Batı’da, Güney’de ve Doğu’da “yeni” olarak etiketlenen pek çok toplumsal hareket, bazı istisnalar dışında çağlar boyunca varolan toplumsal hareketlerin yeni biçimleridir. İşçi sınıfı ve sendika hareketlerinin tarihi, çoğunlukla geçen yüzyıldan başlatılmakla birlikte, köylü hareketleri ve yerel hareketler, etnik/milliyetçi, dinsel hareketler, hatta kadın hareketleri yüzyıllar boyunca, dünyanın pek çok yerinde de binyıllar boyunca varolmuşlardır. Avrupa tarihi boyunca sayısız toplumsal hareket kaydedilmesine rağmen, bu hareketlerden bazıları şimdi “yeni”

olarak adlandırılmaktadır. Roma'daki Spartakist köle ayaklanması, 12. yüzyılda başlayan kadın hareketleri, köylü hareketleri ve benzerleri bu hareketlerin örnekleri arasındadır. Yalnızca ekolojik/yeşil hareketler ve barış hareketlerinin yeni olarak adlandırılmasının görece meşru olduğunu düşünen yazarlara göre, bunun nedeni, ekolojik felaketin kendisinin yeni olmasıdır. Pek çok çağdaş toplumsal hareketin yeni olan özelliği, örgütsel kapasite ve önderliği, eski işçi hareketlerinden, siyasal partilerden, kilise ve diğer örgütlerden devralmalarıdır. Yani, bu hareketler, eski biçimlerin sınırlılığından düş kırıklığına uğrayan ve yeni biçimler oluşturmaya çalışan önder kadrolarını kendilerine çekmektedirler. Yine yazarlara göre, bu hareketleri yeni kılan bir diğer özellik de, yüzyıllardır süregelen pek çok toplumsal hareketten daha fazla sınıfa ve katmana özgü bir hareket olmaya yönelmeleridir (Fuentes ve Frank, 1990, s.29-30).

Bununla birlikte, yeni hareketlerin talep ve içerik bakımından eski hareketlerden çok farklı olmadığını ifade edenler de mevcuttur. Tanıl Bora bu noktayı vurgulayarak, yeni hareketlerin, tanımladığı sorun alanları ve talep içerikleri bakımından, 19. yüzyıla uzanan kökleri olduğunu belirtmektedir (Bora, 1990). Örneğin, feminizm, 19.yüzyılın başında ve sonunda farklı biçimlerde varlığını ortaya koymuş bir ideoloji ya da barış hareketi, 20.yüzyılın başında hem de oldukça güçlü bir biçimde yükselmiş bir harekettir. Cinsel özgürlükleri gündemlerinin ön sıralarına alan liberterler ve anarşistler, yine 19. yüzyılın sonunda belirli ülkelerde de olsa seslerini duyurmamışlar mıydı? (Savran, 1992, s.8).

Sınıfsal bir perspektifi terk eden radikal demokrasi kuramcıları bunun yerine çok parçalı özneleri, yani Batı'da gelişen yeni toplumsal hareketleri özne olarak kabul etmelerine karşın, yönetime katılım noktasında pratikte ortaya yeni bir şey koymadıklarını görüyoruz. Gerek sınıfların özcü pozisyonu gerekse emeğin yabancılaşması noktalarında derinlemesine bir analizden kaçtığını gördüğümüz **radikal demokrasi projesi**, bu açıdan bakıldığında kitlelerinin yönetime katılımı anlamında daha çok **liberal demokrasinin paralelinde**, onun ötesine geçememiş bir proje olarak değerlendirilebilir (Bati, 2010, s.11).

Sonuç olarak, "liberal demokratik ideolojiyi radikal ve çoğulcu bir demokrasi doğrultusunda derinleştirmek ve genişletmek" idealiyle yola çıkan radikal demokratların, liberal ideolojinin ötesinde bir yaklaşım getiremediğini görüyoruz. Böyle düşünüldüğünde, kitlelerinin yönetime katılımı anlamında radikaller, daha çok liberal demokratik teori kapsamında ele alınabilir. Bunun yanında, postmodern siyasetle özdeşleşen **radikal demokrasi, kapitalizm şartlarında atomize edilmiş, parçalanmış olan toplumun parçalanmışlığını daha da pekiştirmekten daha öteye gidememiştir**. Bütünlüğü reddetme prensibi üzerine kurulu söz konusu bu siyaset modeli de, pratikte siyasetlilikle sonuçlanmak ya da liberalizmi yeniden siyasi alanda üretmekten öteye gidememiş bir yaklaşım olarak kalmıştır (Bati, 2010, s.18).

Ayrıca Postmarksistler, günümüz toplumlarındaki yeni sorun alanları ve biçimlerinin en önemli kaynağı olarak devleti gördüklerini belirtmelerine rağmen önerdikleri siyaset modelinde (radikal demokrasi) **devlete ilişkin herhangi bir mücadeleye anlayışı ya da biçiminden söz etmemektedirler**. Bu siyaset anlayışının ufku **sivil toplumla sınırlı olduğundan** devlet hiçbir şekilde siyasal mücadele alanlarından biri olarak telaffuz edilmemektedir.

Sivil toplumculuğu ve söylem stratejilerini öne çıkaran Radikal Demokrasi teorisyenleri daha genel olarak **ekonomi ve politikayı birbirinden kopararak** demokrasiyi ve onun gelişimini açıklamaya çalışmaktadır. Radikal demokrasi gü-

Laclau ve Mouffe'un Radikal demokrasi projesinin merkezinde yer alan yeni toplumsal hareketlerin hangisinin ne kadar "yeni" olduğu tartışmalıdır.

nümüzün karmaşıklaşmış olsa da hala kapitalist olmaya devam eden toplumlarında, devletin ve demokrasinin bu sınıfsal niteliğini göz ardı etmektedir. Bu noktada, radikal demokrasi siyaseti, ekonomik düzlemdeki bağımlılık ve sömürü ilişkileri sürerken, siyasal alanda demokrasinin gelişeceğini varsaymaktadır. Bu anlamda, **radikal demokrasi**, toplumdaki mülkiyet ilişkilerine bağlı **ekonomik ve toplumsal sömürü biçimlerini, devletin bu eşitsizliklerin kurulması ve sürdürülmesindeki rolü ve işlevini görmezden gelerek** siyasetin amacını bir **kimlik kurma mücadelesine indirgemektedir**.

Laclau ve Mouffe'a göre, Yeni Sağın yükselişi karşısında Marksizmin veya solun bir alternatif yaratabilmesi için Liberal Demokratik ideolojiyi reddetmek yerine onu radikal ve çoğulcu bir demokrasi doğrultusunda derinleştirmesi ve genişletmesi gerekmektedir. Ancak radikal demokrasi teorisinin hayata geçmesinin önünde duran merkezi bir sorun var gibi görünmektedir: stratejisini üzerine kurdukları grupların **kollektif bir eylemi ortaya çıkaracak söylemsel koşulların tanımlanması sorunu**. Yazarlar bunun, sosyalist değil, liberal bir zemin üzerinde kurulmasının mümkün olduğunu savunmaktadır.

Ne var ki Laclau ve Mouffe gerçekten de sosyalist bir politikanın görmezden gelemeyeceği bir toplumsal muhalefet potansiyelini temsil eden yeni toplumsal hareketlerin değişken ve kimi zaman birbirinin karşısı özneleri aynı politik proje içinde nasıl bir araya getirebilecekleri konusunda hiçbir şey söylememektedir.

Örneğin Eagleton, bu noktada haklı olarak şu eleştiriyi yapmaktadır: "... Kadınlarla feminizm ya da işçilerle sosyalizm arasında herhangi bir 'zorunlu' ilişki yoksa bu durumda ulaşılabilecek sonuç, kendi tasarısına uygun düşen toplumsal grup hangisi olursa olsun onu kendi projesi içine çeken, feci hâlde eklektik ve fırsatçı bir siyaset olacaktır. Erkeklerin ataerkilliğe karşı yürütülen mücadeleye öncülük etmemeleri için hiçbir geçerli neden kalmayacaktır" (Eagleton, 1996, s.301).

Kadın olmakla feminist olmak, Türk olmakla Türk milliyetçisi olmak, erkek olmakla ataerkillik savunucusu olmak arasında zorunlu ve doğal bir ilişki olmadığını söylemek oldukça doğrudur. Nitekim her Türk milliyetçi olmak zorunda değildir. Ne var ki, bunlar arasındaki ilişkinin sadece olumsal ve keyfi olduğunu söylemek de doğru değildir. Çünkü bu, bir Türk'ün Türk milliyetçisi olma olasılığı ile bir Eskimo'nun Türk milliyetçisi olma olasılığı arasında görünürde hiçbir fark olmadığını söylemek demektir (Coşkun, 2004, s.70). Nitekim benzer bir şekilde Postmarksist bakışı eleştiren Wood'a göre, "Bu argümandan çıkarılabilecek nihai sonuca göre, bir mağara adamının sosyalist olma ihtimali, bir proleterinkiyle aynıdır - bunun için, o mağara adamının, uygun söylemi işitebileceği uzaklıkta olması yeterlidir" (Wood, 1985, s.72).

Liberal-demokratik formel eşitlik anlayışını tatmin edici bulmayan radikal demokrasi projesi savunucuları Laclau ve Mouffe, kapitalist bir toplumda, sınıfa "ayrıcılık" tanımaksızın çeşitli eşitsizliklerle mücadele etmenin bir yolu olarak "karmaşık" ya da "çoğulcu" bir siyaset anlayışına ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Bunlar liberal-demokratik fikirden farklı olarak, (sınıf dâhil) tüm bir dizi toplumsal eşitsizliklere yöneltilmiştir fakat aynı zamanda farklı durumlar ve ilişkilere farklı eşitlik ölçütleri uygulayarak toplumsal gerçekliğin karmaşıklığını ve çoğulculuğunu kabul etmektedirler. Bu bakımdan, Laclau ve Mouffe bu türden çoğulcu anlayışın böyle evrensel standartların bazı yararlarını yitirebilirlerse de daha evrensel ilkelere göre bazı avantajları olduğunu düşünmektedir. Ancak, bu noktada Wood'a (1992) göre sorun şudur: Radikal demokrasinin "karmaşık" ya da "çoğulcu" anlayışı, kapitalizm sorunundan ısrarla kaçmaktadır çünkü bu anlayış, sınıfsal sömürü tarafından oluş-

Postmarksist bir çerçeveden toplumsal değişime bakıldığında kimin hangi güdüyle ve neden toplumsal bir dönüşümü gerçekleştirmeye niyetleneceği sorusu aslında yanıtız kalmaktadır.

turulan fakat tüm **toplumsal ilişkilerimizi biçimlendiren toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin kapsayıcı bütünlüğünü** görememektedir.

Yeni toplumsal hareketleri siyasetin merkezine yerleştiren radikal demokrasi projesinin ilginç bir paradoksu vardır. Yeni toplumsal hareketlerin ayırt edici özelliklerinden biri, onların iktidar üzerinde yoğunlaşmaları oluşturmaktadır. Bu hareketlerin tüm güç ilişkilerine bir karşıtlık içinde olduğu varsayılır. Fakat radikal demokrasi projesinde kapitalizmi oluşturan iktidar ilişkilerini, özel ve kamusal, yaşamlarımızın her köşesine dek ulaşan egemen zorlama yapısını görünmez kılan bir kavramsal çerçeve söz konusu olmaktadır.

Radikal demokrasi projesinin temel amacı sınıfı önemsizleştirmek, ona hiçbir ayrıcalıklı statü ya da hiçbir siyasal önem vermeyen her şeyi kapsayan kategoriler içinde eritmektir. Ancak burada sorun, çeşitli toplumsal kurumlar ve “kimlikler” arasında ayırım yapmayan (nedensel ya da açıklayıcı öncelikler atfetmek anlamında hiçbir gruba “ayrıcalık” tanımayan) bu teorinin kapitalizme eleştirel olarak bakamayacağı söylenebilir. Bu anlayışın sonucu kapitalizm nereye giderse sosyalist düşünce de oraya gitmelidir. Radikal demokrasi, oldukça gevşek ve belirsiz bir demokrasi kavramına sahiptir. **Geriye kalan şey o zaman baskıların parçalı bir çoğulluğu ve özgürlük mücadelelerinin parçalı bir çoğulluğudur.** Yeni toplumsal hareketlere dayanan radikal demokrasi projesinde, sosyalizmin evrenselci projesi ve sınıfsal sömürüye karşı mücadelenin bütünsel politikası yerine **bağılantısız özel mücadelelerin bir çoğulluğunu** elde ederiz.

Wood’a (1992) göre, kapitalizm sınıf sömürsünden oluşur, fakat kapitalizm bir sınıfsal baskı sisteminden fazla bir şeydir. Yaşamlarımızı düşünülebilecek her yönden ve yalnızca kapitalist gelişmiş ülkelerin görece bolluğunda değil, her yerde biçimlendiren acımasız, bütüncü bir süreçtir. Başka şeylerle birlikte, hatta sermayenin açık gücünü bile bir yana bırakalım, kapitalizm, yaşamın her yönden metalaştırılması yoluyla tüm toplumsal yaşamı pazarın soyut gereksinimlerine tabi kılmaktadır. Ancak Marksist yaklaşım için, bu sistemi görünmez yapan ya da tam da sistemin daha yayılmacı, her zamankinden daha global olduğu bir sırada onu birçok parçalı gerçeklikten birine indirgemek ahlaksal ve siyasal olarak hatalıdır. Yeni toplumsal hareketleri temel alan radikal demokrasi projesinde, sosyalizmin yerini **belirsiz ve gevşek bir demokrasi kavramı** almaktadır. Bu anlamda çeşitli ve farklı toplumsal ilişkiler, “kimlik” ya da “farklılık” gibi her şeyi kapsayan kategoriler yada gevşek “sivil toplum” anlayışları siyasetin temel belirleyenleri olmaktadır.

Wood’a (1992) göre, radikal demokrasi projesinin iddia ettiği çeşitlilik, farklılık ve çoğulcu mücadeleler ayrımsız ve yapısız çoğulculuk olmamalıdır; aksine tarihsel gerçeklikleri de tanıyan, kapitalizmin sistemsel birliğini yadsımayan bir çoğulluk ve kolektif kimlikler fikri olmalıdır. Bu, kapitalizmin oluşturuca ilişkileri ile kapitalizmle farklı ilişkileri, kapitalizm sistemsel mantığında farklı bir yeri ve dolaşısıyla ona karşı mücadelede farklı bir rolü olan eşitsizlikler ve baskılar arasında ayırım yapabilen bir çoğulculuk olmalıdır.

Wood’a (1992) göre, Marksist teori yeni toplumsal hareketlerin kaynakları ve görüşleri ile zenginleştirilmelidir ancak bu teori kapitalizme karşı mücadeleyi çözenin bir bahanesi olarak çoğulculuk ve farklılıklara başvurarak yoksullaştırılmamalıdır. Ona göre, insan deneyiminin ve toplumsal mücadelelerin çoğulculuğunu tanıma ile tarihsel nedenselliğin tümünden bir çözülüşünü karıştırmamalıyız. Radikal demokrasi projesinde çeşitlilik, farklılık ve olumsuzluktan başka bir şey yoktur; hiçbir birleştirici yapı, hiçbir süreç mantığı ve insanlığın kurtuluşu için hiçbir evrensel proje yoktur.

Wood (1992), cinsiyet ya da etnik farklılıkları olan bir demokratik toplumun pekala mümkün olabileceğini ancak sınıf farklılıkları olan bir demokrasinin kendisiyle çelişeceğini söylemektedir. Buna göre, sınıfsal eşitlik farklı bir şey demektir ve cinsel ya da ırksal eşitlikten farklı koşullar gerektirir. Özelde, sınıfsal eşitsizliğin kaldırılması tanımı gereği kapitalizmin sonu anlamına gelirdi. Fakat aynı şey, cinsel ya da ırksal eşitsizliğin kaldırılması konusunda da zorunlu olarak geçerli mi? Cinsel ve ırksal eşitlik ilkesel olarak kapitalizmle uyumsuz değildir. Öte yandan sınıfsal eşitsizliklerin ortadan kaybolması ise tanımı gereği kapitalizmle uyumsuzdur. Aynı zamanda, cinsel ya da ırksal eşitsizliğin tersine sınıfsal sömürü kapitalizmin oluşturuğu ögesi iken, kapitalizm bütün toplumsal ilişkileri kendi gereksinimlerine tabi kılar. Örneğin kapitalizmde kadınlar ve çeşitli göçmen etnik gruplar ucuz işgücü olarak kullanıldığı için cinsel, ırksal ve etnik her türlü ayrımı, kapitalizm kendi lehine kullanma ve sürdürme eğiliminde olacaktır. Bu anlamda **kapitalizm, kendi doğrudan yaratmadığı eşitsizlikleri ve baskıları onaylayabilir, pekiştirebilir** ve onları sınıfsal sömürünün çıkarları için kullanabilir.

Son olarak, postmarksistlerin her türlü maddi pratiği, üretim ilişkilerini, sınıf mücadelelerini ve benzerlerini tartışmanın dışına iterek **bütün bir tarihin ve yaşamın söylemsel olarak kurulduğunu iddia eden postmarksistlerin söylemi tarih-dışı, kuşatıcı ve her şeyi kurucu bir kategori varsaymaları da özcü bir yaklaşım olarak eleştirilmektedir**. Örneğin, Norman Geras (1987) her nesnenin söylemsel olarak anlaşılabileceğini söyleyen Laclau ve Mouffe'yu söylemsel idealizme yakalanmakla suçlamaktadır. Ayrıca, bununla bağlantılı olarak, bireyin sosyo-ekonomik açıdan işgal ettiği yerle, politik-ideolojik çıkarlar arasında herhangi bir zorunlu ilişki olmadığının iddia edilmesi ve bu şekilde, sınıf ile politik çıkarlar arasındaki zorunlu bağın koparılması, politika ve ideolojiyi kendi kendini yaratan pratikler haline getirmektedir (Eagleton, 1991, s.295).

Postmarksistlerin söylem olgusuna atfettiği önem radikal demokrasi projesini sorunlu kılan bir başka alan açmıştır. Tüm analizlerinde maddi olandan uzaklaşıp onun yerine söyleme aşkın bir önem atfeden radikal demokratlar, tarih olgusunu her nevi maddi belirlenimden arındıran, siyaseti sınıflardan uzaklaştıran bir anlayış sunarlar. Sonuçta da, siyasal olanı devlet ve sınıftan uzaklaştırarak maddi olana önem vermeyen genel geçer bir kurama ulaşmış olurlar. Bunun sonucunda, radikal demokrasi projesi içinde siyaset tümüyle olumsal bir statü kazanmış olur. Radikal demokrasi yaklaşımı siyaseti maddi belirlenimden ve sınıf anlayışından tümüyle bağımsız bir olumsallık alanı olarak konumlandırarak aslında siyasal alanı olumsallaştırmış ve içeriksizleştirmiş olur. Üstelik dönüştürücü özne olarak belirli, tanımlı işçi sınıfı yerine istikrarsız ve muğlak bir özne konumu yaratırlar ki böylece siyasal alanı da bitimsiz bir şekilde özerkleştirmiş olurlar.

Tüm bu açıklamalar ışığında değerlendirecek olursak Laclau ve Mouffe'un postmarksist kuramının Marksist teoriyle uzaktan yakından bir ilişkisi olmadığını düşünen Norman Geras (1987, s.43) bu kuramın esasen Marksizm-sonrası (postmarksizm) olarak değil de Marksizm-dışı (ex-Marxism) olarak adlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Bazıları da Postmarksist yaklaşımı, Marksizm'in yenilenmesi olarak değil, fakat sulandırılması olarak yorumlamaktadır.

Laclau ve Mouffe, söylemsel pratiklerin çıkarları inşa etmenin ve politika yapmanın temel araçları hâline geldiğini öne sürerken toplumsal formasyonda bu söylem çeşitliliğini üreten şeyin ne olduğunu açıklamıyorlar. Terry Eagleton'un deyişiyle, çıkarların nereden geldiği Postmarksizm için küçük bir çocuk için bebeklerin nereden geldiği meselesi kadar karanlık bir meseledir (Eagleton, 1991, s.285).

Postmarksizm, Marksizm'i geliştiren ve ileriye götüren postmarksist bir konum olmaktan çok, "post-Liberal" bir konum olduğu yönünde eleştiriler almıştır.

Örneğin bu noktada, Laclau ve Mouffe şöyle demektedir: “Eğer kadınları öznel olarak kuran söylemler onları - onyedinci yüzyıla kadar olduğu gibi- safça ve basitçe tabi bir konumda sabitleştirseydi, kadınların tabi olmalarına karşı bir mücadele hareketi olarak feminizm ortaya çıkmazdı” (1992, s.189). Demek ki bütün toplumsallaşma ve mücadele biçimleri havada çarpışan söylemlerin marifetidir; öznelerin bu olup bitenlerle iradi hiçbir ilişkisi yoktur (Kaygalak, 2001, s.47).

Öngen’in de (1993, s.39) belirttiği gibi, Laclau ve Mouffe’un ortaya koyduğu anlayış, anti-kapitalist bir yaklaşıma sahip değildir çünkü post-kapitalist bir topluma geçildiği kabulünden hareket etmektedir. Sınıflı toplumun kapitalizmin karakteristik bir unsuru olmaktan çıktığı, burjuvazi ve proletaryanın farklılaşmış ve çalışanların üretici kimliklerinden (ekonomik koşullarından) çok tüketici, yurttaş ya da azınlık kimlikleri ile tanımlanan özne konumları edindikleri öne sürülmektedir (Kaygalak, 2001, s.47).

Son olarak, sınıf politikalarının sonunun geldiği iddiasına karşılık olarak, Marksist yaklaşım işçi sınıfının varlığını sürdürmesine yol açan çelişkilerin yeni toplumsal hareketlerin üyesi olan çok sayıda insanı da kapsadığını iddia etmektedir. Marksist yaklaşıma göre, yeni toplumsal hareketlerdeki toplumsal grupların en önemli unsuru olarak sınıfsal pozisyonları dikkate alınmalıdır. İşçi sınıfı mücadeleleri, yeni toplumsal hareketlerin hedeflerinin birçoğunu kapsamaktadır ancak kadınların, siyahların, barış eylemcilerinin, ekolojistlerin, eşcinsellerin ve diğer hareketlerin de önemi ve etkisi vardır. Hiçbiri, ayrı kimliklerinden feragat etmek zorunda değildir ancak kapitalizmin tek olmasa da temel mezar kazıcısı hâlâ örgütlü işçi sınıfıdır (Miliband, 1989, s.31). İnkâr edilmesi mümkün olmayan şey sermayenin eşitsiz dağılımının yani kazançta eşitsizliğin hâlen hem de bütün şiddetiyle sürdürdüğü ve bunun da insanlar için açık, yaşamsal sonuçları bulunduğuudur. Sorun, kazançta eşitsizliğin var olan sömürünün sonuçlarının kimlik kuruluşu süreçlerindeki belirleyiciliğinin derecesidir aslında (Dursun, 1998).

Yeni toplumsal hareketleri oluşturduğu radikal demokrasi siyasetinin merkezine yerleştiren **Postmarksizme yöneltilen eleştirileri** özet olarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Laclau ve Mouffe’un kuramının merkezinde yer alan yeni toplumsal hareketlerin hangisinin ne kadar “yeni” olduğu tartışmalıdır. Postmarksistlerin savunduğu yeni hareketler, talep ve içerik bakımından eski hareketlerden çok farklı olmadığı yönünde eleştirilmektedir. Yeni hareketlerin, tanımladığı sorun alanları ve talep içerikleri bakımından 19. yüzyıla uzanan kökleri olduğu söylenmektedir
2. Postmarksizmin radikal demokrasi projesi, kitlelerin yönetime katılımı anlamında hiçbir şey söylemeyerek daha çok liberal demokrasinin paralelinde, onun ötesine geçememiş bir proje olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, “liberal demokratik ideolojiyi radikal ve çoğulcu bir demokrasi doğrultusunda derinleştirmek ve genişletmek” idealiyle yola çıkan radikal demokratların, liberal ideolojinin ötesinde bir yaklaşım getiremediği görülmektedir.
3. Postmodern siyasetle özdeşleşen radikal demokrasi, kapitalizm şartlarında atomize edilmiş, parçalanmış olan toplumun parçalanmışlığını daha da pekiştirmekten daha öteye gidememiştir. Bütünlüğü ve evrenselliği reddetme prensibi üzerine kurulu söz konusu bu siyaset modeli, pratikte siyasetsizlikle sonuçlanmak ya da liberalizmi yeniden siyasi alanda üretmekten öteye gidememektedir.

4. Postmarksizm, yeni çatışma biçimlerinin emek-sermaye arasında değil, devlet ve sivil toplum arasında şekillendiğini iddia etmesine rağmen, devlete ilişkin herhangi bir mücadele anlayışı ya da biçiminden söz etmemektedirler. Bu siyaset anlayışının ufku sivil toplumla sınırlı olduğundan, devlet hiçbir şekilde siyasal mücadele alanlarından biri olarak telaffuz edilmemektedir.
5. Bu anlamda radikal demokrasi, toplumdaki mülkiyet ilişkilerine bağlı ekonomik ve toplumsal sömürü biçimlerini, devletin bu eşitsizliklerin kurulması ve sürdürülmesindeki rolü ve işlevini görmezden gelerek siyasetin amacını bir kimlik kurma mücadelesine indirgemektedir.
6. Laclau ve Mouffe gerçekten de sosyalist bir politikanın görmezden gelemediği bir toplumsal muhalefet potansiyelini temsil eden yeni toplumsal hareketlerin değişken ve kimi zaman birbirinin karşısı özneleri aynı politik proje içinde nasıl bir araya getirebilecekleri konusunda hiçbir şey söylememektedir.
7. Postmarksizmin parçalı, tikel ve çoğulcu kimliklere odaklanan anlayışı kapitalizm sorunundan ısrarla kaçmaktadır çünkü bu anlayış, sınıfsal sömürü tarafından oluşturulan fakat tüm toplumsal ilişkilerimizi biçimlendiren toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin kapsayıcı bütünlüğünü görememektedir.
8. Postmarksistlerin her türlü maddi pratiği, üretim ilişkilerini, sınıf mücadelelerini ve benzerlerini tartışmanın dışına iterek bütün bir tarihin ve yaşamın söylemsel olarak kurulduğunu iddia eden postmarksistlerin söylemi, tarihdışı, kuşatıcı ve her şeyi kurucu bir kategori varsayımları da özcü bir yaklaşım olarak eleştirilmektedir.

Özet

Eski ve Yeni Toplumsal Hareketleri karşılaştırmak.

“Eski” sosyal hareketler, 19. yüzyıl sonlarında **işçi hareketi** ile başlayan, **devrim** fikriyle **siyasal** iktidarı hedefleyen, **ekonomik** ilişkiler üzerine odaklanmış, **eşitlik** idealine endekslenmiş, **sınıf** temelli, **endüstri** toplumunun ürünü olan hareketlerdir. Toplumsal hareketler, toplumsal sorunlara, ekonomik krize ve modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkan bir olgudur. “Yeni” toplumsal hareketler, sosyal ve ekonomik bir çöküşün yansıması değildir; **küreselleşme** ve onun yarattığı siyasal-toplumsal alanlardaki değişimler sonucunda **post-endüstriyel** toplumlarda ortaya çıkan bir olgudur. Bu hareketler, 20. yüzyılın son çeyreğinde **çoğulculuk, demokrasi ve güçlü bir sivil toplum ile nitelenen toplumlarda ortaya çıkmış; mücadelelerini ekonomik olmaktan çok, kimliği rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar** benzeri kavramlar temelinde, **kültürel** alanda gerçekleştirmektedirler. Yeni toplumsal hareketler eşitlik idealinden ziyade **farklılık** anlayışına dayanır. Bu farklılık anlayışı, birey ya da grubun özgün kimliğinin ve diğerlerinden farklılığının tanımlanmasıdır. Yeni toplumsal hareketler sınıf temelli olmaktan çok **değer** temelli hareketlerdir. Eski toplumsal hareketler ve yeni toplumsal hareketler arasında önemli ölçüde anlayış değişikliği dikkati çekmektedir. Yeni toplumsal hareketlerle birlikte önceki anlayışta görülen ekonomik çıkarlar, toplumsal güvenlik gibi sorunlar yerini barış, çevre, insan hakları gibi bütün toplumu ilgilendiren konulara bırakmıştır.

Yeni toplumsal hareketlerinin ortaya çıkma nedenlerini açıklayabilmek.

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış nedenine yönelik en önemli iddia emperyalist küreselleşme döneminde toplumda **yapısal** değişikliklerin meydana gelmesinden dolayı işçi sınıfının tarihsel misyonunu yitirerek yerini yeni toplumsal hareketlere ya da **kimlik gruplarına** bıraktığı iddiasıdır. Bu iddiaya göre, küreselleşmenin üzerinde yükseldiği koşullar; “maddi olmayan emeğin” yaygınlaşıp merkezî bir önem kazanması işçi sınıfını önemsizleştirmiştir. Farklı tipte ücretli çalışanlar

ortaya çıkmıştır. Sömürü artık salt artı değer üretimi ile sınırlandırılmaz. **Hizmet sektörü** sanayi üretimin önüne geçmiştir. Ortaya **yeni orta sınıf** çıkmıştır. Dolayısıyla Marksist kuram yeni toplumsal hareketler ya da yeni dönemin ihtiyaçları karşısında yetersiz kalmaktadır. Buna göre, artık siyasal kutuplaşmalar “sınıflar” temelinde değil, “değerler ve kimlikler” temelinde gerçekleşmektedir. Artık sınıfsal sömürünün yerini, kapitalistler dışında herkesin sömürülmesi, “ötekilik” ya da kimlik temelli ezilme almıştır. Toplumsal dönüşümlere öncülük edecek herhangi bir ayrıcalıklı kesim ya da sınıf yoktur. Devrimci öznelerin yerini **yeni toplumsal aktörler** almıştır. Ayrıca, yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkaran nedenler arasında, **teknolojik gelişmelerin ve endüstriyel büyümenin** yarattığı yeni sorunlar; üretim yapısında esnek üretime doğru gerçekleşen değişimler; sınıf çatışmalarından farklı olarak çevrecilik, barış, kadın sorunları etrafında somutlaşan **yeni toplumsal çatışmalar**; eğitimli bir **yeni orta sınıfın** gelişmesi benzeri nedenler sayılabilir.

Yeni toplumsal hareketlerin kopuş ve süreklilik teorilerinin özelliklerini açıklayabilmek.

Yeni toplumsal hareketlerin eski hareketlerin devamı olduğunu düşünen **Süreklilik teorisine** göre, yeni toplumsal hareketlerin talepleri kapitalizmin sınıf yapısından kaynaklanan sorunlara karşı bir tepkidir ve ekonomik yapıdan özerk değildir. Yeni toplumsal hareketlerin talepleri, bu nedenle, eski toplumsal hareketlerden miras alınmış görünmektedir. Yeni toplumsal hareketler eski ve yeni orta sınıflardan, işsizlerden, öğrencilerden ve emeklilerden oluşur. Dolayısıyla bu hareketler sınıflar arasındaki bir ittifaka dayanır. Bu hareketlerin talepleri üretim ilişkilerinden ayrılmaz. Bu talepler emek-sermaye çelişkisinin karmaşık dolayımılarıdır. **Kopuş teorilerine** göre ise, Yeni toplumsal hareketler sosyalist ideolojinin, modernleşme sürecinin ve refah devletinin eleştirisini yaparak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle eski toplumsal hareketlerden keskin bir ayrıma işaret ederler. Yeni toplumsal hareketler orta sınıf temelli hareketlerdir. Kimlik yönelimli talepler içerirler. Bu nedenle de üretim ilişkileri

gibi kavramlarla açıklanamazlar. Yeni toplumsal hareketler merkezsiz ve hiyerarşik olmayan örgütlenme biçimleri ortaya koyar.

Postmarksist kuramın ayırt edici özelliklerini tanımlayabilmek.

Postmarksizmin temel iddiası, günümüzde artık işçi sınıfını temel alan **sınıf politikalarının** sonuna geldiği ve bunun yerini söylem yoluyla bir araya getirilmiş çeşitli toplumsal **öznelerin** demokratik mücadelelerinin aldığıdır. Günümüz kapitalist-sonrası toplumsal düzende **sermaye ve emek** arasındaki çelişki ve sömür ilişkilerinin yerini **devlet ve sivil toplum** arasındaki tabiiyet ilişkileri ve çelişkiler almıştır. Çatışma devlet ve sivil toplum arasında olduğu için artık günümüzde sınıf kavramı yerini **vatandaş, azınlıklar, farklı kimlikler, özne konumları, "öteki"ler** ve bireylere bırakmıştır. Artık bir kimse- nin sosyo-ekonomik açıdan işgal ettiği yer ile siyasi-ideolojik çıkarları arasında herhangi zorunlu ilişki yoktur. Bu anlamda, **ideoloji ve politika** kategorileri, ekonomi ve sınıfsal ilişkilerden ayrı ve bağımsız toplumsal kategorilerdir. İdeolojik ve politik çıkarlar ancak söylem yoluyla kurulabilir. Yeni toplumsal hareketler **radikal demokratik siyasetin** yeni özneleri durumuna gelmiştir ve bu hareketler toplumsal bir **devrim hedefine** sahip değildir; bunun için işçi sınıfının devrimci bir rolü olduğu fikri terk edilmelidir.

Radikal demokrasi projesinin temel varsayımlarını sıralayabilmek.

Radikal demokrasi siyasetine göre, çağdaş toplum artan bir farklılaşma, toplumsal ilişkiler ve deneyimlerin bir **çeşitlilişmesi**, yaşam tarzlarının **çoğulluğu** ve kişisel kimliklerin **fazlalaşması** ile karakterize olmaktadır. Eski **sınıf dayanışmaları** bozulmuştur ve başka kimliklere dayanan ve başka baskılara karşı olan toplumsal hareketler -cinsiyet, ırk, etniklik, cinsellik vb. ile ilgili olarak- çoğalmıştır. **Radikal demokrasinin**, toplumsal ilişkilerin bu çok katlılığına, insanların farklı gereksinimlerini ve deneyimlerini tanıyan karmaşık ve farklı eşitlik kavramlarıyla yanıt vermesi gerekmektedir. Radikal demokrasi liberal-demokratik ideolojiyi tümüyle yadsımak yerine, liberal demokrasiyi radikal ve çoğulcu demokrasi yönünde derinleştirmek ve yaygınlaştırmak ge-

rektğini savunmaktadır. İlk koşul olarak sınıf kategorisinin terk edilerek ve bunun yerine **kentsel, ekolojik, anti-otoriter, anti-kurumsal ve feminist hareketler** gibi farklı kimlik ve siyasetleri ifade eden yeni toplumsal hareketlerin radikal demokrasi siyasetinin temel özneleri olması gerekir. Marksizme ve liberalizme bir alternatif olarak sunulan radikal demokrasi siyaseti, bir toplumsal **devrim programına** başvurmaksızın kapitalizmin demokratik dönüşümünün olanaklı olduğunu savunmaktadır.

Yeni toplumsal hareketleri merkeze alan Postmarksizme yöneltilen eleştirileri özetleyebilmek.

Postmarksistlerin savunduğu yeni hareketler, talep ve içerik bakımından eski hareketlerden çok farklı olmadığı yönünde eleştirilmektedir. **Postmarksizmin radikal demokrasi projesi**, kitlelerin yönetime katılımı anlamında yeterli şeyler söyleyemeyerek daha çok **liberal demokrasinin** ötesine geçememiş bir proje olarak değerlendirilmektedir. Postmodern siyasetle özdeşleşen radikal demokrasi, kapitalizm şartlarında *atomize* edilmiş, parçalanmış olan toplumun parçalanmışlığını daha da pekiştirmekten daha öteye gidememiştir. Postmarksizm, yeni çatışma biçimlerinin emek-sermaye arasında değil devlet ve sivil toplum arasında şekillendiğini iddia etmesine rağmen, devlete ilişkin herhangi bir mücadele anlayışı ya da biçiminden söz etmemektedirler. Bu siyaset anlayışının ufku sivil toplumla sınırlı olduğundan devlet hiçbir şekilde siyasal mücadele alanlarından biri olarak telaffuz edilmemektedir. Bu anlamda, radikal demokrasi, toplumdaki mülkiyet ilişkilerine bağlı ekonomik ve toplumsal sömürü biçimlerini, devletin bu eşitsizliklerin kurulması ve sürdürülmesindeki rolü ve işlevini görmezden gelerek siyasetin amacını bir **kimlik kurma ve söylemler mücadelesine** indirgemektedir. Ayrıca, Laclau ve Mouffe, yeni toplumsal hareketlerin değişken ve kimi zaman birbirinin karşısı özneleri aynı politik proje içinde nasıl bir araya getirebilecekleri konusunda bir şey söylememektedir. Postmarksizmin parçalı, tikel ve çoğulcu kimliklere odaklanan anlayışı tüm toplumsal ilişkilerimizi biçimlendiren toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin kapsayıcı bütünlüğünü görememektedir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi eski toplumsal hareketlere örnek **verilemez**?

- a. İşçi hareketi
- b. Birinci dalga kadın hareketi
- c. 20. Yüzyıl Avrupa'sındaki faşist hareketler
- d. Küreselleşme karşıtı hareketler
- e. Latin Amerika ve İngiltere'deki kölelerin özgürleşme hareketi

2. Aşağıdakilerden hangisi yeni toplumsal hareketler içinde **yer almaz**?

- a. Ekoloji Hareketi
- b. Lezbiyen hareketi
- c. Birinci dalga kadın hareketi
- d. Barış hareketi
- e. Hippi hareketi

3. Aşağıdaki kavramlardan hangisi yeni toplumsal hareketleri **nitelemez**?

- a. Sivil toplum
- b. Kimlik
- c. Çoğulculuk
- d. Devrim
- e. Post-endüstriyel toplum

4. Aşağıdakilerden hangisi yeni toplumsal hareketleri tanımlamak için kullanılan geçerli bir ifade **değildir**?

- a. Yeni toplumsal hareketler devrim fikriyle siyasi iktidarı hedefleyen hareketlerdir.
- b. Yeni toplumsal hareketler ekonomik çıkar odaklı sınıfsal yapısı olan hareketlerdir.
- c. Yeni toplumsal hareketler kimlik odaklı ve farklılaşma esasına dayalı hareketlerdir.
- d. Yeni toplumsal hareketler endüstriyel toplumlar da oluşan sınıf temelli hareketlerdir.
- e. Yeni toplumsal hareketler için verilecek en iyi örnek işçi sınıfı hareketidir.

5. Aşağıdaki ifadelerden hangisi yeni toplumsal hareket teorilerinden kopuş teorisine ait **değildir**?

- a. Yeni toplumsal hareketler orta sınıf temellidir.
- b. Yeni toplumsal hareketlerin talepleri eski toplumsal hareketlerden miras alınmıştır.
- c. Yeni toplumsal hareketler kimlik yönelimli talepler içerir.
- d. Yeni toplumsal hareketler hiyerarşik olmayan örgütlenme biçimleri ortaya koyar.
- e. Yeni toplumsal hareketler merkeziz örgütlenme biçimleri ortaya koyarlar.

6. Post-modernizm ve Post-yapısalcılık gibi çağdaş kuramlardan etkilenecek, Marksizmin sınıf ve ekonomiyi temel alan indirgemeci ve özcü yanlarını reddeden, Marksizmi liberal demokrasi ile uzlaştırmaya çalışan kuramsal yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Muhafazakarlık
- b. Postliberalizm
- c. Çokkültürlü liberalizm
- d. Postradikalizm
- e. Postmarksizm

7. Aşağıdaki düşünür çiftlerinden hangisi yeni toplumsal hareketleri radikal demokrasi siyasetinin en önemli ögesi olarak düşünmüşlerdir?

- a. Gramsci-Luxemburg
- b. Lenin-Stalin
- c. Laclau-Mouffe
- d. Foucault-Derrida
- e. Marx-Lenin

8. Her türden farklılığı, cinsiyet, kültür, cinsellik farkını kabul eden, bu farklılıkları onaylayan ve teşvik eden ve bu farklılıkların, farklılıklarını bastırmaksızın ya da özel gereksinimlerini yadsımaksızın demokratik bir toplulukta birleşmesi gerektiğini düşünen yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir.

- a. Muhafazakarlık
- b. Liberalizm
- c. Çokkültürlü liberalizm
- d. Neoliberalizm
- e. Radikal demokrasi

9. Aşağıdakilerden hangisi radikal demokrasi projesini betimlemek için kullanıldığında geçersiz olur?

- a. Demokratik toplum, yaşam tarzları, kültür ya da cinsel tercihlerin çeşitliliğini onaylamalıdır.
- b. Emek-sermaye çelişkisi siyasetin temel mücadele alanı olmalıdır.
- c. Marksizm, sınıf dışında çeşitli ve farklı mücadeleler olduğunu kabul etmelidir.
- d. Demokrasinin derinleştirilme mücadelesi de siyasetin ayrılmaz parçasıdır.
- e. Demokrasi mücadelesinde tüm farklı kimlikler eşit derecede önemlidir.

10. Aşağıdakilerden hangisi Postmarksizme yöneltilen eleştirilerden biri **değildir**?

- a. Postmarksizm, kitlelerin yönetime katılımı anlamında bir şey söyleyerek daha çok liberal demokrasisinin ötesine geçememiş bir proje olarak değerlendirilmektedir.
- b. Postmarksizm, yeni çatışma biçimlerinin emek-sermaye arasında değil devlet ve sivil toplum arasında şekillendiğini iddia etmesine rağmen, devlete ilişkin herhangi bir mücadele anlayışı ya da biçiminden söz etmemektedirler.
- c. Postmarksizm toplumdaki mülkiyet ilişkilerine bağlı ekonomik ve toplumsal sömürü biçimlerine odaklanarak farklı kimlik mücadelelerini görmezden gelmektedir.
- d. Siyasetin merkezine yerleştirdikleri yeni toplumsal hareketlerin değişken ve kimi zaman birbirinin karşısı özneleri aynı politik proje içinde nasıl bir araya getirebilecekleri konusunda bir şey söylememektedir.
- e. Postmarksizmin parçalı, tikel ve çoğulcu kimliklere odaklanan anlayışı sınıfsal sömürü tarafından oluşturulan fakat tüm toplumsal ilişkileri biçimlendiren toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin kapsayıcı bütünlüğünü görememektedir.

Okuma Parçası

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE HAK HAREKETLERİ ÜZERİNE

Sınıfın reddi mi yeniden anlamlandırılması mı?

Kimi düşünürler, yeni toplumsal hareketlerin en önemli farkının “sınıf” vurgusundan uzaklaşarak emek-sermaye çelişkilerinin üzerinden atlanması olduğunu iddia etmektedirler. Toplumsal hareketlerin, “sınıf”ı merkezden ederek, siyasal olanı giderek daha fazla oranda dışladığını iddia eden bu tarz vurgular, toplumsal olana dair bütünlüklü bir fikri çerçeveye sahip olan her cepheden yapılmaktadır (bkz. Touarine, Castell, Inglehardt, Giddens, Diani, Tilly, Ouvia, Hardt ve Negri, Marcuse, Löwy, Urry, Hall vb.). Fakat bu konudaki vurguların yönü ve içeriği elbette önemli farklılıklar barındırmaktadır. Ana akım toplumsal yaklaşımlar, yeni hareketlerin “sınıftan uzaklaşma” durumunu olumlamakta ve bunun “demokrasi” için önemli bir özellik olduğunu belirtmektedirler. Böylece, yeni toplumsal hareketleri yalın bir sivil toplum tartışmasının içinde betimleyerek, bu hareketleri demokrasinin meşruluğunu sağlayan “zararsız” figüranlar mertebesinde tutma eğilimi göstermektedirler.

Marksist yaklaşımlar ise, bu konuda iki farklı seyir izlemektedir. Klasik Marksist eleştiriler, bu hareketleri “iktidar perspektifi yoksunluğuyla” suçlamakta ve her türlü “toplumsal fark”ı, sınıfsal farkla eşitleyen, sınıf çelişkilerinin merkeziliğini ortadan kaldıran yaklaşımlarla eşdeğer tutmaktadırlar. Buradan yola çıkarak, yeni toplumsal hareketlerin köklü ve etkili sonuçlara ulaşamayacağını, “sivil toplumculuk”tan ve “amaçsız” dönemsel hareketlerden ileri gidemeyeceğini belirtmektedirler.

Aynı anlayışlar, yeni hareketlerin örgütlenme biçimleri, eylem stratejileri, hedefleri ve talepleri konusunda da tereddütlü davranmakta ve bu hareketlere karşı mesafeli durmaktadırlar. Buna göre; yeni toplumsal hareketler temelde “sosyal”dir. Hedef, iktidarı ele geçirmek değil, sivil toplumu hareketlendirmektir. Bu eleştirilerin göz önüne alınması gereken yönleri bulunmakla birlikte yeni toplumsal hareketlerin tümüyle “siyasal” olanı dışladığını ve “sınıf”tan vazgeçtiğini söylemek pek de mümkün olmamaktadır. Yeni toplumsal hareketler, aslında “eski”nin direnç mekanizmaları, itiraz sebepleri ya da karşı çıkış pratiklerine yaslanarak başka biçimler altında var olmaktadır (Çetinkaya, 2008:569). Bu anlamda, eski hareketlerden tamamen kopuk ve uzlaşmaz şekilde farklı olduklarını söylemek çok da doğru bir iddia olmayacaktır.

Marksist yaklaşımın diğer seyri tam da bu noktada görünür hale gelmektedir. Marx’ın “toplumsal hareketin siyasal hareketi dışladığını” söylemeyin. Aynı zamanda toplumsal olmayan siyasal hareket yoktur” ifadesini hatırlatan bu yaklaşım; yeni toplumsal hareketlerin, ‘toplumsal’ ile ‘siyasal’ arasında kurulacak bir ayrımla açıklanamayacağını, çünkü siyasal olan her şeyin aynı zamanda toplumsal olduğu gibi, toplumsal olan her şeyin de özü itibarıyla siyasal olacağını ifade etmektedir.

Buradan yola çıkarak, yeni toplumsal hareketlerin iddia edildiği kadar “renksiz” ve “yönsüz” olmadığı vurgulanmaktadır (bkz. Offe, Wallerstein, Williams). Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı (1960 sonları) tarihsel-toplumsal düzlem düşünüldüğünde bu iddianın geçerliliği mümkün görünmektedir. Raymond Williams’a göre yeni toplumsal hareketler “yanlış bir biçimde sınıf politikasının ötesine geçmek” olarak yorumlanmıştır. Oysa yeni toplumsal hareketlerin (çevre, barış, insan hakları vb.) içerdiği sorunlar bizi tekrar sanayi üretim tarzının başlıca sistemlerine ve özellikle de sınıflar sistemine götürmektedir. Williams’a göre, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkması ile ileri kapitalizm arasında çok güçlü bağlar vardır. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler sınıf dışı sayılamazlar (Williams, 1989). Zira “toplumsal” olana vurgu yapmak, doğrudan sınıfa sırt dönmek anlamına gelmeyeceği gibi, “sınıf sorununu” yalnız siyasal olanla ve “görünür” siyasal alanla açıklamaya çalışmanın ne ölçüde doğru olduğu da, üzerine düşünülmesi gereken bir husustur.

Marksizm içinde yeni toplumsal hareketleri olumlayan yaklaşımlar; bu hareketlerin eskiye nazaran daha yatay, otoriter olmayan yönetim tarzları, alttan örgütlenebilen, hızlı ve doğaçlama eylem kabiliyetleri ile günlük yaşamın pek çok farklı katmanında var olabilme ve toplumsal sistemde artan denetime karşı parçalı-şekilsiz yapılarının bir varoluş aracı olabilme durumuna vurgu yaparlar. Yeni toplumsal hareketlerin, sınıf mücadelesini reddetmeden çok daha esnek ve yaratıcı direnişler, birliktelikler geliştirebilme potansiyeli ile ilgilenirler.

Kapitalist hegemonyanın toplumsal yapının her katmanına sızdığı ve denetimin gittikçe yoğunlaştığı bu dönemde, direnişin de yalnız tanımlı makro alanlarla sınırlı olmadığını, tahakküm ve direniş pratiklerinin toplumsal yapının her alanı için giderek daha içkin ve belirgin bir hal aldığını belirtirler.

Saçaklardan doğru isyan

Kuşkusuz ki yeni toplumsal hareketler üzerinde yapılan çok çeşitli tartışmaların bir nedeni de, bu hareketlerin oldukça heterojen ve parçalı bir yapıya sahip olmasıdır. Dünyanın pek çok bölgesinde (özellikle kapitalist küresel sistemin dünya tasnifine uygun olarak) yeni toplumsal hareketler farklı özellikler ve öncelikler göstermektedir.

Yeni toplumsal hareketler içerisindeki ana farklılık çizgisini “merkez” kapitalist ülkeler ile “çevre” ülkelerdeki hareketler arasında çizmek mümkündür. Latin Amerika’daki yeni hareketler üzerine çalışan Özbudun da bu noktaya değinmektedir: “Kapitalist ülkelerdeki yeni sosyal hareketlerle çeperdekiler arasında karşılaştırma yapacak olursak, “birinci dünya”dakiler (feminizm, ekolojizm, barışçılık, başka dünyacılık vb.) toplamında merkez kesimlerden kalkınan kolektif hareketleri oluştururken, Latin Amerika’dakiler sosyal bileşimleri açısından ‘saçaklardan doğru isyan’ olarak tanımlanabilir. Günümüz Latin Amerika’sında mevcut mücadelelerin büyük bölümü, eğitim düzeyi son derece düşük olan “dışlanmışlar”, işsizler, yerliler, kırsal emekçiler tarafından veriliyor”.

Anlaşıldığı üzere, yeni toplumsal hareketler refleks konuları, bileşimleri ve yapıları itibarıyla de (zaman zaman çelişik boyutlara varan) çeşitlilikler gösterebilmektedir. Dolayısıyla, yeni toplumsal hareketlere dair yukarıda sözü edilen her türlü eleştiri, haklı addedilebileceği bir yön barındırabilmektedir.

Fakat burada dikkat çekilmesi gereken nokta; ‘sınıf’ı dışlamanın, yeni toplumsal hareketlerin doğasında var olan, ona içkin bir durum olmadığı ve sınıf temelli bir yeni sosyal-toplumsal hareketin her zaman mümkün oluşudur. Bunun örnekleri; Meksika’da Zapatistalar, Bolivya’da su ve doğalgazın özelleştirilmesine karşı patlak veren sokak savaşları, Brezilya’da Topraksızlar Hareketi, Arjantin’deki İşsiz İşçiler Hareketi vb. gibi birçok toplumsal harekette görülebilir.

Anlaşıldığı gibi, yeni toplumsal hareketlerdeki sınıf vurgusuna ilişkin durum; hiç kuşku yok ki Alain Touraine’in savladığı üzere, “sınıf mücadeleleri bitti, sınıflar ortadan kalktı. Artık devir, ‘kimlik mücadeleleri’ devridir” türünden bir postmodern “son”lar söylemine teslim olmak değildir, olmamalıdır (Özbudun, 2009). Tam tersine, sınıfsal olanın işlenerek daha yaygın, içkin ve gündelik hale getirilmesinden bahsedilmelidir. Yeni toplumsal hareketler böylece; emek-sermaye çelişkinin yeni dönemde aldığı çeşitlenmiş ve farklılaşmış biçimler üzerine oluşan hareketler olarak değerlendirilebilir.

Bu konuda Hernan Ouvia’nın belirlemeleri de önemli bir noktada durmaktadır: “Toplumsal hareketler terimi, son 20 yılda artan toplumsal dışlama, temsil krizi ve siyasal katılım mekanizmalarının aşınımı sonucu ortaya çıkan kolektif özneleri tanımlamada kullanılmaktadır. Bu orijinal protesto biçimleri kısmen tedrici sanayisizleşme ve kolektif haklar yitiminin damgasını taşıyan yeni bir sosyo-ekonomik yapıya yanıt verir niteliktedir. Son on yıllarda mücadelelerin çoğu, tutunum ve kimlik ortamı olarak çalışma mekânıyla (özellikle fabrika) bağlantılıydı. Günümüzde toplumsal protesto modaliteleri çalışma sorunsalını aşip öncelikle teritoryal tipte pratiklere konumlanmaktadır. Konut, beslenme, ekoloji, kamu hizmetleri, insan hakları ya da geleneksel değerlerin geri kazanılması günümüz toplumsal hareketlerini kat eden başlıca eksenleri oluşturuyor. Bir siyasal boşluğa toplumsal yanıt oluştursalar da bu, bu hareketlerin aynı zamanda ‘siyasal’ olmadığı anlamına gelmez. Bunlar - eylem biçimleri toplumsal kurumların kabul ettiği meşruiyet sınırlarına denk düşmese de- toplum tarafından siyasal aktör olarak tanınmayı talep etmektedir. Yani sıra, elde edilmeleri toplumun tümünü etkileyecek talepleri bulunuyor”.

Aynı şekilde sınıf ve sınıfsallık kavramlarını Thompson’a atıfla düşünmek de yeni hareketleri anlamlandırmak açısından faydalı olabilir. Sınıfı bir “tarihsel ilişki biçimi” olarak değerlendiren Thompson, ortak deneyimlerin sınıfı oluşturduğunu ifade etmektedir. Buradan yola çıkan Özügürlü’nün “ortak sınıf deneyimlerinin kültürel terimlerle ifade edilmesinin ‘sınıf bilincini’ oluşturacağı” (Özügürlü, 1996) yargısı ise, çeşitli toplumsal-kültürel vurgular esnasında temel çelişkileri (ve dolayısıyla siyasal olanı) unutmakla suçlanan yeni hareketleri anlamlandırmak adına önemli bir kanal açmaktadır.

Yukarıdaki tartışmanın da gösterdiği gibi; Marksist eleştiri içerisinde yeni toplumsal hareketler konusundaki farklı görüşler, yine Marksizm içi “sınıf” (ve bu dolaşımla bilinç, gündelik hayat, politika yapma ve eyleme biçimleri vb.) tartışmalarının seyri ve bu alandaki yaklaşımlar ile önemli paralellikler içermektedir.

Yükselen bir hareket hak mücadeleleri

Yeni toplumsal hareketler içerisinde görülebilecek hak hareketleri ise son dönemde Türkiye de dahil olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde özel ve önemli bir yer edinmektedir. Hak hareketleri, eleştirel vurgularını bütünlüklü bir toplumsal eleştiri zeminine oturarak söz konusu durumun sınıfsallığına belirleyici bir konum atfetmektedirler. Böylece, tek tek “hak” zeminleri üzerin-

de yükselen muhalif çaba; yüzeysel, yalıtık ve tek başına o alanla sınırlı kalmayıp kapsamlı ve köklü bir eleştirici penceresi aralamaktadır.

Temel haklar ekseninde ve özel sorun alanları etrafında parça parça fakat birlikte ilerleyen mücadeleler, toplumda kapsamlı, bütünlüklü ve ortak bir toplumsal muhalefet zeminine dönüşmektedir. Hak hareketleri, git-tikçe dağılan ve sermaye eksensiz olarak yeniden biçimlenmekte olan kamusal alanın, demokratik yeniden inşası için hak mücadelesinin önemine vurgu yapmakta ve bu ekseninde yapılmaktadır. Bu çerçevede tüm temel hakların güvence altına alındığı belirli bir toplumsal yapıyı hedeflemektedir. Dolayısıyla, kaçınılmaz olarak politik bir içerikle donanmış ve dahası bunu bilinçli bir tercih haline getirmişlerdir. Hak temelli muhalif hareketleri, sadece o andaki probleme odaklı, “sivil toplumcu” yaklaşımdan ayırarak toplumsal muhalefet içerisine yerleştiren nokta da burasıdır.

Toplumsal hareketlerin tümünde olduğu gibi, hak hareketleri de eylemlilik ve sınırlar konusunda “yasallık”tan çok meşruluk ve kitlelilik gibi kavramlara dayanmaktadırlar. Toplumsal olarak yaratılmış bir meşruluk hali, hak hareketlerinin temel ikna ve motivasyon noktasını oluşturmaktadır. Bu hareketlerin, toplumsal etki gücünü de büyük oranda buradan aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dünyayı kaplayan kriz dalgasına karşı etkili çözümler üretemeyen küresel egemenlerin ekonomik alanda yönetemedikleri krize karşı siyasal tedbirlere yaslanması, halk kitlelerini daha da baskılayan bir atmosferde faşizan uygulamaların neredeyse ‘standart’ hale getirilmesi, içinden geçtiğimiz günlerde giderek daha açık biçimlerde görülmektedir.

Böylesi bir tarihsel dönemde, hem toplumsal muhalefet zeminlerinin genişletilmesi hem de bu zeminler üzerinde yükselecek hareketlerin kalıcı ve köklü bir toplumsal muhalefet dalgasına dönüştürülebilmesi çabasında hak hareketleri, sahip oldukları geliştirici, üretken ve kitleli potansiyelle oldukça merkezi bir konumda bulunmaktadır.

08.01.2010

Çağrı Kaderoğlu

Gazeteci

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlışsa “Eski Toplumsal Hareketler” konusunu gözden geçiriniz
2. c	Yanıtınız yanlışsa “Yeni Toplumsal Hareketler” konusunu gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlışsa “Yeni Toplumsal Hareketlerin Özellikleri” konusunu gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlışsa “Eski-Yeni Toplumsal Hareketlerin Özellikleri” konusunu gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlışsa “Yeni Toplumsal Hareket Teorileri” konusunu gözden geçiriniz
6. e	Yanıtınız yanlışsa “Yeni Toplumsal Hareketler ve Postmarksist Kuram” konusunu gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlışsa “Yeni Toplumsal Hareketler ve Radikal Demokrasi Siyaseti” konusunu gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlışsa “Yeni Toplumsal Hareketler ve Radikal Demokrasi Siyaseti” konusunu gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlışsa “Yeni Toplumsal Hareketler ve Radikal Demokrasi Siyaseti” konusunu gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlışsa “Yeni Toplumsal Hareketlerin Sınıfsal Eleştirileri” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Küreselleşme karşıtı hareketler, küreselleşme olgusunun ortaya çıkardığı düşünülen neo-liberal politika ve bu politikaları yaygınlaştırmaya çalışan küresel ekonomik kurum ve anlaşmalara karşıdır. Anti bürokratik hareketlerdir. Klasik örgütlenme modelleri ile kurulmuş ve yönetilen organizasyon ve örgüt özellikleri taşımamaktadır. Düşman kabul ettikleri küreselleşmeye karşı bu olgudan etkilenen ve bir araya gelemeyen diye düşünülen hareketlerin ortaklaşması ile oluşmuştur. Sol eğilimli ve enternasyonalist bir harekettir. Yeni bir dünya isteği taşıdığı ve buna ilişkin fikirler oluşturduğu için ideolojik bir harekettir. Bünyesinde çeşitli toplumsal mücadele modellerini barındıran çoğulcu bir harekettir. Bir mazlumlara hareketidir. Küreselleşmeye karşı reaksiyoner temelde ortaya çıkmış ancak sonradan bir aksiyon hareketine dönüşmüştür. Yeni toplumsal hareket paradigmasına bağlı olarak gelişen bir toplumsal harekettir. Savaşa, yoksulluğa, adaletsizliğe, sömürüye ve toplumsal katmanlara yönelen tüm baskılara karşı olması anlamında insani bir harekettir. Şirket karşıtlığı temelinde çok uluslu şirketlere cepheden karşı bir harekettir (Çetin, 2008, s.102).

Sıra Sizde 2

Türkiye’de çevreci çalışmalar daha çok devlet girişimleriyle oluşmaktadır. Bunun dışında kişilerin kendi olanaklarıyla, yaşadıkları çevreyi güzelleştirmek için yaptıkları girişimler ve çeşitli vakıfların faaliyetleri göze çarpmaktadır. Bu vakıflarda devlet eliyle kurulmaktadır. Örnek olarak Türkiye Çevre Vakfı gösterilebilir (Ertürk, 1996, s.199-200, aktaran, Demir, 2007, s.77). 1980’lerin ortalarına doğru Türkiye’de çevre bilincinin oluşumuna yönelik birtakım yerel çalışmalar gözlemlenmiştir. Bu faaliyetler Türkiye çapında bir örgütlenmeye dönüşmemiş ve büyük çoğunluğu kendisini sosyo-ekonomik ve sosyo-politik argümanlarla besleyememiştir. Gökova’da inşa edilmesi planlanan termik santrale gösterilen tepki ve somut direniş, Dalyan’da deniz kaplumbağalarının yumurtlama bölgesine yapılması düşünülen otel projesini protesto hareketleri, İstanbul Tarlabası’ndaki tarihî evlerin yol yapımı nedeniyle yıkılmasına yönelik tepki, Ankara Güvenpark için düşünülen otopark projesinin şiddetle eleştirilmesi ve Mimar Sinan Köyü’nde Ak Çimento Fabrikası’nı protesto etmek için düzenlenen yürüyüşler Ertürk’ün belirttiği üzere Türkiye’deki çevre bilincinin ilk örnekleridir (1996, s.200). Bergama köylülerinin kendilerine özgü direniş yöntemleri de Türkiye’deki çevrecilik akımının önemli bir örneğini teşkil etmiştir.

1980’lerin sonunda ise Türkiye’nin ilk çevreci partisi kurulmuştur: Yeşiller Partisi. Bu partinin ömrü çok kısa olmuştur; bunun nedenleri arasında bir tabanı olmaması, tepeden örgütlenmesi ve programının Türkiye gerçekleriyle örtüşmemesi gösterilir (Ertürk, 1996, s.202-203, aktaran, Demir, 2007, s.77). Çevrecilik Türkiye’de sosyal katılımlı bir perspektif ve duruş yaratamamış, bu çerçevede örgütlenecek bir yapı oluşturamamıştır. Daha çok devletçi bir çevrecilik anlayışı gözetilmiştir. Sivil toplum tipindeki protesto hareketleri ise bölgesel krizleri giderme çabasıyla hareket etmiş, amacını gerçekleştirdikten sonra da bir örgütlenme yaratamadan dağılmıştır (Demir, 2007, s.77).

Sıra Sizde 3

1960’ların sonlarında ortaya çıkan bu farklı düşünsel ve politik akımların talepleri, 1980’lerin ortalarından itibaren canlanan yurttaşlık tartışmalarıyla da koşutluk içindedir. Zira uluslararası göçün artışı, milliyetçiliğin canlanması, Batı Avrupa’da çok kültürlü ve çok ırklı hâle gelen bir nüfus yapısından kaynaklanan gerilim, seçmenlerin ilgisizliğinin artması, Doğu Avrupa’daki toplumsal hareketlerin demokratik politik talepler ve sivil özgürlükler etrafındaki devrimci dönüşümleri harekete geçirmesi, refah devletinin çözülüşü gibi gelişmeler, 1980’lerin ortalarından itibaren dünyanın pek çok bölgesinde yurttaşlık tartışmalarının canlanmasına neden olmuştur. Ulus-devlete yasal ve siyasal üyelik anlamına gelen modern yurttaşlık anlayışının dönüştürülmesinin gerisinde ise, modern yurttaşlığın dayandığı temel politik birim olan ulus-devletlerin gücünün azalmasının yanı sıra modern yurttaşlığın evrensellik ve eşitlik vaatlerini gerçekleştirememiş olması yatmaktadır (Kubilay, 2010, s.136).

Sıra Sizde 4

Mouffe’a göre, ortak kaygıları olan ve tabi oldukları demokrasinin radikalleşmesi ve genişlemesi için mücadele eden değişik gruplar, radikal demokrat yurttaşlar bağlamında ortak bir siyasi kimlik yaratır. Radikal demokratik yurttaşlar alanında siyasi kimlikler yaratmak ise “değişik hareketlerin-kadın, işçi, zenci, homoseksüel, çevreci hareketler gibi diğer ‘yeni sosyal hareketler’in içindeki demokratik taleplerin kolektif bir kimlikleştirme tarzına dayanır”. Bu, “özgürlük ve eşitlik ilkelerinin radikal demokratik yorumuyla kimlik sorununu çözen, demokratik eşitlik çevresinde bir “biz” oluşturmayı, bir talepler dengesi zinciri kurmayı amaçlayan bir yurttaşlık anlayışıdır” (Mouffe, 1993, s.54).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Adaklı, G. (2001) "Postmarksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları", **Praksis**, Sayı:1, 13-32.
- Akşit, B. vd. (2002) **Ulus-Devlet ve Cemaatçi Kültür Arasında Sıkışan/Gelişen Sivil Toplum: Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları**. Dikmen, A.A. (Der.), Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme içinde, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi (Ankara: İmaj Yayıncılık).
- Anderson, P. (2004) **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**. Çev: Bülent Aksoy. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Barrett, M. (1996) **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Batı, U. (2010) "Liberal Demokrasinin Dönüşümü ya da Postmarksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi", **Akademik Bakış**, www.akademikbakis.com, 1-20.
- Belek, İ. (1997) **Postkapitalist Paradigmalar**. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Benhabib, S. (ed) (1999) **Demokrasi ve Farklılık**. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Buechler, S. M. (2000) **Social Movements in Advanced Capitalism**. New York: Oxford: Oxford University Press.
- Castle, D. (1998) "E.Laclau ve C. Mouffe ile Söyleşi: Kalpler, Zihinler ve Demokrasi". Çev. Asena Günel. **Birikim**. Sayı: 113, 47-50.
- Ceritli İ. (2001) **Çevreci Hareketin Siyasallaşma Süreci**. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2001 Cilt: 25 No: 2 213-226.
- Çaha Ö. (2001) **Türkiye'de Kadın Hareketi Tarihi: Değişen Bir Şey Var mı?** (The History of Women Movement in Turkey), Kadın Bienali Ekinlikleri Çerçevesinde Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum, İstanbul/Turkey, Mart. 2001.
- Çalı, H. H. (2006) **Çevreci Toplumsal Hareket Olarak GreenPeace-Türkiye Hareketi**. Ankara Üniversitesi, Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Çetin N. B. (2008) **Küreselleşme Karşıtlarına Göre Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Nitelikleri** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları.
- Coşkun, M. K. (2004) **Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler: Türkiye'de Demokratik Açılımlar**. Ankara Üniversitesi: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çelik, N. B. (1997) "Radikal Demokrasi ve Sol", **Mürekkep**, Sayı: 7, 49-59.
- Demir İ. (2007) **Bir Sosyal Hareket Olarak Çevreci Hareketler**. Sosyoloji Notları, Nisan 2007, Ankara.
- Dursun, Ç. (1998) "İşçi Sınıfının Medyada Temsili", **Toplum ve Bilim**, 78, 210-244.
- Geras, N. (1987) Postmarxism?, **New Left Review**, 163, 40-82.
- Eagleton, T. (1996) **İdeoloji**. (Çev. M. Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2002) **İmparatorluk**. Çev. Abdillah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.
- Harvey, D. (1999) **Postmodernliğin Durumu**. Çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis.
- Held, D., (1995) Ulus Devletin Çöküşü, **Hall, Jacques** (Ed.) içinde, 189-203.
- Kadıoğlu, A. (2008) **Vatandaşlığın Dönüşümü, Üyeliğten Haklara**. İstanbul: Metis.
- Kaygalak, S. (2001) "Postmarksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi", **Praksis**, sayı:1, 33-59.
- Kahraman, S. G. (2004) "Radikal Demokrasi ve Vatandaşlık: Liberal ve Komunitaryan Yaklaşımlarla Bir Karşılaştırma", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Keyman, F. (1993) Postmodernizm ve Radikal Demokrasi, **Toplum ve Bilim**, sayı: 62, 126-156.
- Keyman, F. (2000) **Türkiye ve Radikal Demokrasi: Geç Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim**. İstanbul: Alfa.

- Kılıç, S. (2002) **Çevreci Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sona Ermesi Üzerine Bir İnceleme**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 57, Nisan-Haziran 2002, No: 2, 93-108.
- Kubilay, Ç. (2010) "Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslamda Söylemin Alternatif Yurttaşlık Tasarımı", **Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı/No: 2:135-164.
- Laclau, E. (1990) **New Reflections on the revolution of Our Time**. London; New York: Verso.
- Laclau, E.-Mouffe, C. (1992) **Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokrasi Siyasetine Doğru**, (çev. A. Kardam-D. Şahiner), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Laclau, E. (1994) **Evrenselcilik, Tikelcilik ve Kimlik Sorunu**. Çev. Emel Kurma. Birikim. Sayı: 6, 240-48.
- Laclau, E. (1998) **İdeoloji ve Politika**. (Çev.: H. Sarıca), İstanbul: Belge Yayınları.
- Laclau, E. (2000) **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, (Çev. E. Başer), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Laclau, E. (2006) "Ideology and Postmarxism", **Journal of Political Ideologies**, 11: 2, 103-114.
- Larain, J. (1995) **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**. İstanbul: Sarmal Yayıncılık.
- Martin W. G. (2005) **Toplumsal Hareketler, Dipten Gelen Dalgalar**. Versus Yayınları.
- Melucci, A. (1991) "Toplumsal Hareketler ve Gündelik Yaşamın Demokratikleşmesi", **Birikim**, Sayı. 24.
- Mouffe, C. (1993) **Demokratik Yurttaşlık ve Siyasal Topluluk**. Çev. Koray Çalışkan. Birikim. Sayı: 47-56.
- Nalçaoğlu, H. (1989) "Ernesto Laclau: Alternatif Bir Epistemoloji ve Politika", **Birikim**, Sayı.7, 41-46.
- Newman, S. (2004) "Postanarşizmin Siyaseti", **Siyahi**, Sayı 1, 24-32.
- Offe, C. (1987) **Challenging the Boundaries of Institutional Politics: Social Movements since the 1960's**, MARIER, C.S. (Der.), Changing Boundaries of the Political Cambridge: Cambridge University Press.
- Önder, T. (2003) **Ekoloji, Toplum ve Siyaset**. Ankara: Odak Yayınevi.
- Özkazanç, A. (1998) **Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Özel M. A. (2007) **Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Açısından Türkiye'deki İslami Hareketlerin Sosyolojik Analizi**. Sosyoloji Notları, Nisan 2007, Ankara: İdeal Copy.
- Savran, G. (1992) "Marksizm ve Yeni Toplumsal Hareketler", **Sınıf Bilinci**, Sayı: 11, 6-28.
- Şaylan, G. (2003) **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**. Ankara: İmge Yayınları.
- Üşür, S. (1997) **İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Wallerstein, I. (1993) **Sistem-karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İkilemleri**. Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Wood, E. M. (1985) **Sınıftan Kaçış**. (Çev.: Ş. Alpagut), İstanbul: Akış Yayıncılık.
- Wood, E. M. (1992) "Sivil Toplumun Yararları ve Zararları", **Dünya Solu**, sayı 8, 1-17.

9

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sermaye-emek mücadelelerinin evrelerini ayırt edebilecek,
- Sanayi Sonrası Toplum kuramlarının temel önermelerini tanımlayabilecek,
- Enformasyon toplumu ve teknoloji ilişkisi içerisinde sınıfın hâllerini açıklayabilecek,
- Postmodern teorik çıkarsamaları ve tüketim toplumu tartışmalarını özetleyebilecek,
- Enformatik-duygulanımsal emek ve prekarya kavramlarını tanımlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Mutlak ve Görelî Artı Değer
- Biçimsel ve Gerçek Tabiiyet
- Artı Emek Zaman, Gerekli Emek Zaman
- Sanayi Sonrası Toplum Kuramları
- Enformasyon Toplumu
- Tüketim Toplumu
- Meta Fetişizmi
- Enformatik-Duygulanımsal Emek
- Bilişsel Kapitalizm
- Prekarya

İçindekiler

Sınıf ve Gelecek: Sosyal Sınıfa Yöneltilen Eleştiriler

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin (sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi) ortaya çıkışında bilgi yapılarındaki değişim, 1789-1848 sınıf hareketlerinin yarattığı siyasal, toplumsal çalkantılarla önem kazanmıştı. Fransız Devrimi'nin yarattığı jeo-kültürel dönüşüm, çetrefilli olmakla birlikte; hem siyasal değişimin normallliğini hem de 'halk egemenliği'ni geri dönülmez şekilde gündeme getirmişti (Wallerstein, 2000, s.161). 18. yüzyılın sonunda olgunlaşmaya başlayan sosyal bilimler kendisine şöyle bir görev atfediyordu: Fransız Devrimi'yle ortaya çıkan sosyal çalkantılara, bu dönemde 'baldırı çıplaklar' olarak da nitelenen tehlikeli sınıflara ve bunlardan doğan 'entelektüel anarşi'ye karşı, toplumu oluşturan öğeleri açıklamak ve toplumun değişmez yasalarına işaret etmek. Bu maksatla, örneğin August Comte (1789-1857) *negatif* haklar kavramının yerini *pozitif* ödevler kavramının aldığı *organik bir toplum*, sosyal bir düzen tanımını ortaya atmıştı. Biyolojik bir organizmaya benzetilen toplum, tek tek parçaların uyum ve dengesinden oluşuyordu. Sınıflara dayalı toplumsal çatışmalar ise organizmanın yapısındaki hastalıklardı ve ancak işbölümüne dayalı bir toplumsal örgütlenmeyle aşılabılırdi. Öte yandan Émile Durkheim (1858-1917) "en temel ahlaki fikirleri temsil eden dinî motiflerin yerini alacak rasyonel dürtüler bulmalıyız" diyerek, insanların aradığı gerçek mutluluğun Tanrı sevgisi ve onun kilisesine itaatten, ulus sevgisi ve ulus-devlet disiplinine yöneltilmesini tavsiye etmekteydi (Bauman, 2008, s.32). Kuşkusuz, toplumsal çatışmaları açıklayıp çözüm bulma ve sınıf kavramının yerini doldurma konusunda bu düşünürler ne ilk ne de son oldular.

Aslında kapitalist sistemin geçirdiği dönüşümler ve bununla ilişkili olarak yeni sınıf bileşimleri her zaman ilgi konusu olmuş ve sınıfsal bakışı yadsıyan veya olumlayan tezleri beraberinde getirmiştir. Özellikle 1970'li yıllarla birlikte ortaya atılan tezlerin ayrıntılarına girmeden önce, bu tezleri iki kategoride toparlayabiliriz. **Birinci tez**, kapitalist sistemde yapısal bir değişim olduğunu ve kapitalist toplumu aşan bir gelişme yaşandığını öne sürer. **İkinci tez**, yaşanan dönüşümlerle birlikte, sınıfların ortadan kalktığı, önemsizleştiği, kolektif aidiyet biçimlerinin farklılaşp kolektif bir öznenin varlık olanaklarının yok olduğu, işçi sınıfının dönüştürücü niteliğini kaybettiği ve sınıf analizlerinin geçerliliğini yitirdiğini ileri sürmektedir.

İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın (1979-1983) "toplum diye bir şey yoktur. Ferdi kadın ve erkekler ile onların aileleri vardır" (Bauman, 2008, s.88) sözleriyle toplum düşüncesine saldırdığı savlar ile 'Tüketim Toplumu', 'Bilgi Toplumu',

‘Sanayi Sonrası Toplum’, ‘Kapitalizm Ötesi Toplum’ gibi kavramsal düzenekler arasında, sınıfsal bakış açısına saldırmaları bakımından, her hangi bir fark yoktur. Söz konusu savlar ve kavramsal düzenekler aynı dünya görüşünün farklı ifade biçimleridir. Bu yüzden toplumsal sınıfların varlığına ilişkin tartışmaları ve kapitalizmin geçirdiği dönüşümleri, hem sermaye birikim süreçleri ve emek ile sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişki (antagonizma) bağlamında hem de üretim ilişkileri açısından değerlendirmek, tartışmalara dair bütünlüklü bir bakış kazanmamızı sağlayacaktır. Bu nedenle sınıflar üzerine en kapsamlı kavramsal ve bütünsel yaklaşımı günümüze kadar canlı kalan Karl Marx’ın (1818-1883) kuramsal dayanaklarına başvurarak toplumsal sınıfların geçirdiği dönüşümleri ve sınıf tartışmalarını analiz etme imkânımız olacaktır.

Bu çerçeveden hareketle “Kapitalizmin Dönüşümleri ve Toplumsal Sınıflar” başlığı altında, Marx’ın sermayenin geçirdiği dönüşüm evreleri, üretim modelleri ve ücretli emeğin aldığı biçimlere dair yorumları konusunda tarihsel bir irdelemeye girmeye çalışacağız. Ardından “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları ve Sınıf Üzerine Tartışmalar” başlığı altında, toplumsal sınıfların varlığına ve betimlenmesine ilişkin farklı sınıf ve toplum çözümlemelerini irdedeceğiz. Bu bağlamda ‘sanayi sonrası toplum’ kuramlarının ortak ve farklı yönlerine ve öne çıkan düşüncelerine odaklanacağız. Yine bu kısımda, ücretli emeğin 1950’ler ve sonrasında aldığı yeni biçimler bağlamında, hegemonik emek biçiminin ne olduğu, iş hayatının nasıl yeniden örgütlendiği sorularına cevap arayacak ve daha genel anlamda üretim ve yeniden üretim döngülerinde öne çıkan eğilimleri ve özellikleri tartışacağız. “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Sınıf Analizleri” ve “Enformasyon Toplumu ve Sınıfın Halleri” başlıkları çerçevesinde ise, toplumsal sınıflara ilişkin Weberci analizlerin çıkarımlarını ve yeni yönetici sınıflar ile işçi sınıfının günümüz dünyasındaki konumlarını istatistiksel verilerin yanı sıra daha genel olarak üretim tarzı ve emek süreçleri açısından değerlendireceğiz. Kapitalizmdeki dönüşümleri tarihsel bir sırayı takip ederek analiz edeceğimiz bu ünite, 1970’ler sonrası ‘Tüketim toplumu’ kuramlarını ele alacak ve postmodern analizlerle sınıfsal analizlerin farkını göreceğiz. Son olarak toplumsal sınıflara ilişkin güncel tartışmaları da içeren bir çerçeveden hareketle ‘enformatik-duygulanımsal emek’, ‘prekarya’ ve ‘bilişsel kapitalizm’ kavramlarını ayrı bir başlık altında açıklayarak, sınıfsal çözümlemelerde gözetilmesi yararlı olacak ideolojik-teorik boyutlara dikkat çekeceğiz.

KAPİTALİZMİN DÖNÜŞÜMLERİ VE TOPLUMSAL SINIFLAR

Sermaye-emek mücadelelerinin evrelerini ayırt edebilmek.

Sermaye-Emek Mücadelelerinin Evreleri ve Sınıflar Mücadelesi

Marx, kapitalist üretim koşullarında emek ile sermaye arasındaki bağımlılık ilişkisinin aldığı biçimleri ayrıntılı olarak incelemiştir. Bu çerçevede Marx 16. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın sonlarına kadar İngiltere’de gözlenen basit işbirliği üretim dönemindeki ve onu izleyen manüfaktür dönemindeki emek rejimlerini, **emeğin sermayeye biçimsel tabiiyet** olarak adlandırdığı bir bağımlılık ilişkisine dayandırır (Vercellone, 2007, s.15). *Biçimsel tabiiyet ilişkisinin ayırt edici özelliği*, sermayenin emeğin doğrudan alıcısı ve üretim sürecinin dolaylımsız sahibi durumunda

gözükmemesidir. Örneğin, zanaat üretimi koşullarında, işçinin üretim araçları üzerindeki sahipliği ile emek süreci üzerindeki denetimi varlığını sürdürmektedir. Zanaatçıların yalnızca tüccar sermayenin sömürüsü altında bulunduğu bu dönemde, kapitalist, üretim sürecine doğrudan karışmamakta ve mutlak egemen güç konumunda gözükmemektedir. Bu dönemde sermayenin artık değeri artırmak için kullandığı yöntem, işgünlerini uzatarak emek sürecini yoğunlaştırmaktan ibarettir. Kapitalizmin ilk dönemlerindeki uzun işgünleri, sermayenin mutlak artı değer artışının biricik kaynağı durumundadır (Öngen, 1996, s.81-82).

Mutlak Artı Değer ve Görelî Artı Değeri açıklayınız.

SIRA SİZDE

Buna karşılık makineli üretimin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan emek süreci, **emeğin sermayeye gerçek tabiiyeti** olarak adlandırılan bir ilişkiyle sonuçlanmıştır. Gerçek tabiiyet aşaması birinci sanayi devrimiyle başlar. Zamanla emeğin toplumsallaşmasına, üretim ölçeğinin büyümesine ve bilimin üretime girmesine yol açan endüstriyel süreçlerin gelişmesine bağlı olarak, doğrudan üreticiler, emekleri üzerindeki denetim olanaklarını tümüyle yitirmişlerdir. Makine kullanımı, üretim sürecini hiyerarşik, katı bir kışla disiplinine zorlarken, emeği ve emek sürecini de parçalamıştır. Sermaye birikim dinamiği, kitlesel mal üretiminde uzmanlaşmış büyük fabrikalara, 1870'den 1970'lere kadar uzanan Taylorist ve daha sonra da Fordist üretim tarzına dayanmıştır (Vercellone, 2007, s.16).

Taylorist ve Fordist üretim modelleri nedir?

SIRA SİZDE

Kapitalizmin ilk dönemlerinde açığa çıkan ve mutlak artı değer artışına dayanan birikim süreçleri, bir süre sonra tıkanmış ve sermayenin genişlemesi (görelî artı değer artışının sağlanması) için yeni yöntemlere gereksinim duyulmuştur. Sınıf mücadelesi sonucunda iş gününün hukuksal bir boyuta ulaşması kapitalistlerin mutlak artı değer üretme koşullarını sınırlandırmıştır. Bu durum kapitalistleri aynı iş günü içinde emeğin yoğunlaşmasını artıracak yeni yöntemler geliştirmeye itmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak kapitalist ile ücretli emekçi arasında, bu üretim tarzına denk düşen üretim ilişkileri ilk defa olarak ortaya çıkar. Görelî artı değer artışı ise, ancak emeğin sermayenin gerçek tabiiyeti altına girmesini sağlayacak teknik emek süreçleriyle olanaklı olmuştur (Marx, 1999, s.89). Bu ise emek ile sermaye arasındaki mutlak tabiiyet ilişkisi temelinde gelişen özel yöntemler, araçlar ve koşullar gerektiren belli bir kapitalist üretim biçimiyle gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, çalışanların emek süreci üzerindeki denetim gücü azalırken, sermayenin denetimi güçlenmiştir (Öngen, 1996, s.78). Kapitalistler için söz konusu gerçek tabiiyet ilişkisi içinde iş yoğunluğunu sağlamanın biricik yolu, canlı emeğin (insan emeği) yerine ölü emeğin (teknoloji) geçirilmesi; yani teknolojik gelişme ve makineleşmenin gelişmesidir. Sonuçta canlı emeğin karşısına ölü emeğin konulması, tarihsel olarak emeğin kendi emeğine yabancılaştığı ve emeğin ancak makine dolayında anlamlı olduğu yönündeki düşüncelerin gelişmesine neden olmuştur (Ercan, 2006, s.47).

Bu süreçte emeğin *toplumsal üretim güçleri* gelişir. Büyük ölçekli üretimle birlikte bilim ve teknoloji, üretime doğrudan uygulanmaya başlanır. Bir taraftan *kapitalist üretim* kendisini, kendine özgü bir üretim tarzı olarak inşa eder ve maddi üretimin yeni bir biçimini (modern sanayi üretimini) ortaya çıkarır. Diğer taraftan ise, üretici güçlerdeki bu gelişme, kapitalist ilişkilerin gelişmesinin temelini oluşturur.

Sermeyeyi üretim araçlarını ve üretkenlik düzeylerini geliştirmeye iten temel güç, emeğin sermayenin boyunduruğundan kurtulma mücadelesidir.

Kapitalizmde emek, onu devreye sokan üretim araçları tarafından satın alınır (Marx, 1999, s.101). Bir başka deyişle, 1830'dan bu yana bütün icatlar tarihi, sermayeyi işçi sınıfı isyanına karşı silahlarla donatma maksadını taşır. Üretim araçlarını çalıştıran artık işçi değildir, işçiyi çalıştıran üretim araçlarıdır (Marx, 2004, s.412-413).

Ancak kapitalist üretim süreci, yalnızca teknik bir iş sürecinden ibaret değildir. Gördüğümüz gibi sermayenin üretim araçlarını ve üretkenlik düzeylerini geliştirme-ye iten temel güç, *emeğin sermayenin boyunduruğundan kurtulma mücadelesi-dir*. Dolayısıyla sermayeler arası rekabet ve girilen yeni üretim teknikleri arayışı ise daha talidir. Bu noktada gerek tarihsel gerek ontolojik bakımdan sermaye ile emek arasındaki ve bir bütün olarak sınıflar arasındaki ilişkinin statik değil, dinamik olduğunu belirtmeliyiz. Zira İkinci Dünya Savaşı sonrası, sermayenin eksik tüketim krizlerini önlemek üzere emek piyasalarının devlet tarafından yeniden şekillendirilmesini amaçlayan Keynesci ekonomik politikalar salt ekonomik bir tercihin sonucu değil, karşıt iki sınıfın sistem üzerindeki dönüştürücü kapasiteleri sonucunda ulaşılmış bir durumu anlatır. İşçi sınıfı temel ilişkiyi (ücretli emek ve sermaye ilişkisini) dönüştüremediği oranda, karşıt sınıf sermaye birikim yapısını yeniden biçimlendirerek, kendi sistemini yeniden yapılandırmıştır. Teknoloji ile emek süreçleri arasındaki ilişki üzerine yürütülen sanayi sonrası toplum kuramlarının tezleri, böylesi bir yapısal değişimin 'kalıcı' sonuçları üzerine filizlenmiştir (Narin, 2006, s.96).

SIRA SİZDE

3

Teknolojik Belirlenimcilik (Determinizm) nedir?

SANAYİ SONRASI TOPLUM KURAMLARI VE SINIF ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Sanayi Sonrası Toplum kuramlarının temel önermelerini tanımlayabilmek.

Toplumsal sınıfların varlığına (ontolojik) veya tanımlanmasına (epistemolojik) ilişkin Marksizm dışı çözümlemeleri şöyle sınıflandırabiliriz: **Birincisi**, Max Weber'in sınıf ve statü çözümlemesidir. **İkincisi**, iki dünya savaşı arasındaki kriz ile başlayan ve meyvelerini ikinci dünya savaşından sonraki on yıla damgasını vuran tartışmalarda gösteren 'yeni orta sınıf' tartışmalarıdır. **Üçüncüsü** ise 70'lerin kriz ortamında, ABD'nin 'yeni ekonomik düzen' söyleminde simgelenen tarihsel evre ile başlayıp SSCB'nin dağılması ve küreselleşme söyleminin yükseldiği evre ile biten dönemin tartışmalarıdır. (Narin, 2006, s.65).

SIRA SİZDE

4

Max Weber'in sınıf analizini açıklayınız ve Karl Marx'ın sınıf analiziyle arasındaki farkı belirtiniz.

Bu çerçevede, sınıf üzerine yürütülen tartışmaların tarihsel seyrine ve nedenlerine daha yakından bakabiliriz. Kapitalizmin 'altın çağı' olarak adlandırılan dönemde (1945-1970) 'ideolojilerin sonu' tezi ortaya atılmıştır. Bu tez, öncelikle kapitalist ülkelerin görece zenginlik ve istikrar koşullarının refah devleti uygulamalarıyla sağlama alındığı bir sürecin söylemidir. Soğuk savaş ürünü olan bu tez, genel olarak sınıfların sonunun geldiğini ileri sürüyordu. Örneğin Robert Nisbet 1958 yılında, sınıf kavramının Batı toplumlarındaki zenginliğin, gücün ve sosyal statünün açıklanması açısından yararsız bir kavrama dönüştüğünü ilan ediyordu. Nisbet, sınıf zemininin ortadan kalkması olarak şu gerekçeleri öne sürmekteydi:

- Tüketim düzeyinin yükselmesi ve refah düzeyinin artması,
- Hizmet sektörünün ortaya çıkışıyla mesleklerin herhangi bir sınıf yapısı içerisinde değerlendirilememesi,
- Temsilî demokrasiyle güç dağılımında eşitlik sağlanması (Belek, 1999, s.132).

Ancak kapitalizmin ‘altın çağı’nın verdiği cesaretle ortaya atılan tezler, Nick Dyer Witheford’un da dikkat çektiği gibi, bununla sınırlı kalmadı: “Harvard’ın IBM-destekli Bilim ve Teknoloji Programının 1971’de ortaya attığı **teknolojik toplum**, Peter Drucker’ın öngördüğü ‘bilgi toplumu’ ve çok geçmeden ABD ulusal güvenlik danışmanlığına getirilecek olan Zbigniew Brzezinski’nin 1970’de tasvir ettiği teknokratik çağ. RAND Corporation ve Hudson Enstitüsü’nden Herman Kahn ve Anthony Wiener’in 1967’de geliştirdiği ‘**2000 yılı-milenyum**’ senaryoları ve en ünlüsü de 1973’te yayımlanan ancak yazarının 1968’den beri geliştirmiş bulunduğu fikirleri ifade eden Bell’in **Post-Endüstriyel Toplumun Geleceği** adlı kitabı, türün en ileri örnekleri oldular” (Witheford, 2004, s.27).

1960-1970 arasında **sanayi sonrası toplum** kuramlarında, James Burnham’da görülebileceği gibi, daha karamsar ve gelecekte umutsuz iki kutuplu dünyanın (sosyalist ve kapitalist sanayileşme modellerinin) eleştirisinin yapıldığı gözlemlenirken; bu kuramlara 1980’lerle birlikte, çokuluslu şirketlerin misyonuna dair daha iyimser ve teknolojist bir bakış açısı hakim olmuştur. İlk dönem sanayi sonrası kuramlara göre, denetim, yönetim ve işletim, toplumsal yapının belirleyici öğeleri olarak üretimin yerini almaktadır (Frankel, 1991, s.17, s.25). 1980’li yıllardaki sanayi sonrası kuramlarının temel düsturu ise sermaye döngüsünün genişlemesi ve küreselleşmesi bağlamında, merkezileşmenin ve bürokrasinin lanetlenmesi şeklindedir.

İlk dönem sanayi sonrası kuramlara göre, denetim, yönetim ve işletim, toplumsal yapının belirleyici öğeleri olarak üretimin yerini almaktadır.

1980’li yıllardaki sanayi sonrası kuramlarının temel düsturu ise sermaye döngüsünün genişlemesi ve küreselleşmesi bağlamında, merkezileşmenin ve bürokrasinin lanetlenmesi şeklindedir.

Teknoloji Devrimi ve Sınıfların Yok Oluşu

Sanayi sonrası toplum kuramları, bilginin toplumun servet üreten kaynağı hâline geldiği; mal üreten ekonomiden hizmet ekonomisine geçildiği; mesleki dağılımda ağırlığın kol emeğinden profesyonel ve teknik çalışmaya kaydığı ve otomasyon ile bilgisayarlaşmanın görüldüğü süreçler üzerinden tanımlanır.

Daniel Bell’in (1919-2011) temel argümanı, Marx’ın sınıf ve kapitalizm çözümlemelerinin yetersiz olduğu ve Weber’in konuya ilişkin daha yetkin açıklamalar getirdiği yönündeydi (Witheford, 2004, s.28). **Bell**, mülkiyet sahipliğinin sanayi toplumlarında oynadığı role benzer biçimde, sanayi sonrası toplumlarda da *bilgi sahipliğinin önemli bir güç kaynağı* olduğunu vurgulayarak, bu toplumları bilgi toplumları olarak adlandırıyordu (Öngen, 1996, s.126). Weberci analizi takip eden Bell, profesyonel yönetimin kapitalist mülkiyetten ayrılmasının beraberinde bir orta sınıf yarattığını yatırımın bürokratikleşmesi ve hissedarlığın yaygınlaşmasıyla birlikte de sınıf çatışmasının bulanıklaşıp, yumuşadığını ileri sürer. Bell sanayi sonrası toplumlarda gücün bürokrasiden teknokrasiye geçtiğini ve teknokrasinin tekeli olmayıp temsili demokrasiden bile üstün niteliklere sahip demokratik karakterde bir yapılanma olduğunu ileri sürer (Belek, 1999, s.109). Geline aşamada bilgi, hem emeğin hem de sermayenin yerini alacaktır. Sermaye, teknik ve yönetim uzmanları tarafından dönüştürülecek, kâr tutkusunu terk edecek, sosyal sorumluluklarını daha iyi yerine getirecek ve ahlâki sorunlara öncelik tanıyacaktır. Dahası teknolojik gelişme, emeğin yaşam standartlarını yükseltecek, sanayi proletaryası tasfiye olacak ve kol emeği tarihe karışacaktır (Witheford, 2004, s.29). Bu bağlamda yazan Barry Jones ve Tom Stonier’e göre, yüksek öğrenim gören insanların sayısındaki artış, araştırma-geliştirme çalışmalarının, yasaların ve özendirici etmenlerin sa-

yesinde sanayi sonrası ekonomiye geçiş, geleneksel sanayilerin kapanmasına ve daha istikrarlı bir topluma yol açacaktır (Frankel, 1991, s.58).

Bell'in tezlerini 1980'li yıllarla birlikte geliştirip sanayi sonrası kuramlar arasında tartışma yaratan başlıca çalışmalar arasında **Alvin Toffler'in** *Üçüncü Dalga* ve **Peter Drucker'ın** *Kapitalist Ötesi Toplum* kitaplarını da sayabiliriz. Tarihi *üç dalga* açısından inceleyen Toffler, *birinci dalgayı* MÖ 8000 ile MS 1650-1750 arasındaki tarım dalgası; *ikinci dalgayı*, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren kitlesel üretim ve sanayileşme dalgası; ve belirsizlikler taşımakla birlikte *üçüncü dalgayı* ise 1960'lı yıllarla başlayan yeni yüksek teknoloji ağırlıklı hizmet sektörünün gelişim dalgası olarak niteler (Toffler, 1997, s.22). Toffler, 1969 yılında Décio Pigatari'nin ortaya attığı **üretüketimci** (*produsumers*) toplum modelini bir kez daha gündemleştirir (Toffler, 1997, s.43). Toffler, bu dönemde artık sınıfı, üretim araçlarıyla ilişkileri bakımından değerlendirmenin mümkün olmadığını ileri sürerek proletarya yerine yeni bir sınıf olarak bilişsel, zihinsel gücünü kullanan kogniterya kavramını önerir. Bilişsel yetileri ön plana çıkan bu sınıfı, kültürel sınıf olarak adlandırır (Toffler, 1997, s.134). Toffler, üçüncü dalga sanayilerinde, işçilerin karar verme süreçlerine katılımının arttığını ve işin bölümlere ayrılmadan ziyade genişletilerek zenginleştiğini vurgular. Toffler'a göre, üçüncü dalga sanayilerinde işçilere dayatma yerine seçme imkânı tanınır ve körü körüne itaat yerine üretkenliğin nasıl teşvik edileceği üzerinde durulur (Toffler, 1997, s.46). Ona göre ikinci dalga teknolojisi, tek tipliliği teşvik ederken; üçüncü dalga teknolojisi toplumsal çeşitliliği sağlar (Toffler, 1997, s.52). Akıllı şirketler artık azami kâr peşinde değildir. Üstelik serbest piyasa mükemmel bir düzenleyicidir ve ekonomiyi siyasi iktidardan bir nebze ayırmaktadır (Toffler, 1997, s.51-63).

En nihayetinde sanayi çağının ürünü olan kapitalizm ve sosyalizm de bu çağın son bulmasıyla ortadan kalkacaktır (Toffler, 1997, s.111). Zaten üçüncü dalgada, ileri kapitalist ülkelerde toplumlara hükmeden kişiler, üretim araçlarına sahip kişilerden ziyade işletme idarecileridir. Dolayısıyla giderek önem kazanan, mülkiyet değil karar yetkisi ve kontroldür (Toffler, 1997, s.121). Teknoloji geliştikçe söz konusu yönetici sınıfın denetimi de kalkacaktır (Toffler, 1981, s.361).

Peter Drucker da benzer şekilde emek ile sermaye arasındaki geleneksel sınıf ilişkilerinin erozyona uğradığını ileri sürer. Drucker, kol emeğinin gerileyişini, emek yoğun sanayiden bilgi yoğun sanayiye geçiş ve işletme yönetimindeki ilerlemelelere bağlar (Drucker, 1996, s.141). Drucker, zenginliğin ve değerlerin kaynağı olarak emeği işaret eden Marksist değer teorisinin aksine; zenginliğin kaynağının bilgi olduğunu iddia eder (Drucker, 1993, s.18). Ona göre küreselleşen dünyada ulusların (sanayiye dayalı) emek geleneği çerçevesinde rekabet etmesinin imkânı yoktur (Drucker, 1996, s.31). Ev hizmetçileri, çiftçiler ve beden işçileri artık yok olmaya yüz tutmuştur. Kapitalistlerle proleterlerin yerine, kapitalist ötesi toplumun sınıfları, bilgi işçileri ve hizmet işçileri olarak ayrılacaktır (Drucker, 1993, s.16). Ancak bilgi toplumunda, az vasıflı hizmet işçileri bile 'proletarya' değildir. Dolayısıyla sermaye ve mülkiyet kavramlarının gücü ve işlevi yeniden sorgulanmalıdır (Drucker, 1993, s.99). Dünya artık emek yoğun, meta yoğun, enerji yoğun değil; bilgi yoğun olmaktadır ve işçi sınıfının refah seviyesi de giderek artmaktadır (Drucker, 1996, s.353, 355). Kısacası, kapitalisti olmayan bir kapitalizmden bahsetmek mümkündür (Drucker, 1993, s.110).

Bu noktada sanayi sonrası toplum kuramlarının söz konusu tezlerine yönelik itiraz ve eleştirileri de ortaya koymak gerekir. Örneğin, Drucker'ın 'kapitalist ötesi toplum'u "kapitalizm dışı" bir toplum değildir. Drucker'ın temel yanılışı, bilginin

kendinde, verili bir şey olduğunu sanmasıdır. Dolayısıyla da bilginin üretilmiş bir şey olduğunu ve üretiminin de yeni tür üretim araçları ve emeği gerektirdiğini yok sayar (Negri ve Hardt, 2001, s.304).

Yine bu tezlere karşı, teknolojik gelişmelerin üretim ilişkilerinden ayrıştırılmasını ve 'sanayi devrimlerinin' kapitalizmle ilişkisinin koparılmasını eleştiren Raymond Williams, ilk sanayi devrimini buhar gücünün kullanımıyla (1780-1840) başlatır. İkinci sanayi devrimini 1860-1910 arasında petrol ve elektrik gibi enerji biçimlerinin kullanımına bağlar. Üçüncü sanayi devrimini ise (1950 sonrası) temelinde nükleer enerji olmak üzere elektronik sistemlerin üretim ve denetim alanlarında uygulanmasına dayandırır (Williams, 1989, s.83). Emek mücadeleleri bu dönüşümlerin lokomotifidir durumundadır ve yukarıdaki tezlerin aksine, üretimin merkezileşmesi ve rasyonelleşmesi hiçbir dönem genel refahın yükselmesine veya sınıfların varlık nedenlerinin ortadan kaldırılmasına hizmet etmemiştir. Nitekim teknolojik gelişmeler ne yeni istihdam olanakları yaratır ne de teknolojik gelişmelerin yarattığı 'yapısal işsizlik' kapitalist üretimin mantığından ayrı değerlendirilebilir. Teknolojik yenilikler, ağır, sıkıcı ve yorucu iş yoğunluğunda bir 'emek tasarrufundan' ziyade çalışanların "emek maliyetlerini" aşgariye indiren bir süreçtir (Williams, 1989, s.91).

Nitekim sermaye, kâr oranlarındaki düşüş, üretim fazlası, büyümenin yavaşlaması ve emek mücadelelerinin yükselmesi ve refah devleti modelindeki sermaye birikim sürecinin krize girmesi karşısında, enformasyon, iletişim teknolojileri ve telekomünikasyon gibi altyapı düzenlemelerine ağırlık vermiştir. Sermaye bu süreçte emeğin üretkenliğini ve görelî artı değeri arttıracak sabit sermaye yatırımlarına yönelirken, aynı zamanda 'duvarsız fabrikalarla' emek gücünün dönüşümünde de (enformatik emek biçimleri gibi) çeşitli değişikliklere yol açmıştır.

Öte yandan emeğin ve emek sürecinin parçalanmasını, yalnızca bilimsel teknolojinin ve makinenin gelişmesine bağlamak eksik bir bakış açısını yansıtır. Çünkü emeğin parçalanması olgusuna modern teknolojinin henüz söz konusu olmadığı kapitalizmin ilk dönemlerindeki atölyelerde de rastlanmaktadır. Teknolojinin rolü, yalnızca emeğin bu yönde örgütlenmesini sağlayan kapitalist işbölümüyle uyumlu teknik süreçleri yaratmaktan ibaret olmuştur. Örneğin bir tek makine pek çok işi görerek ya da eşgüdümleyerek üretim sürecini kolayca bütünleştirebilmektedir (Öngen, 1996, s.154). Nitekim Marx sermayenin *üretken güçleri aşırı ölçüde yükseltme* eğiliminin yanı sıra asıl *üretken gücü, insanın* kendisini tekdüze hale getirip sınırlandırmasına da dikkat çeker (Marx, 1999, s.322).

Özellikle 1970'lerden sonra bilgi ve iletişim alanında çok önemli teknolojik gelişmeler yaşandığı bir gerçektir. Kapitalizmdeki dönüşümleri sınıfsal bir boyutta ele alan Ernest Mandel, tüm bu gelişmeleri 1940'lı yıllarla birlikte yükselen üçüncü teknolojik devrime bağlar. Ona göre bu gelişmeler, bütün bilimlerin sermayenin hizmetine koşulduğu ve icadın bir iş hâline geldiği **geç kapitalizm** döneminin özelliklerindendir (Mandel, 2008, s.332). Mandel, bu dönemin ayırt edici özellikleri arasında üniversitelerin misyonunun mülk ve otorite sahibi 'eğitilmiş' insanlar yetiştirmekten, metaların üretimi ve dolaşımı için entelektüel becerilere sahip ücretliler yetiştirmek üzere değiştiğini vurgular. Özgül emek süreçleri için yüksek öğrenim gerekli bir nitelik hâline geldiği ölçüde, entelektüel emek proleterleşir (Mandel, 2008, s.347, s.350).

Bu gelişmeler, çalışma ilişkilerinin ve üretim süreçlerinin bütünüyle farklı toplumsal, ekonomik ve coğrafi bir temelde yeniden oluşmasını olanaklı kılmıştır. Mekânsal sınırlamaların kaldırılması avantajı kullanılarak üretim organizasyonunun bir kısmı çalışma saatlerinin uzatılabildiği ve yoğunluğun arttırılabildiği ülkelere kaydı-

Sermaye emeğin üretkenliğini ve görelî artı değeri arttıracak sabit sermaye yatırımlarına yönelirken, aynı zamanda 'duvarsız fabrikalarla' emek gücünün dönüşümünde de (enformatik emek biçimleri gibi) çeşitli değişikliklere yol açmıştır.

nılırken; bir kısmı teknoloji yoğun olarak gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilir. Bu sayede hem mutlak hem de göreceli artı değer yaratma koşulları eş zamanlı elde edilerek, esnek sermaye birikim sürecinde verimlilik artışı sağlanır (Biçer, 2006, s.343).

1980'li yıllara gelindiğinde, artık yüksek teknolojideki yeniliklerin, katı devlet kontrolü sisteminin tersine, girişim ve inisiyatif düzeylerine bağlı olduğu söyleminin yanı sıra serbest piyasanın yenilikçiliğin öncüsü olduğu tezleri daha bir cesaretle ortaya atılacaktır. Toffler, Doğu Bloku ülkelerinin ardı ardına yıkılma sebebi ni bile, bu ülkelerin 'teknokratik devrimi' kavrayamayışlarına ve üretim ilişkilerinin üretici güçler önünde engel oluşturmalarına bağlayacaktır (Toffler, 1997, s.90).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1970'li yıllarda açığa çıkan kapitalizmin derinleşen krizi, beraberinde kapitalizm için belirleyici olan bireysel sermayeler arası rekabeti öne çıkardığı ölçüde, rekabet sürecinde 'değer yaratma' koşullarını değiştirmeyi zorunlu kılıyordu. Bu zorunluluğun doğrudan sonuçlarından biri, üretim ve organizasyon açısından yeni teknolojilerin geliştirilmesidir. Dolayısıyla metaların daha hızlı ve daha çok miktarda üretilmesini sağlayan teknolojiler, aynı zamanda tüketicinin de daha hızlı gerçekleşmesini sağlayacak teknolojileri zorunlu kılmıştır (Ercan, 2006, s.47-48).

Aşırı sermaye birikim krizinin yoğunlaştığı dönemlerde mekânsal sınırların ortadan kaldırılması, aşırı biriken *sermayenin yeni mekânlara aktarılma zorunluluğundan* kaynaklanmaktadır. Bu ise **zaman, mekân** ve **teknoloji** arasındaki ilişkinin ilişkisel doğasını açığa çıkarır. Örneğin 1980'lerin ileri teknoloji teşvikleriyle canlı emeğin tasfiyesi yoğunlaşırken, sermaye verimliliğini artırmış; ABD'de olduğu gibi, ekonomi %3-4 arasında büyürken bile, işsizlik düzeyi sabit kalmıştır (Petras ve Morley, 1996, s.154). Öte yandan bilgi teknolojisi, mikroelektronik vb. alanlarda pek çok yeni iş yaratıldığı doğru olmakla birlikte, söz gelimi bu yeni teknoloji işleri ABD gibi ileri kapitalist ülkelerde istihdamın yalnızca yüzde on ile on beşini sağlamaktadır. İstatistikler hademelik, kapıcılık vb. hizmet sektörü olarak tabir edilen alanların ileri teknoloji alanındaki işlerden daha fazla istihdam yarattığını göstermektedir (Frankel, 1991, s.60).

Ne var ki emek ile sermaye arasındaki bağımlılık ilişkisini daha çok teknik üretim ilişkileri bağlamında veya emek süreci içindeki denetim hiyerarsisi bağlamında ele alma eğilimi oldukça yaygındır. **İlk yaklaşımda** üretimi teknik bir iş süreci olarak ele alan bir anlayış egemendir. Burada emek süreci artık değer üretimini içeren sermayenin değerlendirilmesi süreciyle birlikteliği içinde değil de yalnız kullanım değerinin gerçekleştiği bir süreç olarak çözümlenmektedir. Bu yüzden emek ile sermaye arasındaki egemenlik ilişkileri, üretimin teknik ve fiziksel örgütlenmesinden kaynaklanan ilişkiler olarak değerlendirilmektedir (Öngen, 1996, s.150). Bu bakış açısı, emek süreci fetişizmine ve üretim tarzının özünü, üretim ilişkileri yerine işin teknik sürecinde aramaya dayanmaktadır (Wood, 2007, s.57). Bu fetiş bakış açısına sahip olan André Gorz'a göre, işçi sınıfının kapitalizmi yıkmaya ve toplumsal dönüşümü gerçekleştirme gücü yoktur. Bu ancak iş sürecinin dışında kalan toplumsal faillerce başarılabilir.

İkinci yaklaşım ise emek sürecini yönetimden, denetimden ve eşgüdümünden kaynaklanan tüm bağımlılık ilişkilerini içeren bir süreç olarak çözümlenmektedir. Burada sınıf içi ilişkilerle sınıflar arası ilişkiler arasındaki farkı göz ardı eden ve üretim ilişkilerini üretim anındaki denetim ilişkilerine indirgeyen bir anlayış söz konusudur.

Tülin Öngen'in de belirttiği gibi "her iki çözümleme yöntemi de artı değer üretimini ihmal eden, böylece üretim sürecini emek sürecine, üretim ilişkilerini ise iş

ilişkilerine indirgeyen bir yaklaşım sergilemektedir. Bunların teknokratik kuramcılarının çözümlemeleriyle ve Weber'in terminolojisiyle yakınlığı açıkça gözlenir. Bu yüzden bu yaklaşımları Marx'ın gerçek tabiiyet kavramına dayanan emek süreci çözümlemelerinden epistemolojik olarak ayrılan anlayışlar olarak değerlendirmek hiç de yanlış olmaz" (Öngen, 1996, s.150).

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Sınıf Analizleri

1960 sonrası sanayi sonrası toplum kuramlarını iki başlık altında toplamak mümkündür. **Bunlardan ilki** sınıf kategorisinin toplumsal dinamiği açıklamakta önemini yitirdiğini ileri sürenlerdir (Nisbet, Bottomore, Waters, Pakulski vb.). Bu düşünürler, sınıfın yerini eşitsizlik biçimlerinin aldığını öne sürmekte ve sınıfı gelir açısından değerlendirmektedir. Sınıfların varlığı sanayi devrimine özgü bir süreç olarak değerlendirilir ve çağdaş toplumların açıklanmasında sınıfsal bakışın yetersiz, özcü olduğu ileri sürülür. **İkincisi ise** sınıf kategorisinin halen var olduğunu ancak ona yüklenen anlamın öneminin kalmadığını savunur (Bahro, Toffler, Gorz, Urry, Giddens). Bu düşünürlere göreyse, sınıf analizi kavramı, sosyal bilimsel gruplama yöntemi olarak, ancak sınıf sayılarını belirleme yönünde kullanılabilir (Narin, 2006, s.92). Sınıf analizlerinin meslek temelinde ele alınmasının eksik kalan yanı işçi sınıfının kol emeği kullanılan mesleklerle özdeşleştirilmesi ve bu meslek çeşitlerinin görece azalmasıyla orantılı olarak işçi sınıfının yok olduğunun ileri sürülmesidir. Oysa işçi sınıfının hiçbir zaman sabit bir meslek yapısı olmamıştır. Sermaye birikiminin ihtiyaçları değiştikçe bu yapı da değişmiştir. Bir diğer indirgemeci yaklaşım ise sınıf konumunun, gelir düzeyiyle özdeş düşünülmesidir (Callinicos ve Harman, 2006, s.13-14, s.20).

Öte yandan daha çok 1950 ile 1970 yılları arasında ortaya atılan yeni sınıf analizlerinin ortak yönü, Marx'tan daha çok Weber'in analizlerine önem vermeleridir. Sınıf olgusunu, toplumsal farklılaşmanın bir boyutu olarak değerlendiren bu görüşler sınıfı, çeşitli konumların (mülkiyet, gelir, meslek, eğitim, statü, toplumsal itibar ya da otorite gibi) bir toplamı ya da bir bileşkesi olarak ele almaktadır (Öngen, 1996, s.44). Bu analizlerin en temel düsturlarından biri, modern korporasyonların ortaya çıkışı ve mülkiyet ile denetimin birbirinden ayrılışından sonra artık ayrı bir kapitalist girişimci sınıfının olmadığı görüşüdür. Bir diğeri ise, emek gücünün artan çeşitliliğinin (beyaz yakalıların sayısındaki artış ve farklılık) iki sınıfa dayalı modeli (proletarya ve burjuvazi) geçersiz kıldığıdır (Parkin, 2006, s.850).

Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrası kuramcılardan **Ralf Dahrendorf'a** göre, ekonomik çelişki ile politik çelişkinin örtüşmesi Marksist teorinin temeliydi ancak kapitalizm sonrası toplumlarda bu örtüşme sona ermişti. Yeni Weberci olarak adlandırabileceğimiz sınıf kuramları, Weber'in toplumda güç dağılımı ve statü üzerine geliştirdiği çözümlemelerinin etkisiyle, güç ilişkilerini ve becerileri de bir tabakalaşma ölçüsü saymaya yönelmişlerdi. Bu akım sınıflaşma ve tabakalaşmayı, *toplumsal çatışma* ekseninde ele almaktan giderek uzaklaşmış, *toplumsal farklılaşma* eksenine doğru kaymıştır. Mesleki nitelikleri, vasıfları, belirli iş örgütlenmesinde, örgütsel yapı üzerindeki denetimi ölçü olarak alıp, derecelendirmeli tabakalaşma çözümlemelerine doğru evrilmişlerdir (Narin, 2006, s.90).

Weberci çözümlemelerini dolaylı bir biçimde Marx'la birleştirmeye çalışan Dahrendorf, sınıf ilişkilerinin temelinde denetim ya da otorite ilişkilerinin bulunduğunu kanıtlamaya çalışır ve mülkiyet ile denetim arasında kalın duvarlar örer (Öngen, 1996, s.145). Dahrendorf'un şemasında, otorite sahibi olmayanlar, itaat ve otorite

Sınıf analizlerinin *meslek* temelinde ele alınmasının eksik kalan yanı işçi sınıfının kol emeği kullanılan mesleklerle özdeşleştirilmesi ve bu meslek çeşitlerinin görece azalmasıyla orantılı olarak işçi sınıfının yok olduğunun ileri sürülmesidir.

Dahrendorf, sınıfı dar bir bürokratik mekânla sınırlı tutar ve sınıflar arası uzlaşmazlığın kaynağını, emredenler ile itaat edenler arasındaki çıkar çatışmasına indirger.

kurallarının işlediği fiziksel mekânı terk ettikleri anda tabi statülerinden kurtuldıkları için, ancak kısmi ve sınırlı bir anlamda sınıftırlar. İşçi, fabrikadan dışarı çıktığı anda tabi bir sınıfın üyesi olmaktan da çıkar. Dahrendorf, böylece sınıfı dar bir bürokratik mekânla sınırlı tutar ve sınıflar arası uzlaşmazlığın kaynağını, emredenler ile itaat edenler arasındaki çıkar çatışmasına indirger (Parkin, 2006, s.859).

Bir başka sosyolog **Alvin W. Gouldner** (1920-1980) ise profesyonel elitlerin oluşturduğu yeni sınıfın sermaye sınıfından çok daha etkin hale geldiğini iddia eder ve sınıf mücadelelerinde baş aktörün proletarya ve kapitalist sınıf olduğunu yadsır (Gouldner, 1993, s.19). Ona göre, yeni sınıf, üretim güçleri ve yönetim araçları hakkındaki teknik bilgisi sayesinde üretim tarzı üzerinde *fiili* denetime sahiptir (Gouldner, 1993, s.24). Gouldner, 1900'lerin başından beri gelişmekte olduğunu iddia ettiği ve emek sürecinin dışında değerlendirdiği entelektüel yeni sınıfı, sermayenin karşısına koyar (Gouldner, 1993, s.31).

Sosyolog **C. Wright Mills** (1916-1962) ise 1951 yılında kaleme aldığı *The New Middle Class* eserinde beyaz yakalı işçilerin, otoritenin yardımcıları olduğunu ileri sürerek, sınıfı otorite biçimleri üzerinden çözümler (Barbrook, 2006: 67). Aynı minvalde teknokratlar sınıfına öncelik veren **Alain Touraine**, bu toplumsal grubun teknisyen ya da yöneticilerden farklı olarak devlet yönetimi veya sermayeden bağımsız hareket ettiğini ileri sürerek mülkiyet ilişkilerinden muaf olduklarını iddia eder. Touraine'e göre, mülkiyet ilişkilerine dayalı sermaye ve emek tanımlı ikili sınıf betimlemeleri yetersizdir ve egemen sınıf, enformasyon kontrolünü elinde bulunduran teknokratlardır. *Çağdaş toplumların temel çelişkisi bu yüzden teknokratlar ile tüketiciler arasındadır* (Barbrook, 2006, s.74). 1950'li ve 60'lı yıllarda bu kuramın önde gelen isimleri William Whyte (1956), Milovan Djilas (1957), J. K. Galraith (1958), Clark Kerr (1960), Cornelius Castoriadis (1961), Peter Drucker (1966) gibi düşünürlerdir ve benzer tartışmaların günümüze kadar farklı vurgularla sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

Örneğin **Jürgen Habermas**, üretim tarzına bağlı çatışma biçimlerinin diğer çatışma biçimlerinin gerisinde kaldığını iddia eder. Sınıflara özgü farklılıkların, altkültürel gelenekler biçiminde yaşam alışkanlıklarının yanı sıra politik anlayış ve farklılıklarda devam ettiğini belirten Habermas, sınıfların varlık nedenini üretimden koparır ve teknokratik bilincin gelişimine bağlar (Habermas, 1993, s.56-57).

Çağdaş sosyolojinin son temsilcilerinden **Anthony Giddens** ise, sınıfın kolektif bir kaderden ziyade bireysel bir 'biyografi' yoluyla deneyimlenen çeşitli kaynakların bir ürünü olduğunu; bireyin sınıfla ilişkisinin üretimin yanı sıra tüketici olarak da, yaşam tarzlarında vücut bulduğunu ileri sürer (Giddens, 1994: 143).

Aynı minvalde **Tom Bottomore** 'orta sınıfın genişlemesiyle, sınıf temelli politikaların etkisini yitirdiğini, sosyal hareketliliğin işçi sınıfının alt tabakalarıyla orta sınıf arasında gerçekleştiğini ileri sürer (Belek, 1999, s.140). **J. Pakulski ve M. Waters** ise giderek farklılaşıp karmaşılaşan toplumları iki ya da üç sınıfa ayırmanın imkânsızlaştığına dikkat çekerek mülkiyet ve üretim temelli deterministik ilişkilerin önemini kaybettiğini belirtirler (Ercan, 2003, s.652). Sınıfın belirsizleştiğini öne süren bu düşünürlere göre artık klasik burjuvazi gibi kendi içinde birbirine bağlı, kapalı ve kalıcı bir grup yoktur. Sosyal geçişkenlik, mülkiyet sahipliğindeki değişme, bu sınıfın yapısını, bileşimini ve kararlılığını çözmektedir. Öyle ki artık burjuvazinin yönetici bir sınıf olduğu bile söylenemez (Narin, 2006, s.91).

Alain Touraine'a göre, mülkiyet ilişkilerine dayalı sermaye ve emek tanımlı ikili sınıf betimlemeleri yetersizdir ve egemen sınıf, enformasyon kontrolünü elinde bulunduran teknokratlardır.

Habermas, sınıfların varlık nedenini üretimden koparır ve teknokratik bilincin gelişimine bağlar.

Enformasyon Toplumu ve Sınıfın Hâlleri

Enformasyon toplumu ve teknoloji ilişkisi içerisinde sınıfın hâllerini açıklayabilmek.

Enformasyon devrimi fikri 1960'ların sonlarında ortaya çıkan sanayi sonrası toplum kavramından hemen sonra gelmiştir. Fordizm ve kentleşme döneminde de imalat mesleklerinin aynı şekilde ortadan kalkacağı savunulur (örneğin Drucker, Toffler). Ayrıca hizmet sektöründe artan otomasyon nedeniyle bu sektöre doğru bir kaymanın da gerçekleşmeyeceği varsayılır. Toplum, çalışanlar ve çalışmayanlar olarak ikiye ayrılacak, böylesi 'toplumsal dışlama' ekonomik eşitsizlikten daha önemli hâle gelecektir.

Oysa bilgisayarlaşma ile işsizlik arasında hiçbir şekilde net bir ilişki bulunmaması bir yana, bu tahminlerin 1990'ların ortasında, dört yıllık dönemde sekiz milyon istihdamın yaratıldığı ABD'de yayımlanmış olması ayrı bir gerçektir (Munck, 2003, s.103). 1997'de Latin Amerika'da yaratılan on işten dokuzu hizmet sektöründedir. Bu sektörün içinde de on işten dokuzu kayıt dışı sektör içinde yer almakta ve bu yeni işlerden on tanesinin içinde sadece biri iletişim ya da finansal piyasa sektörü gibi 'yeni ekonomi' sektörleri içindedir (Munck, 2003, s.141).

Öte yandan günümüzde hizmet sektörü olarak adlandırılan işlerde çalışanların büyük bir bölümü, kayıt dışı istihdam koşullarında, güvencesiz şartlar altında çalıştırılmaktadır. 1995'te neredeyse 1965 yılının işçi sayısının iki katına ulaşan 2,5 milyar işçi, küresel emek gücü içindedir. En önemlisi de dünya emek gücündeki 1995-2015 arası planlanan bir milyarlık artışın %99'unun düşük ve orta gelirli ekonomiler olarak bilinen ekonomilerde ya da Güney'de gerçekleşecek olmasıdır. 1997 Uluslararası Emek Örgütü'nün verilerine göre kayıt dışı iş oranının sanayileşmiş ekonomilerde çalışan nüfusun %2'si ile %15'i arasında yayıldığı tahmin edilirken, Güney'de bu oranın %30 ile %80 arasında dalgalanma gösterdiği tahmin edilmektedir (Munck, 2003, s.138).

Aslında hizmet sektörü, sanayi öncesi ve sonrası toplumlarında da her zaman önemli bir faaliyet alanı oluşturmuştur. Sanıldığığının aksine, hizmet sektörü de sanayi üretimi kadar kapitalizmin akılcılaştırma koşuluna uygun bir gelişme göstermiş, kitlesel ve standart ürünler sunabilmek için, çalışanları niteliksizleştirmek yoluyla üretkenliğin artırılması ilkesine bağlı kalmıştır. Bir başka deyişle, hizmet sektörü her zaman imalat sanayinin dinamiklerine bağımlı kalmıştır. En az sanayi toplumu kadar, sanayi sonrası toplum da endüstriyel üretime ve bu alandaki üretim ve organizasyon yapılarına ve dolayısıyla bu alandan türeyen toplumsal ilişkilere bağımlıdır (Köse, 2000, s.86-87).

Nitekim Güney ülkelerindeki ileri teknoloji sektörlerinin emek gücünü, sömürünün geleneksel yapılarıyla birleştirmeleri buna bir örnek teşkil eder. Örneğin Hindistan'daki elektronik eşya sanayisi, halkaları birbirine sıkı sıkıya bağlı bir zinciri andırıyordu. Makul şartlarda binlerce işçi çalıştıran büyük modern fabrikalardan, "kontrollü otomatik süreçlerin yürütüldüğü küçük atölyelere ve kadın işçilere monoton el montajı yaptırılan odalara" kadar teknolojinin her seviyesinin görüldüğü ortamlar, bu zincirin bir parçasıydı (Munck, 2003, s.136). İddiaların aksine hizmet sektöründe çalışanlar, refah seviyesi daha yüksek, fabrika disiplininin ve rutinleşmenin yaşanmadığı bir hayat standardına sahip değildir. Dolayısıyla düzen-

Hizmet sektörü de sanayi üretimi kadar kapitalizmin akılcılaştırma koşuluna uygun bir gelişme göstermiş; kitlesel ve standart ürünler sunabilmek için, çalışanları niteliksizleştirmek yoluyla üretkenliğin artırılması ilkesine bağlı kalmıştır.

li olarak emek güçlerini satmak zorunda olan, iş üzerinde fiili denetimleri neredeyse hiç bulunmayan ve çok düşük ücretlerle çalıştırılan hizmet sektörü çalışanları işçi sınıfının bir parçasıdır.

Keza, kolla çalışan mavi yakalı işçi sınıfını üretim sanayileriyle, beyaz yakalı işçileri ise 'hizmetler'le özdeşleştirmek yaygın ve eksik bir nitelemedir. Zira bu mantık izlenerek, imalat işlerine oranla hizmet işlerinin artmasının işçi sınıfını ortadan kaldırdığı sonucu çıkarılır. Ne var ki, hizmet sektörünün bir bölümü, çok büyük ölçüde geleneksel türde kol işçisi (çöpçüler, otobüs sürücüler, posta işçileri vb.) çalıştırır. Modern sosyolojik metinlerin çoğunda beyaz yakalıları iki ana gruba (profesyonel yöneticiler ve büro işleri, rutin kol işi olmayan işleri yapanlar) ayrıştırılır. Araştırmalar profesyonel yöneticilerin nüfusun yalnızca %20-25 kadarını oluşturduğunu geri kalanın işçi sınıfının bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır (Callinicos ve Harman, 2006, s.91, s.106). Bu bakımdan Callinicos ve Harman beyaz yakalı işçileri üçe ayırarak sınıfların belirsizleşip önemini yitirdiği tezlerinin aksine, proleterleşmenin artarak devam ettiğine dikkat çekerler. Yazarlar beyaz yakalıları üçe ayırmaktadır:

- Sermaye birikim süreci ile ilgili kararların alınmasına katılan küçük bir azınlık,
- Çoğu emek ve sermaye arasındaki ara kademelerde yönetici ve denetleyici görevi yürüten daha geniş bir grup,
- Kol işçilerinden bile daha düşük ücret alan sıradan beyaz yakalı işçiler (Callinicos ve Harman, 2006, s.19).

Öte yandan entelektüel emek ile kol emeğini karşı karşıya koymanın sakıncaları vardır. Zira kapitalist ekonomide birbiriyle çelişen birkaç süreç yan yana işler ve mesleki istatistikler bu farklılaşan süreçlerin yalnızca toplamını verirler. Küresel sonuçların bir dökümü, artan sanayileşmenin ücretlilerin sayısında mutlak bir büyümeye yol açarken, artan otomasyonun azalmaya yol açtığını, artan mekanizasyon ve yarı otomasyonun hem vasıflı hem de vasıfsız işçilerin pahasına yarı vasıflı işçilerin sayısını artırdığını göstermektedir. Bu arada tam otomasyonun yarı vasıflı işçilerin sayısını azaltıp yeni ve yüksek vasıflı bir iş gücünü doğurduğunu da ortaya koymaktadır (Mandel, 2008, s.356-357).

Alt Sınıf Nedir?

Örgütlü Kapitalizmin Sonu ve Esnekleşme

Tüm bu kuram ve savlar 1990'lı yıllarda küreselleşme ve esnekleşme söylemleriyle daha da hız kazandı ve fordist dönemin örgütlü kapitalizminden örgütsüz kapitalizme geçiş kutsandı. Örneğin **John Urry**, insanların sınıfsal bakımdan homojen yörelerde yaşadığı, politik tercihlerini buna göre kullandıkları, çalışan kitlelerin büyük çoğunluğunu imalat sanayindeki işçilerin oluşturduğu evreyi, kapitalizmin örgütlü dönemi olarak adlandırmaktadır. Yaşadığımız dönem ise kapitalizmin örgütsüzleşme dönemidir. (Urry, 1995, s.96). Urry'e göre küreselleşmenin baş aktör olduğu bu sürece, kitle iletişim araçlarının gelişimi, çokuluslu şirketlerin büyümesi, imalat sanayinin yok olması, sermayenin dolaşım hızının artması gibi faktörler eşlik etmektedir (Urry, 1995, s.99). Ancak Urry'nin **kapitalizmin örgütsüz hâle gelişinden** asıl çıkardığı sonuç, toplumsal yaşamın artık toplumsal sınıflara göre örgütlenmiyor oluşudur. Bu teorilerin ortak yönlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Emek-sermaye mücadelesi örgütlü kapitalizmin bir özelliği olarak geçmişte kalan bir unsurdur.
- Hizmet sınıfının rolü abartılır ve
- Sivil toplumun parçası olarak farklı toplumsal dinamikler (ırk, cinsiyet, ekolojik) önemlidir (Urry, 1995, s.103).

Oysa 1980'li yıllarda esneklik olarak mitleştirilen gelişmeler ve yalın üretim ya da post-fordizm olarak yapılan tarihsel aşamalar, üretim sürecinde hantal kabul edilen kısımların ya teknolojik gelişme ya da tamamen kârlılık amacı ile üretim dışına atılmasına neden olmuştur. Bu yeni uygulamaların temel özelliği, daha fazla artı değer yaratmaktır. Diğer yandan tüm bu uygulamaların emek ile sermaye arasındaki çelişkilerin üstesinden geldiğine ilişkin açıklamaların da sorgulanması gerekir. Teknoloji ve makineleşme üretim süreci içinde işin yoğunluğunun ve verimliliğinin artmasının yanı sıra, işverenin emeği kontrol etmesi ve bu kontrolü otomatige bağlaması anlamına gelir (Gorz, 2001, s.48).

Bu yüzden de örgütsüz kapitalizm tespiti, sermayenin nasıl örgütlü hareket ettiğini gizemlileştiren bir ifadedir. Örneğin Toyota fabrikası, sadece %10 ile 15 arasında işçi istihdam ettiği montaj fabrikasıyla sınırlı değildir. Bu montaj fabrikası, Taylorcu özellikler sergileyen 45 bin taşeron şirketin üzerine kurulmuş bir piramidin tepesidir. İlk sırada yer aldığı söylenen 171 taşeron şirket, ana şirketle işbirliği içinde geliştirilen nihai ürünün montaja hazır parçalarını üretir. İkinci sırada yer alan 5 bin taşeron şirket, birinci sıradakilere gerekli bileşenleri üretir. Üçüncü sıradaki 40 bin taşeron şirket ise, ikinci sıradakilere gerekli parçaları üretir. Piramidin zirvesinden uzaklaşıldığı ölçüde, şirketlerin teknik düzeyi, istenilen niteliklilik düzeyleri ve ücretler düşmektedir (Gorz, 2001, s.70).

Teknoloji ve makineleşme üretim süreci içinde işin yoğunluğunun ve verimliliğinin artmasının yanı sıra, işverenin emeği kontrol etmesi ve bu kontrolü otomatige bağlaması anlamına gelir.

Post-Fordizm ve Toyotizmin başlıca özelliklerini tanımlayınız.

Tüketim Toplumu Kuramları

Postmodern teorik çıkarsamaları ve tüketim toplumu tartışmalarını özetleyebilmek.

Tüketim toplumu kuramları tam da büyük anlatıların, evrensel sınıfın ortadan kalktığı; dönüştürülecek bir bütün olmadığı ve dolayısıyla dönüştürecek bir özne de ihtiyaç olmadığı söylenildiği 1980'li yıllarla başlamış ve 1990'lı yıllarla zirveye çıkmıştır. Tüketim toplumu kuramlarının başını çoğunlukla (Lyotard, Baudrillard, Derrida vb.) postmodern düşünürler çeker. Yaygın postmodern kuramda, Fordizm kitlesel üretim ve kitlesel tüketim olarak anılırken, post-fordizm belirli tüketici gruplarını hedef alan küçük ölçekli üretimle özdeşleştirilir ve tüketici dostu olarak resmedilir. Üretimin yönlendiricisi olarak sokaktaki tüketicilerin taleplerine işaret edilir ve post-fordizme göstergeler sisteminin egemen olduğu söylenir. Fordizmden post-fordizme geçiş aynı zamanda moderniteden postmoderniteye geçiş olarak da kabul edilir. Postmodern zamanlar ise 'sınırların bulanıklaşmasıyla' nitelenir. Buna göre, sermaye ve emek, kapitalist sınıf ve işçi sınıfı, kültür ve doğa, gösterge ve gönderge, gösterge ve gerçeklik, hakikat ve kurgu vb. arasındaki netlikler kaybolmuştur (Lodziak, 2002, s.25).

Postmodernistlere göre eğer üretimin ve politik ekonominin sonuna geldiysek emeğin kendi ürettiği dünyayı geri istemesinden bahsetmek bir nostaljiden ibarettir. Emek artık hiçbir şey üretmemektedir. Bilgi çağında, sadece fetişler, imajlar ve imgeler vardır (McNally, 2003, s.99). Postmodern düşünürlerin öncülerinden **Jean Baudrillard** (1929-2007), 1929 bunalımından itibaren ön plana çıkanın üretim değil tüketim olduğunu ileri sürer (Baurillard, 1998, s.130). Baudrillard, 1929'da ürettiğini tükettiremeyen kapitalist sistemin bu defa sözün tüketilmesini sağlayamayacağını savunur (Baurillard, 1998, s.132). Bugün kâr ya da sömürünün bir önemi

Sermaye birikimini analiz dışı bırakan postmodernist düşünürler, dijital ekonomi çağında imajların birikiminden bahseder.

yoktur, çünkü kapitalizmi, ekonomi-politik açıdan kendini yeniden üretememesi değil, simgesel açıdan yeniden üretememesi tüketecektir (Baudrillard, 1998, s.129). Baudrillard'a göre sınıf kavramı, rasyonel üretimi benimsemiş bir toplum ve hesabı tutulan üretim güçleri sayesinde ortaya çıkmış rasyonel ve evrensel olma heveslisi bir kavramdır (Baurillard, 1998, s.142).

Baudrillard, tüketimin her zaman semboller ve göstergelerin tüketimi demek olduğunu savunmuştur. Ona göre, bu sembol ve göstergeler zaten var olan bir anlam dizisini ifade etmiyorlardı. Anlamlar tüketicinin dikkatini çeken bu gösterge/sembol sistemi içinde oluşmaktadır. Baudrillard'a göre, tüketim, malın alıcısının, aktif biçimde katıldığı ve satın alınan malları sergileyecek bir *kimlik duygusu* yarattığı ve bu duygunun korunduğu bir süreç olarak kavramsallaştırılmalı. (Bocock, 1997, s.74). Başka bir deyişle, satın alınan metaların imaj ve imgesi kullanım değerinden bağımsızlaşmış ve keyfidir. Sermaye birikimini analiz dışı bırakan post-modernist düşünürler, dijital ekonomi çağında imajların birikiminden bahseder. Bu toplumda sermaye, dijital bilgi devrelerini takip ederek, mekânın maddi hiçbir sınırlamasına aldırmadan yerküreyi mikro sanayilerde dolaşmaktadır; sermayenin spekülatif karakteri hiçbir engel tanımamaktadır. Sermaye, üretimden koparılmıştır (McNally, 2003, s.97). Benzer şekilde, postmodern düşünürlerin önde gelen isimlerinden **Jacques Derrida**'da sermayenin kendisini, kendi kendisinin içinden yaratabildiğini ve emek unsuru olmadan genişleyebildiği varsayımını temel alarak, sermayenin de kendisini fantastik olarak, bir suretten, kopyanın kopyası olarak yaratabileceği sonucuna varır (McNally, 2003, s.98).

Öte yandan **Marx** için bir üretim modeli olarak kapitalizmin en ayırt edici özelliği *tüketim malları* üretimi olmasına karşılık, onun esas ilgisini çeken şey bu malların tüketimi değil, üretimidir. Marx'a göre bir tüketim malı, doğrudan kullanım ve tüketim amacı ile değil, pazarda satış amacı ile üretilen bir üründür. Bu durum, malların hemen tüketilmesi ya da kullanılması için üretildiği feodal tarz tarımsal üretimden farklıdır (Bocock, 1997, s.43). Marx, görelî artı değer üretiminin üretken güçlerin çoğalmasına ve gelişmesine dayalı artı değer üretimi olduğunu ve bunun da tüketim çemberinin genişlemesini gerektirdiğine dikkat çekiyordu (Marx, 1999, s.309). Marx ayrıca her kapitalistin kendi işçileriyle olan ilişkisinin *sermaye ve emek* ilişkisi olduğunu ancak aynı zamanda kendi işçileri dışında kalan bütün işçi sınıfının *tüketici* olduğunu hatırlatıyordu (Marx, 1999, s.319). Bu aynı zamanda sermaye ile ücretli emek ilişkisinin açıklığa kavuşması bakımından son derece yerinde bir müdahaleydi.

Bu yüzden tüketime ilişkin bugün yaratılan yanılsamaların üstesinden gelmek için, üretim ve bölüşüm ilişkilerinin de analize dâhil edilmesi gerekir ve ancak bu değişkenlerle birlikte tüketime ait dinamikleri bütünüyle görmemiz olası hâle gelir. Hiç kuşkusuz üretim ve tüketim aynı şey değildir. Üretim ve tüketim bir çemberin birbirini tamamlayan yanlarıdır. Üretim sürecinde bir 'ürün' yaratılır. Bu nesnenin ürün olarak tanımlanabilmesi ancak tüketimle gerçekleşir (Biçer, 2006, s.334). Nitekim kapitalist kârlılığın her zaman kilit bir değişkeni olmuş olan devir hızı, üretimdeki yeni teknolojilerin (otomasyon, robotlar) ve yeni örgütlenme biçimlerinin (örneğin üretim akışının sürmesi için gerekli stokların radikal biçimde azaltılmasını sağlayan 'tam zamanında üretim', envanter-akım teslimat sistemi) kullanımıyla çarpıcı biçimde yükselir. Nitekim sermaye, tüketimdeki devir hızı yükseltilmedikçe üretimdeki devir hızını yükseltmenin bir yararı olmadığını artık yeterince deneyimlemiştir (Harvey, 1997, s.180).

Her ne kadar tüketim, ekonomik etkinliğin son aşamasını oluştursa ve bireyselleşse de, bu bireysellik, benzerlikleriyle yine toplumsal bir aynılık yaratır. Sermaye birikim koşullarının teknoloji gibi dış etkenler vasıtasıyla değişmesi, sadece bu amaçla ulaşma koşullarını dönüştürür, tüketilen malzemeyi değiştirir ve yeniler. Ancak soyutlama düzeyinin belirli bir aşamasında bu etkinlik, kişisel tatmin elde etmek ve ortaya çıkan artı değerden pay almak amacıyla gerçekleşir. *Bu bakımdan üretim ile tüketim iç içedir ve üretim aynı zamanda tüketim; tüketim aynı zamanda üretimdir* (Biçer, 2006, s.335). *Ancak tek başına tüketim üzerine yoğunlaşan bir sınıf tanımını, büyük olasılıkla sınıf çelişkilerinin kaybolduğu, işçi sınıfıyla orta sınıfların kaynaştığı inancına yol açacaktır* (Callinicos ve Harman, 2006, s.12). Postmodernler, tüketim ediminin üretimini reklamlar ve göstergelerle sınırlayarak veya salt emeğin yabancılaşmasına bağlayarak üretim tarzındaki değişiklikleri görmezden gelirler. İhtiyaç diye bir şeyin olmadığı (Baudrillard) ya da ihtiyaçların manipülasyonu (Adorno, Lodziak) tezleri son kertede, meta fetişizminin karakterini anlamaz ve sermayeyi aynı zamanda bir ilişki olarak değerlendirmek yerine, salt bir nesne olarak düşünerek tüketim toplumunu üretim ve sermayeden ayırır.

Kuşkusuz üretilen metanın tüketim nedeniyle işçinin karşısına yabancılaşmış bir nesne olarak çıkması önemlidir. Ancak üretim ile başlayan sürecin bölüşüm ve tüketim ile tamamlanmasının esas belirleyici yönünün, *toplumsal sermayenin genişleyerek yeniden üretilmesi* olduğunu akılda tutmamız gerekir. Zira sermayeyi bir nesne ama aynı zamanda bir ilişki olarak tanımlıyorsak sermayenin genişleyerek-farklılaşarak yeniden üretimi olduğunu da hatırlamamız gerekiyor (Er-can, 2006, s.50).

Marx, görelî artı değer üretiminin üretken güçlerin çoğalmasına ve gelişmesine dayalı artı değer üretimi olduğunu ve bunun da tüketim çemberinin genişlemesini gerektirdiğine dikkat çekiyordu.

Üretim ile başlayan sürecin bölüşüm ve tüketim ile tamamlanmasının esas belirleyici yönü toplumsal sermayenin genişleyerek yeniden üretilmesidir.

Meta fetişizmi nedir?

Dolayısıyla, postmodern yorumlar tam da Marx'ın meta fetişizminin karakterini ve büyümesini çözmeye yönelik klasik iktisatçılara getirdiği eleştirinin ('insanlar arasındaki belirli toplumsal ilişki, şeyler arasında düşsel bir ilişki biçimine bürünür'), meta fetişizminin ve emeğin yok sayılmasının yeniden üretilmesi anlamına gelir. Oysa ampirik veriler de postmodernistlerin iddialarını boşa çıkarmaktadır. ABD'li Equidata Philipppines şirketi, veri girişi yapan 100 üniversite mezununu istihdam ederken, bu işçiler saatte asgari 10 bin karakterlik giriş yapmakta ve ayda 15 dolar artı sağlık sigortası kazanmaktadır. Yine örneğin 1980'lerde ABD'deki Silikon Vadisi'ndeki bilgisayar devi tek el şirketler, kadrolu temizlik işçilerini işten atıp yerine saatte 5 dolara çalıştırdıkları sendikası taşeron işçileri almaktadır. Blue Cross, Wisconsin Physican Services Insurance gibi şirketler, haftada 50-60 saat çalışmanın karşılığı olarak yalnızca 100 dolar kazanan işçileri istihdam etmektedir. Yine bilişim sektöründeki 11 ila 22 milyon işçinin fiziksel rahatsızlıkların yanı sıra psikolojik gerilimler de yaşadığı kaydedilmektedir (McNally, 2003, s.105).

Postmodern düşünce yukarıda saydığımız nedenlerden hareketle sınıfsal bakış açısını ekonomik indirgemecilikle suçlayarak, yeni zamanları anlamamakla eleştirir. **Marksist yaklaşımda** sömürünün kaynağında artık ürünün bulunduğu ve sınıf ilişkilerinin artık ürünü üretenler ile buna el koyanlar arasındaki gerilimden doğduğu varsayılır. **Post-marksist, post-modernist** yaklaşım da ise tüm eşitsizlikçi ilişkileri sömürü ilişkileri olarak gören ve sonuç olarak cinsiyet, ırk, din vb. tüm bağımlılık ilişkilerini çağdaş çatışmanın kaynağı olarak değerlendiren görüşler bulunmaktadır. Buna göre sınıfsal kimlik, kişilerin davranışlarını, siyasal ilişkilerini ve eğitim durumunu etkileyen koşullardan yalnızca biridir (Öngen, 1996, s.34-37).

Enformatik-Duygulanımsal Emek, Prekarya ve Bilişsel Kapitalizm

Enformatik-duygulanımsal emek ve prekarya kavramlarını tanımlayabilmek.

Christian Marazzi, sermaye birikim biçimlerinin ve bileşimlerinin değişimiyle birlikte, emeğin iletişimsel boyutunun arttığını öne sürer. Marazzi, postmodernist düşünürlerle ortaklaşan ve ayrışan yeni sınıf tanımlamalarına girer. Ona göre, tıpkı postmodern düşünürler gibi, sermaye sembolik olarak kamusal alanı sömürgeleştirmiştir. Ancak aynı zamanda, postmodernlerin karamsar bakış açısının aksine, ortaya çıkan **yeni entelektüel işçiler** bu sembolik alanın altını oyacak potansiyel öznelere de beraberinde getirmektedir. **Carlo Vercellone'e** göre ise artık canlı emek ile cansız emek arasındaki sanayi kapitalizmine özgü çelişki yerini, sermayenin cansız bilgisi ile emeğin 'canlı bilgisi' arasındaki yeni antagonizmaya bırakmıştır (Vercellone, 2007, s.33). Zira teknolojik gelişmeler ne başlı başına bir ilerleme ve sınıfların yok olduğu anlamına gelir ne de sermaye ve emek mücadelelerinden yalıtık, yapısalcı bakış açısıyla mutlak, çıkışsız bir süreci betimler.

Yeni ekonomide sermaye, emek gücünün yeteneklerini, becerilerini, bilgisini, tutkusunu, duygularını ve kapasitesini sistematik olarak işe tabi kılmaktadır (Marazzi, 2010, s.118). Emeğin iletişimsel gücünün kapitalist işe tabi kılınmaya çalışıldığı **bilişsel kapitalizm** dönemini **Antonio Negri, Maurizio Lazzarato, Christian Marazzi** gibi düşünürler **maddi olmayan emek, duygulanımsal emek** (emotional labor) sömürüsüyle açıklarlar. Sınıfların ortadan kalktığı tezlerinin aksine, bu düşünürler bilgisayarlaşma, üretimin enformatik niteliğinin baskın hale gelmesiyle birlikte sömürü mekânının fabrika duvarlarının dışına taşınıp tüm hayatı kapsayacak biçimde yeniden sınıflaştırma ve emek gücünü tabi kılma yöntemlerinin geliştirildiğini ileri sürerler (Negri, 2006, s.66). Dolayısıyla işçi emek gücünün sekiz saatini satmanın dışında, tüm benliğini, duygularını ve iletişim yetilerini de (sağlık hizmetleri, eğlence endüstrisi gibi üçüncü sektör olarak anılan hizmet sektöründe) emek sürecinde devreye sokmak durumundadır.

İletişimsel-ilişkisel eylemin üretici enerjisine dayanan bir ekonomide, televizyon izlerken bile üretim içerisindeyizdir; çünkü izleyici sayısını ve dolayısıyla da reklam gelirini artırırız. **Negri**, sanayi sonrası kuramcılarının yaygın bir şekilde dile getirdiği üretimin enformatikleşmesi olgusunu, diğer üretim biçimlerinden (tarım, sanayi) ve genel olarak sermaye birikim süreçlerinden ayrı ve yalıtılmış olarak değerlendirmez. Örneğin Hindistan, Brezilya ve Rusya gibi farklı ekonomilere sahip ülkeler, farklı üretim süreçlerini eşzamanlı olarak destekleyebilir. Bir başka deyişle enformasyon temelli hizmet üretimini, modern endüstri üretimini ve geleneksel el sanatlarını, tarım ve madencilik üretimini aynı anda gerçekleştirebilir.

Öte yandan, üretim biçimlerinde esnekleşmeyle bir arada yürüyen bu süreç aynı zamanda fordist refah devleti döneminde emeğin kazanılmış haklarını yitirmesiyle birlikte **güvencesizlik ve prekarya** tanımlamalarını da gündeme getirmiştir. Kelime anlamı olarak emniyetsizlik, kırılganlık, belirsizlik anlamlarını taşıyan *precarious* sözcüğünden türetilen *prekarya*, proletarya yerine kullanılmaktadır. **Prekarya** sözcüğü (kayıt dışı, mevsimlik, geçici istihdam; ev işleri, taşeron esnek ve geçici iş gibi) iş güvencesizliğinin yanı sıra genel olarak kapitalist yaşam karşısında duyulan güvencesizlik hâlleri için de tercih edilmektedir. *Prekarya* kavramının kökeni, Türkçeye 'güvencesizlik' olarak çevirebileceğimiz *precarité* kavramına da-

Teknolojik gelişmeler ne başlı başına bir ilerleme ve sınıfların yok olduğu anlamına gelir ne de sermaye ve emek mücadelelerinden yalıtık, yapısalcı bakış açısıyla mutlak, çıkışsız bir süreci betimler.

yanmaktadır. *Précarité* kavramı, ilk kez Fransa’da bir grup sosyolog tarafından, işsiz ve düzensiz çalışanların mücadelelerindeki ortaklıkları vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. *Précarité* sözcüğünün etimolojik kökenleri, Latince ‘dua etmek’ anlamına gelen *precor* sözcüğüne dayanmaktadır. Bu sözcükle “dua etmeyi” gerektirecek kadar çaresizlik ve belirsizlik içeren evrensel bir insanlık durumu anlatılmak istenir (Oğuz, 2011). Ancak kavram geniş bir kesim tarafından farklı biçimlerde kullanılmakta ve *esnek güvencesizliğin* savunulması gibi kapitalist üretim biçimlerinin yeniden üretilmesi anlamını da taşımaktadır (Berardi, 2009, s.32). Ayrıca prekarya kavramı hem işçi sınıfı içerisindeki sanayi proletaryası, kol emekçisi ile hizmet sektöründe çalışan kafa emekçilerini mutlak biçimde ayrıştırması bakımından hem de evrensel, sınıfsız toplumun kurucu rolünü üstlenememesi açısından sorunlu bir sınıf tanımlamasıdır (Oğuz, 2011). Bununla birlikte, Metin Özuğurlu’nun ifadesiyle, *yeni işçi sınıfı, yaşamları parçalanırken yazgıları birleşendir* (Özuğurlu, 2010, s.47).

Sınıf üzerine yapılan tartışmalarda üzerinde yoğunlaştığımız noktalar emeğin sermayeyle ilişkisi, ürettiği değerin ve içinde kurulduğu toplumsal ilişki ve yapıların betimlenmesidir. Dolayısıyla ampirik verilerle, sınıfın kategoriler ve meslek grupları üzerinden ayrıştırmasına (beyaz ve mavi yakalı, zihin ve kol emeği, üretken ve üretken olmayan emek vb.) girmeden; artık değer üretiminin dönüşümü üzerine odaklanan incelemeler toplumsal sınıfların ve sömürünün niteliğinin anlaşılması bakımından daha açıklayıcı olacaktır. Söz konusu olan üretimin enformaticleşmesi ve bilişsel emeğin, kafa işçisinin niceliksel artışı veya tüm bunların toptan yadsınmasından ziyade hegemonik, baskın üretim biçimi içerisinde emeğin niteliğinin incelenmesidir.

SONUÇ

Sonuç olarak Marx’ın ortaya koyduğu ‘sermayenin biçimsel ve gerçek boyunduruk’ evrelerinin, emek ve sermaye ilişkisinin tarihsel boyutunun yakalanması ve toplumsal sınıflar sorunsalının kökenine inilmesi açısından elzem olduğunu görüyoruz. Toplumsal sınıflara dair geliştirilen ve görünenin arkasındaki nedenleri dışarıda bırakan analizlerin, *yaşam tarzlarını* sorunsallaştırmaktan öteye geçemediğini; sanayi sonrası toplumları da salt sonuçları üzerinden değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda toplumsal sınıfların varlığını yadsımasa da, istatistiksel verilere sıkışan, üretim tarzından kopartılmış veya teknolojik gelişmeleri temel alan analizler öne çıkmaktadır. Bu analizlerin öne çıkması, bahsettiğimiz görünen sonuçların tamamen hatalı olmasa bile eksik, kaba ve ideolojik güdülerle ortaya konulduğunu göstermektedir. Sermayenin boyunduruk altına alma yöntem ve politikalarına karşı emeğin attığı her adım, aslında bir bütün olarak teknoloji, çalışma yaşamı, istihdam politikaları ve toplumsal bilinç biçimlerinde farklı yansımalar bulmaktadır.

Sanayi sonrası toplum, enformasyon toplumu ve tüketim toplumu başlıkları altında incelediğimiz kuramların, kapitalizmin kendisini dönüştürme biçimlerini yaygın bir eğilim olarak emek-sermaye mücadelelerinden yalıtarak ele aldıklarını ve sınıf kavramını statü, gelir veya meslek grubu ve yaşam tarzı farklılıkları üzerinden değerlendirdiklerini gördük. Oysa sınıf olgusunun basit, verili ve sabit bir toplumsal gerçeklik üzerinden ele alınması aynı zamanda onun sürekli çatışmalı doğasını da yadsımak anlamına gelecektir. Üretim araçlarındaki muazzam gelişimin, teknolojik yenilenmenin, bu bağlamda sınıfsal ilişkilerden ayrıştırılamayacağını, aksi takdirde sınıfların yok sayıldığı ‘ideolojilerin ve tarihin sonu’ tezlerinin türevi açıklamalarla yetinmek zorunda bırakılacağını söyleyebiliriz.

21. yüzyıl dünyasında insan emeğinin, kol emeğinden kafa emeğine doğru gelişiminin tek taraflı, çizgisel bir süreç olmadığını gördük. Kafa ve kol emeğinin emek süreçlerinde aldığı yeni biçimleri değerlendirirken, meseleyi gerekli emek zaman ve artı emek zaman arasındaki çizgilerin giderek belirsizleşmesi ve iş hayatımızın artık bütün hayatımız, kişiliğimiz ve yaşam alanımızı kapsamaları bakımından değerlendirmek daha faydalı olacaktır. Dolayısıyla toplumsal sınıflara ilişkin temel sorun, ne kol emeğinin yerini kafa emeğinin veya bilginin almasıyla sömürünün ortadan kalkması; ne de kol emeğinin tamamen yok olarak yerini bilişsel, imgesel sömürü biçimlerine bırakmasıdır.

Hayatın üretimi ve yeniden üretiminde emeğin temel belirleyici rolünü dikkate aldığımızda, bugün çağdaş toplumlarda dayatılan kapitalist işin bütün yaşamımızı, toplumsal kimlik ve kişiliklerimizi tahakküm altına aldığı bir evreden bahsetmek mümkündür. Bu yüzden duygulanımsal emek biçimlerinin artan hegemonyası, bir bütün olarak sermaye biçimlerinin gelinen aşamasında es geçemeyeceğimiz bir gerçektir. Üretilen ürün-meta kadar ürünün nasıl pazarlandığının da önem kazandığı günümüzde, işçinin ürettiği metanın aynı zamanda bir parçası olarak kendisini de dolaşım sürecine dâhil ettiği emek-yoğun sömürü biçimleri ön plana çıkmaktadır. Sözelimi hamburger zincirleri olan bir mağazanın çalışanı, patates kıztartmanın yanı sıra o patatesi 'güler yüzle' sunmakla da mükelleftir. Neticede toplumsal sınıflardaki parçalanma, güvencesizleşme, kafa ve kol emeği arasındaki farklılıkların girift bir boyut kazanması ve benzeri olguları bütünlüklü değerlendirmemizi sağlayacak kavramlar toplamı, bizlere verimli bir toplumsal analiz imkânı sağlayacaktır.

Özet

Sermaye-emek mücadelelerinin evrelerini ayırt edebilmek.

Gerek tarihsel gerek ontolojik bakımdan sermaye ile emek arasındaki ve bir bütün olarak sınıflar arasındaki ilişkinin statik değil, dinamik olduğunu belirtmeliyiz. 16. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın sonlarına kadar İngiltere’de gözlenen basit işbirliği üretim dönemindeki ve onu izleyen manüfaktür dönemindeki emek rejimlerini, **emeğin sermayeye biçimsel tabiiyeti** olarak adlandırabiliriz. Zanaatçıların yalnızca tüccar sermayenin sömürsü altında bulunduğu *biçimsel tabiiyet* döneminde, kapitalist, üretim sürecine doğrudan karışmamakta ve mutlak egemen güç konumunda gözükmemektedir. Kapitalizmin ilk dönemlerindeki uzun işgünleri, sermayenin mutlak artı değer artışının biricik kaynağı durumundadır. Buna karşılık makineli üretimin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan emek süreci, **emeğin sermayeye gerçek tabiiyeti** olarak adlandırılan bir ilişkiyle sonuçlanır. Fabrikada ücretlerin artması yönündeki baskı, sermayeyi üretkenlik düzeyini (teknolojik gelişimi) arttırmaya zorlar. Zira sermaye hem yüksek ücretleri hem de kârı koruyup arttıramayacak noktaya gelir. Sermaye böylece iş örgütlenmesini daha etkin bir biçimde düzenleyerek, yeni buluşlar ve iş teknikleriyle işi yoğunlaştırır ve gerekli emek süresini kısararak artık emek süresini genişletir. Gerçek tabiiyet aşaması birinci sanayi devrimiyle başlar. Zamanla emeğin toplumsallaşmasına, üretim ölçeğinin büyümesine ve bilimin üretime girmesine yol açan endüstriyel süreçlerin gelişmesine bağlı olarak, doğrudan üreticiler, emekleri üzerindeki denetim olanaklarını tümüyle yitirmişlerdir. Makine kullanımı, üretim sürecini hiyerarşik, katı bir kışla disiplinine zorlarken, emeği ve emek sürecini de parçalamıştır. Sermaye birikim dinamiği, kitlesel mal üretiminde uzmanlaşmış büyük fabrikalara, 1870’den 1970’lere kadar uzanan Taylorist ve daha sonra da Fordist üretim tarzına dayanmıştır. Kapitalistler için söz konusu gerçek tabiiyet ilişkisi içinde iş yoğunluğunu sağlamanın biricik yolu, canlı emek (insan emeği) yerine ölü emeğin (teknoloji) geçirilmesi; yani teknolojik gelişme ve makineleşmenin gelişme-

sidir. Üretim araçlarını çalıştıran artık işçi değildir, işçiyi çalıştıran üretim araçlarıdır. Öte yandan sermayenin üretim araçlarını ve üretkenlik düzeylerini geliştirmeye iten temel güç, *emeğin sermayenin boyunduruğundan kurtulma mücadelesidir*. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesçi ekonomik politikalar salt ekonomik bir tercihin sonucu değil, karşıt iki sınıfın sistem üzerindeki dönüştürücü kapasiteleri sonucunda ulaşılmış bir durumu anlatır. Aynı şekilde 1970’li yıllarla beraber emek mücadeleleri üretim ilişkilerinin belirlenmesinde temel motif olmuştur. Bu nedenle sermaye, refah devleti modelindeki sermaye birikim sürecinin krize girmesi karşısında, enformasyon ve iletişim teknolojileri, telekomünikasyon gibi altyapı düzenlemelerine ağırlık vermiştir. Sermeye bu süreçte emeğin üretkenliğini ve görelî artı değeri arttıracak sabit sermaye yatırımlarına yönelirken, aynı zamanda “duvarsız fabrikalarla” emek gücünün dönüşümünde de (enformatik emek biçimleri gibi) çeşitli değişikliklere yol açmıştır.

Sanayi Sonrası Toplum kuramlarının temel önermelerini tanımlayabilmek.

Sanayi sonrası toplum kuramları, bilginin toplumun servet üreten kaynağı hâline geldiği; mal üreten ekonomiden hizmet ekonomisine geçildiği; mesleki dağılımda ağırlığın kol emeğinden profesyonel ve teknik çalışmaya kaydığı; ve otomizasyon ile bilgisayarlaşmanın görüldüğü süreçler üzerinden tanımlanır. Bu tezler kapitalist sistemde yapısal bir değişim olduğunu ve kapitalist toplumu aşan bir gelişme yaşandığını öne sürer. Sanayi sonrası toplumlarda yaşanan dönüşümlerle birlikte, sınıfların ortadan kalktığı, önemsizleştiği, kolektif aidiyet biçimlerinin farklılaşıp kolektif bir öznenin varlık olanaklarının yok olduğu, işçi sınıfının dönüştürücü niteliğini kaybettiği ve sınıf analizlerinin geçerliliğini yitirdiği ileri sürülür. Bu düşünürler, sınıfın yerini eşitsizlik biçimlerinin aldığını öne sürmekte ve sınıfı gelir açısından değerlendirmektedir. Sınıfların varlığı sanayi devrimine özgü bir süreç olarak değerlendirilir ve çağdaş toplumların açıklanmasında sınıfsal bakışın yetersiz, özcü olduğu

ileri sürülür. İkincisi ise sınıf kategorisinin hâlen var olduğunu ancak ona yüklenen anlamın öneminin kalmadığını savunur (Bahro, Toffler, Gorz, Urry, Giddens). Bu düşünürlere göreyse, sınıf analizi kavramı, sosyal bilimsel gruplama yöntemi olarak, ancak sınıf sayılarını belirleme yönünde kullanılabilir. Sınıf analizlerinin *meslek* temelinde ele alınmasının eksik kalan yanı işçi sınıfının kol emeği kullanılan mesleklerle özdeşleştirilmesi ve bu meslek çeşitlerinin görece azalmasıyla orantılı olarak işçi sınıfının yok olduğunun ileri sürülmesidir. Oysa bu kuramlar bilginin üretilmiş bir şey olduğunu ve üretiminin de yeni tür üretim araçları ve emeği gerektirdiğini yok sayarlar. Nitekim sermaye, kâr oranlarındaki düşüş, üretim fazlası, büyümenin yavaşlaması ve yükselen emek mücadeleleri gibi refah devleti modelindeki sermaye birikim sürecinin krize girmesi karşısında, enformasyon, iletişim teknolojileri ve telekomünikasyon gibi altyapı çalışmalarına ağırlık vermiştir. Sermeye bu süreçte emeğin üretkenliğini ve göreceli artı değeri arttıracak sabit sermaye yatırımlarına yönelirken, aynı zamanda ‘duvarsız fabrikalarla’ emek gücünün dönüşümünde de (enformatik emek biçimleri gibi) çeşitli değişikliklere yol açmıştır.

Enformasyon toplumu ve teknoloji ilişkisi içerisinde sınıfın hallerini açıklayabilmek.

Enformasyon devrimi fikri 1960’ların sonlarında ortaya çıkan sanayi sonrası toplum kavramından hemen sonra gelmiştir. Fordizm ve kentleşme döneminde tarımsal mesleklerin büyük kısmı nasıl yok olduysa, yeni bilgi teknolojisi döneminde de imalat mesleklerinin aynı şekilde ortadan kalkacağı savunulur. Ancak kolla çalışan mavi yakalı işçi sınıfını üretim sanayileriyle, beyaz yakalı işçileri ise ‘hizmetlerle’ özdeşleştirmek yaygın ve eksik bir nitelirmedir. Zira bu mantık izlenerek, imalat işlerine oranla hizmet işlerinin artmasının işçi sınıfını ortadan kaldırdığı sonucu çıkarılır. Ne var ki ‘hizmet sektörü’nün bir bölümü, çok büyük ölçüde geleneksel türde kol işçisi (çöpçüler, otobüs sürücüler, posta işçileri vb.) çalıştırır. Öte yandan, teknoloji ve makineleşme üretim süreci içinde işin yoğunluğunun ve verimliliğinin artmasının yanı sıra, işverenin emeği

kontrol etmesi ve bu kontrolü otomatize bağlaması anlamına gelir. Bununla birlikte, teknolojik gelişmeler ne başlı başına bir ilerleme ve sınıfların yok olduğu anlamına gelir ne de sermaye ve emek mücadelelerinden yalıttık, yapısalcı bakış açısıyla mutlak, çıkışsız bir süreci betimler. Yeni ekonomide sermaye, emek gücünün yeteneklerini, becerilerini, bilgisini, tutkusunu, duygularını ve kapasitesini sistematik olarak işe tabi kılmaktadır. Emeğin iletişimsel gücünün kapitalist işe tabi kılınmaya çalışıldığı *bilişsel kapitalizm* tanımlamaları da enformasyon devrimini açıklama çabalarından biridir.

Postmodern teorik çıkarsamaları ve tüketim toplumu tartışmalarını özetleyebilmek.

Tüketim toplumu kuramları tam da büyük anlamların, evrensel sınıfın ortadan kalktığının; dönüştürülecek bir bütün olmadığı ve dolayısıyla dönüştürecek bir özneye de ihtiyaç olmadığının söylendiği 1980’li yıllarla başlamış ve 1990’lı yıllarla zirveye çıkmıştır. Postmodern zamanlar ise ‘sınırların bulanıklaşmasıyla’ nitelenir. Buna göre, sermaye ve emek, kapitalist sınıf ve işçi sınıfı, kültür ve doğa, gösterge ve gönderge, gösterge ve gerçeklik, hakikat ve kurgu vb. arasındaki netlikler kaybolmuştur. Postmodern düşünürlerin öncülerinden Jean Baudrillard, 1929 bunalımından itibaren ön plana çıkanın üretim değil tüketim olduğunu ileri sürer. Baudrillard, 1929’da ürettiğini tüketiremeyen kapitalist sistemin bu defa sözün tüketilmesini sağlayamayacağını savunur. Bugün kâr ya da sömürünün bir önemi yoktur, çünkü kapitalizmi, ekonomi-politik açıdan kendini yeniden üretememesi değil, simgesel açıdan yeniden üretememesi tüketecektir. Başka bir deyişle, satın alınan metaların imaj ve imgesi kullanım değerinden bağımsızlaşmış ve keyfidir. Sermaye birikimini analiz dışı bırakan postmodernist düşüncüler, dijital ekonomi çağında imajların birikiminden bahseder. Bu toplumda sermaye, dijital bilgi devrelerini takip ederek, mekanın maddi hiçbir sınırlamasına aldırmadan yerküreyi mikro sanayilerde dolaştırmaktadır; sermayenin spekülasyon karakteri hiçbir engel tanımamaktadır. Sermaye, üretimden koparılmıştır. Ancak tek başına tüketim üzerine yoğunlaşan bir

sınıf tanımı, büyük olasılıkla sınıf çelişkilerinin kaybolduğu, işçi sınıfıyla orta sınıfların kaynaştığı inancına yol açacaktır. Postmodernler, tüketim ediminin üretimini reklamlar ve göstergelerle sınırlandırarak veya salt emeğin yabancılaşmasına bağlayarak üretim tarzındaki değişiklikleri görmezden gelirler.

Enformatik-duygulanımsal emek ve prekarya kavramlarını tanımlayabilmek.

Enformatik emek, sanayi tarzı üretimden, bilgisayar ve telekomünikasyona dayalı iletişimsel ve zihinsel emek süreçlerinin ağır bastığı enformasyon sanayine geçişte emek gücünün geçirdiği dönüşümleri ifade eder. Sanayi ağırlıklı üretim tarzında emek gücü, sermayenin amaçlarıyla bütünleşmenin gerekli olmadığı görevlerin yapılmasına *katılmakla* yükümlüydü. Enformatik yoğun emek süreçlerde ise, emek gücünün yetenekleri, becerileri, bilgisi, tutkusu, duyguları ve kapasitesi sistematik olarak işe tabi kılınır. İşçinin kişiliği ve özneliği böylece değer üretimine dahil edilmeye çalışılır ve iş zamanı ile boş zaman arasındaki ayrım giderek zorlaşır. Kapitalist iş tüm yaşamı kuşatır. Emeğin iletişimsel gücünün kapitalist işe tabi kılınmaya çalışıldığı bu süreç duygulanımsal emek sömürüsüyle açıklanır. Duygulanımsal emek süreçlerinde, işçi emek gücünün sekiz saatini satmanın dışında, tüm benliğini, duygularını ve iletişim yetilerini de (sağlık hizmetleri, eğlence endüstrisi gibi üçüncü sektör olarak anılan hizmet sektöründe) emek sürecinde devreye sokmak durumundadır.

Prekarya kavramı, fordist refah devleti döneminde emeğin kazanılmış haklarını yitirmesi ve üretim biçimlerinde esnekleşmeyle eş zamanlı gelişen bir süreçte ortaya çıkmıştır. Kelime anlamı olarak emniyetsizlik, kırılganlık, belirsizlik anlamlarını taşıyan *precarious* sözcüğünden türetilen *prekarya*, proletarya yerine kullanılmaktadır.

Prekarya sözcüğü (kayıt dışı, mevsimlik, geçici istihdam; ev işleri, taşeron esnek ve geçici iş gibi) iş güvencesizliğinin yanı sıra genel olarak kapitalist yaşam karşısında duyulan güvencesizlik halleri için de tercih edilmektedir. *Prekarya* kavramının kökeni, Türkçeye “güvencesizlik” olarak çevirebileceğimiz *précarité* kavramına dayanmaktadır. *Précarité* kavramı, ilk kez Fransa’da bir grup sosyolog tarafından, işsiz ve düzensiz

çalışanların mücadelelerindeki ortaklıkları vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Ancak kavram geniş bir kesim tarafından farklı biçimlerde kullanılmakta ve *esnek güvencesizliğin* savunulması gibi kapitalist üretim biçimlerinin yeniden üretilmesi anlamını da taşımaktadır (Berardi, 2009, s.32). Ayrıca prekarya kavramı hem işçi sınıfı içerisindeki sanayi proletaryası, kol emekçisi ile hizmet sektöründe çalışan kafa emekçilerini mutlak biçimde ayırması nedeniyle hem de evrensel, sınıfsız bir toplumun kurucu rolünü üstlenememesi açısından sorunlu bir sınıf tanımlanmasıdır (Oğuz, 2011).

Kendimizi Sınayalım

1. Marksist bakış açısına göre makine kullanımı ve teknolojinin gelişimi ne anlam ifade eder?

- Sınıflar arası farklar azalmaya başlar, sınıfsız bir topluma doğru yol alınır.
- Üretim süreci hiyerarşik bir disiplinine zorlanır, emek ve emek süreci parçalanır.
- Bilgi toplumuna geçiş için gerekli şartlar oluşur.
- İdeolojiler ortadan kalkar, emek sermaye ilişkisi son bulur.
- Yönetici sınıf burjuvazi gücünü ve önemini yitirir.

2. Aşağıdakilerden hangisi sanayi sonrası toplum kuramlarının savlarından biri **değildir**?

- Üretimin kaynağı bilgidir.
- Sanayi ekonomisi bitmiştir.
- Kol emeği baskın emek gücüdür.
- İşçilerin öz yönetim gücü artmıştır.
- Sınıflar önemini kaybetmiştir.

3. Aşağıdakilerden hangisi Ernest Mandel'in *Geç Kapitalizm* tanımlamasına uygundur?

- Entelektüel emek proleterleşir.
- Zenginliğin ve değer kaynağı bilgi olur.
- Yöneten sınıf bilgiye hakim olan idarecilerdir.
- Akıllı şirketler azami kâr peşinde değildir.
- Kapitalizm sona ermektedir.

4. Aşağıdakilerden hangisi Weberci yeni sınıf analizlerinin ortak yönlerinden biri **değildir**?

- Sınıfı gelir açısından değerlendirir.
- Sınıfı sosyal bilimsel gruplama yöntemi olarak niceliksel sayılara indirir.
- Sınıfı sabit meslek yapısı açısından değerlendirir.
- Sınıfı toplumsal statü ve otorite ilişkileri bakımından değerlendirir.
- Sınıfı üretim ilişkileri ve artı değer bakımından değerlendirir.

5. Aşağıdakilerden hangisi Alvin Gouldner'in yeni sınıf tanımına uygundur?

- Yeni sınıf aristokrasinin aksine yatırımcıdır.
- Yeni sınıf sanayi üretimine dayalıdır.
- Yeni sınıfın baş aktörleri sermaye ve emektir.
- Yeni sınıf yatırımcı eski sınıfın aksine entelektüel güce sahiptir.
- Yeni sınıf profesyonel elitlerden meydana gelmez.

6. Enformasyon toplumu kuramlarında, "imalat sanayinin yerini hizmet işlerinin aldığı" yargısı aşağıdakilerden hangi çıkarıma yol açmıştır?

- İşçi sınıfının ortadan kalktığı.
- Refah seviyesinin dengelendiği.
- Bürokrasinin güçlendiği.
- Bilgisayarlaşmanın azaldığı.
- Üretimin azaldığı.

7. Aşağıdakilerden hangisi post-fordizmin belirleyici özelliklerindendir?

- Emek süreci sekiz saatlik montaj hattı üretimine dayalıdır.
- Esnek üretim sınırlı saatli sözleşme yaygındır.
- Fabrika merkezli kitlesel üretim modeline dayanır.
- Keynesci ekonomi politikaları temel alır.
- Emek ile sermaye arasındaki çelişki sönümlenmiştir.

8. Aşağıdakilerden hangisi Jean Baudrillard'ın görüşünü yansıtır?

- İşçi sınıfı üretimden gelen gücüyle dünyayı değiştirir.
- Kapitalist, sistemde üretim ilişkileri ve artı değer sömürsü başattır.
- Kapitalist sistemin itici gücü, üretim değil tüketimdir.
- İşçi sınıfı evrensel dönüştürücü güçtür.
- Tüketim kültürünün asıl açıklayıcısı meta fetişizmi kavramıdır.

9. Karl Marx "her kapitalist açısından kendi işçileri dışında kalan bütün işçi sınıfının, tüketici olduğunu" söylerken hangi ilişkiye dikkat çekmektedir?

- Bilgi ve zihin ilişkisine
- Üretici ve tüketici ilişkisine
- Mavi yakalı ve beyaz yakalı işçi ilişkisine
- Sanayi imalatı ve tüketim toplumu ilişkisine
- Ücretli emek ve sermaye ilişkisine

10. *Bilişsel Kapitalizm* tanımlaması neyi ifade eder?

- Emeğin sermayenin boyunduruğundan kurtulduğunu.
- İşçi sınıfı ile burjuvazi gibi ikili ayrımların önemini yitirdiğini.
- Yönetici sınıfın enformasyon donanımı yüksek toplumsal gruplara geçtiğini.
- Emeğin iletişimsel gücünün kapitalist işe tabi kılındığını.
- Entelektüel yeni orta sınıfın egemen olduğunu.

Yaşamın İçinden

Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü'nün 2002'de çağrı merkezi (*call-center*) çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır:

1. Mevcut çalışma ortamının fiziksel aktivizasyonluğunun kişi üzerinde sebep olduğu fiziksel rahatsızlıklar.
2. Özellikle banka ve finans kurumlarında görevli çalışanların yüksek tempo ve konuşma-yaratıcılık potansiyellerinin gereğinden fazla kullanılmasından kaynaklanan zihinsel gerileme/ hızlı karar verememe.
3. Sosyal hayatlarında durağanlık
4. Bazı kişilik bozuklukları, ortamlara entegre olamama.
5. Psikolojilerinde negatif ilerleme / boş bakma.
6. Toplu taşıma araçlarında ve kamuya açık yerlerde topluluktan farklı ve dikkat çekici boyutta yavaşlık
7. Antidepresif sorumluluk telaşı,
8. Normal süreci aşan hızda saç beyazlaması ve sırt çökmesi (kamburluk)
9. İş dışında bulundukları tüm ortamlarda çalan her telefona (cep telefonu dahil) şizofrenik tepkiler verme,
10. Üç yılı aşanlarda tifo ve dizanteri başlangıcı,
11. Evli olanlarda eşlerini ve çocuklarını unutma, tanımama
12. Sarı renge karşı depresif tepki (T.C Sağlık Bakanlığı. Göz Bozk. Labr.)
13. Özellikle yerel ağda, duydukları, okudukları ve gördüklerine yavaş anlamadan kaynaklanan sebeplerden dolayı hemen inanma /tereddüt halinin yavaşlaması. (T.C Başbakanlık İstatistik Araştırma Müdürlüğü. Anara Araştırma / 8965002 T.C ALMANAK 2002)

Okuma Parçası

İnsanlık gerçekliği kazanırken düş denilen şeyi yitirdi. İnsan artık bir ağacın altına uzanıp, ayağının başparmağı ile ikinci parmağı arasından gökyüzünü seyretmiyor, fakat bir şeyler yaratıyor; ayrıca becerikli olmak isteyen insanın aç kalmasına ve düşlere dalmasına izin yok; o, biftek yiyip yerinden kımıldamak zorunda. Sanki eski, tembel insanlık bir karınca yığınının üstünde uyuya kalmış ve yeni insanlık uyandığında, karıncalar kanına karışmışlar ve sanki o zamandan beri insanlık, bu hayvanlara özgü berbat çalışkanlık duygusunu üzerinden bir türlü atamadan en büyük hareketleri gerçekleştirmek zorunda. (Robert Musil, **Niteliksiz Adam Cilt 1**, Çev.: Ahmet Cemal, s.120, İstanbul YKY, 2000)

Kaynak: http://www.emo.org.tr/ekler/e3811292c9b5577_ek.pdf?dergi=2

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Sermaye-Emek Mücadelelerinin Evreleri ve Sınıflar Mücadelesi” konusunu gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “Teknoloji Devrimi ve Sınıfların Yok Oluşu” konusunu gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise “Teknoloji Devrimi ve Sınıfların Yok Oluşu” konusunu gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Sınıf Analizleri” konusunu gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Sınıf Analizleri” konusunu gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Enformasyon Toplumu ve Sınıfın Halleri” konusunu gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlış ise “Sıra Sizde 6: Post-Fordizm ve Toyotizmin başlıca özelliklerini tanımlayınız” konusunu gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Tüketim Toplumu Kuramları” konusunu gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Tüketim Toplumu Kuramları” konusunu gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Enformatik-Duygulanımsal Emek, Prekarya ve Bilişsel Kapitalizm” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kapitalist iş günü içinde genellikle iki tür emek gerçekleşir. **İlki gerekli emek** olarak adlandırılır ve işçinin kendi emek gücünün karşılığına eşdeğer bir ürün yaratmak için harcadığı emek miktarını gösterir. Buna gerekli emek zaman denir. **İkincisi**, işçinin günün geri kalan bölümünde sermayenin el koyacağı değeri (artı değeri) üretmek için harcayacağı emek miktarını gösterir. Kapitalist üretimin amacı, gerekli emek miktarını azaltmak, buna karşılık artık emek miktarını çoğaltmaktır. Buna da **artı emek zaman** diyoruz. Bunun için kapitalist üretimin uyguladığı ilk yöntem, iş günlerinin uzaması (çalışma saatlerinin uzatılması) yoluyla mutlak artı değer miktarını çoğaltmak olmuştur. Ancak iş gününün ve iş saatlerinin kısaltılması yönünde mücadele veren işçi sınıfı sermayeyi yeni stratejiler izlemeye zorlar (Marx, 1999, s.87). Fabrikada ücretlerin artması yönündeki baskı, sermayeyi üretkenlik düzeyini (teknolojik gelişimi) arttırmaya zorlar, zira sermaye hem yüksek ücretleri hem de kârı koruyup arttırmayacak noktaya gelir. Sermaye böylece iş örgütlenmesini daha etkin bir biçimde düzenleyerek yeni buluşlar ve iş teknikleriyle işi yoğunlaştırıp gerekli emek süresini kısararak artık emek süresini genişletir. Bu işleyişe görelî artı değer diyoruz. Örneğin sermaye, Keynesçi politikalarda görüldüğü gibi, işçi sınıfının kendisini yeniden üretmek için satın aldığı metallerin değerini düşürür ve bu yolla işçilere daha az ücret ödeyebilir. Aynı zamanda sermayenin organik bileşiminin artmasıyla, yani daha fazla makine daha az emek kullanılmasıyla, işsizler ordusu çoğalır.

Sıra Sizde 2

Sermayenin iş süreçleri ve çalışanlar üzerindeki kesin egemenliğini temsil eden **Taylorist** üretim örgütlenmesi, İkinci Endüstri Devriminin temeli olan mekanizasyon ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan aşırı uzmanlaşmaya bağlı olarak gelişmiştir (Öngen, 1996, s.123). F.W. Taylor (1856-1915), *Bilimsel İş Yönetiminin İlkeleri* kitabında, emek üretkenliğinin, her emek sürecinin ayrı ayrı hareketlere ayrıştırılması ve bu ayrıştırılmış işlerin zaman ve hareket araştırmasının katı standartlarına uygun olarak düzenlenmesi yoluyla nasıl radikal biçimde artırılabilirliğini anlatır (Harvey, 1997, s.147). Taylor'un ortaya attığı *bilimsel yönetim* işçi ve işverenin gerçek çıkarlarının aynı olduğundan hareketle; bu yolla hem işçinin istediği yüksek ücreti alabileceğini hem

de işverenin üretimini düşük işgücü maliyetiyle gerçekleştirebileceğini iddia eder (Köse ve Öncü, 2000, s.52). Takım çalışmasına dayalı mekanik bir hat üzerinde gerçekleşen üretimde emeğin türdeşleşmesi, çalışmanın sürekliliği ve çalışanların kesin itaati, iş sürecinin temel ilkeleridir (Öngen, 1996, s.123).

Fordizm ise adını, Henry Ford'un otomobil fabrikasındaki montaj hatlarının öncülük ettiği yoğun mekanizasyonla Taylorist işbölümünün bütünleşmesinden almıştır. Fordizm asıl olarak emek gücünün ve ücretlerin düzenlenmesi bakımından, fabrika temelindeki montaj üretimini, standart mamul malları tüketen kitlesel pazarları ve iktisadi çevrimin Keynesyen istikrarını koordine eden kapsamlı bir toplumsal örgütlenme sistemi-dir (Witheyford, 2004, s.84).

Tarihsel olarak izlediğimizde Fordist birikim süreci tüketim alanında önemli bir dönüşümü ifade eder. Kapitalist sınıflar, fazla üretim eksik tüketimden kaynaklı 1929 ekonomik krizine bir tepki olarak Fordist üretim modellerini geliştirmiştir. Fordist üretim modelinin getirdiği sekiz saatlik, beş dolarlık iş günü, işçinin montaj hattı sisteminin gerektirdiği disipline uymasını sağlamanın yanı sıra işçilerin, büyük şirketlerin gittikçe daha büyük miktarlarda piyasaya sürmeye hazırlandıkları kitle üretimi ürünlerini tüketmek için yeterli bir gelire ve boş zamana sahip olmalarını sağlamayı hedefliyordu (Harvey, 1997, s.148). Bir başka deyişle Fordizm hem bir kapitalist üretim biçimi hem de kitlesel bir tüketim tarzıydı (Munck, 2003, s.48).

Fordizm bu şekilde hem üretim hem de tüketim alanında büyük değişimler yaratmıştır. Bir taraftan Taylorist Bilimsel İş Örgütlenmesi ile maliyetleri en aza indirmeye ve en kısa sürede işi tamamlamaya yönelik teknik geliştirilirken, diğer taraftan bu mallar için yüksek oranda talep yaratılır (Biçer, 2006, s.341). Kısaca Fordizm iki boyutlu bir düşüncüdür. Çalışan sınıfın bütün yaşamsal etkinliğini kontrol altında tutar. Bir taraftan kitlesel üretimde, montaj hattında verimli bir şekilde çalışmalarını sağlamak hedeflenirken, diğer taraftan yeniden üretimi yapabilmek amacıyla emek özel bir görev daha üstlenir. Pazarı yeni sürülecek kitle üretimi, ürünleri tüketecek yeterli boş zamana ve gelire sahip olan kitleler yaratır. Bu aynı zamanda iş dışı yaşamın denetlenmesinin ve işe olan bağı sağlamlaştırmanın bir yöntemidir. Emek gücünün işsizlik ve iş arasında serbest dolaşımında kitlesel tüketimle yaygınlaşan yeni yaşam biçimleri, işiye işe bağımlı kılacaktır (Biçer, 2006, s.342).

Sıra Sizde 3

Teknolojik belirlenimciliğin temel varsayımı, yeni teknolojinin, teknik çalışma ve deney sonucu ortaya çıktığı ve bu teknolojinin daha sonra içinde doğduğu toplumu ya da sektörü değiştirdiği yönündedir (Williams, 1989, s.125). Bir başka deyişle bu görüş, emek süreçlerindeki değişimleri üretim araçlarında yaşanan değişimlerin sonucu olarak değerlendirir ve teknolojiyi kendi başına, kendiliğinden gelişen bir süreç olarak ele alır (Aydoğanoglu, 2011, s.80). 1970'li yıllarla birlikte Tessa Morris-Suzuki, Yoneji Masuda, Alvin Toffler vb. birçok entelektüel bilgisayar ve telekomünikasyonun yeni dönemde oynadığı rolü 19. yüzyıldaki buhar makinesi ve demiryolunun rolüne benzetir. Bu görüşe göre, buhar makinesi nasıl sanayi devrimine yol açmışsa, bilgisayar-iletişim teknolojisi de enformasyon toplumuna yol açacaktır. Bir başka deyişle, toplumsal değişimin ana motoru olarak makineler ve teknik gelişmeler rastlantısal bir boyuta indirgenir ve emeğin rolü talileştirilir. Öte yandan her ne kadar sınıf mücadelesini açıkça yadsınamamakla birlikte, bu yorumların benzerlerini Marksist cenahtan Gerald Allan Cohen gibi aydınlar, tarihin "üretici güçlerin gelişmesinin tarihi olduğu" ve üretim ilişkilerinin de buna tabi olduğu açıklamalarıyla katılmıştır. Bu görüşe göre sınıflardan bağımsız olarak üretici güçler ve teknolojik gelişmeler toplumsal ilerlemenin ve tarihin asıl motorudur.

Sıra Sizde 4

Toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini ekonomik ve sosyal düzen olarak iki alana ayıran Weber, sınıf olarak tabakalaşma ile sosyal prestij ve statü açısından tabakalaşmayı birbirinden ayırarak Marx'ın sınıf kuramına itiraz eder (Narin, 2006, s.78). Weber'e göre eşitsizlik hiyerarşisinde üretim araçlarından soyutlanma olgusundan çok yönetim araçlarından uzaklaşma olgusu egemendir. Bu nedenle hiyerarşinin belkemiğini oluşturan bürokrasi sorunu Weber'in kuramında öncelikli bir yer tutar (Öngen, 1996, s.89). Weber, bireysel işçinin üretim araçlarından soyutlanmasının çoğu kez teknik etmenlerce belirlendiğini, buna karşılık asıl önemli olan noktanın çalışanların tamamını üretim sürecinden koparan etmenler olduğunu vurgular. Bu etmenler (1) yönetimin tümüyle yönetim elemanlarının eline geçmesi ve (2) yönetsel işlevlerin üretim araçlarını elinde bulunduran mülk sahiplerinin ya da onların atadığı kişilerin elinde toplanmasıdır. Böylece Marx'ın "ekonomik" olandan "siyasal" olana doğru evrilmesi olarak tanımladığı kapitalist gelişmeyi, Weber, ters yönde tanımlamakta

ve modern ulus-devletin ortaya çıkışıyla başlayan bürokratik gelişmenin ekonomik örgütlenme biçimlerini zamanla değiştireceğini düşünmektedir (Öngen, 1996, s.90). Weber'in sınıf kuramında sınıflar, birden fazla toplumsal konumdan oluşan, yani çoğulcu bir görünüme sahip olan ve hem nesnel hem de öznel karakterde olgulardır. Sınıf olgusunun piyasa konumları olarak değerlendirilmesi iki tür sınıf ayrımına yol açar: birincisi mülkiyete dayalı sınıflar ve toplumsal hiyerarşi ve ikincisi ise, toplumsal statü farklılaşmasına dayanan sınıflar olarak tanımlanabilirler. Statü, her şeyden önce insanların kendi toplumsal konumlarını nasıl algıladıklarıyla ve bu konumun başkaları tarafından nasıl algılandığıyla ilgili bir durumdur. Toplum çalışmalarında statüye ağırlık verilmesi, toplumsal farklılaşmanın nedenlerinden çok sonuçlarını (yaşam biçimi, tüketim kalıbı gibi) gösteren olgulara öncelik verilmesine yol açmaktadır (Öngen, 1996, s.34).

Marx'a göre, *üretim araçlarından uzaklaşma* olgusu kapitalizmi belirleyen temel ölçüttür. Marksist kuram sınıfları üretim süreci içindeki yerlerine göre, üretim ilişkilerine göre değerlendirir. Dolayısıyla sınıf bir üretim ilişkisi ve bu ilişki de antagonistik (uzlaşmaz) bir niteliktedir. Bu ilişki üretim araçlarını denetleyen sınıfın doğrudan üreticilerin artı-emeğine el koymasıyla üretim ve yeniden üretim süreçlerinde şekillenir (Callinicos ve Harman, 2006, s.18). Sınıfı statü temelinde, yani kişinin sınıfsal konumunu öznel tutumlara göre tanımlayan anlayışın tersine Marksistler, sınıfı nesnel bir ilişki, yani üretim ilişkileri içindeki fiili yerine göre tanımlar (Callinicos ve Harman, 2006, s.17). Buna karşılık kapitalist toplumu feodalizm sonrası Batı dünyasına özgür bir işletme biçimi olarak değerlendiren Weber için asıl önemli olan *yönetim araçlarından soyutlanma* olgusudur. Marx'ta sınıfların üretim ilişkileri temelinde, Weber'de ise otorite ya da denetim ilişkileri temelinde kuramsal ve metodolojik fark bulunmaktadır (Öngen, 1996, s.41). Dolayısıyla Marx'ın gerek Weber ile gerekse de diğer post teorisyenlerle farkını koymak açısından kapitalizmin bir yönetim modelinden ziyade verili üretim ilişkilerine dayalı bir üretim tarzı olduğunu ve emek süreci ve artık değer üretimi ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ayrıca vurgulayabiliriz.

Sıra Sizde 5

Kent yoksulları için kullanılan tanımlamalardan biri de alt sınıf kavramıdır. İlk kez 1962'de iktisatçı Gunnar Myrdal'ın kullandığı kavram, kapitalist toplumlardaki işsizleri, istihdamı mümkün olmayan veya eksik istih-

dam edilenleri betimler. Bu kesimlerin, toplumun bütünü tarafından marjinalize edilmiş ve hiçbir aidiyet duygusuna sahip olmayan kesimler için kullanılır (Çulhaoglu, 2002, s.332). Alt proletaryanın genellikle göçmenleri, azınlık grupları kapsadığını ve yedek işçi ordusunun önemli bir kısmını meydana getirdiklerini ve en kötü çalışma koşullarında çalıştıklarını da ayrıca belirtiriz (Giddens, 1994, s.145).

Sıra Sizde 6

Amerikan süpermarket sisteminden esinlenen Toyota sistemi, günlük üretim planları temelinde siparişler vererek ve parçaları hemen üretim bandının yanında hazır tutarak işler. Otomobilin birçok parçası otomobilin sipariş aldığı günle aynı zamanda üretilir ve sıfır stok anlayışı esastır (Murray, 1995, s.54). Taylorizm için öz yönetim, tüm başkaldırı ve düzensizlik tehlikelerinin kaynağı olarak mücadele edilmesi gereken bir şeyken, Toyotizm için işçilerin kendi kendilerine örgütlenmesi, beceriklilikleri ve yaratıcılıkları, geliştirilmesi ve kullanılması gereken bir kaynaktır (Gorz, 2001, s.47). Toyotizm için Japon bir yönetici şu yorumda bulunur: "Amerikalılar açısından bir yanda düşünenler, diğer yanda çalışanlar var. Bizde çalışanlar aynı zamanda düşünenlerdir ve işgücünün yalnızca yarısına ihtiyacımız var." (Gorz, 2001, s.46)

Post-fordist üretim biçimi, işçinin tek bir görev yapmasından çoklu göreve; işlerde ileri düzeyde uzmanlaşmadan görev ayrımının kaldırılmasına; dikey iş örgütlenmesinden daha yatay iş örgütlenmesine; işçinin sorumluluğunun azaltılmasından işçinin ortak sorumluluğuna vurgu gibi farklı özellikler gösterir (Harvey, 1997, s.203). Fordizm'de görevler idarecilerin tasarrufundaydı. Post-Fordizm'de ise, işçinin makine kadar bir bilgisayar olarak da eylemde bulunması tasarlanır (Murray, 1995, s.55). Zihin ve sabit sermaye -yani canlı bilgi ile makineleşmiş bilgi- arasındaki sınır artık belirlenliğini yitirir. İnsan, üretim aracı haline gelir, yani aynı anda hem sermaye, hem mal hem de aracı hâlini almaktadır. (Gorz, 2001, s.16).

Fordist rejimde, şirketler ile işçiler arasındaki ilişki, özü itibarıyla çatışmaya dayanıyor ve taraflar arasında sürekli yinelenen *pazarlıklık ödünleri* gerektiriyordu. İşçiler şirkete ait değildir ve şirkete karşı belirli şartlar ve kipliklere göre düzenlenmiş saatlerde iş sözleşmesinde açıkça tanımlanmış bir yükümlülükleri vardır. Şirket karşısında, gerçekleştirmek için amaçlarıyla bütünleşmeye ihtiyaç duymadıkları görevlerin yapılmasına *katılmakla* yükümlüdürler: Dolayısıyla söz konusu

sonuç, işlemcilerin kişiliğine isnat edilemeyecektir. Onların öznel katılımını talep etmez; öznel olarak kendilerine, sendikalarına, sınıflarına ve toplumlarına aidiyetleri şirkete aidiyetliklerinden önce gelir (Gorz, 2001, s.58). Postfordizmde ise işçilerden basit bir komutaya tabi olmak yerine, üretimin çeşitli işlevlerinin koordinasyonunda 'etkin öznel' olmaları beklenir. İşçinin kişiliği ve öznelliği böylece değer üretimine dahil edilmeye çalışılır ve iş zamanı ile boş zaman arasındaki ayrım giderek zorlaşır; kapitalist iş tüm yaşamı kuşatır (Lazzarato, 2005, s.231).

Post-fordist iş piyasalarındaki eğilim 'çekirdek' işçilerin sayısını azaltmak ve artan ölçüde, süratle işe alınabilen ve işler bozulduğunda yine aynı süratle ve masrafsız biçimde işten çıkarılabilecek bir işgücüne yaslanmaktır (Harvey, 1997, s.174). Esnek üretim adı altında yaygınlaştırılan işten çıkarmalar ve sıfır saatli sözleşmelerle, artık işçi istihdam edilmez, ama uygun saat ücretine göre kendisine karşılığının ödeneceği birkaç gün ya da birkaç saat için ihtiyaç duyulmasını beklerken şirketin sürekli hizmetinde olan kişi olarak kabul edilir. (Gorz, 2001, s.129). Görünürde esnek uzmanlaşmaya dayanan bir iş sürecinde çalışanların belli kurallara tabi olmaması bir avantaj olmakla birlikte bu olgu çalışanların üretim sürecinin kısıtlamalarından tamamen kurtulmasını sağlamaz. Esneklik, sermayenin piyasa gücü olduğunda işe alıp, talep azaldığında işten çıkardığı *müşterek bir maldır* (Marazzi, 2010, s.123) Özellikle küçük ve dağınık işyerlerinde örgütsel dayanışmadan yoksun çalışma koşullarında esneklik özünde sermayeye esneklik sağlamaktan öteye gitmemektedir (Öngen, 1996, s.158) Örneğin Kaliforniya'daki BankAmerica'nın yeniden örgütlenme planı, bu politikanın iyi bir örneğini sunar. Plan, sürekli istihdam edilen ücretlilerin sadece %19'unun alıkonulmasını öngörür; geriye kalan %81 oranındaki ücretli, dışarıdan istihdam edilir. 1986 yılında Wolfgang Lecher, istikrarlı ve tam günlük işlerinin oranının on yılda %50'ye düşeceğini; 1994 yılındaki yeni tahminlerde ise, Almanya'da istikrarlı tam günlük işlerin oranı sadece %30 ila %40 olarak öngörülmektedir. İşlerin %40'ının dönemlik veya yarı günlük olduğu Fransa'daki yeni işlerin oranı %70 ile %80 arasında iken, Büyük Britanya'da yeni işlerin %95'i geçici işlerdir. (Gorz, 2001, s.72).

Böylece işsizlik, ücretlerin düzeyini düşürüyor ve ücretlerin bu düşüşü ise, çalışanları gelir açığını kapatmak için daha fazla çalışmaya itiyor. Bu da ücretlerin düşüşünü hızlandırma etkisi yaratıyor. Sermaye, fordizmden farklı olarak post-fordizmde, kolektif pazarlığın yerine

bireysel pazarlığı, konvansiyonel ücretlerin yerine bireyselleştirilmiş ve değiştirilebilir ücret ödemelerini, ücretli çalışanlar ilişkisinin yerine ticari ilişkiyi geçirmekte ve böylece postfordizm kendi seçkinini, işsizlik yaratarak üretmektedir; işsizlik bu seçkinin yaratılmasının koşuludur (Gorz, 2001, s.68).

Sıra Sizde 7

Marx'a göre metanın mistik karakteri değişim değeri almasıyla, yani kapitalist piyasada yer bulmasıyla nitelik değiştirir. Örneğin evde kendi tüketeceğimiz kadar poğaça üretirsek bu ürünün bizim açımızdan somut bir *kullanım değeri* vardır. Ancak bu poğaçaları sokakta satmak üzere üretirsek artık poğaçaların başkaları için kullanım değeri olmakla birlikte aynı zamanda *değişim değeri* kazanması söz konusudur. Kapitalizmden önceki üretim sistemlerinde üretici emeğinin meyveleriyle piyasaya çıkarken; kapitalizmde üretim kullanım için değil, mübadele içindir. Metanın bu ilişkisel karakteri (sermaye) ve kişileşmiş biçimi (sermayedar) meta-parameta döngüsünü tamamlamadan kârı gerçekleştiremez ve sermaye birikimi olamaz. Metanın fetiş niteliği, onun içinde insan emeğinin toplumsal niteliği, insana, bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik damgalamış olarak görünmesine dayanır. Emek ürünlerine, meta olarak üretildikleri anda yapışıveren ve bu nedenle üretiminin ayrılması olanaksız sürece *meta fetişizmi* diyoruz (Marx, 2004, s.82). Örneğin evrensel bir eşdeğer olarak para bu fetiş karakterin, soyut emeğin zirvesidir. Özetle, Marx için *değer bir toplumsal ilişkidir*. Toplumsal bir ilişkinin, bir sınıf ilişkisinin bir meta ilişkisine, bir mübadele ilişkisine dönüşmesine, Marx, *meta fetişizmi* adını verir. Serfin iş gününün belli bir parçasını beyi için çalışmakla geçirdiği; beyin serfin emeğin bir parçasını doğrudan mülk edindiği feodal sistemin aksine kapitalizmde, piyasada para sahibi ile doğrudan doğruya yüz yüze gelen emek değil, işçidir. İşçinin sattığı ise kendi emek gücüdür. İş fiilen başlar başlamaz artık emeği onun olmaktan çıkmıştır. Emek gücü satın alınır ve nihai bir ürüne dönüştürülür. Bu ise, başka işçilerin emek güçlerinin dönüştürülmüş biçimi olan başka nihai ürünlerle mübadele edilir. Böylece işçiler birbirlerine ve sermayedara ancak metaların dolayımıyla bağlanırlar (Desai, 1977, s.41)

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aydoğanoglu, Erkan (2011) **Fabrikada Emek Denetimi**. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Barbrook, Richard (2006) **The Class of the New**. Mute Press.
- Baudrillard, Jean (1998) **Üretimin Aynası**. (Çev.: Oğuz Adanır) İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2008) **The Art of Life**. Polity Press
- Belek, İlker (1999) **PostKapitalist Paradigmalar**. İstanbul: Sorun Yayınları
- Berardi, Franco (2009) **Precarious Rhapsody**. London: Minor Compositions.
- Bıçer, Özgün (2006) "Yanılsamalar Alanı Olarak Tüketim Toplumu". **Kapitalizmi Anlamak**. (Der: Demet Yılmaz vd.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bocock, Robert (1997) **Tüketim**. (Çev.: İrem Kutluk) Ankara: Dost Kitabevi.
- Callinicos, Alex ve Harman, Chris (2006) **Neo-liberalizm ve Sınıf**. (Çev.: Osman Akınhay) İstanbul: Salıngoz Yayınları.
- Çulhaoğlu, Metin (2002) **Doğruda Durmanın Felsefesi**. Cilt 1, İstanbul: YGS Yayınları.
- Desai, Meghnad (1977) **Marksist İktisat Teorisi** (Çev.: Nail Satlıgan). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Drucker, Peter (1993) **Kapitalist Ötesi Toplum**. (Çev.: Belkıs Çorakçı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Drucker, Peter (1996) **Gelecek İçin Yönetim** (Çev.: Fikret Üçcan). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ercan, Fuat. (2006) "Değer Teorisi: Kapitalizmde İçsel İlişkilerin Örgütleyicisi." **Kapitalizmi Anlamak** (Der: Demet Yılmaz vd.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Frankel, Boris (1991) **Sanayi Sonrası Ütopyalar** (Çev.: Kamil Durand). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, Anthony (1994) **Beyond Left and Right**. Stanford University Press.
- Gorz, André (2001) **Yaşadığımız Sefalet** (Çev.: Nilgöl Tural) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gouldner, Alvin (1993) **Entelektüelin Geleceği**. (Çev.: Ahmet Özden ve Nuray Tunalı), İstanbul: Eti Kitapları.
- Habermas, Jürgen (1993) **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**. (Çev.: Mustafa Tüzel). İstanbul: YKY.
- Hardt, Michael & Negri, Antonio. (2001) **İmparatorluk**. (Çev.: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, David (1997) **Postmodernliğin Durumu**. (Çev.: Sungur Savran) İstanbul: Metis Yayınları.
- Lazzarato, Maurizio, (2005) "Maddi Olmayan Emek." **İtalya'da Radikal Düşünce**. (Der. ve Çev.: Selen Göbelez, Sinem Özer) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Lodziak, Conrad (2002) **The Myth of Consumerism**. Pluto Press.
- Marazzi, Christian (2010) **Sermaye ve Dil**. (Çev.: Ahmet Ergenç), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marx, Karl (1999) **Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları**. (Çev.: Mustafa Topal), İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Marx, Karl (1999) **Grundrisse**. (Çev.: Arif Gelen), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl (2004) **Kapital Birinci Cilt**. (Çev.: Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.
- McNally, David (2003) "Bilgi Çağında Marksizm." **Marksizm Tartışmaları**. (Der: Özgür Orhangazi). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Munck, Ronaldo (2003) **Emeğin Yeni Dünyası**. (Çev.: Mahmut Tekçe) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Murray, Robin (1995) "Fordizm ve PostFordizm." **Yeni Zamanlar**. (Çev.: Abdullah Yılmaz), (Der: Stuart Hall ve Martin Jacques). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Narin, Özgür. (2006) "Sınıf Çözümlemelerinin Med Cezirleri, Marks, Weber ve Ötesi." **Kapitalizmi Anlamak**. (Der: Demet Yılmaz vd.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Negri, Antonio (2006) **Yıkıcı Politika**. (Çev.: Akın Sarı), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Oğuz, Şebnem (2011) "Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan 'Prekaryaya mı?', **Mülkiye**, Cilt: XXXV, Sayı: 271.
- Öngen, Tülin (1996) **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi - Günümüzde İşçi Sınıfı**. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Özügürlü, Metin (2010) "TEKEL Direnişi: Sınıflar Mücadelesi Üzerine Anımsamalar", **Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi**. (Der: Gökhan Bulut), Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Parkin, Frank (2006) "Toplumsal Tabakalaşma." **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi -II**. (Çev.: Fatmagül Berktaş), (Der: Tom Bottomore ve Robert Nisbet). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Petras, James. ve Morley, Morris. (1996) **İmparatorluk mu? Cumhuriyet mi?**. (Çev: Neşenur Domaniç) İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Toffler, Alvin (1981) **Şok**. (Çev.: Selami Sargut), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Toffler, Alvin (1997) **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor**. (Çev.: Murat Çiftkaya), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Urry, John (1995) “Örgütlü Kapitalizmin Sonu” **Yeni Zamanlar**. (Çev.: Abdullah Yılmaz), (Der: Stuart Hall ve Martin Jacques), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Vercellone, Carlo (2007) “From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism”, **Historical Materialism**, Sayı: 15, s. 13-36.
- Wallerstein, Immanuel (2000) **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**. (Çev.: Tuncay Birkan) İstanbul: Metis Yayınları.
- Williams, Raymond (1989) **İkibin’e Doğru**. (Çev.: Esen Tarım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Witthford, Nick (2004) **Siber Marx**. (Çev.: Ali Çakıroğlu), İstanbul: Aykırı Yayınları.
- Wood, Ellen Meiksins (2007) **Marx’a Dönüş**. (Çev.: Elif Dinçer), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

10

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁 Sınıf ve eşitsizlik analizlerinde karşılaşılabilecek problemleri sıralayabilecek,
- 👁 Toplumsal değişim sürecinde sınıf analizinin belirleyenlerini açıklayabilecek,
- 👁 Geç Kapitalist toplumların yapısal değişim sürecini sınıfsal açıdan analiz edebilecek,
- 👁 Türkiye’de sınıfsal ilişkileri tanımlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Eşitsizlik
- Tarım Toplumu
- Sanayileşme
- Bürokrasi
- Erken Kapitalistleşen Ülkeler
- Geç Kapitalistleşen Ülkeler
- Yapısal Değişim
- Yapı İçi Değişim
- Yeniden Üretim

İçindekiler

Geç Kapitalistleşme Sürecinde Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm ve Sınıfların Oluşumu

GİRİŞ

Daha önceki ünitelerde, toplumsal sınıflar ve eşitsizlikler üzerine geliştirilen kavramsal-kuramsal düzenekleri artık yeni bir aşamaya taşıyabiliriz. Sınıf analizlerinde Karl Marx, Max Weber, Emile Durkheim gibi kurucular ve bu kurucu düşünürleri takip edenlerin kullandıkları kavramları öğrenmek, yaşanan gerçekliği açıklamak için oldukça önemli ve hatta zorunludur. Ama bu *kuram-kavramların ele alınan gerçekliğin kendine özgü koşulları içinde kullanılması gerekiyor*. Türkiye üzerine detaylı alan çalışmaları yapan M.B. Kıray’ın işaret ettiği gibi “Weberyan ya da Marksist kavramları aynı soyutluk düzeyinde kendi gerçekliğinize uydurmaya çalışırsanız, Meksika şapkası gibi çok büyük” geleceğini belirtir” (Kıray, 2009, s. 42). Sosyal bilimlerde gerçeklik ile onun bilgisi arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı her zaman önemli olmuştur. Yaptığı çalışmalar ile Türkiye’yi anlamamız için önemli açılımlar sağlayan **Behice Boran** çok erken bir zamanda şu uyarıda bulunur: “[B]elki bu bilimsel incelemeler kadar yapılması önemli bir iş daha var ki, o da *meselenin doğru konup formüle edilmesidir*. Genellikle bilimsel araştırmalar ve metodoloji ile uğraşanların bildiği gibi, meselenin konusu en önemli ilk adımdır, mesele doğru konulmazsa, somut olaylar üzerinde araştırmalar ne kadar geniş ve ayrıntılı da olsa doğru sonuçlara varılamaz” (Boran, 1964, vurgular Fuat Ercan). Genel olarak tüm sosyal olguların analizleri için geçerli olan bu uyarı, yani *meselenin doğru konup formüle edilmesi sınıf* analizlerinde çok daha belirleyicidir. Sınıf analizi özellikle kapitalist sanayileşmenin yaşandığı toplumlarda ve dahası kapitalist sanayileşmeye evrilen toplumlarda sosyal bilimcinin zorunlu uğrağıdır. O zaman ilk elden toplumsala ilişkin her analiz mutlaka sınıfsal dinamikleri göz önüne alması gerekiyor ama aynı zamanda bu göz önüne almanın da doğru bir yöntemle yapılması gerekiyor. İlk vurgu özellikle bizim gibi dönüşüm halindeki toplumlar için çok daha önemlidir. Önemlidir, çünkü sınıf analizi toplumu oluşturan farklılıkları açığa çıkarmak topluma ait temel bilgilere ulaşmamıza olanak sağlar. Sınıf analizinin önemi ile ilgili **K Boratav**’ın uyarısı dikkate değer: “Nasıl ki doğum, ergenlik, yaşlılık ve ölüm, hastalık ve sağlık hallerindeki insan vücudunu incelemenin ilk koşulu, insan anatomisini kavramaktır; aynı şekilde tutarlı ve berrak bir sınıf anatomisinden hareket etmeden toplumsal sınıfların dinamiklerini ve oluşumunu incelemeye kalkışmak da verimsiz bir çaba olacaktır (Boratav, 1990, s.62). Sınıf analizlerinde meselenin doğru konmasının önünde iki temel engel vardır. Bu engellerden ilki yukarıda işaret ettiğimiz kavramsal düzeneklerin abartılı kullanılma-

“Weberyan ya da Marksist kavramları aynı soyutluk düzeyinde kendi gerçekliğinize uydurmaya çalışırsanız, Meksika şapkası gibi çok büyük” geleceğini belirtir”

Sınıf gerçeği toplumsal ilişkiler bütününde anlam kazanıyorsa sınıflar üzerine yapılacak her analiz, aynı zamanda içinde biçimlendiği dinamik toplumsal ilişkiler düzeneğine bakmayı gerektiriyor.

şı (Meksika şapkası gibi büyük gelmesi), diğer sorun ise kavramsal düzeneklere yönelmeden ele alınan olguyu betimleyici gözle analiz etmektir. Aşırı kuramsal çabalara yönelik K.Boratav'ın uyarısı önemli: “Daha önceden oluşturulmuş kuramsal bir senaryonun içinde toplumsal sınıfları, rolleri önceden belirlenmiş soyut aktörler olarak tarih ve toplum sahnesinde yer alırlar; bunlara belirli tavırlar, tutumlar, tepkiler atfedilir; ampirik/tarihsel malzeme de bunları doğrulamak ve kanıtlamak amacıyla oldukça selektif ve gevşek bir biçimde kullanılır. Ortaya ilginç bir hikâye çıkabilir; ama aynı derecede ilginç ve tamamen farklı bir hikâyenin inşası da mümkündür” (Boratav, 1991, s.21).

Sınıf ve toplumsal eşitsizlikleri analiz ederken karşılaştığımız ikinci önemli eğilim (hata) ise toplumsal işleyişin kendi iç dinamikleri ile oluşan bütünselliğini göz ardı eden çalışmalar yapmaktır. Bu tarz çalışmalarda, ele alınan sosyal olgu içinde yer aldığı ilişkilerden kopartılarak analiz edilmektedir. “İşsizlik”, “yoksulluk”, “hizmet sektöründeki gelişmeler”, “mevsimlik göç”, “güvencesiz çalışma”, “kadın emeği” gibi doğrudan toplumsal sınıflarla bağlantılı konular, içinde biçimlendiği sınıfsal gerçekliğe referans verilmeden analiz ediliyor. Son zamanlarda sosyal bilimlerde etkili olan bu tarz çalışmalar daha çok pragmatik-kısa erimli amaçlar üzerinden gerçekleştiriliyor. Sınıf gerçekliği toplumun en temel özelliği olduğundan bu tarz *dar-ampirik* çalışmaların ele alınan olguyu açıklamada yetersiz kalacağını söyleyebiliriz. Türkiye’de toplumsal değişimin sosyologu olarak tanınan **M.B.Kıray**, bu kısmi ve izole edilmiş analiz tarzına karşı meselenin doğru konulması açısından şu önemli argümanı ileri sürer: “İster ilkel, ister feodal, ister modern temel yapılarda ya da bunların değişim içindeki çeşitlenmeleri halinde olsun, her sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal müesseselerin (kurumların), insan ilintilerinin ve bunların karşılıklı münasebetlerinden (ilişkilerinden) doğan sosyal değerlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür”(Kıray, 2000, s.6). Sosyal gerçekliğe yönelik her analiz, gerçekliğin bu bütünsel ve ilişkisel, dolayısıyla dinamik boyutunu mutlaka dikkate alması gerekiyor. Bu etkileşimli ilişkilerde taraflar farklı donanımlara sahiptir. Bu farklılıkları tanımlamak sadece ilişkiye taraf olanların sınıfsal özelliklerini açığa çıkarmaz, aynı zamanda toplumu anlamamızı da sağlar. Behice Boran’ın ifade ettiği üzere “halk”, “yığınlar” “kütleler” kavramlarıyla ifade olunan nüfus topluluğu bir çeşitten (mütecannis) bir topluluk değildir. O da kendi içinden sınıf ve tabakalara ayrılır. Sanayii işçileri, ziraat işçileri, küçük ve orta köylü, zanaatkâr ve esnaf, kafa işçileri ve memurlar gibi “aydınlardan” oluşur (Boran, 2010, s. 457).

Bu ünitenin amacı, *Türkiye benzeri geç kapitalistleşmiş toplumlarda sınıf gerçeğinin kendine özgü özelliklerini açığa çıkarmaktır*. Başka bir ifade ile **sınıf** ve **eşitsizlik** üzerine edindiğiniz bilgileri Türkiye gerçekliğinden hareketle derinleştireceğiz. Sınıf olgusunu toplumsal işleyiş içinde güncel bir gazete haberinden hareketle anlatacağız. Bu haberden hareketle somut-güncel bir olguda sınıf olgusunu oluşturan değişkenleri göstermeye çalışacağız. Bu değişkenleri ve değişkenler arası bağlantıları kurduğumuzda toplumu tanımlayan ve sınıf ilişkilerinin içinde biçimlendiği gerçekliğin temel belirleyenlerini öğrenmiş olacaksınız. Sınıf olgusu ve onunla ilintili toplumsal eşitsizlikler bir dizi değişken üzerinden anlaşılabilir; ancak bu değişkenler, toplumsal oluşum içinde oldukça dinamik bir görünüm arz ederler. Örneğimizden yola çıkarak, toplumsal gerçekliğin belirli bir durumu ile onun zaman içinde farklılaşan biçimlerini işaret ederek, sınıf olgusunu kavramsal bir düzeye, Türkiye gibi geç kapitalistleşen toplumların düzeyine taşıyacağız. Bu açıklamalar aynı zamanda Türkiye gerçeğinden hareketle yapılacak bir sınıf analizinde ne gibi sorunlarla karşılaşacağımızı da bize gösterecektir.

İlk bölümde elde ettiğimiz çerçeveyi, ikinci bölümde daha geniş bir kapsama taşıyacağız. Türkiye gibi geç sanayileşen ve kapitalistleşen ülkelerin temel belirleyenlerini analizimize katacağız. Sosyal olgu olarak sınıf analizinin Türkiye gerçeğine ilişkin temel önerimiz sınıf gerçekliği ya da eşitsizliklerin gecedan sabaha gerçekleşmediği, belirli bir süreç içinde gerçekleştiği yönünde olacak. Sosyal bir olgu olarak sınıflar, tarihsel süreç içinde biçimlenir ve gelişir. Oluşum hâlindeki bir gerçeklik olarak sınıfların analizi, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin görece kendi içinde dengeli olduğu toplumsal yapılara referans verilmeden anlaşılamaz. Görece dengeli ilişkileri ifade eden toplumsal yapıların kendisi de oluş hâlinde. Türkiye gibi *geç-sanayileşen*, *geç kapitalistleşen* toplumlarda sınıf analizi, bu anlamda çok daha dinamik bir süreci içeriyor. Yukarıda işaret ettiğimiz toplumsal olguyu anlamak için kullanılması gereken ilişkisel yaklaşım bizim gibi toplumları analiz etmek için ayrıca önemlidir. Çünkü Türkiye gibi toplumlar daha önce sanayileşen-kapitalistleşen toplumların dinamikleri ile yüzleşir. Bu yüzleşme tarım toplumuna özgü içsel değişkenler üzerinde bir dizi etkide bulunur. Sınıf ve eşitsizlik analizi bu çifte dinamik sürecin belirlmesine tabidir. Bu belirlemeler iki önemli değişkeni öne çıkarır:

- Toplumsal yapının bileşenleri hakkında bilgiye sahip olmamız,
- Bu bileşenlerin bizim gibi toplumlarda ne gibi değişimler geçirdiğini bilmek.

GEÇ KAPİTALİSTLEŞME: DÖNÜŞÜM HÂLİNDEKİ SOSYAL İLİŞKİLER VE OLUŞUM HÂLİNDEKİ SINIFLAR

Sınıf ve eşitsizlik analizlerinde karşılaşılabilecek problemleri sıralayabilmek.

Sınıf ve eşitsizlikleri toplumsal ilişkiler üzerinden analiz ederken Türkiye gerçeğini dikkate almamız gerekiyor. Bu gereklilikten Türkiye'nin tamamen kendine özgü olduğu sonucu çıkarılmamalı. Ancak, Türkiye ve benzeri toplumları tanımlayan özelliğin bilincinde de olmalıyız. Bu özellik bizim gibi toplumların sanayileşme ve kapitalizm ile çok daha geç tanışmış olmalarıdır. Bu geç tanışma toplumsal ilişkiler, kurumlar ve değerler üzerinde ve çok daha önemlisi sosyal analizlerin yapıma tarzları üzerinde birçok etkisi olacaktır. Dünyanın belirli mekânlarında ve belirli bir zamanında sanayileşme ve kapitalizm gerçekleşirken (İngiltere, Fransa, Almanya ve benzeri), bizim gibi toplumlar (Türkiye, Mısır, Hindistan, Arjantin ve benzeri) sanayileşme ve kapitalizmle daha geç tanıştı. Bu geç tanışma sosyal bilimler için özel bir öneme sahiptir. Bu özel önemi de en çok bizim gibi toplumları tanımlamak için kullanılan kavramlara bakarak anlayabiliriz: *barbar toplumlar*, *gele-neksel toplumlar*, *üçüncü dünya*, *geri bırakılmış toplumlar*, *sömürge toplumlar*, *azgelişmiş toplumlar*, *gelişmekte olan toplumlar*. Kapitalist sanayileşme bütün dünyayı kendi etki alanına çekmektedir. Zaman içinde bütün dünyada etkili olan bu işleyişi doğru analiz etmemiz için zaman kavramı önemlidir. Yani kapitalist sanayileşme sürecine daha erken giren toplumlara *erken kapitalistleşmiş toplumlar* diyoruz. Erken kapitalistleşmiş toplumların oluşum süreci aynı zamanda henüz kapitalistleşme ve sanayileşmemiş toplumların sürece dâhil edilme sürecidir. Dünya ölçeğinde egemen olan kapitalist sanayileşme sürecine daha geç ve dolayısıyla daha donanımsız eklenen toplumlara *geç kapitalistleşmiş toplumlar* diyoruz. Kapitalist sanayileşme işleyişinin olduğu mekânlar ile henüz tarım toplumuna ait işleyiş karşı karşıya gelmekte; bu yüzleşme zaman içinde tarım toplumlarının değişip-dö-

nüşerek kapitalist sanayileşme işleyişine dâhil olur. Bu etkileşim kendi içinde önemli farklara yol açmakla birlikte, belirleyici olan kapitalist sanayileşmenin işleyişidir. Diğer kavramlar kapitalist sanayileşmenin işleyişini ve bu işleyişle daha geç tanışan toplumların bu işleyişe eklenmesinin yarattığı sonuçları açıklamıyor. Örnek olarak, *barbar* ya da *geleneksel toplum* kavramları daha çok kültürel ve Avrupa-merkezli tanımlar iken, geri bırakılmış, az gelişmiş kavramları ise kapitalist sanayileşmenin bizim gibi ülkelerde gelişemeyeceğini ve dahası merkez, metropol ülkeler yani *dışsal güçler* tarafından gelişmesine izin verilmeyeceği vurgusunu içermektedir. Oldukça farklı kuramsal çerçevelerden hareket eden bu iki yaklaşımda, bizim gibi toplumlarda sınıfsal oluşumların gerçekleşemeyeceği düşüncesi etrafında biçimleniyor. Tarımsal toplumu tanımlayan toplumsal işleyiş, zaman içinde hem *dışsal değişkenler* hem de kendi *iç dinamikleri* arasındaki etkileşimle kapitalist sanayileşme sürecine giriyor. Bu biçimlenme süreci farklı aşamalardan geçerek kapitalist sanayileşmeye özgü bir işleyişe yol açar. Dönüşüm halindeki bu süreç aynı zamanda toplumsal farklılaşmalara ve dolayısıyla sınıf oluşumlarına neden olur. Sınıf olgusunun oluşum hâlindeki bu toplumsal gerçeklik üzerinden analiz edilmesi gerekiyor. O zaman süreç öncelikle erken sanayileşmiş kapitalist toplumlarda başlamış ve değişim zamanla bir işleyiş/mekanizması haline dönüşmüştür. Biz bu işleyiş/mekanizmayı *sermaye birikimi* olarak tanımlıyoruz. Sermaye birikim süreci aynı zamanda yeni sınıfların (kapitalist-işçi gibi) oluşum sürecidir. Ama sanayileşmiş kapitalist toplumlarda açığa çıkan bu mekanizma sadece zenginliğin yeni bir tarzda yaratılmasına neden olmamış (sanayileşme), yaratılan zenginliğin devamlılığı için tarım toplumlarıyla ilişkiye girmelerini zorunlu kılmıştır. Bu dışsal zorunluluklar tarıma dayalı toplumların sahip oldukları tarihsel-sınıfsal özellikleriyle birleşerek değişim sürecini başlatmıştır. Değişim sadece tarıma dayalı toplumsal ilişkilerden kapitalist sanayileşmeye geçiş olarak gerçekleşmemiş ama aynı zamanda kapitalist sanayileşmenin sınıfsal oluşumuna da yol açmıştır. Aşağıda göstereceğimiz gibi geç kapitalistleşme sürecinin kendine özgü dinamikleri vardır. Sınıfsal analize ilişkin kavramsal düzeneğin bu gerçeklik içinden geçerek inşa edilmesi gerekli. Bu düzeneğin içinden geçmesi, yaşanan gerçekliğin dikkate alınması ve araştırmalara konu edinmesini zorunlu kılıyor. Bu gereklilikler yerine getirilmediğinde sınıf analizleri daha çok sınıftan kaçış analizlerine dönüşüyor (Ercan, 2003).

Sınıf Analizlerinden Kaçış I: Devlet-Toplum Gerilimi

Sınıf ve eşitsizliklere ilişkin analizlere yönelik yukarıda işaret ettiğimiz kurucu düşünürlerin çalışmaları, genellikle erken kapitalist toplumlarda sınıf oluşumunu ve oluşum sürecinde açığa çıkan farklılıkları analiz etmişlerdir. Kapitalist sanayileşmenin gelişimi ve sınıf yapısını detaylı bir şekilde analiz eden K.Marx ve M.Weber erken kapitalist toplumları incelerken toplumsal yapıyı, sınıfsal konumları da içeren dinamik bir çerçevede geliştirmiş olmalarına rağmen, geç kapitalistleşen toplumları incelerken bu teorik çerçeveyi kullanmamışlar. K.Marx *Asya Tipi Üretim Tarzı* ve M.Weber *patrimonyalizm* benzeri kavramlar geliştirmişler. Her iki düşünürün geliştirdiği bu kavramlarda, Batı dışı toplumlar bir dizi içsel yapısal özelliklerden dolayı durağan toplumlar olarak tanımlanmıştır. Batı-merkezli bir bakışa uygun ampirik malzeme ile desteklenen bu analizlerin temel argümanı, “büyük toprak mülkiyetinin olmayışı” ve “devletin merkezileştirici müdahalesinin” varlığıdır. Bu argümanlar bu toplumlarda merkezi siyasal iktidar ile doğrudan üreticiler arasında diğer bir ‘sınıf’ olmadığı düşüncesi ile biçimlenmiştir (Turner, 1984, s.132). Bu tarz bir bakış açısı, Batı dışı toplumlar ya da geç kapitalistleşen toplumları tanımlayan

temel değişkenin 'sınıf' ilişkilerine olanak vermeyen bir 'güçlü devlet' ve devletin karşısında konumlanma yeteneğini gösteremeyen bir 'toplum' tanımlaması üzerinden biçimlenmektedir. "Toplum-devlet ikileminde ise devletin varlığını yeniden üreten bir güç olarak 'bürokrasi' önem kazanıyor. Marx (ATÜT yaklaşımı) veya Weber'in (*patrimonyalizm*) kavramsal çerçevesinden hareket eden analizlerde, özellikle bir 'sınıf' arandığında bürokratlar bir sınıf olarak analizlere konu olacaktır." (Ercan, 2008)

M.Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu kitabının geç kapitalistleşen toplumlara ilişkin argümanını açıklayın?

SIRA SİZDE

K.Marx ve M.Weber'in Batı dışı toplumlara yönelik 'sorunlu analizleri' Türkiye'de egemen düşünce haline gelmiştir. Bu egemen düşünce, kapitalist sanayileşme dinamiklerinin hızlandığı ve dolayısıyla sınıfların daha belirgin olduğu günümüz koşullarında dahi devam etmektedir. Bu tarz analizlerin merkezine devlet konmuş ve sınıf analizleri yerini *devlet-toplum ikilemi* ya da bir adım atılarak *devlet-burjuvazi* ikilemi almıştır. Türkiye toplumuna yönelik düşüncelerimizin oluşumunda oldukça etkili olan Şerif Mardin'in, Çağlar Keyder'in, Ayşe Buğra'nın, Ahmet İnsel'in çalışmalarını bu çerçevede tanımlayabiliriz. **Şerif Mardin**'in düşüncesini ele verecek şu ifadelerine bakalım; "Doğu Despotluğu" tipindeki geleneksel bir toplumun "merkezi" egemen ile uyrukları arasında herhangi bir özerk aracıya izin vermez. Mardin merkez yani aşağıda detaylandıracağımız iktidarın yeniden üretiminin Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze bir süreklilik arz ettiğini savunur; "Türk toplumsal değişiminin nihai ürününün bugün hâlâ arka planında bir "Osmanlı" ögesine sahiptir. Bugünün ekonomik sistemini, bu sistem kapitalizmin özelliklerini giderek artan ölçüde içermekle birlikte, kapitalizmden çok, geç yeni patrimonyalizm olarak tanımlamak daha yerinde olacaktır." (Mardin, 2006, s. 197). Bu yönde bir diğer örnek ise **Ahmet İnsel**'e ait: "TC devleti, geleneksel Osmanlı idaresinin tersine, devletin "kenar" veya başka bir deyişle devlet dışıyla ilişkisini bütünüyle değiştirmeye, bu kenarı sıradan bir "periferi" (çevre) durumuna getirmeye çabalar. Bu devletin dışında kalan alanı, en küçük hücrelerine kadar devletin müstağ kılma sevdasıdır. Pürüzsüz, "temiz", düzen ve birlik içinde bir toplum, bu müstağ toplumun devlet seçkinlerinin kafasında şekillenmiş biçimdir" (İnsel, 1995, s.25).

Devlet-toplum ikilemi ya da gerilimi üzerinden yapılan süreklilik analizi, zamanla devlet-burjuvazi ya da iş adamı arasında gerilimli bir ilişki olarak tanımlanacak. Devlet ile iş adamları arasındaki ilişkiyi analiz eden A. Buğra'nın tespitleri de bu yöndedir: "[Ü]lkedeki iktisat politikası süreçlerine baktığımızda, *sürekliliğin değişmeden* daha önemli olduğunu görüyoruz. Bu alanda, iş yaşamında devletin yarattığı belirsizliğin dönem boyunca değişmediği ve büyük işadamlarının toplumsal statüsünü sağlamlaştıran önemli ekonomik ve kurumsal gelişmelere rağmen, *özel sektörün devlet karşısındaki güçsüzlüğünün* sürmesine yol açtığı görülüyor." (Buğra, 1995, s. 358, vurgular F.E.'ye ait).

Bu açıklamalarımızdan hareketle şunu söyleyebiliriz. Türkiye gibi toplumların değişime kapalı olduğu ve iktidarın yeniden üretimi tarım toplumlarından itibaren neredeyse bir süreklilik gösterdiği yönündeki analizler, toplumsal gerçekliği ve daha da önemlisi konumuz olan sınıfların gelişimini anlamamıza olanak vermez. İktidarın yeniden üretimi ve onun temel bileşeni olan devlet ve siyasal aygıt oldukça önemli olmakla birlikte, iktidarın yeniden üretiminin maddi yeniden üretimi üzerinden değil ama onunla birlikte analiz etmemiz gerekiyor.

K.Marx ve M.Weber'in Batı dışı toplumlara yönelik 'sorunlu analizleri' Türkiye'de egemen düşünce haline gelmiştir.

Sınıf Analizlerinden Kaçış II: Dışsal Dinamiklerin Belirleyiciliği ve Kalkınma

Sınıf analizlerinin **erken** ve **geç kapitalistleşen** toplumların etkileşimini dikkate alması gerekiyor. Ancak sınıf analizleri bu etkileşimi bazen oldukça *fazla* dikkate almışlardır. Dışsal dinamiklerin bizim gibi toplumlarda kapitalist sanayileşmeye izin vermediğini ve sınıfların ya hiç ya da yeteri kadar gelişmediğini ileri sürmüşlerdir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi erken kapitalist sanayileşmiş toplumların ilk oluşumu, aynı zamanda henüz kapitalistleşme ve sanayileşmenin yaşanmadığı, genel olarak tarım toplumları diye tanımlayacağımız toplumlarla ilişkilerin artmasına neden olur. Bu ilişki eşitsiz bir ilişkidir. Ama bu eşitsizliğin tarım toplumlarında kapitalist sanayileşmenin gelişmesini engellediğini ve dolayısıyla kapitalist ve işçi oluşumuna izin vermediği düşüncesi doğru değildir. Zaten doğru olsa böyle bir ünite yazma gereği duymazdık. Doğru olsa Koç Holding, Sabancı Holding, Kiler grubu ve Türkiye’de işçileşme sürecinden bahsetmezdik. Tüm bu *açık gerçekliğe* karşılık dışsal etkileşimi dışsal etkilerin-güçlerin tek taraflı (bazen ABD, bazen Avrupa Birliği, bazen çok uluslu şirketler, bazen IMF ve benzeri) egemenliği olarak analiz eden çalışmalar vardır. Bu güçlerin Türkiye gibi ülkelerde sanayileşme ve kapitalistleşmeye izin vermediği yönündeki düşünce neredeyse muhafazakârlaşmış bir düşünce biçiminin varlığına neden olmuştur. Erken ve geç kapitalist toplumlardaki ilişkilere toplumsal yapının bileşenleri açısından yaklaşılmadığında yani “sınıf” olgusunun yeteri kadar gelişmediği vurgusu yapıldığında analizin zemini “sınıftan, halk kitlelerine kaydırılmasına” neden olmuştur. (Wood, 1992, s.31).

Erken ve geç kapitalist toplumlardaki ilişkilere toplumsal yapının bileşenleri açısından yaklaşılmadığında yani “sınıf” olgusunun yeteri kadar gelişmediği vurgusu yapıldığında analizin zemini “sınıftan, halk kitlelerine kaydırılmasına” neden olmuştur.

SIRA SİZDE

Bağımlılık okulu analizlerinde kullanılan metropol-uydu kavramlarını açıklayınız?

Türkiye’de dışsal değişkenlere yapılan vurgu Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarına kadar gider. Bu yönde Türkiye’nin tarihsel gelişiminde önemli bir yeri olan Kadro hareketinin kuramcılarının **Ş. S. Aydemir** bakın durumu nasıl ele alıyor: “Türkiye’de iktisaden sömürülen kütle, Türk toplumunun bütünü olduğu için, milli bir istiklal savaşı alanında milletin bütününe menfati müsterekti. Yani aslında büyük gelişme, Türk milleti ile yabancı sömürücüler arasındaydı” (Aydemir, 1986, s. 223).

Aydemir’in **sömüren** ve **sömürülen halklar** üzerinden geliştirdiği analiz, aynı zamanda sınıfsal farklılaşmayı benimsemeyen ve hatta sınıfların oluşumunun engellemesi gerektiği ifadeleri ile bütünleşir; “Türk İnkılâbı, dışarıya karşı her türlü Sömürgecilik kayıt ve kontrollerinden arınmış, içeride ise her türlü Sınıf kavgalarını önleyen, yeni bir Dünya Nizamının, çağımızda ilk muzaffer müjdecisiydi” (Aydemir, 1986, s. 85).

Kadro hareketinin işaret ettiği bu bakış açısı 1960’lardan günümüze farklı biçimler alarak devam edecektir. 1960’larda etkili olan Yön hareketi ve onun kuramcılarının **Doğan Avcıoğlu** Türkiye’de kapitalizmin kendine özgü bir dinamiği olmadığına inandığı için, gelişmekte olan burjuvaziye uluslararası sermayenin basit bir aktörü olarak tanımlar. “II. Dünya Savaşından sonra.... Türkiye’nin gelişmesi zengin kapitalist memleketlerin lütuf ve istahlarına terk edilmiştir. Gerçekten de dış yardım büyük yabancı monopollere avantajlı pazar sağlamaya ve Türkiye’de de bu monopollere tabi bir burjuva sınıfı geliştirmeye yönelmiştir” (Avcıoğlu, 1962, s. 20).

Yön ve **Kadro hareketlerinin** düşünsel yönelimlerinde sınıf kavramının kullanılmamasında *kalkınmacı* bir bakışın etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşımlarda, Türkiye’nin henüz sanayileşmediği ve bu yüzden sanayileşmeyi de içeren bir toplumsal ilerleme ile halkın yaşam koşullarının gelişeceği işaret ediliyor. Kal-

kıncımacı analizlerde “kalkınma” tüm toplumun içinden geçeceği bir “ortak iyi” olarak tanımlanıyor. Tüm halkın gelişeceği bir ortak iyi olarak kalkınma tanımlandığı anda, hem kalkınmaya izin veren *dışsal güçler* hem de kalkınmaya olanak sağlayan *müdahaleler* öne çıkacaktır. Müdahalenin temel belirleyeni ise süreci istenen istikamete taşıyacak olan devlet ve onun içinde biçimlenecek olan devlet aygıtları olacaktır. Bu yöndeki analizler oluşum hâlinde olan sürecin yapısal belirleyenlerini analizlerin merkezine koymaz. Daha çok olumsuz olarak tanımlanan bir duruma neden olan dışsal güçler ve bu güçlere karşı ve/veya rağmen müdahale öne çıkartılır. Böylece kapitalist sanayileşmenin Türkiye’deki tarihini ve bu tarih içinde biçimlenen nesnel sınıfsal konumları ve çelişkileri işaret etmeden, fetişleştirilmiş bir kalkıncı bakış geliştirilir. Bu tarz bir bakışın en açık ifadesini **Cem Somel**’in çalışmalarında buluruz: “Azgelişmiş ülkede, toplumun kendi mukadderatına hâkim kılan, maddi refahı sürekli arttıran ve bütün topluma yayan bir kalkınma sürecini başlatmak için, *kalkıncı bir siyasi iktidarın* zuhur etmesi ve ülkenin dünya iktisadi sisteminin kısıtlamalarından *buruş* etmesi gerekmektedir” (Somel, 2000, s. 103, vurgular F.E.’a ait).

Diğer yandan **Erinç Yeldan** iktisadi kalkınmanın gelişmekte olan ülkeler için bir olanak olduğunu ifade etmektedir. Bu olanağın önündeki engel ise yine dışsal dinamiklerdir. Yeni donanımlar kazanarak azgelişmiş denilen ülkelerin kalkınmasını engelleyen dışsal güç artık *küreselleşme* olarak tanımlanır. Küreselleşme süreci dış dünyanın talepleri ile biçimlenen *neoliberal* politikalar ile azgelişmişliğin sürmesine neden olur: “[Y]eni küreselleşme dalgası altında devlet artık yatırımcı ve/veya üretici niteliğinden arındırılacak ve toplumsal gelir dağılımını -sermaye lehine- düzenleme işlemini sürdürmeye devam edecektir” (Yeldan, 2002a, s.25).

Gelişme yazını-çalışmalarının ilgilendiği konular nelerdir?

Burada garip bir şekilde yukarıda eleştirdiğimiz devlet-toplum gerilimine dayalı bir analiz ile karşılaşırız. Ama önemli bir farkla: daha önceki analizlerde (Ş.Mardin, Ç.Keyder, A.İnsel) devlet olumsuz bir değişken olarak analizlerde yer alırken, kalkıncı analizlerde “ulus devlet aygıtı yeni iktisadi görevlerle” olumlu bir değişken olarak analize dâhil edilir. Kalkıncı bir anlayışla devlet, *üretici*, *yatırımcı* ve *düzenleyici* işlevlerle donatılmıştır. **E.Yeldan** kalkınmayı; “Uluslararası işbölümünde daha yüksek bir konuma ulaşma ve yaşam kalitesinin yükselmesi şeklinde” tanımlanmıştır (Yeldan, 2002a, s.25). E.Yeldan’la yapılan bir söyleşide devletin taraf olması gerektiği işaret edilirken, devlet ve kalkınma arasındaki bağlantının yönü açık bir şekilde tanımlanmıştır: “Devlet taraf olmalı, üretken sanayiden, üretken sermayeden yana taraf olmalı” şeklinde ifade edilmiştir (Yeldan, 2002b, s.12).

Dışsal dinamikler ve devletin kalkınmayı sağlayacak müdahalelerle tanımlanması, oluşum halindeki toplumsal gerçekliğin işleyişini ve bu işleyiş içinde biçimlenen sınıfsal konumları anlamamızı engeller. Burada açık bir şekilde şunu söyleyebiliriz, “devletçilik”, “kalkınma”, “batılılaşma”, “devletçilik” veya “millet” ya da “halkın ortak çıkarları” gibi kavramlar devlete referansla gerçekleştirildiği ölçüde ‘sınıfsal gerçeklik’ göz ardı edilmiştir. Diğer bir deyişle, devlet merkezli bilgi kuramının ürünü olan bu kavramlar sınıf kavramının yerini almışlardır. Oysa bu kavramların her biri sınıfsal bir içeriğe sahiptir. Örnek olarak “batılılaşma” isteği başından itibaren kapitalizmi tanımlayan mekanizma ve işleyişlerin hızlanmasına neden olmuştur. H.Kıvılcımlı açık bir şekilde bu durumu işaret etmiştir; “Batılılaşmak; bir ülkede kapitalizmi kurmaktır. Nitekim Türkiye’de de şimdiye dek yapılmış bütün

Batılılaşmak işlemleri, Kapitalistleşmekten başka sonuç vermemiştir. Vermezdi de” (Kıvılcımlı, 1970, s.43).

B.Boran aynı şekilde, devletçilik kavramını sınıfsal bir çerçevede tanımlama yoluna gitmiştir.

“Bütün az gelişmiş ülkelerde iktisadi devletçilik politikası, devlet yatırımları ve ekonomide bir devlet sektörünün oluşması objektif şartların bir zorunluluğu olarak doğuyor geliyor.’Halk’ ya da ‘millet’ kavramları özünde sınıfları dışlamaz, çünkü millet topluluğunun iç yapısı sosyal sınıf ve tabakalardan oluşur” (Boran, 1975, s.109). Tüm bu açıklamalara karşı sürecin anlaşılması için kapitalist sanayileşmenin ne anlama geldiğini ve nasıl bir işleyişe sahip olduğunun bilinmesi gerekiyor. Dışsal değişkenler ya da devletin bizim gibi geç kapitalist toplumlardaki belirleyici değişkenler olarak analize dâhil etmek yerine yaşanan etkileşimli sürecin sonuçları olarak ele almak daha sağlıklı olacaktır. Çünkü kapitalist sanayileşme dünyanın belirli bir yerinde bir işleyiş haline geldiği anda yukarıda işaret ettiğimiz gibi henüz kapitalist olmayan diğer toplumlarla da ilişkiye girmeyi zorunlu kılıyor. Diğer toplumlarla kurulan ilişki kapitalist sanayileşmenin derinleşmesine ve genişlemesine neden olur. Yani erken kapitalistleşen toplumların toplumsal-sınıfsal dinamikleri ilişkiye girdiği diğer toplumların dinamiklerinden bağımsız ele alınamaz. Aynı ifadeyi *daha güçlü bir şekilde* geç kapitalistleşen toplumlar için kullanabiliriz. Daha güçlü bir ifade ile diyoruz çünkü ilişkiye taraf olanların donanımı eşit değil. İlişki eşitsiz bir ilişkidir. Kapitalist sanayileşmenin tüm yıkıcı dinamikleri tarım toplumlarının kendine özgü daha durgun dinamikleri ile karşılaşacak ve zaman içinde kapitalist sanayileşme kendine benzer bir dünya ve sınıfsal farklılıklar yaratacak. Analizin mutlaka zaman içinde değişen dinamik süreci dikkate alması gerekiyor. Niçin mi? Erken kapitalist sanayileşmenin gerçekleştiği toplumlar, diğer toplumlarla ilişkiye girdikleri ilk zamanlarda kapitalist sanayileşme ile tarım toplumları arasında yani *niteliksel olarak* farklı iki toplumsal işleyişin yüzleşmesinden bahsediyoruz. Zaman içinde bu niteliksel farklılıklar geç kapitalistleşen toplumların da kapitalist sanayileşmenin işleyişi dolayımında biçimlenmesi niteliksel farkı nicel farka dönüştürür. İlişki yine eşitsizdir, ama eşitsizlik aynı işleyişin açığa çıkardığı donanım farklılığından kaynaklanıyor. Her iki toplumda da üretim yapan kapitalist sınıftan bahsedeceğiz ama ne ürettikleri nasıl ürettikleri farklı olacak. Her iki toplumda da ücretli sınıf olacak, ama ücretlilerin çalışma koşulları, bölüşüm ve tüketimdeki konumları farklı olacak. Her iki toplumda da kapitalist sanayileşmenin bu temel belirleyici sınıflarının yanı sıra farklı toplumsal gerçeklikleri üstlenen ara sınıfsal kanunlar olacak. Ama yine kendi içinde farklılıklar önem kazanacak. Erken kapitalistleşen toplumlarda artan üretim, beraberinde dolaşım alanını ve hizmetleri öne çıkardığı ölçüde hizmet üretimi ve bu alanda çalışan *orta sınıf* olarak tanımlanan bir toplumsal kesimin varlığı tartışmalara yansıtacak, ama bizim gibi ülkelerde ise bir önceki topluma özgü zanaatkarlık-esnaf konumlarını zaman içinde kaybeden toplumsal kesimler ile kapitalist sanayileşmenin açığa çıkardığı ara konumların eş zamanlı hareket ettiğini izleyebileceğiz. Tam da bu nedenlerden dolayı erken kapitalistleşen toplumlara ilişkin sınıf analizlerinde kullanılan kavramlar, gereksiz değil ama bizim gibi toplumları açıklamada yetersiz kalacaktır.

Sınıf Analizlerinden Kaçış III: Sosyal Bilimlerin Egemen Mantığı

Sınıf ve eşitsizlik olguları genel olarak sosyal bilimlerin ama özel olarak ise Türkiye gerçeğinden kaynaklanan bazı zorlukları içermektedir. Türkiye’ye özgü temel nedenlerden biri geç-ulus devlet ideolojisi ve bu ideolojinin sosyal bilimlerde etkili olması ile ilişkilidir. Merkezi siyasal iktidar etkisinde biçimlenen üniversiteler ve bu etkinin tanımladığı baskı mekanizmaları sosyal bilimcilerin daha temkinli çalışmalarına yol açmıştır. Sınıf analizlerinin bir diğer nedeni ise geç kapitalistleşmeye bağlı olarak sembolik/anlam dünyalarının (ulusalcı değerler, dini değerler, milliyetçi değerler, patriarkal değerler) bu tarz toplumsal-nesnel gerçekliğe uzak durmasıdır.

Bu olumsuzluklarla etkileşim içinde olan bilgi üretim süreci, genellikle sınıf-eşitsizlik ilişkilerini analizlerinin dışında bırakmışlar ya da sınıf eşitsizlik ilişkilerini daha çok iktidar ve sembolik değerler üzerinden sürdürülmesine neden olmuştur. B.Boran’ın ifadesi ile “sosyal bilimlerin gelişmesi toplumsal değişimden bağımsız gerçekleşmez.” (Boran, 1947, s. 319) Tam da bu nedenden dolayı geç-kapitalist sanayileşme gerçeği ile onun bilgisi, etkileşimli bir halde sınıf-eşitsizlik analizlerini neredeyse “otomatikleşen bir alışkanlığa” dönüşmesine neden olmuştur. Maddi bir zorunluluğa dönen bu alışkanlığının, yani bu tarz bilme biçimlerinin eleştirilmesi gerekiyor. Çünkü egemen hâle gelen ve otomatikleşen analizler, gerçekliğin sınıfsal-eşitsizlikler içeren dinamizmini anlamamıza engel oluyorlar. Gerçekliğin analizi sadece gerçekliğe *eleştirel bir mesafe* ile bakmakla gerçekleşmiyor; gerçekliğe ilişkin teorik açıklamaları da analiz etmek, yani analizlerle kendi aramıza da mesafe koymayı gerektiriyor. Geç-ulus devlet oluşumundan kaynaklanan “*sınıfsız kaynaşmış bir toplum olduğumuza*” dair iktidarın etkili anlam dünyaları inşa etmesi, bu topraklarda henüz sınıfsal gerçekliğin gelişmediği, sınıfsal gerçekliğin devlet-bürokrasisi üzerinden açıklanması gerektiği ya da sınıfların gelişmemesini bizim sanayileşmemizi istemeyen emperyalist ülkeler açısından açıklanması ve bu açıklamaların oldukça kalıplaşmış olması işimizin ne kadar da zor olduğunu gösteriyor.

Sınıf analizlerimizi zorlaştıran bir diğer değişken ise, sosyal bilimlerin analizlerinin *tarafsız, nesnel bilgi* içerdiğine dair düşüncenin egemen olmasıdır. Bu düşünce tarımsal topluma ait değerlere karşı tavır almadan olsa gerek, bizim gibi toplumlarda çok daha etkili olmuştur. Bu zorluğu aşmak için ilk belirleme sosyal gerçekliğe ilişkin hiç bir açıklamanın tarafız/nötr olamayacağını ısrarla vurgulamamızdan geçer. Her analiz gerçekliğe yönelik bir müdahaledir. Sınıf olgusu üzerinden bu ifademizi açıklayacak olursak her analiz şu veya bu şekilde topluma içkin olan güç ve iktidar ilişkileri açısından bir konum olacağından, nötr ve tarafsız analiz olamayacağı gibi, analiz için seçilen konular bile bir konum/tavır anlamına gelir. Sınıflar üzerine kavramsal ve ampirik bilgileri iktisadın bölüşümcü mantığı içinde analiz eden K. Boratav (1991, s.107-108) çalışmasının bir yerinde; “Türkiye’de sosyal bilimciler işçi sınıfı kültürü yerine gecekondü kültürünü incelemeyi yeğlemişlerdir” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeyi güncelleştirecek olursak sosyal bilimciler daha mikro ölçekli alanlar, yani eve iş alan kadınlar, göçmenler, yoksulluk, işsizlik, mevsimlik işçilik gibi alanları seçerken, bu alanların sınıfsal-toplumsal gerçeklikle bağlantısını genellikle kurmaktan kaçmışlardır. Sosyal bilimlerin alanında disiplinler arası şizofrenik bir hal alan kendi iç işbölümü burada belirleyici olmuştur. Gerçekliği kendi uzmanlık alanlarına göre parçalayıp kendi disiplinin belirlemeleri üzerinden analiz yapmak bir diğer sorunlu yaklaşımdır. Türkiye’de kavramsal düzenek ile alana yönelik bilgi arasında gerekli bağlantıları ku-

Bu zorluğu aşmak için ilk belirleme sosyal gerçekliğe ilişkin hiç bir açıklamanın tarafız/nötr olamayacağını ısrarla vurgulamamızdan geçer.

ran bir sosyolog olarak Behice Boran, aynı zamanda sosyoloji disiplininin egemen işleyişine dair oldukça önemli olan eleştirilerini/tespitlerini erken bir tarihte gerçekleştirmiştir. Sosyoloji disiplinin dünyaca ünlü dergisi *American Journal of Sociology*'de "Sosyoloji sosyal olguların bilgisinin objektif ve bilimsel bir branşı olma iddiası ile doğmuştur fakat aslında sınıf ideolojisi işlevini yerine getirmektedir. Onun bilimsellik görüntüsü bir yandan sosyal sisteme olan saldırılar karşısında bir savunma silahı olarak diğer yandan da zamanın temel, hayati ama politik olarak tehlikeli sorunlarıyla karşı karşıya gelme zorunluluğundan kaçınmaya hizmet etmiştir" (Boran, 1947, s.312).

İleride açıklayacağımız gibi topluma ait her türlü bilgi/kuram, topluma içkin olan iktidar ilişkileri dolayımında biçimlenir. Sınıf kavramı toplumda var olan güç ve iktidarın dağılımı ile birlikte ele alınması gerekiyor. Bu ifade kabul edildiğinde sadece iktidar değil, topluma ait üretilen her çeşit bilgi de toplumsal belirlemenin yani iktidar ilişkilerinin etkisine maruz kalacağını söylememiz gerekiyor. Egemen toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi aynı zamanda topluma ait, toplumdaki eşitsizliklerin bilgisinin yeniden üretimi olduğu için, sosyal bilimlerin verili kuramlara mesafeli yaklaşması, eleştirel bir dilin kullanmasını gerektiriyor. Türkiye'de toplumsal değişimi sınıfsal açıdan analizler yaptığı için çok zorluklarla karşılaşan Hikmet Kıvılcımlı; "Sınıflı bir toplumda 'sınıf yok' denildi mi, açık hesap görülmeyecek... demek istenir.. Bu hürriyet değil, istibdatır" yorumunu yapmaktadır (Kıvılcımlı, 1970, s.25).

Sınıf analizlerine ilişkin önemli problemlerden biri diğeri ise sınıf gerçekliğini sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin tanımladığı sınırlı çerçeve içinde analiz etmektir. Kapitalist sanayileşmeyle geç tanışan toplumların gerçekliği, bir önceki topluma ait özellikler ile kapitalist sanayileşmeye ait özelliklerin özgül bileşenlerinden oluşur. Bu eklemlenmiş çoğul gerçeklik sürekli değişim hâlinindedir ve değişim aşağıda işaret edeceğimiz üzere maddi yeniden üretim, iktidarın yeniden üretimi ve sembolik yeniden üretim arasında sürekli farklılaşarak değişen bir dizi sınıfsal oluşuma neden olur. Nesnel oluşumlar ile onun sınıf üyelerince algılanması arasında gerilimli alanlar vardır. Etnik köken veya dinsel inanç sistemine yönelik olumsuz bir uygulamadan dolayı düzenlenecek olan mitinge on binlerce kişi katılır ama işçi sınıfının en temel haklarına yönelik müdahalelerde bu kadar işçiyi bir arada göremezseniz. Ama göremiyor olmamız işçi sınıfı gerçekliğini ortadan kaldırmaz. Diğer yandan aynı etnik köken veya aynı dinsel inançtan gelen insanların kendi aralarında güçlü bağlantılar olduğu gerçekliğini de ortadan kaldırmaz. İşte bu değişim hâlindeki oluşumu şizofrenik bir dile sahip sosyal disiplinlerin sınırlı/sınırlandırılmış kavramsal çerçeveleri ile anlamamız olası değil. Anlaşılamaz; çünkü yapısal bir değişimin tanımladığı bütünsel bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşümün sorunsallaştırılmasında erken kapitalistleşmiş sanayi toplumlarının görece dengeli durumlarından hareketle geliştirilen sosyal bilimlerin genellikle yetersiz kalacaktır. Çok daha önemlisi yukarıda işaret ettiğimiz geç ve erken kapitalistleşen ülkeler arası eşitsiz etkileşimi gündemine almayan sosyal bilimlerin de analizlerinde yetersiz kalacaktır. Bu anlamda geç kapitalistleşen toplumların bilgisini üretirken temel sorun *değişim sürecinde olan sosyal gerçekliğin bütünsel bilgisi mi yoksa sosyal disiplinlerin kendi tanımladıkları kavramsal düzenek mi?* yönünde olmalı. Bu anlamda birbirini dışlayan bir yaklaşım yerine, sosyal bilimlerin yaşanan gerçekliğin somut bilgisi ile yüzleşmeleri gerekiyor. Aynı sınıf yapısına yönelik sosyologun yaptığı açıklama ile iktisatçının açıklaması oldukça farklı ise, bu farklılık olgudan kaynaklanmıyor kuşkusuz. Farklılık disiplinlerin sınırlı bakış açısından kaynaklanı-

yor. Oysa ısrarla göstereceğimiz gibi, sınıf olgusu toplumu oluşturan dinamikler arasındaki derin içsel bağlantılar dolayımında biçimlenir. Zenginliğin yaratılma ve paylaşımı üzerinde yoğunlaşan iktisat, iktidar ve güç ilişkilerini inceleyen siyaset bilimi ve insanların toplumsal ilişkileri kapsamında analiz eden sosyoloji, tüm bu toplumsal alanları kesen bir gerçeklik olarak sınıf olgusunu açıklayamaz. Son dönemlerde sosyal bilimciler sosyal işleyişi ve onun içsel bağlantıları ile oluşan dinamik sürece referans vermeden ele alınan olgunun sadece belirli yönleri üzerinde (bölüşüm, kültürel, işsizlik, beyaz yakalılar ve benzeri) analizlerini sınırlıyorlar. Bu tarz analizler sınıfsal gerçekliği dışarıda bırakmasalar bile, sınıf gerçekliğini daha çok tek boyutlu ve kendi içinde analiz ediyorlar. Son dönem sosyologların sıklıkla yöneldikleri yoksulluk çalışmaları ilginç bir örnek olarak ele alıp incelenebilir. Neden ve sonuçlarını ve içinde gerçekleştiği koşulları işaret etmeden sadece kimlerin yoksul olduğu yönünde aşırı teknik işlemler içeren analizler ve yoksulluğun nasıl azaltılacağı yönündeki politik çıkarsamalar yapıyor. Yoksulluğu sınıfsal-bütünsel işleyişten kopararak analiz ettiğinizde, çözümler de sağlıklı sonuç vermeyecektir. Örneğin yoksulluğun nedenini geri kalmış bir bölge insanı olmak, yetersiz eğitime, kadın olmaya bağlayan çalışmalar var. Yani bir sosyal olgunun nedeni diğer bir sosyal olgu olarak gösteriliyor, ama o olguların kendi aralarında oluşturdukları ilişkiler ve işleyiş dikkate alınmıyor. Sosyal bilimci yoksulluk çalıştığı ve yoksulluk konusunu sınıflardan bağımsız analiz ettiğinde sınıflar ortadan kalkmaz, ama sosyal bilimci egemen ilişkilerin ihtiyaç duyduğu bilgiyi üretir. Yoksulluk üzerine yaptığı çalışmasında Fikret Şenses bu durumu açık bir şekilde ifade etmiştir; “[Ü]lkeler içinde de sınıf çatışmasını vurgulayan ve siyaseten duyarlı bir konu olan gelir dağılımı konusu göz ardı edilebiliyor: dikkatleri en az örgütlü kesim üzerine çekilerek, işgücü piyasasında ve genel olarak sosyal politikada da serbest piyasa koşulları yönelimi sağlanabiliyor” (Şenses, 2002, s.53).

Geç kapitalist toplumlarda sınıfsal yapı ve eşitsizliklere ait bilgi üretmek için sosyal gerçekliğin, her bir sosyal olguda olmazsa olmaz olanları belirlemeden elde edeceğimiz gerçekliğin bileşenleri sınıf gerçekliğinin anlaşılmasını kolaylaştırmanın yanı sıra geç kapitalistleşen toplumlarda sınıf olgusunun nasıl analiz edileceğinin bilgisini de bizlere verir.

SINIF VE EŞİTSİZLİKLERİN KAYNAKLARINA ULAŞMAK: TOPLUMSALIN BİLEŞENLERİ

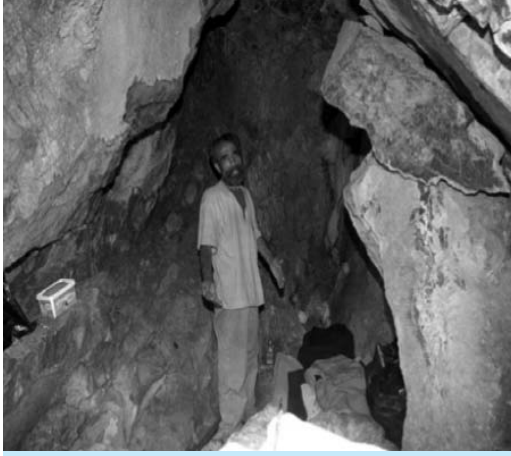
Toplumsal değişim sürecinde sınıf analizinin belirleyenlerini açıklayabilmek.

Sınıf ve eşitsizlikler gündelik yaşantımızın bir parçasıdır ve bu olgularla farklı biçimlerde karşılaşırız. Gündelik yaşantımıza ait olan bu gerçekliği ancak içinde biçimlendiği bütünsellik ve onu oluşturan değişkenler ile olan ilişkisel bağlantıları kurduğumuzda açıklayabiliriz. Yaşamın içinden bir haberle bu tarz bir gerçekliği birlikte analiz etmeye çalışalım. Türkiye’de gazeteler 20 Ağustos 2009 tarihinde ilginç bir haberi bizlerle paylaştı: *Mağara Adamı 21’inci Yüzyıla Döndü*. Habere biraz detaylı bakalım:

“Diyarbakır’da yufkacılık (*esnaf*) yaparken 1997 yılında işlerinin kötü gitmesi nedeniyle iş yerini kapatmak zorunda kalan (*iflas*) Turan Altundağ (47), bir süre çeşitli illerde çalışmasının ardından 2003 yılında Zonguldak’a geldi. Zonguldak’ta *geçici işlerde* çalışmaya başlamıştı. Bir türlü *iş bulamayınca* önce umudunu

Gündelik yaşantımıza ait olan bu gerçekliği ancak içinde biçimlendiği bütünsellik ve onu oluşturan değişkenler ile olan ilişkisel bağlantıları kurduğumuzda açıklayabiliriz.

Resim 10.1

**Turan Altundağ Yaşadığı
Mağarayı Gösteriyor**

kaybetti, sonra **tüm parası** bitince mağara hayatına geçti. Kent merkezine 7 kilometre uzaklıkta bir mağarada yaşamaya başlayan, Turan Altundağ, “Namus ve şerefimle yaşıyordum” dedi.

Karnını ormandan **topladığı meyvelerle doyuruyordu, suyunu** da yakındaki **dereden** sağlıyordu. Turan Altundağ’ın durumu basına yansıyınca yardım eli uzandı. Zonguldak Belediyesi Altundağ’ı sahiplendi. 47 yaşındaki Altundağ, mağaradan çıkarılıp önce **hamama** sonra **berbere** götürüldü. Geceyi **otelde** geçiren Altundağ, dün de **sağlık** kontrolünden geçirildi.

Turan Altundağ’a daha sonra **özel**

bir maden **şirketinde iş** bulundu. Böylece **medeniyete** yeniden kazandırıldı.”(Radikal Gazetesi, 20 Ağustos, 2009, italik ve koyu olanlar F.E.’a ait)

İlişkisel Bir Dünya ve Tarihsel Düzlemin Önemi

Haberde bazı kelimeleri koyu ve italik olarak verdim (esnaf, iş ve işsizlik, iflas, şerefimle yaşıyordum, geçici işler ve temel ihtiyaçları gösteren yemek, berber, sağlık kontrolünden geçme, medeniyet, özel bir şirket). Bu haberdeki sınıf ve eşitsizlikler sorununa geçmeden önce bir sosyal bilimcinin sorması gereken ilk soruyu soralım. Beş yüz yıl önce aynı haberle karşılaşır mıydık? Beş yüz yıl önce *şirket, işsizlik, iflas* gibi olgulardan bahsetmemiz mümkün olur muydu? Tabii ki hayır. Sosyal olguyu mutlaka zaman içinde ve ilişkide olduğu toplumsal gerçeklik içinde ele almamız ve analiz etmemiz gerekli. Bu ilk belirlemeden sonra yukarıda altını çizdiğim tüm kelimelerin ancak ve ancak belirli bir tarihsel zaman içinde açığa çıktığını kabul edeceğiz. O zaman haberdeki sınıf ve eşitsizlik konumlarını kavramsal bir düzeye taşımamız için *tarihsel süreç* içinde açığa çıkan bu sosyal gerçekliği tanımlamamız gerekiyor. Turan Altundağ’ın içinde yaşadığı toplum, onun babasının dedesinin yaşadığı bir toplum değil. Turan Altundağ yaşamını sürdürmek için çalışması gerekiyor. Çalışması için kendi üretim aracından yoksun olduğu için başkası için çalışmak zorunda. İhtiyaçlarını karşılamak için yapabileceği tek şey sahip olduğu enerjiyi başka birine/birilerine satmak, yani *emek-gücünü* satmak zorunda. Bu Turan Altundağ’ın babasının, dedesinin yaşadığı karşılaştığı zorunluluklar değil. Çünkü kendisi başka bir toplumsal ilişki düzeneği içinde yer alıyor. İhtiyaçları karşılama biçimi, çalışma koşulları ve üretimin tepeden tırnağa değiştiği bir toplum. Bu küçük haberdeki en küçük değişken bile içinde yer aldığı toplumsal ilişkilerin tarihsel koşullarını açığa çıkarıyor. Bu ilişkiler yumağını daha zengin görebilmek için başka bir dizi bilgiye ihtiyacımız var. Mesela ona iş veren kişinin diyelim ki adı Mahmut Çokzengin’e ait bilgilerimiz elimizde olsa, onun Türkiye’nin neresinden olduğuna ait bilgiler olsa elimizdeki fotoğraf daha netleşir. Tarih gerçeği/vurgusu ünite açısından önemli olan bir değerlendirmeye bizi götürüyor. Toplumsal olguyu içinde yer aldığı ilişkiler ve bu ilişkilerin tarihsel olarak biçimlendi-

Toplumsal olguyu içinde yer aldığı ilişkiler ve bu ilişkilerin tarihsel olarak biçimlendiği işleyişinden hareketle analiz etmemiz gerekiyor.

ği işleyişinden hareketle analiz etmemiz gerekiyor. İlişkiler dediğimizde tüm varoluşumuz ilişkilerin ürünü olduğu ve her ilişkiyi analizimize konu edemeyeceğimizi söyleyelim. Her sosyal olguda bulunan ve o olguya rengini, dokusunu verecek ilişkileri öne çıkarmalı. Nedir bu temel ilişkiler? Örnek olgu-haberimize dönerek genel analizimizin de çerçevesini oluşturacak ve sınıf kavramımızı yerli yerine koyacağımız değişkenlerimize bakalım.

Toplumsalın Bileşenleri I: Maddi Yeniden Üretim (Üretim, Bölüşüm Tüketim İlişkileri)

Haberde ilk elden mağarada yaşayan kişinin toplumsal olandan kopmuş olsa bile, ihtiyaçlarını gidermek için (tüketim) doğa ile ilişkili olduğunu görüyoruz. Barınmak için bir mağarayı kullanıyor, açlığını gidermek için ormandan bir şeyler topluyor ve su ihtiyacını ise yakındaki dereден sağlıyordu. Aslında *kapitalist sanayileşmeden* önce var olan *tarım toplumlarını* da önceleyen *avcı-toplayıcı toplumlar* dediğimiz toplumlara özgü bir yaşam sürdürüyormuş kahramanımız. Gerçekten de insanlar tüm insanlık tarihinde başından itibaren varlıklarını sürdürmek için bir dizi maddi yeniden üretim faaliyeti içine girmek zorunda kalmışlardır. Hemen hemen her birey ya da toplum kendini yeniden üretmek için *maddi yeniden üretim* diye tanımlayacağımız üretim, tüketim, bölüşüm ilişkilerine girerler.

Örneğimizde basit avcı ve toplayıcı-lara özgü yaşayan kahramanımızı bugünün değerleri ile bakan gazeteciler MAĞARA ADAMI olarak tanımlamışlar. Medeniyete geçiş ise özel sektöre ait bir maden ocağında “iş”e alınması ile başlatılmış. Yani üretim ilişkilerine girmiş. Ama konumuz açısından yani Türkiye gibi yapısal değişimi yaşayan bir toplumu anlamamız açısından haberde önemli bir ayrıntı var. Avcı ve toplayıcı gibi yaşamadan önce Turan Altundağ *esnafmış* yani yufkacılık yapıyormuş ve iflas etmiş. Bu detay geç kapitalistleşen toplumların değişim süreci ve sınıfsal oluşum açısından özel

bir öneme sahip. Tarım toplumuna özgü maddi yeniden üretimin önemli bir parçası olan esnaf ve zanaatkârlar (bakkallar, kasaplar, terziler, kuyumcular, sepetçiler, ayakkabıcılar ve benzeri) kapitalist sanayileşme sürecinde yavaş yavaş ya yok oluyorlar ya da dönüşerek yeni ilişkiler setine eklemleniyorlar. Geç kapitalistleşme süreci aynı zamanda bir önceki topluma ait olan ve zaman içinde artık varlığını sürdüremeyen bazı toplumsal konumları ifade ediyor. Bu toplumsal konumları *dönüşüm halindeki sınıflar* olarak tanımlarız. Dönüşüm ya tamamen bu kesimlerin ortadan kalkması ya da zaman içinde yeni toplumsal işleyişe eklemlenmesi anlamına geliyor. Zanaatkârlık ya da esnaf olma hâli bitince bu toplumsal kesimlere ait insanların yaşamları bitmiyor. Yaşamları yeni toplumsal ilişkiler içinde yeniden biçimleniyor. Bu biçimlenme süreci aynı zamanda yeni sınıfların oluşum sürecini işaret ediyor. Bizim gibi kırsal alanda kapitalizmle eklemlenmiş geçimlik köylülük devam ettiği ve kentlerde kapitalizmle eklemlenmiş esnaf-zanaatkârların olduğu bir toplumda *sınıf yapısı, oluşumu* daha dinamik bir hâl alacaktır.

Resim 10.2

Turan Altundağ Ağaçtan Meyve Topluyor

Mülkiyet ilişkilerinin gelişimi
aslında toplumda eşitsizlik
ilişkilerinin gelişimi ile
paralellik gösterir.

Mülksüzleşme ve İşçileşme Süreci

Turan Altundağ ve vb. kişilerin hayatlarında karşılaştığı ve sınıfsal değişimlere neden olan temel değişim *mülksüzleşmedir*. Mülkiyet insanlarla mülkiyete konu olan nesne arasında bir hukuki ilişki olmakla birlikte, her mülkiyet ilişkisi aynı zamanda insanlar arasındaki bir ilişkidir. Mülkiyet hakkı birilerini sahip olunan şeyi kullanma ve üzerinde söz sahibi olma hakkını verirken, birilerinin de bu olanağa ulaşamamasına, dışarıda kalmasına neden olur. Mülkiyet ilişkileri sınıf analizlerinin temel değişkenlerinden biridir. Sosyal yapının oluşumunda özel bir yere sahip olan *mülkiyet ilişkileri* B. Boran'ın belirttiği gibi, "sosyal yapıyı tanımlayan en önemli ilişki biçimlerinden biridir". B. Boran mülkiyet ilişkilerinde "kullanılan doğal kaynakların ve işletme vasıtalarının topluluğu teşkil eden insanlar arasında nasıl dağıldığı" sorusunun önem kazandığını işaret eder (Boran, 1992, s.10). Mülkiyet ilişkilerinin gelişimi aslında toplumda eşitsizlik ilişkilerinin gelişimi ile paralellik gösterir. Bu ilişkinin tarihsel oluşumu J. J. Rousseau'nun analizlerinde coşkulu bir şekilde anlatılmıştır: "Fakat bir insanın başka bir insanın yardımına muhtaç olduğu andan itibaren, bir kişinin iki kişiye yetecek kadar yaşama araç ve gereçlerine sahip olmasının yararlı olduğu fark edildiği andan itibaren *eşitlik kayboldu, mülkiyet işe karıştı, çalışma zorunlu oldu*: geniş ormanlar insan teriyle sulanması gereken, köleliğin ve sefaletin derhal filiz verip ekinlerle birlikte arttığı hoş ve güleç kırlar haline geldi" (Rousseau, 1968, s.142). J. J. Rousseau'nun analizi toprağa dayalı sistem için çok kolay anlaşılır; çünkü mülkiyet ilişkileri çok belirgin ama kapitalist toplumda özellikle sanayileşmenin de etkisi ile mülkiyet oldukça farklı biçimler almıştır. Tarım toplumunun üretim araçlarına sahip olan ama toprağın mülkiyetine sahip olmayan ilişki biçimindeki toprak sahibi-köylü ilişkisi sömürü ve eşitsizliğin kaynağı ve aynı zamanda aşağıda işaret edeceğimiz gibi bu sömürü ve eşitsizlik siyasi güç ile bütünleşmiş durumdadır. Örnek olarak Osmanlı toplumunda "reaya at binip kılıç kuşanamaz" ve ayrıca "çift bozma" yasağı vardır. Yani toprak mülkiyetine sahiplik, aynı zamanda emeği/köylüğü (Osmanlı da reaya, Avrupa'da serf) toprakta tutma yönünde yasal-zor kullanılmaktadır (Ercan, 2005). Ama kapitalist toplumda herhangi bir mülkiyete sahip olmayan biri, yani üretim araçlarına sahip olmayan birinin herhangi bir işte çalışma zorunluluğu yoktur. Bu anlamda çalışıp çalışmamakta özgürdür. Sınıf olgusu açısından K. Marx ve M. Weber'in ortak işaret ettiği nokta olan mülkiyet sahipliğinin yorumu burada özel öneme sahiptir. Ama her çeşit mülkiyet ve yarattığı etkileri mi analiz edeceğiz (Weberyan sorunsal), yoksa mülkiyetin kapitalist toplumda belirli bir biçimi olan yani *üretim araçlarının mülkiyetine mi?* önem atfedeceğiz. Weber'in sınıf analizinde mülkiyet bireyin piyasa şansını arttıran bir değişkendir ve kendi ifadesi ile 'mülk' sahipliği ve 'mülksüzlük' toplumsal alanda sınıfsal konumları belirleyen temel değişkendir (Weber, 1986). Oysa K. Marx için mülkiyet ifadesi, toplumsal zenginliğin yaratılması için gerekli olan üretim araçlarının mülkiyetini işaret ettiği ölçüde bir toplumsal ilişkiler bütünüdür ifade eder. Marx'ın kullandığı bir tanımı ise M. Dobb'da buluruz. M. Dobb'a göre kapitalizm, "üretim koşulan araç, alet, yapı ve mal stoklarının -bir kelime ile sermayenin- esas itibarıyla özel ya da bireysel mülkiyet konusu olduğu bir sistemdir" (Dobb, 1981, s.2). Sanayileşme süreci ile başlayan yeni üretim süreci aynı zamanda daha önceki topluma özgü mülkiyet ilişkilerini hızla değiştirmiştir. Nüfusun çoğunluğu *zaman içinde üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun* kalmış ve kırdan kentlere doğru yoğun bir göç yaşanmıştır. Kente göç edenlerin satacakları tek şey kalmıştır o da emek-güçleri; çünkü hiçbir şeyleri yok-

tur ve üretim araçlarına sahip olmaları olanaksızdır; bu durumda, yaşayabilmelerinin tek yolu ve çaresi başkaları için çalışmaktır. J. Hollaway’ın işaret ettiği üzere bu hiç de kolay olmamıştır. “Ortak olanların kapatılması, geleneksel avlanma, balıkçılık ve odun toplama haklarının ortadan kaldırılması, başıboşluğa karşı bir dizi yasa, yoksullara yardım yasası ve yoksul evleri kurulması, isyanların birbiri ardına silahla bastırılması; tüm bu adımlar, emeğe dayalı bir toplumun yaratılması için atıldı. ... Emeğin dayatılması, genellikle ücretli emeğin dayatılması biçimini aldı. Topraktan sürülen serfler, hayatta kalabilmelerinin tek yolunun piyasada bir şeyler satmak olduğunu gördü ama çoğu zaman satmak zorunda kaldıkları tek şey, sahip oldukları emek kapasitesiydi. Satın alabilecek kadar parası olanlara ceket ya da keften bezi değil kendi emek güçlerini satarak kendilerini piyasaya dâhil ettiler. Yeni kapitalistler tarafından istihdam edilen işçiler haline geldiler. Bu, onları yeni işverenlerinin doğrudan komutası altına soktu.” (Hollaway, 2011, s. 234).

Anlatılan süreç aslında aynı zamanda başka bir zaman ve mekânda Turan Altundağ’ların mülksüzleştirilmesi, işçileştirilme sürecidir. Turan Altundağ niçin çalışıyor? Nasıl mülksüzleşti? Turan Altundağ üretim ilişkisine nasıl girecek? Kimle ilişkiye girecek? Özel madenin sahibi ile. Maden ocağını kiralayan ve madeni çıkarmak için üretim araçlarını bir araya getiren kişi yani elinde sermayesi olan kişinin kapısını çalacak. Kapı Turan Altundağ’a açıldığında sadece bir iş bulmayacak bunun yanı sıra toplumun topyekûn maddi yeniden üretimini de başlatan işleyişi başlatmış olacak. Peki, ilişkiyi tanımlayan ne? Maden sahibinin Turan Altundağ’a el uzatması mı? Ona ücret vermesi mi? Yoksa sanayileşme dediğimiz teknik bir süreç mi? Burada hemen teknik bir konu olarak sanayileşmenin ne anlama geldiğinin belirtilmesi gerekiyor.

Tarımdan Kapitalist Sanayileşmeye

Tarım toplumunda üretim faaliyetini en iyi Âşık Veysel’in türküsü açıklar: “Toprağa bir verdim, bin verdi, benim sadık yârim kara topraktır.” Tarım toplumlarında toplumun yeniden üretimi ya da ihtiyaçların karşılanması toprak üzerinden gerçekleştirilen üretim ilişkisi dolayımında gerçekleşir. Yani bu toplumları tanımlayan mihver unsur “topraktır”. Toprak “askeri, yasal, idari ve siyasal sistemin temelini oluşturur”. Tarımsal alanların sosyal kullanımı ve işlevini yasal ve geleneksel kuralları belirler. Daha anlamlı bir ifade ile “tarımın egemen olduğu, üretici güçlerin ve piyasa için üretimin düşük bir düzeyinin tanımladığı sosyoekonomik bir sistemi” olarak tanımlanabilir (Kula, 1985). Bu sistemde, üretimi gerçekleştirenler köleler değil, köylülerdir. Tarımsal faaliyette bulunan köylüler üretimi gerçekleştirmek için sapan ve öküz, düven gibi basit teknolojiler kullanmaktadır. Üretim için gerekli olan bu basit aletlerin sahipliği çok önemli olmasa da “toprağın kime ait olduğu çok önemliydi”. Neredeyse tüm sanayi öncesi toplumlarında, toprağın mülkiyeti köylüye ait değildir ve mülkiyet daha çok, bey denen bir kesimin elindedir. Bu anlamda feodalizm toprak merkezinde örgütlenmiş bir sistem olarak, toprağı işleyenler ile toprağın sahibi olanlar arasındaki bir dizi ilişkiyi içeriyordu. Feodal toplumsal ilişkiler sisteminde üretimin temel yönelimi, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak olmakla birlikte, mülkiyet ilişkisi toprak sahipliği tarafından belirlendiği ölçüde, geçimlik üretim aynı zamanda üretken faaliyette bulunmayan ama toprağın sahibi olan kesimin de ihtiyacını içerecek bir üretimdi (Polanyi, 1978).

Sanayi toplumundan farklı olarak ise toprağa atılan tohum (ki yine emek gerektiriyor) diyelim buğday olsun. Üretim sonucu yine miktarı doğa koşullarına bağlı olarak buğday elde edilecektir. Oysa sanayileşme tamamen farklı bir üretim orga-

nizasyonunu işaret eder. Farklılığın iki temel belirleyeni vardır. *İlki*, sanayi toplumunda üretim süreci üretime sokulan girdilerin *biçim değiştirerek* ihtiyaçlarımızı karşılayan ürünlere dönüşür. Etrafınıza bakın dizüstü bilgisayar, arabalar, masalar, televizyonlar bunların hiçbirini doğada bulamazsınız. Bunlar üretim başında oldukça farklı malzemelerin bir araya gelmesi sonucunda ve bir biçim değişikliği ile gerçekleşmiştir. *İkinci* önemli değişken ise bu biçim değişikliği için dört değişkenin bir araya getirilmesidir. Nesnelere biçim verecek *makinelere* (daha önce harcanan emekle üretilmiş), doğadan elde edilen *hammaddeler* (yine emek harcanarak doğadan çekilip alınmış) ve makineler, hammadde, enerji arasındaki bağlantıyı sağlayacak emek-gücü sanayileşmenin temel bileşenleridir. Aynı zamanda sanayileşme sürecinde yeniden biçimlenen yeni üretim yapısı. **Sanayileşmeyi** kısaca doğadan elde edilen hammadde üzerinde işlem yapacak emek ile makinelerin bir araya gelerek insanların ihtiyacı olan yeni ürünlerin üretilmesi olarak tanımlayabiliriz. Ama ne makineler, ne hammadde ne de işçinin emek-gücü tek başına bir ürün açığa çıkarmaz. Bunların bir araya getirilmesi için toplumsal bir organizasyona ve bunu gerçekleştirecek bir aktör/kesime ihtiyaç duyulacaktır. Bu toplumsal organizasyona *kapitalizm*, bu organizasyonu harekete geçirecek sermaye ve dolayısıyla üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan *kapitalist* olarak tanımlıyoruz. Elinde üretimi başlatacak sermayesi olan maden sahibi ile elinde kendi emek-gücünü satma dışında kendi varlığını sürdüremeyecek olan işçi arasındaki ilişki bu toplumsal ilişkiler setinin en temel ilişkisidir. Tarım toplumundan farklı olarak kapitalist toplumda zenginlik sanayileşme sürecinde yaratılıyor. Ama sanayileşmeye bağlı zenginlik üretiminde, üretimi başlatan kapitalistin amacı üretim sürecinde yaratılan zenginliğe (artı-değer) sahip olmaktır. Yani üretimin amacı insanların ihtiyaçlarını karşılamak değil piyasa yani parasal geliri olanlara sunmaktır. Kapitalistler, makineler ve emeğini bir meta olarak satan ücretliler (mühendis, avukat, sosyolog ve benzeri) bu yeni toplumsal oluşumun yapı taşlarını oluşturuyor. Bu temel bileşenleri ve aralarındaki içsel bağlantıları, ilişkileri bilmeden sınıf analizi yapmak eksik ve yetersiz olur. Tarımdan sanayiye geçiş aynı zamanda tarihsel olarak kapitalizmle örtüşen bir ilişkiler sistemi biçiminde gerçekleşmiştir.

Kapitalist sanayileşme yani iki farklı işleyişin tarihsel örtüşmesi sadece üretim alanına ilişkin bir şey değildir. Sadece fabrikaya ait bir şey de değildir. Bu yeni toplumsal işleyiş mekânsal olarak on binlerce yıl sürmüş kırlardaki üretimin hızla yerini kentlere bırakmasına neden olmuştur. Nüfusun yüzde 90-92'si kırlarda yaşarken, süreç içinde nüfusun mekânsal dağılımı tamamen değişmiş; kentlerin egemenliği açığa çıkmıştır. Üretim mekânları (fabrikalar, atölyeler, bürolar) olduğu ölçüde, tüketim mekânları çeşitlenmiş (evler, bakkallar, marketler, pazarlar, eğlence mekânları ve benzeri) ve üretim sürecindeki konumları, bölüşüm ilişkileri (sınıflar arası ve sınıf içi çatışma-uzlaşma alanları) ve dolayısıyla ne kadar tüketileceğini, nasıl tüketileceğini de belirlemiştir. Tüm yaşantımızı kaplayan bu ilişkiler zaman içinde sayısı ve çeşitliliği artan bir ürün-piyasasının gelişmesini sağlamıştır. Etrafımıza bakalım her şey ama her şey kapitalist sanayileşmenin açığa çıkardığı ürünler ile sarılmış değil mi? Bir adım daha atalım; kapitalist sanayileşmede ürünleri çalışan-ücretliler üretir; ücretliler tıpkı diğer ürünler gibi kendi emek-güçlerini emek-gücü piyasasına sürerler ama diğer ürünler gibi ücretliler fabrikada üretilmezler ki. Emek-gücünün toplumsal yeniden üretimi ancak ve ancak aile içinde biyolojik yeniden üretim dolayımında gerçekleşir. Öyleyse kapitalist sanayileşme güçlenip geliştikçe emek-gücü ihtiyacı ailelerden çekip alacaktır. Bu isteğe bağlı olarak erkek emek-gücü, zamanla kadın ve çocuk emeğini de piyasada alınıp satılacak emek-gücüne dönüştü-

rür. Bu aynı zamanda işçi sınıfının çeşitlenmesine neden olur. Bu noktada ise geç kapitalist toplumlarda çözümlene sürecindeki kırsal nüfus ve kente yönelik göç, ihtiyaç duyulan emek gücünün yegâne kaynağı olur. Geç kapitalistleşen toplumlara ilişkin kalkınma analizlerinde *sınırsız emek arzına dayalı kalkınma* stratejisi ileri sürülmüştür. W.A. Lewis’in geliştirdiği bu stratejiye göre sermaye ve doğal kaynaklarla karşılaştırıldığında nüfusun fazla olduğu ülkelerde sınırsız işgücü bulunduğunu ve bu anlamda ekonominin büyük bir bölümünde emeğin üretkenliğinin sıfır veya göz önüne alınamayacak oranda olduğunu belirtilir. Kırsal alanda geniş bir yer kaplayan tüm bu kullanılabilir emek arzının varlığında “yeni endüstrilerin ve yeni iş olanaklarının herhangi bir emek sıkıntısı ile karşılaşmadan gerçekleştirileceğini” ileri sürer Lewis. Lewis üretken olmayan emek deposunun varlığına ilişkin görüşlerini geliştirmek için, modernleşme teorilerine de temel teşkil eden, geleneksel-modern ayrımını, ülke içinde “kapitalist” ve “geçimlik” kesim olarak iki farklı kesimin olduğunu belirtmektedir (s.407). Kapitalist sektör, sermayenin yeniden üretildiği ve bu üretimden kapitaliste ödeme yapılan kesim olarak tanımlanırken, geçimlik kesim, yeniden üretilebilir sermaye kullanmayan kesim olarak tanımlanmıştır (s.407). Geçimlik kesimde kişi başına düşen çıktı oranının az olduğu ve bu anlamda bu kesimin üretken olmadığı belirtilmiştir. Diğer yandan kapitalist kesimde üretkenliğin varlığına bağlı olarak, kişi başına düşen çıktı oranının geçimlik sektöre göre fazla olduğu vurgulandıktan sonra kalkınma sürecinin, geçimlik sektörden, kapitalist sektöre geçme süreci olarak tanımlanmıştır (Lewis, 1953, 20). Türkiye gerçeğine baktığımızda bunun ne kadar gerçekleştiğini göçler ve kentte her geçen gün açığa çıkan işsizler üzerinden analiz edebiliriz.

Kapitalist Sanayileşmenin Kara Kutusu: Üretim

Esnaflık bitince yani tarım toplumlarına ait konumlar dönüşünce ya da ortadan kalkınca insanlar farklı biçimler ve ilişkilere giriyor demiştik. Turan Altundağ iflastan sonra ne yapmış? İş aramış. Ama yufkacı olarak iş aramamış. Ne olursa yapacağı başka bir iş aramış. Yufkacı olarak aramamasının nedeni yufka için gerekli üretim araçlarından mahrum kalmış olmasıdır. İflasla birlikte yapacağı tek şey *çalışmak*; ama *başkaları için çalışmak* olmuş. Bu çalışmasının karşılığında ise bir miktar para eline geçecek. Bu para ona üretim sürecinde harcayacağı enerji (emek-gücü) karşılığında verilecek. Üretim sürecini başlatan sadece Turan Altundağ değil, bir de onun emek-gücünü tıpkı diğer ürünler gibi emek-gücü piyasasından alan maden sahibi yani *kapitalist* var. Maden sahibi Mahmut

Çokzengin ile Turan Altundağ arasındaki ilişki *iki ayrı zaman ve düzlemde* gerçekleşecek. İlk ilişki emek-gücü piyasasında başlayacak, bu biraz sonra tanımlayacağımız *dolaşım* alanını işaret ediyor. Bunun anlamı Mahmut Çokzengin’in emek-gücü-

Resim 10.3

**Bir Mağaradan Diğerine
Turan Altundağ’a Maden de Yeni İş
Bulundu**

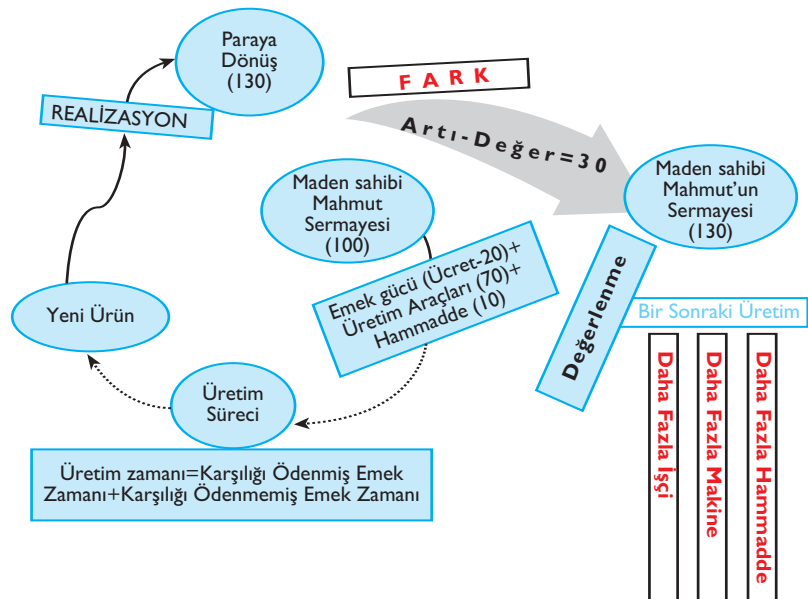
Üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerinin kendi aralarında oldukça dinamik ve etkileşim içinde gerçekleşen bir süreç olduğunu unutmamamız gerekiyor.

nü satan birilerini bulması. Bu insanlık tarihinin en garip değişimidir. İnsanlar emek-güçlerini köle olmadan belirli zamanlar için başkalarına belirli bir ücret karşılığında satmaları. Ama Mahmut için Turan'ın enerjisi ancak üretim sürecinde makinelerle girdilere biçim verdiğinde önemli. Yani ilişki üretim sürecinde devam edecek. Bu iki ilişki aynı zamanda bir başka ilişkiyi gündemimize taşıyacak; *bölüşüm ilişkisi*. Her iki ilişkiye girmenin nedenleri ilişkiye taraf olanlar için farklı anlamlar ifade edecek. Kapitalist girişimci Mahmut için üretim sürecinin sonucunda *açığa çıkacak fark* önemli; onu elde etmek için üretimi organize ediyor. Turan Altundağ ise bu ilişkiye hayatını sürdürebilmek için giriyor. Ama bu iki amaç bir arada düşünüldüğünde sanayileşmiş kapitalist toplumlar için merkezi öneme sahip olan üretimin amacının tamamen değiştiğini de görüyoruz. Daha önceki üretim faaliyetlerinin tümü insanların kendi üretim araçları ile daha çok ihtiyaçları karşılamak iken, kapitalist sanayileşme de üretimin amacı kâr elde etmek için, yani piyasaya sunulma amacı ile üretim olacak. Böylece kapitalist toplumlar kendini önceleyen toplumlardan tamamen farklı bir üretim organizasyonuna sahip olacak. Geç kapitalist toplumlar için bu değişimin anlamı gündelik dilde “her mahallede milyoner yaratmak”, “insanlara iş bulmak” ve ortak bir kaygıya dönüştürülen ‘kalkınma’ anlamına geliyor.

Üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerinin kendi aralarında oldukça dinamik ve etkileşim içinde gerçekleşen bir süreç olduğunu unutmamamız gerekiyor. Bu dinamik etkileşim süreci kapitalist sanayileşmeye içkin sınıf oluşumunu anlamamız açısından önemli bir dinamizmi daha içeriyor. Tarım ve sanayileşmiş kapitalist toplumlarda, toplam yeniden üretimde *üretim ilişkileri/alanı* toplumsal zenginliğin yaratıldığı düzeyi oluşturur. Üretim düzeyinde yaratılan değerın paylaşımı (*bölüşüm ilişkileri*) ve ihtiyaçların giderilmesi (*tüketim ilişkileri*) dolaşım alanı/düzeyini oluşturuyor. Üretim ve dolaşım düzeylerine ilişkin ayrım sınıf analizlerinde önemli tartışmalara yol açmıştır. Sınıfları üretim düzeyinden emek-sermaye ilişkisi üzerinden mi, yoksa dolaşım düzeyinden hareketle mi analiz edeceğiz? Dolaşım düzeyinden hareketle sınıf analizi ya insanların elde ettiği gelir, yani bölüşüm üzerinden ya da son zamanlarda daha sık rastladığımız insanların tüketim faaliyetleri üzerinden gerçekleştiriliyor. Her ikisi de önemli ama sınıf olgusu üretim ve dolaşım (bölüşüm-tüketim) alanının toplam işleyişinde ele alındığında daha gerçekçi bir sınıf analizi olur.

Şekil 10.1

Farklılık
Yaratarak
Toplumsal
Genişleme

Bu soru üretim, tüketim, bölüşüm ilişkilerinin tarımdan sanayiye geçtiği bizim gibi toplumlarda çok daha önem kazanacak ve dolayısıyla sınıf analizimizi daha da içinden çıkılmaz bir hâl almasına neden olacak. Kapitalist sanayileşmeye eklenmiş geçimlik üretim yapan köylüleri düşünelim. Bağında, bahçesinde yani kendi mülkü üzerinde ve kendi üretim araçları ile üretim yapan ama tüketime yönelik ihtiyaçlarını karşılamak için ürettiği ürünü piyasaya süren köylüyü nasıl tanımlayacağız? Yine kentte emek-gücünü ücret karşılığı kapitaliste sunan ama aynı zamanda hâlâ köyünde ayçiçeği üretimi yapan biri ya da kentte çalışan biri aynı zamanda köyünden temel gıda maddelerini tedarik ediyor ise analizimizi nereden başlatacağız? Bu sorulara cevap vermemiz için değişim hâlindeki gerçekliğin alan araştırmaları ile zenginleştirilmesi gerekiyor.

Kapitalist Sınıfların Oluşumunun Yapısal Kaynakları: Fark (Artı-Değer) ve Değerlenme Süreci

Kapitalist sanayileşme sürecinde kapitalistlerin üretim sürecini başlatma nedenleri üretim sürecinde yaratılan değere el koymaktır. Yaratılan her değer emek-gücüne verilen ücretle yaratılan değer arasındaki farkı oluşturuyor. Üretim sürecinde Turan Altundağ'ın yarattığı toplam değer ile aldığı ücret arasındaki farka *artı-değer* diyoruz. Açığa çıkan bu fark yani artı-değer sadece kapitalistin karını içermez, bir bütün olarak toplumsal işleyişin kapitalist işleyiş üzerinden yeniden biçimlenmesine neden olur. Ama bunun gerçekleşmesi için üretim aşamasında ve emek sürecinde yaratılan artı-değer ürüne içkin olduğu için ürünün yeniden para biçimine dönüşmesi gerekiyor. Başka bir açıdan bakıldığında üretimi kendi ihtiyaçları için yapmayan kapitalist stoklarda bekleyen ürünü dolaşıma sokması yani satması gerekiyor. Yani maden sahibinin üretilen madenlerine alıcı bulması (dolaşım alanı ve tüketim) gerekiyor. Kapitalist madencinin madenlerini satmasına *realizasyon* (gerçekleştirme, kâr amaçlı satış) diyoruz. Realizasyon kapitalistin sahip olduğu sermayenin Altundağ'a ödenmeyen emek zamanı kadar artması anlamına geliyor. Realizasyon aynı zamanda toplumda tüketimin artması anlamına geliyor.

Üretim sürecinde yaratılan farkın realizasyonu ile işleyiş sona ermiyor. Kapitalistimiz maden sahibi Mahmut bir üretim süreci sonucunda farklılıktan eline geçen paranın bir kısmını kendi gündelik ihtiyaçlarını karşılar, diğer kısmını Turan'ın tüketim faaliyetlerinden farklı olarak daha fazla zenginlik (artı-değer) yaratmak için yeniden üretim süreci için harcar. Kapitalistin yaptığı bu tüketime *üretim için tüketim* olarak tanımlıyoruz. Ama üretim için yapılan her tüketim kapitalistin elindeki sermayenin *yeniden değerlendirilmesi* yani artarak geri dönmesine sermayesinin çoğalması anlamına geliyor. Kapitalist sanayileşmeyi dinamik kılan da bu işleyiştir. İşleyişi *farklılık yaratarak genişleyen yeniden üretim* olarak tanımlayabiliriz. *Farklılık yaratarak genişleyen yeniden üretim* sadece şirket sahibi Mahmut'un daha çok sermayeye sahip olması anlamına gelmez ama çok daha önemlisi, kapitalist sanayileşmenin bir bütün olarak toplumsal olanı belirlemesine neden olur. Süreç bir işleyişe döndüğü anda kapitalist sanayileşmenin *sınıfsal dinamiklerinin toplumsallaşmasına* neden olur. İşte bu *farklılık yaratarak genişleyen yeniden üretim* bir önceki topluma ait tüm ilişkilerin zamanla yıkımına neden olur; diğer bir değişle yeni kapitalist sanayileşmenin toplumsal inşası gerçekleşir. Her realizasyon süreci değerlendirme sürecini başlatacak ve her değerlendirme süreci ise toplumsal anlamda en temel sınıfsal oluşum olarak işçileşme ve kapitalistleşmenin derinleşip gelişmesine neden olacaktır.

Her realizasyon süreci değerlendirme sürecini başlatacak ve her değerlendirme süreci ise toplumsal anlamda en temel sınıfsal oluşum olarak işçileşme ve kapitalistleşmenin derinleşip gelişmesine neden olacaktır.

Değerlenme süreci bir diğer ifade ile *farklılık yaratarak genişleyen yeniden üretim süreci* sınıfların oluşumu ve sınıf içi farklılaşmalarının da temel nedenlerinden biridir. Niçin? İlk elden her yeniden değerlendirme süreci yeni Turan Altundağ'ların üretim sürecine alınması anlamına gelecek, yani işçileşme artacak, ücretlilik artacak ama madenci-kapitalist daha fazla değer yaratmak istediğinde Turan Altundağ'ların birim zamanda daha fazla değer yaratması için daha fazla teknoloji yoğun yeni makinelerin devreye sokulmasına neden olacak. Maden işletmesi için gerekli makinelerin yapımı hızlandıkça bu alanda yatırım yapan yeni kapitalistler ve bu makinelerin yapılmasında yer alan daha donanımlı ücretlilerin varlığına neden olur. Kısaca *farklılık yaratarak genişleyen yeniden üretim* bir aşamadan sonra *farklılık yaratarak genişleyen toplumsal toplam yeniden üretime* dönüşür.

Değerlenme Koşulları ve Sınıf İçi Farklılaşmalar

Farklılık yaratarak genişleyen toplumsal toplam yeniden tüketim için üretilen ürünler ve sadece kapitalistlerin tükettikleri *üretim için üretilen ürünler* (makineler) arasındaki etkileşimci bir süreç başlar. Her bir üretimdeki artış diğerini ivmelendirdiği ölçüde, kapitalist sanayileşmeye özgü sınıfsal konumlar çeşitlenir. Bu aşamada artık sadece sınıf oluşumundan değil ayrıca sınıf içi farklılaşmalardan bahsetmemiz gerekiyor. Turan Altundağ'ların yarattığı her zenginlik, madenci Mahmut için yeni Turan Altundağ'ların yani işçilerin oluşması anlamına mı gelir? Yoksa maden ocağında üretimin verimliliğini arttıracak yeni makineler anlamına mı? Her iki durum gerek işçilerin kendi içinde çeşitlenmesi hem de kapitalistler içindeki farklılaşmayı artırır. Makineler gökten zembille inmediği ölçüde bu makinelerin üretilmesi için teknoloji ve bu teknolojiyi pratik sürece uygulayacak uzmanlaşmış emek ihtiyacı artacak. Turan Altundağ doğrudan kas gücü ile maden ocağında çalışırken, maden çıkarmak için yeni makinelerin üretim sürecine dâhil edilmesi, uzmanlaşmış yani eğitim almış bir emek biçimini doğuracak. İlk elden makineyi tasarlayan, üretimine öncülük edecek olan mühendisimiz Medet Çokbilir devreye girecek. Ama gerek Turan Altundağ ve gerekse Medet Çokbilir ücret karşılığı emek güçlerini Mahmut Çokzengin'e satma konusunda aynı konumu paylaşırlar. Fakat bölüşüm, tüketim süreçlerinde farklı konumlara sahiptirler. Bu farkı artıran bir diğer neden ise Medet Çokbilir'in eğitim sürecinde edindiği ideoloji yani mühendisliğin işçilik olmadığı yönündeki bir değer sistemine sahip olacaktır. Kafa ve kol emeği olarak da tanımlanan bu farklılaşma birikim süreci ve sınıflar arası çatışmalara bağlı olarak bu iki kesim arasındaki farkın azalıp-artmasına neden olur.

Devam edelim. Turan Altundağ'ın birim zamanda daha fazla üretim yapmasını sağlayacak yeni teknoloji ürünü makineleri kullanması, uzmanlaşmış emeğin sayısal artışı anlamına gelecek. Bir adım daha atalım ve bir farka da dikkat çekelim. Turan Altundağ'ın çalıştığı maden ocağında daha çok emek yoğun üretim (ki dünyada Türkiye bu yüzden maden ocaklarında gerçekleşen iş kazalarında ilk sıralarda yer alıyor) yapılıyor olsun. Madenci kapitalist değerlendirme sürecinde kararını makine yoğun üretime kaydırduğunda Turan Altundağ iki şekilde etkilenir: çalışma hızını makinenin hızına uydurmak ve yeni makinenin belirli sayıda çalışanı işsiz bırakması. Yani kahramanımız yeniden mağaraya dönmek zorunda kalacak. Bu sefer çalıştığı mağara olarak madene değil, ama mağarasına dönecek. Her durumda ise toplumda çalışanların kendi içinde farklılaşmasına (kafa emeği-kol emeği) yol açacak. Ama ilginç olan Turan Altundağ'ı esnaf olma halinden çekip koparan ve işsiz bırakan kapitalist sanayileşme (yapısal dönüşüm), zaman içinde ikinci defa ama bu sefer kapitalist sanayileşme mekanizması içinde işsiz kalmasına (yapı-içi dönüşüm) neden olur.

Realizasyon ve Değerlenmenin Geç Kapitalist Toplamlar Üzerinde Olası Etkileri

Anlattığımız farklılık yaratarak genişleyen toplumsal toplam yeniden üretim (realizasyon ve değerlenme) süreci erken kapitalistleşen ülkelerde yarattığı etkilerin yanı sıra bir dizi yolla geç kapitalist toplumların sınıf yapısının oluşumu üzerinde de etkide bulunur. Ama bu etki geç kapitalistleşmeyi ivmelendirdiği ölçüde, dışarıdan bir etki değil kendi içinde, bu mekanizma işlemeye başlayacaktır. Her durumda *farklılık yaratarak genişleyen toplumsal toplam yeniden üretimin* bizim gibi toplumlarla etkileşimin artmasına neden olur. Üretim süreci için gerekli olan hammadde ve diğer girdilere ihtiyaç arttıkça dış ticarete yönelme (*ithalat*) artar. Bu ise bizim gibi toplumlarda daha önce olmayan bir dizi önemli değişimi tetikler. Örneğin toprak sahipleri daha önce geçimlik üretim yaparken ve üretim sonucunda elde edilen ürünün bir kısmını merkezi siyasi iktidara aktarırken, bu yeni durumda erken kapitalist ülkelerle ilişkiye girer. Bu ilişkinin gerçekleşmesi için daha önce olmayan yeni bir toplumsal kesim gelişir: *komprador burjuvazi*. Yani artı-değer yaratma faaliyetine girmeden (üretim faaliyetine girmeden) geç kapitalist ülkelerle erken kapitalist ülkeler arasındaki ürün akışını sağlayacak bir ara işlev üstlenir. Diğer yandan erken kapitalistleşen ülkelerde kapitalist anlamda üretim ilişkileri kurulduğunda, sanayileşmenin de sağladığı dinamik ile birim zamanda daha fazla ürün açığa çıktığı ölçüde, bu ürünlerin realizasyonu geç kapitalist toplumları pazar olarak görülmesine neden olacaktır. Üretilen ürünlerin yeni pazar olanağı içinde henüz kapitalist sanayileşmemiş toplumlara sunulması (*ibracat*) hem komprador burjuvazinin güçlenmesine ve hem de tüketim alanının çeşitlenmesine neden olacaktır. Geç kapitalistleşen ülkelerde gösterişçi tüketim özellikle bir önceki toprak sahibi aristokrat sınıfın temel eğilimi olur. Erken kapitalist ülkelerde gerçekleşen sermaye birikim süreci zaman içinde inanılmaz miktarda sermayenin kapitalistlerin ellerinde birikmesi beraberinde yeniden *değerlenme krizi* diye tanımlayacağımız bir problemi açığa çıkarır. Bu problem sermayenin yeniden bizim gibi geç kapitalist ülkelere yönelmesine neden olur. Ama bu sefer ürünlerin ithalatı ya da ihracatı olarak değil doğrudan *üretim faaliyetinin* bizim gibi ülkelerde gerçekleştirilmesi gerçekleşir. Bu bizim gibi ülkelerde üç farklı etkide bulunur. İlk olarak var olan geleneksel üretimin yıkımı anlamına gelir. Örnek olarak Osmanlı'da belirli bir büyüklüğe ulaşan el zanaatları tipi üretim, zamanla kapitalist tipte elbirliğine ve manüfaktüre dönüşmek bir yana, kapitalist Avrupa ülkeleriyle kurulan temas sonucunda hemen tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur (Tezel, 2001, s. 72-73).

İkinci etki, zaman içinde örnek olarak Türkiye'de 1950'lerin ortasında sanayileşmenin hızlanmasına neden olacak ve bu iki değişim sonucunda kapitalist topluma özgü sınıfların gelişmesini hızlandıracaktır. Bu etkileşimin yönü ve hızı hiç kuşkusuz geç kapitalist toplumların kendilerine özgü tarihsel şartlarınca belirlenir. Bu etkileşimli süreci ekonominin teknik analizine terk edemeyiz. Erken ve geç kapitalistleşen toplumlar arasındaki bu ilişkisel süreç, her iki toplumsal formasyonun sınıfsal oluşumu ve yapısı üzerinde oldukça önemli etkiler yaratacaktır. Bu etkileşimi ise yaratılan değerlerin dolayısıyla realizasyon ve değerlenmenin hız ve yoğunluğuna bağlı olarak zaman içinde analiz etmemiz gerekiyor. Örnek olarak Türkiye'de sınıfsal oluşumun en canlı göstergesi Vehbi Koç'un nasıl bir KOÇ Holding'e dönüştüğünün öyküsüne bakmamız gerekiyor. Bir bakkal sahipliğinden küresel işletmeye dönen Koç Holding'in gelişiminde bu değerlenme süreci özel bir yer tutar. Koç Holding'in öyküsünü yazan Koray Yılmaz'a kulak ve-

Anlattığımız farklılık yaratarak genişleyen toplumsal toplam yeniden üretim (realizasyon ve değerlenme) süreci erken kapitalistleşen ülkelerde yarattığı etkilerin yanı sıra bir dizi yolla geç kapitalist toplumların sınıf yapısının oluşumu üzerinde de etkide bulunur.

relin: “Vehbi Koç 1947’de ABD’ye gidip bir takım fabrikaların kurulmasında yabancı sermaye katkısı almak için çeşitli şirketlerle temas kurdu. Bunlardan biri de General Electric’ti. Vehbi Bey’in amansız ısrarıyla General Electric karar verdi ve 1949 yılında, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı olarak imzası bulunan özel bir kararnameyle General Electric Ampul Fabrikası kuruldu. Kurulan fabrika bütün ampul ihtiyacını karşılayacak 12 milyon adetlik kapasiteye sahipti. Firma ilk dönemlerinde zorluk çekti, çünkü piyasa ithal mallarıyla doluydu. İthalatın önlenmesi için gümrükler ayarlandı. Vehbi Koç’un hükümetlerle olan sıkı teması, fabrikanın tam kapasite çalışması imkânlarının araştırılması ve o güne kadar ithalatçı olan birçok kuruluşa distribütörlük verilmesiyle beş yıl içinde bu hedefe varıldı. Yaklaşık 400 kişilik istihdam yaratan fabrika o zaman için oldukça büyüktü ve teknoloji bakımından da Türkiye’de bir ilkti. Bütün makineleri ABD’den gelmişti ama aşama aşama üretimdeki bütün parçaların Türkiye’de üretilmesine geçildi. Daha sonra 1960’ların başında Philips ve Tekfen rakip kuruluşlar olarak fabrikalarını kurdular” (Yılmaz, 2010, s 345).

Koç’un şirketinin gelişimi ilk elden dünya sermayelerinin *realizasyonuna* katkıda bulunacak bir eklemlenme ile gerçekleşirken, zamanla *değerlenme* sürecinin parçası olmuşlardır. İlk süreç Koç şirketinin elinde para sermaye birikimine yol açarken, değerlenme süreci üretim ve dolayısıyla işçileşmenin oluşumuna yol açmıştır. Farklılık yaratarak genişleyen toplumsal toplam yeniden üretim Türkiye’de iyice belirgin bir biçim aldıktan sonra, yani *iç burjuvazi* oluşumu gerçekleştiğinde, bu sefer realizasyon ve değerlenme koşulları Türkiye’deki sermayeler için işleme-ye başlamıştır. Koç Holding *realizasyon* için artık dünyanın dört bir yanına ürünlerini ihraç eder hâle gelmiştir. Özellikle son on yıl içinde *değerlenme* için dünyanın dört bir yanında üretim sürecini başlatacak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelerek küresel aktöre dönüşmüştür. Diğer yandan Türkiye’de son zamanlarda yaşanan bir değerlenme alanı ise sermayenin yeni alanlara yönelmesidir. Eğitim, sağlık, yeraltı, yer üstü suları, ormanlar yeni değerlenme alanlarına dönüşmüştür. Bunun anlamı işsiz kalan Turan Altundağ artık ağaçtan meyve toplayamayacak çünkü ormanlar sermayenin yatırım alanına dönüşmüş, yakından geçen dereyi kullanamayacak çünkü Koç, Sabancı ve benzeri sermaye grupları enerji için ya da şişeleme için derelerin işletme hakkını ele geçirmiş olacaklar. Farklılık yaratarak genişleyen toplumsal ilişkiler yeni değerlenme alanlarına yöneldikçe kapitalistler ile ücretliler arasındaki eşitsizlik ilişkisi çok daha derinleşecek, çelişkiler çok daha belirgin hâle gelecektir.

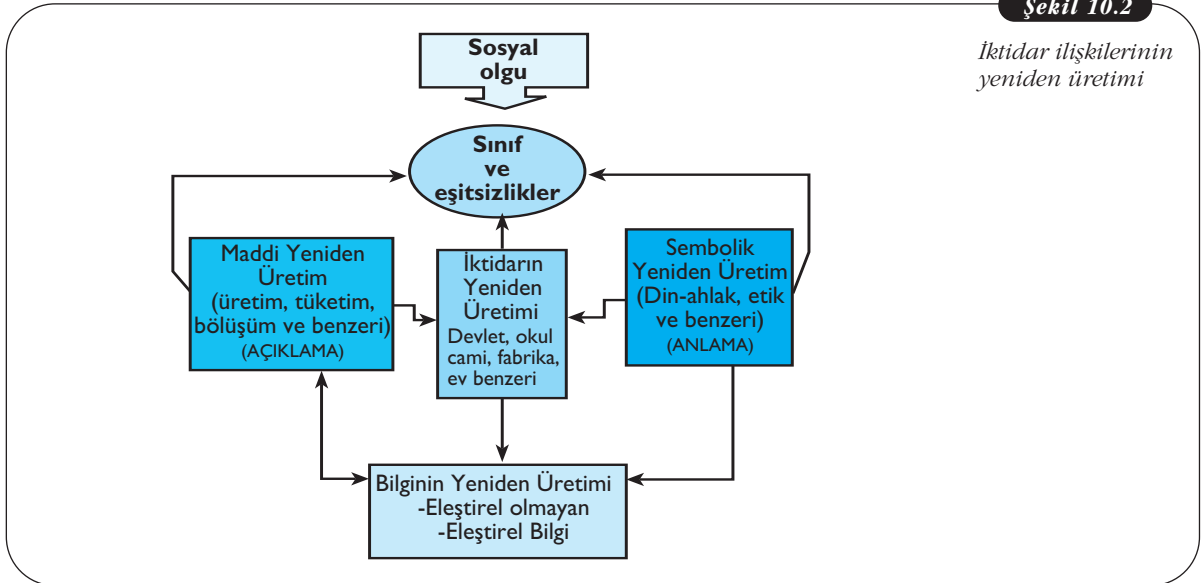
Geç Kapitalist Ülkelerde Sosyal Olarak Eklemlenmiş Maddi Yeniden Üretim

Maddi yeniden üretim ve sınıfsal oluşum arasında kurduğumuz bu ilişkilere ait önemle belirtmemiz gereken bir diğer nokta ise, erken kapitalist ülkelerin baştan itibaren sosyal olarak eklenmemiş bir toplumsal işleyişe sahip olmasıdır. Maddi yeniden üretim açısından kendi içinde birbirini tetikleyen *tüketim için üretim* ile *üretim için üretim* işçileşmenin hızlanmasına ve işçiler-ücretlilerin kendi içinde farklılaşmasına neden olmuştur. Bu ise muazzam miktarda ürünün piyasaya sürülmesine neden olmuştur, tüketim arttıkça üretim için üretim daha yoğunlaşarak artış göstermiştir. Oysa geç kapitalistleşen ülkelerde süreç bütünselik bir biçimde gerçekleşmiyor. Sürece daha geç başlayan bizim gibi toplumlarda kapitalist sanayileşme *tüketim için üretim* ile başlıyor. Tüketim için üretim için ihtiyaç duyulan nitelikli emek yoğun teknoloji yani makineler dışarıdan temin ediliyor. Bu bizim gibi

ülkelerde sınıf oluşumu ve sanayileşmenin temel özelliklerinden birini oluşturuyor. Nitelikli girdi ihtiyacı aynı zamanda süreklilik arz eden yabancı para biçiminde döviz teminini zorunlu kılıyor. Kapitalistlerin oluşumu için döviz ihtiyacı özel bir zorunluluktur neredeyse. Bu ihtiyaç erken ve geç kapitalist toplumlarda devam edecek **eşitsiz ilişkilerin** temellerinden birini hazırlamıştır. Döviz biçiminde sermaye ihtiyacı, döviz biçimde dış borçlanma, uluslararası para sermaye hareketlerini ülke içine çekmek gibi mekanizmalara yol açmaktadır. Diğer yandan bizim gibi toplumlarda yeni yeni gelişecek kapitalistlerin ihtiyaç duyduğu döviz ihtiyacını sağlamak, aynı zamanda siyasal iktidarın sınıfsal tercihlerini de belirlemektedir. Tüm bu zorunluluklar geç kapitalistleşen ülkelerin dünya kapitalist ilişkilerine eklenmesinin temel nedenlerinden biri olmuştur. Ama dikkat etmemiz gereken nokta döviz ihtiyacı ile başlayan entegrasyon bir dizi toplumsal değişim dolayısıyla kapitalist topluma özgü sınıfsal oluşumu ivmelendirmiştir. Ama dikkat etmemiz gereken nokta döviz ihtiyacı ile başlayan entegrasyon bir dizi toplumsal değişim dolayısıyla kapitalist topluma özgü sınıfsal oluşumu ivmelendirmiştir. İlk elden döviz geliri elde etmek için sahip olunan ve ama henüz kapitalistleşmeyen tarımsal üretim dış dünyaya açılacak, yani geleneksel tarım hızla kapitalist ilişkilerin içine çekilecek. Tarımsal alanda var olan toprak mülkiyeti ve ürün örüntüsü ilk elde kapitalist sanayileşme olmadan dönüşüm yaşayacak ama zamanla dönüşümün zorunlu uğrağı geleneksel tarımsal alana sanayi ürünü teknolojilerin/makinelerin girmesini hızlandıracaktır. Süreç tarımsal alandaki verili sınıfsal konumların hızla dönüşmesine ve daha önceki topluma içkin olan tarımsal ilişkilerin/düzeneklerin değişmesine neden olacaktır.

Ama dikkat etmemiz gereken nokta döviz ihtiyacı ile başlayan entegrasyon bir dizi toplumsal değişim dolayısıyla kapitalist topluma özgü sınıfsal oluşumu ivmelendirmiştir.

Toplumsalın Bileşenleri II: İktidar İlişkilerinin Yeniden Üretimi

Maddi yeniden üretime ilişkin tüm bu açıklamaları tekrar geç kapitalistleşen sanayileşen toplumlar üzerinden nasıl tanımlayacağız? Türkiye’de sınıf gerçekliğinin doğru bir analizi için bu soruya cevap verilmesi gerekiyor. Cevap ilk elden Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda ifade edilen “her köşede bir milyoner yaratma” üze-

Ama dikkat edilirse ifade edilen “her köşede bir milyoner yaratmak” bir başka özneyi işaret ediyor. Kim yaratacak milyoneri; devlet.

rinden ancak analiz edilebilir. Ama her köşede bir milyoner, yani Mahmut Çokzen-
gin'in yaratılması aynı zamanda on yüzlerce işçinin-ücretlinin yaratılması, on yüzler-
ce daha önce olmayan ürünün piyasaya sürülmesi anlamına gelir. Türkiye Cumhu-
riyeti'nin tarihsel gelişimi aynı zamanda temel sınıfların ve bu sınıfların gelişimi ile
bir dizi ara kesimin gelişmesinin tarihidir. Ama dikkat edilirse ifade edilen "her kö-
şede bir milyoner yaratmak" bir başka özneyi işaret ediyor. Kim yaratacak milyone-
ri; *devlet*. Girişte işaret ettiğimiz devlet-toplum gerilimi üzerinden biçimlenen sınıf-
tan kaçış kuramları bu gerçekliğin ürünü. O zaman geç kapitalist sanayileşmiş top-
lumların sınıf analizleri için önemli olan ama aynı zamanda toplumsal işleyişe içkin
olan bir diğer değişkene iktidar ilişkilerinin yeniden üretimine bakmamız gerekiyor.

Toplumsal ilişkilerinin yeniden üretimi genellikle ve özellikle tarım ve sanayi
toplumlarında farklılaşan eşitsiz güç donanımı ile gerçekleşir. İktidar ilişkilerinin
toplumsal yeniden üretimi olarak tanımlayacağımız bu olgu hemen hemen tüm sos-
yal olgulara içkindir. İktidar ilişkilerinin sınıfsal analizle bağlantısını kurmak, tıpkı
mülkiyet ilişkileri gibi oldukça farklı geniş alanları içeriyor. Yine M.Weber'e başvu-
racak olursak iktidar (güç) "bir ya da birden fazla kişinin bir toplumsal eylem için-
de, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşın da olsa, kendi iradelerini gerçek-
leştirme şansı" olarak tanımlanır. Bu tarz bir tanımlama toplumda var olan tüm ikti-
dar ilişkileri için kullanılabilir. M.Weber bu tanımlamasını, hemen bir genelleme ile
sınıf olgusuna taşır ve sınıfları "topluluk içindeki güç dağılımıyla" ilgili olduğunu
belirtir (Weber, 1986, s. 177). Sınıfsal analiz açısından iktidar/güç ilişkileri geç kapi-
talistleşen toplumlar için özel bir önem taşıyor. Geç kapitalistleşmenin belirleyici
değişkenlerinden biri değişim sürecinde verili iktidar güç ilişkilerinin hızla değişme-
sidir. Bu değişim sürecini tanımlayan en önemli özellik ise ulus-devlet oluşumudur.
Burada da geç-ulus devlet oluşumu ifadesini kullanıyoruz. Geç-ulus devlet kapita-
list sanayileşme ve modernleşmeye ivme kazandıran bir etkiyi işaret eder ama bu
etkiyi yapısal bir işleyişin nedeni mi ya da sonucu mu sayacağız? Bu soru bizim için
önemli olan bir diğer soruyu da beraberinde gündemimize taşır. Toplumsal değiş-
imin toplam işleyiş üzerinden mi sınıf analizini yapacağız yoksa çok görünür olan
iktidar-güç ilişkileri üzerinden mi? Yukarıda verdiğimiz örneklerde gösterdiğimiz gi-
bi sınıf analizleri Türkiye'de genellikle devlet üzerinden gerçekleşmiştir. Bu tarz
analizleri haklı çıkaracak olgulardan birini verelim; "Burjuvalar? Acaba bu Türk sı-
nıfı nerede? Cuma günleri, Türk bayrağını yalnız daire direklerinde görüyoruz.
Yontma taştan yahut betondan bankalar, ticarethaneler, atölyeler bin bir çeşit bay-
raklarını Pazar günleri (o günlerde Müslümanların tatil günü Cuma, Hristiyanların
Pazarı'dır) çekiyor ve içlerinde hiç Türk bayrağı yoktur." (Faliş Rıfkı Atay'dan aktar-
an Altun, 2008, s. 34-35). Geç ulus devletin oluşum süreci yani 1920'ler Türkiye'sin-
de Şafak Altun'un da işaret ettiği gibi "o dönem için milli sanayiden yana olanlar
için tek bir görüş vardı. O da milli, sanayici, milli tüccar yetiştirmekti" (Altun, 2008,
s.35). F.R.Atay'ın dertlendiği konu burjuvaları işaret eden bayrakların Cuma günü
Müslüman ve Türkleri tanımlayan bayraklarını görmemek. Ama bu dertlenme geç-
ulus devletin kurucuları tarafından *yetiştirme* kavramı ile ifade edilecek bir siyasi
gücün müdahalesi ile birleşecek. Geç-ulus devletin oluşumunda öncü komutan
olan Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında şu açıklamada bulunur: "Türkiye'de sı-
nıflar yok... Gelişmiş bir sanayileşme olmadığı için işçi sınıfı da yok. Bizim burjuva-
mız ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor.. Anadolu tacirine yardım et-
mek, zenginleşmesini sağlamaktır" (aktaran Altun, 2008, s. 38).

Geç-ulus devlet kapitalist sanayileşmenin inşa sürecinde önemli rol oynamıştır
ama bu rol almayı sınıfların olmadığı bir zeminde değil, tarım toplumuna dayalı
toplumsal oluşum ve sınıfların değiştiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Tarım toplu-

muna dayalı toplumsal maddi ve iktidar ilişkilerinin kendisini yeniden üretemediği koşullarda ve yeni toplumsal kesimlerin (ticaretle uğraşan komprador burjuvazi ve para ilişkilerinde uzmanlaşan Galata Bankerleri) hızla güçlendiği koşullar dolayımında geç-ulus devletin etkilerinin açığa çıktığını görüyoruz. Fakat geç-ulus devletin kapitalist sanayileşmenin, modernleşmenin hızla biçimlendiği ortamda etkin bir işleyişe sahip olması neden-sonuç ilişkisini tersine değiştirmiştir. Ulus-devlet merkezli analizler zaman içinde dönüşerek yaşanan sürecin uygulanan iktisat-kalkınma politikalarına bağlı olarak açıklanmasına neden olacaktır. Yani oluşum halindeki bir işleyiş değil, sürekli işleyiş inşa eden devlet müdahaleleri öne çıkartılmıştır. Bu tarz ele alımlar ise sınıf merkezli analizlerin yeteri kadar gelişmemesine neden olmuştur.

Peki, toplumsal işleyişin önemli bir parçası olan iktidar ilişkileri açısından habere baksak ne gibi sonuçlar elde ederiz. Bu haberde iktidara ilişkin bir ipucu bulabilir miyiz? **Devleti** de temsil eden Zonguldak Belediyesi ve maden **şirketi**. Bu iki değişken günümüz sanayileşmiş kapitalist toplumları tanımlayan iki güç/iktidarı gösteriyor. Turan Altundağ devletle *yurttaş* olarak ilişkiye girecek, Maden sahibi Mahmut Çokzengin ile de *işçi* olarak ilişkiye girecek. Peki, Altundağ'ın sınıfsal konumunu hangisi belirler? Onu mağaradan çıkartıp gerekli olan temel ihtiyaçlarını ilk elden sunan ve iş bulan devlet mi? Ona iş veren, ona ücret veren ama aynı zamanda belirli zamanlarda madene girdiği anda emek-gücü üzerinde kontrol gücü olan sermayenin mi? Farklı düzeylere ait olan bu iktidar ilişkileri toplumsal yeniden üretimde birbiriyle etkileşimli olarak işlerler. Devlet siyasal bir organizasyon olarak, toplumsal zenginliğin ve bu zenginliğin varoluş koşullarını yeniden üretmesi için *düzenleme işlevlerini üstlenir*. Sınıf ilişkilerinin gelişimi ve oluşumu açısından önemli olan ve yukarıda verdiğimiz “mülkiyet hakkının mutlaklaştırılması da devletin kapitalist devletin oluşumunda önemlidir (Kay ve Mott, 1982, s.3). Böylelikle genel olarak mülkiyet hakkı ve ama özellikle üretim araçlarının mülkiyeti kapitalist sanayileşmede devlet aygıtı tarafından güvence altına alınmıştır. Turan Altundağ iş bulamadığında istediği fırına girip ekmeğe para vermeden ya da bir üretim araçları satan mağazaya girerek kendi üretimini sağlayacak makinelere sahip olamaz. Mülkiyet kutsaldır ve kutsal olana yapılacak bir müdahale devlet tarafından cezalandırılır. O yüzden Turan Altundağ “şerefimle yaşıyordum” diyor. Devlet yasalar dolayımında her iki ilişkinin genel çerçevesini çizer. Ama bu genel yasal düzenek işçilerin belirli saatler içinde emek-gücünün satılmasına olanak sağlar. Madende, atölyede, fabrikada mikro düzenek sağlanmış olur. Mikro-düzen kapitalist sanayileşmenin kara kutusu olduğu için bu düzeyde de kapitalistler üretim sürecinde emek-sürecinde bir dizi denetim-kontrol mekanizmaları geliştirir. İşleyiş bürokrasi, ordu, parlamento, polis, maliye gibi kendi içlerinde bağlantıları olan farklı kurumlar olarak karşımıza çıkar. Böylece devlet çalışan ile kapitalist arasındaki ilişkilere hazırladığı düzeneklerle ortam sağlar. Devletin iktidar ve güç olarak devreye girmesi sınıf ilişkileri ve eşitsizliklerin devamlılığı için ortam hazırlar ama devlet iktidarını sadece sınıflar arası ilişkilere indirgeyemeyiz. Türkiye gibi geç kapitalistleşen toplumlarda devlet iktidarı ile kapitalistlerin iktidarı bir önceki maddi yeniden üretim ve iktidar ilişkilerinin dönüşümü/değişimi üzerinden biçimlendiği için, sınıf ve eşitsizlik ilişkilerinin analizi için oldukça önemli ve önemli olduğu kadarıyla da sorunlu bir alan işgal eder.

Toplumsalın Bileşenleri II: Sembolik-Kültürel Yeniden Üretim

Geç kapitalistleşen toplumları tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş olarak tanımladığımız ölçüde, geçiş süreci aynı zamanda sembolik/kültürel alanda dina-

Değerler ya da sembolik gerçeklik yaşadığımız toplumun yapısal/nesnellğinde tarihsel olarak biçimlenmiş olmasına rağmen, kendi öznelliklerinde farklılıklar gösterirler.

mik bir süreci başlatacaktır. Maddi yeniden üretim ve iktidarın yeniden üretimindeki her değişim verili olan işleyişe içkin olan değer yargıları ve anlam dünyalarının da değişmesine neden olur. Yukarıda verdiğimiz F.R.Atay'ın dertli ifadesini yeniden bu gözle düşünelim. Nerede Türk Burjuvalar? Bu soru hem bir değer karşısında bir dizi değeri (Türk olmak-Müslüman olmak, azınlık olmak, Hristiyan olmak) öne çıkarır. Öne çıkarmakla da kalmaz *yetiştirme* ifadesi ya da daha sonra biçimlenecek her mahallede bir milyoner yaratmak ifadesi ile birleşir. Sınıf oluşumunun toplumsal toplam oluşumdan ayrı düşünemeyeceğimize ilişkin önemli bir örnek. Geç-ulus devletin kurucuları iktidar aygıtını yeni toplumsalla ilişkilerin gelişmesi için seferber ederken, aynı zamanda modernleşmeyi ifade edecek bir dizi uygulamayı da devreye sokacaktır. Batılılaşma, çağdaşlaşma, muasır medeniyete ulaşma ülküleri bir yaşam biçimini işaret ettiği ölçüde toplumda var olagelen sembolik/kültürel kodlarla çatışmayı da içeriyor. Yine sorun siyasi iktidarın müdahalesi ile mi bu değişimler gerçekleşmiştir, yoksa oluşum halindeki kapitalist sanayileşme kendi işleyişine uygun bir gündelik yaşam ve değerler sistemini mi gerekli kılıyordu? Birbirini dışlayan bir işleyiş değil ama uzun erimdeki toplumsal toplam işleyiş ile kısa erimli müdahaleler arasındaki içsel bağlantıları yakalamamız gerekiyor.

Değerler ya da sembolik gerçeklik yaşadığımız toplumun yapısal/nesnellğinde tarihsel olarak biçimlenmiş olmasına rağmen, kendi öznelliklerinde farklılıklar gösterirler. Toplumsal gerçekliğin en çetrefilli alanını oluşturan bu değer yüklü ilişkilerin, toplumun toplam üretiminde inanılmaz derecede etkileri vardır ama sembolik ilişkilerin toplumsal toplam üretimi tekil bireylerin kendi değerlerinin toplam yeniden üretiminden farklılıklar gösterir. Sembolik dünya/kültürel kodlar bir dizi değişken dolayımında biçimlenir (din, dil, etnik, etik, ahlak, ideoloji gelenekler). Sınıf gerçekliğini analiz ederken bu sembolik anlam dünyalarını nereye koyacağız? İki tarz oldukça belirleyici olmuş: sembolik ilişkileri analiz dışında bırakmak ya da maddi yeniden üretimin toplumsal-yapısal koşullarını dışarıda bırakmak. Ama gündelik hayatta Turan Altundağ'ın örneğinde de görüleceği gibi bu maddi yeniden üretim ilişkileri ile sembolik anlam dünyaları iç içedir. Haberimizde sembolik anlam dünyası farklı biçimlerde karşımıza çıkıyor. Haberi veren gazetenin değer dünyası kahramanımıza *yardım eli uzatılması* ve ona *iş* bulunması ifadeleri ile başlıyor ve her iki ifade bir nihai değer yargısında somutlanıyor: *medeniyete yeniden kazandırıldı.* Çok detaya girmeden medeniyet zaten vatandaşın en temel ihtiyaçlarını sağlamaz mı? İhtiyaçlar için birilerinin *yardıma* ihtiyaç duyulması medeniyetle mi ilişkili? Biliyoruz ki tarım toplumlarında dayanışma örüntüleri çok daha güçlüdür. Açlık tarım toplumlarında daha çok doğal nedenlere dayanır. Sanayileşmiş kapitalist toplumlarda ise ihtiyaçların giderilmesi için mutlaka parasal gelirin olması gerekiyor. Yoksa devletin sosyal yardımları devreye girer. Gazete bu anlamda bize önemli bir ipucu veriyor, değer yargıları tarım toplumu ile kapitalist toplumun temel yapısal işleyişi içinde farklı biçimlerde gerçekleşiyor ama özellikle bizim gibi geç-modernleşmiş, geç kapitalistleşmiş toplumlarda iki ayrı toplumsal ilişki düzeneğine ait değerler eş zamanlı olarak kullanılabilir. Haberde Turan Altundağ'a ait değerler de var; "Üç ay önce *umudu ve tüm parası* bitince mağara hayatına geçen Altundağ, "*Namus ve şerefimle yaşıyordum*" ifadesi de değer yargıları ve kişinin öznel değerlendirmesini göstermesi açısından önemli. Diğer yandan aynı haberde Turan Altundağ'ın Güneydoğu Anadolu'dan göç etmesi de bir diğer olası değişkeni bizlere gösteriyor, ayrı bir dil ve tarihsel kültüre sahip olması. Bu durum acaba daha önceki işlerden çıkarılmasının nedeni olmuş mudur? Konuştuğu dil dışlanmasının, yani kent dışında yaşamasının nedeni olabilir mi? Turan Altundağ bir erkek değil de kadın olsaydı gerçeklik değişir miydi? Değer yargıları,

anlam dünyaları devreye girdiğinde sınıfsal konumu tanımlayan olgu çok daha zor bir biçim alır ama Turan Altundağ’ın erkek olması ve Kürtçe konuşması onun sınıfsal konumunu dışlamaz. Sadece sınıfsal konumunu toplumsal ilişkiler nezdinde daha kolaylaştırır ya da zorlaştırır. Bu anlamda cins, dil, din ve etnik değerler sınıflar olmadan da var olurlar ama her sınıfsal konum bu değişkenleri de üzerinde taşır. Müslüman olmayan bir göçmen kadının iş bulması ve çalışması farklı eşitsizlikleri de içerecektir. Ama bu noktada sınıf konumları ile sembolik anlam dünyaları arasındaki ilişkinin analizinde birbirlerini dışlayan değil ama somut olgu düzeyinde oldukça önemli farklılıklar içeren konumları açığa çıkaracaktır. Toplumsal dönüşümün farklı aşamasında bu farklı konumların nasıl biçimlendiği maddi yeniden üretim, sembolik yeniden üretim ve iktidar ilişkileri arasındaki ilişkiler tarafından belirlenecektir. Bu bize yine sınıf ve eşitsizliklere ilişkin analizlerin somut düzeyde, olgusal olarak yeniden yeniden analiz edilmesi gerektiğini de gösteriyor. Örnek olarak maddi yeniden üretim sürecinde kapitalist-sanayileşmede yol alan kapitalistlerin hareket edecekleri sembolik/anlam dünyaları, geleneksel tarım- zanaatkarlıktan çıkıp hızla kapitalist sanayileşme mantığına çekilen kapitalistlerden farklı olacaktır. Aynı şekilde iktidar ilişkileri gerek devlet ve gerekse üretim süreci ya da okul-cami üzerinden kullanılması farklılıklar gösterecektir. Ama şunu kabul etmemiz gerekir ki kapitalist sanayileşme zaman içinde kendisine özgü toplumsal işleyişi egemen kıldığı ölçüde iktidar ilişkileri ve anlam dünyaları yeniden yeniden biçimlenir. Örneğin, geleneksel tarım toplumlarında özellikle Müslümanlıkta önemli bir yeri olan “bir hırka, bir lokma” anlayışı hızla dönüşmeye başlamıştır. Dinsel değerler üzerinden iktidar yaratan ilişkiler seti, zaman içinde dünya ölçeğinde işleyen kapitalist sanayileşmenin gereklerini yerine getirecek bir dönüşüm geçirmektedir. Bu anlamda maddi yeniden üretim sürecinde gözlemlenen değişimler gibi değerler dünyası da hızla değişmektedir. Esnaf yufkacı kahramanımız ile madden de çalışan kahramanımız farklı iktidar ilişkileri ve farklı değer ilişkilerine sahip olacaktır. Ama bu farklı düzeyler arasındaki ilişkileri hiyerarşik bir öncelik tanımadan gerçeklik içinde analiz etmemiz gerekiyor.

BİR TANIMA DOĞRU: GENEL OLARAK SINIF VE EŞİTSİZLİKLER

Geç Kapitalist toplumların yapısal değişim sürecini sınıfsal açıdan analiz edebilmek.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla genel olarak sınıf gerçekliğinin tanımlanması için gerekli bir çerçeve oluşturduk. Bu çerçeveden hareketle de bizim gibi geç kapitalist toplumlardaki sınıf olgusunun temel yönelimlerini vermeye çalıştık. Birbirleriyle ilişkili bu iki dinamik düzey (kavramsal-gerçeklik) birbirini zorunlu kılıyor. İlk elden sınıf gerçekliğini içinde yer aldığı **toplumsal toplam işleyişten** hareketle tanımlanması gerektiğini işaret ettik. Toplamsal toplam işleyişi daha anlaşılır kılmak için de **toplumsal olguya içkin olan bileşenleri** verdik. Sonuç olarak, sınıf ve eşitsizliklerin gerçek hayatta **iç içe yer alan bu üç düzeyin bileşimine bağlı olarak belirlendiğini** söyleyebiliriz. Maddi yeniden üretim ne kadar nesnel yapısal bir güç ise iktidar ve sembolik ilişkiler de bir o kadar önemlidir. Fakat sınıf olgusu/gerçekliği için maddi yeniden üretim bize çok daha açık referans noktalarını sunar. Kapitalist sanayileşme de emek-gücünü satmak dışında başka bir çaresi olmayan ve ücret karşılığında emek gücünü satan nesnel-toplumsal konum, açık bir şe-

kilde ücretli işçi sınıfı oluşumu anlamına gelir. Ama ücretlilerin-işçilerin varlığı aynı zamanda elinde üretim araçları ve/veya üretim araçları olan ve üretim sürecini başlatan toplumsal kesimin yani kapitalistin varlığını gerekli zorunlu kılar. Kapitalist sanayileşmede sınıfların oluşumu üretim sürecinde ücretlilerin yarattığı değer ile ücret arasındaki fark yani artı-değer dolayımında gerçeklik kazanır. Hemen burada tüm bu oluşumun iktidar ve sembol dünyası ile iç içe geçtiğini söyleyelim. Yarattıkları her artı-değer yani her zenginlik, fark olarak yeniden sermaye birikim sürecine aktarıldığı ölçüde (değerlenme) kapitalistler ve işçi sınıfı ve zamanla kapitalistler ve işçiler arasındaki sınıf içi farklılaşmalara yol açar. Bu konumlar ister istemez maddi yeniden üretimin bileşenleri olan üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkilerinde görece tahmin edeceğimiz farklılıkları içerir. Ama toplumsal gerçeklik bu maddi yeniden üretim düzeneği içindeki iki temel sınıf konumu yanı sıra işbölümü ve farklılaşmaya bağlı olarak çelişkili sınıfsal konumların varlığına neden olur. Bu farklılaşma geç kapitalist toplumlarda daha bir önem kazanır. Çünkü bu toplumlarda sınıfsal farklılıkların iki temel kaynağı var. İlk kaynak bir önceki topluma ait ilişkiler sisteminin tam olarak ortadan kalkmamasıdır. Kapitalist sanayileşmeye karşı direnen ya da farklı düzeneklerle eklemelenen ilişkiler açığa çıkar. Diğer kaynağı ise, yapısal dönüşüm sonucu kapitalist sanayileşmenin yarattığı yeni sınıfsal konumlardır. Bu konumlardan en önemlisi üretim sürecinin artan gelişimine bağlı olarak dolaşım alanında özellikle de hizmet sektöründe gözlemlenen artıştır. Hizmet sektöründeki gelişme nitelikli ve niteliksiz emek biçimleri olarak kendi içinde de çeşitlenir. Toplumsal işleyişin en temel belirleyenleri aynı zamanda sınıfsal oluşumların da belirleyicidir. Bu anlamda da “Sosyal sınıflar toplumun objektif varlığı içindedir. Sınıf ayrımları herhangi bir grup insan, bir örgüt, bir sosyal hareket tarafından yaratılmaz, yaratılamaz. Toplum yapısı oluşturur çeşitli sınıfları. Onun için ‘sınıfları ve sınıf mücadelelerini reddediyoruz’ demekle ne sınıflar, ne de aralarındaki mücadele ortadan kalkar” (Boran, 1975, s.56). Sınıfsal oluşumlar toplumsal işleyiş içinde biçimlenir, ama bu biçimlenme maddi yeniden üretim, iktidarın yeniden üretimi ve sembolik anlam dünyalarının yeniden üretimi dolayımında ve genellikle bu üç düzeyin farklı etkilerine maruz kalarak değişir. Bu yüzden sınıflar nesnel-toplumsal koşullarca oluşur ama sınıflara ait olan üyelerin anlam ve değer yargıları kendi sınıf konumlarını farklı biçimde algılamalarına neden olabilir. Sınıf bilinci ile sınıf yapısı arasındaki çelişkili bir süreçten bahsediyoruz. Bu çelişkili alan eğitim ve dinsel yapılarca derinleştirilir ya da farklılıklar ulus-devlet içinde homojenleştirilir.

Bu açıklamalar bize sınıfsal oluşum ile toplumsal eşitsizlikler arasındaki farklılıkları da verir. Sınıfsal oluşum sürecinde açığa çıkan eşitsizliğin kaynağı maddi yeniden üretim sürecinin de üretim alanında emek-gücünü satmak zorunda kalan ücretli ile üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kapitalist arasında başlar. Bu ilişki bölüşüm alanında ücret ve artı-değerin farklı biçimleri olan kâr ve faiz biçimleri arasında devam eder ve sonuç olarak gündelik yaşam içinde tüketim alanında devam eder. Bu eşitsizliklerin **toplumsal toplam işleyiş dolayımında** belirlendiğini ısrarla söylememiz gerekiyor. Bugünlerde sınıf analizlerinin yerini tutan yoksulluk olgusu da doğrudan bu maddi yeniden üretim süreci ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Yoksullar kapitalist sanayileşme sürecinde ya tarımsal alandan yeni kopan, ya kentsel alanda iş bulamayan, işini kaybeden insanlardan oluşur. Ama diğer yandan sınıfları tanımlayan ve iktidar ilişkilerince de yeniden üretilen bu eşitsizliklerin yanı sıra, farklı eşitsizlikler de vardır. Farklı dil, farklı ırk, farklı din, farklı cinsler arasında yaşanan eşitsizlikler genellikle hiyerarşik bir tanım dolayımında gerçekleşir. Bu tarz eşitsizliklerde yukarıda işaret edilen dil, din, ırk, ulus ve cins-

lerin kendini hiç ya da yeteri kadar temsil edememeleri, iktidarı arkasına alan diğer egemenlerce kimliklerinin tanınmamaları hâlinde gerçekleşir. Çok basit bir tanımlama ile sınıf ilişkilerinde eşitsizlik ağırlıklı *sömürü ilişkileri tarafından belirlenirken*, sembolik alanda farklı kimlikler arasındaki eşitsizlikler *egemenlik-baskı* dolayımında biçimlenir. Fakat gerçek hayatta egemenlik-sömürü ilişkilerinin iç içe geçtiğini söyleyebiliriz. Kültürel olarak sembolik dünyada marjinalleştirilen, değersizleştirilen kesimler üzerinde sömürüye dayalı eşitsizlikler daha etkin işler. Örneğin, Almanya'ya giden Türkler, farklı dil, dine mensup oldukları için hem toplumdan dışlanma ve kültürel olarak tanınmama temelinde eşitsizliğe maruz kalmakla yüzleşirken, ücretli-işçi olduklarında sömürüye dayalı eşitsizlikler daha bir belirgin hale gelir. Aynı şekilde toplumsal cinsiyete dayalı işleyiş içinde, kadınlar hem erkek egemen toplumun eşitsizliklerine maruz kalmakta hem de üretim sürecinde, bölüşüm ve tüketim alanında da kadın olduklarından dolayı yoğun eşitsizlikler yaşamaktadırlar. Sömürü ve egemenlik ilişkileri bu anlamda toplumsal yapının bu üç temel bileşeni tarafından biçimlenir.

GEÇ KAPİTALİST TOPLUM OLARAK TÜRKİYE'DE SINIFSAĞ İLİŞKİLER

Türkiye'de sınıfsal ilişkileri tanımlayabilmek.

Sınıf olgusunu toplumsal toplam işleyiştten hareketle analiz etmek, toplumsal değişimi gündemimize almayı gerektiriyor. Özellikle tarımsal toplumların işleyişinden kapitalist sanayileşme sürecine geçiş ilk elden önem kazanırken, bizim analizimizde bu geçişi daha geç yaşayan toplumlar özel bir önem kazanacaktır. Geç kapitalist sanayileşmeyi yaşayan toplumlar bir yandan tarımsal geçmişle yapısal bir dönüşüm yaşarken, diğer yandan bu dönüşüm süreci aynı zamanda erken kapitalist toplumların dışsal etkileriyle etkileşime girerek gerçekleşecektir. Bu çifte süreç sınıfların oluşumunda kendine özgü farklılıkları içerecektir: çözülen tarımsal alan, kırsal yapıya yönelik ilişkiler ile kentsel alanda biçimlenen kapitalist sanayileşme. *Bu çifte süreç bir bütün olarak toplumun tepeden tırnağa değişmesi anlamına geldiği ölçüde sınıf oluşumu iktidarın, sembolik değerlerin ve maddi yeniden üretimle etkileşerek biçim kazanacaktır.* Toplumsal toplam işleyişe yönelik bu dinamik işleyişe işaret etmek, sınıf analizlerince sıkça yapılan varoluşu mutlaklaştıran bir analize değil bizi oluş hâlindeki gerçekliğe taşıyacaktır. Oluş hâlindeki gerçeklik bir önceki toplumsal gerçekliğe içkin olan sınıfların zaman içinde yavaş yavaş yok olması ya da yeni koşullara ayak uydurması anlamına gelirken, aynı zamanda kapitalist sanayileşmenin temel sınıflarının da (kapitalist-işçi-ücretli) zaman içinde yaratılan artı-değere bağlı olarak gelişmesi anlamına gelir.

Kapitalist sanayileşme geç kapitalist toplumlarda önce kendi tarihsel geçmişinden yapısal bir kopuş gerçekleştiriyor, daha sonra ise süreç kapitalist sanayileşmenin yapı-içi dönüşümü dediğimiz süreci başlıyor. Tarımsal topluma ilişkin özellikler bir anda ortadan kalkmadığı için kapitalist sanayileşme süreci ile tarım toplumunun bileşenleri bir dizi sınıfsal ilişkilerin eş zamanlı yaşanmasına neden oluyor.

Tablo 10.1
Türkiye’de
Kapitalizm ve
Sınıflar

1- Geleneksel, Dönüşüm Halindeki Sınıflar	2- Ücretli- İşçi Sınıfı ve Bileşenleri	3- Sermaye sınıfı ve Bileşenleri
a- Esnaf ve zanaatkârlar	a- Tarım, hizmet, sanayi işçileri	a- Sermaye Büyüklüğüne göre i) Büyük sermaye (holding) ii) Küçük sermaye iii) Orta ve mikro sermayeler
	b- Nitelikli, yarı nitelikli ve niteliksiz işçiler	b- Pazara Göre i) Uluslararası sermayeler ii) Ulusal sermayeler iii) Yerel sermayeler
	c- Kayıtlı işçiler ve kayıtsız işçiler	c- Fonksiyonlarına Göre i) Üretken sermaye ii) Para sermaye (banka/borsa/sigorta) iii) Ticari sermaye
	d- Kamu ve özel sektörde çalışanlar	
b- Piyasayla sınırlı ilişkisi olan geçimlik tarımsal üreticiler	e- Kadın ve erkek işçiler	d- Sektörel Farklılık i) Sermaye yoğun sermaye grupları ii) Emek yoğun sermaye grupları
	e- Kürt, göçmen işçiler ve beyaz Türk işçiler	e- Birikim Sürecine Girişine Göre i) Erken birikimciler, ii) Geç birikimciler

Bir yandan kırdan kente göçle başlayan tarımın çözülüşü ve işçileşme, diğer yandan ise her köşede bir milyoner yaratma süreci başlatılıyor. Kavramsal düzeneklerin Türkiye gerçeği üzerinden biçimlenmesine ait en önemli değişken, dünyada en büyük ekonomiler içinde sayılan Türkiye’nin nüfusunun hâlâ yüzde 30’a yakın bir kısmının kırdan yaşıyor olmasıdır. Kapitalist sanayileşmenin önemli bir belirleyeni olan uluslararası sisteme entegre olma süreci bir önceki döneme ait özellikler beraberinde sınıfsal konumların hızla sistemin yapısal mantığına uygun bir şekilde değişmesine, dönüşmesine aracılık ediyor. Habere konu olan yufkacımızın öyküsü bu büyük işleyiş içinde analiz edildiğinde anlamlı hale geliyor. Yoksul ama bu toplumsal işleyiş içinde yoksul, işsiz ama bu toplumsal işleyiş içinde işsiz. Haberimiz Türkiye’de sınıfsal yapının dönüşüm hâlinde olduğunu bize gösteriyor. Kırdan dönüşüm halindeki kesim bir yandan artan ölçüde tarım işçisi, işsiz ve belki az da olsa kırdan ya da kente küçük üretici oluyor. Bu işçileşmenin ve Türkiye gerçeğinde oldukça belirgin olan enformel ve işsizlerin sayısal olarak artması ve işçi-ücretli sınıfın kendi içinde farklılaşması anlamına geliyor. Özellikle kırdaki dönüşüm halindeki sınıfta gözlemlenen değişimler işgücüne katılımın oldukça düşük olan kadın nüfusunu (% 24) önemli kılıyor. Bir kaç somut örnek de verebiliriz. Kentteki esnaf ve zanaatkârlar, yani bakkalın süper markete karşı mücadelesi devam ediyor. Ülkenin gelişmekte olan illerinde sürekli alışveriş merkezleri (AVM) açılıyor.

Türkiye’de sınıfsal yapının analizinde özellikle işçi sınıfının tarımdaki dönüşümünü çok dikkate almamız gerekiyor. Bugün tarımdaki toplumsal dönüşümü ele

verecek en önemli olgu binlerce yıllık yaşamını sürdüren köylerde artık üç beş yaşlı insanın yaşıyor olması. Köyler kapitalist sanayileşme içinde dönüşüyor ya da bazen de binlerce yıl süren varlıkları sona eriyor. Peki, tarımda piyasaya dönük olmayan bu yapının üreticileri ne yapıyor. Ya kentte küçük üretici olacak ya da emek-gücünü satacak. Emek-gücünü satma biçimlerine göre enformel, geçici işler, formel işler ya da satamadığında işsizler ordusuna katılacak. Dönüşüm hâlindeki sınıflar aynı zamanda sembolik yeniden üretim içindeki konumları değişiyor. Değişen dünyaları içinde sarılabilecekleri en önemli değerleri anlam dünyaları oluyor. Milliyetçilik, İslamcılık, ırkçılık patriarkal değerler gündelik yaşam içinde daha görünür oluyor.

İşçi sınıfına baktığınız zaman, Türkiye'deki işçi sınıfı yeniden yeniden biçimleniyor. Esas problem o. En basit hâliyle, Türkiye'de formel işlerde çalışan işçilerle enformel işlerde çalışan işçiler arasında muazzam bir değiş tokuş var. Eskiden fabrikada gerçekleştirilen birçok iş şimdi fabrikanın dışına atılmış durumda. Burada kavramsal dünyanın belirlemelerinin mutlaklaştırmamanın önemi açığa çıkıyor. Kuramsal alanda egemen olan görüş, "Küçük üreticilerin zamanla ortadan kalkacağı" yönündeydi. Oysa sermaye birikim süreci üretim ve dolaşım alanında yeni küçük işletmelerin oluşup gelişmesine neden oluyor. Bu yeni gelişme aslında Türkiye'de her köşede yaratılmak istenen kapitalistlerin hızla saçılmasına neden olmuştur. 1970'lerde sermayenin yeniden biçimlenmesi, rasyonalizasyonu yüksek sabit sermaye gerektiren ölçek temelli büyük yatırımları zaman içinde kendi içinde parçalara ayrılmasına neden olmuştur. Bu yeni koşullar daha önce zaten küçük üretici denizi olan Türkiye'nin yeni koşullara bağlı sermayelerinin gelişmesi anlamına gelmiştir. Yani sermayenin belirleyiciliği toplum düzlemine yayılmıştır. Ama küçük üreticilerin sayısal olarak çok olmasını diğer yandan az sayıda büyük ölçekli sermayenin egemenliği ile birlikte düşünmemiz gerekiyor. Büyük ölçekli ve genellikle de holding biçiminde örgütlenen ve son zamanlarda realizasyon ve hatta değerlendirme sürecini dünya ölçeğinde gerçekleştiren sermayeler, Türkiye'de muazzam bir güce sahipler. Sermayeden bahsettiğimiz anda işçi sınıfından da bahsetmemiz gerekiyor. Bir yanda muazzam sermaye donanımına sahip sermayeler, diğer yanda neredeyse var olan işletmelerin % 98'ini içeren küçük işletmeler dediğimiz anda, aslında aynı zamanda Tablo 10.1'de işaret ettiğimiz işçi sınıfının farklılaşan bileşenlerinden de bahsediyoruz demektir. Sermayelerin dünya kapitalizmine açılma süreci rekabeti ve dolayısıyla maliyet unsurunu önemli kıldığı ölçüde, büyük ölçekli üretim sürecinin önemli bileşenleri alt-sözleşme (taşeron) olarak dışarıya aktarıldığı için çalışanların/işçilerin konumu da farklılaşıyor. Diğer yandan 1980 ile birlikte başlayan ve *kapitalist sanayileşmenin saçılması* olarak açıklanacak süreç, Anadolu'nun dört bir yanında yeni girişimci sermayedarların sayısını artırmıştır. Birikim yapma zorunluluğu özellikle bu sonradan sürece dâhil olan sermayedarlar için, işçi sınıfının tüm olumsuzlukları ile üretim sürecine dâhil edilmesine neden olduğu için kayıt dışı istihdam/işçiler, kadın emeği, çocuk emeği sayısal olarak artmaya başlamıştır. İşçi-ücretliler açısından son zamanlara özgü bir diğer değişim, çalışanların nitelikli ve niteliksiz olarak farklılaşması. Nitelikli diye tanımlanan çalışanların sayısı artıyor ama aynı zamanda beyaz yakalı olarak tanımlanan bu kesim aynı zamanda mavi yakalıları yani niteliksiz işçilere benzeyecek değişimler yaşıyor.

Çok net olmazsa bile çektiğimiz bu fotoğraf Türkiye'de dönüşüm hâlindeki gerçeklik hakkında bizlere bir dizi bilgi veriyor. Tablo 10.1'de özetlediğimiz toplumsal örüntü ve sınıfsal gerçekliği çok daha net görebilmek için Serdal Bahçeli ve A.H.Köse'nin hazırladıkları tabloya bakmak anlamlı olacaktır (Tablo 10.2).

Bir yanda muazzam sermaye donanımına sahip sermayeler, diğer yanda neredeyse var olan işletmelerin % 98'ini içeren küçük işletmeler dediğimiz anda, aslında aynı zamanda Tablo 1'de işaret ettiğimiz işçi sınıfının farklılaşan bileşenlerinden de bahsediyoruz demektir.

Tablo 10.2
Hanebalkılarının
Sınıfsal Yapısı

	2002	2009
Kentli Mülk Sahibi Sınıflar	2090136	2259975
Kapitalistler	1061286	1152766
Kentli Profesyoneller	41181	44257
Küçük İşletme Sahipleri	913037	969620
Kentli Rantiyeler	74632	93332
Küçük Burjuvazi	1352914	1315375
Kırsal Mülk Sahibi Sınıflar	1020145	379373
Büyük Köylüler	458939	82559
Köylüler	526859	213411
Kırsal Rantiyeler	34347	83402
Toprak Sahibi Geçimlik Köylüler	1398233	1452178
Kent Emekçileri	8154495	10212885
Nitelikli Emekçiler	1097741	1298446
Emekçiler	4913229	5090534
Mülsüz Emekçiler	1476973	2910093
Kentsel İşsizler	666553	913813
Kırsal Emekçiler	706438	1024589
Tarım Emekçileri	364351	278358
Topraksız Geçimlik Köylüler	147020	278916
Kırsal İşsizler	195067	467314
İşgücü Dışındakiler	310663	205694
Emekliler	1413620	1577254
Toplam	16446644	18427322

Tablo 10.2'ye göre "Bir bütün olarak kent ve kır emekçileri toplamı artmıştır ve bu artışın çok büyük bir bölümü tarımın tasfiyesi tarafından sağlanmıştır. Kırsal mülk sahibi sınıfların sayısı 2002 ile 2008 arasında önemli bir şekilde aşındırılmıştır.

Bahçeli ve Köse hane halkı verilerinden hareketle muazzam bir emek harcayarak Türkiye'deki toplumsal sınıfları doğrudan verilerle haritalandırmışlardır. Bu tabloya göre kapitalist sanayileşmenin temel işleyişi etkinliğini artırmıştır. Tablo 10.2'ye göre "Bir bütün olarak kent ve kır emekçileri toplamı artmıştır ve bu artışın çok büyük bir bölümü tarımın tasfiyesi tarafından sağlanmıştır. Kırsal mülk sahibi sınıfların sayısı 2002 ile 2008 arasında önemli bir şekilde aşındırılmıştır. Toplamda kırsal mülk sahibi sınıfların toplam hane kaybı 2 milyon civarındadır." (Bahçeli ve Köse'den aktaran Bahçeli ve arkadaşları, 2011).

Yukarıda açıkladıklarımızla birlikte düşündüğümüzde Türkiye'de sermaye birikimine bağlı olarak sektörel bir dönüşüm yaşandığını söyleyebiliriz. Bu dönüşüm emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun üretime/sektörlere geçiyor. Bu ise nitelikli eleman ihtiyacını gündeme getiriyor. Son zamanlarda sıkça ifade edilen "Meslek Liseleri Memleket Meselesi" sloganını bu büyük fotoğraf içinde düşünmemiz gerekiyor.

Türkiye'de sınıf yapısının oluşum hâlindeki unsurlarından bir diğeri, üretim alanındaki hız ve yoğunluğun artmasına paralel olarak dolaşım alanının önem kazanmasıdır. Bu değişim sınıfların kompozisyonunda önemli bir dizi değişikliğine yol açıyor. Hizmet sektörü gerek birikim açısından kapitalistlerin bileşeni ve gerekse işçi-ücretlilerin kompozisyonunda önemli değişimlere yol açıyor.

Türkiye’de ücretlilerden bahsettiğimiz de sayıları artan ve toplumsal işleyiş açısından belirleyici konuma gelen (TÜİK’in rakamına göre Türkiye’nin 2 milyon 400, diğer rakamlara göre 4 milyon 600 bin işsiz) işsizlerden bahsetmemiz gerekiyor. İşsizliğin kaynaklarına baktığımızda geleneksel olarak tarımda meydana gelen çözümler (yapısal neden), kamu alanında gerçekleşen özelleştirmelerle başlayan işsizlik (kamunun değişimi), dışarıdan artan oranda ithal edilen üretim mallarının ithalatı (dünya kapitalizmine eklemlenmenin sonucu) ve en önemli bir diğer nedeni ise makineleşme (kapitalist sanayileşmenin sonucu) ile açığa çıkan işsizlikten bahsetmemiz gerekiyor. İş ve işsizlik artık kapitalist sanayileşme mantığı içinde biçimleniyor. Bu biçimlenme ise sınıfsal yapıyı daha dinamik kılıyor.

Kapitalist sanayileşme geliştiği oranda iktidar ilişkilerinde daha bir etkin oluyor; devletle kurulan ilişki ve dolayısıyla çalışan-ücretliler üzerinde denetim ve kontrol biçimi farklılaşıyor. Baskı ve eşitsizliğin artması anlamında bir değişimden bahsediyoruz. Ama bu denetim-kontrol ilişkisi sermayenin büyüklüğüne göre de farklılaşıyor; büyük sermayeler daha çok yasal işleyiş ve mekanizmalar üzerinden denetimi gerçekleştirirken, küçük orta boy birikimdeki sermayeler daha çok sembolik dünyalar/anlam dünyalarını kullanıyor. Tablo 1’de göreceğiniz sermaye içi ayrışmada erken birikimciler, geç birikimciler arasındaki maddi ve sembolik ilişkiler arasındaki farklılıkları bilmeden süreci anlayamayız. Anlam dünyaları iktidar düzenekleri ile oldukça farklı ilişkilerin kurulmasına neden oluyor. Bazen bizzat iktidarı kullanmak için bilinçli olarak seçilen değer yargılarından söz edebiliriz. Birikim sürecine, kapitalistleşme sürecine, sürece geç giren sermaye gruplarının muazzam büyümesini temsil eden dinamik bir süreçten geçiyoruz. Geç birikimciler birikimin bütün olanaklarını kullanan ve zamanla iktidara yönelmek için anlam dünyalarını kullanan ve “ağ” tarzı derinleşip yayılan dinamik bir süreçten geçiyoruz.

SONUÇ

Turan Altundağ’a ilişkin gazete haberi bize neler söylüyor. Haberi çevrenizdeki arkadaşlara veya farklı sosyal bilim uzmanlarına gösterdiğimizde oldukça farklı yanıtlar alacağımıza eminim. Aynı şekilde tamamen kavramlarla çalışan bir sosyal bilimci için bu üçüncü sayfa haberin bilimsel bir anlamı yoktur belki de. Siz ne yanıt vereceksiniz acaba? Sosyal bilimlerin amacı yaşanan ya da yaşanmış gerçekliği açıklamak, anlamaktır. **Açıklamak** ve **anlamak** için iki değişkene ihtiyacımız var: Bir sosyal gerçekliğin kendisi ve bir de onu anlamamızı sağlayacak kavramlar. Bilgi üretimi zaten iki değişken arasındaki gerekli bağlantıları kurmaktır. Sınıflardan bahsettiğimiz de sosyal olgunun kendisi, özgüllükleri önem kazandığı için kavramsal düzeneği önemlidir ama kavramsal düzeneğin sosyal olgunun bu kendine özgü olanı deşifre etmek için kullanılması gerekir. Kavramları mutlaklaştırmak onları işlemez hale getirecektir. Sosyal olguya gerekli kavramsal donanımdan yoksun yaklaşmak ise sosyal bilimcinin olgular denizinde boğulmasına neden olacaktır. Biz ünitemizin sonunda Turan Altundağ öyküsünden hareketle sadece *sınıfsal oluşumu* değil zaman içinde gerçekleştiği *toplumsal oluşumu* da deşifre ettik ve deşifre etmemiz gerekiyordu. Toplumsal sınıfları toplumsal işleyişten bağımsız analiz edemeyeceğimiz için zorunlu olarak toplumsal işleyişin temel bileşenlerini anlatıktık. Sonra haberimizden hareketle tek tek bu bileşenleri analize dâhil ettik. Sınıflara ilişkin bilgi edinme süreci aynı zamanda içinde yaşanan toplumu bilme ile birlikte hareket etmesi gerekiyor. Bu gereklilik sosyal bilimciyi çeşitli maceralara sürükler, bilme istenci heyecanı da burada başlar.

Özet

Sınıf ve eşitsizlik analizlerinde karşılaşılabilecek problemleri sıralayabilmek.

Sınıf ve eşitsizlik analizleri toplumsal işleyişin tümünü göz önüne almayı gerektirdiği için bir dizi zorluklar içerir. Bu ünite bu problemleri daha çok içinde yaşadığımız Türkiye gerçeği üzerinden göstermeye çalıştık. Türkiye ifadesini burada başka bir kategori içinde yani geç kapitalistleşme sürecine ait özgüllükler dolayımında kullandık. Geç kapitalistleşen toplumlarda sınıf analizi yapılırken temel problem, bu toplumların kendine özgü dinamiklerine gereken önemin verilmemesidir. Bu önem vermemeyi belirleyen birinci özellik, sosyal bilimlerde sınıf analizi için geliştirilen kavramlara mutlak öncelik tanınmasıdır. Diğer sorun ise ele alınan sosyal olgunun tamamen olgusal bir düzlemde analizin yapılmasıdır. Toplumsal işleyişin tümünden kopartılarak yapılan bu tür kısmi-yerel çalışmalar sınıf gerçekliğini anlamamızı zorlaştırmaktadır. Bu iki vurguyla birlikte sınıf olgusunu analiz ederken Türkiye gibi geç-ulus devletlerde sınıf analizlerinde karşılaşılan en önemli problem sınıftan kaçışa yol açacak iki temel eğilimden bahsettik. İlk eğilimi *devlet merkezli analizler*, ikinci eğilimi ise *dışsal dinamiklere* öncelik veren kalkınmacı analizler olarak tanımladık. Problemlerden bir diğeri ise doğrudan sosyal bilimlere (burada sosyolojinin) içkin olan problemler olduğunu ifade ettik. Bilimsel bilginin nötr/tarafsız olduğu, sosyolojinin iktidar ilişkileri içinde, iktidarın etki alanında sorunsallaştığını ve bu anlamda bu problemlerden uzak durulması gerektiğinin üzerinde ısrarla durduk. Bu ısrarın nedeni ise sınıf analizinin sadece sınıf analizi olmadığını aynı zamanda toplumsal gerçekliğin bilgisinin sınıf gerçekliği olmadan yetersiz eksik kalacağını düşündük.

Toplumsal değişim sürecinde sınıf analizinin belirleyenlerini açıklayabilmek.

Sınıf olgusu toplumsal gerçekliğin içinde biçimlenir. Biçimlenir ifadesi zaman olgusunu işaret ediyor. Toplumsal gerçekliği ise hemen hemen her bir sosyal olguda var olan, olması gereken değişkenler tanımlar. Biz bir sosyal olguyu örnek olarak ele alarak bu olgu üzerinden toplumsalın

bileşenlerinin neler olduğunu gösterdik. Toplumsal gerçekliğin temel bileşenleri olarak maddi yeniden üretim, iktidarın yeniden üretimi ve sembolik yeniden üretimin temel bileşenler olduğunu açıkladık. Diğer yandan bizim gibi geç kapitalistleşen toplumlarda bu bileşenlerin zaman içinde tarım toplumundan kapitalist sanayileşmeye doğru evrildiğini anlattık. Bu değişim/evrilme süreci aynı zamanda bir önceki toplumsal gerçekliğe ait sınıfların yerini kapitalist sanayileşme işleyişine özgü sınıflar aldığını gösterdik. Sınıfların oluşumuna ait tüm işleyiş genel olarak kapitalist sanayileşme üzerinden anlatıldıktan sonra yine seçtiğimiz örnek doğrultusunda geç kapitalistleşen Türkiye gerçeğinde alacağı olası biçimleri sizlerle paylaştık.

Geç kapitalist toplumların yapısal değişim sürecini sınıfsal açıdan analiz edebilmek.

Sınıf olgusunu genel olarak toplumsal işleyiş içinde maddi, sembolik ve iktidar ilişkileri üzerinden bir tanımını yaptık. Toplumsal gerçekliğin bu üç bileşeni sömürü ve egemenlik ilişkilerinin farklılaşan biçimlerini işaret etmekle birlikte sınıf olgusunun maddi yeniden üretim sürecinde sermaye-emek arasındaki ilişki ve bu ilişki sonucu açığa çıkan zenginlik üzerinden tanımlamaya çalıştık. Bu zenginliği sömürü ilişkilerini içerecek bir farkı (artı-değeri) içerdiğini ve bu farkı emekgücü yaratmasına rağmen, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kapitalistler tarafından el konulduğunu gösterdik. Diğer yandan fark sadece kapitalistler ile emek-ücretliler arasında bir ilişki ile sınırlı kalmadığını, bir bütün olarak açığa çıkan farkın kapitalist sanayileşmenin inşa süreci dolayısıyla sınıfların oluşumuna kaynaklık ettiğini belirttik. Kapitalist sanayileşmeyi toplumsallaştıran bu farkın aynı zamanda henüz kapitalist toplumlarla başından beri ilişkiye girdiğini ve bu ilişkinin zamanla tarım toplumlarında da kapitalist sanayileşme sürecini ve bunun sınıfsal sonuçlarını yarattığını söyledik. Fakat bu sınıfsal sonuçların erken kapitalist ülkelere göre kendine özgü bazı mekanizmaları olduğunu açıkladık.

Türkiye’de sınıfsal ilişkileri tanımlayabilmek.

Sosyal bilimlerde temel amaç var olan bir gerçekliği analiz etmek, gerçekliğe ait bilgi üretmektir. Sınıf analizi üzerine yapacağımız her çalışma aynı zamanda içinde yaşadığımız gerçekliğe ait bilgiler üretmesi gerekiyor. Bu düşünceden ve günlük bir gazeteden seçtiğimiz bir haberden hareketle sınıf gerçekliğinin bileşenlerini Türkiye’den ve dahası bir somut/tekil olgudan yola çıkarak açıkladık. Analizimizin temel belirleyenlerini işaret ettikten sonra geç kapitalistleşen bir toplum olarak Türkiye’de sınıf analizinin önce tablo halinde genel değişkenlerini verdik. Daha sonra bu değişkenleri Türkiye gerçeğindeki somut karşılığı olan bir tablo ile birleştirdik. Serdal Bahçe ve Ahmet Haşim Köse’nin çalışmasından aldığımız tablo, bu üniteye işaret ettiğimiz dönüşüm halindeki toplumsal gerçeklikteki farklılaşan sınıfların dökümünü verdiği ölçüde; kavramsal düzeneğimizin nasıl çalıştığını bizlere göstermiş oldu.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye, Mısır, Hindistan, Arjantin gibi sanayileşme ve kapitalizm ile **daha geç** tanışan ülkeler için kullanılmaktadır?

- a. Sonra gelişecek toplumlar
- b. Barbar toplumlar
- c. Geri bırakılmış toplumlar
- d. Azgelişmiş toplumlar
- e. Gelişmekte olan toplumlar

2. Aşağıdaki kavramlardan hangisi Avrupa merkezli tanımlamayı içermektedir?

- a. Geleneksel toplumlar
- b. İkinci Dünya toplumları
- c. Gelişmiş toplumlar
- d. Sanayileşmeye açık toplumlar
- e. Kapitalistleşmeye açık toplumlar

3. Karl Marx, Batı dışı toplumları tanımlamak için aşağıdaki kavramlardan hangisini kullanmıştır?

- a. Geleneksel kapitalizm
- b. Asya tipi üretim tarzı
- c. Gelişmekte olan kapitalizm
- d. Sanayileşmeye açık toplumlar
- e. Kapitalistleşmeye açık toplumlar

4. Max Weber, Batı dışı toplumları tanımlamak için aşağıdaki kavramlardan hangisini kullanmıştır?

- a. Geleneksel kapitalizm
- b. Patrimonyalizm
- c. Gelişmekte olan kapitalizm
- d. Sanayileşmeye açık toplumlar
- e. Kapitalistleşmeye açık toplumlar

5. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye’de sınıf ve eşitsizlik analizlerinin zorluklarından biridir?

- a. Geleneksel kapitalizmin bulunması
- b. Patrimonyalizmin görülmesi
- c. Geç-ulus devlet ideolojisinin oluşması
- d. Sanayileşmenin geç oluşmaya başlaması
- e. Kapitalist ilişkilerin yerleşmesi

6. Aşağıdakilerden hangisi maddi yeniden üretimin unsurlarından biridir?

- a. İdeoloji
- b. Kültür
- c. Bölüşüm
- d. Meta
- e. Semboller

7. Üretim sürecinde yaratılan toplam artı değer ile alınan ücret arasındaki farka ne ad verilir?

- a. Ücret değeri
- b. Maaş değeri
- c. Kullanım değeri
- d. Artı-değer
- e. Değişim değeri

8. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye’de sermaye sahibi ve bileşenlerini ayırmak için kullanılan kriterlerden biri **değildir**?

- a. Sermaye büyüklüğü
- b. Pazar
- c. Fonksiyon
- d. Sermayenin kullanımı
- e. Birikim sürecine giriş

9. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye’de geleneksel dönüşüm halindeki sınıflardan biridir?

- a. Niteliksiz işçiler
- b. Nitelikli işçiler
- c. Yarı nitelikli işçiler
- d. Sanayi işçileri
- e. Zanaatkarlar

10. Aşağıdakilerden hangisi Serdal Bahçeli ve Ahmet Köse’nin Türkiye’de Hanehalkı Sınıfsal Yapı çalışmasında analiz ettiği sınıflardan biri **değildir**?

- a. Kentli mülk sahibi sınıflar
- b. Küçük burjuvazi
- c. Kırsal mülk sahibi
- d. Kırsal emekçiler
- e. Kadın emekçiler

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlışsa “Geç Kapitalistleşme: Dönüşüm Halindeki Sosyal İlişkiler ve Oluşum Halindeki Sınıflar” konusunu gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlışsa “Geç Kapitalistleşme: Dönüşüm Halindeki Sosyal İlişkiler ve Oluşum Halindeki Sınıflar” konusunu gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlışsa “Sınıf Analizlerinden Kaçış I: Devlet ve Toplum Gerilimi” konusunu gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlışsa “Sınıf Analizlerinden Kaçış I: Devlet ve Toplum Gerilimi” konusunu gözden geçiriniz.
5. c Yanıtınız yanlışsa “Sınıf Analizlerinden Kaçış II: Sosyal Bilimlerin Egemen Mantığı” konusunu gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlışsa “Toplumsalın Bileşenleri I: Maddi Yeniden Üretim “ konusunu gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlışsa “Değerlenme Süreci ve Sınıf İçi Farklılaşmalar” konusunu gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlışsa “Geç Kapitalist Toplum Olarak Türkiye’de Sınıfsal İlişkiler “ konusunu gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlışsa “Geç Kapitalist Toplum Olarak Türkiye’de Sınıfsal İlişkiler “ konusunu gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlışsa “Geç Kapitalist Toplum Olarak Türkiye’de Sınıfsal İlişkiler” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

M.Weber’in bu önemli çalışması geç kapitalistleşen bizim gibi toplumları analiz etmek için önemli bir soru ile başlar. Kapitalizm niçin sadece Batı toplumlarında gelişti de diğer toplumlarda gelişmedi. Bu sorunun kendisi kapitalizm ve sanayileşmenin Batı toplumlarına özgü koşullarda biçimlendiğini göstermesi açısından özel bir önem taşıyor. Diğer yandan M.Weber sorusuna cevap ararken başvurduğu genel çerçeve sembolik yeniden üretimdir. Kapitalist modernleşmenin-sanayileşmenin kaynağını Protestan ahlakının yaygınlaşmasından hareketle açıklamaktadır. Weber çalışmasında Batı toplumları için sembolik anlam dünyalarında başlayan rasyonalizm, bürokrasi ve anonimleşen ilişkiler üzerinden analiz ederken, bizim geç kapitalistleşen toplumlarda yüz yüze ilişkilerin ve karizmatik liderin önemli olduğunu açıklar. Weber’in analizi daha sonra özellikle gelişme sosyoloji yazınının temel yönetsel belirleyeni olacaktır.

Sıra Sizde 2

Geç kapitalistleşen toplumların analizinde gelişme yazını karşısında zamanla azgelişmişlik yazını da yani bağımlılık okulu gelişmiştir. Bu okulun temel analiz birimi sınıflar değil, eşitsiz donanımına sahip uluslardır. Analizin konusu bu anlamda uluslararası eşitsiz ilişkiler üzerinden açıklanır. Azgelişmişlik bu anlamda bir paranın iki yüzü gibidir. Gelişmişlik ve azgelişmişliğin birbirini tetikleyen tek bir süreç olarak analiz edilmesi gerekir. Gelişmiş ülkeler ne kadar gelişirse azgelişmişlik o kadar artacaktır çünkü daha zengin ülkeler ya da bir diğer deyişle metropol ülkeler uydu ülkelerin sahip oldukları ve yarattıkları zenginliğe dış ticaret kanalı ile el koymaktadır. Metropol ile uydular arasındaki ilişki uluslararası eşitsiz bir ilişki olarak tanımlanırken, bu eşitsizliğe maruz kalan insanlar halk olarak tanımlanırlar. Gelişme ve kalkınmanın ancak eşitsizliğe neden olan metropoller ile kurulan dışsal ilişkileri, yani metropol ile ulus olarak ilişkileri, tamamen koparmak ya da bu alanda reformlara gitme yoluyla sağlanacağı ileri sürülmektedir.

Sıra Sizde 3

Gelişme yazını 1940'lardan sonra bizim gibi geç kapitalist ülkelerin toplumsal gerçekliğini anlamak, analiz etmek üzere gerçekleştirilen bilgi üretimlerini içeriyor. Gelişme yazını tanımlayan iki temel sorun vardır; ilk soru dünyanın neredeyse % 75'ini oluşturan toplumların neden geri kaldığı, gelişmediği, modernleşmediğinin cevabını aramak ve ikinci soru ise bu toplumlar nasıl gelişir ve kalkınır sorusuna yanıt vermektir. Bu soruları sorma tarzına bağlı olarak sosyolojinin alt disiplini olarak gelişme sosyolojisi, iktisadın alt disiplini olarak kalkınma iktisadı ve siyaset biliminin alt disiplini olarak gelişme siyasası adını vereceğimiz alt disiplinlerin oluşmasına neden olmuştur. Neden azgelişmişlik sorusunun arandığı yer daha çok bu toplumların olumsuz özel-likler ile tanımlanan içsel dinamikleri olurken, nasıl gelişirler sorusu ise olumsuz tanımlanan içsel değişkenler üzerine müdahale yapma olarak öne çıkar. Ama tüm gelişme yazını, sorunu homojenleştirilmiş bir azgelişmişlik ya da geleneksel toplum tanımı üzerinden yaptığı için, sınıf gerçekliğine hemen hemen hiç referans yapılmaz. Uygulanan uygun politikalarla bu ülkelerin de gelişmiş toplumlara benzeyeceği yönünde iyimser açıklamalar yapılır. Bu anlamda, geleneksel/azgelişmiş toplumların da gelişmiş toplumları yakalayacağı, onların geçtiği yoldan geçeceği yönünde evrimci bir yaklaşıma sahiptir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Altun, Ş. (2008) **Atatürk, İnönü ve Bayar'ın İktisat Kavgası**. İstanbul: Hayal Et Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (1962) "Türkiye İşçi Partisi'ne dair", **Yön**. Sayı 50, Ekim.
- Aydemir, Ş.S. (1986) **İnkılâp ve Kadro**. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Boran, B. (1947) "Sociology in Retrospect", *American Journal of Sociology (AJS)*, Ocak
- Boran, B. (1962) "Türkiye'de burjuvazi yok mu?", **Yön**. Sayı 39, Eylül.
- Boran, B. (1964) "Yakın tarihimizde yönetici-aydın kadro ve kalkınma sorunu", **Sosyal Adalet**, Yıl 2, Sayı 8.
- Boran, B. (1975) **İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası**. İstanbul: Bilim Yayınevi.
- Boran, B. (1992) **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Boran, B. (2010) **Yazılar, Konuşmalar, Söyleşiler, Savunmalar, Toplu Eserler**. 3 cilt, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Bahçeli, S ve Arkadaşları (2010) **Emek Politikaları Ne Oluyor Ne Yapmalı**. Ankara: Belediye-İş Yayınları.
- Boratav, K. (1982) **Türkiye'de Devletçilik**. Ankara: Savaş Yayınları.
- Boratav, K. (1991) "Türkiye'de burjuvazinin yapısı ve siyasi iktidarla ilişkileri," **Marksizm ve Gelecek**. Sayı 1, Haziran.
- Boratav, K. (1990) "Türkiye'de devlet, sınıflar ve bürokrasi: Çağlar Keyder'in kitabının düşündürdükleri", **Marksizm ve Gelecek**, Sayı 3, Kış.
- Boratav, K. (1991) **Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Buğra, A. (1995) **Devlet ve İşadamları**. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Dobb, M. (1981) **Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma**. (Çev. M. Selik), Ankara: A.Ü-SBF yayını.
- Ercan, F. (2008) **Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme**. 2.Baskı, İstanbul: Sav Yayınevi.
- Ercan, F. (2005) **Toplumlar ve Ekonomiler**. 5.Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- İnsel, A. (2000) **Solu Yeniden Tanımlamak**. İstanbul: Birikim Yayınevi.
- Holloway, J. (2011) **Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak**. (Çev. B. Özçorlu, B. Doğan, E. Canaslan ve S.Özer İstanbul, Otonom Yayınevi.

- Kay, G ve J. Mott (1982) **Political Order and The Law of Labour**. London: Macmillan,
- Keyder, Ç. (1999) **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Kıray, M.B. (2000) **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**. İstanbul: Bağlam Yayınevi
- Kıvılcımlı, H. (1970) **27 Mayıs ve Yön Hareketi’nin Sınıfsal Eleştirisi**. İstanbul: Ant Yayınevi.
- Lewis, W. A. (1953), ‘Economic Development with unlimited Supplies of Labour’, **The Manchester School**, vol. 22, no. 2, 139-191.
- Mardin, Ş. (1983) “Tabakalaşmanın tarihsel belirleyicileri: Türkiye’de toplumsal sınıf ve sınıf bilinci”, **Felsefe Yazıları**, 5.Kitap, YAZKO Felsefe Yazıları Dizisi, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1985) “Türkiye siyasasını açıklayabilecek bir anahtar merkez-çevre ilişkileri”, (Çev: Ş.Gönen), **Dün ve Bugün Felsefe**, Kitap 1, İstanbul: B/F/S yayınevi.
- Mardin, Ş. (2006) **Türkiye: Bir Kodun Dönüşümü**. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Radikal Gazetesi (2009) “*Mağara Adamı’ 21’inci Yüzyıla Döndü*,” 20 Ağustos 2009.
- Polanyi, K. (1978) **Büyük Dönüşüm**. (Çev. A.Buğra), İstanbul: İletişim Yayınevi
- Rousseau, J.J. (1968) **İnsanlar Arası Eşitsizliğin Kaynakları**. Ankara: Anadolu Yayınevi.
- Somel, C. (2000) “Bağımlılık kuramı ve Güney Kore deneyimi”, (Ed. E. A. Tonak), **Küreselleşme**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şenses, F. (2001) **Küreselleşmenin Öteki Yüzü / Yoksulluk**. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Turner, B. (1984) **Marx ve Oryantalizmin Sonu**. (Çev. Ç. Keskinok), İstanbul: Kaynak Yayınevi.
- Tezel, Y.S. (1986) **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**. Ankara: Yurt Yayınevi.
- Wood, E.M. (1992) **Sınıftan Kaçış**. (Çev. Ş. Alpagut), İstanbul: Akış yayıncılık.
- Yeldan, E. (2001) **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Yeldan, E. (2002a) Neoliberal küreselleşme ideolojisinin kalkınma söylemi üzerine değerlendirmeler”, **Praksis**, Sayı 7. Yaz.
- Yeldan, E. (2002b) “Sosyal liberalizm yeni liberalizm” (söyleşi), **Postexpress**. Sayı 17.
- Yılmaz, K. (2010) **Mahalle Bakkalından Küresel Ak-töre Arçelik**. İstanbul: SAV Yayınevi,